MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE

XIII – XIV

ARHEOLOGIE • ISTORIE • ETNOGRAFIE

1983–1984

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

MARISIA
XIII—XIV

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XIII–XIV

Studii și materiale

ARHEOLOGIE • ISTORIE • ETNOGRAFIE

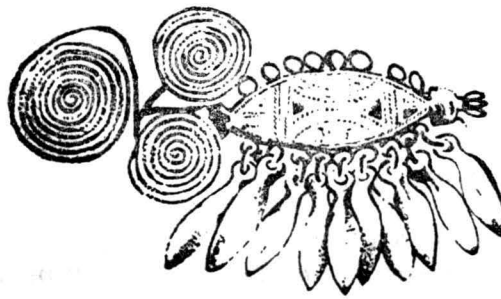

TÎRGU-MUREȘ
1984

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Volume editate de Complexul Muzeal Judeţean Mureş:
Studii şi materiale, I, 1965
Studii şi materiale, II, 1967
Studii şi materiale, III-IV, 1972
Marisia, V, 1975
Marisia, VI, 1976
Marisia, VII, 1977
Marisia, VIII, 1978
Marisia, IX, 1979
Marisia, X, 1980
Marisia, XI-XII, 1983

Colegiul de redacţie:

Acad. prof. dr. docent Ştefan Pascu, preşedinte
Valer Pop, directorul Complexului Muzeal Judeţean Mureş, redactor şef
Anton Badea, Bónis Johanna, dr. Ioan Chiorean, dr. Vasile Dobreşcu
dr. Ioan Ranca, Andrei Zrínyi — membri
Traian Bosoancă, secretar de redacţie

MARISIA, XIII—XIV, 1983—1984

Orice corespondenţă se va adresa:
Toute correspondance sera envoiée à l'adresse:
Anschrift für jedwelche Korrespondenz:
Any correspondence will be adressed to:
Адрес для кореспонденциї

COMPLEXUL MUZEAL
JUDEŢEAN MUREŞ
4300 TÎRGU MUREŞ
Str. Horea nr. 24
(ROMÂNIA)

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

SUMAR

SOMMAIRE – INHALT – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

Vasile Dobrescu, *Interferențe ale istoriografiei românești și universale* . 9

I Arheologie

Gheorghe Lazarovici, Zoia Kalmar, Radu Ardevan, *Așezarea neolitică de la Cluj — „Piața Ștefan cel Mare"* 15
L'établissement néolithique de Cluj — Place „Ștefan cel Mare" . . 22

George Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (VIII)* 23
Archäologische Forschungen und Entdeckungen im Kreis Bistrița-Năsăud 32

István Ferenczi, *Poate fi identificat hidronimul MARIS al lui Herodot cu hidronimul Mureș din Transilvania?* 33
Kann der Flussname MARIS des Herodot in dem Flussnamen Mureș aus Transsilvanien identifiziert werden? 48

Nicolae Gudea, Andrei Zrinyi, *Contribuții la istoria militară a Daciei romane. 2. Ala I Gallorum et Bosporanorum* 51
Contributions to the military history of the Roman Dacia. 2. Ala I Gallorum et Bosporanorum 58

Corneliu Gaiu, *Așezarea prefeudală de la Șirioara, com. Șieu-Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud* 59
L'habitat préféodal de Șirioara (commune de Șieu-Odorhei, département Bistrița-Năsăud) 64

II Istorie

Ioan Aurel Pop, *Considerații despre statutul social al unor cnezi transilvăneni la începutul secolului al XVI-lea* 67
Considérations sur le statut social de certains cnèzes transylvanes au début du XVI-ème siècle 71

Elena Mihu, *Circulația tipăriturilor târgoviștene în județul Mureș — mesager al unității naționale* 73
Die Verbreitung der alten rumänischen Bücher aus Târgoviște im Kreis Mureș, Bote der nazionalen Einheit 79

Eugen Chirilă, Mihai Blăjan, *Al doilea tezaur monetar de la Blaj, sec. XVII.* 81
The second coin hoard of Blaj, 17 th Century 83

Eugen Mera, *Dezvoltarea economică și socială a satului Ibănești de la mijlocul secolului al XVII-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* 85

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung des Dorfes Ibăneşti, von der Mitte des XVII. Jahrhunderts bis zur Mitte de XVIII. Jahrhunderts . . 98

Ioan Ranca, *Noi documente despre Pintea Viteazul şi ortacii lui (1700—1701)* . 99
New informations from Pintea Viteazul and his comrades 121

Nicolae Szabó, *Instituţia de notar sătesc din Transilvania* 123
Die Institution des transilvaniens Dorfsnotär 145

Ioan Eugen Man, *Aspecte privind evoluţia istorică a oraşului Tîrgu Mureş pînă la 1848. I. De la începuturi pînă la sfîrşitul sec. XVI.* 147
Aspekte der geschichtlichen Entwicklung der Stadt Tîrgu Mureş bis 1848 174

Ioan Moldovan, *Date demografice privind oraşul Tîrgu Mureş în perioada anilor 1784—1800* 177
Demographische Daten betreffend der Stadt Tîrgu Mureş zwischen den Jahren 1784—1800 184

Vasile Pop, *Contribuţie documentară privind istoria şcolilor româneşti din Transilvania* 185
Contribution documentaire à l'histoire des écoles roumaines de Transylvanie 205

Viorel Grama, *Limba română în conscripţiile urbariale din anii 1819-1820 din cuprinsul localităţilor iobăgeşti aservite oraşelor Sibiu şi Braşov* 207
Die rumänische Sprache der Urbarialconscriptionen vom Jahre 1819—1820 in den der Städte Sibiu und Braşov unterjochten Leibeigenen-Dörfer 214

Ioan Pop, *Situaţia şi activitatea Regimentului II Românesc de graniţă după revoluţia de la 1848—1849, pînă la desfiinţarea sa (1851)* 215
Die Lage und Aktivität des zweiten Grenzregiments nach der Revolution von 1848—1849 bis zu seiner Auflösung (1851) 229

Liviu Moldovan, *Observaţiile lui Auguste de Gerando asupra tăbliţelor cerate descoperite în Transilvania* 231
Die Bemerkungen des Auguste de Gerando über die Wachstafeln von Siebenbürgen 243

Marin Şara, *Contribuţii la cunoaşterea culturii reghinene pînă la 1918* . . . 245
Beiträge betreffs des Kulturlebens in Regen bis zum Jahre 1918 . . 264

Ionel Mureşan, *Istituţiile agricole teritoriale între anii 1918—1950 şi specificul activităţii lor în Transilvania* 265
Die Agrikulturinstitutionen zwischen den Jahren 1918—1950 und das Spezifikum ihrer Tätigkeit in Siebenbürgen 285

Vasile Dobrescu, *Rolul băncilor româneşti din Transilvania în domeniul agrar (1872—1918). III.* 287
Considérations concernant le rôle des banques roumaines de Transylvanie pendent le dualisme autricho-hongrois. (1872—1918). III. 303

Dorin Goţia, *Din activitatea Astrei de sprijinire culturală a soldaţilor români în primul război mondial* 305
Aus der Tätigkeit des Astra-Vereines zur kulturellen Unterstützung der rumänischen Soldaten im ersten Weltkrieg 326

Traian Rus, *Raporturile agrare după aplicarea Legii de reformă agrară din 1921 în judeţul Mureş* 329
Agrarverhältnisse nach der Applikation des Agrarreform-Gesetzes aus dem Jahre 1921 im Kreis Mureş 348

Liviu Boar, *Luptele greviste ale muncitorilor forestieri de pe valea superioară a Mureşului din deceniul al treilea al secolului XX (1922—1929)* 349
Die Streikkämpfe der Forstarbeiter des höheren Mureştales aus dem dritten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts (1922—1929) 356

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Nicolae D. Petra, *Prelucrarea lemnului la Reghin pe noi trepte de afirmare* . . 357
Wood working at Reghin on new stages of afirmation 881

III Etnografie

Marius Porumb, *Iacov din Răşinari, pictor al monumentelor româneşti din zona centrală a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea* 387
Iacov de Răşinari, peintre des monuments roumains de la region centrale de la Transylvanie au XVIII-e siécle 393

Traian Bosoancă, *Tipologia formelor de plan ale bisericilor de lemn din judeţul Mureş. I.* 395
La tipologia delle forme di piano delle chiese di legno in distretto di Mureş 410

Valer Pop, *Sisteme de păstorit în zona Munţilor Călimani* 411
Hirtentums-Systeme in der Zone des Călimani-Gebirge 416

Aurelia Diaconescu, *Ceramica în suluri de lut din colecţiile Complexului Muzeal Mureş — argument al continuităţii în valea Mureşului* 417
La céramique realisée en rouleaux d'argile superposés dans les collections du Complex Muséale Mureş 429

IV Note — patrimoniu

Mihai Petică, Dorin Ursuţ, *Aspecte privind ridicarea topografică a aşezării prefeudale de la Sighişoara — Dealul Viilor* 433

Cornelia Gál, Johanna Bónis, *Mărturii inedite privind Expoziţia de arheologie şi etnografie organizată în cadrul „Lunii Tîrgu Mureşului" — 1936* . . 439

Ana Mariana Oltean, *Ediţii din secolul al XVI-lea ale clasicilor greci şi latini existente în colecţia „Telekiana"* 443

Dorana Cioran, *Ţările Române în izvoare cartografice străine pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea existente în fondul Teleki-Bolyai* 447

Mihai Spielmann, *O tipăritură blăjeană mai puţin cunoscută — Joannes Damascenus OPERA PHILOSOPHICA ET THEOLOGICA (1763)* 451

Carmen Muntean, *Cărţi vechi româneşti tipărite la Buda, existente în Fondul Teleki-Bolyai al Bibliotecii Judeţene Mureş* 461

Livia Todoran, *Însemnări manuscrise pe o ISTORIE... a lui Petru Maior* . . . 467

Ambrus Hedvig Mária, *Tipărituri plantiniene din colecţia Teleki Sámuel* . . 471

Zsigmond Irma, *Ediţii aldine în colecţia Fondului Teleki-Bolyai al Bibliotecii Judeţene Mureş* 477

Pavel Puşcaş, *„Astrolabium" — un manuscris muzical necunoscut* 483

Abrevieri — Abreviations — Abkürzungen — Abreviations — Сокращения 489
Autorii — Les auteurs — Die Verfasser — The Autors — Авторы . 491

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

INTERFERENȚE ALE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI ȘI UNIVERSALE

VASILE DOBRESCU

Deschiderea, alăturarea și integrarea istoriografiei românești moderne la marile curente ale istoriografiei europene a fost o permanentă constantă, ilustrată fie prin lucrările de filozofia istoriei, de metodologie sau de creațiile istorice propriu-zise din diverse domenii, ale unor savanți ca: A.D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan, Gh. I. Brătianu, care au ilustrat la nivelul cel mai relevant contribuțiile unei pleiade de iluștri eruditi și gînditori. Din dorința realizării sintezelor istoriei naționale, resuscitată acut de spiritualitatea românească, marile personalități ale istoriografiei noastre au simțit nevoia stringentă de a se alătura concepțiilor contemporane ale istoriografiei, de a gîndi istoria națională în relația și ambianța culturilor și civilizațiilor vecine și europene și de angajarea unui fertil dialog cu principalele curente de gîndire ale istoriografiei universale. Rezultatul acestui necontenit contact s-a reflectat nu numai în disponibilitatea acceptării și înserării ideilor și formulelor generale de investigație istorică în conceperea și scrierea sintezelor sau studiilor de istorie națională ci și în operele originale care reflectă contribuția proprie în cadrul curentelor istoriografice europene.

După încercări de a asambla trecutul spațiului carpato-danubian în coordonatele europene, prin investigarea contactelor bilaterale ale ariilor etno-culturale sau cu influențe directe și masive, N. Iorga, prin sinteza „La place des Roumains dans l'histoire universelle" prospecta totalitatea legăturilor cu zonele vecine, ca apoi Gh. I. Brătianu, prin studiile sale, îndeosebi sinteza „Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană", însera acele secvențe istorice naționale, care se implicau organic cu fenomenele mai largi ale istoriei europene și universale. Universalismul afirmat și concentrat apoi și prin „Istoriologia umană", început al sintezei, pe care o începea, în pragul tragicei sale dispariții N. Iorga, domină curentele istoriografiei mondiale la sfîrșitul perioadei interbelice cu deschidere substanțială în epoca postbelică.

Universalismul ca model al cercetărilor istorice, cu tendința de a considera lumea ca un singur corp cu multiple aspecte este perceptibil în masiva operă a lui Arnold Toynbee. „Studii de istorie", în sinteza lui Jacques Pirenne „Marile curente ale istoriei universale", în lucrarea lui René Grousset „Bilanțul istoriei" sau a lucrării lui Franz Altheim din 1943 privind criza lumii antice, în care accentua cu o notă de exagerare:

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

„Problemele istorice ne interesează numai dacă le evaluăm din unghiul universalității".

O formulare asemănătoare o făcuse încă în 1920 N. Iorga în demersurile sale de istorie universală asupra Europei, cînd afirmă că „pentru istoria universală, din partea unui popor interesează numai ceea ce are legătură cu viața celorlalte popoare și ceea ce influențează viața celorlalte popoare; restul e istorie locală".[1]

De altfel, implicarea istoriografiei românești în abordarea metodologiei studierii istoriei, a teoretizării fenomenelor istorice a înregistrat, în epoca modernă, contribuții notabile la scara europeană. Prin lucrarea „Les principes fundamentaux de l'histoire" A. D. Xenopol se situează printre marii savanți ai filozofiei istoriei. Teoria sa despre „seriile istorice" avînd o largă circulație internațională, influențînd, benefic, investigația istorică universală, istoricul fiind unul din adepții studiului istoriei naționale în contextul mai larg al istoriei universale. Prin referirile numeroase asupra fenomenelor istorice adunate în volumul „Generalități cu privire la studiile istorice" N. Iorga a continuat demersul istoriografiei naționale spre curentele istoriografiei europene, cu originale puncte de vedere și, mai ales, creații în domeniul propriu-zis al investigației istorice.

Continuînd drumul deschis de savantul polihistor, la rîndul său Gh. I. Brătianu s-a impus ca un istoric ce a cultivat cu remarcabilă distincție istoria universală, reușind prin prestigiul operei și al demersului asupra fenomenelor istorice să modifice viziunea occidento-centrică a istoriei omenirii[2]. Socotind, încă unilaterală deschiderea istoriografiei europene asupra evoluției societății Europei Răsăritene prin neglijarea sau subestimarea aportului lumii bizantine și a Orientului la geneza sau împlinirea unor fenomene de anvergură universală, Gh. I. Brătianu a fost nu numai unul dintre istoricii care au aprofundat, pe baza unor erudite investigații, legăturile multiple ale Occidentului european cu Orientul, ci și inițiatorul, în anul 1937, a proiectului unei istorii a Europei evului mediu între 293 și 1566 din perspectiva civilizației Europei și lumii orientale. Distorsiunile care au precedat și au deschis apoi conflictul mondial, au anulat această inițiativă românească de istorie generală cu o colaborare internațională a unor oameni de prestigiu în istoriografia universală ca M. Gregoire, R. Grousset, V. Grumel, Ch. Verlinden și A. Fliche etc.

Prestigiul istoricului Gh. I. Brătianu se fundamenta pe valoarea lucrărilor științifice concepute prin prisma comparatismului istoric și a implicării aspectelor economice și sociale în contextul sau ca surse ale evenimentelor politice în istorie, metodă la care își aduce din plin aportul și care, în Occident, prin programul de la Oslo a creat școala din jurul revistei „Annales". Aflat printre cei care au lansat și au subscris la curentul istoric al „analelor" (Marc Bloch, Georges Lefèbre, Lucien Lefèvre) Gh. I. Brătianu și-a afirmat convingerile universaliste prin înfățișarea

---

1. Nicolae Iorga, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei, I, Evul mediu*, București, 1920, p. 230.
2. Gheorghe I. Brătianu, *Coordonator la Confluențe istoriografice românești și europene*, Iași, Universitatea Al. I. Cuza, 1988, p. 548.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

organică a structurilor sociale, economice şi politice a mentalităţilor şi relaţiilor umane sau sociale, nuanţează şi redă veridic procesualitatea istorică a umanităţii. Căci dincolo de confruntările militare şi incalculabile distrugeri, dincolo de politici de închistare, de incompatibilităţi doctrinare declarate, manifestările vieţii în multitudinea lor diversitate, au realizat punţi mai mult sau mai puţin trainice, au impus contacte ce au îmbogăţit civilizaţia şi experienţa istorică a omenirii.

Adept al acestei convingeri şi concepţii, izvorîtă din îndelungata investigaţie istorică, Gh. I. Brătianu şi-a conceput şi scris întreaga operă, ultima din lucrările sale „Marea Neagră", scrisă în 1948, întărind şi încununînd o modalitate de exprimare istorică ce va face şcoală în lumea istoriografiei universale, Marea Neagră este înfăţişată de istorici ca placă turnantă a civilizaţiilor care s-au ridicat şi s-au succedat în jurul său cu implicaţii şi trimiteri, deseori spre ţărmurile Balticii sau Golfului Persic, uneori spre Altai şi Pacific prin amploarea surselor arheologice, numismatice şi epigrafice, a izvoarelor narative, diplomatice, cartografice şi etnografice pentru a reda cît mai veridic imaginea complexă a vieţii din faze şi perioade diferite, dar care au impus ca numitor comun imaginea continuităţii şi a universalităţii legăturilor şi influenţelor reciproce. Imaginile civilizaţiei româneşti străbune sînt astfel mai sugestive şi mai firesti în interdependenţa structurilor civilizaţiilor şi popoarelor care s-au statornicit sau au străbătut bazinul Mării Negre.

Concepţia universalistă a istoricului era susţinută de o bogată şi îndelungată experienţă în domeniul relaţiilor lumii occidentale cu Orientul, mai ales prin investigarea cu acribie, pe parcursul a trei decenii, a implicaţiilor comerciale ale republicilor italiene Genova şi Veneţia cu Imperiul Bizantin şi îndeosebi cu zonele Mării Negre, a contactelor fertile care au înscris în circuitul mai larg al Europei civilizaţia românească, prezentă şi activă de timpuriu pe litoralul pontic.

Dacă istoria bazinului Mării Negre a suscitat interes pentru unii istorici — incomparabil mai puţin decît istoria Mediteranei — din perspectiva sublinierii unor interese sau perioade limitate, lucrarea istoricului român şi-a eclipsat antecesorii prin profunzimea şi anvergura demersului, cuprinzînd fenomenele istorice, nu numai în succesiunea lor cronologică de la preistorie pînă la cucerirea otomană (veacul al XV-lea) ci şi în interconditionarea sincronică a acestora în implicaţii ce depăşeau cu mult arealul geografic. Gh. I. Brătianu ajunsese la concluzia că „teatrul oferit de bazinul Mării Negre favorizează, mai mult ca altele, consideraţii ce depăşesc problemele regionale şi se raportează la forţele care acţionează asupra cîmpului istoriei universale".[3] Se avea în vedere expansiunea comerţului Mediteranei spre Extremul Nord şi Orient, mişcarea periodică a invaziilor pornite de nomazii din stepele Asiei asupra Europei, rivalitatea puterilor maritime asupra Strîmtorilor. Retrospecţia trecutului Pontului Euxin, ca arie de convergenţă a unor mari curente culturale continentale întreprinsă de Gh. I. Brătianu a înscris şi aportul zonelor româneşti la prefigurarea unor fenomene de largă amplitudine.

---

3. Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, vol. I. Bucureşti, 1988, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Lucrarea, concepută în condiții deosebit de vitrege pentru autor, care avea domiciliu forțat, reprezenta, în ciuda unor inevitabile lacune de informații, o îndrăzneață și originală sinteză istorică cu drepturi la întîietate, în privința unor demersuri de metodologie istorică, similare, dacă lucrarea n-ar fi fost editată doar la două decenii după ce a fost alcătuită. Oricum demersul istoricului rămîne un semn al racordării istoriografiei românești la curentele istoriografiei universale, un îndemn și un exemplu pentru deschiderea și implicarea în cercetarea trecutului umanității fără prejudecățile închistării și ale egocentrismului.

Evidențiind implicarea istoriei locale, a zonelor restrînse sau a istoriei naționale în circuitul permanent al istoriei generale, Gh. I. Brătianu emitea judecăți care au și astăzi o acută actualitate. „Fără a părăsi specificul vieții naționale — afirma istoricul — din care crește, în suflul libertății, geniul deosebit al fiecărui popor, nu e mai puțin adevărat că se întrezărește o mare unitate planetară. A căuta deci în trecutul fiecărui popor factorii de unitate ai vieții universale, firele multiple din care se țese, prin atîtea războaie — în ambele înțelesuri ale cuvîntului — pînza unitară a dezvoltării omenești, constituie acum nu numai o preocupare a istoricului, ci o lămurire pentru conducătorul politic și o îndrumare pentru omul de stat."[4]

4. Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 32

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

I

ARHEOLOGIE

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA CLUJ – „PIAŢA ŞTEFAN CEL MARE"

GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA KALMAR, RADU ARDEVAN

Condiţiile de descoperire

În iarna şi primăvara anului 1980 au început excavările de pămînt şi săparea fundaţiilor pentru un edificiu nou în Piaţa Ştefan cel Mare din municipiul Cluj-Napoca. Zona afectată se află pe frontul de est al pieţii, la sud de clădirea Facultăţii de Ştiinţe Economice (pl.I.). Cu acest prilej ne-au fost semnalate materiale arheologice din epoca neolitică şi — sporadic — romane şi medievale. Lucrările edilitare au fost supravegheate de semnatarii acestui articol, ei beneficiind tot timpul de sprijinul binevoitor al conducerii şantierului şi al personalului muncitor[1]. Materialul rezultat se păstrează în Muzeul de istorie din Cluj-Napoca.

Locuirea neolitică, singura bine reprezentată, a apărut abia pe la adîncimea de 5 metri faţă de actualul nivel de călcare. Practic, nivelul neolitic a fost străpuns doar de gropile pentru stîlpii de susţinere ai viitoarei construcţii (dimensiunile gropilor 1,50×1,50 m). De cele mai multe ori, aceste gropi nu au pătruns pînă în stratul steril. Numărul lor se ridică la cca. 70; ele au fost marcate cu litere (de la A la K) de la sud la nord, şi cu cifre (de la 1 la 8) de la est la vest (pl. I.). La vest de acestea s-a tăiat un canal orientat nord-sud (pl. I/9; pl. III/1-2, IV/2,4), în care, pe o lungime de 30 m., au putut fi urmărite depunerile (pl. II).

Datorită ritmului alert de lucru şi condiţiilor meteorologice nefavorabile, doar din 25 de gropi şi din canal s-au putut aduna materiale arheologice. Într-un număr şi mai restrîns am izbutit să efectuăm observaţii stratigrafice şi să recoltăm material pe adîncimi.

Complexe mari de locuit nu au fost sesizate, în schimb, stratigrafia se prezintă unitar. În unele zone, straturile se delimitau cu mai multă uşurinţă decît în altele. Evoluţia materialului nu a fost atît de evi-

---

[1] Tuturor le adresăm şi pe această cale cuvenitele mulţumiri.

[2] Muzeul de istorie al Transilvaniei (în continuare MIT), nr inv. P 71. 531-71. 740, 71. 778-72. 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

dentă pe cît pare stratigrafia, dar se constată o schimbare a raporturilor între diversele categorii și forme.

În ordinea numerotării gropilor de stîlp vom face scurte analize ale stratigrafiei, apoi vom analiza materialul arheologic recoltat.

Stratigrafia

În groapa A_1 (pl. VII A_1), peste un strat brun nisipos, steril arheologic (legenda 1) de la baza gropii, urmează un strat brun gălbui cu urme arheologice aparținînd primului nivel de locuire (nivel I a, legenda 2). În strat se observă urme sporadice de chirpici. Peste aceasta urmează un alt strat, mai închis la culoare, de nuanță negru-brun (legenda 3). După un scurt hiatus, marcat în altă parte (pl. IX, groapa C_1; pl. V/1) prin două nivele, urmează un strat de culoare închisă, mai gros, subdivizat în 3 subnivele. Spre bază stratul este negru, lutos (nivel II a, legenda 6), avînd urme de chirpici și pietre. Stratul imediat superior este de aceeași consistență, dar are o culoare mai deschisă (nivel II a/b, legenda 7), Ultima locuire neolitică (nivel II/b, legenda 8) are spre bază pietre de rîu și chirpici. În sfîrșit, peste acest strat urmează mai multe lentile de lut (legenda 9), fie de la nivelări, fie ca urmare a unor viituri.

În următoarele gropi se constată o grosime diferită a straturilor. Grosimea acestora nu poate fi ușor explicată.

În groapa A_2, nivelul I b (legenda 3) este mai gros, la fel nivelul II b (legenda 8). Este posibil ca îngroșarea să cuprindă și nivelul II a/b (legenda 7). Nivelul I b se îngroașă în zona carourilor A_5 și A_6 (legenda 3). Prezența unui număr mai mare de fragmente ceramice și lipsa nivelelor inferioare sugerează posibilitatea existenței în acele zone a unui complex de locuire — după cît se pare, un bordei sau o groapă (pl. VII/A_5;A_6). Resturi de la complexe de locuire (fragmente de chirpici) au apărut și în groapa A_4 (pl. IV/4); din nivelul I b pornea o groapă ce străpungea nivelul I a (pl. VII).

Prezența unei gropi a fost semnalată și în B_3, peretele de sud (pl. VIII.). Tot acolo, dar în peretele de nord, se observă fragmente mari de chirpici provenind de la o locuință cu pereții din pari și nuiele, acoperiți cu lut. Stratul de cultură al nivelului I b poate fi împărțit în două prin prezența unor fragmente mărunte de chirpici, dispuse pe un nivel de călcare (pl. VIII/B_3 nord). Aceleași nivele au fost sesizate și în peretele de est (pl. VIII/B_3 est). În aceeași groapă B_3, în profilele de nord și de sud, la mijlocul și în partea superioară a nivelului I a sînt urme de chirpici, pietre și cioburi provenind de la un complex de locuit de aici sau din zonă.

Urme de complexe de locuire au mai fost semnalate și în gropile B_1, B_2, C_2, C_3. Așa cum vom vedea mai jos, în cîteva se constată fluctuații ale straturilor.

Astfel, în groapa C_1, între nivelul I b și II a au fost semnalate alte două nivele: I c și un nivel de călcare de la baza lui II a (pl. IX, legen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

da 4-5). În groapa C_3 (pl IX, C_3) se observă urmele unui nivel de călcare în pantă, ce reprezintă tasarea pămîntului peste o groapă din I a (nivelul inferior), surprinsă în colţul gropii de stîlp. Iar în C_2, la baza stratului I a, au fost sesizate resturile unei vetre de foc (pl. IX, C_2).

Probleme similare ridică zona gropilor $D_{1,4}$. În D_1 nivelul I a are o grosime de 2-3 cm, în timp ce în D_4 are cca. 20 cm. Nivelul II a (pl. X, legenda 7) atinge grosimea maximă în D_4, avînd aproape 40 cm.

Din cele prezentate se desprinde concluzia că locuirea nu este constantă; depunerile sînt fragmentate în funcţie de existenţa complexelor de locuit. Aceasta presupune o locuire intermitentă, cu schimbarea vetrei locuinţelor, care sînt de tipul bordei şi colibă. Bordeiele sau locuinţele semiadîncite au avut pereţii acoperiţi cu chirpici, dovadă fiind fragmentele de la marginea bordeielor (pl. VII, A_5, A_6; pl. IX, C_2; pl. X, I_2).

Canalul nord-sud (pl. II) nu a coborît prea mult, el a atins doar partea superioară a humusului preistoric şi a tăiat mai multe straturi cu depuneri. Spre bază, fără a fi diferenţiat, era un strat de locuire în care se găseau sporadic fragmente ceramice neolitice (aflate în poziţie secundară) şi romane. În el a fost descoperit un obiect curb de fier, puternic oxidat. Peste acest strat urmează un altul, steril, postroman, de culoare brună şi brun-gălbuie.; are aspect lutos, fiind probabil un strat de viituri şi sol podzolic (?) (legenda 16). Stratul următor (legenda 17) cunoaşte un proces de humificare, nivelul este postroman. Peste acesta mai urmează un strat pigmentat cu galben şi negru, cu depuneri sporadice medievale timpurii (legenda 18). Şi el este suprapus de un strat mai negru, cu depuneri medievale şi moderne, humus ce se continuă şi în zilele noastre (legenda 19). Următoarele nivele reprezintă straturi de construcţii străbătute de gropi de la conductele de canalizare, gaze, cabluri electrice etc. (legenda (20-22). Din analiza depunerilor medievale rezultă că zona nu era locuită în perioada în care zidurile oraşului funcţionau la cca. 300-400 m. distanţă spre vest. Foarte probabil, acest teren trebuia să fi fost liber pentru a permite apărătorilor oraşului supravegherea lesnicioasă a împrejurimilor. În apropierea porţiunii cercetate acum s-au mai descoperit vestigii, începînd din epoca neolitică şi pînă în epoca medievală, în punctele: *Piaţa Ciparu*[3], *Piaţa Victoriei*[4] şi *Strada Plugarilor*[5].

Depunerile neolitice formează două nivele cu deosebiri evidente la materialele din extremele stratului.. Astfel, deosebirile dintre materialele din nivelele I a şi II b sînt multe. Lucrurile nu sînt însă la fel de limpezi pentru nivelele I b sau I c şi II a; de aceea autorii au notat cu I şi II materialele cu trăsături clare şi cu I/II pe acelea care fac tranziţia sau

---

[3] Materiale inedite în colecţia Şcolii nr. 19 din Cluj-Napoca.

[4] Gh. Lazarovici, în *StComCaransebeş*, II, 1977, p. 222, fig. 10; idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 24-25, fig. 2; idem, în *Praehistorische Zeitschrift*, LVI, 2, 1981, p. 169 sq., Abb. 1 nr. 60; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 221-222.

[5] I. Hica-Cîmpeanu, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 221-237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

sînt comune. Deosebirile între I şi II sînt evidente, atît ca factură şi forme, cît şi în ornamentaţie. Elementele comune, marcate şi stratigrafic, dovedesc continuarea locuirii din nivelul I în nivelul II, desigur cu anumite reveniri sau pendulări (greu de sesizat stratigrafic în cazul unor cercetări restrînse, pe suprafeţe mici).

Materialul arheologic constă aproape în exclusivitate din ceramică la care se mai adaugă cîteva fragmente osteologice nesemnificative, o dăltiţă şi un fragment de topor din şist menilitic (pl. XVII, 13/2-3, 6).

Factura ceramicii. Lutul este amestecat cu nisip, pietricele şi cioburi pisate. Uneori se observă urme de slip sau angobă, căzută datorită amestecului cu mîl ce permite desprinderea acesteia. Culorile predominante în nivelul I sînt cele roşcate şi gălbui-roşcate. Nisipul din amestec în acest nivel este mai fin decît cel din nivelul II. După tehnică şi aspect, materialele din primul nivel de locuire se aseamănă cu cele din nivelul I al aşezării B de la Iclod, ceea ce corespunde încă primei faze a grupului Iclod[6].

Formele sînt deosebit de caracteristice pentru grupul Iclod. Cîteva statistici amănunţite făcute pe unele forme uşurează urmărirea evoluţiei materialului (pl. XVIII/a). În discutarea materialelor prezentate în această lucrare am utilizat tipologia precizată pe baza descoperirilor de la Iclod.

Vasul cilindric, tipul A[7], apare în procent ridicat (pl. XVIII/a/A), dar este mai frecvent în straturile mijlocii — I/II — şi este lucrat pe o anumită categorie ceramică. În nivelul II procentul său scade la numai 25%; aici apare mai ales pe marfă semifină.

Cupa (de fapt, fragmente de cupă) tip B[8] nu apare în procent prea ridicat, fiind mai des întîlnită în nivelele inferioare. În acele cazuri este dintr-o pastă bună, amestecată cu nisip, pietricele şi — mai rar — mică.

Bolurile, castroanele şi părţi din oale, în afară de tipul "S" şi de străchinile lobate, sînt şi ele prezente. Dar nu li se poate preciza exact forma, deoarece partea superioară păstrată poate proveni şi de la cupe sau vase cu profil „S", avînd aceeaşi profilatură a buzei şi a corpului.

Viitoare statistici, în săpături sistematice, vor putea explica, poate, sensul evoluţiei pe care o sesizăm şi în cazul de faţă din statisticile comparate pe nivele (pl. XVIII/a). La toate constatăm prezenţa unui procent redus de ceramică grosieră, în comparaţie cu celelalte două specii (fină şi semifină).

Proeminenţele sînt o categorie de elemente cu rol atît funcţional cît şi decorativ. Ele s-au bucurat de analize atente. Reprezentări grafice ale evoluţiei acestor elemente sînt redate în pl. XVIII/b, unde au fost precizate tipurile de proeminenţe, iar proporţiile sînt pe nivele. Primul grup este din nivelul I, grupul al doilea — din nivelele I c, II a (I/II),

---

[6] Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 23 (vasele din morminte, precum şi materialele din nivelul I de la Iclod, Cluj — *Biblioteca Academiei* I, Zau de Cîmpie I şi altele).

[7] Idem, în *StComCaransebeş*, II, 1977, p. 214, fig. 3/10-12; 5-8, tipul A.

[8] Nu am avut posibilitatea de a separa variantele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

iar cel de-al III-lea este din nivelul II b (II). Speciile ceramice au fost prezentate prin cifre de la 1 la 3: 1 — grosieră; 2 — semifină; 3 — fină. O separare între speciile 2 şi 3 este dificilă, deosebirile fiind mai mult convenţionale,

Ornamentele, relativ sărace, constau din bandă incizată în formă de romburi (pl. XI/1; XII/11), sau de pătrate înscrise şi cu spaţiile dintre benzi imprimate (pl. XI/3). Un alt decor constă dintr-o bandă de incizii umplută cu tăieturi paralele cu buza vasului (pl. XI/3) sau cu fundul (pl. XI/2). Decorul unghiular din incizii (pl. XI/4) sau din impresiuni cu unghia (pl. XI/7), completează motivistica. Impresiunile sînt variate, deşi puţine la număr: tăieturi scurte pe buză sau alveole. (pl. XIII/9; pl. XIV/7; pl. XV/9 pl. XVII/8-9, 13), impresiuni de forma unor paranteze pe fund (pl. XI/7), împunsături cu un băţ sau os rupt (pl. XI/9), precum şi alveole paralele cu buza combinate cu şiruri duble verticale (pl. XI/6). Foarte rar întîlnite sînt canelurile (pl. XVII/12). Mai apar o serie de proeminenţe; unele sînt alveolate (pl. XI/5; pl. XIV/5). iar altele parcă redau un cap stilizat de animal (pl. XI/8, pl. XVI/2). În nivelele superioare apar torţi de forma unui cioc uşor ridicat (pl. XI/10, 12; XII/8; XIV/6, 8; XVIIIb/1). Ornamentele pictate nu lipsesc, dar sînt prost păstrate (situaţie des întîlnită în aşezările grupului Igod); dintre acestea amintim benzi late (de cca. 1 cm) dispuse paralel cu marginea fundului (pl. XII/10, 13; XIII/8), paralel cu marginea buzei (pl. XIII/12) sau oblic pe corpul vasului (pl. XII/10; XIII/3).

Legăturile cronologice şi culturale

Ceramica pictată, în special marginea de sus a unor vase cu profil „S" pictate (pl. XIII/8), apare în nivelele timpurii de la Cluj- *Piaţa Libertăţii*[9], precum şi în nivelul I de la Cluj — *Biblioteca Academiei*[10], pe o marfă caracteristică pentru nivelul Igod I. Acelaşi gen de pictură, de data asta pe fundul unui vas (tipul A; pl. XII/10, 13) apare la Cluj — *Piaţa Libertăţii*, între materialele publicate de N. Vlassa[11] şi între cele descoperite de A. Mozsolics din acelaşi loc[12]. Apariţii similare cunoaştem la Zau de Cîmpie[13], din nivel mijlociu, ceea ce corespunde perioadei Igod I/II.

Un alt gen motivistic este pictura pe margine de strachină lobată (pl. XIII/12)[14], care apare pe numeroase vase de acelaşi tip, în cimitirul B de la Igod (M 17, vas 2; M 22, vas 1; M 20, vas 3-4 şi altele). Ea este datată într-o etapă Igod timpurie. Ornamente similare au fost găsite şi

[9] N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, p. 168-169, fig. 5/3.
[10] MIT, nr. inv. P 66. 721.
[11] N. Vlassa, *loc. cit.*, fig. 5/7.
[12] Materialele inedite în depozitele MIT, nr. inv. P 72.631.
[13] Informaţii amabile V. Lazăr şi M. Grozav, cărora le adresăm încă o dată mulţumiri călduroase.
[14] Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *op. cit.*, p. 235, fig. 2/5.
[15] Cf. supra, nota 13. Referiri Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *op. cit.*, p. 235, fig. 2/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

la Zau de Cîmpie, în nivele de orizont Iclod II[15]. Asemenea pictură există şi pe margini de pahare, cum sînt cele de la Zăuan —— *Dîmbul Spînzuraţilor*[16] şi la Vadul Crişului[17].

Ornamentele incizate sînt diferite. Cele mai multe îşi află analogii bune în descoperirile de la Iclod şi Zau de Cîmpie. Un ornament deosebit este alcătuit din "paranteze" pe fund de vas (pl. XI/7 din nivel II a), cu atestări timpurii — de nivel Iclod I/II — la Zau de Cîmpie[18]. Decorul din incizii paralele, avînd spaţiile umplute cu impresiuni circulare mari (pl. XI/3) apare frecvent în aşezările culturii Tisa[19]. Numeroase analogii au şi benzile de incizii umplute cu impresiuni; ele apar dispuse unghiular, vertical, paralel cu buza (pl. XI/3) sau oblice[20].

Benzile din incizii formînd zig-zaguri (pl. XI/4) au similitudini în descoperirile de la Iclod — *zona C*[21] şi *groapa "R"* sau la Zau de Cîmpie în nivel corespunzător orizontului Iclod II[22]. Acelaşi motiv ornamental, dar prevăzut cu adîncituri la colţuri (pl. XIII/7), apare la Iclod (cimitirul A, M 26, vas 6 şi groapa "R"), la Turdaş[23] şi în cultura Tisa la Hódmezővásárhely — *Kökénydomb*[24]. Alveolele pe marginea unui fund de vas cilindric sînt un element tîrziu; aici apar doar în nivelul II a (nr. inv. P. 71852). Analogii găsim la Zau de Cîmpie (în nivelul Icold I/II)[25], precum şi între descoperirile de la Lipova[26].

Tot apariţii tîrzii sînt şi romburile din benzi umplute cu puncte, avînd în centru puncte grupate (pl. XII/11); apar în nivelul tîrziu de la Iclod — *zona C*[27] şi la Turdaş[28]. Torţile terminate cu stilizări animaliere (pl. XI/8; XVI/2) sînt frecvent întîlnite între materialele turdăşene tîrzii[29].

Benzile de puncte, formînd romburi (pl. XI/1; XII/11), au analogii în descoperiri de tip Iclod de la Zau de Cîmpie şi de la Iclod — *cimitirul A*[30], precum şi la Turdaş[31].

---

[16] Gh. Lazarovici, E. Lakó, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 13 sq., fig. 15/2.

[17] D. Ignat, în *Crisia*, IV, 1974, p. 121 sq., pl. VI/1 b.

[18] Materiale inedite, din nivelele Zau A şi B, I şi I/II (cf. supra, nota 13).

[19] Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *op. cit.*, p. 227-228, nr. 55-63.

[20] Idem, *op. cit.*, p. 228-229, nr. 69-75; plus cele de la Turdaş (M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. LXXXVI/3; CVII/13).

[21] MIT, nr. inv. P. 68.753.

[22] M. Roska, *op. cit.*, pl. LXXXII/5-6, XCIII/12, XCV/13; Iclod — *Cimitir A*, M. 14, vasul 3; M. 9; şi la Zau de Cîmpie (materiale inedite în Muzeul din Tîrgu-Mureş — cf. supra, nota 13).

[23] M. Roska, *op. cit.*, pl. CXI/12.

[24] J. Banner, I. Foltiny, în *FolArch*, V, 1945, p. 24 sq., pl. IX/2, 24.

[25] Materiale inedite în Muzeul judeţean Tîrgu-Mureş; cf. Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *op. cit.*, p. 222, fig. 6/10.

[26] Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 17 sq., pl. XIII/13.

[27] MIT, nr. inv. P. 68.667.

[28] M. Roska, *op. cit.*, pl. LXXXI/16.

[29] *Idem*, pl. CXXI/12-18; CXLIV/10-11.

[30] Iclod A, M. 14, vas 3; M. 9. Zau de Cîmpie, nivel II (cf. supra, nota 13).

[31] M. Roska *op. cit.*, pl. LXXXII/5-6; XCIII/12; XCV/13; CVI/7, 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Concluzii

Din analogiile prezentate rezultă următoarele constatări privind încadrarea cronologică şi culturală a descoperirilor de la Cluj — *Piaţa Ştefan cel Mare:*

1) Locuirea (nivelul I a) începe într-un orizont contemporan cu sfîrşitul fazei Iclod I. Materialele sînt încă puţine şi nu se pot trage concluzii genetice prea ample. Deci această locuire, după cît se pare, este o continuare a celei sesizate prin alte descoperiri în zona centrală a municipiului Cluj-Napoca *(Piaţa Libertăţii* nivel I şi II, *Biblioteca Academiei* I şi *Arhive* — Mormîntul 1)[32].

2) Toate descoperirile neolitice de aici aparţin grupului Iclod, definit ca o grupă nord-transilvană sau o etapă mai tîrzie a unei civilizaţii cu ceramică pictată, ale cărei vestigii timpurii sînt mai bine cunoscute prin cercetările lui N. Vlassa de la Cheile Turzii şi Cluj-Napoca[33].

3) Pe baza leegăturilor constatate se poate preciza că nivelele I b — II a aparţin etapei Iclod I/II şi II.

4) Nivelul tîrziu II b corespunde unui orizont Iclod II, în evoluţie spre III.

5) Inventarul mormîntului descoperit în apropiere, în *Piaţa Victoriei*[34], aparţine — după cît se pare — nivelului II din *Piaţa Ştefan cel Mare,* prin urmare unei etape Iclod tîrzii, II/III.

6) Descoperirile din nivelul I b — II a sînt contemporane cu materiale Tisa I şi Turdaş tîrziu.

7) Sincronismele culturale ale grupului Iclod cu neoliticul tîrziu din Transilvania ar fi:

Iclod I: posterior fenomenelor Lumea Nouă şi Tăulaş timpuriu; contemporan cu finalul fazei Vinča B_2 şi B_2/C, cu Tăulaş tîrziu, (rupt de evoluţia vinčiană) şi Tisa I.

Iclod II: contemporan cu: Salca — Herpály, Bucovăţ III a, Vinča C_1, elemente Petreşti (pl. XVI/10), sfîrşit de Tisa I.

Iclod III: la orizont cronologic cu Suplacul de Barcău, Petreşti AB, Vinča C_2 şi retardări turdăşene (?).

Ulterior fazei Iclod III, în ariile culturii Tisa şi ale grupurilor Iclod şi Bucovăţ (III b) se vor forma fenomenele care preced cultura Tiszapolgár (de orizont Suplac — Iclod final — Dragu — Sacoşul Mare etc.).

---

[32] Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 23—24, fig. 1.

[33] N. Vlassa, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 3—14; idem, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, p. 24, 132, 161—172.

[34] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 24-25, fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

L'ÉTABLISSEMENT NÉOLITHIQUE DE CLUJ – PLACE „ŞTEFAN CEL MARE"

(Résumé)

Pendent l'hiver de l'année 1980, sur le front d'est de la Place „Ştefan cel Mare" (Étienne le Grand) du municipe Cluj-Napoca on a commencé la construction d'un grand bâtiment. Durant les excavations pour les fondations furent surprises, à grande profondeur (dans les fosses pour les pilliers) les traces d'un habitat néolitihique à plusieurs niveaux. Les archéologues ont surveillé les travaux et, en limite des possibilités, ont établi la stratigraphie horizontale et verticale et on collecté des materiaux archéologiques (pour quelques-uns, en marquant la profondeur aussi); on a étudié ces matériaux et on a déterminé leur appartenance culturelle.

L'établissement appartient au groupe Iclod (III-ême millenaire av. J.C.). Celui-ci fait partie d'une civilisation nord-transylvaine avec une potterie ornée de peinture et incisions.

Les découvertes du niveau I marquent la fin de la phase Iclod I et la transition vers Iclod II; en même temps, elles présentent des relations avec la civilisation Tisa (I-ère phase), avec les étapes, tardives du groupe Turdaş (isolé de l'évolution vinčienne) et avec l'horizon Salca—Herpály.

Les matériaux du niveau II, et surtout ceux du II b, indquent une évolution tardive, au commencement de l'étape Iclod III. Elles dénotent des relations avec les découvertes de Suplacu de Barcău, Turdaş (étape finale), Petreşti AB. L'inventaire de la tombe trouvée tout près, Place de la Victoire (34) — jusqu'à présent, le plus tardive vestige néolithique à Cluj-Napoca — appartient toujours à cette phase.

Les vestiges ci-discutés ont permis une meilleure connaissance de l'évolution de la céramique du groupe Iclod. De même, ils font preuve de la vaste habitation néolithique qui occupait jadis le centre actuel de la ville de Cluj-Napoca (32). Les recherches actuelles, malgré leur insuffisance, ont aidé à préciser la genèse et l'évolution du groupe Iclod.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CERCETĂRI ŞI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN JUDEŢUL BISTRIŢA-NĂSĂUD (VIII)

GEORGE MARINESCU

Continuăm să prezentăm noi materiale arheologice apărute întîmplător pe teritoriul judeţului Bistriţa-Năsăud[1]. Chiar dacă piesele ce fac obiectul prezentei comunicări provin, în general, din descoperiri izolate şi întîmplătoare am considerat necesară publicarea lor atît din dorinţa de a le pune la îndemîna cercetătorilor interesaţi, cît şi în ideea semnalării de noi puncte arheologice pe harta judeţului. Ca de obicei, prezentarea descoperirilor o vom face pe localităţi în ordinea lor alfabetică.

ARCHIUD (com. Teaca)

a). Cu prilejul săpăturilor efectuate în punctul „Fundătura" de către D. Protase şi Şt. Dănilă, în 1965, a fost găsit la suprafaţă un topor fragmentar (pl. XIX/1) lucrat îngrijit dintr-un andezit[2] verzui. Toporul are muchia ovală, uşor bombată şi feţele late „faţetate". Dimensiuni[3]: L actuală = 3,5 cm; Muzeul Bistriţa, inv. 13618.

Tipologic toporul aparţine epocii bronzului şi poate fi pus în legătură cu purtătorii culturii Noua sau Sighişoara Wietenberg ale căror urme materiale (ceramică) au fost sigur documentate prin săpăturile din acest punct.

b). Din cercetări de suprafaţă efectuate în punctul „Bidişcut" provine o măciucă (pl. XIX/2) fragmentară lucrată dintr-un rio-dacit cenuşiu-verzui. Dimensiuni: dm = 5,8 cm; Muz. Bistriţa, inv. 13624.

După cum se ştie, astfel de piese apar la sfîrşitul neoliticului şiră-

---

[1] Pentru descoperirile prezentate anterior vezi: G. Marinescu, Şt. Dănilă, în *F.I.*, 3, 1974, p. 11 şi urm.; G. Marinescu în A.S. 3, 1975, p. 302 şi urm.; Idem, F.I., 4, 1986, p. 24 şi urm.; Idem, *St. Com. Caransebeş*, 1979, p. 123 şi urm.; Idem, *Marisia*, 10, 1982. p. 31—51.

[2] Majoritatea determinărilor petrografice au fost făcute de colegul I. Chintăuan de la O.J.P.C.N. Bistriţa-Năsăud.

[3] Pentru dimensiuni folosim următoarele prescurtări: L = lungime; Î = înălţime; l = lăţime; dg = diametrul gurii; dm = diametrul maxim etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

mîn în uz pînă la sfîrşitul epocii bronzului. Piesa acum prezentată pare să fi aparţinut epocii bronzului dacă ţinem seama de faptul că pe aceeaşi suprafaţă a fost găsită şi ceramică Sighişoara — Wietenberg III[4].

CHINTELNIC (com. Şieu-Măgheruş

În colecţia şcolară Şieu-Măgheruş a ajuns, dintr-o descoperire întîmplătoare făcută în 1977 în punctul „Ştiubei", un topor perforat (pl. XIX/3) lucrat dintr-o marnă cenuşie. Dimensiuni: L = 8 cm.

După formă toporul pare să aparţină culturii Coţofeni fiind astfel contemporan cu aşezarea identificată în punctul „Ştiubei" cu ocazia efectuării arăturii adînci pentru plantaţia intensivă[5].

CHIOCHIŞ

În primăvara anului 1977 am efectuat o cercetare de suprafaţă, însoţit fiind de pasionatul de istorie locală Kocsis Martin, identificînd pe teritoriul localităţii mai multe puncte de interes arheologic. În două dintre aceste puncte şi anume în „După Beregdea" şi „După Deal" am găsit, alături de ceramică, două topoare de piatră pe care le prezentăm în cele ce urmează: un topor (pl. XIX/4) neperforat lucrat dintr-o marnă verzuie, trapezoidal, (inv. 13622) găsit în punctul „După Beregdea" în asociere cu ceramică de Bronz D (Sighişoara — Wietenberg sau Noua) şi un topor fragmentar perforat (pl. XIX/5) lucrat dintr-o rocă dură roşcat-cenuşie (andezit) găsit în punctul „După Deal" în asociere cu ceramică de Bronz D (Sighişoara — Wietenberg sau Noua).

Datarea toporului perforat nu ridică nici un fel de problemă întrucît acesta are o formă caracteristică epocii bronzului, în schimb, toporaşul neperforat, după formă, pare să aparţină mai degrabă epocii neolitice deşi nu excludem o datare a sa mai tîrzie, poate chiar în epoca din care datează ceramica găsită pe aceeaşi suprafaţă, adică din Bronz D.

CICEU-CORABIA (com. Petru Rareş)

a) De pe teritoriul marei aşezări dacice de epocă clasică identificată în punctul „Sub Cetate"[6] provine, dintr-o descoperire întîmplătoare făcută de locuitorul Gavrilă Sigartău, o teslă de fier (pl. XX/2) cu corpul arcuit şi avînd orificiul de înmănuşare dispus transversal, flancat de aripioare laterale. Dimeensiuni: L maximă = 13,9 cm; Muz. Bistriţa, inv. 12644. Tesla, care are numeroase analogii în descoperirile de epocă dacică clasică[7], datează din sec. I î.e.n., — I e.n., fiind aşadar contemporană cu aşezarea de pe suprafaţa căreia provine.

---

[4] Material ceramic inedit în muzeul Bistriţa, inv. 5843 — 5872.

[5] Materiale inedite în muzeul Bistriţa. Vezi şi *Marisia* 10, 1982, p. 38.

[6] Începînd din 1977 aşezarea este cercetată prin săpături sistematice de către muzeul din Bistriţa prin G. Marinescu şi C. Gaiu.

[7] I. Glodariu, Eug. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 83 şi urm. fig. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

b) Dintr-o descoperire întîmplătoare, făcută de același Gavrilă Sigartău în zona turnului roman de pe „Poniță"[8], provine un vîrf de lance în formă de frunză de salcie, romboidală în secțiune transversală, și cu un tub de înmănușare realizat prin plierea a aproximativ o treime din lungimea barei din care a fost confecționată lancea (pl. XX/1). Dimensiuni: L totală = 28,7 cm; inv. 12645.

Tipologic lancea aparține epocii romane[9] și trebuie pusă în legătură cu mica garnizoană română ce staționa în turnul identificat de Șt. Ferenczi în punctul „Poniță".

CUȘMA (com. Livezile)

Dintr-o descoperire întîmplătoare, făcută pe teritoriul satului prin anii 1949—1950, în muzeul din Bistrița (inv. 3833) a ajuns o lance de fier (pl. XX/3), păstrată fragmentar, cu lama în formă de frunză, romboidală în secțiune transversală și avînd tubul de înmănușare deteriorat pe linia plierii. Dimensiuni: L actuală = 17,7 cm.

Datarea acestui vîrf de lance este dificilă întrucît, tipologic, piesa poate să aparțină mai multor epoci: dacică, romană sau postromană. Ținînd seama de faptul că de pe teritoriul satului Cușma provine sigur o rîșniță dacică[10], că descoperirile de epocă, romane, menționate ca fiind făcute în Cușma sînt incerte[11] și că cele postromane lipsesc, cel puțin, deocamdată, sîntem înclinați să atribuim această lance epocii dacice clasice.

DIPȘA (com. Galații Bistriței)

Dintr-o cercetare de suprafață făcută în punctul „Poderei", în muzeul din Bistrița (inv. 13630) a intrat un topor neperforat, de calcar (pl. XIX/6), găsit în asociere cu ceramică neolitică. Toporul, de formă trapezoidală, oval în secțiune transversală, are tăișul arcuit și ascuțit. Dimensiuni: L = 7,5 cm.

DOBRICEL (com. Căianu Mic)

Dintr-o cercetare de suprafață făcută în punctul „Rîngoița" unde sînt semnalate urme de turnuri romane[12], în colecția școlară de la Căianu Mic, organizată de prof. Al. Retegan, a ajuns, în 1976, un vîrf de lance de fier (pl. XXI/1). Lancea are tubul de înmănușare lung și subțire, lama

---

[8] Șt. Ferenczi, *F.I.*, 1, p. 81 și urm., Idem, *Sargetia*, 10, 1973, p. 89 și urm.

[9] O lance identică a fost descoperită într-un mormînt de incinerație roman la Mărișelu (G. Marinescu, *A.S.*, 3, p. 307 și urm., fig. 12/1.)

[10] Rîșnița (catillus) se păstrează în colecția Rusu Ioan de la Livezile.

[11] *C. Gooss*, în*AVSL*, 13, 1876, p. 289; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968 p. 270.

[12] Șt. Ferenczi, în *Sargetia* 10, p. 89 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

propriu-zisă scurtă şi întărită de o nervură mediană vizibilă pe ambele feţe. Dimensiuni: L totală = 32 cm.

Lancea aparţine epocii romane, afirmaţie susţinută atît tipologic[13] cît şi de locul descoperirii.

FELDRU

Dintr-o descoperire întîmplătoare făcută pe teritoriul satului prin anii 1975—1976, în colecţia şcolară locală organizată de învăţătorul Victor Neamţu a ajuns un vîrf de lance (pl. XX/4). Lancea are lama în formă de frunză de salcie, cu nervură mediană şi un tub de înmănuşare lung şi deteriorat pe linia plierii. Dimensiuni: L totală = 23,5 cm.

Încadrarea în epocă a acestei piese este dificilă deoarece, tipologic, lancea poate să aparţină epocii dacice clasice, celei romane sau postromane (sec. IV—VI). Întrucît, deocamdată, descoperirile din aceste epoci lipsesc la Feldru, o încadrare mai strînsă a lăncii nu este posibilă.

FELEAC (com. Nuşeni)

În anul 1974 am achiziţionat pentru muzeul din Bistriţa (inv. 6961) o ceaşcă dacică găsită de locuitorul Sigmirean Emil, prin 1970, pe una din terasele vestice ale „Cetăţii" de la Feleac.

Ceaşca (pl. XXI/3), cu o singură toartă, a fost modelată cu mîna dintr-o pastă poroasă ce a căpătat după ardere o culoare brun-negricioasă.

După cum se ştie ceaşca dacică are o lungă evoluţie în timp ce se va finaliza în forma sa „clasică" în sec. II î.e.n.[14]. Ceaşca pe care o prezentăm, după formă, pastă şi ardere, datează din sec. II î.e.n., fapt ce vine în concordanţă cu descoperirile monetare (tetradrahme tasiene) şi ceramica semnalată ca fiind făcută pe „Cetate" şi în împrejurimi[15].

FÎNTÎNELE (com. Matei)

a) Cu prilejul săpăturilor efectuate în toamna anului 1975 pentru dezvelirea necropolei de sec. IV e.n., din punctul „Pe rît", au apărut şi materiale preistorice[16] (neolitice, Noua şi Hallstatt timpuriu). Materialele neolitice constau din cîteva fragmente ceramice tipice şi din patru unelte de piatră, şi anume trei topoare neperforate (inv. 13620—13621;

---

[13] M. Macrea, D. Protase, în *Materiale*, 5, 1959, p. 449, fig. 19; N. Lupu, Al. Mureşan, în *St. Com. Sibiu*, 13, 1967, p. 175 şi urm.

[14] I.H. Crişan, *Ceramica daco-getică...*, Bucureşti, 1969, p. 156; Idem, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 128—129; V. Boroneanţ — M. Davidescu, în *Apulum*, 7, 1968, p. 253 şi urm.

[15] *A.E.* 12, 1982, p. 187—188; I. Marţian, *Rep.*, I, 626; II, 258; M. Roska *Erd Rep.*, 258/65, C. Daicoviciu, în *Dacia* VII—V, 1937—1940, p. 322; I. Winkler, în *SCŞ Cluj* VI/1—2, 1955, p. 100; E. Chirilă, — I. Pop, în *Apulum*, 7, 1968, p. 162; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974, p. 263/86; Şt. Dănilă, în *F.I.*, 2, p. 94—96. Ceramică de Ha. B şi probabil de sec. III—II î.e.n. de pe „Cetate' se află şi în muzeul Bistriţa, inv. 9014—9017.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

13632) și unul perforat (inv. 13633). Topoarele neperforate sînt trapezoidale, cu tăișul arcuit și au fost lucrate din șist disodilic verzui (pl. XIX/7,9) sau dintr-o marnă cafeniu-gălbuie (pl. XIX/8). Toporul perforat, păstrat fragmentar, avea o formă ovoidală și a fost lucrat dintr-o gresie cafeniu-albăstruie (pl. XIX/10). Toate topoarele aparțin epocii neolitice.

b) În toamna anului 1975 a fost descoperită întîmplător pe arătură, în punctul „Dos", o lance de fier (pl. XXI/2) lucrată prin batere la cald dintr-un metal de slabă calitate. Lancea are lama lungă, mult lățită și întărită cu o nervură mediană, vizibilă doar în partea dinspre tubul de înmănușare. Dimensiuni: L totală = 42,5 cm; inv. 11753.

Datarea acestei piese este dificilă deoarece, tipologic, ea poate aparține *Hallstatt*-ului tîrziu (sec. VII—VI î.e.n.), epocii Latène sau perioodei postromane. Din nefericire sondajul arheologic pe care l-am executat în 1979 în zona descoperirii n-a dat nici un fel de material arheologic. Dată fiind această situație ne vedem nevoiți să optăm pentru o datare largă mai ales că descoperirile aparținînd celor trei epoci mai sus-citate nu lipsesc în zona[17]. Un indiciu pentru o datare tîrzie (sec. VI e.n.) ni se pare a fi calitatea inferioară a fierului.

ILIȘUA (com. Uriu)

a) La circa 200 m de colțul nord-vestic al castrului roman se află o mică așezare antică de pe suprafața căreia am cules împreună cu C. Gaiu mai multe fragmente ceramice databile în epoca bronzului precum și două piese ce fac obiectul prezentei comunicări: o rotiță miniaturală de car de cult (pl. XXII/1), lucrată dintr-un lut brun-roșcat (dm = 7,2 cm; inv. 13502) și un topor perforat (pl. XXII/2) păstrat fragmentar, lucrat cu grijă prin „fațetare" dintr-un diorit verzui (L actuală = 7 cm); inv. 13501). Ambele obiecte datează din epoca bronzului fiind deci contemporane cu așezarea de pe teritoriul căreia provin.

b) În anul 1982, în apropierea colțului de sud-est al castrului roman, a fost găsit pe arătură un toporaș de mînă, neperforat, lucrat cu grijă dintr-o marnă cenușie. Toporul (XXII/3) are corpul trapezoidal, muchia ovală și tăișul arcuit. Dimensiuni: L totală 12 cm.

După formă, toporul pare să aparțină neoliticului, epocă neatestată încă în zona castrului, dar ar putea să aparțină și nivelului din epoca bronzului (locuințe, morminte de incinerație în urnă etc.), apărut sporadic în săpăturile de dezvelire a castrului roman[18].

SARAȚEL (com. Șieu-Măgheruș)

Dintr-o cercetare pe care am efectuat-o cu C. Gaiu în punctul „După Grădini", în muzeul din Bistrița a intrat un toporaș neperforat (pl. XXII/4)

---

[16] Vezi *Cronica săpăturilor* din *Dacia* NS, 20, 1976, p. 277/51b

[17] *Dacia* NS, 19, 1975, p. 285/79; *Dacia* NS, 20, p. 277/51.

[18] Săpăturile sînt executate, în colaborare, de către Univ. „Babeș-Bolyai", Facultatea de istorie (D. Protase) și Muzeul Bistrița (G. Marinescu și C. Gaiu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lucrat prin şlefuire dintr-un diorit verzui. Toporul, oval în secţiune transversală, este de formă trapezoidală şi are tăişul arcuit. Dimensiuni: L = 5,7 cm; inv. 13625.

Toporul a fost găsit în asociere cu ceramică neolitică şi Coţofeni şi, ca atare, poate fi atribuit la oricare dintre cele două epoci, mai probabil celei neolitice.

SCOABE (com. Urmeniş)

Într-o cercetare de suprafaţă efectuată în toamna anului 1977, împreună cu C. Gaiu, în localitatea menţionată, pe un platou situat în imediata vecinătate a vetrei satului, am găsit o mică aşezare antică de pe suprafaţa căreia am cules cîteva fragmente ceramice atipice (bronz) şi un fragment de topor neperforat (?) (pl. XXII/5), lucrat dintr-o marnă cenuşie. Toporul (inv. 13631) datează din neolitic sau de la începutul epocii bronzului.

SÎNGEORZU-NOU (com. Lechinţa)

Din fosta colecţie a gimnaziului german din Bistriţa a ajuns în muzeul nostru, împreună cu alte materiale, prin 1951—1952, un vas-borcan (pl. XXII/6 lucrat cu mîna dintr-o pastă proastă, brun-roşcată, slab arsă (inv. 13663). Vasul mai păstra la preluare, după informaţiile pe care ni le-a furnizat Şt. Dănilă, un bileţel în care se menţiona că a fost descoperit la Singeorzu Nou şi că a conţinut un tezaur monetar.

Dînd credit acestei informaţii şi ţinînd seama de faptul că pe teritoriul satului Sîngeorzu Nou a fost descoperit un tezaur de tetradrahme tasiene[19] sîntem de părere că acesta este, într-adevăr, vasul în care fusese depus tezaurul monetar. O astfel de ipoteză este susţinută şi de datarea vasului care, tipologic, poate fi încadrat, cel mai devreme în sec. II î.e.n.[20], adică la o dată corespunzătoare plasării în timp a acumulării şi îngropării tezaurului menţionat.

ŞIEU-MAGHERUŞ

a) La ieşirea din sat, în dreapta şoselei Bistriţa — Beclean, în dreptul gării C.F.R., pe o suprafaţă de circa 4 ha se întinde o mare aşezare neolitică ce a fost traversată în aprilie 1980 de două canale de asanare. Cercetarea repetată a pereţilor acestor canale şi a pămîntului excavat ne-a oferit posibilitatea recuperării unei mari cantităţi de ceramică şi a numeroase unelte de piatră. Nu au apărut materiale din alte epoci. Pînă la prelucrarea materialului ceramic prezentăm uneltele de piatră care sînt următoarele: patru nuclee de silex maroniu (pl. XXII/7—10; inv. 13489 — 13492) şase topoare neperforate trapezoidale, cu tăişul arcuit (pl.

[19] I. Winkler, *SCŞ*, VI/1—2, p. 104; E. Chirilă, I. Pop, în *Apulum* 7, p. 164/84.
[20] I.H. Crişan, *Ziridava*..., p. 129 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

XXIII/1—6; inv. 13461, 13493—13497); o daltă (pl. XXIII/9; inv. 13462) și două topoare perforate (pl. XXIII/7—8; inv. 13484, 13498).,

b) Extinderea arăturii adînci pentru Livada intensivă[12] începută în 1979, spre est pînă sub dealul „Cetății" de pe „Hegheriș" a dus la descoperirea de noi materiale arheologice ce datează din epoca bronzului (Sighișoara — Wietenberg III), Hallstatt timpuriu și sec. VII—IX e.n. Printre aceste materiale au apărut și două toporașe de piatră, neperforate, lucrate dintr-o marnă cenușie (pl. XXIV/1—2 inv. 13365—13366). Ambele topoare, care datează din neolitic, aparțin probabil comunității de la punctul *a*.

c) Cu ocazia săpăturilor efectuate pe „Hegheriș" în 1960, au apărut materiale arheologice aparținînd epocii bronzului și feudale, rapid publicate de autorii săpăturilor[22] precum și unele materiale, rămase inedite dar amintite[23] de către Șt. Dănilă, ulterior, ca datînd din prima și cea de-a doua epocă a fierului.

Analizînd materialul provenit din aceste cercetări am ajuns la concluzia că pe „Hegheriș-Cetate" au fost găsite urme Sighișoara — Wietenberg III, de Hallstatt timpuriu, latène și feudale. O astfel de locuire ridică automat întrebarea dacă fortificația sau o parte a ei nu cumva a fost ridicată înainte de epoca feudală, fiind astfel mult mai veche decît credeau autorii săpăturii din 1960. Pînă la noi și mai ample săpături, sîntem înclinați să credem că, asemenea altor multe fortificații din județ sau din Transilvania, pe „Hegheriș" în epoca feudală s-a trecut doar la refolosirea unei „cetăți" mai vechi.

În ceea ce privește locuirea latène, materialul de care dispunem este, cu o excepție, fragmentar și greu databil. Din fericire excepția pe care o aminteam este un important punct de reper și anume o ceașcă dacică (pl. XXIV/3 inv. 5381) ieșită în săpăturile din 1960[24]. Ceașca este lucrată cu mîna dintr-o pastă grosieră roșcată, slab arsă.

Ținînd seama de faptul că acest tip de vas apare, cel mai devreme, în sec. II î.e.n., putem să presupunem că locuirea (sau fortificarea?) dacică timpurile de pe „Hegheriș" datează de pe la sfîrșitul sec. III și din sec. II î.e.n., fără a depăși însă acest secol întrucît lipsește, sigur, ceramica dacică de epocă clasică.

ȘIEUȚ

În anul 1967, cu prilejul executării unor lucrări de nivelare în curtea locuitorului Dumbrăvan Marian, a fost descoperit, la adîncimea de 40 cm, un vas-sac (pl. XXIV/4) de lut, lucrat cu mîna dintr-o pastă gro-

---

[21] Vezi *Marisia* 10, punctul Chintelnic „Știubei".

[22] N. Vlassa, Șt. Dănilă, în *Apulum*, 6, 1967, p. 39 și urm.

[23] Șt. Dănilă, în *Probleme de muzeografie*, 1960, p. 153; Idem, în *Materiale*, 9, p. 439 și urm. fig. 13 și fig. 14/4—6; Idem, în *M.J.*, 2, p. 89 și urm.;

[24] N. Vlassa, Șt. Dănilă, (Apulum VI. fig. 6/3) consideră ceașca ca fiind de tip Wietenberg.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

sieră roşcat-cărămizie, slab arsă. Vasul are pereţii curbaţi, buza teşită şi fundul drept. Sub buză, vasul are ca decor un brîu în relief. Dimensiuni: Î = 13 cm; dg = 14,3 cm; df = 10,7 cm. Muzeul Bistriţa, inv. 4177.

Avînd în vedere că vasul s-a păstrat întreg este de presupus că provine dintr-un complex funerar. Din păcate, un sondaj arheologic nu s-a putut executa din cauza unor construcţii gospodăreşti, a şoselei ce traversează satul şi a fundaţiilor viitorului cămin cultural[25].

Vasul aparţine culturii Noua fiind astfel databil la sfîrşitul epocii bronzului (sec. XIII—XII î.e.n.). Descoperirea trebuie pusă în legătură cu intensa locuire a bazinului superior al Şieului în epoca finală a bronzului[26].

b) Dintr-o descoperire, întîmplătoare, făcută înainte de 1944 pe teritoriul satului, în posesia învăţătorului Gotea V. a ajuns un vîrf de lance de fier (pl. XXI/4) pe care în mai 1979 ni l-a cedat pentru muzeul din Bistriţa (inv. 13159).

Lancea, care a fost confecţionată prin batere la cald, are lama îngustă, alungită şi prevăzută cu nervură mediană proeminentă. Tubul de înmănuşare este îngust, uşor lărgit spre capăt şi prevăzut cu o gaură de fixare a tijei de lemn. Dimensiuni: L totală = 23,5 cm.

Fiind o descoperire izolată, şi această lance este greu de încadrat într-o epocă sau cultură anume. Tipologic, ea poate să aparţină fie epocii dacice clasice, fie epocii romane sau postromane (sec. IV—VI e.n.). Pînă la noi descoperiri o încadrare mai strînsă nu este posibilă.

ŞINTEREAG

La intrarea în sat, în dreapta şoselei ce duce la Beclean, cu prilejul arăturilor adînci executate pentru plantaţia intensivă (1980) a fost deranjată o mică aşezare antică de pe suprafaţa căreia am cules cu C. Gaiu ceramică neolitică şi de epoca bronzului (cultura Noua). Au fost găsite şi două unelte de piatră şi anume un topor neperforat (pl. XXIV/5), lucrat dintr-o marnă verzuie, de formă trapezoidală cu tăişul arcuit şi ascuţit (inv. 13500) şi un frecător de andezit avînd două feţe active (pl. XXIV/6; inv. 13499). Ambele piese aparţin epocii neolitice deşi nu excludem cu totul posibilitatea ca el să fi aparţinut, eventual, purtătorilor culturii Noua.

---

[25] La săparea şanţurilor pentru amplasarea fundaţiilor noului cămin cultural, situat la circa 50 m de locul descoperirii vasului, au apărut numeroase schelete umane fără inventar funerar. Deşi nu excludem cu totul posibilitatea existenţei pe acest loc a unei necropole de înhumaţie Noua, sîntem totuşi de părere — dată fiind intensitatea înmormîntărilor pe o mică suprafaţă şi lipsa totală a inventarului ceramic — care nu ar fi putut trece neobservat — că aici avem de-a face cu un cimitir modern al satului.

[26] Cităm aici doar două descoperiri Noua recent făcute (1980): Şieu-vatra satului şi Bîrla-Livada intensivă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

VIILE TECII (com. Teaca)

În anul 1967 locuitorul Matei Zaharia din Teaca a găsit întîmplător la punctul „În Peri" un vîrf de lance de fier (pl. XXI/5) pe care, ulterior, Șt. Dănilă l-a achiziționat pentru muzeul din Bistrița (inv. 4235).

Lancea are lama propriu-zisă lungă, cu tăișurile ascuțite și cu o nervură puternic reliefată și un tub de înmănușare scurt, ornamentat spre capăt cu două incizii paralele situate de o parte și de alta a capetelor cuiului de fixare a tijei de lemn a lăncii. Dimensiuni: L totală actuală = 31 cm.

Lancea a fost descoperită pe un teren în pantă ce pare steril din punct de vedere arheologic[27]. Un sondaj nu s-a făcut încă, dar șansele de a depista un complex funerar sînt minime dacă ținem seama de configurația terenului. În ceea ce privește datarea, lancea aparține epocii latène fapt susținut atît prin analogii[28] cît și prin gruparea descoperirilor de acest tip în zonă[29].

VIIȘOARA (oraș Bistrița)

La circa 800 m de centrul satului, spre Beclean, în dreapta șosélei, pe terenul pregătit pentru plantația intensivă de pomi fructiferi se afla o mare așezare antică, bogată în vestigii ce datează din neolitic (cel mai bogat material), Coțofeni, Sighișoara — Wietenberg și Noua. În afara unui material ceramic bogat și reprezentativ, în muzeul Bistrița au intrat, din repetate cercetări de suprafață pe care le-am efectuat cu C. Gaiu, un mare număr de unelte și obiecte pe care le prezentăm în cele ce urmează: nuclee și lame de silex (pl. XXV/1—16; inv. 13443 — 13454; 13634 — 13636), șase topoare neperforate, trapezoidale, cu tăișul arcuit, lucrate din marnă sau gresie cenușie (pl. XXV/17—19; XXVI/1—3; inv. 13456; 13459, 13638, 13457 — 13458, 13460), două dălți (pl. XXVI/4—5; inv. 13463 — 13464). o teslă (pl. XXVI/6; inv. 13465) foarte îngrijit lucrată din andezit, 4 greutăți pentru plasa de pescuit (măciuci?) cu perforare centrală (pl. XXVI/7—10; inv. 13470, 13642, 13468 — 13469), opt topoare perforate aflate în curs de prelucrare, din care unele au fost șlefuite inițial, după care urma să se facă perforarea (pl. XXVII/1; pl. XXVIII/1—2), pe cînd la altele (pl. XXVII/2—4; pl. XXVIII/3—4) s-a trecut la operațiunea de perforare direct pe pietre de rîu, brute, după care ar fi urmat șlefuirea și finisarea piesei (inv. 13473, 13476, 13471, 13461, 13477, 13639, 13478, 13475), șapte topoare perforate întregi sau fragmentare (pl. XXVIII/5—7; XXIX/1—4; inv. 13483, 13479, 13485, 13640 13482, 13481, 13480), o greutate de lut fragmentară (pl. XXIX/5; inv. 13642),

---

[27] O cercetare la fața locului am întreprins-o, însoțit de descoperitor, în august 1979.

[28] Vl. Zirra, în *F.I.*, 3, p. 138 și urm. fig. 3/2.

[29] Locul descoperirii lăncii de la Viile Tecii se află la circa 3 km de necropolele celto-dacice de la Archiud „Hînsuri" și Dipșa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

un nucleu de şist menilitic (pl. XXIX/6; inv. 13471), două amulete (?) de gresie (pl. XXIX/8—9; inv. 13466—13467), o daltă fragmentară de cupru (pl. XXIX/10; inv. 13486) şi un nasture de bronz cu calotă sferică şi urechiuşă de prindere (pl. XXIX/11; inv. 13487).

Majoritatea covîrşitoare a uneltelor de piatră precum şi dalta de cupru, datează în neolitic, fapt susţinut de forma şi tehnica lor de prelucrare ca şi de materialul ceramic cu care au fost găsite în asociere. Excepţie de la această datare fac doar două piese şi anume toporul de la pl. XXIX/3 ce a fost găsit în asociere cu ceramică Coţofeni şi nasturele de bronz (pl. XXIX/11) ce a fost găsit într-o zonă cu materiale Noua.

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN UND ENTDECKUNGEN IM KREIS BISTRIŢA-NĂSĂUD

(Zusammenfassung)

In Verfolgung älterer Ziele (siehe *File de istorie*, 3, 1974, S. 11—55; S. 65—88; S. 443—451; *Arhiva Someşană*, Năsăud, 3, 1975, S. 302—333; *File de istorie*, 4, 1976, S. 24—56; *Marisia*, 10, 1980, S. 31—51 usw.) legt der Verfasser neue, in den letzen Jahren im Kreis Bistriţa-Năsăud gemachte Funde von Stein-, Kupfer- und Bronzegegenständen vor. Wenn auch die meisten Gegenstände aus Einzel-und Zufallsfunden stammen, hielt es der Verfasser doch für angebracht, sie durch Veröffentlichung bekannt zu machen; dadurch bietet er den Fachwissenschaftlern neuen unveröffentlichten Fundstoff und liefert gleichzeitig zusätzliche Beweise für die intensive Besiedlung des betreffenden Gebietes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

POATE FI IDENTIFICAT HIDRONIMUL MARIS AL LUI HERODOT CU HIDRONIMUL MUREŞ DIN TRANSILVANIA?

ISTVÁN FERENCZI

Similitudinea numelui de rîu Máris care „izvorăşte din ţara agatîrşilor şi se varsă [...] în Istru" (Herodot, IV, 48) cu hidronimul Mureş de astăzi este o afirmaţie arhicunoscută[1] care a făcut pe cei mai mulţi şi cei mai de seamă oameni de ştiinţă să-i localizeze pe agatîrşi în Transilvania. Publicînd cu cîţiva ani în urmă observaţiile asupra materialului scitic ca ordine de descoperire ieşit de la Ciumbrud (jud. Alba), din cimitirul al doilea, în concluziile studiului am considerat că această locali-

---

[1] Ex δὲ Ἀγαθίρσου [...] ῥέων συμμίσγεται τῳ Ἴστρῳ în legătură cu cele mai neprevizibile posibilităţii de apariţie a hidronimelor şi, în general, a numelor antice ne stă mărturie — între altele — faptul că pe lîngă *Alutus*-ul nostru (sau *Aluta* noastră, Cl. Ptolomaeus, *Geographia*, III, 8, 2) = Oltul actual din Carpaţi, se mai cunoaşte şi un *flumen Alutus* în Munţii Caucaz (*CIL*, XIII, 8213; C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, în *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil., — Hist. Kl., 62, 1925), No. XIIa, p. 69 şi urm.; idem, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/2, Wien-Leipzig, 1937, p. 72; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*[3], Bucarest, 1945, p. 39. Împotriva acestei opinii, vezi: Cicerone Poghirc, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 358. Cf. şi C. Poghirc, *Irano-daco-romanica*, în *Studia et acta orientalia*, VIII, 1971, p. 25), iar numele rîului Morava (de nord, căci există un alt rîu cu acelaşi nume şi în Serbia, vărsîndu-se tot în Dunăre la est de localitatea Smederevo, în antichitate *Margus* ~ *Margis* ~ *Margum* (cf. K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, p. 531, 539) de pe teritoriul Moraviei (R.S. Cehoslovacă) atît la Pliniu cel Bătrîn (Caius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, IV, 12, (24), 78), cît şi la P. Cornelius Tacitus (*Annales*, XII, 29, 1—2) figurează sub forma *Margus* deci cu aceeaşi rădăcină (?) comună indoeuropeană cu *Máris*-ul nostru. Din tulpina acestui hidronim, prin compunerea lui cu apelativul indoeuropean *mara* 'apă' s-a dezvoltat, probabil, **Marahwa* > *Maraha* > *Morava*, etimon cu care s-au ocupat mulţi dintre lingviştii de seamă, neajungînd însă la o rezolvare mulţumitoare. Vezi, bunăoară: A.D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia traiană*[2], Bucureşti, 1914, p. 38—39; J. Melich, *A honfoglaláskori Magyarország*, în *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*, vol. I/6, Budapest, 1925—1929, p. 225—228, 334, 337, nota 4. — Oricum ar sta lucrurile, numele *Máris*, în sine, fără îndoială este de origine tracică. Cf. I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*[2], Bucureşti, 1967, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

zare, respectiv identificarea hidronimului, nu poate fi deloc sigură[2]. Înainte de toate din simplul motiv că, în ciuda asemănării de netăgăduit a celor două nume, nu avem nici o garanţie ca hidronimul antic *Máris* să corespundă rîului denumit astăzi Mureş. Herodot, chiar dacă a fost cîtăva vreme în oraşul-stat grecesc *Olbia*, adunînd multe informaţii preţioase asupra ţării sciţilor şi asupra diferiţilor locuitori ai acestui imens teritoriu, nu umblase niciodată în regiunile Pontului stîng, cu atît mai puţin în bazinul hidrografic al Dunării de Jos. Aşa cum au dovedit cercetarea şi critica migăloasă a izvoarelor de informaţie ale lui Herodot, toate ştirile „părintelui istoriei" referitoare la Europa centrală şi de sud est (destul de lacunare şi nesigure) au fost preluate din „Perieghezele" lui Hekataios (el a trăit aproximativ între anii 550—470 î.e.n., luînd parte la răscoala ioniană împotriva perşilor; a făcut călătorii lungi şi a scris opere de istorie şi de geografie, din care nu ne-au rămas decît puţine frînturi), avînd, şi acesta din urmă, ca sursă de informaţie, foarte probabil, cele ce i-au povestit grecii istrieni de la gurile Dunării. Se ştie, de altfel, că pentru opera sa istorică, Herodot s-a pregătit multă vreme, prin cercetări şi călătorii îndepărtate. A străbătut Asia anterioară pînă la Ecbatana, în Persia, şi Egiptul pînă la Elefantina; a cunoscut coasta răsăriteană a Mediteranei pînă la Ghaza şi Tir, iar cea de sud pînă la Cirene; în nord a ajuns pînă la *Olbia* de pe ţărmul nordic al Mării Negre şi chiar pînă în Bosforul cimmerian. Astfel Herodot a fost unul dintre primii istorici greci care au avut prilejul să se informeze direct şi ne-a transmis ştiri foarte preţioase despre ţinuturile locuite de traci şi sciţi, despre felul lor de luptă, precum şi despre traiul şi credinţele lor. *Istorii*-le sale sînt rezultatul unor cercetări întinse. (Dintre logografii mai vechi el a folosit pe Hekataios, Xanthos şi Hellanikos).

Studiind cu atenţie datele furnizate de Herodot, este absolut clar că, cunoştinţele de geografie descriptivă ale „părintelui istoriei" spre vest şi nord nu trecuseră dincolo de fîşia răsăriteană a Munteniei — rîul Olt nu era cunoscut de el —, respectiv de poalele sudice ale lanţului Alpilor Transilvaniei[3].

Pentru a putea dezbate problema, trebuie să facem o trecere în revistă a afirmaţiilor autorilor antici. Numai doi dintre aceştia, şi anume Herodot şi Strabon, dau referiri puţin mai „ample" de caracter hidrografic asupra rîului *Máris*, restul informatorilor antici sau din evul mediu timpuriu nu ne-au transmis decît numele însuşi, în pricină. Iată ce scriu primii:

---

[2] *Cimitirul „scitic" de la Ciumbrud* (partea a V-a), în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 29.

[3] Vezi: F. Jacoby, *Herodotos*, în *RE*, Suppl., Heft II, col. 25, 8; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, în *ARMSI*, ser. III, vol. III, nr. 2, Bucureşti, 1926, p. 35—36; J. Harmatta, *Forrástanulmányok Herodotos Skythikájához. Quellenstudien zu den Skythika des Herodot*, Budapesta, 1941, p. 39 şi urm.; idem, *Früheisenzeitliche Beziehungen zwischen dem Karpatenbecken, Oberitalien und Griechenland*, în *ActaArchBp*, XX, 1968, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

După Herodot „...Istrul [= Dunărea de Jos, socotind de la cataractele din Porțile de Fier] [...] este cel dintîi fluviu din Sciția, venind dinspre apus; el ajunge cel mai mare, deoarece primește apele mai multor alte rîuri. Printre acelea care îl fac să fie mai mare sînt cinci mari cursuri de apă care curg prin Sciția; unul numit de sciți Pórata, iar de elini Pyretòs, apoi Tiárantos, Ararós, Náparis și Ordessós [adică rîurile de la nord de Dunăre, mergînd dinspre est spre vest]. Cel dintîi amintit dintre aceste rîuri e mare și, curgînd și el spre răsărit, își unește apele cu ale Istrului. Al doilea, căruia i se spune Tiárantos, curge mai spre apus, fiind și mai mic. Ararós, Náparis și Ordessós curge între aceste două rîuri [în realitate cele trei rîuri, indiferent care ar fi ele, curg „după" sînt rîurile care izvorăsc din Sciția [...] Rîul *Máris* izvorăște în țara Pórata = Prut și Tiárantos = Siret[4]], vărsîndu-se și ele în Istru. Acestea agatîrșilor și se varsă și el în *Istru*..."[5] Să reținem faptul că, conform afirmației lui Herodot, *Máris se varsă în Istru.*

Strabon [*Geographia*, VII, 3, 12—13 (C. 304)] tratînd despre „...neamul geților care se înălțase atît de mult sub Burebista...", între altele precizează că „...prin țara lor curge rîul *Màrisos*, care se varsă în Dunăre [...] Ei numeau Danubius partea superioară a fluviului și cea dinspre izvoare pînă la cataracte. Ținuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpînirea dacilor. Partea inferioară a fluviului, pînă la Pont — de-a lungul căreia trăiesc geții — ei o numesc Istru..."[6]

---

[4] N. Antonovici consideră că *Tiárantos* ar fi numele antic al rîului Bîrlad (cf. *L'identification d'un affluent inconnu scythique du Danube: Le Tiarantos (Le Bîrlad)*, extr. din *Comptes Rendus du Congrès International de Géographie. Varsovie, 1934*, Tome IV. Travaux de la section IV—VI et Comunications aux séances spéciales, Varsovie, 1938. În privința identificării unora dintre hidronimele afluenților din stînga Dunării de Jos, recent, R. Florescu (*Note de geografie antică*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 32—33) — după ce localizează și el fără nici un argument nou, mai de seamă, luîndu-se după atîția alți autori moderni, pe agatîrșii de origine iraniană în interiorul Depresiunii Transilvaniei, are următoarea părere: „...Mai dificilă rămîne identificarea celorlalte trei rîuri menționate de Herodot la vest de Prut: Araros, Naparis și Ordessos. Herodot (04), precizează că sînt „între" Pyretos și Tarantos, dar din expresie reiese că trebuie raportată la mărimea și nu la poziția lor geografică. Așadar ne rămîne să identificăm, în ordinea enumerării Araros cu Călmățuiul, Naparis cu Ialomița și Ordessos cu Argeșul, neexcluzînd, cum au făcut-o unii specialiști, posibilitatea modificării Ordessos > Argessis..." Considerăm necesar să menționăm aici că, din nefericire, nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui J. Th. Bars: *The ancient Names, local, personal, and divine of Dacia and Moesia*, în *Dissertations of Harvard University*, 1935—1936; *Harvard Studies in Classical Philology*, XLVII, 1936, p. 211—214.

[5] Text tradus preluat din: *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes. I. Ab Hesiodo usque ad Itinerarum Antonini. Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 30—31. ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ.

[6] *Ibidem*, p. 238—239. Ῥεῖ δὲ δι αὐτῶν Μάρισος Ποταμὸς εἰς τον Δανούιον, ᾧ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον· καὶ γὰρ τοῦ ποταμοῦ τὰ μεν ἄνο καὶ πρὸς ταῖς πηγαῖς μέρη μέχρι τῶν καταρακτῶν Δανούιον προσηγόρευον, ἅ μάλιστα διὰ τῶν Δακῶν φέρεται. τὰ δὲ κάτω μέχρι τοῦ Πόντου τὰ παρὰ τοὺς Γέτας καλοῦσιν Ἴστρον.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Afirmaţia ambilor autori, deci, coincide! Strabon, pe deasupra, scrie, în acest context, de ţara geţilor şi nu a dacilor, informaţie care pledează tot pentru teritoriile extracarpatice ale Daciei. [Să nu uităm că Strabon este acela care menţionează prima dată deosebirea minimă, dar totuşi existentă între daci, pe de o parte, şi geţi, pe de altă parte, precizînd că ei vorbesc aceeaşi limbă [VII, 3, 13 (C. 304)] !] Este foarte adevărat că principala operă a lui Strabon, intitulată *Geographia*, terminată în anul 18 e.n. şi păstrată în cea mai mare parte, foloseşte şi izvoare literare mai vechi, dar toate acestea sînt de prima mînă: Eratostene, Artemidor, Apolodor, Megastene, Nearh, Posidoniu, pe care autorul le pune în valoare în chip inteligent. Astfel, *Geographia* sa ne apare astăzi cea mai completă şi competentă scriere de acest gen asupra lumii vechi, cuprinzînd şi informaţii de valoare referitoare la regiunile locuite de daco-geţi.

Afirmaţia legată de vărsarea rîului *Máris* în *Istru*, de altminteri, pare să fie întărită de un pasaj scurt din textul operei principale a lui Strabon, pînă acuma neglijat pe nedrept. După ce autorul antic ne dă de ştire că prin ţara geţilor curge rîul *Márisos*, care se varsă în Dunărea de Jos consideră necesar a menţiona: ᾧ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τῶν πόλεμον= „... pe acesta [adică pe rîul *Márisos*] îşi făceau romanii aprovizionările pentru război..."

Această precizare, probabil, este o aluzie la campania generalului Marcus Vinicius[7]. În legătură cu premisele istorice ale acestei campanii militare trebuie ştiut că abia se potolise războiul pannonilor cu romanii din anii 13—11 î.e.n., cînd dacii invadează Pannonia, împiedicînd paralel cu revolta dalmaţilor împotriva birurilor, închiderea porţilor templului zeului Janus[8]. Răspunsul la această invazie este expediţia generalului M. Vinicius, care îi înfrînge pe atacatori în ţara lor de baştină şi-i urmăreşte pe *Máris* pînă în inima Daciei[9].

După părerea noastră este foarte greu de închipuit ca un corp expediţionar roman să fi înaintat pe apele rîului Tisa pînă în dreptul oraşului actual Szeged (R.P. Ungară), apoi în amonte pe valea Mureşului de jos şi mijlocii, pînă în apropierea sistemului de cetăţi dacice din aripa de vest a Munţilor Şurianului. Oricît de bine organizat şi aprovizionat să fi fost corpul expediţionar roman, după părerea noastră este de neînchipuit că a putut să pătrundă pe o distanţă de peste 320 km (socotiţi în linie dreaptă!) faţă de linia de bază a expediţiei, linia Dunării. Poate că greşim, dar ni se pare cu totul imposibilă efectuarea unei expediţii militare de o asemenea anvergură, mai ales dacă ţinem cont şi de faptul —

---

[7] Cf, Fr. Miltner, *Augustus' Kampf um die Donaugrenze*, în *Klio*, XXX, 1937, p. 200—226.

[8] Cassius Dio, Rhomaikè historía, LIV, 36.

[9] C. Daicoviciu, *Apariţia şi formarea relaţiilor sclavagiste în Dacia*, în *IstRom*, vol. I, p. 293; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 116; idem, *Confruntări militare între daci şi romani în perioada 44 î.e.n. — 85 e.n.*, în *Istoria militară a poporului român*, vol. I, Bucureşti, 1984, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pînă acum nebăgat de seamă — că înainte de regularizare, (începută abia în secolul al XVIII-lea), „navigaţia" pe acest rîu era foarte nesigură dacă nu chiar imposibilă şi, pe deasupra, mlaştinile imense ale Tisei se uneau cu cele ale Begăi şi Timişului (fără busolă făcînd imposibilă orice orientare), o zonă imensă, în mod practic fiind aproape complet nelocuită.

Presupusa „parte inferioară" a *Máris*-ului, adică porţiunea rîului Tisa dintre Szeged şi localitatea Titel (R.F.S. Iugoslavia) face parte dintr-un fost fund de lac, ale cărui ape nu s-au scurs decît după ce s-au deschis Porţile de Fier. Fundul a rămas băltos şi toate rîurile care coborau din munţii înconjurători s-au adunat în zona cea mai adîncă, dînd naştere unui curs de apă mai mare: Tisa (Πάδισσος în antichitate), socotită de majoritatea istoricilor moderni drept ca şi cum ar fi sectorul inferior al rîului *Máris),* dar cu totul „nehotărît" în curgerea sa; într-unele zone se oprea în mlaştini întinse, pe alte locuri cotea în încovoieri nesfîrşite sau se desfăcea în multe braţe care se schimbau în fiecare an. Aceasta a fost Tisa înaintea începerii lucrărilor de regularizare. Primăvara, cînd creşteau apele Dunării, Dravei şi Savei, în faţa actualului oraş Beograd se întindea o adevărată mare de apă dulce împînzită cu păduri dese de mlaştină şi cu o vegetaţie acvatică deasă — romanii îi ziceau *mare album* — care nu se putea strecura decît cu încetul prin îngustimea Porţilor de Fier cu cataractele lor. Acest noian de apă stăvilea cu tot cursul leneş şi afluenţii mai de seamă ai Tisei, care venea şi ea încărcată de toate apele munţilor ce împrejmuiesc bazinul hidrografic al marelui rîu. Timp de luni întregi de la actualul oraş Mukačevo (din Ucraina subcarpatică) şi pînă la actuala capitală a R.F.S. Iugoslavia, se întindea o „baltă", nu numai în lungul Tisei, ci şi în cursul inferior al tuturor afluenţilor carpatici. Numai pe la jumătatea verii, apele intrau în matcă, lăsînd în urmă tot anul mlaştini întinse. Doar pe nişte „platforme" puţin mai ridicate şi la mari depărtări, se aşezau în ultimele veacuri sate şi oraşe. Nu există rîu mare în întreaga Europă care să fi avut chiar pînă la ultimele decenii atît de puţine oraşe pe malurile lui cum este Tisa[10]. Se înţelege că o fîşie aşa de largă de mlaştini era cu totul neprielnică pentru înaintarea fie pe uscat, fie pe apă sau chiar combinat a unui corp expediţionar roman. Deloc nu ni se pare întîmplător că un veac mai tîrziu nici împăratul Traian nu a încercat să folosească această „posibilitate" anevoioasă, deşi conducea nişte operaţiuni militare de mult mai mare anvergură. Dintr-un mic fragment al *Comentari*-ilor *de bello dacico* păstrat la gramaticul Priscianus *(inde Berzobim, deinde Aizi procesimus)* ştim foarte precis că drumul de înaintare al grosului armatei romane în anii 101—102, 105—106 ducea în zona piemontană situată la vest de Munţii Banatului spre Depresiunea Haţegului, respectiv spre valea Mureşului. Este de reţinut deci că numai în urma lucrărilor de îndiguire, Tisa a căpătat un curs mai rapid, nu s-a mai revărsat aşa de des şi pămînturi întinse au fost uscate şi date agriculturii.

---

[10] S. Mehedinţi şi G. Vâlsan, *România*, Bucureşti, 1935, p. 17, 143, 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Dar cele arătate mai sus cu caracter de geografie fizică, respectiv de hidrografie reprezintă doar o singură latură a chestiunii. Nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că întregul curs inferior al Mureșului între Deva și Pecica a fost întărit cu așezări fortificate care se țin lanț pe ambele maluri ale rîului, dar mai ales pe malul drept (cel nordic). În apropierea cursului Mureșului sînt amplasate în aval: Deva — „Piatra Cozia"[11], Deva — „Dealul Cetății"[12], Bretea Mureșană — „Măgura"[13], Cîmpuri Surduc — „Cetățeaua" și „Mănăstirea"[14], (toate în jud. Hunedoara), Săvîrșin — „Dealul Cetății"[15], Vărădia pe Mureș[16] și Pecica — „Șanțul Mare"[17]. Cu alte cuvinte dinspre vest cel mai lesnicios drum de acces spre interiorul Depresiunii Transilvaniei, circulat în toate timpurile, era străjuit de o suită de fortificații chibzuit amplasate. Unele dintre fortificațiile pomenite — din nefericire —J fie că au fost distruse de lucrări ulterioare (Bretea Mureșană, Deva), fie că nu au fost cercetate decît prin sondaje restrînse sau insuficient (Cozia), fie că nu au fost publicate pentru a li se preciza cronologia. Cert este că în majoritatea lor s-au descoperit materiale arheologice databile numai începînd cu secolul I î.e.n. Celelalte, neamintite în această categorie, datează din secolele I î.e.n. — I e.n. cu toate că părerile cercetătorilor nu converg totdeauna spre aceeași concluzie. Nu dorim să intrăm în detaliu în ceea ce privește istoricul și viața tuturor acestor așezări — din nefericire — prea puțin cunoscute și studiate.

---

[11] Oct. Floca, *Harta arheologică a municipiului Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 16 (pliant), 22—23 (fig. 16—17); idem, *Singidava*, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 177; M. Valea, L. Mărghitan, *Așezarea dacică de la Cozia-Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 47—53; S. Dumitrașcu, L. Mărghitan, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României din sec. III î.e.n. — II e.n.*, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 48—49 (existența așezării dacice se încheie printr-un violent incendiu în cursul secolului I e.n.); I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa*[2], București, 1977, p. 301—302, nr. 26.

[12] Oct. Floca, *Urme dacice pe dealul cetății Deva*, în *OmD*, p. 207—212; Oct. Floca — Ben. Bassa, *Cetatea Deva*, 1965, p. 10—11; Oct. Floca, în *Sargetia* VI, 1969, p. 18—19; *Sargetia*, XIII, 1977, p. 171—181; I.P. Albu, *Noi descoperiri arheologice pe dealul cetății Deva* (II), în *Sargetia* VIII, 1971, p. 57—60; idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 141; L. Mărghitan, *Cercetări arheologice în vatra orașului Deva*, Deva, 1971,

[13] C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 50, nota 1; N. Gostar, *Singidunum și Singidava*, în *SCIV*, [illegible] 2, 1958, p. 417 și nota 1; L. Mărghitan, *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 15—16; I.H. Crișan, *Burebista*[2], p. 298, nr. 13.

[14] M. Valea L. Mărghitan, *Așezarea dacică de la Cîmpuri Surduc*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 65—73; L. Mărghitan, în *Sargetia*, VII, 1 1970, p. 16—17 (existența așezării dacice fortificate de la Cîmpuri Surduc se pare că a fost curmată brusc printr-un violent incendiu în cursul secolului I î.e.n.; *Sargetia*, IV, 1966, p. 72); I.H. Crișan, *Burebista*[2], p. 299, nr. 18.

[15] Vezi: M. Barbu, *Așezarea dacică de la Săvîrșin*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 101—116; M. Barbu, G.P. Hurezan, *Cercetările arheologice de la Săvîrșin*, în *Ziridava*, XIV 1982,

[16] M. Barbu, M. *Zdroba, Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș*, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 21—40; M. Barbu, M. Zdroba, în *Dacia*, N.S. XVI, 1972, p. 355 nr. 164; XVII, 1973, p. 395, nr. 116; XIX, 1975, p. 305, nr. 198; vezi și I.H. Crișan, *Ziridava*; Arad, 1978 p. 185.

[17] I. H. Crișan, *Ziridava*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Ne mulțumim să ne oprim pentru moment la cazul așezării de mare importanță de la Pecica (jud. Arad) — fără îndoială — cea mai bine săpată și publicată, așezată mai aproape de confluența Mureșului cu Tisa sau — după cum susțin majoritatea cercetătorilor (care interpretează în felul cunoscut chestiunea *Máris*-ului lui Herodot) cu „continuarea" acestuia spre sud, făcînd un cot în unghi drept.

Cu ocazia studierii minuțioase a așezării întărite de la Pecica s-a constatat că: „... Este dificil a stabili în cronologie absolută data pînă la care ține nivelul vechi [dacic], adică limita lui superioară și mai ales a determina cauzele care au dus la distrugerea așezării dacice printr-un violent incendiu. În cronologia relativă se poate spune că nivelul dacic II durează pînă la sfîrșitul Latènului mijlociu (Latène C în cronologia lui P. Reinecke; accentuarea noastră) [...] La sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. [deci cu mai bine de un veac în urma expediției lui M. Vinicius!] nu cunoaștem un eveniment istoric de oarecare proporții care să fi avut loc în această parte a Daciei și în urma căruia așezarea să fi fost incendiată. Nu este exclus să fie vorba despre unul din acele „nesfîrșite războaie" despre care ne vorbește Strabon [*Geographia*, VII, 3, 11, C. 303] ce se purtau între diferitele uniuni de triburi daco-getice [...] cărora le va pune capăt marele rege Burebista în prima jumătate a secolului I î.e.n. Nu poate fi însă exclusă și o altă posibilitate în conformitate cu care să fie vorba de un violent incendiu ca urmare a unei calamități, fără să fie o incendiere cauzată de inamici într-un război. Cert rămîne că așezarea a fost imediat refăcută, dovadă fiind faptul că nu se constată nici un strat despărțitor între cele două nivele dacice de locuire..."[18]. Să reținem bine că incendiul menționat a avut loc — judecînd pe baza datelor arheologice — nu în vremea lui Octavianus Augustus cînd s-a realizat campania militară a lui M. Vinicius pe Márisos „care se varsă în Dunăre (mai corect în *Istru!*) și pe care „își făceau romanii aprovizionările pentru război". Or, dacă generalul roman și-ar fi ales conul de dejecție („delta de uscat"), iar apoi calea *Márisos*-ului transilvănean pentru înaintarea corpului său expediționar care „îi înfrînge pe atacatorii [daci] și-i urmărește pe Mureș în sus, pînă în inima Daciei", ar fi de neînchipuit să fi lăsat în spatele lui, înaintînd pe o distanță de cel puțin 150 km spre est în valea Mureșului, presărată de așezările fortificate amintite, niște întărituri așa de bine apărate de către natură și prin dibăcia dacilor cum este așezarea întărită de la Pecica. Procedînd astfel, M. Vinicius risca reușita întregii sale operațiuni militare; pentru corpul lui expediționar ar fi însemnat o adevărată sinucidere în masă! — De problema aprovizionării pe acest drum presupus, anevoios etc. nici nu mai este cazul să discutăm. Iar dacă afirmația lui Strabon o luăm în sensul strict al cuvîntului, el scrie despre „țara geților" și nu cea a dacilor cîtă vreme ei deosebeau fără nici un echivoc geții de daci. Repe-

[18] I.H. Crișan, *ibidem*, p. 164, 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tăm: sectorul inferior al cursului rîului Tisa a fost aprape impopulat, era un fel de „țară a nimănui".

În schimb, Cîmpia Română, lată de numai aproximativ 120 km, a fost împînzită cu așezări mai mici sau mai mari deschise și fortificate cum sînt cele cunoscute de la Zimnicea, Popești, Piscul Crăsanilor, Tinosul, Ocnița, Albești, Cetățeni etc. În Moldova le amintim pe cele de la: Poiana *(Piroboridava)*, Răcătău, Brad, Tîrgu Ocna, Piatra Șoimului, Cozia, Piatra Neamț — „Bîtca Doamnei", Cotnari, Stîncești etc.

Este binecunoscut faptul că Sextus Aelius Catus, general comandant al districtului militar moesic prin anii 11—12 e.n. acționase în Cîmpia munteană, de unde strămutase în Tracia 50.000 de geți[19]. După părerea lui R. Vulpe[20] această evacuare creează o zonă pustie în stînga Dunării; așezările de la Zimnicea, Popești, Piscul Crăsanilor sînt distruse (la Popești ultimele monede sînt de la Augustus, iar ultimele fibule sînt de tip Latène III), în timp ce la Tinosu și *Piroboridava* viața continuă. H. Daicoviciu[21] — pe bună dreptate — nu crede că „... în cîmpia munteană a fost creată o zonă cu adevărat pustie, nici că viața a încetat cu totul în așezările amintite. Avem de-a face, desigur, cu o depopulare a zonei și cu o considerabilă slăbire a geților din imediata apropiere a Dunării, dar nu cu o pustiire..."

În concluzie: după părerea noastră identitatea afirmațiilor lui Herodot și Strabon nu este o simplă coincidență întîmplătoare, ci oglindește o realitate geografică: MÁRIS POTAMÓS într-adevăr se varsă în Istru, adică în Dunărea de Jos!

Următorul autor cvasi antic, Jordanes, în schimb, în a sa *Getica* (din secolul al VI-lea e.n.), istorisind despre niște evenimente în legătură cu neamul germanic al vandalilor, pomenește în două locuri rîul *Marisia:* (113) „... Ei adică vandalii ocupau atunci locurile unde astăzi locuiesc gepizii, lîngă rîurile *Marisia, Miliare, Gilpil* și *Crisia* [...] (114) Pe cînd se aflau vandalii aici, li s-a declarat război de către Geberich, regele goților, la țărmul sus-amintitului rîu *Marisia*..."[22].

În acest context, luînd în considerare numele rîurilor între care

---

[19] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 10.

[20] *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains, în Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 316; idem, *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, în *Studii și comunicări — Pitești*, I, 1968, p. 35, nota 6.

[21] *Dacia de la Burebista...*, p. 117.

[22] Traducere din *Fontes historiae Dacoromanae*, vol. II: *Scriptores 2. Izvoarele istoriei României*, vol. *II: Autori* 2, București, 1971, p. 425. Iordanes, *De origine actibusque Getarum*, XXII, 113."... *Quo tempore erant in eo loco manentes, ubi* nunc *Gepidas sedent iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisia, qui omnes supra dictos excedet*... 114. *Hic ergo Vandalis commorantibus bellum indictum est a Geberich rege Gothorum ad litus praedicti amnis Marisiae, ubi nec diu certatum est ex aequali, sed mox ipse rex Vandalorum Visimar magna parte cum gentis suae prosternitur*..."

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

figurează și *Marisia*, pe de o parte[23], cunoștințele noastre arheologice actuale[24], pe de altă parte, într-adevăr se poate vorbi de identitatea hidronimului *Marisia* cu cel actual de Mureș. Aceeași formă se întîlnește și în *Tabula Peutingeriana*, precum și în *Cosmographia* Geografului Ravenat (IV, 14). În opera lui Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, apare varianta Μορήσης (citește *Morisis*), care după părerea lingvistului N. Drăganu[25] redă formă maghiară.

În consecință, între datele lui Herodot și lui Strabon, care coincid, pe de o parte, și informațiile ulterioare, pe de altă parte, după părerea noastră există o vădită contradicție. M. Fluss, autorul articolului *Maris* din *RE*[26], preluînd de la alții ideea, spune despre rîul cu acest nume din

---

[23] Cf., între altele, I.I. Russu, *Nume de rîuri din vestul Daciei*, în *Cercetări de lingvistică*, II, 1957 [1958], p. 251—266, mai ales schița-hartă atît de sugestivă de pe p. 254; idem, Limba *traco-dacilor*, schița-hartă de la capătul volumului. Vezi și: Vl. Georgiev, *Theiss, Temes, Maros, Szamos. Beiträge zur Namenforschung*, 12, 1961, idem, *Zur dakischen Hydronymie*, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, X, 1962, p. 115.

[24] Cf., bunăoară: K. Horedt, *Zur Geschichte der Gepiden in Siebenbürgen; Das archäologische Fundgut Siebenbürgens von 450—650 u. Ztr.*, în *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, p. 71—86, 87—111; I. Nestor, cap. III: *Migrația popoarelor, Gepizii*, în *IstRom*, vol. I, p. 704—714, în special p. 708; I. Bóna, *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*, în seria „Hereditas", Budapest, 1974, p. 25—29, 61.

[25] *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, Academia Română, *Studii și cercetări*, nr. XXI, București, 1933, p. 391, 496 și urm.

[26] În *RE*, vol. XIV, 2, Stuttgart, 1930, col. 1807. „Fluss in Dakien, den Herodot und Strabon irrtümlich nicht in die Theiss, sondern in die Donau münden lassen..." (Accentuarea n.n.) Este interesant, de altfel, a urmări dezvoltarea ideii identificării, deoarece nu toți cercetătorii au aceeași părere. B.P. Hașdeu, spre exemplu, identifică hidronimul *Máris* al lui Herodot cu Oltul, deplasîndu-i pe agatîrși în zona subcarpatică a Cîmpiei Române, apreciind totodată că și sciții plugari se întind pînă în acest rîu. După bănuiala lui Linder că *Maris* ar putea fi Oltul, Hașdeu (*Istoria critică*, București, 1875, p. 185 și urm.) ridică supoziția eruditului german la treapta deplinei certitudini, încercînd să stabilească cu anumite probe că *Máris* este Oltul, nu Mureșul. Cu cîțiva ani mai tîrziu, Gr. G. Tocilescu, combatînd această afirmație, se pronunță pentru identificarea hidronimului *Máris* pomenit de Herodot, cu Mureșul, localizîndu-i pe agatîrși în Transilvania (*Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 408, nota 98). A.D. Xenopol, analizînd izvoarele literare, hidronimia și antroponimia, ajunge la concluzia că agatîrșii scito-iranici s-au infiltrat și au viețuit în Transilvania pe rîul *Máris* (Mureș). Contrazicîndu-se, mai departe își dezvoltă însă următoarea argumentare: „... Herodot mai amintește într-un alt loc, reprodus și mai sus, un al patrulea rîu al Sciției, pe *Máris*. El [adică Herodot] zice anume că „... și rîul *Máris*, ieșind din țara agatîrșilor, se amestecă cu Istrul" [...] E probabil că *Herodot înțelege aici prin Máris, Oltul și nu Mureșul*. (Accentuarea n.n.) Faptul singur că Mureșul se varsă în Tisa și nu în Dunăre, ca *Máris* al lui Herodot, nu ar putea fi un temei pentru a nu identifica aceste două rîuri, ale căror nume sînt așa de apropiate [?], întrucît se putea foarte ușor lua Mureșul ca rîul principal și Tisa numai ca un afluent al său. Herodot însă dă pe *Máris* ca un afluent tributar al Dunării, ce ieșea din țara agatîrșilor, dar trecea prin aceea a sciților. Mureșul însă curgînd în totalitatea sa dincolo [adică la nord] de Carpați, în o țară ce nu era Sciția, ne vine greu a crede să se fi informat călătorul de numele unui rîu atît de îndepărtat și să nu se fi atribuit acest nume Oltului care și el ieșea tot din țara agatîrșilor, dar curgea într-adevăr prin Sciția pentru a se arunca în Dunăre. Către acest argument hotărîtor — scrie mai departe A.D.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Xenopol — se mai adaugă și următorul text din Strabon:... Se mai varsă în Dunăre, trecînd din țara geților și rîul *Márisos*, pe care romanii transportau toate cele de trebuință pentru război... Țara geților [observă pe bună dreptate, intuitiv A.D. Xeponol] nu s-a întins însă niciodată în regiunea Mureșului sau a Tisei [acolo, după cum este îndeobște cunoscut, locuiau triburi dacice], ci a fost totdeauna în Valahia, încît și în Strabon, avem aceeași indicație că rîul *Máris* ar fi însemnînd Oltul..." (Cf. în *Istoria românilor din Dacia traiană*[2], vol. I, București, 1914 p. 37—38, 152). În concluzie: primii cercetători români de seamă de la sfîrșitul secolului trecut și începutul veacului nostru au căutat rîul *Máris* nu (numai) în Transilvania, ci (și) în Muntenia. Eroarea lor constă în faptul că ei nu au ținut seamă de faptul că se cunoaște numele antic al Oltului, care nu este altceva decît *Alutus*~*Aluta!*

Cercetătorul transilvănean G. Téglás, în al său discurs de inaugurare *(Hérodotosz Daciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása*, în *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből*, vol. XVIII, Budapest, 1899, p. 52—54), ocupîndu-se cu problema hidronimului *Máris* consideră că porțiunea inferioară a acestui ultim rîu este identică cu Tisa și pînă la confluența acestui ultim rîu în Dunăre în apropierea localității Titel (în R.F.S. Iugoslavia). Ghidîndu-se după expresia herodotiană că „agatîrșii poartă cei mai mulți podoabe de aur" (IV, 104) (expresie care în sine nu are nici o valoare documentară, deoarece și vîrfurile societății scitice din nordul Mării Negre erau bogați în obiecte de aur, cu toate că pămîntul lor nu era o țară auriferă, cîtă vreme — fapt destul de curios — în presupusa țară a agatîrșilor „purtători de aur" (χρυσόφοροι) pînă acum nu s-a găsit nici măcar un singur tezaur din Hallstatt D, compus din obiecte de aur (cf. și N. Pârvan, *Getica*, p. 449); dimpotrivă, mormintele cimitirelor scitice dezvelite, deși nu fără inventar, în general, sînt destul de sărace!) crede că hidronimul *Máris* ar trebui să acopere cumva cursul de mijloc al Mureșului(mai ales porțiunea din culoarul lat și fertil ce se întinde între localitățile Alba Iulia și Ilia), fiindcă această porțiune a văii rîului este situată în apropierea Munților Metaliferi ai Transilvaniei, bogați în zăcăminte polimetalice, dar mai ales în zăcăminte aurifere. În caz că, conform cunoștințelor mărginite de geografie fizică ale negustorilor istrieni, care — așa cum mărturisesc descoperirile arheologice — totuși au ajuns în multe localități, *davae* ale lumii geto-dacice, *Máris*-ul într-adevăr ar fi fost identic cu Mureșul din Transilvania, este foarte curios că nu i-au atras atenția lui Herodot de masivul uriaș al „Alpilor" Transilvaniei (= Carpații Meriodionali). cîtă vreme Herodot știa foarte bine că (după fraza lui pe care o folosim ca una dintre bazele de argumentare în nota de față, pe care, de altfel, am și citat-o): „...Atlas, Auras și Tibisis coboară de pe culmile Munților Haimos [= Munții Balcani] și, luînd-o spre miazănoapte, se varsă în Istru..." Redactorii volumului: *Izvoare privind istoria României*, vol. I (VI. Iliescu, V.C. Popescu și Gh. Ștefan), spun foarte probabil pe nedrept că „în realitate este vorba despre rîuri din stînga Dunării", afirmație destul de categorică ce, din nefericire, nu este, nu poate fi dovedită cu nimic!

În legătură cu aceste vechi atestări ale numelui Mureșului C. Patsch (în *Anzeiger d. Ak. d. Wiss. in Wien*, Phil.-hist. Kl., 62, 1925, p.09 și urm.). observă că Mureșul la Herodot ca și la Strabon, după care pe aceasta τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον. apare ca „Nebenfluss der Donau": „...Ihr Name ist als der wegen des Goldlandes an ihrem Oberlaufe bekanntere auf dem Unterlauf der Theisz. vor der Vere inigung beider bei Szegedin abwärts, ausgedehnt worden..." Iar în *Banater Sarmaten, ibidem*, p. 196 adaugă: „...Da diese Auffassung, welche der Theisz. vor der Vereinigung beider bei Szegedin abwärts, ausgedehnt worden..." handelt es sich um eine sehr alte Handelsroute, die um das Banat nach und von dem schon in früher Zeit reichen Siebenbürgen führte..." (Cf. și *Sitzungsberichte der k.u.k. Akademie der Wissenschaften in Wien*, 214. B., 1 Abh., p. 103).

În privința prezenței timpurii a negustorilor greci, de altminteri, credem că este de ajuns să cităm numai afirmațiile a doi savanți de seamă români: V. Pârvan *(Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*[3], București, 1958, p. 95—96) scria următoarele: „...Pe la 500 î.e.n. Dunărea, pînă la confluența cu Siretul, era o apă grecească, iar pescarii și negustorii din Histria cunoșteau foarte bine

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Dacia că după Herodot și Strabon el se varsă, în mod eronat, nu în rîul Tisa, ci în fluviul Dunărea. Or lucrurile, poate, nu stau tocmai așa; nicicum nu este exclus că cei doi antici pomeniți să nu fi făcut nici o greșeală, ci să fi redat întocmai adevărul.

Pe baza unor constatări de geografie antică, care însă pînă acum — din nefericire — nu au fost folosite pentru rectificarea unei erori a istoricilor moderni, este sigur că pe teritoriul Daciei, mai precis în acele teritorii extracarpatice ale Daciei, unde după „nomenclatura" obișnuită grecească locuiau geți *(homoglottoi*, adică de aceeași limbă cu dacii), mai existase încă un nume de rîu *Maris*. Rămîne de văzut, care era rîul cu acest nume,

---

țara geto-scită pe care o străbăteau necontenit..." Em. Condurachi *(Coloniile grecești din Dobrogea în epoca arhaică (sec. VII—VI î.e.n.) — Coloniile grecești din Dobrogea în epoca clasică (secolul al V-lea î.e.n.)*, în *IstRom*, vol. I, p. 169—170 menționa următoarele: „...Fără îndoială însă că activitatea comercială a orașelor pontice [în epoca arhaică] nu s-a limitat numai la teritoriul dobrogean. Descoperiri făcute la nordul Dunării, la Zimnicea, dar și la Bărboși și Frumușița în sudul Moldovei sînt o dovadă în acest sens. Descoperiri monetare indică, de altminteri, faptul că activitatea comercială a negustorilor histrieni s-a îndreptat cu precădere spre Moldova, urmînd înainte de toate cursul marilor rîuri, Prutul și mai ales Siretul. În epoca următoare [cea clasică] această activitate va cuprinde întreaga zonă dintre Dunăre și Carpați..." Întorcîndu-ne la problema noastră principală mai trebuie menționat că în privința identificării Mureșului cu sectorul inferior al rîului Tisa, începînd din dreptul actualului oraș Szeged (în epoca romană localitatea *Partiscum)* și pînă la vărsarea lui în Dunăre, însuși G. Téglás se contrazice, deoarece subtitlul capitolului I al lucrării sale *(Informațiile cele mai vechi ale grecilor asupra ținutului Dunării. Opinia lui Herodot asupra Dunării)* este următorul: Herodot *nu a cunoscut cataractele fluviului* de la Cazane și Porțile de Fier...» (Accentuarea n.n.). Dacă nu le-a cunoscut pe acestea, cu atît mai puțin putea să aibă informații asupra cursului inferior al Tisei — după cum am prezentat — înfundat în niște mlaștini aproape nemărginite! (Cf. *op. cit.*, p. 12—14, 21, 23—24). Pentru V. Pîrvan, concentrarea descoperirilor de factură scitică pe cursul mijlociu al Mureșului și Tîrnavelor dovedește prezența unui grup scito-iranic în Transilvania, pătrunși aici prin pasurile Carpaților Orientali, agatîrșii locuind la rîul *Máris (Getica*, p. 7, 25, 225—226 etc.). Identificîndu-l cu agatîrșii, grupul este considerat o enclavă, încheindu-și existența în veacul al IV-lea î.e.n. După N. Iorga, agatîrșii, o ramură a sciților iranieni, ajung în Transilvania, pe rîul *Máris* [Mureș] (Cf. *Istoria românilor*, București, 1936, p. 94 și urm.). Aceeași aserțiune apare și la C. Daicoviciu *(La Transylvanie*[3], p. 31—41), la I.H. Crișan *(Un akinakes inedit din Muzeul Făgăraș. Considerațiuni asupra grupului scitic din Transilvania*, în *OmD*, p. 121; idem, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, în seria *Biblioteca Muzeelor*, nr. I, București, 1969, p. 22, 25—26); H. Daicoviciu *(Originile statului dac*, în *Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964*, vol. I, București, 1971, p. 247); V. Vasiliev *(Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 7, 10, 11, 138) etc. Din rîndul eruditilor străini amintim doar pe J. Melich, op. cit., p. 52—59, 64, 69, 262; I. Kniezsa, *Erdély viznevei*, în seria *ETI, Évkönyvei*, [Cluj], *1942, p. 21; idem. Die Gewässernamen den östlichen Karpathenbeckens*, în *Ungarischen Jahrbücher*, XXIX, 1943, p. 192; S. Szádeczky-Kardoss, *The Name of the River Tisza*, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, II, 1—2, 1953, p. 78, 79, 95. În privința toponimelor și hidronimelor de origine iraniană de la noi din țară, cf. A. Riza, *Concordances lexicales entre éléments roumains anciens et éléments relevant des aires iranienne et caucasienne*, în *Studia et acta orientalia*, VIII, 1971, p. p. 29—44; I. Ronca, *Presunti o probabli iranismi nell'onomastica daco-getica secondo la Geografia di Tolomeo*, în *Dacoromania*, I, 1973, p. 237—251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ce, după cît se pare, se repetă pe teritoriul Daciei (luat în sensul larg al cuvîntului), lucru care nu este deloc imposibil. În toponimia antică (ca şi, de altfel, în cea actuală) sînt numeroase şi frecvente dublete toponimice şi hidronimice. Dintre acestea putem cita, de exemplu, cazul *Sucidava* din Scythia Minor şi *Sucidava* din ulterioara parte de provincie Dacia Inferior[27].

Să urmărim posibilităţile. Că rîul Argeş purtase acest nume în formă masculină, a presupus deja C. Mannert în a sa operă de geografie istorică, publicată încă în anul 1812, în contextul notei marginale probabile a Geografului Ravenat (IV, 5): *item fluvius Maris*, iar renumitul istoric austriac C. Patsch îl urmează în acest sens pe Mannert[28].

K. Miller, care a publicat itinerariile romane, a observat[29] — pe bună dreptate — că pe malul drept al Dunării de Jos (adică al fluviului *Istru!*)

---

[27] Exemple grăitoare, vizînd dublete de toponime antice se mai pot spori. V. Pârvan (*Getica*, p. 225) — între altele — scrie următoarele: „... Fapt e că numele rîului Ἀραβών [...] din Pannonia (Ptol. II, 11, 3 şi II, 14, 1) trebuie fatal pus în legătură cu numele Jiului la acelaşi autor, Ῥαβών, în Dacia (III, 8, 2), pe baza analogiilor de prostheză ca în *Samus* [= Someş] în Dacia şi *Asamus* în Moesia, *Amutria* [= *Motru?*] alături de Μώτρεις, Ἄλαπτα *alături de* Λεπτοί în compusul de Δατύλεπτοι *Abrittus* alături de Βρίττουρα (cf. şi Ἀμρεττηνή alături de Βρεττία), ba chiar în nume de persoane, ca Ἀμήδοκος alături de Μήδοκος (cf. materialul lui Tomaschek, II, 8, s.v. [...] Iar numele rîului *Marus* în limba germană March (= Morava de nord), aminteşte numele rîului Μάρις (*varia lectio:* Μᾶρις, devenit la Strabon Μάρισος).

La rîndul său, părăsind cu totul vechea părere despre identitatea *Argedavei* cu *Arcidava* bănăţeană, C. Daicoviciu aderă în mod categoric la ultima sugestie a lui V. Pârvan despre situarea acelui centru getic undeva pe cursul rîului Argeş. C. Daicoviciu încearcă să facă însă un pas mai departe, preconizînd limitarea spaţiului, în care urmează a se căuta *Argedava* la cursul superior al rîului, pe versantul sudic al Carpaţilor Meridionali, în ţinutul în care în prima jumătate a evului mediu s-au dezvoltat primele reşedinţe ale Ţării Româneşti. Situată în acea zonă muntoasă, în oarecare „simetrie" cu *Sarmizegetusa Regia* de pe versantul de nord-vest al Munţilor Şurianului, *Argedava* ar fi servit de reşedinţă conducătorilor geţi încă de pe vremea lui Dromichaites, localitatea *Helis*, pomenită de Diodoros Siculos în legătură cu aceasta şi încă neidentificată, reprezentînd doar un centru secundar de şes. (Cf. *Noi contribuţii la problema statului dac*, în *SCIV*, VI, 1— 2, 1955, p. 52, nota 1; idem, *Însemnări despre daci* (XV). *Dacii şi ţara de sub conducerea lui Dromichaites*, în *Steaua*, VIII, 1957, nr. 12, p. 95—98) Ca să terminăm, în sfîrşit, această trecere în revistă a luării de poziţie faţă de problema cu pricina, mai pomenim şi faptul că R. Vulpe considera „foarte justă atitudinea pe care a adoptat-o C. Daicoviciu faţă de soluţia întrevăzută de V. Pârvan cu privire la localizarea *Argedavei* pe rîul Argeş din Muntenia". (Vezi: *Argedava*, în *OmD*, p. 558—559).

Fiind vorba de hidronimul *Máris*, foarte pe scurt trebuie să menţionăm şi problema toponimului *Maramureş*. D. Onciul (*Teoria lui Roesler*, în *Convorbiri Literare*, XIX, 1895, p. 185) — după părerea lui N. Drăgan — îl derivă greşit din Mare-Mares (*Marisius maior*). Conform părerii ultimului autor „acest nume nu este românesc nici ca înfăţişare fonologică, nici ca compoziţie (cf. *op. cit.*, p. 389) [...] Din partea-mi cred că *Maramureşul* are în partea sa întîia pe *Mara*~Maris, numele posesoarei, după care s-a numit apa şi Cîmpia *Mara*" (ibidem, p. 390).

[28] C. Mannerth, *Geographie der Griechen und Römer*, partea a VII-a, Leipzig, 1812 p. 114; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/2, p. 72.

[29] *Op. cit.*, p. 596—597.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

înflorise în antichitate o localitate cu nume de *Transmarisca*. E. Polaschek, unul dintre autorii monumentalei opere *RE*, în articolul *Transmarisca*[30], dezvoltînd mai departe constatarea lui K. Miller, postulează existența pe celălalt țărm(deci pe cel stîng al Dunării de Jos) a unei localități cu numele de *Marisca* sau *Mariscum*. La acest argument s-ar putea obiecta că menționarea toponimului *Transmarisca* din provincia Moesia Inferior, localizat, de altfel, pe teritoriul orașului de astăzi Tutrakan (din R.P. Bulgaria), a fost făcută tîrziu, abia în secolul al II-lea e.n. cînd a trăit Claudius Ptolemaeus. Este însă bine cunoscut faptul că geograful alexandrin a folosit izvoare mai vechi, în special pe Marinus din Tyr[31]. Pe de altă parte trebuie luat în considerare faptul constatat de nenumărate ori că toponimele și hidronimele, de obicei au o viață multiseculară, dacă nu chiar milenară în cazul nedislocării unei oarecare populații, iar în cazul geților din Cîmpia Română — amintindu-ne de cele afirmate de H. Daicoviciu față de cele presupuse de R. Vulpe în legătură cu măsurile lui Sextus Aelius Catus — nu avem nici motivul cel mai neînsemnat să admitem așa ceva!

Judecînd după așezarea geografică a localității antice *Transmarisca*, știută în mod sigur, precum și a celei necunoscute documentar, dar postulate cu necesitate, hidronimul *Máris* l-am putea identifica cu actualul Argeș, în fața vărsării căruia în Dunăre a existat localitatea *Transmarisca*, fie cu hidronimul actual Dîmboviița[32], ultimul numai în caz dacă aceasta avusese o vărsare separată de cea a Argeșului, fenomen de geografie fizică, care, conform unor observații geomorfologice valoroase, datorate marelui geograf român G. Vâlsan[33], nu era deloc exclus.

În această ordine de idei nu putem omite nici părerea lui A. Deculescu[34] după care Argeșul avusese în trecut două brațe la vărsarea sa în Dunăre, dintre care, conform presupunerii lui N. Gostar[35], cursul de est, formînd un fel de „continuare" a Dîmboviței, purtase numele de *Má-*

---

[30] *RE*, VI, A_2 Stuttgart, 1937, col. 2171—2174. Numele *Transmarisca* care apare la Ptolomaeus (III, 10, 5) în forma Τρομαρίσκα sau Τραμαρίσκα în opera Geografului Ravenat *Stamarisca*, are analogii perfecte în cazul localităților *Transdierna* și *Transdrobeta* din provincia Dacia Ripensis (cf. *Notitia Dignitatum*, or. XLII, 29, 35).

[31] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 431 și urm.; Gudmund Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europa*, Kjobenhavn, 1917, p. 10—11; V. Pârvan, *Getica*, p. 220; Honigmann, *Marinos von Tyros*, în *RE*, vol. XXVIII, Stutgart, 1930, col. 1767—1796.

[32] Ne referim la cursul Argeșului dintre localitatea Radovanu și lunca Dunării, deoarece în amonte de Radovanu numele de *Máris* putea să poarte mai degrabă Dîmboviița decît Argeșul, ultimul fiind considerat de C. Daicoviciu, R. Vulpe, H. Daicoviciu și alții, probabil eronat, că ar fi fost *Ordessós*.

[33] *Cîmpia Română. Contribuțiuni de geografie fizică*, București, 1915, p. 193 („... Într-o primă fază de adîncire a albiei ei, Dîmboviița fusese în legătură directă cu Dunărea ...).

[34] *Unde a fost Constantiniana Daphne?*, în *Magazin istoric*, III, 11, 1969, p. 47. Vezi: Procopius, *De aedificiis*, IV, 7; D. Tudor, *Legăturile dintre imperiul romano-bizantin și teritoriul din stînga Dunării în secolele* IV—VI. — Cap. II *Dacia în perioada de trecere la feudalism. Populația autohtonă din Dacia*, în *IstRom*, vol. I, p. 556 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ris(cus), iar braţul de vest (să zicem, cu oarecare incorectitudine: Argeşul „adevărat") pe acela de *Ordessós*. Independent de această constatare, consultînd hărţile topografice din anii 1855—1857 şi cele din 1900, N. Gostar a putut deduce că Argeşul a avut o albie mai veche la vest decît cea actuală, sesizabilă încă în dreptul localităţii Crivăţ (la aproximativ 20 km depărtare de Dunăre), iar în matca actuală a Argeşului putea curge Dîmboviţa, care, deci se vărsa nemijlocit în Dunăre în apropierea oraşului Oltenița. (Este remarcabil, de altfel, că şi astăzi mai există un curs de apă, numit „Argeşelul", situat la vest de gura actuală a Argeşului).

Pentru a nu ocoli adevărul, trebuie să menţionăm că în legătură cu identificarea hidronimului actual Argeş s-au purtat multe discuţii. Conform cunoştinţelor noastre actuale, Wolfgang Bethlen, un cronicar transilvănean de seamă al secolului al XVIII-lea, a fost acela care, fără nici o pregătire lingvistică, atras numai şi numai de similitudinea dintre numele de Ἀργέδαυα şi acela de Argeş, a lansat primul ipoteza conform căreia ar exista o legătură genetică între toponimul antic şi hidronimul modern[36].

Luarea de poziţie a lui C. Mannert am amintit-o. Şi pentru K. Miller, *Máris(us)* este însă identic cu *Argisch, Ardzis*[37]. Se ştie însă că Argeşul a fost socotit de unii oameni de ştiinţă identic cu *Ordessós* al lui Herodot (IV, 48). Cu toate că textul „părintelui istoriei" nu este destul de explicit, identificarea lui *Ordessós* cu hidronimul actual Argeş nu pare a fi de loc convingătoare. Al. Philippide, examinînd din nou pasajul în cauză[38], ajunge la aserţiunea că Herodot ori era rău informat, ori nu a înţeles îndeajuns informaţiile pe care le-a primit despre hidrografia Sciţiei. De aceea s-a putut înşela în privinţa numelor.

Cu puţin mai tîrziu, Vasile Pârvan propunea şi el ipoteza situării *Argedavei* „. . . undeva pe rîul al cărui nume seamănă, Argeşul, *Arg-esis, Arge-dava* . . .", insistînd asupra necesităţii ca Burebista să-şi fi avut reşedinţa „. . . în sudul sau în sud-vestul Carpaţilor . . .", în apropierea Dunării, pentru a putea cît mai repede să intervină cu forţe directe în marile evenimente ce se desfăşurau în lumea romană. De fapt, ideea despre caracterul antic al numelui actual al rîului Argeş sub forma reconstituită **Argesis*, Pârvan o argumentase cîţiva ani mai înainte, pe baza unui material lingvistic comparativ — în aparenţă foarte convingător — , considerînd forma Ὀρδεσσός transmisă de Herodot (IV, 48) drept o deformare sub obsesia toponimelor cariene în — σσός[39].

---

[35] *Sur la résidence du roi dace Burebista*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi*, serie nouă, secţiunea III-a, Istorie, XVI, 1970, fasc. 1, p. 62, nota 31.

[36] *Historia de rebus Transilvanicis*, Tomus quintus, nunc primum e manuscriptum edictus, Cibinii, 1789, p. 472 „. . . *Argidava que Arges* [!] *videri potest in finibus Valachiae* . . ."

[37] *Op. cit.*, p. 596, 597.

[38] *Originea românilor* [!], vol. I, Iaşi, 1923, p. 722—723.

[39] *Consideraţiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, în *ARMSI*, seria III, tomul I, memoriul 1, p. 2—16; idem, *Getica*, 42, 81, 177, 218, 235, idem; *Dacia* p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Judecînd lucrurile astfel, ar fi greu să trecem peste o explicaţie dată hidronimului actual Argeş de V. Pârvan, care crede că hidronimul *Ordessós* al lui Herodot[40] este o falsă redare a originalului *Argessos, Argisos* sau *Argesis*, un derivat din radicalul *arg* 'alb', pe care îl găseşte în regiuni tracice ori în limbi înrudite cu cea tracică[41]. Afirmaţia că Argeşul în antichitate s-ar fi numit *Argesis*, rămîne însă doar o ipoteză a lui V. Pârvan, C. Daicoviciu şi R. Vulpe. Necazul este însă că numele actual al Argeşului — aşa cum afirma încă prof. N. Drăganu — este de dată tîrzie, fiind de origine pecenegă sau cumană[42], împreună cu alte hidronime de la sud şi est de Carpaţi[43]. În acest sens N. Gostar se sprijină şi pe constatările lui N. Drăganu.

În ce priveşte denumirea antică a Argeşului, care izvorăşte din aripa răsăriteană a Carpaţilor Meridionali, şi anume din Masivul cu caracter

---

[40] Despre *Ordes(s)ós* din Plinius *(Naturalis Historia* IV, 82) şi cel de la Ptolomaeus *(Geographia*, VII, 5, 14) de la răsărit de rîul *Tyras* (= Nistru), ca dublet al acelui *Odessós* (= oraşul Varna din R.P. Bulgaria) de pe teritoriul geto-crobyz cf. *Getica*, p. 243.

[41] I.I. Russu, *Studii illirice*, partea a II-a. *Etimologii*, seria 2, în *OmD*, p. 478, 483, s.v. ARGYA; idem, *Limba* traco-dacilor, p. 179.

[42] *Op. cit.*, p. 532. „... Argeşul ar putea fi de origine pecenegă ori cumană fără a fi pus însă în legătură cu čaδatai *argiš* 'Karawane' (G. Weigand, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache*, XXVI—XXIX, 1921, p. 79), ci mai curînd cu turc *arδiš*, *arδuš* 'hauteur, elévation de terrain' [(cf. başkir *Argiğ*, nume de apă curgătoare în circumscripţia Birsk ('hauteur'; *arδiš žuli* 'drum de înălţime'), nume de lac în circumscripţia Belebei, *Ardağ* nume de lac în circumscripţia Zlatoust (vezi: R.G. Ignatiev, după notiţele lui A. Bezsonov [la N. Drăganu: Bezinov; *Nazvanija vody, uročiščy i proč., kaky pamiatniki Jugrovy vy ufimakoj gubernij, în Zapiski orenburgskago otd'ela imp. russkago Geoografičeskago Obščestva*, vypusk IV, Orenburg, 1881, p. 118—169]. Cernut, o parte a acestui material lingvistic a fost prezentat de B. Munkácsy (*Baskir helynevek*, în *Etnographia*, XIII, 4, 1902) p. 160 (în plasa Birsk), p. 168 (în plasa Belebei) şi J. Melich (în *Revue des études hongroises*, VI, 1928, p. 267—268). — „... Peceneagă ar putea fi socotită originea Argeşului în regiunile în care sînt şi alte numiri pecenege. Argeşul muntean este mai curînd cuman decît peceneg ..." conchide lingvistul român.

Deşi după asemănarea într-o măsură oarecare a cuvîntului român *argea* ('sous-sol pour le tissage du lin'; 'voûte d'une cave', albanezul *ragal* 'Hütte" (Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 107), afghanul rgalái 'âtre, foyer' (cf. M. G. Aslanov, *Afganski-russkij slovar (puštu)*, Moskva, 1966, p. 450, ragavàl 'coudre, se faire qch. (ouvrage de couture), broder' (M.G. Aslanov, *ibidem*)] cu hidronimul Argeş ar putea să intre în discuţie şi posibilitatea de a lega apelativul cu hidronimul în cauză. După cîte ştim însă, pînă în momentul de faţă nici un lingvist nu s-a gîndit la o asemenea identificare. [Vezi: C. Poghirc, în *Studii şi cercetări lingvistice*, p. 385, pentru *argea* «termen thraco-phrygian». Ţinînd cont de semnificaţia cuvîntului în limba afghană, ar trebui să se separe însă — eventual — în aria balcanică *argea* 'Hütte' de *argea* 'tisser, tissage" (Al. Rosetti, *op. cit.*, şi J.A. Candrea, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat)* de cuvîntul român *argea* 'Hütte ,maisen'. (Cf. A. Riza, *Concordances lexicales entre éléments roumains anciens et éléments relevant des aires iranienne et caucasienne*, în *Studia et acta orientalia*, VIII, 1971, p. 32.)].

[43] Cf. I. Conea I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponomie pétchénègue et comane de la plaine roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions Onomastiques*, Bucarest, 1958, p. 139—170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

„alpin" al Făgăraşului, care formează un fel de „fundal" gigantic, de netrecut al cîmpiei Argeşului, se pare a fi înlăturat şi ultimul obstacol de a-l identifica cu *Màris*-ul amintit de Herodot şi de Strabon, care — conform afirmaţiei ambilor —, într-adevăr se varsă în Dunăre.

Ajungînd la capătul celor ce am dorit să expunem în această mică lucrare, putem trage următoarele concluzii:

Herodot şi Strabon nu au făcut nici o „eroare" de geografie descriptivă, afirmînd că Máris-ul îmbogăţeşte cu apele lui debitul Dunării de Jos. În ceea ce priveşte numele antic al Argeşului, acesta trebuie să fi fost mai curînd *Máris(us)* decît *Ordessós*, deoarece la vărsarea rîului cu pricina în Dunăre existase — ce-i drept, amintită cu cîteva secole mai tîrziu — o localitate ce se numea *Marisca* sau *Mariscum*. O asemenea localitate — deocamdată (?) — nu ne este cunoscută documentar, dar cu toate acestea trebuie postulată, deoarece pe celălalt mal (cel sudic) al Dunării, exista *Transmarisca* sau *Transmariscum*. Aceasta este menţionată atît în textul lui Cl. Ptolomaeus (*Geographia*, III, 10, 5), în itinerariile romane tîrzii (*Tabula Peutingeriana*, VIII, 2; *Itinerarium Antonini*, 223), cît şi în *Notitia Dignitatum* (p. 89, or. XL, 28).

Máris-ul *din Muntenia* (să fi fost identic fie cu Argeşul, fie cu Dîmboviţa încă neunită cu Argeşul) în orice caz nu este identic cu rîul Máris (?) din Transilvania. Această concluzie aduce cu sine, natural, şi anumite implicaţii în legătură cu teritoriul agatîrşilor, chestiune cu care nu este cazul să ne ocupăm însă în cadrul prezentei lucrări.

KANN DER FLUSSNAME MARIS DES HERODOT IN DEM FLUSSNAMEN MUREŞ AUS TRANSSILVANIEN IDENTIFIZIERT WERDEN?

(Zusammenfassung)

Die Namensähnlichkeit des Flusses *Maris*, der „im Lande der Agathyrsen entspringt und [...] in den Hister mündet" (Herodot, IV, 48) mit dem Mureş von heute ist eine allgemein bekannte Behauptung, durch welche die geachtetsten Wissenschaftler veranlasst wurden, die Agathyrsen in Transsilvanien zu lokalisieren. Nach der vor einigen Jahren erfolgten Veröffentlichung des skythischen Fundstoffs aus dem (nach Fundordnung) zweiten Gräberfeld von Ciumbrud (Kr. Alba), sind wir in den Schlußfolgerungen vorliegender Studie der Ansicht, daß diese Lokalisation, bzw. die Identifikation des Flußnamens gar nicht so sicher ist; vor allem aus dem einfachen Grund, weil es — trotz der unleugbaren Ähnlichkeit der beiden Namen — keine weitere Gewähr dafür gibt, daß der antike Flußname *Maris* dem heute Mureş genannten Fluß entspricht.

Bei aufmerksamer Untersuchung der von Herodot überlieferten Angaben kommt der Verfasser zu dem Schluß, daß die Kenntnis in be-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

schreibender Geographie des „Vaters der Geschichte", was den Westen und Norden betrifft, nicht über den Ostteil Munteniens — bereits den Oltfluß kannte er nicht — bzw. über die südlichen Hänge der Südkarpaten hinausgingen.

Strabo *(Geographia,* VII, 3, 12—13) sagt in seiner Erwähnung über „... das Volk der Geten", unter anderem, daß" ... durch ihr Land der Fluß Marisos, der in die Donau mündet, fließt".

Die Behauptungen der zwei antiken Autoren stimmen demnach überein. Strabo spricht überdies von dem Land der Geten, nicht der Daker.

Nach Meinung des Verfassers ist die Übereinstimmung von Herodots und Strabos Behauptungen kein bloßer Zufall, sondern widerspiegelt eine geographische Tatsache: der *Maris potamos* mündet wirklich in den Hister, also in die Untere Donau!

Der nächste quasi antike Autor, Jordanes (6. Jh. u. Z.) hingegen erwähnt in seiner *Getica,* als er gewisse Ereignisse über den germanischen Stamm der Vandalen erzählt, zweimal den Fluß *Marisia:* (113) „... Sie (nämlich die Vandalen) siedelten damals in Gebieten, wo heute die Gepiden leben, an den Flüssen Marisia, Miliare, Gilpil und Grisia ... (114) Während sich die Vandalen hier befanden, wurden von seiten Geberichs, des Gotenkönigs, der Krieg erklärt, am Ufer des obengenannten Flusses Marisia ...".

In diesem Kontext, wenn man einerseits die Flußnamen in Betracht zieht, zwischen denen auch *Marisia* erscheint, sowie die gegenwärtigen archäologischen Erkenntnisse andererseits, kann man nun wirklich von der Identität des Flußnamens *Marisia* mit dem heutigen Mureș sprechen. Die gleiche Form begegnet auch in der *Tabula Peutingeriana,* wie im „Geographen aus Ravenna" (IV, 14). Im Werk des Constantinos Porphyrogenetos erscheint die Variante Μορίσης (lies *Morisis),* was nach dem Sprachforscher N. Drăgan die ungarische Form wiedergibt.

Demnach besteht, nach Meinung des Verfassers, zwischen den übereinstimmenden Angaben Herodots und Strabos einerseits und späteren Berichten andererseits ein augenfälliger Widerspruch. M. Fluss, Autor des Artikels *Maris* in *RE,* sagt — indem er den Gedanken von anderen übernimmt — über den Fluß dieses Namens in Dakien, daß er bei Herodot und Strabo irrtümlicherweise in die Donau, nicht in die Theiß münde. Die Dinge liegen aber vielleicht nicht ganz so; es ist wohl möglich, daß die beiden genannten Autoren gar keinen Fehler gemacht, sondern die reine Wahrheit wiedergegeben haben.

Aufgrund von gewissen Feststellungen aus der antiken Geographie, die aber — leider — bis jetzt nicht für die Richtigstellung eines Irrtums der modernen Historiker ausgewertet wurden, ist es gewiß, daß es auf dem Gebiet Dakiens, genauer in den außerkarpatischen Gebieten Dakiens, wo nach der üblichen griechischen „Nomenklatur" die Geten *(homoglottoi,* also gleicher Sprache wie die Daker) lebten, noch einen Fluß mit Namen *Maris* gab. Die Frage ist nun, welcher ist der Fluß, dessen Namen, wie es scheint, auf dem Gebiet Dakiens zweimal auftritt, was kein Ding der

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Unmöglichkeit ist. In der antiken Namengebung kommen solche toponymische Dubletten häufig vor. Dafür könnte man z.B. den Fall von *Sucidava* in der Scythia Minor, sowie *Sucidava* in der Dacia Inferior anführen.

Daß der Argeş-Fluß den Namen in der Maskulinform führte, vermutete bereits C. Mannert in seinem Werk geschichtlicher Erdkunde, das schon 1812 erschien, im Kontext zu einer wahrscheinlichen Randbemerkung des „Geographen aus Ravenna" (IV, 5): *item fluvius Maris;* der bekannte österreichische Historiker C. Patsch ist in dieser Beziehung mit Mannert einer Meinung. K. Miller, der die *Itineraria Romana* veröffentlichte, bemerkte — zu Recht — daß am rechten Ufer der Unteren Donau eine Ortschaft, genannt *Transmarisca,* in Blüte stand. E. Polaschek, einer der Autoren des Monumentalwerks *RE,* nimmt, indem er die Erkenntnis K. Millers weiter ausführt, in seinem Artikel *Transmarisca* an, es habe auf dem anderen, dem linken Ufer der Unteren Donau eine *Marisca* oder *Mariscum* genannte Ortschaft gegeben. Diesem Argument könnte man entgegenstellen, daß die Ortschaft *Transmarisca* in Moesia Inferior, die man übrigens auf dem Gebiet der heutigen Stadt Tutrakan (Bulgarien) lokalisierte, erst spät, im 2. Jh. u. Z., wann Claudius Ptolemaeus lebte, erwähnt wird. Doch ist es bekannt, daß der Geograph aus Alexandria ältere Quellen, besonders Marinus aus Tyrus, verwendete.

Aufgrund der sicher bekannten Lage der antiken Ortschaft *Transmarisca,* sowie der dokumentarisch nicht bekannten, doch zwingend vermuteten Ortschaft am anderen Ufer, könnte der Flußname *Maris* entweder mit dem Argeş, dessen Mündung gegenüber *Transmarisca* lag, identifiziert werden, oder mit dem heutigen Dîmboviţa-Fluß; mit dem letzteren aber nur für den Fall, daß dieser damals eine vom Argeş gesonderte Mündung hatte, was dank gewisser geomorphologischer Beobachtungen des großen rumänischen Geographen G. Vâlsan gar nicht von der Hand zu weisen ist.

Schlußfolgerung: Herodot und Strabo haben keinen Fehler in der beschreibenden Geographie begangen, wenn sie behaupteten, der *Maris* bereichere durch sein Gewässer die Untere Donau. Was den antiken Namen des Argeş betrifft, so müßte dieser eher *Maris(us)* als *Ordessos* gelautet haben, denn an seiner Mündung in die Donau dürfte, allerdings einige Jahrhunderte später, eine Ortschaft *Marisca* oder *Mariscum* bestanden haben. Wenn auch nicht dokumentarisch festgelegt, muß sie doch angenommen werden, denn am anderen, dem südlichen Donauufer lag die Ortschaft *Transmarisca* oder *Transmariscum.* Diese ist sowohl im Text des Cl. Ptolemaeus *(Geographia,* III, 10, 5), in den römischen Itinerarien *(Tabula Peutingeriana,* VIII, 2; *Itinerarum Antonini,* 223) erwähnt, als auch in den *Notitia Dignitatum* (S. 89, or. XL, 23).

Der *Maris* aus Muntenien (sei er nun mit dem Argeş, sei er mit der noch nicht mit dem Argeş vereinten Dîmboviţa gleichzustellen) *ist keinesfalls identisch mit dem Maris (?) aus Transsilvanien.* Diese Schlußfolgerung bringt selbstverständlich auch gewisse Implikationen bezüglich des Gebietes der Agathyrsen mit sich.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CONTRIBUŢII LA ISTORIA MILITARĂ A DACIEI ROMANE

2. Ala I. Gallorum et Bosporanorum

NICOLAE GUDEA, ANDREI ZRÍNYI

Într-un articol scris nu demult prezentam pentru întîia oară în chip sistematic stampilele tegulare ale alei I Gallorum et Bosporanorum cu scopul de a le face cunoscute şi, în special, pentru a stabili, dacă se poate accepta sau nu ipoteza existenţei unui castru roman la Cristeşti pe Mureş[1]. În lucrarea de faţă, pe baza aceloraşi date, la care am adăugat însă întregul material epigrafic apărut în legătură cu unitatea mai sus amintită, vom încerca să prezentăm monografic ala I Gallorum et Bosporanorum, după o schemă deja folosită şi acceptată[2]).

Scopul acestui articol este acela de a aduce la zi datele în legătură cu ala I Gallorum et Bosporanorum, a preciza data la care s-a stabilit în Dacia, durata staţionării, precum şi alte detalii ce pot apare dintr-o analiză sistematică pe baza trecerii în revistă a tuturor datelor arheologice şi epigrafice cunoscute.

K. Cichorius[3] şi V. Christescu[4] au tratat cele două unităţi ala I. Gallorum et Bosporanorum şi ala I. Bosporanorum complet separat, fără a face legătura între ele, deşi încă J. Jung[5] sugerase, cu mult înainte, că cele două unităţi sînt una şi aceeaşi. W. Wagner[6], K. Kraft[7] şi I. I. Russu[8] le-au considerat identice. J. Benes, pare să fi revenit la ideile lui K. Cichorius[9], fără a justifica această poziţie.

---

1. N. Gudea — A Zrinyi, în *Epigraphica*, Travaux dédiées au VII-e Congres International d'Epigraphie grecque et romaine, Bucarest, 1977, p. 223-232.

2. Schema după care am început să prezentăm unităţile militare caută să valorifice toate datele legate de istoria unităţii, astfel încît să nu mai rămînă probleme nerezolvate sau trecute cu vederea, cf. N. Gudea — M. Zahariade, în *Archivo Espanol de Arqueologia*, 53, 1980, nr. 141-142, p. 61

3. K. Cichorius, *ala*, în *RE*, 1, 1893, col. 1234 (ala I Bosporanorum) şi col. 1245 (ala I Gallorum et Bosporanorum).

4. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 178.

5. J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 107.

6. *Wagner Dislokation*, p. 17-20, 36-37.

7. *Kraft Rekrutierung*, p. 148, nr. 280.

8. I. I. Russu, în *SCIVA*, 23, 1, 1972, p. 65, nr. 3 şi p. 66.

9. *Benes Auxiliarformationen*, p. 161, 163

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

1. *Aria de recrutare a unității* nu se cunoaște din izvoare, fiind sugerată doar de numele unității. Dat fiind că unitatea a fost cunoscută mai întîi sub numele de ala I. Bosporanorum, s-a presupus că a fost recrutată din teritoriul regatului clientelar al Bosphorului[10]. În aceeași măsură părți din ea au putut face parte din alae Gallorum aflate în Orient[11]. Se presupune însă că unitatea s-a putut forma și prin fuziunea a două unități mai vechi[12] sau prin fuziunea unor părți din astfel de unități[13]. Ultimele două ipoteze sînt mai demne de luat în considerare, mai ales datorită faptului că mult timp (dacă nu chiar tot timpul) unitatea a ștampilat numai cu un singur nume pe țigle și cărămizi; ala I. Bosporanorum.

2. *Data formării unității* nu este cunoscută cu precizie. W. Wagner presupunea formarea de foarte timpuriu a alei I. Bosporanorum, în orice caz înainte de domnia lui Vespasianus[14]. El credea că fuziunea dintre ala Gallorum și ala Bosporanorum s-a făcut în intervalul dintre 144 și 147 e.n.[15]. Dar în chip cu totul curios, tot acolo, Wagner afirma că această fuziune nu pare să fi fost de durată. J. Benes scria că ala I. Bosporanorum s-a format în Orient, înainte de 71 e.n.[16]

3. În legătură cu *staționarea unității înainte de venirea în Dacia* se cunosc date foarte puține. K. Cichorius presupunea că ala a staționat pe Eufrat[17]. El se baza însă numai pe o inscripție funerară izolată (*CIL*, III, 6707). Tot pe o inscripție funerară (*AÉ*, 1925,70) se baza și W Wagner cînd scria că ala I. Bosporanorum a venit din Orient împreună cu legio V. Macedonica, staționînd în Moesia[18]. Tot el presupunea că ala Bosporanorum a venit din Orient (provincia Syria) și a participat la războaiele cu Dacii[19]. Inscripția de la Apulum (*CIL*, III, 1197) ar data, după el, din epoca lui Traianus. Și K. Kraft credea că ala I. Bosporanorum a staționat în Orient[20]. Nu se cunoaște sigur locul de staționare. J. Benes a simplificat mult lucrurile; el afirma că ala I. Bosporanorum a venit în Moesia din zona regatului bosporan în jurul anului 71 e.n. și s-a stabilit la Oescus odată cu legiunea V. Macedonica[21]. Date exacte nu se cunosc încă. Inscripția pe care se baza Benes (*AÉ*, 1925, 70) este tot funerară, tot izolată și luată singură nu are valoare peremtorie pentru stabilirea locului de staționare.

4. *Ultima atestare înainte de a veni în Dacia* este provincia Pannonia Superior, unde o diplomă militară din anul 116 e.n. (*CIL*, XVI, 64) o amin-

---

10. V. Christescu, *op. cit.*, p. 178; *Benes Auxiliarformationen*, p. 161.
11. *Kraft Rekrutierung*, p. 29-30
12. K. Cichorius, *op. cit.*, col. 1245
13. *Ibidem*
14. *Wagner Dislokation*, p. 18.
15. *Idem*, p. 36
16. *Benes Auxiliarformationen*, p. 161
17. K. Cichorius, *op. cit.*, p. 1234
18. *Wagner Dislokation*, p. 19
21. *Benes Auxiliarformationen*, p. 161
20. *Kraft Rekrutierung*, p. 148
19. *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

teşte între unităţile provinciei. Nu se cunoaşte însă nici locul de staţionare, nici durata staţionării în această provincie.

5. *Data sosirii unităţii în provincia Dacia* nu se cunoaşte cu exactitate. W Wagner[22] şi K. Kraft[23] credeau că unitatea (ala I. Bosporanorum) a venit din Orient, a participat la războaiele dacice şi apoi s-a retras. Ambii autori sugerau că ala I. Bosporanorum a fost adusă înapoi în Dacia sub Hadrianus în cadrul acţiunilor de reorganizare executate de Q. Marcius Turbo[24]. J Szilágyi, afirmă că unitatea a venit în Dacia sub Hadrianus[25]. J. Benes socotea că la începutul domniei lui Hadrianus unitatea se afla deja în Dacia[26]. Singurul reper cronologic însă rămîne diploma din Pannonia Superior *(CIL,* XVI, 64) din anul 116 e.n.

6. *Numele unităţii* se prezintă diferit în inscripţii, ştampile tegulare sau diplome militare:

CIL, XVI, 64	116	ala I Bosporanorum
CIL, XVI, 90	144	ala Gallorum
CIL, XVI, 107	157	ala Gallorum et Bosporanorum
CIL, III, 1344 = AEM, 11, 1887, p. 239		ala I Bosporanorum
CIL, XVI, 108	158	ala Gallorum et Bosporanorum
ACMIT, 1929, p. 309-310, nr. 22		ala I Bosporanorum
ACMIT, 1930-1931, p. 38, nr. 8		ala I Bosporanorum
CIL, III, 1197	—	ala Bosporanorum
CIL, III, 7888	—	ala Bosporanorum
CIL, VI 3191 = ILS, 2205		ala Gallorum
Ştampile tegulare (toate)		ala I Bosporanorum (vezi mai jos)

7. *Mărimea unităţii şi caracterul tactic.* G. Téglás[27], (ala I. Bosporanorum), W. Wagner[28] (ala I. Bosporanorum) şi J. Benes (ala I. Bosporanorum[29]) afirmau că unitatea a fost miliaria. Ei îşi bazau această afirmaţie pe semnele existente pe unele ştampile cunoscute de ei (tipul II în aranjamentul nostru). I. I. Russu nu credea însă că unitatea a fost miliaria[30]. El avea dreptate cînd scria că semnele considerate de sus menţionaţii ca reprezentînd „miliaria" nu pot fi interpretate astfel. Dar analiza tipului VII de ştampilă (vezi mai jos) arată totuşi că există posibilitatea ca unitatea să fi fost miliaria[31]. De remarcat însă că acest semn se află pe ştampilele de tipul ala I. Bosporanorum. Deci ala I. Bosporanorum a fost în chip sigur miliaria, dar nu ştim dacă acest efectiv a rămas şi după fuziunea cu ala Gallorum.

---

22. *Wagner Dislokation,* p. 19
23. *Kraft Rekrutierung,* p. 148
24. *Wagner Dislokation,* p. 19; *Kraft Rekrutierung,* p. 148
25. *Szilágyi TéglD,* p. 8
26. *Benes Auxiliarformationen,* p. 161
27. *G. Téglás,* în AEM, 15, 1893, p. 255, nr. 13
28. *Wagner Dislokation,* p. 17 (ala I Bosporanorum)
29. *Benes Auxiliarformationen,* p. 161
30. I. I. Russu, *op. cit.,* p. 65
31. N. Gudea — A. Zrínyi, *op. cit.,* p. 226

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

8. *Durata staţionării în Dacia* pare să fi fost lungă. Dacă socotim că atestarea din anul 116 e.n. a fost ultima din provincia Pannonia Superior, putem admite că la începutul domniei lui Hadrianus unitatea a fost adusă în Dacia Superior, poate chiar odată cu reorganizarea provinciilor dacice. Prima atestare sigură rămîne însă cea din anul 144 e.n. O inscripţie găsită la Roma (*CIL*, VI, 31 91,), datînd de la începutul secolului III e.n., menţionează o ala Gallorum din care a fost recrutat un soldat pentru gărzile pretoriene[32]. Se crede că această ala Gallorum este una şi aceeaşi cu ala Gallorum din diploma din anul 144 e.n. din Dacia Superior, pentru că dedicantul este „natione dacus"[33] şi că nu poate fi vorba de ala Gallorum din Moesia inferior aşa cum credea J. Jung[34]. Avem deci două limite cronologice sigure, dar acest fapt nu înseamnă că acestea sînt datele limită. Cum unitatea nu a mai apărut menţionată în alte provincii, nu există nici un motiv să se creadă că ea nu a staţionat în Dacia Superioară pînă la sfîrşitul existenţei provinciei.

Este foarte interesantă încercarea de a stabili raportul cronologic între ştampilele pe ţigle şi cărămizi şi diplomele militare. Dacă W. Wagner avea dreptate şi fuziunea celor două unităţi s-a făcut între 144-157 e.n. atunci după această dată unitatea ar fi trebuit să marcheze altfel pe materialul tegular. Am putea deci presupune că, teoretic, toate ştampilele de tipul ala I. Bosporanorum datează dinainte de această fuziune. În realitate însă astfel de ştampile au apărut în construcţiile şi împreună cu material arheologic care pot fi datate între începutul secolului II şi începutul secolului III e.n. Deci în ciuda fuziunii, tipul ştampilelor nu s-a modificat, chiar dacă numele unităţii s-a schimbat. Deci posibilitatea datării ştampilelor dispare. Oricum, faptul că în inscripţii, ştampile tegulare şi în diplomele militare formularea numelui este diferită, rămîne încă o problemă nerezolvată şi nu ar fi exclus să reprezinte un lucru mai complicat decît se poate bănui astăzi.

9. *Locul de staţionare* nu se cunoaşte cu precizie. Presupusul castru de la Cristeşti întruneşte cele mai multe condiţii pentru a fi fost locul de staţionare al acestei unităţi[35]. La Cristeşti, în aşezarea civilă — s-au găsit aproape toate ştampilele tegulare cunoscute[36], o inscripţie[37], şi o diplomă militară[38].

---

32. *CIL*, VI, 3191: Aur(elius) Antonius curator eq(uitum) sin(gularium) d(omini) n(ostri) nat(ione) dacus ellectus ex ala Gallor(um) vix(it) ann(orum) XXXX menses V, dies XXV, mili(tavit) ann(is) XXI

33. *Wagner Dislokation*, p. 36 cf. *CIL*, XVI, 90

34. J. Jung, *op. cit.*, p. 109

35. N. Gudea — A. Zrínyi, *op. cit.*, p. 226-227

36. *Ibidem*, p. 224; *Szilágyi TéglD*, 52 care include şi ştampilele mai demult descoperite, cf. *AEM*, 6, 1882, p. 141, nr. 15; 11, 1887, p. 239, nr. 2

37. G. Téglás, în *Klio*, 11, 1911, p. 503=I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala*.. Kolozsvár, 1944, p. 96=I. I. Russu, în *ActaMN*, 1, 1964, p. 184: Marti Augusti/Q. Caeci/lius Cae/cilianus/praef(ectus) a/lae posuit. S-ar putea ca sfîrşitul inscripţiei să nu fi fost pos(uit) ci Bos(poranorum)

38. *CIL*, XVI, 107

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

K. Cichorius[39], W. Wagner[40], J. Szilágyi[41], J. Benes[42] I. I. Russu[43], considerau că la venire, unitatea a staţionat mai întî în castrul de la Veţel (Micia). Este vorba deci de ala I. Bosporanorum! Toţi cei mai de sus şi-au bazat afirmaţiile pe cele două inscripţii apărute aici[44], dar într-o bună măsură şi pe cele găsite în localităţile învecinate, la Uroi[45], Mintia[46] şi Geoagiu[47]. Numai K. Cichorius credea că unitatea a staţionat mai întîi la Cristeşti şi apoi s-a mutat la Veţel[48]. W. Wagner credea că ala I. Bosporanorum a părăsit castrul de la Veţel sub Antoninus Pius şi a fost mutată la Cristeşti[49].

La Cristeşti se cuosc un număr de 47 ţigle şi cărămizi ştampilate. Ele au fost împărţite pe tipuri astfel:

tipul I	3 buc.	tipul IV	1 buc.
tipul II	4 buc.	tipul V	10 buc.
tipul III	4 buc.	tipul VI	13 buc.
		tipul VII	1 buc.

Noi credem că sediul permanent al unităţii ala I Bosporanorum şi apoi ala I. Gallorum et Bosporanorum a fost de la început la Cristeşti. El nu s-a schimbat pe timpul stăpînirii romane. Cel puţin datele de care dispunem acum nu permit o altă concluzie. Castrul de la Cristeşti a fost de la început conceput ca o fortificaţie făcînd legătura între graniţa fortificată şi fortificaţiile din centrul provinciei, iar unitatea mobilă a acestui castru trebuia să staţioneze acolo atîta vreme cît a funcţionat sistemul defensiv. Din acest punct al sistemului ala I. Gallorum et Bosporanorum a putut şi a trebuit să se deplaseze spre punctele ameninţate ale Daciei intracarpatice. Castrul de la Veţel, situat la poarta vestică a Daciei, a fost un punct mereu ameninţat sau în orice caz mult mai des decît Cristeşti. Din acest motiv urmele unităţii ala Gallorum et Bosporanorum au apărut acolo. Simpla menţionare a unităţii în cele două inscripţii de la Veţel nu este suficientă pentru a se presupune o staţionare de durată acolo.

---

39. K. Cichorius, *op. cit.*, col. 1234

40. *Wagner Dislokation*, p. 19

41. *Szilágyi TéglD, p. 8 nota 30*

42. *Benes Auxiliarformationen*, p. 161 dar acest autor nici nu scrie că ala a mai staţionat şi la Cristeşti;

43. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 65; vezi şi *IDR*, I, p. 142, nr. 3

44. *CIL*, III, 1344=*IDR*, 3, III, 1984, 76: IOM/ala I Bos/por(anorum) cui/praeest/ C. Val(erius) Gra/cilis praef(ectus)/vslm

45. De fapt tot de la Veţel: C. Diacoviciu, în *ACMIT*, 1929, p. 309-310; 1930-1931; p. 38, nr. 8; *AE*, 1930, 12; 1931, 118; 1933, 8; idem, în *Dacica*, Cluj, 1970 p. 145, 183 =*IDR*, III, 3, 1984, 107.

46. Greşit la Wagner; de fapt tot Veţel *CIL*, III, 1344

47. *CIL*, III, 7888: .... Firmi(cus)/Floren/tinus/dec(urio) alae/Bospo/ranor(um)/dd /=*IDR*, III, 3. 1984, 246

48. K. Cichorius, *op. cit.*, col. 1234; D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 122 consideră că al I Gallorum et Bosporanorum a staţionat puţin timp la Micia

49. *Wagner Dislokation*, p. 19; cf şi *Szilàgyi TéglD*, p. 63

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În sprijinul ipotezei noastre se mai poate aduce un argument. În castrul de la Veţel (Micia) sînt atestate ca trupe de garnizoană următoarele unităţi auxiliare; cohors I Flavia Commagenorum, care a staţionat aici de la începutul existenţei castrului pînă la sfîrşitul lui[50]; ala I. Hispanorum Campagonum, care a staţionat aici de la mijlocul secolului II e.n. (cel puţin: dacă nu mai devreme) pînă la sfîrşitul stăpînirii romane[51]; numerus maurorum miciensium, despre care se crede că a staţionat aici de la Hadrianus cel puţin pînă la sfîrşitul stăpînirii romane[52]. Or, castrul de la Veţel — chiar dacă este cel mai mare castru pentru trupă auxiliară din Dacia (180x360 m)[53] — tot nu putea cantona pe teritoriul său încă o unitate auxiliară.

10. *Schimbări ale locului de garnizoană în provincie.* Socotind că sediul permanent al unităţii a fost la Cristeşti, putem admite că unitatea s-a deplasat la Veţel pentru acţiuni de construcţie sau, mai probabil, pentru participarea la acţiuni militare comune împotriva duşmanilor situaţi la Vest de graniţa Daciei. Inscripţia de la Geoagiu, poate fi interpretată şi ca formă de manifestare a unui militar din unitate la băile termale de acolo[54]. J. Benes scria că urmele unităţii ala I. Bosporanorum au apărut la Călugăreni, Sărăţeni[55] şi Turda[56]. Încă I. I. Russu a arătat că aceste aserţiuni sînt false[57]. Nici urmele de la Apulum nu sînt convingătoare pentru a susţine acum o deplasare a unităţii acolo, mai ales că este vorba de o singură inscripţie care are caracter funerar (*CIL*, III, 1197).[58]

11. *Operaţiuni militare la care a luat parte unitatea în afara provinciei* nu se cunosc.

12. *Componenţa etnică a unităţii* este încă foarte puţin reflectată de materialul epigrafic. Datele sînt puţine şi mai ales nu pot fi fixate:

Licinius Nigrinus	praefectus	*CIL*, XVI, 108
Claudius Sosius	praefectus	*ACMIT*, 1930, p. 30, nr. 8
C. Valerius Gracilis	praefectus	*CIL*, III, 1344
Q. Caecilius Caecilianus	praefectus	*Klio*, 11, 1911, p. 512
Firminius Florentinus	decurio	*CIL*, III, 7888
Scaurus Ambitonti f.	eques	*CIL*, III, 6707
Tutor Silvani f.	eques	*CIL*, III, 1197
Blandu Singberi f.	eques	*AÉ*, 1925, 70
Aurelius Antonius	eques	*CIL*, VI, 3191
Heptapor Isi f.	ex gregale	*CIL*, XVI, 108

---

50. *Wagner Dislokation*, p. 124-126; *Szilágyi TéglD*, p. 8

51. *Wagner Dislokation*, p. 49-50; *Szilágyi TéglD*, p. 8

52. *Wagner Dislokation*, p. 208-209; *Szilágyi TéglD*, p. 63 socoteşte că numai de la începutul secolului III e.n.

53. L. Petculescu, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 155—163

54. *Benes Auxiliarformationen*, p. 161 după *Szilágyi TéglD*, p. 17

56. *Ibidem*

57. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 65

58. *Szilágyi TéglD*. p. 32 nota 182 datează altarul gunerar în primii ani ai secolului II e.n., fără să argumenteze această datare; vezi şi *Wagner Dislokation*, p. 19 nota 77; J. Jung, *op. cit.* p. 107 scrie că nu poate fi vorba aici de o staţionare

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Este interesant faptul că numai doi dintre comandanţii unităţii poartă tria nomina, modalitate tipică de înregistrare în inscripţii a cetăţenilor romani de rang nobil în secolele I-II e.n. Folosirea numai a două nume, de către ceilalţi doi, ar putea fi un argument pentru datarea mai tîrzie a inscripţiilor, poate chiar în secolul III e.n. cînd asemenea practici deveniseră curente. Din punct de vedere al structurii numelor personajele apar ca latini. Şi numele subofiţerului este latin. Nu avem nici un nume de rezonanţă celtică (gallică). În schimb avem doi militari care proveneau din mediul autohton: unul este Bessus (Heptapor Isi filius), iar altul este natione dacus Aurelius Antonius. Prezenţa acestor două nume sugerează transformările de ordin etnic prin care a trecut unitatea în urma staţionării ei în Dacia.

13. *Bibliografie*

C. Torma, în *AEM*, 6, 1882, p. 141 nr. 15 (ştampila AL BOS; Cristeşti; Idem în *ArchÉrt*, 6, 1886, p. 303 (ştampila AL Bos; Cristeşti).

J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien, Innsbruck*, 1884, p. 107, 109, (ştampile de la Cristeşti).

G. Téglás, in *AEM*, 11, 1887, p. 239, nr. 20 (ştampila AL BOS); Cristeşti; idem, în *ErdMuz*, 5, 1888, p. 242; idem, în *Klio*, 1, 1911, p. 504, nr 6 ştampila AL BOS); idem, în *ArchÉrt*, 6, 1886, p. 308 (ştampilă de la Cristeşti'; idem în *ErdMuz*, 19, 1902, p. 402—403 (ştampila Ale Bospo); idem, în *AEM*, 15, 1893, p. 255, nr. 13 (ştampila ALE BOSPO∞); idem, in *Klio*, 11, 1911, p. 504, nr. 5 (ştampila ALIB);.

K. Cichorius, ala, în *RE*, I, 1893, col. 1234 (ala I. Bosporanorum) şi col.. 1245 (ala I. Gallorum et Bosporanorum)

W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Diocletianus*, Berlin, 1938, p. 16-19 (ala I. Bosporanourm), p. 32-33 (ala I. Gallorum et Bosporanorum).

Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 1, 1926-1928, p. 216 (ştampila AI I B; Cristeşti).

I. Paulovics, *Dacia Keleti határvonala*, Kolozsvár, 1944, p. 82.

J. Szilágyi, *A Daciai erödrendszer helyörségei és a katonai téglabélyegek*, Budapesta, 1946, p. 17, 32, 52, fig. 202 A I BO; 203 AL BOS; 204 ALE BOSPO; 205 ALA BOS.

K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 148.

V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 13,109, 119, 178 (ştampila AL I B), 181

J. Benes, *Die römischen Auxiliarformationen im unteren Donauraum*, în *Zbornik Praci Filosoficke Fakulty Brenske University*, E 15 1970, p. 161 (ala I Bosporanorum), p. 163 (ala Gallorum et Bosporanorum).

M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 206,

I. I. Russu, *Auxilia Daciae*, în SCIVA , 23,1, 1972, p. 65

I.I. Russu, *Inscripţiile Daciei romane*, I, Bucureşti, 1975, p. 118, 121

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

N. Gudea — A. Zrínyi, în *Epigraphica.* Travaux dediées au VII—e Congres International d'epigraphie grecque et latine, București, 1977 p. 223—232.

CONTRIBUTIONS TO THE MILITARY HISTORY OF THE ROMAN DACIA

2. Ala I. Gallorum et Bosporanorum

On the basis of the epigraphical brick-material found at Cristești (jud. Mureș), to which all the archeological and epigraphical information connected with the Ala I Gallorum et Bosporanorum were added, the authors tried to monographically present the history of this unit during its being garrisoned in Dacia Superior, making an attempt in correcting and completing the data which are to be found in the old repertories of the Roman troops from Dacia (Cichorius, Wagner, Szilágyi, Christescu, Benes, Russu).

Having this aim, the unity was presented according to the following 13 succesive prints: 1. the area of recruitations of the unit; 2. the datum of the formation of the ala and the way it was formed; 3. the places where it was garrisoned before its coming to Dacia; 4. the mentioning of the last garrison before coming to Dacia; 5. the datum of the arrival to Dacia Superior; 6. the name of the unity and the way it was formulated in inscriptions, military diplomae and stamps on the roof tiles and bricks; 7. the size of the unity and its tactical character; 8. the duration of its being garrisoned in Dacia Superior and the classification of roof tiles and bricks; 10. changes in the place of being garrisoned in the province; 11. the military operations it took part of; 12. the etnical componence of the unity as it is evident from the epigraphical material; 13 bibliography.

The authors stated that the basic and permanent residence of the ala I Gallorum et Bosporanorum was the castrum from Cristești situated in the interior, behind the fortifications on the east limes of the province Dacia Superior. All the samped roof tiles and bricks, a series of inscriptions and a military diploma which were discovered, concentrate here. The inscriptions mentioning the name of the unity discovered at Vețel (Micia) or in the proximity of this centre does not attest a moving there, but they could be related to a change of place of the unity connected with the actions of the actions of the province's army against some attacks from the West (perhaps the marcomanic wars). The inscriptions from Geoagiu and Alba Iulia do not allow any suppositions connected with the being garrisoned of the unity on these places. The first one was, probably, raised by a person from the unity who was at a bathing cure while the second, funerary one, was raised by a veteran.

Ala I Gallorum et Bosporanorum did no longer move to an other castrum of the province, and no longer left Dacia. It was garrisoned here, probably until the disintegration of the province.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

AŞEZAREA PREFEUDALĂ DE LA ŞIRIOARA, COM. ŞIEU-ODORHEI, JUD. BISTRIŢA-NĂSĂUD

CORNELIU GAIU

Lucrările de nivelare şi desfundare a terenului, în vederea amenajării unei livezi de pomi fructiferi, în punctul „Rît" din hotarul satului Şirioara, au dus la distrugerea unei aşezări relativ întinse. Sesizaţi despre apariţia cu acest prilej a numeroase materiale arheologice, am încercat printr-un mic sondaj[1], depistarea unor eventuale complexe rămase nedistruse şi precizarea stratigrafiei aşezării.

Aşezarea era situată la N-V de sat, în dreapta drumului judeţean Lechinţa-Beclean, pe prima terasă a rîului Şieu.

Pornind de la constatarea că aşezarea era în proporţie de 30% distrusă de lucrările amintite, au fost trasate patru secţiuni în partea centrală a acesteia unde terenul nu fusese încă desfundat (pl. XXX, pct. a; S_1=30x1,5; S_2=46x1,5; S_3=28x1,5; S_4=20x1,5 m) şi alte trei secţiuni la marginea aşezării, într-un sector nederanjat de lucrările agricole (pl. XXX, pct. b; S_5=30x2; S_6=26x2; S_7=26x2 m). În primele patru secţiuni situaţia stratigrafică era deranjată de lucrările de nivelare a terenului care au „ras" stratul de sol vegetal, afectînd parţial şi nivelul de locuire ce avea o grosime de 20-30 cm, sub care urmează un nivel de aluviuni castanii-gălbui fără urme de cultură. Stratul de cultură, ce cuprinde materiale arheologice aparţinînd unei aşezări cu locuinţe de suprafaţă din secolul VI e.n., era tăiat de gropile semibordeielor unei aşezări din secolul VIII e.n. În secţiunile 5-7 nu s-a înregistrat un strat de depunere arheologică continuă, pînă aici întinzîndu-se doar aşezarea din secolul VIII.

Primul nivel de locuire de la Şirioara „Rît" cuprinde locuinţe de suprafaţă şi gropi menajere. Din cauza lucrărilor de nivelare a terenului locuinţele au fost, în cea mai mare parte, distruse, neputînd fi delimitată nici o locuinţă, deşi, atît în secţiuni cît şi în terenul nivelat puteau fi observate, pe baza răspîndirii ceramicii şi a pietrelor din vetre, urmele acestora. În schimb, în S_1 a fost identificată o groapă circulară

[1]. Sondaj arheologic efectuat de către G. Marinescu şi semnatarul acestor rînduri. Mulţumim şi pe această cale tov. Luşcan Marţian din Şieu-Odorhei care ne-a informat despre existenţa acestei aşezări şi a sprijinit efectuarea lucrărilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în plan, cu diametrul de 1,1 m ce cobora pînă la — 85 cm, în a cărei umplutură s-au găsit fragmente ceramice şi oase de animale.

Partea cea mai importantă a inventarului descoperit în acest nivel de locuire o formează ceramica. Aceasta cuprinde atît vase lucrate la roată cît şi cu mîna. Ceramica lucrată la roată cuprinde vase din pastă fină cenuşie, îngrijit lucrată, cu pereţii subţiri şi mai ales din pastă cu nisip şi pietricele în compoziţie, neglijent modelate a căror culori variază de la cenuşiu, cenuşiu-negricios, alburiu pînă la brun-roşcat şi gălbui. Majoritatea fragmentelor provin de la oale fără toartă, de dimensiuni mijlocii. Vasele au buza evazată cu marginea rotunjită (pl. XXX/1,7; XXXII/3-6; XXXIII/3,5,8,) sau tăiată oblic (pl. XXXI/3; XXXII/7). Unele forme ceramice au buza subţiată şi puţin trasă în afară (pl. XXXI/5,8; XXXIII/4). Pereţii vaselor sînt la majoritatea formelor puternic arcuiţi, pornind imediat de sub buză (pl. XXXII/5,6; XXXIII/1-3) dar apar şi forme cu gîtul înalt şi umerii prelinşi (pl. XXXI/3; XXXIII/5), sau cu corpul globular. Fundurile vaselor erau drepte, cu pereţii îngroşaţi (pl. XXXI/10; XXXII/12;) sau subţiaţi, prezentînd coaste în interior (pl. XXXII/9; XXXIII/7). La unele fragmente se păstrează urmele desprinderii cu sfoara a vasului de pe roata olarului. În afară de oale fără toartă cîteva fragmente provin de la străchini (pl. XXXI/2; XXXII/1), căni cu o toartă (pl. XXXIII/6,9) sau vase de provizii, categorii ceramice prezente şi în alte aşezări ale acestei perioade[2].

Decorul ceramicii lucrate la roată este format din striuri, benzi de linii drepte (pl. XXXI/3, 7-8; XXXII/6-8; XXXIII/4), sau benzi de linii drepte şi în val (pl. XXXI/9) ce acoperă partea superioară a vasului. Un singur fragment lucrat din pastă cenuşie fină este decorat prin ştampilare cu un motiv unghiular (pl. XXX/6)[3].

Ceramica lucrată cu mîna, mult mai redusă cantitativ, cuprinde oale din pastă omogenă cu pietricele şi nisip în compoziţie, avînd suprafaţa deformată de pietricelele din pastă, de culoare cenuşie sau brun-negricioasă. Vasele au buza evazată cu marginea rotunjită sau tăiată oblic (pl. XXXIII/1-2) lipsită de elemente de decor. În afară de ceramică, au mai fost descoperite şi două fusaiole cilindrice cu caneluri adîncite[4] (pl. XXXII/10-11).

---

[2]. *K. Horedt, Moreşti, Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bukarest, 1979, 122 sq; I. Nestor, E. Zaharia, *Materiale*, 10, 198.

[3]. Ceramica ştampilată este vehiculată în Transilvania acestei perioade de către gepizi. Ceramică decorată cu acelaşi motiv apare la Moreşti (K. Horedt, *op. cit.*, 139-140, fig. 68/6 — 8, pl. 37/10-12) Dej (idem, *Activitatea muzeelor*, Cluj, 1956, 143, fig. 3) Bistriţa (Cercetări arheologice inedite, Mz. Bistriţa), Szentes — Berekhát (J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Budapest, 1905, III, pl. 462/5).

[4]. Piese de acelaşi tip apar şi la Moreşti (K Horedt, *Moreşti*, 151, fig. 64/14-16).

[5]. Şt. Dănilă. *F.I.* 2, Bistriţa, 1972, 100, fig. 34. Piesa provine dintr-o descoperire întîmplătoare de pe suprafaţa unei fortificaţii despre care lipsesc orice precizări de ordin cronologic, fiind considerată de către autorul articolului dacică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pe suprafaţa aşezării, în zona desfundată, s-a descoperit o sabie scurtă, cu un singur tăiş, lungă de 50 cm şi lăţimea tăişului de 3,7 cm. Mînerul, lung de 12 cm, prezintă pe o latură o concavitate în care se fixau plăsele prinse cu nituri de fier (pl. XXXIII/10). Piese identice ca formă şi dimensiuni s-au descoperit la Ruştior[5] şi Simioneşti[6] (jud. Bistriţa-Năsăud) şi Rîşnov[7], piese considerate de factură dacică. Noi înclinăm să atribuim piesa de la Şirioara nivelului de locuire din secolul VI e.n., aici lipsind un nivel mai vechi de locuire[8].

Ceramica, formează categoria cea mai numeroasă a inventarului, îşi găseşte numeroase analogii la: Moreşti[9], Porumbenii Mici[10], Şeica Mică[11], Bratei[12], Sînmiclăuş[13], Biharea[14] în Transilvania şi înafara arcului carpatic la Ipoteşti[15] şi Băleni-Români[16], aşezări ce se datează în secolele V-VI e.n. Aşezări contemporane celei de la Şirioara au fost depistate, în această parte a Transilvaniei la Lechinţa, Sînmihaiu de Cîmpie, Delureni, Şopteriu, Archiud[17].

Ţinînd seama de analogiile citate şi de repertoriul formelor ceramice înregistrate, aşezarea se poate data în secolul VI e.n. Pentru determinarea etnicului celor care au locuit aici, trebuie subliniat faptul că majoritatea formelor ceramice, ca şi maniera de execuţie îşi află suportul în olăria perioadei anterioare. În cadrul acesteia trebuie remarcată prezenţa majoritară a ceramicii cenuşii zgrunţuroase ce continuă o clară tradiţie romană[18]. Cea care produce şi foloseşte această ceramică este populaţia romanică din spaţiul fostei provincii. Descoperirea unui singur fragment decorat prin ştampilare, în lipsa altor categorii ceramice vehiculate de către gepizi, oferă mai degrabă un criteriu cronologic decît unul etnic.

---

6. Descoperire întîmplătoare (Mz. Bistriţa).,

7. Sabia este expusă în Mz. Judeţean Braşov la perioada dacică.

8. Săbii scurte cu un singur tăiş dar cu mîner diferit apar frecvent în necropolele de secolul VI. e.n. M. Roşka, *AISC*, 1928 — 1932, Cluj, 1932, 71; D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapest, 1961,258; K. Horedt, *Moreşti*, 191.

9. *Ibidem*, 122 sqq, fig. 44 — 69, pl. 32-40.

10. K. Horedt. Z. Székely şi Şt. Molnár, *Materiale*, 8, 367, fig. 5..

11. K. Horedt, *SCIV*, 15, 1,1964, 189.

12. E. Zaharia, *Dacia NS*, 15, 1971, 278; I. Nestor, E. Zaharia, *Materiale*, 10, 198, fig. 3.

13. Gh. Anghel, M. Blăjan, *Apulum*, 15, 1977, 285 sqq.

14. S. Dumitraşcu, *Ziridava*, 10, Arad, 1978, 81 sqq.

15. Petre Roman, Suzana Ferche, *SCIVA*, 29.1,1978,73 sqq.

16. Luciana Muscă, Tiberiu Muscă, *Materiale şi cercetări arheologice. A XIV — a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, 423 sqq; Luciana Muscă, *Nord vestul Muntenici în secolele V-VII*, la colocviul "Continuitatea populaţiei autohtone în spaţiul carpato-dunăreano — pontic şi relaţiile ei cu unele populaţii în migraţie". Tg.-Mureş, 1981.

17. Materialele provenind din descoperiri de suprafaţă şi cercetări arheologice în Mz. Bistriţa.

18. Ligia Bârzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979, 82, Sever Dumitraşcu, *Comunicări şi referate. Al XIII-lea simpozion internaţional de ceramică*, Sibiu, 1981, 41-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Al doilea nivel de locuire de la Şirioara nu este reprezentat de o depunere arheologică continuă, ci numai de gropile locuinţelor adîncite în solul viu. Din această aşezare au putut fi cercetate două locuinţe în sectorul I/a şi una în sectorul I/b. Alte 20-25 de locuinţe sesizabile pe baza pietrelor din cuptoare şi a arsurii au fost distruse de lucrările de desfundare a terenului.

Locuinţa 1. De formă patrulateră cu colţurile rotunjite, avea dimensiunile de 3,4x2,8 m. În colţul de N-E locuinţa avea amenajat un cuptor din bolovani de rîu, răvăşit de lucrările agricole. Podeaua locuinţei cobora cu 40 cm de la suprafaţa stratului de cultură. În umplutura locuinţei se afla un strat gros de arsură. Inventarul bordeiului constă din cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna şi la roată (pl. XXXIV/4-7).

Locuinţa 2. Avea o formă ovală cu dimensiunile de 3,7x4,5 m şi se adîncea pînă la — 60 cm, avînd amenajat în interior un cuptor din lespezi de piatră cu bolta din pietre de rîu, de formă pătrată cu latura de 1 m. Inventarul locuinţei cuprindea: un văscior lucrat cu mîna din pastă cu cioburi în compoziţie, ars gălbui-cărămiziu, neglijent modelat, cu fundul gros şi pereţii arcuiţi (pl. XXXIV/2), vas-borcan parţial întregibil, din pastă friabilă cu cioburi în compoziţie, ars cărămiziu — negricios, avînd gura largă şi umerii prelinşi (pl. XXXIV/1) şi alte cîteva fragmente dintr-o tavă de formă circulară cu diametrul de aproximativ 42 cm şi pereţii arcuiţi înalţi de 12 cm lucrată din pastă grosieră[19].

Locuinţa 3, descoperită în sectorul I b, la aproximativ 200 m de nucleul aşezării, de formă rectangulară cu colţurile rotunjite, avînd dimensiunile de 4,2x3,5 m şi podeaua la — 50 cm. Pe latura de nord-est era amenajat un cuptor din bolovani de rîu de formă circulară cu diametrul de 1,5 m. Pe latura opusă cuptorului, în afara gropii bordeiului, au fost sesizate urmele a două gropi de pari (pl. XXXV/1). Podeaua locuinţei era acoperită cu un strat gros de arsură şi bîrne carbonizate indicînd faptul că locuinţa, distrusă de un incendiu violent, avea o structură din lemn şi acoperişul dintr-un material uşor (paie,stuf). Inventarul locuinţei cuprindea două vase — borcan lucrate cu mîna din pastă cu cioburi şi pietricele în compoziţie, arse cărămiziu — negricios, cu gura largă avînd buza evazată cu marginea rotunjită şi fundul mai îngust (pl. XXXV/2 — 3).

Din observaţiile înregistrate rezultă că aşezarea, din această etapă, de la Şirioara, a fost de scurtă durată şi se pare, avînd în vedere marea cantitate de cenuşă şi arsură din umplutura locuinţelor, a încetat în urma unui incendiu violent. Inventarul modest al locuinţelor era format aproape în exclusivitate din ceramică lucrată cu mîna, dintr-o pastă fria-

---

[19]. Acest tip de tavă considerată de obicei vatră portativă pare mai degrabă un fel de test pentru copt pîinea (L. Skruzný, *Památky Archaeologické*, 55,2, 1964, 380-381, fig. 1/11, 2/3, 3/1, 8, 9). Fragmente de astfel de recipiente apar şi în alte aşezări din Transilvania (I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comana de Jos. Aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Făgăraş, 1980, 92, fig. 69/4 — 5).

[20]. Z. Székely, *Marisia*, 5, 1975, 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

bilă cu cioburi şi pietricele în compoziţie, dar apare şi o categorie ce are ca degresant nisip şi care este mai rezistentă şi mai bine arsă. Forma ceramică cea mai frecventă este cea de borcan cu fundul îngust şi gros, corpul arcuit, gura largă avînd buza evazată cu marginea rotunjită sau subţiată. Vasele lucrate cu mîna sînt lipsite de ornamente. În schimb vasele lucrate la roată, mult mai rare în cadrul aşezării, din pastă cu nisip în compoziţie, arse castaniu-negricios, cu pereţii subţiri, sînt decorate pe umeri cu benzi de linii drepte şi în val (pl. XXXIV/4). Amintim, de asemenea, prezenţa în cadrul ceramicii lucrate cu mîna a fragmentelor de tăvi cu pereţii scunzi (pl. XXXIV/10) sau înalţi.

Ceramică similară celei descoperite în locuinţele de la Şirioara se cunoaşte la: Sălaşuri[20], Comana de Jos[21], Bratei[22] în Transilvania precum şi într-o serie de descoperiri dinafara arcului carpatic[23],. Aşezarea se poate data, pe baza analogiilor amintite şi în funcţie de evoluţia profilelor ceramice, cel mai probabil în sec. VIII e.n.[24].

Dorim să prezentăm aici şi rezultatul unui sondaj efectuat în vatra satului Coasta (com. Şieu-Odorhei) punct situat la circa 1,5 km de aşezarea prezentată mai sus. Pornit de la descoperirea, cu ocazia unor lucrări gospodăreşti în grădina cetăţeanului Găurean Toader, a unui văscior lucrat cu roata înceată şi decorat cu benzi de linii în val. (pl. XXXVI/2), sondajul a dus la descoperirea unei locuinţe de tip semibordei de formă rectangulară cu laturile de 3,6x3,2 m (pl. XXXVI/1). În colţul de est al locuinţei era amenajat un cuptor construit din piatră de rîu, iar gura mărginită de lespezi din gresie. Cuptorul, de formă pătrată cu latura de 1 m, avea vatra cu 0,3 m mai sus decît podina locuinţei. Locuinţa se sprijinea pe tălpi groase de lemn ale căror resturi carbonizate marcau marginile gropii bordeiului. Inventarul locuinţei cuprinde în afara văsciorului descoperit întîmplător, alte două vase de tip borcan lucrate cu mîna şi decorate cu linii orizontale şi în val neglijent trasate pe umerii vaselor (pl. XXXVI/3-4). Vasele lucrate din pastă cu pietricelele în compoziţie, de culoare gălbui-cărămizie, permit datarea acestei locuinţe în aceeaşi perioadă cu aşezarea din punctul „Rîtul Şiriorii", deci sec. VIII e.n. Descoperirea pe cuptorul locuinţei a unui fragment din acelaşi tip de tavă cu pereţii înalţi ca şi în aşezarea de la Şirioara, ne oferă un indiciu în plus pentru contemporaneitatea acestor descoperiri.

Cercetările efectuate pe teritoriul localităţii Şirioara, precum şi sondajul efectuat la Coasta, deşi modeste ca întindere şi rezultate, au per-

---

21. I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *op. cit.*, 87 sqq, fig. 60/2-3, 63/2, 66,67.

22. E. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII-VIII. (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977,66, fig. 14/6.

23. Dan Teodor, *Teritoriul est — carpatic în veacurile V — XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român.* Iaşi, 1978, 80-82; I. Mitrea, *Carpica, 12, 1980, 75 sqq.*

24. În favoarea unei astfel de datări pledează şi faptul că ceramica din fortificaţia cu val şi palisadă de pe teritoriul aceleiaşi localităţi, ce-şi află începuturile în secolul al IX-lea, prezintă profile mult mai evoluate (M. Rusu, Şt. Dănilă, *F.I.* 2, 1972, 47 sqq.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

mis salvarea unor vestigii arheologice supuse unei inevitabile distrugeri, prin materialul recuperat contribuind la mai buna cunoaștere a vieții materiale a populației din această zonă a Transilvaniei în perioadele respective.

L'HABITAT PRÉFÉODAL DE ȘIRIOARA

(commune de Șieu-Odorhei, département de Bistrița-Năsăud)

(Résumé)

Les investigations archéologiques faites au point appelé „Rîtul Șiriorii", sur le territoire de la localité de Șirioara, ont mené à la découverte d'un habitat presque entièrement détruit, qu'on date, selon le matériel récupéré (céramique grise faite au moyen de la roue et ornée de striures, cannelures, incisions ou estampilles), au VI-e siècle n.e.

Sur cet habitat, un deuxième niveau est superposé, formé des habitations de type „hutte" à âtres au socle de pierre, contenant de la céramique faite à la main. Les habitations datent du VIII-e siècle n.e.

Une autre habitation de type „hutte" a été investiguée à environ 1,5 km de cet habitat, au centre de la localité de Coasta, d'oú proviennent trois pots, qui font dater l'habitation toujours au VIII-e siècle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

II

ISTORIE

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CONSIDERAŢII DESPRE STATUTUL SOCIAL AL UNOR CNEZI TRANSILVĂNENI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

IOAN AUREL POP

Analiza situaţiei cnezimii transilvănene, ca element definitoriu al clasei feudale româneşti în formare la începutul evului mediu, a constituit obiectul unor lucrări generale şi speciale, apărute în ultimii ani[1]. Unele dintre acestea, dar mai ales altele, mai vechi, ne-au obişnuit, poate şi din raţiuni didactice, legate de ordonarea şi sistematizarea materialului faptic despre trecut, cu anumite clişee în judecarea situaţiei social-economice şi politice a cnezilor. Întîi de toate, ne-am obişnuit cu gîndul că în veacurile XIV, cel mult XV (pentru ţările de margine ale Transilvaniei) pătura socială a cnezilor dispare ca entitate, termenul însuşi de cnez, fiind, în general, ignorat de izvoarele documentare după această dată. Apoi am socotit evident faptul că această „topire" a cnezilor după tiparele social-politice şi economice ale regatului feudal maghiar s-a făcut în două sau trei direcţii principale: o parte a cnezilor, mică faţă de marea masă a lor, pătrunde în rîndurile clasei feudale oficiale prin înnobilare; cei mai mulţi vor intra însă în rîndul oamenilor de rînd, supuşi pe moşiile stăpînilor laici şi eclesiastici, fie ca iobagi, fie ca fruntaşi ai satelor, asimilîndu-se de fapt cu marea masă a ţărănimii. Această evoluţie a faptelor rămîne valabilă, în linii mari, la nivelul general al voievodatului, dar în unele zone bine circumscrise, cu individualitate aparte, situaţia este alta. În anumite cazuri, chiar la nivel general, schema consacrată nu se dovedeşte valabilă. Astfel, o serie de documente pomenesc pînă adînc în veacul al XVI-lea nume de cnezi: este cazul cneazului Bărbuţ de Baru Mic *(Barbwcz, kenezius de Kysbar)*, amintit la 1501

---

[1] Vezi, de ex., Şt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *Studii şi cercetări de istorie*, VIII, 1957, nr. 1—4; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, 1971, p. 203—209; M. Holban, *Variations historiques sur le problème des cnèzes de Transilvanie*, în *Revue roumaine d'historie*, 1965, IV, nr. 5; R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970; Ioan A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituţii româneşti din Transilvania în veacurile XIV-XV*, în *Revista de istorie*, 1981, tom. 34, nr. 11 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în comitatul Hunedoara[2]. În acelaşi comitat este atestat în 1508 cneazul Puzdradan *(Pwzdradaan kenesius)*, din satul Petros *(Pethrocz[3])*. În anul 1531, în districtul Haţeg, este amintit cneazul Moisu (Moise) *(Moysu kenezius)*, iar în comitatul Turda, la Zau de Cîmpie *(Zaah)*, tot în 1531, sînt consemnaţi cnezii Petru, Ioan şi Toader *(Petrus, Ioannes, Thoader)*[4] alţii apar în Banat, Zarand, Bihor etc.

Există apoi zone din Transilvania, cum este Ţara Haţegului, în care aproape toată nobilimea locală este de origine cnezială românească, străinii fiind cel mai adesea excluşi şi contracaraţi în încercările lor de imixtiune[5]. Astfel, în anul 1519[6], nobilii din Livadia *(Lywad)* se numeau Stanciu, Lupşa, Iarul, Costea, Dan, Vlad, Toader, Nan, Stan, Buia, Iuga, Munte, Şteful, Danciu, Vîlsan, Stoica ş.a. Cei din Rîu Bărbat *(Barbatthwyze)* se chemau Radul, Danciul, Barbu, Cîndea ş.a. La Băieşti *(Bayesd)* nobilii îşi ziceau Vlad, Borcea, Lupşa, Halmagiu, Şerb ş.a., la Rîu Alb *(Feyerwyz)* — Dicul sau Stanciul, la Coroieşti *(Karulyosd)* — Toma ş.a. La Zeicani *(Zeykan)* trăiau nobilii Mihai, Roman şi Ilieş, la Unciuc *(Onchokffalwa)* Cîndea, la Silvaş *Zylwas)* Ilieş, Stanciu, Nan, la Ponor *(Ponor)* Ianul, Ioan, Peetrul, Stanciul, Vîlsan ş.a. Nobilii Oprea, Stoica, Ian, Bunea, Vîlcul, Vlad trăiau la Măţeşti *(Macesd)*, iar la Paroşi *(Paros)* locuiau Mihul, Ian, Toader, Toma, Cîndea, Stan, Dan, Ivaşcu, Mihai, Oană, Jitian ş.a. Nobilii din Galaţi *(Galacz)* se numeau Iancul, Mihai, Mihul, iar cei din Sălaş *(Zalaspathaka)* Cîndea, Iancul, Pavel, Ian, Ilieş, Stoica, Vladul, Boldea ş.a. La Rîu Alb mai apar Nan, Hălmagiu, Badea *(Bagya)* şi Stoica (între alţii). Toate aceste nume şi altele (cum e cazul familiilor Cîndea şi Cîndreş din Rîu de Mori, Muşina din Densuş şi Răchitova; Arca din Densuş, More — adică Ficior[7] — din Ciula, alături de multe încă) indică clar originea românească cnezială a purtătorilor lor, deveniţi nobili în veacul XV şi la începutul veacului al XVI-lea.

Este, de asemenea, interesant de ştiut ce s-a întîmplat cu cnezii — preoţi. Au fost ei cu toţii reduşi la situaţia de supuşi pe moşiile nobililor? E drept că această degradare pînă la situaţia de iobag au urmat-o în general, preoţii ortodocşi din Transilvania. Dar pentru secolele XIV-XV avem dovezi certe despre existenţa în Ţara Haţegului a cnezilor preoţi *(sacerdotes kenezii)* stăpînitori de pămînt[8], la Ostrov, Rîu Bărbat,

---

[2] Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913, p. 72.

[3] Arh. Naţ. Maghiare, Budapesta, Dl. 30514.

[4] Kemény J., *Diplomatarium Transilvanicum Supplementum*, vol. VI, p. 175—176 (vol. manuscris se află la Biblioteca Academiei R.S.R., Cluj-Napoca, cota provizorie A. 123).

[5] Ioan A. Pop, *Încercări de imixtiune în Ţara Haţegului în veacul al XV-lea*, în *AIIA* Cluj-Napoca, 1982, XXV (sub tipar).

[6] Arh. Naţ. Maghiare, Budapesta, Dl. 30551.

[7] *More* înseamnă ficior, ficior (román fiú, legény; rumănischer Junge). Vezi *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, vol. II, Budapesta, 1970, p. 956—957.

[8] A.A. Rusu, *Preoţii români ortodocşi din districtul Haţegului în secolul al XV-lea*, în *Mitropolia Banatului*, 1982, nr 10—12, p. 641—653.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Vad, Valea Dîrjii, Livadia, Peşteana, Şerel, Rîuşor etc. Urmaşii unora din aceşti cnezi preoţi stăpîni de pămînt reapar, de exemplu, la 1517 ca nobili — preoţi stăpînitori de pămînt. Astfel, la această dată, Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, scrie nobililor (tot români şi ei) Radul de Rîu Bărbat, Stanciul de Măţeşti, Dionisie de Peşteana, Petru de Rîu Alb şi Ladislau de Rîuşor că nobilul Cîndea, fiul răposatului Ladislau, preot *(presbiter)* de Şerel stăpîneşte pămînturile sale din satele Şerel *(Serel)* şi Rîuşor *(Rusor)* în indiviziune cu fraţii săi, nobilii Danciul de Şerel şi preotul român de Şerel *(cum nobilibus Presbitero Valacho ac Dancsul de eadem Serel ...)* şi că cel dintîi dintre fraţi doreşte ieşirea din indiviziune prin mijlocirea celor cinci nobili pomeniţi la început[9].

Mai greu răzbate din documente situaţia concretă pe plan economic — social şi juridic a cnezilor supuşi pe moşiile nobililor sau a cnezilor rămaşi oameni liberi şi neînnobiliaţi. De exemplu, la 1508, Petru, voievodul Transilvaniei (şi *judex curie),* cere capitlului din Alba Iulia, să rehotărnicească cu noi semne de hotar posesiunea Baru Mare pentru Ladislau Cîndea de Rîu de Mori, pentru Petru Cîndreş tot de Rîu de Mori şi pentru Neagovan şi Laţou de Baru Mare, ultimii doi proveniţi din cnezii locali de Bar, dar deveniţi familiari ai celor din Rîu de Mori[10]. La hotărnicire s-au prezentat, după obicei, şi vecinii, cnezi sau nobili de origine cnezială. Dinspre posesiunea Petros s-au înfăţişat ca vecini, dar şi ca împotrivitori *(contradictores)* cnezul Puzdradan şi nobili Andrei cu George Muşină de Răchitova. Chiar dacă acest cneaz era credinciosul sau familiarul Muşineştilor, ceea ce documentul nu spune explicit, prezenţa sa la hotărnicire ca împotrivitor în nume propriu este simptomatică pentru statutul său de om liber.

Mai aflăm, printr-un document extrem de semnificativ că, la 1531, capitlul din Alba Iulia se supune poruncii regelui Ioan Zápolya de a introduce pe *Paulus de Barcsa* (Bîrcea) în stăpînirea posesiunilor şi drepturilor de proprietate ale lui Ladislau Cîndreş de Rîu de Mori, care se alăturase taberei lui Ferdinand de Habsburg[11]. La introducere au fost prezenţi în satul Rîu de Mori, după obicei, vecinii, adică Nicolae de Tuştea, Ladislau de Breazova, Ştefan de Ostrov, Ştefan Ilieş de Peşteana, alături de un Nicolae *Chok* şi de Andrei din Peşteana şi alături de alţii, toţi nobili de origine română. Şi tot după obicei, la introducere s-au prezentat contrazicătorii, adică cei care nu erau de acord cu măsura. Au fost de faţă rudele celui deposedat, adică nobilii Cîndeşti şi Cîndreşti din Rîu de Mori, rudele acestuia prin alianţă, precum şi reprezentanţii lui Sigismund *Lancz de Károly* (de Carei). Acesta din urmă a contrazis în baza unui act din 1530, prin care acelaşi Ioan Zápolya îi dăruia lui posesiunile amintitului Ladislau Cîndreş de Rîu de Mori (din comitatele

---

[9] Kemény J., *op. cit.*, p. 31—32; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a 3-a, Bucureşti, 1892, p. 268.
[10] Arh. Naţ. Maghiare, Budapesta, Dl. 30514.
[11] Kemény J. *op. cit.*, p. 171—176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Hunedoara și *Szabolcs*[12]. Cele din Hunedoara, care ne privesc mai direct, sînt Sarmizegetusa, Sîntămărie Orlea, Reia, Sînpetru, Cîrnești, Ostrovel. Rîu de Mori, Găureni, Suseni, Valea Sebișel, Ohaba, Nucșoara, Galați, Fizești, Unciuc, Federi, Ponor, Bar, Poieni, *Pala* — Băuțarul, Bucova și Pocești. Dar cum reiese din alt document de la 1531, ocupat cu probleme importante în slujba regatului, Sigismund de Carei nu s-a putut prezenta la punerea în stăpînire și de aceea a cerut regelui un nou termen pentru această procedură. Regele îndeplinește rugămintea suspusului său, poruncind capitlului din Lelez să fixeze o nouă introducere, dar nu mai sînt pomenite decît posesiunile din comitatul *Szabolcs*[13]. Deducem de aici că, deși avea act regal de danie, Sigismund de Carei n-a intrat efectiv în stăpînirea posesiunilor din comitatul Hunedoara, foste ale lui Ladislau Cîndreș de Rîu de Mori, pentru că regele dăruise aceleași posesiuni după cum s-a văzut, și lui Paul de Bîrcea. Dar cel dintîi dăruit va lupta pentru a obține satele din comitatul Hunedoara, cu atît mai mult cu cît soția lui era chiar văduva celui deposedat, adică a lui Ladislau Cîndreș. De aceea, la punerea în stăpînire a lui Paul de Bîrcea, Sigismund de Carei apare între contrazicători. Acești contrazicători au fost: nobilul Cîndea de Unciuc *(Kende de Onchok)*, în numele doamnei Lucia, văduva lui Ioan Cîndreș *(Ioannes Kenderes)*, al lui Petru, fiul ei, și al lui Ladislau Cîndea *(Ladislau Kendeffi)*, tutorele lui Petru (din Rîu de Mori); Moisu, cnezul lui Sigismund de Carei (*Moysu kenezius Sigismundi de Karoly)*, în numele acestuia din urmă și al soției sale (văduva lui Ladislau Cîndreș). S-au mai înfățișat Ștefan Moise (*Moys)*, în numele stăpînului său, Ladislau Cîndea, pentru o parte din posesiunea Rîu de Mori, precum și cneazul soției lui Sigismund de Carei numit Oprea *(Opra kenezius)*, pentru o porțiune din satul Ostrovel, fostă a răposatului Ioan Cîndreș, despre care stăpîna cneazului pomenit afirmă că i-a fost dotă. În termenul fixat de la introducerea în stăpînire a lui Paul de Bîrcea, Sigismund de Carei n-a putut aduce dovezi despre drepturile sale efective de posesiune în comitatul Hunedoara, ci numai despre cele privind moșia Zau de Cîmpie *(Zaah)*, din Comitatul Turda. Pentru această porțiune din Zau s-a prezentat în numele lui Sigismund de Carei "înțeleptul" cneaz Petru *(providus Petrus kneazius)*, care locuia pe moșia aflată în discuție, precum și vecinii, adică nobilul Cristophor Szengyeli, apoi Ioan, cneazul lui Ștefan Bogathi și Toader, cneazul lui Martin Gaz[14]. Sînt amintiți, după cum lesne se observă, în acest document cinci cnezi, prezenți ca împotrivitori, în numele stăpînilor lor: Moisu, Oprea, Petru, Ioan și Toader. Primii doi sînt originari din Țara Hațegului, iar ceilalți de pe Cîmpia Transilvaniei. Faptul are mai multe semnificații. Întîi de toate, noțiunea și titlul de cneaz n-au dispărut de pe Cîmpia Transilvaniei nici în veacul al XVI-lea, dovadă a puternicelor tradiții cneziale românești din zonă.

---

[12] Géresi K., *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, vol. III, Budapesta, 1885, p. 181—182.

[13] *Ibidem*, p. 184—186.

[14] Kemény J. *op. cit.*, p. 175—176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Se ştia că în părţile deschise ale voievodatului stăpînirea străină a „topit" în matca proprie realităţile social — economice şi politice autohtone încă din secolul al XIV—lea. Apoi cnezii aceştia, care sînt audiaţi ca împotrivitori în numele stăpînilor lor, nu ne apar, oricum am privi lucrurile, ca simpli iobagi, în sens de ţărani dependenţi de rînd. Chiar dacă epitetul de *providus*, cu care sînt „dăruiţi" uneori, ne obligă să-i înscriem în rîndul iobagilor, cnezii se dovedesc adesea oameni de încredere ai noilor stăpîni. Acest lucru, deşi indică o degradare serioasă a statutului social — economic şi politic iniţial, arată şi faptul că nu s-a putut eluda complet vechea lor preeminenţă faţă de oamenii de rînd ai obştii.

În concluzie, se poate spune că, la începutul veacului al XVI-lea, clasa cnezială românească, relativ compactă în perioada prestatală, suferise metamorfoze importante. Deşi cei mai mulţi cnezi deveniseră iobagi pe moşiile stăpînilor laici şi eclesiastici, clasa nobiliară din Ţara Haţegului era aproape integral de origine cnezială românească în veacul XV şi la începutul veacului XVI. De asemenea, în ciuda regulii, cnezii-preoţi, deveniţi, puţini dintre ei, nobili — preoţi, mai stăpîneau moşii la începutul secolului al XVI-lea. În fine, cnezii de pe moşiile nobililor, chiar dacă deveniseră cu toţii ţărani dependenţi, îşi reprezentau uneori stăpînii în faţa autorităţilor regale şi capitulare şi erau cîteodată numiţi în actele latine *cnezi* ai unor persoane şi nu iobagi ai lor. Cei mai mulţi dintre ei păstrează încă nume specifice româneşti, la fel cum vor face şi nobilii de sorginte cnezială, nume care, alături de limba de cult slavonă, de pictura de inspiraţie bizantină a ctitoriilor lor, au dat în veacurile XIV-XV acea *forma mentis* caracteristică clasei feudale româneşti de o parte şi de alta a Carpaţilor.

CONSIDÉRATIONS SUR LE STATUT SOCIAL DE CERTAINS CNÈZES TRANSYLVANES AU DÉBUT DU XVI-ÈME SIÈCLE

L'analyse de la situation des cnèzes transylvanes, comme élément définitoire de la classe féodale roumaine en formation au début du Moyen Âge, représente un thème majeur de recherches, surtout si la recherche suit l'évolution des cnèzes sur le parcours de plusieurs siècles, après l'instalation de la domination hongroise.

Au début du XVI-ème siècle la classe cnèziale roumaine, relativement compacte et homogène dans la période prestatale, avait souffert des métamorphoses importantes. Quoique la plupart des cnèzes soient devenus soumis sur les domaines des maîtres féodaux laïques et écclesiastiques, les nobles du Pays de Haţeg, par exemple, étaient à peu près intégralement d'origine cneziale roumaine au XV-ème siècle et au début du XVI-ème. Également, malgré la règle, des cnèzes-prêtres, devenus

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

très peu d'entre eux, nobles-prêtres, dominaient encore des terrains ou partes de terrains au début du XVI-ème siècle. Enfin, les cnèzes des domaines nobiliaires, quoiqu'ils soient tous devenus dépendants du point de vue juridique, ils représentaient quelquefois leurs maîtres devant les autorités royales et capitulaires et ils étaient nommés dans les actes latins des cnèzes de quelques personnes et non leurs serfs.

La plupart de ceux-ci garde encore des noms spécifiques, roumains de même que les nobles d'origine cnéziale, des noms qui, à côté de la langue de culte slave, la picture d'inspiration bizantine de leurs fondations, ont donné au XIV-ème et au XV-ème siècle la-ainsi dite-*forma mentis* — caracteristique à la classe féodale roumaine qui vivait d'une part et de l'autre des Carpates.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CIRCULAȚIA TIPĂRITURILOR TÎRGOVIȘTENE ÎN JUDEȚUL MUREȘ – MESAGER AL UNITĂȚII NAȚIONALE

ELENA MIHU

În epoca medievală a existat între Țara Românească, Moldova și Transilvania un permanent contact spiritual, prin construcții de biserici, mănăstiri, schimburi de dascăli, tipografi și tipărituri. Ținuturile mureșene prin așezarea lor geografică, situate la interferențe de drumuri și ape au menținut, cum s-a arătat și cu alte ocazii, o legătură permanentă cu centrele tipografice de la București, Rîmnic, Iași, și cu cetatea culturii românești care a fost Tîrgoviștea.

Una dintre primele cărți tipărite pe pămîntul românesc care a circulat și pe Valea Mureșului superior este *Evangheliarul* lui Macarie (1512), după cum aflăm din informațiile protopopului Elie Cîmpeanu[1].

Secolul al XVII-lea este reprezentativ pentru evoluția și răspîndirea ideilor umaniste. Trei tipărituri au fost cruciale pentru cultura românească din acea perioadă; *Cazania lui Varlaam*, *Noul testament și Îndreptarea legii*. Ultima este tipărită la Tîrgoviște în anul 1652 și despre care avem informații documentare că a circulat și în județul Mureș. Exemplarul descris de Sebastian Stanca în *Cărți călătoare*[2], în itinerarul lung pe care l-a parcurs, a trecut și prin județul nostru în localitatea Deag. În anul 1687 a fost cumpărată „de *Dumitru de la mănăstirea Neamț în bani gata 200*", apoi ajunge în Drugănești și în 1712 trece Carpații în Transilvania în ținutul Zărandului la Vidra în munții Apuseni, în Poșaga, de unde ajunge în Cîmpia mureșană la Deag. Exemplarul păstrat la Biblioteca „V.A. Urechea" din Galați, înainte de a ajunge aici, a aparținut localității Lăscud, după cum reiese din următoarea însemnare „Această *pravilă este a popii Pătru din Lăscud cumpărată pe bani buni 50 de florinți și 40 de bani... din Prebaca... și au fost martori gazdele cu jupîneasa... și am scris eu popa Pătru feciorul lui Crăciun Mihai ot Lăscud*". De la mănăstirea Lăscud a fost vîndută bisericii din Poplaca în anul 1761, vînzarea-cumpărarea s-a făcut în fața protopopului Gheorghie

---

[1] Dimitrie Poptămaș, *Prezența și circulația vechilor tipărituri românești în zona superioară a Văii Mureșului*, Tg.-Mureș, 1975, p. 82 (manuscris).

[2] Sebastian Stanca, *Cărți călătoare*, în *Revista Teologică*, 35, 1935, 1—2, p. 22-23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

din Tîrgu-Mureş „... *şi înaintea me aşa s-au legat întărindu-se prin iscălitura me protopopul Ghiorghie din M. Vaşarheiu*“[3]. Exemplarul de la mănăstirea Neamţ, a poposit şi în localităţile Sîngeorgiu de Pădure şi Logig „... *vleat 1737 mart (ie) zălele 8 den. Adecă eo popa Ion din Sîn Gioz de Pădure vîndu această pravilă ... iar popa Simeon zis Bodovici dereptă 17 florinţi ... şi am scris eu deiacul den Răşinari cu zisa popei Ion ... feind în tîrgul Ionăpelei*“. În anul 1750 apare menţionată şi în localitatea Logig. Exemplarul de la Biblioteca Centrală Universitară Cluj, la sfîrşitul secolului al XVII-lea se afla la Ruşii Munţi „*Scris-am eu logofătul ... Rusimneci cum să să ştie că iaste acesta pravilă a mea că am avut la jupîneasa Lazarina galbeni 595*“.

Teascul tîrgoviştean al începutului de secol XVIII, tipăreşte traducerile lui Antim Ivireanu, prin iscusitul său tipograf Gheorghe Radovici. Tipăriturile ieşite între anii 1710—1715 datorită limbii româneşti clare şi a execuţiei grafice deosebite au fost căutate de locuitorii satelor româneşti, prezenţa lor acoperind întreaga arie a judeţului Mureş. Numărul acestora atinge cifra de 23, despre multe altele avem mărturii documentare.

Tipăritura care a avut cea mai mare circulaţie în judeţul nostru este *Octoihul*, 1712, păstrat în 11 exemplare, fapt impresionant, ţinînd cont de tirajele restrînse în care se tipăreau cărţile acelor vremuri. Pot fi întîlnite în localităţile: Archita, Cheţani, Logig, Sîntandrei, Şardu Nirajului, Şăulia de Cîmpie, Subpădure, Vidrasău, Vînători, Valea Largă şi un exemplar din colecţia lui Iustin Handrea. În cataloagele de carte veche românească consultate, *Octoihul* figurează cu 464 de pagini, iar cel găsit în localitatea Şardu Nirajului are în plus încă 149 pagini, cuprinzînd „slujbele de obşte“, iar cel de la Sîntandrei 159 p. + 36 pagini. Probabil că această parte era căutată, fapt constatat şi în cazul *Octoihului* de Rîmnic, cînd am găsit legată separat numai această parte. După însemnările de pe exemplare, această carte era denumită chiar „obşte“, „această obşte“ ... Din însemnarea exemplarului de la Cheţani constatăm acelaşi lucru „*Acest ufac* (octoih) *este fără de obşte ... şi acesta să să ştie că ar fi pre bun de obşte*“. Pe acelaşi exemplar mai apar şi alte însemnări; la p. 248—265 „*această carte a cumpărat-o Simion Bouaţi de la popa Vasile pe bani buni ... scris-am eu popa Gligorie ... Gheja 21 octo*(mbrie)“; iar pe forzaţ 2 „*Acest oftan este a lui popa Ioan di la Petea dascălu*“. Pe coperta a doua interior este lipită o foaie dintr-un manuscris, în limba slavonă (format in folio, scrisul roşu şi negru, sec. XVI?)

În colecţia lui Iustin Handrea (întemeietorul primului muzeu sătesc în Vălenii de Mureş), păstrată de David Lazăr, se află un exemplar defectuos, cu o gravură la p. 230 reprezentînd pe „Isus binecuvîntînd“ (5x4 cm). Din menţiunile făcute la p. 144—146 şi 230 reiese că după 4 ani de

---

[3] Nedelcu Oprea, *Propuneri pentru editarea unui atlas al circulaţiei cărţii vechi româneşti*, în *Tîrgovişte, cetate a culturii româneşti*, partea I, Bucureşti, 1974, p. 56.
[4] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

la tipărire cartea se afla deja în Ardeal la Ocnişoara (jud. Braşov) *„1716 a popii Petru este“ „Acest Octoih ali popii Peatru din Ocnişoară“.*

Alte exemplare au mai circulat în această zonă în localităţile: Deaj, Petrilaca, Şincai, Sînmărtinu de Cîmpie, cum apare menţionat în manuscrisul lui Iacob Popa întocmit în anul 1933 după inventarele parohiilor greco-catolice din a doua jumătate a sec. al XIX-lea[5]. În *Biserica ortodoxă română una şi aceiaşi în toate timpurile* a mitropolitului Nicolae Mladin, este amintit un Octoih mare tipărit la Tîrgovişte, 1691, în localitatea Cuştelnic, dar în acel an nu s-a tipărit nici o carte la Tîrgovişte, deci este fie greşeală de datare, sau a locului de tipărire[6].

Cea de-a doua carte tipărită la Tîrgovişte este *LITURGHIA*, 1713, cu circulaţie în judeţ, întîlnită în localităţile: Cuieşd, Dătăşeni, Jabeniţa, Vaidacuta, 2 exemplare la Biblioteca judeţeană, şi altul în colecţia „Iustin Handrea“.

Exemplarul de la Dătăşeni a circulat şi în Bucureşti, după cum apare în menţiunea făcută pe p. 5—6 *„Această liturghie iaste cumpărată de roaba lui dumnezeu Gherghina ot Bucureşti şi au dat... lui Ion Grămăticul din Ardeal la leat 7231/1723 în luna lui oct(ombrie) 7 zile. Am scris eu Mihail logo(făt) Cîrnăticul ot Mehedinţi“.* La p. 12—30 *„... să se ştie că această leturghie este zolog... 17 măriеş Gavril din Keja“.* La începutul cărţii este adăugată o filă dintr-o tipăritură în limba slavonă, cu 22 rînduri pe pagină şi un frontispiciu asemănător cu cel din *Cazania lui Varlaam.*

Exemplarul de la Jabeniţa a avut un itinerar lung înainte de a ajunge aici, după cum reiese din însemnările manuscrise de pe filele cărţii. Liturghia a fost donată de părintele Nictarie de la mănăstirea Glavagoglu (?) (jud. Argeş), apoi ajunge la Andronie din Sîncel (jud. Alba), care o vinde cu 6 zloţi lui popa Iancu, în anul 1753 este cumpărată de popa Simion din Caşva de la Falfalău (Suseni) de la feciorul lui Coman Morariu. La p./1/— 15 apare menţiunea *„Această sfîntă liturghie ieste a mea să ştie însă mi s-au dăruit părintelui Nictarie protoereu sfintei mănăstiri Gavagoglu(?)“.* La p. 12—30 *„Iată eu Adronie din Sîmcel pe bani gat(a) zloţi 6 comandă şi iată că scriu eu popa Iancul cum că iaste a mea şi cine s-ar mesteca...* Iar la p. 46—68 însemnarea *„Această liturghie să ştie că am luat eu popa Simion din Cajva acest liturghie din Falfalău 3 florinţi anul 1753 şi cine s-ar întîmpla să o ieie să o vînză şi să nu o lase fiilor mei...“*

Exemplarul de la Vaidacuta a avut circulaţie numai în judeţul nostru după cum reiese din însemnarea de la p. 210 *...dată din Lăscud popa Grigore 1810, la popa Dumitru din Laslău“.*

Exemplarele de la Biblioteca judeţeană, primul provine de la Colegiul reformat din Tîrgu-Mureş, care a cumpărat cartea între anii 1775—1776 prin licitaţie din biblioteca lui Köteles Samuel, iar cel de al doilea a fost cumpărat din localitatea Sîngeorgiu de Pădure de la Muică Teodor,

---

[5] Dimitrie Poptămaş, *op. cit.*, p. 95.
[6] *Idem*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cu o însemnare pe forzaţ *„Această sfîntă liturghie easte a lui popa Vasilie din Bosahalia(?)"*.

Despre circulaţia altor exemplare în judeţul Mureş aflăm din diferite lucrări de specialitate: Ioana Cristache Panait în „Tipărituri tîrgoviştene, din al XVII-lea veac", face menţiunea că exemplarul păstrat la mitropolia din Sibiu provine din localitatea Lepindea[7]. Partenie Trombitaş, personalitate de seamă a vieţii culturale tîrgumureşene a secolului al XIX-lea, în „Inventarul privind cărţile vechi româneşti din Scaunul Mureşului" aminteşte un exemplar la Sîngeorgiu de Pădure[8]. Iacob Popa consemnează prezenţa altor exemplare în localităţile Adămuş, Daneş, Deag, Luduş, Troiţa, Dătăşeni, Pietriş[9]. Ioan Ranca în articolul „Circulaţia cărţii româneşti din Ţara Românească şi Moldova pe Valea Mureşului din sec. XVII—XIX", întocmit după inventarele vechi ale parohiilor a mai descoperit un exemplar la Ţiptelnic[10]. Doina Dreghiciu de la Oficiul pentru patrimoniul cultural naţional Alba, semnala 2 exemplare provenite din localităţile mureşene, Bărboşi şi Luduş, ridicate din judeţul Mureş, în anul 1967 de către mitropolia ortodoxă din Sibiu, în vederea organizării unei expoziţii, închinată unirii, la Abla Iulia. Exemplarul de la Luduş a fost cumpărat chiar de la Tîrgovişte pentru locuitorii ardeleni, cum apare scris pe p. 120—153 „... *această sfîntă liturghie cum că o am cumpărat din sînta mitropolie în Tîrgovişte şi am dat 5 orţi bani buni... Scris-am eu Ion, fiul popii One de la Noşlac anii domnului* 7256/1748"[11].

La Tîrgovişte în anul 1713 se tipăreşte *MOLITVENICUL*, păstrat pînă astăzi la Dumbrava, Logig şi Nadăşa.

Exemplarul de la Logig are 494 p. iar la sfîrşitul cărţii s-au adăugat 12 file scrise de mînă care cuprind" *molitva la naşterea d-lui nostru Isus Cristos"*. Identificarea exemplarului de la Nadăşa l-am stabilit după postfaţa de la p. 496, în care se menţionează că e *„tălmăcită după molitvele greceşti ...1691"*. *La* p. 36—61 o însemnare din anul 1818 *„Acest molitvenic ... deregătorul ... cumpărat de la cinstitul dascăl al Sas Răghinului Aron Cosma cu şase zloţi şi o jumătate ... patru de sămînţă. În anul 1818 februarie a vechiului calendariu eu Simion Katona parohul"*.

CEASLOVUL tipărit în anul 1715, se păstrează într-o singură localitate în apropierea Reghinului, la Solovăstru. Pe filele cărţii găsim însemnări diverse. La p. 44—59 găsim menţiunea că a fost cumpărat în anul 1767, pentru localitatea Solovăstru *„Acesta .... carte anume ceaslov l-au cumpărat eu ... diacul din Solovăstru ... 1767. luna lui iunie"*. Dintr-o altă însemnare de pe forzaţ 1, aflăm că în anul 1863 a fost secetă foarte mare" *... au fost secetă mare, mai nimică şi vite mai nimica în*

---

[7] Ioana Cristache Panait, *Tipărituri tîrgoviştene din sec. al XVIII-lea* în *Tîrgovişte, cetate a culturii româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 206.

[8] Nicolae Sulică, *Contribuţii la istoria vechimei elementului românesc în regiunile secuizate*, în *Reînvierea*, Tg.-Mureş, nr. 1, 1937, p. 11—12.

[9] Dimitrie Poptămaş, *op. cit.*, p. 96.

[10] Ion Ranca, *Circulaţia cărţii vechi româneşti din Ţara Românească şi Moldova pe Valea Mureşului*, în *SM*, III—IV, p. 262, nota 30.

[11] Doina Dreghiciu, *Tipăriturile tîrgoviştene în judeţul Alba* (manuscris)

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

bătătură ... un car de fîn pe 40 florini". Pe aceeaşi pagină mai apare o însemnare despre legătura cărţii „*legată de Flururaş Ioan cantor în anul 1862 ... cu 60 creiţari*".

Ceaslovul descris de Daniela Poenaru la poziţia 71, Tîrgovişte, 1786, l-am întîlnit şi în judeţul Mureş la Lepindea, dar fără foaie de titlu. În *catalogul de carte veche românească a* Universităţii din Iaşi, se stabileşte ca loc de tipărire Bucureştiul[23].

La Biblioteca judeţeană se păstrează antologia de cugetări ale filozofilor antici intitulată *Maxime filozofeşti*, 1713 şi opera lui *Chrisant, Despre oficii, clerici şi ceremoniile bisericeşti*, 1715.

Fără îndoială că numărul cărţilor tipărite la Tîrgovişte cu circulaţia în aceste ţinuturi a fost mult mai mare. Ne-am oprit asupra celor care ne-au rămas mărturie peste timp şi care, ajungînd în satele şi casele româneşti din această parte a Transilvaniei, au contribuit la menţinerea unităţii de neam şi de limbă.

---

[22] Daniela Poenaru, *Contribuţii la bibliografia românească veche*, Tîrgovişte, 1975, p. 75.

[23] *Cartea românească veche în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi*, Iaşi, 1976, p. 169—170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ANEXĂ

TIPĂRITURILE TÎRGOVIŞTENE ATESTATE ÎN JUDEŢUL MUREŞ

OCTOIH, 1712

1. Archita, parohia ortodoxă
   (exemplar incomplet, 3—462 p. Legătura: lemn şi piele cu ornamente)
2. Cheţani, parohia ortodoxă
   (f. titlu + (2) f + 464 p. Lipsă p. 195—224)
3. Logig, parohia ortodoxă
   (Exemplar incomplet, 18—418 p. Legătura: carton; cotorul: piele)
4. Şardu Nirajului, parohia ortodoxă
   (Exemplar incomplet, (1) f + 463 p. + (1) p + 145 p. Lipsă paginile 1—2, 1—5 partea a II-a)
5. Şăulia de Cîmpie, parohia ortodoxă
   (f. titlu + (3) f + 452 p. Lipsă p. 453—464, şi legătura)
6. Sîntandrei, parohia ortodoxă
   (164 p + 159 p + 36 p. Lipsă foaia de tilu. Legătura: lemn şi piele cu ornamente).
7. Subpădure, parohia ortodoxă
   (Exemplar incomplet 85—249 p + 123 p + 18 p. Lipsă foaie de titlu —84, 1—109 şi 125—159 partea a II-a)
8. Vîdrasău, parohia ortodoxă
   (3) f + 464 p. Lipsă foaia de titlu. Legătura: lemn şi piele cu ornamente sec. XIX — Ilie Jidovu din Sîncrai)
9. Vînători, parohia ortodoxă
   (Exemplar incomplet 462 p. Lipsă foaia de titlu şi paginile 463—464. Legătura: carton; cotorul: piele)
10. Valea Largă, parohia ortodoxă
    (Exemplar incomplet 49—428 p. Lipsă foaia de titlu — 48, 429—464 şi legătura)
11. Tîrgu-Mureş, colecţia lui Iustin Handrea păstrată de David Lazăr.
    (Exemplar incomplet 55—413 p. Lipsă foaia de titlu — 54, 353—356, 358—412 şi legătura)

LIŢURGHIE, 1713

1. Cuieşd, parohia ortodoxă
   (Exemplar incomplet 2—210 p. Lipsă foaia de titlu — 1 şi legătura).
2. Dătăşeni, parohia ortodoxă
   (Exemplar incomplet 5—210 p. Lipsă foaia de titlu — 4 şi legătura).
3. Jabeniţa, parohia ortodoxă
   (f. titlu + (1) f + 204 p. Legătura: lemn şi piele cu ornamente. Lipsă p. 205—210)

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

4. Vaidacuta, parohia ortodoxă
(f. titlu + (1) f + 210 p. Legătura lemn şi piele cu ornamente şi încuietori, sec. XIX /Ilie Jidovu din Sîncrai/).
5. Tîrgu-Mureş — Biblioteca judeţeană
(f. titlu — 210 — Legătură lemn şi piele)
6. Colecţia lui Iustin Handrea, Tg.-Mureş, Biblioteca judeţeană (Exemplar incomplet 52—210 p. Lipsă foaia de tilu — 51, 353 — 356, 358—412 şi legătura)

MOLITVENIC, 1713

1. Dumbrava, parohia ortodoxă
(Exemplar incomplet 7—493 p. Lipsă foaia de titlu — 6,494—496)
2. Logig, parohia ortodoxă
(f. titlu + (3) f + 494 p + (14) f. manuscrise. Legătura: lemn şi piele cu ornamente)
3. Nadăşa, parohia ortodoxă
(1) f + 496 p. Legătura: lemn şi piele cu ornamente)

MAXIME FILOSOFEŞTI, 1713

1. Tîrgu-Mureş, Biblioteca judeţeană

OCTOIH, 1715

1. Solovăstru, parohia ortodoxă
(Exemplar incomplet 512 p. Lipsă foaia de titlu şi p. 513—516. Legătura: lemn şi piele)

CHRISANT. DESPRE OFICII, CLERICI, 1715

1. Tîrgu-Mureş, Biblioteca judeţeană

DIE VERBREITUNG DER ALTEN RUMÄNISCHEN BUCHER AUS TÎRGOVIŞTE IM KREIS MUREŞ, – BOTE DER NAZIONALEN EINHEIT

(Zusammenfassung)

Die an Ort und Stelle fortzusetzte Forschungen der Verfasserin führten zu der Identifizierung alter Religionsbücher die aus Tîrgovişte stammen. Diese Bücher waren im verschiedenen Ortschaften gekauft für die geistliche Notwendigkeiten der Rumänen aus dem Kreis Mureş.

Die Verfasserin identifizierte 23, auch Heute existierende Bücher im Kreis Mureş, die beweisen das Bewusstsein der geistigen Einheits des rumänischen Volkes aus den drei Provinzen auch im Vergangenheit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

AL DOILEA TEZAUR MONETAR DE LA BLAJ, SEC. XVII

EUGEN CHIRILĂ – MIHAI BLĂJAN

Tezaurul monetar de care ne ocupăm a fost scos la lumină de fierul plugului pe terenul numit „Locul popilor", situat la 2 km SE de Blaj, în toamna anului 1980. Tezaurul se compunea dintr-un „mare număr" de piese de argint, depozitate într-un vas de lut, care a fost distrus și din care s-au păstrat doar trei fragmente. În aprilie 1983 au fost recuperate din tezaur 65 de piese care, împreună cu fragmentele ceramice, se păstrează în Muzeul Alba Iulia[1].

Fragmentele ceramice permit doar să se precizeze că este vorba de un vas de mărime mijlocie, din pastă gălbuie, bine arsă, acoperită parțial cu un slip alb. În partea superioară vasul era ornamentat cu brîuri incizate.

Cele 65 de piese recuperate au fost emise în Polonia, în orașul baltic Elbing, în Prusia și în Ungaria.

Lista lor este următoarea:[2]

I. POLONIA

Sigismund III (1587—1632)
1. Piesă de 3 groși, 1601. *H—C*, I, 1169.
2—5. Dreipölkeri, 1621. *H—C*, I, 1422.
6. Piesă de trei groși, 1622. *H—C*, I, 1436.
7—17. Dreipölkeri, 1622. *H—C*, I, 1437.
18—27. Dreipölkeri, 1623. *H—C*, I, 1461.

---

[1] Mulțumim călduros, și pe această cale, prof. Nicolae Frățilă, directorul școlii generale din Sîncel, și elevilor Artimon Frățilă, Ioan Bența și Vasile Oprean care ne-au ajutat să recuperăm aceste piese provenite din tezaurul descoperit de Maria Anușca din aceeași localitate.

[2] În articolul de față folosim următoarele abreviații:

H—C = *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski*, I—II, St. Petersbourg-Paris, 1871—72; III, St. Petersbourg-Cracovia, 1880; IV, Cracovia, 1891; V, Cracovia, 1916.

Rühle = S. Rühle, *Die schwedische Prägungen der Stadt Elbing*, în *Elbinger Jahrbuch*, Heft 9, Elbing, 1931.

CNA = H. Jungwirth, *Corpus Numorum Austriae*, Bd. V, Wien, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

28. Piesă de 3 groşi, 1624. *H—C*, I, 1487
29—36. Dreipöikeri, 1624. *H—C*, I, 1488.
37. Dreipölker, 1625. *H—C*, I, 1512.
38. Dreipölker, 1625. *H—C*, I, 1514.
39—40. Dreipölkeri, 1626. *H—C*, I, 1530.
41. Dreipölker, 1627. *H—C*, I, 1552.
42. Dreipölker, 1627. *H—C*, I, 1554.

Ioan Cazmir (1648—1668).
43. Piesă de 6 groşi, 1660, TLB. *H—C*, II, 5247.
44. Idem, 1660, TLB. *H—C*, V, 10338.
45. Idem, 1661, TT. Cf. *H—C*, I, 2164, dar pe avers SVEC.
46. Idem, 1661, GBA. *H—C*, I, 2191.
47—49. Idem, 1662, AT. *H—C*, I, 2217.
50. Piesă de 3 groşi, 1662, *H—C*, I, 2222.
51. Piesă de 6 groşi, 1663, AT. Cf. *H—C*, I, 2244, dar pe avers MDRL.
52. Idem, 1664, AT. *H—C*, I, 2257.
53. Idem, 1664, A.T. *H—C*, I, 2258.
54—56. Idem, 1665, AT. *H—C*, I, 2280.
57—58. Idem, 1667, TLB. *H—C*, I, 2323.
59. Idem, 1667, TLB. Cf. *H—C*, *I*, 2323, dar pe avers I 0:
60. Idem, 1667, AT. *H—C*, V, 10373.

II. ELBING

a. Atelierul orăşenesc

Gustav Adolf (1611—1632).
61. Piesă de 3 groşi, 1632. *H—C*, IV, 8307.

b. Atelierul suedez

Gustav Adolf (1611—1632).
62. Dreipölker, 1632. *Rühle*, p. 47, nr. 22.

III. PRUSIA

Georg Wilhelm (1619—1640).
63. Dreipölker, 1624, *H—C*, III, 6652.

IV. SILEZIA

Leopold I (1657—1705).
64. Groş, 1669, *SHS. CNA*, p. 29, h, 13.

V. UNGARIA

Leopold I (1657—1705)
65. Groş, 1662, K—B. *CNA*, p. 15, g, 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Din punct de vedere al numerarului cele 65 de piese se repartizează astfel: 17 piese de 6 groşi, cinci piese de 3 groşi, 41 dreipölkeri şi 2 groşi; piesele se înşiruie între 1601—1669.

În limita datelor oferite de cele 65 de piese, compoziţia tezaurului şi repartiţia cronologică a materialului monetar prezintă evidente analogii cu cea a tezaurului de la Năpradea[3], care se încheie însă cu o piesă din 1659, cu a celui de la Arduzel[4] şi a primului tezaur de la Blaj[5]; ultimele două sînt însă ceva mai tîrzii: ele se încheie cu piese din 1674.

Toate patru tezaurele amintite se încadrează, în ce priveşte compoziţia, în seria tezaurelor acumulate şi îngropate în a doua jumătate a sec. XVII, dar înainte de 1680, cînd creşterea influenţei austriece în Transilvania şi apoi, în 1685, intervenţia directă austriacă în principat aduc cu sine schimbări profunde în compoziţia emisiunilor de argint care circulă în Transilvania[6].

După cum s-a mai spus, al doilea tezaur monetar de la Blaj se încheie cu o monetă din 1669: piesa nr. 64, emisă în Silezia, la Breslau. Apreciind că această piesă a avut nevoie de aproximativ un an ca să ajungă din Silezia în Transilvania şi să fie apoi tezaurizată, credem că tezaurul a fost îngropat în cursul anului 1670.

THE SECOND COIN HOARD OF BLAJ, 17th CENTURY

(Summary)

The paper deals with a coin hoard of the 17th century, discoverd in 1980 near Blaj and kept in the Museum of Alba Iulia.

It consists of 65 silver coins, issued in Poland, Elbing, Prussia, Silezia and Hungary; the latest coin is dated in 1669. The hoard shows analogies in composition with the hoards of Năpradea, Arduzel and the first hoard of Blaj (see f.n. 3, 4, 5); it was buried probably in 1670.

[3] Vezi E. Chirilă — V. Lucăcel, în *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei, sec. XVI—XVIII*, Zalău, 1970, p. 73—74.

[4] Vezi E. Chirilă — A. Socolan, *Tezaure şi descoperiri monetare din colecţia Muzeului judeţean Maramureş*, Baia Mare, 1971, p. 44—59.

[5] A. Mureşan, în *Apulum*, 15, 1977, p. 693—703.

[6] Vezi E. Chirilă, în *Apulum*, 11, 1973, p. 718—719.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A SATULUI IBĂNEȘTI DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

EUGEN MERA

Iobagii

În redactarea prezentului articol ne-am folosit de urbariile domeniului Gurghiu din anii 1644[1], 1652[2], 1665[3], 1688[4] și 1722[5].

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, cînd tratăm relațiile feudale din satul Ibănești, observăm și aici instituțiile specifice feudalismului dezvoltat. Pe de o parte, stăpînul feudal reprezentat aici prin fisc și nobilii donatari, pe de altă parte populația supusă, adică iobagii, jelerii și drabanții — producătorii bunurilor materiale — vin să întregească imaginea deja formată în mozaicul social-economic din secolul al XVII-lea și secolul al XVIII-lea[6]. Relațiile iobăgești de pe domeniul Gurghiu vor fi aproape la fel ca și în restul Transilvaniei.

Urbariul din anul 1652 este primul urbariu în care sînt înscriși toți iobagii din satul Ibănești. Înainte însă de a vorbi despre numărul de iobagi, trebuie să arătăm că urbariul amintit descrie și hotarele satului Ibănești, și anume satul se învecina cu satele Cașva, Hodac și Gurghiu În ceea ce privește numărul de iobagi, sînt înscriși 41 de iobagi, dintre care 8 slujbași *(officialisok)* făcînd parte din personalul domeniului, 12

---

1. Makkai László, *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)* (Actele economice ale moșiilor lui Gheorghe Rákóczi I), Budapesta, 1954, p. 617.

2. Arhivele Statului Budapesta, *arhiva Conventului Cluj-Mănăștur.* Urbaria F. 336—378. (Am avut posibilitatea de a studia o serie de documente, în aprilie 1970, la Arhivele Statului Budapesta, unde am fost delegat de către Consiliul Popular al orașului Reghin pentru a face cercetări în legătură cu istoricul orașului Reghin).

3 Arhivele Statului din Cluj-Napoca. *Socoteli princiare,* nr. 642.

4 Arhiva Statului din Budapesta, fondul: *Arhiva Fiscală a Transilvaniei,* dulap IV, lit. L, fasc. 296. Fotocopie la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca. Copie din anul 1789 la Arhiva Statului din Cluj-Napoca, *arhiva familiei Bornemisza,* Lit. G, fasc. II, nr. 10.

5 Arhivele Statului din Cluj-Napoca, *Arhiva familiei Bornemisza,* Lit. G, fasc. VI, nr. 23.

6 Liviu Ursuțiu, *Relații agrare pe domeniul Gurghiu în secolele XVII—XVIII* (Teză de doctorat-manuscris), Cluj-Napoca, 1975, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

iobagi ce slujesc cu boi *(ökrös jobbagiok)*, 6 iobagi ce slujesc cu palmele *(gyalog szeresek)*, 4 văduve, 4 pușcași pedeștri, precum și 6 iobagi fugiți. Făcînd abstracție de cei 6 iobagi fugiți, un iobag venit și un iobag mort, în urbariul din anul 1652 sînt înscrise 33 de familii iobăgești, cifră cu care vom opera și tabelele pe care le-am întocmit.

În urbariul din anul 1665 sînnt înscriși 42 de iobagi, dintre care 25 de iobagi alcătuiesc doar 21 de familii deoarece în dreptul lui Cofar Ioan, Cofar Dumitru, Cofar Cristian și Cofar Petru este notat că „aceștia patru locuiesc împreună și sînt pe o pîine" *(e.k.v. = egy kenyeren vadnak)*, 2 văduve, 5 drabanți și 10 iobagi fugiți. Excluzînd cei 10 iobagi fugiți, în anul 1665 sînt înscrise doar 28 de familii iobăgești.

În urbariul din anul 1688, la Ibănești sînt înscriși numai 5 drabanți.

Urbariul din anul 1722 înscrie 67 de iobagi și 2 iobagi fugiți. Și în anul 1722, din totalul de 67 de iobagi, 10 familii, cu cîte 2, 3 și chiar 4 bărbați, locuiesc împreună *(e.k.v.)* și 3 iobagi înscriși locuiesc la alți 3 iobagi.

Întrucît majoritatea covîrșitoare a populației domeniului este reprezentată de către *iobagi*, am considerat necesară o analiză a gospodăriei iobăgești, a prestațiilor feudale, precum și a migrației acestei clase supuse.

Gospodăria iobăgească, creșterea animalelor — Criteriul definitoriu asupra potențialului economic al gospodăriei iobăgești este dat de înzestrarea acestuia cu animale. „Animalele sînt un element fundamental pentru determinarea situației social-economice a iobagului. Vitele de jug sînt criteriul de repartiție a sorții ce revine unei unități iobăgești din hotarul satului, precum și elementul fundamental în stabilirea cîtimii prestațiilor față de stăpînul feudal"[7].

În anul 1652, din cele 33 de familii iobăgești, 24 de familii aveau un total de 62 de cai, 21 de familii aveau 99 de boi, 7 familii aveau 15 juninci, 32 de familii aveau 104 vaci, 3 familii aveau 39 de oi, 15 familii aveau 115 porci și o familie avea 2 stupi.

Situația animalelor se prezintă astfel:

Cai	Unități	—	1	2	3	4	5	Unități cu cai
62	33	9	9	5	7	4	1	24

Boi	Unități	—	2	4	5	6	8	12	Unități cu boi
99	33	12	7	5	1	4	3	1	21

Juninci	Unități	—	1	2	4	Unități cu juninci
15	33	26	1	5	1	7

[7]. Liviu Ursuțiu, *Animalele în economia domeniului Gurghiu, în secolul XVII*, în *Terra nostra. Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România* (extras), vol. II, *Creșterea animalelor și baza furajeră*, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Apelor, (București), 1971, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Vaci	Unități	—	1	2	3	4	5	6	7	Unități cu vaci
104	33	1	5	8	7	4	3	4	1	32

Oi	Unități	—	11	13	15	Unități cu oi
39	33	30	1	1	1	3

Porci	Unități	—	1	3	4	5	6	7	10	12	13	14	Unit. cu porci
115	33	18	1	1	1	1	3	1	2	2	1	1	15

Stupi	Unități	—	2	Unități cu stupi
2	33	32	1	1

În anul 1665, din cele 28 de familii iobăgești, 5 familii aveau un total de 9 cai, 20 de familii aveau 74 de boi, 6 familii aveau 7 juninci, 24 de familii aveau 69 de vaci, 18 familii aveau 349 de oi, 20 de familii aveau 112 porci și 6 familii aveau 25 de stupi.

Situația pe animale se prezintă astfel:

Cai	Unități	—	1	2	4	Unități cu cai
9	28	23	3	1	1	5

Boi	Unități	—	1	2	4	6	7	8	Unități cu boi
74	28	8	1	9	4	4	1	1	20

Juninci	Unități	—	1	2	Unități cu juninci
9	28	22	3	3	6

Vaci	Unități	—	1	2	3	4	5	6	Unități cu vaci
69	28	4	5	8	4	2	2	3	24

Oi	Unități	—	2	4	5	6	7	10	12	14	30	50	60	Unități cu oi
349	28	10	2	1	2	1	1	3	2	1	1	2	2	18

Porci	Unități	—	1	2	3	4	5	6	8	10	18	20	Unit. cu porci
112	28	8	5	3	2	2	1	1	1	3	1	1	20

Stupi	Unități	—	1	2	3	4	5	10	Unități cu stupi
25	28	22	1	1	1	1	1	1	6

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În anul 1722, din cele 44 de familii iobăgești, 5 familii aveau un total de 7 cai, 34 de familii aveau 81 de boi, 29 de familii aveau 51 de juninci, 42 de familii aveau 89 de vaci, 22 de familii aveau 425 de oi, 29 de familii aveau un număr de 89 de porci, iar 3 familii aveau un total de 9 stupi.

Situația pe animale se prezintă astfel:

Cai, iepe	Unități	—	1	3	Unități cu cai
7	44	39	4	1	5

Boi	Unități	—	2	3	4	Unități cu boi
81	44	10	24	7	3	34

Viței și juninci	Unități	—	1	2	3	4	Unități cu viței și juninci
51	44	15	14	10	3	2	29

Vaci	Unități	—	1	2	3	4	5	8	Unități cu vaci
89	44	2	13	19	7	1	1	1	42

Oi și capre	Unități	—	1	3	4.	5	6	8	10	12	14	15	20	21
425	44	22	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1

22	24	27	30	60	70	Unități cu oi și capre
1	1	1	2	1	1	22

Porci	Unități	—	1	2	3	4	5	8	9	Unități cu porci
89	44	15	10	4	3	5	5	1	1	29

Stupi	Unități	—	3	Unități cu stupi
9	44	41	3	3

Prin totalizarea în tabele a numărului de animale, extrase din cele 3 urbarii, prin întocmirea unor medii pe specii de animale am ajuns la următoarele concluzii: în ceea ce privește vitele de jug, boii, rezultă că 23—37% din unitățile iobăgești nu dispun de boi, iar dintre cele cu boi predomină unitățile cu 2—4 boi ceea ce presupune necesitatea întovărășirii mai multor supuși pentru a forma un plug. Referitor la boi observăm, pe parcursul a 70 de ani o scădere a numărului lor, deși numărul unităților iobăgești în ansamblu a crescut. Aceeași scădere o observăm și la vaci și la cai. În anul 1652, de exemplu, 24 de familii iobăgești aveau un total de 62 de cai, iar în anul 1722 erau numai 5 familii care aveau doar

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

7 cai. Rezultă, în acest interval de timp, o pauperizare accentuată a iobagilor din Ibănești. În ansamblu însă, media înzestrării gospodăriei iobăgești cu animale mari (boi, vaci, juninci) variază între 2 și 3 capete de unitate, ceea ce arată că populația satului Ibănești era angrenată și în creșterea vitelor mari.

Constatăm însă procentaje ridicate la porci, variind între 52 și 80%, deoarece satul Ibănești dispunea de păduri bogate de stejar și fag. Aceleași condiții naturale ar însemna să favorizeze și păstoritul, totuși procentajele privind înzestrarea gospodăriilor iobăgești cu oi sînt destul de scăzute, ele variind între 3,5% și 22,4 %. Observăm totuși pe parcursul celor 70 de ani o creștere atît a numărului de oi, precum și a familiilor care au oi. Dacă în anul 1652 sînt doar 3 familii care aveau un total de 39 de oi, în anul 1665 sînt deja înscrise 18 familii cu 349 de oi, cîte două familii avînd chiar 50 și 60 de oi, iar în anul 1722 un număr de 22 de familii, adică jumătate din numărul unităților iobăgești, au un număr de 425 de oi.

În ceea ce privește stupăritul, anul de vîrf este anul 1665 cînd 6 familii, adică jumătate din numărul unităților iobăgești, au un număr de 425 stupi. Așadar, aici stupăritul nu era dezvoltat.

Sesia — Pămîntul de arătură și fînațul — Al doilea element determinant care dă viabilitate gospodăriei iobăgești este pămîntul, cu toate apertinențele ei. Urbariul din anul 1722 înscrie familiile iobăgești cu sesii, numărul pămînturilor de arătură, capacitatea lor în găleți de semănătură, precum și numărul fînețelor și capacitatea acestora în care de fîn.

În anul 1722, din cele 44 de familii iobăgești, doar 38 de familii au cîte o sesie întreagă, o sesie este pustie și 5 familii nu au sesii. De remarcat că printre cele 5 familii fără sesie se numără și judele satului, de asemenea, un paznic de pădure, un iobag care, deși slujește ca iobag, înainte a avut starea de slujbaș *(tisztilátot)* și 2 iobagi care locuiesc la alte două familii iobăgești.

În ceea ce ne privește, în încercarea de stabilire a suprafeței sesiei iobăgești, cu toate apertinențele ei, am luat ca echivalent de măsurare a suprafeței de cultură, iugărul, echivalent cu 2 găleți ca și capacitate de însămînțare, știind că în mod obișnuit în Transilvania găleata avea 4 mierțe, ceea ce în măsuri moderne ar echivala cu 83 de litri[8], și ca unitate de măsură a unui iugăr de fînaț, 2 care de fîn[9].

Pămîntul pe arătură — La Ibănești se practica asolamentul bienal. Agricultura se făcea în două cîmpuri. Urbariul din anul 1722 înscrie în cîmpul de sus un număr de 29 de pămînturi de arătură cu o capacitate de 53/3 găleți, ceea ce dă o suprafață de aproape 27 de iugăre, iar în cîmpul de jos un număr de 55 de pămînturi cu o capacitate de 56/2 găleți de însămînțare, adică o suprafață de 28,5 iugăre.

---

[8] Acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. III, București, 1968, p. 3.

[9] Mariana I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656—1683*, Cluj, 1939, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Deoarece 2 familii nu aveau pămînt de arătură, deşi aveau sesie, rezultă că 36, respectiv 37 de familii iobăgeşti, aveau în total un număr de 84 de pămînturi de arătură cu o capacitate totală de 110/1 găleţi de semănătură, sau o suprafaţă de 55 de iugăre. Pe o familie revenea 1,5 iugăre de pămînt de arătură.Situaţia pămîntului de arătură repartizat pe familii iobăgeşti se prezintă astfel: din 36 de familii cu pămînt de arătură, 7 familii au cîte o bucată de pămînt, 16 familii au cîte două pămînturi, 9 familii au cîte trei pămînturi şi 4 familii au cîte patru pămînturi. Rezultă o fărîmiţare a sesiei iobăgeşti datorită faptului că majoritatea familiilor au pămîntul de arătură în mai multe locuri. Acelaşi lucru îl putem observa şi dacă analizăm capacitatea de însămînţare în găleţi a acestor pămînturi:

Capacitate în găleţi = 106/1	1	1.1	1.2	1.3	2	2.1	2.2	3	3.1	4.1	4.2	5	6
Nr. pămînturilor de arătură=36	4	1	1	2	5	1	2	6	2	3	1	1	2

Din analiza tabelului rezultă că jumătate din totalul familiilor aveau pămînt de arătură sub 1,5 iugăre şi abia 2 familii aveau cîte 3 iugăre de pămînt de arătură.

La totalul pămînturilor din anul 1722 se adaugă şi sesia iobagului Grama Lazăr (care locuia împreună cu Grama Mihăilă care, la rîndul lui, avea şi el sesie), cu 2 pămînturi de arătură cu o capacitate de 4 găleţi, şi un fînaţ de un car de fîn.

Fînaţul între componentele sesiei se numără şi fînaţurile. Ele sînt înscrise imediat după pămîntul de arătură.

Urbariul din anul 1722 înscrie 106 locuri de fînaţ în cîmpul de sus a satului, de unde se obţineau $131^1/_2$ care de fîn şi 36 de locuri în cîmpul de jos, de unde se obţineau $29^1/_2$ care de fîn. Aşadar, în cîmpul de sus erau 106 locuri cu suprafaţa de $65^3/_4$ de iugăre şi în cîmpul de jos 36 de locuri cu o suprafaţă de $14^3/_4$ iugăre. În total sînt 142 de locuri de fînaţ cu suprafaţa de $80^1/_2$ de iugăre, de pe care se obţineau total 161 de care de fîn.

Pe familie revenea 4,25 iugăre de fînaţ. Situaţia fînaţului, pe familiile iobăgeşti care aveau sesie, se prezintă astfel: din 36 de familii cu fînaţ 5 familii au un loc de fînaţ, 7 familii au cîte două locuri, o familie are trei locuri, 9 familii au cîte patru locuri, 6 familii au cîte cinci locuri, 4 familii au cîte şase locuri, 2 familii au cîte şapte locuri şi 2 familii au cîte opt locuri. Din analiza locurilor de fînaţ rezultă o şi mai mare fărîmiţare a sesiei iobăgeşti; dacă la pămînturile de arătură 4 familii iobăgeşti au pămînt în cîte patru locuri diferite, la fîneţe 2 familii au pămînt în cîte şapte locuri diferite şi 2 familii chiar în cîte opt locuri diferite.

Situaţia carelor de fîn ce reveneau pe familiile iobăgeşti este următoarea:

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Numărul carelor de fîn	1/2	1	2 1/2	3	3 1/2	4	4 1/2	5	5 1/2	6	6 1/2	8	9	9 1/2	12 1/2	Total 161
Numărul familiilor cu fînaţ	1	5	4	4	3	2	2	2	3	3	2	1	1	2	1	Total 36

La fînaţuri se adaugă şi locul de fînaţ, de un car de fîn, a iobagului Grama Lazăr *(Grama Lázár)*.

De reţinut că în conscripţia din anul 1722 apar înscrişi iobagi fără sesie, dar care au pămînt de arătură şi fînaţ, cum este cazul lui Dan Crăciun *(Dán Krátson)* care este judele satului, sau care au numai fînaţ, cum este cazul lui Jeler Toma *(Sellér Thóma)*. Apar şi iobagi care au sesie, dar nu au decît un pămînt de arătură cu o capacitate de numai o găleată, cum este cazul iobagilor Sava Petru *(Péter Szavá)* şi Mărcuş Dănilă *(Márkos Danila)* şi iobagi, care, deşi au sesie, nu au nici pămînturi de arătură şi nici fînaţuri, cum este cazul lui Moldovan Costin *(Moldovan Kosztin)*, Coşar Florea *(Kósár Flóra)* şi Nicra Simion *(Nikra Simon)*.

În ceea ce priveşte suprafaţa sesiei iobăgeşti, cu toate apertinenţele, se mişcă între 0,5 şi 7 iugăre, ceea ce confirmă faptul că „cu începutul secolului al XVIII-lea se accentuează procesul de fărîmiţare şi de scădere a suprafeţei sesiei cu consecinţe în structura socială, în sensul că fenomenul de jelenizare a iobăgimii de pe domeniul Gurghiu va primi noi valenţe“[10].

Prestaţii feudale — Economia feudală se întemeiează şi în această perioadă pe prestaţiile iobagilor, prestaţii în muncă, în natură şi în bani.

În continuare ne vom referi la prestaţiile feudale ale iobagilor din Ibăneşti, conform urbariilor din anii 1644, 1652, 1665 şi 1722[11].

Slujba *(servitia)* este prestaţia cea mai apăsătoare, iobagii slujind după voinţa stăpînului şi a dregătorilor săi. În cadrul robotei supuşii efectuează toate muncile legate de cultivarea şi exploatarea arabilelor şi fînaţurilor alodiale, ară, secără, strîng şi transportă recolta alodială la curie şi în măierişti[12]. În urbarii se arată că sînt exceptaţi de la robotă juzii satelor, iar meseriaşii satelor slujesc cu meseria lor pentru domeniu. În urbariul din anul 1665 se specifică că atunci cînd dulgherii lucrează peste zilele datorate în cadrul robotei pentru Fisc, li se dă pe zi, pentru fiecare persoană, cîte 20 de denari şi 6 pîinişoare de la curtea din Gurghiu.

Dijma *(decima)* la Ibăneşti nu se generalizează în această perioadă. Urbariile înscriu dijma numai din oi, porci şi stupi. Din oi şi porci se dădea unul din cincisprezece, iar din stupi se dădea unul din zece. Taxa

[10] Liviu Ursuţiu, *Relaţii agrare pe domeniul Gurghiu în secolele XVII—XVIII* (Teză de doctorat-manuscris), Cluj-Napoca, 1975, p. 22.
[11] Urbariile citate.
[12] Liviu Ursuţiu, *Relaţii agrare* ... p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

de răscumpărare sub cincisprezece oi sau porci, sau zece stupi, era de cîte 2 denari de bucată, după cum rezultă şi dintr-un fragment din registrul de percepere a dijmei din oi în satele Chiherul de Sus şi Ibăneşti din anul 1697[13]. Făcînd o comparaţie cu Făgăraşul observăm că la Ibăneşti dijma este mai grea, în sensul că la Făgăraş se percepea o oaie sau un porc dintr-un număr de 25 de oi sau porci[14]. În urbariul din anul 1652 se specifică că la Ibăneşti judele satului, drabanţii şi meseriaşii nu dădeau nici un fel de dijmă.

Darurile sau daturile *(munera)* se situează la periferia obligaţiilor feudale. La Crăciun satul întreg dădea 4 găini, 4 cible mici de ovăz şi o căprioară. În locul căprioarei se putea da un berbec *(berbécs)*, sau 2 iepuri ori 3 gîşte *(luddal tartoznak)*. În anul 1665 se specifică că atunci cînd nu se poate găsi o căprioară, atunci să se plătească în locul ei suma de 60 de denari.

Ilişul *(éles)* poate fi încadrat tot în cadrul daturilor, ca o contribuţie a supuşilor în vederea întreţinerii oastei. La origine ilişul consta în obligaţia supuşilor de găzduire a regelui şi suitei sale. Acest lucru rezultă şi din prevederile urbariului din anul 1665 care specifică că iobagii datorează iliş *(élesset)*, cît li se repartizează şi cît pot să dea, atunci cînd înălţimea sa, stăpînul, vine la Gurghiu.

Censul *(census)* la Ibăneşti nu reiese din urbarii, totuşi în anul 1652 se plătea la Sînmihai (29 septembrie) de către satul întreg, cetăţii din Gurghiu, suma de 2 florini şi 55 de denari. Aceeaşi sumă se plătea pe un an întreg şi în anul 1665.

Migraţia iobagilor — Urbariile din anii 1652, 1665 şi 1722 înscriu o serie de date referitoare la iobagii fugiţi sau veniţi *(jövevény)*: locul unde a fugit iobagul, starea civilă a acestuia, numărul şi numele fiilor, ocupaţia. În urbarii nu se specifică însă de unde au venit iobagii.

Din analiza urbariilor rezultă că se iau măsuri de preîntîmpinare a fugii iobagilor. Astfel, în anul 1722 sînt înscrişi doar 4 iobagi fugiţi dintr-un număr de 69 de iobagi. Comparativ chiar cu anii 1652, cînd sînt înregistraţi 6 iobagi fugiţi, sau cu anul 1665, cînd sînt înregistraţi 10 iobagi fugiţi (dintre aceştia doar unul mai este înregistrat şi în anul 1652), în anul 1722 se observă scăderea numărului iobagilor fugiţi. Creşterea numărului de iobagi fugiţi în anul 1665 faţă de anul 1652, precum şi neînscrierea în anul 1665 a iobagilor amintiţi în anul 1652, se datoreşte prescripţiei din anul 1657 prin care iobagii fugiţi nu mai erau readuşi pe domeniile de unde au fugit[15].

Sub raportul semnificaţiei economico-sociale, procesul de migrare al iobagilor îmbracă 2 aspecte: 1. migrarea, transferul iobagilor în cadrele

---

[13] Arhivele Statului din Cluj-Napoca, *Socoteli princiare* nr. 663/b.

[14] Acad. D. Prodan, Liviu Ursuţiu, Maria Ursuţiu, *Urbariile Ţării Făgăraşului. Vol. I (1601—1650)*, Bucureşti, 1970, p. 45.

[15] M. Ursuţiu, *Circulaţia iobăgească pe domeniul Porumbac în secolul al XVII-lea*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Historia, Fasciculus 1, (Separatum), Cluj, 1973, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

strict limitate ale domeniului Gurghiu, fenomen determinat de necesitățile economiei alodiale cît și de unele interese personale ale iobagilor; 2. migrarea iobagilor peste cadrele domeniului, proces dictat atît de interesele stăpînului, cît mai ales al iobagilor[16]. Printre interesele personale ale iobagilor se numără și căsătoria. Urbariul din anul 1665 amintește 3 iobagi căsătoriți care locuiesc la Fărăgău, Sîntu și Sînmărtinul de Cîmpie.

1. Migrarea în cadrul domeniului Gurghiu este determinată mai ales de necesitățile economiei alodiale. Se explică astfel faptul că în anul 1665 la un număr de 3 iobagi nu se amintește locul în care sînt plecați, ci doar că ei, împreună cu fiii lor (unul avînd 3 fii și ceilalți avînd cîte 2 fii), slujesc în altă parte. În anul 1652 din cei 6 iobagi înregistrați ca fugiți din Ibănești, 2 iobagi sînt în cadrul domeniului Gurghiu: unul locuiește la Habic, iar altul la Urisiu de Jos.

2. Peste cadrele domeniului Gurghiu sînt înregistrați în anul 1652 un număr de 4 iobagi fugiți: unul locuiește la Fărăgău, altul la Tăuți, al treilea la Sînmărtinul de Cîmpie care ținea de moșia *(jószágban)* Ormenișul de Cîmpie și al patrulea (cu numele de Szabados Ieremia, cu fiii Petru și Simion) este amintit ca locuind la Teleac. În anul 1665 locurile unde sînt așezați iobagii fugiți sînt: Hida *(Hid Almason)*, Bălcaciu, Lăzarea de lîngă Gheorgheni, Teleac, Sînmărtinul de Cîmpie, Fărăgău și Sîntu. În anul 1722 locurile de fugă sînt la Remetea și Apalina.

În anul 1665 la unul dintre iobagii fugiți se specifică că este pus sub chezășie *(kezessegh alatt van)*. Conform prevederilor *Approbatelor*[17] erau puși sub chezășie cei fără stăpîn, iar prin dispozițiile *Compilatelor*[18] prevede ca toți iobagii fugiți, din toate locurile, care vor să se reîntoarcă la vechiul lor stăpîn, să o poată face, chiar dacă sînt sub chezășie și jurămînt[19]. Iobagii puteau locui sau sluji în afara domeniului cu știrea stăpînului, uneori cu învoirea lui, răscumpărîndu-și obligațiile față de stăpîn în bani sau în natură. Răscumpărarea era anuală și se considera o abatere dacă era administrată accidental[20]. Faptul relatat mai sus este valabil și pentru iobagii fugiți în anul 1722 la Apalina și la Remetea, iobagii care dădeau o dare anuală.

În cadrul migrației iobagilor sînt amintiți în urbariul din anul 1652 și veniții *(Jövevény)*. Dintre cei 3 veniți, doi poartă numele de *Moldvai*, fapt ce arată că provin din Moldova. Unul dintre cei doi iobagi, amintiți mai sus, locuiește pe o sesie pustie a unui iobag mort.

În concluzie: procesul de migrație a iobagilor reprezintă un fenomen permanent.

---

[16] Liviu Ursuțiu, *Relații agrare* ... p. 36—37.

[17] *Approbatae Constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum* (în continuare *Approb. Const.*), P. III, tit. XLI, part. II, în *Corpus Juris Hungarici. 1540—1848 évi erdélyi törvények*, Budapesta, 1900, p. 111.

[18] *Comp. Const.*, P. IV, tit. I, art. III, în *Corpus Juris Hungarici. 1540—1848 évi erdélyi törvények*, Budapesta 1900, p. 310.

[19] Liviu Ursuțiu, *Chezășia pe domeniul Gurghiu la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Marisia*, VI, Tîrgu-Mureș, 1976, p. 155—156.

[20] M. Ursuțiu, *art. cit.*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Jelerii — În anul 1722 apare înscris la Ibănești numele de Jeler Toma *(Séllér Thóma)*, nume care atestă starea de jeler. Susnumitul nu avea sesie.

Starea de stratificare a iobăgimii se observă și în cazul iobagilor Mărcuș Dănilă, care este neînsurat și care, deși poseda 2 boi și avea o sesie cu pămînt arabil cu capacitatea de o găleată semănătură, slujește la iobagul Bota Pașcu *(ez Bota Páskulynál szólgál)*.

Urbariul din anul 1652 înscrie un iobag mort, fără nici un fiu. În raport cu prevederile *Approbatelor*[21] și din analiza informației de mai sus, se constată că averea mobilă și imobilă a iobagului mort fără urmași revenea în întregime stăpînului.

Drabanții și libertinii „Drabanții și libertinii sînt pături intermediare între clasele fundamentale ale societății feudale transilvănene. Pe domeniul Gurghiu drabanții constituie garnizoana permanentă a cetății. Ei sînt recrutați atît din rîndul nobililor scăpătați, cît mai ales din rîndul iobagilor. Pe domeniu existau două categorii de drabanți: cei cu act de drabant și cei fără act. Primii vor fi fost aceia care dispuneau sau au dispus și de sesie de drabant și deci, privilegiul era ereditar. Cea de-a doua categorie era formată din drabanți ridicați la această funcție ocazional, conjunctural, ei fiind înscriși în rînd cu iobagii domeniului"[22]. Nu întotdeauna starea de drabant înseamnă și darea de sesie, uneori primesc sesie iobăgească. În cazul în care au în folosință pămînt iobăgesc sînt scutiți de slujbă, dar nu și de celelalte prestații feudale.

În anul 1652 în Ibănești drabanții sînt amintiți în cadrul obligațiilor de dijmă, unde se specifică că drabanții *(darabantok)* nu dau nici un fel de dijmă. Rezultă deci că drabanții din anul 1652 sînt din categoria celor cu act de drabant și care dispun de sesie de drabant fiindcă privilegiul era ereditar, așa după cum reiese și din compararea urbariilor din anul 1652, 1665, 1688[23], 1694[24], 1697[25], 1706[26]. Funcția de drabant se transmitea în cadrul aceleiași familii, fie din tată în fiu (ex.: Matei Gheorghe lui Matei Ionașcu), sau de la fratele mai mare la cel mic (ex.: Drăghici Mihai lui Drăghici Pașca). După anul 1708, cînd austriecii (lobonții) smulgînd cu greu din mîna curuților cetatea Gurghiului pe care o vor dărîma, Fiscul va pune problema rosturilor drabanților pe domeniul Gurghiu. După această dată, se observă o coborîre a drabanților pe scara socială, ei fiind obligați la aceleași prestații ca și iobagii. Urbariul din anul 1722 înscrie un iobag cu numele de Darabant Ioan, specificînd că acesta este drabant dar cei 3 fii ai lui sînt iobagi. Se observă deci că după anul 1708 slujba de drabant nu se mai transmitea din tată în fiu, ca în secolul al XVII-lea.

---

[21] *Approb. Const.*, P. III,, tit. XXX, art. I, în *Corpus Juris Hungarici*... p. 102.
[22] Liviu Ursuțiu, *Relații agrare* ... p. 43.
[23] Urbariul citat.
[24] Arhivele Statului din Cluj-Napoca, *Arhiva Josika fidecomisională*, fasc. 13, nr. 2.
[25] Arhiva Statului din Cluj-Napoca, *Arhiva familiei Korda*, II, fasc. 56, nr. 1.
[26] Arhiva Statului din Cluj-Napoca, *Arhiva familiei Bornemisza*, Lit. G., fasc. I, nr. 73/3263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În urbariul din anul 1652 sînt înscrişi 4 puşcaşi pedeştri *(pedites pixid/arii/)*. Un puşcaş apare înscris, în acelaşi urbariu, printre slujbaşi, arătîndu-se că este venit din Moldova şi locuieşte pe o sesie pustie a unui iobag. Acest ultim puşcaş făcea parte din drabanţii ridicaţi la această funcţie ocazional. „Puşcaşul e un ostaş totdeauna gata, privilegiul său fiind condiţionat de serviciul prestat. El nu-şi pierde calitatea şi privilegiul nici dacă domeniul ajunge pe mîini nobiliare, rămîne mai departe supus şi obligat principelui"[27]. Este evident că puşcaşii din Ibăneşti au obligaţii de drabanţi fiindcă în anul 1665, ei sau fiii lor, sînt înscrişi ca şi drabanţi. Probabil că această specificare de drabanţi apare fiindcă „pînă în 1657 cetatea (din Gurghiu — n.n.) a fost sediul unei garnizoane secuieşti, iar după această dată garnizoana secuiască e dizolvată şi înlocuită cu drabanţii locului"[28].

Urbariile ne dau date şi asupra înzestrării drabanţilor cu pămînt. În anul 1665 unii drabanţi stăpînesc sesii de drabanţi, iar alţii stau pe sesii iobăgeşti. În anul 1688, cînd se înscriu satele fiscale aparţinătoare de Gurghiu şi pe care le deţin donatarii, sînt înscrişi la Ibăneşti un număr de 5 pămînturi ale drabanţilor. Aceste pămînturi, pe care în anul 1688 le deţine nobilul Boldvai Márton, sînt identificate prin sistemul jurătorilor, a 10 bătrîni între 50—70 de ani, din Ibăneşti şi Hodac. Jurătorii dau referiri asupra acestor pămînturi arătînd că de pe aceste pămînturi de drabant sînt înţelegeri *(Conventionalisok)* cu sătenii din Ibăneşti. O parte din aceste pămînturi proveneau din pămîntul comun al satului. Cele 5 pămînturi de drabanţi sînt locuite în anul 1688 de către iobagi, care considerau că locuind pe pămînturile drabanţilor sînt scutiţi de prestaţii feudale. „Tranzacţiile asupra pămîntului vin să dezvăluie încă o realitate a relaţiilor feudale. Tranzacţiile directe sau mascate asupra pămîntului, inalienabil prin definiţia legii, îmbracă felurite forme. Între acestea se detaşează zălogirile, secondate de unele vînzări-cumpărări. Dar pămîntul se şi schimbă, se testează, se împarte"[29]. Astfel de tranzacţii fac şi iobagii şi drabanţii de pe domeniul Gurghiu. Se pare că pămînturile drabanţilor din Ibăneşti au fost ocupate de către săteni cu forţa, după cum rezultă şi din plîngerea drabanţilor din anul 1694[30] *(az paraszt emberek el foglalták bene)*.

Libertinii — Analizînd urbariul din anul 1665 reţinem că numărul drabanţilor a crescut la un număr de cinci drabanţi. Dintre aceştia, doi poartă numele de Szabados, ceea ce arată condiţia lor de libertini. „Libertinii sînt categoria nelipsită de pe domeniile princiare. Ei sînt iobagi scutiţi de slujbele obişnuite iobăgeşti pentru a face serviciul militar şi alte servicii domeniale. Sînt temporari şi condiţionaţi de serviciul da-

[27] Acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 411.

[28] Liviu Ursuţiu, *Relaţii agrare* ... p. 43.

[29] Liviu Ursuţiu, *Tranzacţii asupra iobagului şi asupra pămîntului pe domeniul Gurghiu (1652—1715)*, în *Marisia*, VII, Tîrgu-Mureş, 1977, p. 131.

[30] Arhivele Statului din Cluj-Napoca, *Arhiva Josika fidecomisională*, fasc. 13, nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

torat, revocabili, stăpînul putînd oricînd să-i «depună» şi să-i readucă la slujbele obişnuite iobăgeşti"[31].

Monopolurile senioriale — Monopolurile senioriale fac parte din sursele de venituri ale domeniului, fiind încadrate în urbarii chiar la capitolul venituri *(proventus)*.

Monopolul crîşmăritului *(korcsma, taberna)* se realiza la Ibăneşti în anul 1645[32] prin sistemul de vînzare a unei cantităţi de vin la cele 3 sărbători principale: Paşti, Rusalii şi Crăciun. Astfel, în anul 1645, din vînzarea a 109 vedre *(urnae)* de vin s-a obţinut un venit de 104 florini şi 64 de denari. Fiindcă o cupă de vin s-a vîndut cu 12 denari, rezultă că pentru 104 florini şi 64 de denari s-au vîndut 872 de cupe de vin, ceea ce reprezintă echivalentul celor 109 vedre. Rezultă că şi pe domeniul Gurghiu vadra cuprindea 8 cupe.

În urbariul din anul 1652 se specifică că iobagii sînt datori să crîşmărească „la fel ca în celelalte sate româneşti" *(mint az több oláh falukan)*, la cele 3 sărbători principale cîte un butoi de vin. Aceeaşi obligaţie anuală de crîşmărit a trei butoaie de vin este înscrisă şi în urbariul din anul 1665. „Crîşmăritul e interzis pe domeniu de la Crăciun pînă la Sf. Mihail, indiferent de condiţia socială a locuitorilor de pe domeniu. Încălcarea opreliştii era pedepsită cu 12 fl., gloabă intrată şi în *Approbatae* P. III, Tit. XXXII, art. I, care pe lîngă amenda de 12 fl. mai prevedea şi spargerea buţii cu vin a vinovatului"[33].

Pivele *(ványolók)* sînt pomenite în urbariul din anul 1652. În acest an, 1652, în hotarul satului Ibăneşti sînt pomenite 8 pive, pentru care se dădeau anual pentru cetatea din Gurghiu cîte 4 coţi de pănură *(singh szokmány posztot)*, sau o răscumpărare de cîte 40 de denari pentru fiecare pivă. În anul 1665 sînt amintite numai 6 pive, după care iobagii aveau aceeaşi obligaţie ca şi în anul 1652. În anul 1722 sînt amintite însă 30 de pive pentru care se dădeau anual cîte 40 de denari de pivă. La începutul secolului al XVIII-lea se observă o dezvoltare a meşteşugului de pivărit, dar şi obligaţia pivarilor de a achita o anumită sumă de bani (cîte 40 de denari). Pentru construirea de pive se ocupă chiar pămîntul Fiscului. „Urbariul din anul 1688, la satul Hodac, consemnează că iobagii din Ibăneşti au ridicat o piuă în hotarul lor ocupînd şi două pămînturi, care înainte au fost ale Fiscului. Conscriptorii recomandă provizorului să intervină"[34].

Morile sînt amintite într-un inventar al curiei şi un urbariu al domeniului Gurghiu din iulie 1697[35], înscrise însă greşit la satul Hodac. Se arată că în hotarul acestui sat sînt 3 mori de măcinat făină *(lisztelő ma-*

---

[31] Acad. D. Prodan, Liviu Ursuţiu, Maria Ursuţiu, *Urbariile Ţării Făgăraşului, vol. I (1601—1650)*, Bucureşti, 1970, p. 19.

[32] Makkai László, *op. cit.*, p. 617.

[33] L. Ursuţiu, *Foruri de judecată, judecăţi, gloabe, pe domeniul Gurghiu între 1652—1715, în ActaMN*, IX, 1972, p. 202.

[34] Liviu Ursuţiu, *Tranzacţii asupra*... p. 14.

[35] Arhivele Statului din Cluj-Napoca, *Arhiva familiei Korda*, II, fasc. 56, nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lom), din vama căreia două părți revin Fiscului și a treia parte omului din Ibănești *(az egyike penig* [sic!] *Libánfalvi emberé)*. Un argument în plus că e vorba de morile din Ibănești, e și faptul că urbariul din anul 1722 înscrie la Ibănești 3 mori de făină și o moară pustie *(pusztás lisztelö malom)*.

Personalul domenial — Pentru buna funcționare a domeniului era nevoie de un personal domenial. Acest personal apare în acte ca oficiali *(officialisok)*. Din cadrul personalului domenial ne vom opri asupra *meseriașilor*, care făceau parte din rîndul oficialilor. Meseriașii proveneau din rîndul iobagilor și pentru serviciile lor beneficiau de scutiri de obligațiile feudale sau de diverse alocații în bani și alimente. În urbariul din anul 1652 se specifică că meseriașii nu dau dijmă de nici un fel, iar în urbariul din anul 1665 se arată că atunci cînd dulgherii lucrează pentru Fisc, peste zilele datorate în cadrul robotei, li se dă, pe zi, la fiecare persoană, cîte 20 de denari și 6 pîinișoare.

Meseriile sînt înscrise în dreptul iobagilor. Astfel, în anul 1652 apar înscriși 8 oficiali, printre care amintim un rotar la cetate și un dogar la cetate, un dulgher și un șindrilar, o strajă, un pușcaș și șoimar *(solymos)*. În dreptul primului oficial nu este înscrisă meseria, dar considerăm că este vorba de judele satului, deoarece, în anul 1665 probabil același iobag figurează în fruntea urbariului cu specificarea că e jude. În anul 1665 sînt înscriși 6 șindrilari *(sendel csinálo)*, 2 dulgheri, un tăbăcar și vizitiul cailor stăpînului, iar în anul 1722 sînt înscriși un cojocar *(szöts)* și un gornic *(erdö pásztor)*.

Justiția domenială — Justiția domenială este reprezentată în prima instanță prin scaunul de judecată al judelui satului. Judele satului apare în anul 1665 sub denumirea de *biro*, iar în anul 1722 sub denumirea de *falús biró*. Judele este numit din rîndul iobagilor. Așa cum am mai amintit, deși în anul 1652 judele satului nu este amintit, totuși considerăm că probabil este primul dintre oficiali, fiindcă un iobag cu nume identic este înscris ca și jude în anul 1665.

În anul 1652 înzestrarea economică a judelui este slabă, specificîndu-se că judele nu datorează cu nici un fel de dijmă. În ceea ce privește înzestrarea economică a judelui în anul 1665 este foarte bună. Judele este în acest an cel mai bogat om din sat, avînd cel mai mare număr de animale: 7 boi, 6 vaci, 60 de oi, 20 de porci și 10 stupi. În privința înzestrării cu animale, judele satului Ibănești face excepție de ceilalți juzi din satele de pe domeniul Gurghiu[36]. În anul 1722 însă, judele are doar 2 boi, 2 vaci, un porc, și deși nu are nici măcar sesie este ales totuși în fruntea satului. Din compararea numărului de animale din anul 1722 se observă totuși că judele satului are o gospodărie cu nivel mediu de înzestrare.

Forul suprem de judecată de pe domeniu este scaunul de judecată al provizorului *(udvarbiro)*. Lui îi revenea a treia parte din amenzile *(mulcta)* de 12 florini, care vizau încălcarea monopolurilor seniorial, 2

[36] L. Ursuțiu, *Foruri de judecată* ... p. 196—198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

părţi revenind stăpînului, şi restul dregătorilor *(tisztek)* inferiori provizorului. Amenzile între 5 şi 12 florini reveneau numai provizorului şi dregătorilor.

Deci şi pe domeniul Gurghiu forurile de judecată, dregătorii care intrau în componenţa lor, gloabele percepute, urmăresc cu prioritate apărarea dreptului inalienabil al stăpînului feudal asupra supusului său în condiţiile sistemului social-economic al feudalismului[37].

DIE WIRTSCHAFTLICHE UND SOZIALE ENTWICKLUNG DES DORFES IBĂNEŞTI, VON DER MITTE DES XVII. JAHRHUNDERTS BIS ZUR MITTE DES XVIII. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Unter verwendung einer Reihe von Urbariale welche sich auf das Domänium Gurghiu beziehen, befasst der Verfasser sich mit den feudalen Verhältnissen des Dorfes Ibăneşti im XVII. und XVIII. Jahrhundert.

Auch in Ibăneşti machen sich in diesem Zeitabschnitt die spezifischen Institutionen des fortgeschrittenen Feudalismus' bemerkbar: einerseits, der feudale Herr (Gebieter), — hier vertreten durch die Steuerbehörden und die begüterten Adligen — und anderseits die untertane Bevölkerung, also die Leibeigenen, die armen freien Bauern (jeleri) und die freien Bauern (drabanţi).

Da die überwiegende Mehrheit durch die Leibeigenen vertreten ist, analysiert der Verfasser die Leibeigenenwirtschaft: ihre Ausstattung mit Tieren, Ackerboden und Wiesen; die feudalen Leistungen (Arbeitsleistung, die Abgaben in Naturalien, die Gaben und sonstige Abgaben) und auch die Wanderung der Leibeigenen.

Es werden auch die anderen sozialen Kategorien erwähnt: die freien aber grundlosen Bauern, die mittlere Klasse und die Libertinen.

Am Ende werden die Monopole der Senioren (Adligen), das domäniale Personal und das der domänialen Rechtlichkeit behandelt.

[37] Liviu Ursuţiu, *Relaţii agrare* . . . p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

NOI DOCUMENTE DESPRE PINTEA VITEAZUL ŞI ORTACII LUI (1700–1701)

IOAN RANCA

Personaj istoric, trecut cu timpul în legendă, Pintea Viteazul ni se dezvăluie tot mai mult datorită strădaniilor cu care istoriografia zilelor noastre l-a luat în atenta ei cercetare, încadrîndu-i faptele şi mişcarea pe care a condus-o, în istoria naţională.

Născut în Măgoaja, comună românească din fostul judeţ Someş, Pintea cunoaşte din tinereţe obida muncii la stăpîn, iar nedreptăţile şi numeroasele nelegiuri ale austriecilor şi ale feudalilor unguri, urzite concomitent cu Unirea unei părţi a românilor cu Roma, silesc pe Pintea ca, împreună cu alţi voinici de seama sa, *„să se retragă în munţi şi să creeze în ţinutul Chioarului şi (al) Băii Mari unul din focarele mari ale mişcărilor ţărăneşti anterioare răscoalei lui Fr. Rákóczi"*.

Haiducia lui Pintea e semnalată pentru prima dată la 1694 în jurul localităţii Baia Sprie, apoi, la 1699 la Baia Mare pentru ca, un an mai tîrziu, în 1700, faptele şi faima lui să constituie o preocupare a întregului principat; măsurile luate pentru prinderea şi suprimarea lui întrecînd în amploare, forme şi diversitate, acţiunile întreprinse vreodată împotriva haiduciei[2].

Legendă şi istorie îşi dau mîna azi şi slăvesc sau povestesc vitejia lui Pintea. Cunoscut din munţii Gutîiului înspre Sătmar, din Baia Mare în întreg Maramureşul, faima lui se face în scurt timp cunoscută pînă în Polonia. La îndemnul lui, cete organizate prădau fără cruţare şi alegere curiile nobiliare din Sălaj pînă în Bihor, în Someş sau Bistriţa şi Năsăud. Şi Bucovina păstrează în tradiţia orală urme de microtoponimie, lăsate de prezenţa lui Pintea sau a oamenilor lui, pe acolo.

Căpitan iscusit a trei cete principale de haiduci, Pintea îşi reţinuse, sub conducerea-i nemijlocită, 120 „de feciori — de voinici" înzestraţi cu cele mai bune arme. Cu ei, Pintea băga, nu arareori, fiorii groazei în paza oraşelor şi a tîrgurilor, nimicind poterele, dezarmînd şi jefuind caravanele comerciale ale vremii, dar mai ales pe bogătaşi, fapte care spre

---

[1] Várkonyi Agnes, *A rákóczi szabadságharc kibontakozása Erdélyben* (1703—1704) în *Századok*, 83, 1, Budapest, 1954 p. 17—27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

anul 1700, îl aureolaseră cu o asemenea faimă, în stare a suscita invidia celor mai importante autorităţi politico-administrative ale Principatului transilvănean.

Cunoaştem un fapt nelipsit de o profundă semnificaţie istorică. La începutul anului 1699 generalul Loewenburg, comandantul cetăţii Satu-Mare, e împins de împrejurări să încheie cu Pintea Viteazul o asemenea înţelegere dezonorantă pentru el potrivit căreia, Pintea şi flăcăii lui nu numai că nu sînt pedepsiţi pentru prădăciunile făcute, dar li se promit, la date fixe, anumite sume, subsidii în bani, importante desigur, interzicînd a mai fi numiţi „tîlhari" şi toate acestea cu condiţia ca să renunţe la prădăciuni. Suma pusă în discuţie nu putea fi neînsemnată, de vreme ce trebuia suportată prin contribuţia comitatelor, ai căror reprezentanţi se reîntîlneau pentru fixarea proporţiilor contribuţiilor, în octombrie 1699, la Satu-Mare[3].

Un an mai tîrziu, asediile repetate la care Pintea a supus oraşul Baia Mare, ţinîndu-l fără întrerupere în greaua chingă a încercuirii, vor fi determinat pe bogătaşi, nobili şi autorităţi să întreprindă măsuri mai drastice pentru asanarea acestei mişcări ce continua să se lăţească „peste tot Ardealul"[4].

O călătorie de studii în străinătate ne-a ocazionat descoperirea unor rapoarte, din anul 1700, înaintate Guberniului Transilvaniei care prin informaţiile ce le conţin aruncă lumină asupra strădaniilor depuse de autorităţi de a prinde pe Pintea, cît şi cunoaşterea, pe această cale a conţinutului *„Extrasului cercetării şi anchetei răufăcătorilor publici ai lui Pintea (publicum malefactorum) sau registrul numelor tăinuitorilor şi declaraţiile /acestor/ răufăcători publici date fie de bună voie* (tam spontaneae) *fie prin tortură..."*[6].

În ordinea cronologică a redactării lor, documentele la care ne referim redau strădania cu care autorităţile principatului, de la comitate pînă la Guberniu, înţelegeau să colaboreze pentru prinderea lui Pintea. Reflectînd incapacitatea nobilimii de a asana larga mişcare condusă de temerarul haiduc maramureşan, rezultă că s-a dispus, la nivel larg zonal, pînă prin Bihor, urmărirea şi prinderea capului mişcării, prin însăşi dispoziţia Guberniului emisă din Alba Iulia (reşedinţa acestei autorităţi de guvernămînt), la 18 august 1700.

---

[2]. Liviu Patachi, *Căpitani de cete militare şi haiduci români la începutul veacului al XVIII-lea*, în *Studii şi articole de istorie.*, II. Bucureşti, 1957, p. 142.

[3]. Dariu Pop, *Pintea Viteazul — cele dintîi documente* în *Familia*, seria III, an. I., Oradea, 1934, nr. 8, decembrie, p. 87 şi Liviu Patachi, *1. c.* p. 149.

[4]. *Ibidem*

[5]. *Magyar Országos Levéltár, Budapest* (în continuare *M.O.L.) Gubernium Transilvanicum (în pol.)* Arhivele Naţionale Ungare Budapest, nr. 683, Ad. Anno/1700, nr. 727 s.a. Fotocopia în *Arhivele Statului Fil. Mureş, Colecţia de doc. foto nr.* 10.

[6]. *Ibidem, Extractus Inquisitionis et examinis publicorum malefacturum Pintyeianorum/ registrum/ nominum receptorum publicorum /que/ malefactorum fassiones tam spontaneae quam mediante tortura modo et ordine subsequenti per nos infrascriptos penes benignum Suo Majestatis... Anno 1701 nr. 74 Arh. Stat Mureş, Col. doc. foto*, nr. 10

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Potrivit unui raport din 13 septembrie 1700 emis la Adunarea generală a comitatului Bihor (Universitas dominorum praelatorum baronum, magnatum et nobilium) în această jurisdicţie îndepărtată de zona principală a operaţiunilor, rezultă că" *...două plăşi întregi sînt la pîndă în arme*". Nobilimea comitatului nu speră însă la vreun rezultat cît de cît palpabil dacă nu vor sosi aici şi cetele înarmate promise de guberniu, spre a-i putea astfel încercui[7].

Concomitent cu cei din Bihor, probabil în temeiul aceleiaşi dispoziţii guberniale din 18 august, şi oficialitatea comitatului Solnocul Interior raportează din Dej, la 17 septembrie 1700, prin pana /comitelui suprem/ Kemény János stările de lucruri de aici.

Se relatează astfel că la 15 septembrie, cu două zile înainte deci, Pintea s-ar fi aflat în plină zi, în satul natal din apropiere, Măgoaja, unde a bătut straşnic pe cîţiva nobili şi încărcîndu-se cu alimente şi-a pierdut urma. La data redactării raportului, potrivit informaţiilor de ultimă oră, semnatarul acestuia ştia că Pintea se afla în pădurea satului Glod din acelaşi comitat, avînd intenţia ca în noaptea următoare să jefuiască acel sat. Deşi în posesia acestei ştiri, autoritatea comitatului — se spune în raport — ar fi trebuit să-l urmărească spre a-l prinde, dar neavînd ajutorul „nemţilor" din armata regulată staţionată prin împrejurimi, n-au cutezat a o face pe cont propriu. Acest plan neputînd fi astfel realizat, comitatul Solnocul Interior a încredinţat urmărirea lui Pintea unui oarecare Sidó András „... *pe care intenţionăm să-l trimitem la pîndă în spatele lor* (haiducilor) *şi dacă între timp nu dispar, îi vom ataca, cu nemţii şi comitatul*".

Cu referire la baza de masă a haiduciei lui Pintea, documentul pe care-l comentăm este cît se poate de concludent. Rezultă că nici juzii săteşti (primarii) nu contribuie în vreun fel la interceptarea lui Pintea cu toate că ei sînt aleşi în această demnitate, din pătura mai îmbogăţită a satelor. Din acest motiv, raportul se plînge guberniului că dacă „ *...dintre juzii săteşti şi din aceştia cei faţă de care există cu siguranţă suspiciune nu vor fi pedepsiţi în mod exemplar, această răutate nu se va sfîrşi*"[8]. Li se mai impută că „*Dacă nu se ridică împotriva lui* (Pintea) *măcar dacă ne-ar da ştiri* /fie şi/ *rare i-am putea da mai uşor de urme dar* /juzii săteşti/ *nu fac nici măcar atît*".

Starea moral-politică din cuprinsul comitatului este redată în culori sumbre, de raportor care afirmă că deşi nobilimea funcţionară, asesorii şi judecătorii comitatului au venit la Dej spre a ţine scaunul de judecată, nu s-au prezentat în schimb împricinaţii, iar cei care s-au prezentat sînt nepregătiţi şi foarte prost dispuşi, neştiind „... *în care ceas ce nenorocire vor afla despre familiile lor*". În continuare, corespondentul din Dej mai este de părere că dacă vor continua s-ăi întărîte pe haiduci

---

7. *Ibidem*. nr. 683/1700 *Anexa 1*.
8. *Ibidem*, f. nr. *Anexa 2*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cu urmărirea, aceştia se vor răzbuna cu siguranţă pe acei nobili ce o vor face.

În fine, cel de al treilea document la care ne referim este emis în Şieu la 22 septembrie 1700, fiind redactat de acelaşi Kemény János, proprietarul întinsului domeniu din Brîncoveneşti (comitatul Turda) de pe Mureşul superior, ajuns comite suprem, sau, în orice caz, oficialitate de frunte la acea dată a Comitatului Solnocul Interior[9]. Raportorul se adresează de asemenea guberniului şi redă mai pe larg starea de lucruri din comitat. Se relatează că va fi foarte greu de dat de urma lui Pintea, dar unele speranţe nu lipsesc, fiind legate de sosirea, în curînd, din scaunul secuiesc Trei Scaune a unui escadron de grăniceri, care va traversa de la Tîrgu Mureş, Cîmpia spre a nu fi identificaţi. Cînd vor sosi, se va putea spera să se treacă la urmărirea eficientă a cetelor lui Pintea.

Informaţia cea mai onorantă pentru Pintea şi haiducii lui, conţinută de acest raport, este desigur confirmarea luptei surde şi fără speranţă, imprimată în opinia publică oficială a vremii. Dovada o face mentalitatea autorului actului, baronul Kemény János, el însuşi un zelos urmăritor al lui Pintea, care auzind de armistiţiul încheiat de generalul Loewenburg cu viteazul căpitan de haiduci, trăieşte un sentiment de bucurie şi de siguranţă în viitor. El găseşte că *„Dacă ar fi sigură graţierea lui Pintea (graţiere al cărui merit ar fi de a nu i se imputa ... faptele săvîrşite pînă acum) crede că s-ar preda...*[10]

Într-adevăr, un asemenea armistiţiu se cunoştea că fusese încheiat cu un an înainte, între generalul din Satu Mare şi Pintea şi, se pare că era avantajos căpitanului de haiduci, de vreme ce primea subsidii periodice de la comitatele învecinate, din Sălaj, Maramureş, Solnoc, cît şi, desigur, de la oraşele Baia Mare şi Satu Mare. Măsura intermitenţei acestui armistiţiu n-o cunoaştem, dar este cert că el a durat din septembrie 1699 pînă cel puţin în august anul următor, cînd prigoana începe din nou, iniţiată fiind de guberniul Transilvaniei.

De fapt ne aflăm în posesia datelor conţinute de extrasul protocolului de anchetă a unora din ortacii lui Pintea; o anchetă privată făcută probabil suplimentar la cererea negustorilor greci şi a comercianţilor păgubiţi, fiindcă din conţinut se observă că se urmărea despăgubirea, prin stabilirea celor care i-au găzduit, care s-au putut împărtăşi de bunurile furate, sau cunosc locul depozitării lor cît şi eventual pe cei cărora li s-au vîndut[11]. De aceea, cei 14 ortaci arestaţi sînt întrebaţi în privinţa găzduitorilor lor şi a eventualilor colaboratori, „tîlhari" neprinşi încă, tăinuitori sau mesageri în măsură a da noi relaţii.

Se cunoaşte faptul că anterior anchetei, al cărei conţinut urmează să-l facem cunoscut, consiliul oraşului Baia Mare a capturat un ortac de-al lui Pintea pe care l-a trimis sub bună pază generalului conte Loe-

---

9. *Ibidem* nr. 727/1700, *Anexa 3.*
10. *Ibidem*
11. *Ibidem*, nr. 74/1701 *Anexa 4.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

wenburg la Satu Mare. Confirmînd primirea robului, generalul trimite băimărenilor și un interogatoriu ale cărui întrebări au fost formulate de greci prin pretorul din localitate. Conținutul său aruncă lumină și asupra interogatoriului nostru din 12 iulie 1701.

De asemenea, se mai cunoaște un proces verbal de anchetă datat din 14 aprilie 1701, menționat de Dariu Pop, autorul articolului din anul 1934, ca existînd atunci în arhiva orașului Baia Mare.

O confruntare între cele două protocoale de anchetă este în prezent imposibilă întrucît cel folosit de Dariu Pop în 1934 nu se mai păstrează. Și fără această confruntare, însă, ne putem da seama că este vorba de două anchete distincte, întrucît subiecții lor sînt cu totul diferiți. Protocolul din 14 aprilie 1701 conține depozițiile făcute de Damian Dan din Satu Nou de Sus, Botoș Nicolae căsătorit în Terebești, Simion Thuro din Săsar, care se referă uneori în declarațiile lor la unele fapte și persoane pe care le evidențiază interogatoriul din 12 iulie 1701.

Cercetarea și ancheta inclusă în document a fost efectuată la Satu Mare de către Viski János (jude al comitatului Sătmar, ajutat de Mihai Dekán asesor jurat al aceluiași comitat. Documentul este fasciculat, cuprinzînd șase file scrise pe ambele fețe, în limbile latină și maghiară cu o grafie de accesibilitate redusă.

Conținutul documentului ne introduce în lumea de amănunte, mai puțin cunoscute, a haiduciei, acele elemente fără de care haiducul nu e haiduc, ci tîlhar sau hoț de rînd, sau fără de care sfîrșește în scurt timp a mai exista, căzînd în nenumăratele capcane ale poterelor, ale vînzătorilor și apoi, fără îndoială, lugubrul legănat cu lațul la gît.

Din datele cuprinse în această cercetare Pintea cîștigă, nu pierde din dimensiunile-i simbolice. Sîntem în măsură să ne dăm seama de vastele lui cunoștințe de ordin tactic și strategic, de capacitatea lui de a-și încropi o rețea întinsă și bine întemeiată de tăinuitori, *găzduitori și mesageri, gata oricînd să-l slujească cu credință (s.n.).*

Ne putem face apoi o imagine mai apropiată de realitate, despre întinderea în spațiu a acțiunilor întreprinse și în care i se recunoștea autoritatea, fiind considerat aidoma unui judecător drept și imparțial în atîtea pricini.

Numărul mare de găzduitori, 74 din peste 37 de sate, răspîndite în trei comitate: Satu Mare, Bihor, Maramureș și în trei districte: Chioar, Lăpuș, Bistrița cît și incursiunile de pradă înfăptuite în Polonia, Ungaria, Slovacia și desigur în Transilvania nord-vestică; numai potrivit mărturisirilor din acest document, ne dau posibilitatea să ne facem o imagine asupra amplorii acțiunii lui Pintea Viteazul, motivîndu-se astfel marele-i renume și faima nemaîntîlnită, la niciunul din haiducii cunoscuți pînă acum, la noi[12]

---

[12]. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cu privire la ortacii lui Pintea.

Cu toate că la data de 12 iulie 1701 au fost audiaţi 14 copărtaşi la faptele ce i s-au încriminat, nominal nu apar din anchetă decît 13, numele celui de al zecelea audiat n-a fost scris. Reţinem deci pe următorii:

1. *Şipoş Ioan* din Transilvania, este primul în lista întocmită de judele comitatens Viski, numai în sensul că a făcut mărturisiri fără a fi torturat. De altfel din ceea ce a mărturisit nu rezultă să fi avut vreun rol deosebit în ceata lui Pintea. El ştie doar că în satul Şişeşti din comitatul Sătmar găzduitorul lui Pintea este un măcelar, că în acelaşi comitat, în Negreia îl găzduieşte preotul român, iar la Deseşti un oarecare Hozmány, (alias Cosma n.n. — I. R.). Nu cunoaştem motivul pentru care mai mulţi din cei audiaţi trădează numele cîtorva ortaci, care probabil încă nu erau prinşi. Şipoş Ioan divulgă numele lui Varga János, Tóth György, Pap Istók, Vikony János şi Nagy Peti în dreptul cărora scribul face menţiunea de „tolvaj" (hoţ). Drept informaţie de interes pentru mobilul nemărturisit al anchetei, acela al despăgubirii grecilor jefuiţi probabil, Şipoş Ioan mărturiseşte că bunurile furate din Debreţin (Ungaria) le-au vîndut unui croitor.[13]

2. *Blaj Nemeş*, cel de al doilea anchetat, este maramureşan şi a făcut mărturisiri tot fără a se fi apelat la tortură, Este cam în aceeaşi măsură cu primul de bine informat, mai ales asupra reţelei de găzduitori. Se pare că a participat în plus şi la incursiunile cetei făcute în districtul Bistriţei, în acela al Lăpuşului şi desigur în Maramureş. Cunoaşte că la Crăciuneşti găzduitor era Paul Teodor „... bunicul tîlharilor Ioan şi Teodor Griga", că în districtul Bistriţei, la Bichiş găzduitorul cetei este preotul român şi ginerele acestuia, şi ceea ce este mai interesant este faptul că în Districtul Lăpuş, în Lăpuşu Românesc găzduitorul este însuşi judele sătesc (birăul) Alexă. Blaj Nemeş în mărturisirea sa înşiră apoi pe găzduitorii cetei de haiduci din satele Stoiceni, Janoşda (?), Crăciuneşti, Libotin, Costeni, Negreia, Sîrbi, Hărniceşti, Breb, Hoteni, Doseşti, Lăpuşu Unguresc, (Tg. Lăpuş n.n.), Beiuş etc. Deducem din lungul şir de găzduitori pe care-i cunoaşte, că Blaj Nemeş a participat la multe acţiuni şi după fiecare a fost nevoit să-şi găsească găzduitor în alt loc, desigur spre a-şi pierde urma.[14].

3. *Florea Laurean (Lörincz)*, cel de al treilea anchetat în ordinea audierii, cunoaşte pe găzduitorii din Crăciuneşti, Deseşti, Lăpuşul Românesc, Copalnic, Sîrbi, Surdeşti, Negreia şi Onceşti. La Crăciuneşti îi găzduia Paul Teodor care le ducea şi veşti, la fel cu Todor Griga. Tot găzduitor şi purtător de mesaje (veşti) în satul Deseşti, era şi Hotimany sau Cosma. Mai ştie de existenţa unui găzduitor şi aducător de veşti şi la Sighet, iar de judele Alexă din Lăpuşu Românesc ştie şi el.

---

[13]. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În depoziția sa, Florea Laurean mai știe despre alți ortaci ai lui Pintea în districtul Chioar, la Copalnic, în persoana lui Tót György și Varga János, tîlhari locali. Aici găzduitorii cetei erau Nemeș Ștefănuț și Todorel Savul. Mai adaugă faptul că în comitatul Sătmarului, în satul Sîrbi zis și Totfalău „de cînd tîlhărește Pintea, găzduitor îi e Pop Dămian".

Referindu-se la găzduitorii din districtul minier cel de al treilea anchetat, Florea Laurean, declară de asemenea că în satul Șurdești pe el și pe Cristea Giurca îl găzduia Nicoară Călin. De asemenea, la Negreia, în districtul Baia Mare, cunoaște că găzduitorul cetei este preotul român, iar tîlhari locali sînt Oros Ioan și ginerele său. În Țara Maramureșului, la Crăciunești, cunoaște ca fiind găzduitori ai cetei Dan Havasi (Muntean) și Petraș Andrei. Și la Onceşti aveau găzduitor în persoana lui Jura Ionaș. Reîntorcîndu-se la districtul minier anchetatul amintește că tîlharul local din Negreia, Simion Todoruț (Todorka), ginerele lui Gherasim, adesea umbla la tîlhării prin Ardeal[15].

Cel de al patrulea mărturisitor, răufăcătorul (malefactor) *Petraș Ioan* zis și Cucuruz a declarat spontan și fără tortură, unele date suplimentare, față de cele cunoscute de ortacii săi. Știe de pildă, ca și antecesorii săi, pe găzduitorii din Crăciunești, din Lăpușu Românesc, Stoiceni. Adaugă însă ca la Costeni, în districtul Lăpuș găzduitorii cetei erau Giura Ioan și Roman Teodor, iar Iuon țiganul era tîlhar local.

Tot un preot de sat din Buzeștii Sătmarului obișnuia să dea sălaș cetei în vreme de ananghie, iar în districtul Lăpușului în Ianoșda (?) de lîngă satul numit Stoiceni, găzduitorii tîlharului Mîndruț sînt fiii lui Miron, Gribola și Grigora.[16]

O știre mai apropiată de interesul care a generat ascultarea de martori este că în districtul minier, la Șurdești, tîlharul numit Buda Simion, i-a lăsat mamei sale o manta albastră de blană, căptușită cu piele de vulpe.[17].

Al cincilea anchetat, Pusztai Samu, declară de asemenea spontan fără a necesita intervenția torturii, pe tăinuitorii din Hărnicești, Crăciunești, Negreia. Nu cunoaște, potrivit declarației de mai sus, nimic în plus.[18].

Cel de al șaselea anchetat, răufăcătorul Borșa Iacob, din Ardusat (comitatul Sătmar) repetă în fond pe găzduitorii cunoscuți de antecesori, adăugînd doar știrea, îndoielnică deocamdată, că judele sătesc Alexă din Lăpușul Românesc „este tatăl adoptiv al lui Pintea"[19].

Cel de al șaptelea anchetat, Nicoară Iosif, este în același timp primul dintre cei ce n-au declarat decît prin tortură, pe găzduitori și pe

---

14. *Ibidem.*
15. *Ibidem.*
16. *Ibidem.*
17. *Ibidem.*
18. *Ibidem.*
19. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tîlharii locali. Confirmă toate cele declarate de antecesori şi în plus redă ceea ce niciunul n-a mărturisit, că în Maramureş, la Sighet, mesagerul cetei este fratele mai mic al tricesimatorului Máthé Deák, care în acelaşi timp este şi „trădătorul grecilor"[20] (subl. ns. I. R.).

Al optulea anchetat, Todor Batiza, prin intermediul torturii declară la fel ca şi antecesorii săi pe găzduitorii cunoscuţi deja nouă. În plus, o ştire în favoarea grecilor: că un oarecare Szőcs János din Baia Sprie, ar fi cumpărat multe obiecte de la tîlhari,. Acesta locuieşte deasupra cimitirului, la intrarea dinspre Şurdeşti[21].

Pentru declaraţiile celui de *al nouălea* anchetat n-a fost nevoie să se mai recurgă la tortură. Acesta, după nume Popa Costin, pare să fi fost cîndva preot. Ca găzduitori ai cetei cunoaşte pe preotul din Şişeşti, Pop Ioan, pe un oarecare Albota, tăinuitorul din Sîi din comitatul Sătmar[22].

Al zecelea anchetat nu ne este cunoscut după nume, acesta fiind omis de scrib. Cunoaşte însă pe tăinuitorii şi gazdele cetei din satele: Deseşti, Crăciuneşti, din Sîrbi şi Copalnic[23].

Al unsprezecelea anchetat Baba Nicolae, declară de bună voie fără a se apela la tortură, pe toţi găzduitorii din Deseşti, Crăciuneşti, Lăpuşul Românesc, îndeobşte cunoscuţi[24].

Cel de al doisprezecelea anchetat, Todor Toma, declară de bună voie pe găzduitorii din Deseşti, Crăciuneşti, Onceşti, Şurdeşti, Hărniceşti, Negreia şi Sîrbi[25].

Al treisprezecelea anchetat, Magdan Vasile, cunoaşte doar faptul că în districtul Lăpuş, la Lăpuşul Românesc, găzduitorul cetei este judele sătesc Alexă, iar în Maramureş la Crăciuneşti, un oarecare Lazăr Orbu (Vak)[26].

Cel de al 14-lea anchetat, Măruţ Mihai, declară tot de bună voie doar atîta în plus, că în districtul minier găzduitorul cetei lui Pintea este un oarecare Nicoară Călin[27].

Cum rezultă din cele de mai sus, spre deosebire de protocolul de anchetă din 14 aprilie 1701, informaţiile oferite de acest ultim document, prin bogăţia şi diversitatea lor pun odată în plus întreaga mişcare haiducească a lui Pintea într-o lumină deosebit de favorabilă.

Este relevată în mare măsură prezenţa între găzduitorii cetelor haiduceşti a unui considerabil procent de preoţi români de ţară, cum sînt cei din Bichiş, districtul Bistriţei, din Lăpuşu Românesc, districtul Lăpuş, Negreia, Buzeşti şi Sisişti din comitatul Satu Mare şi poate şi alţii,

20. *Ibidem.*
21. *Ibidem.*
22. *Ibidem.*
23. *Ibidem.*
24. *Ibidem.*
25. *Ibidem.*
26. *Ibidem.*
27. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

faptul dînd mişcării implicit o notă naţională ceea ce nu este puţin lucru pentru acel timp.

Ancheta a pus în evidenţă între găzduitori şi doi juzi săteşti, autorităţi locale care, aşa cum am mai arătat, erau suspectate de pactizare cu haiducii; juzii Alexă din Lăpuşu Românesc şi Todor Mihai din Hărniceşti — Maramureş. La Onceşti apoi, în Maramureş, este demascat ca găzduitor de haiduci *„un nobil bătrîn, cu barbă bălaie şi bogată"*, iar la Sîrbi în aceeaşi zonă, *„Evreul arendaş al morii lui Dunca Ioan"*. Niciunul din categoriile menţionate nu sînt din păturile sociale năpăstuite de soartă, nefiind astfel stimulaţi a îndeplini această riscantă misiune din nevoi materiale. Ataşamentul găzduitorilor la scopul urmărit de Pintea şi de ortacii lui este de atribuit fără îndoială şi în majoritatea cazurilor necesităţilor interioare de solidarizare a găzduitorilor cu făptuitorii nenumăratelor acte de dreptate.

Punînd în circulaţie acest mănunchi de informaţii oferit de documentele aici publicate înţelegem să aducem şi de astă dată omagiul urmaşilor datorat acelora dintre înaintaşi a căror inimă daco-romană n-a încetat să bată niciodată.

ANEXA 1

1700 septembrie 13, Biharia

Adunarea generală a nobilimii Comitatului Bihor convocată în Biharia, hotărăşte măsurile ce urmează a fi luate în cuprinsul comitatului ca urmare a ordinului Guberniului din 18 august 1700, privind interceptarea haiducului Pintea şi a ortacilor săi, raportînd Guberniului că două plase stau sub arme aşteptînd sosirea haiducilor.

ILUSTRISSIMI SPECTABILES MAGNIFICI, PERILLUSTRES AC GENEROSI DOMINI NOBIS OBSERVANTISSIMI COLENDISSIMI

Servitiorum nostrorum paratissimam commendationem. Sub dato 18 Augusti anni currentis Fejér Várt emanalt levelét a Méltoságos Guberniumnak az midön illendö becsülettel vettük és meg olvastuk volna, már annak előtte, azon tolvaj Pintyének és complex társainak persecutiojárul tettünk dispozitiot, hogy arra rendelt fegyverben lévő embereink mindenütt serényen vigyázzanak és léteket ha melly jelét halhattyák unitis viribus persequállyák, melly dispozitionk ma is azonban vagyon és egész két processusunk fegyverben vigyaz, ha ezért a Méltoságos Regium Gubernium tudtunkra adgya mikor fognak ara rendelt emberei által azon tolvajok praesentiojához, hogy közre lehetne venni, mikoris azonnal indittyuk embereinket, remélyük ha két felöl egy alkolmatossággal persequallyuk igyekezetünkben nem frustrálodunk kirül való tudositását a Méltoságos Regium Gubernium nak elvárjuk. Caeterisque praetitulatas dominationes vestras quo diutissime superivere salvas et incolumes desideramus. Datum în Generali Congregatione in oppido Byhar, die 13 Septembris, 1700. Earundem.

Illustrissimarum, spectabilium magnificarum ac generosum dominatiorum vestrarum

Ad servirendum paratissimi Universitas dominorum praeolatorum baronum, magnatum et nobilium comitatus Byhar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Traducerea textului maghiar

ILLUSTRISSIMI SPECTABILES MAGNIFICI PERILLUSTRES AC GENEROSI DOMINI NOBIS OBSERVANTISSIMI COLENDISSIMI

Servitiorum nostrorum paratissimam commendationem. Sub dato 18 Augusti anni currentis încă înainte să fi primit şi citit cu respectul cuvenit scrisoarea Înaltului Guberniu emisă la data de 18 august la Alba Iulia, am şi dat dispoziţii în legătură cu urmărirea tîlharului Pintea şi a tovarăşilor săi, ca oamenii noştri înarmaţi /să fie/ trimişi să păzească cu iscusinţă peste tot şi unde vor da de urmele lor, să-i urmărească cu forţe unite.

Dispoziţia noastră este în vigoare şi azi, iar două plăşi întregi sînt la pîndă sub arme.

Dar dacă Înaltul Guberniu Regesc ne dă de ştire cînd vor veni oamenii lui, vom porni de îndată oamenii noştri acolo unde se află tîlharii, pentru a-i înconjura /şi/ sperăm că dacă-i vom urmări de odată din două părţi, nu ne vom înşela în strădaniile noastre.

Aşteptăm înştiinţarea Înaltului Guberniu Regesc.

Caeterisque praetitulates dominationes vestras qua diutissime supervivere salvas et incolumes desideramus.

Datum in Generali Congregatione in oppido Byhar, die 13 septembris, 1700.

Earundem.

Illustrissimarum spectabilium magnificarum ac generosum dominatiorum vestrarum.

Ad serviendam paratissimi Universitas dominorum praelatorum baronum, magnatum et nobilium comitatus Byhar.

M.O.L., Gub. Trans. (în Pol.) nr. 683 ad Anno 1700.
Fotocopia, în *Arh. Stat. Mureş, col. doc. foto, nr. 10.*

ANEXA 2

1700 septembrie 17, Dej

Kemény János, persoană oficială a comitatului Solnocul Interior, raportează Guberniului Transilvaniei din Alba Iulia, despre demersurile făcute pentru a da de urma lui Pintea şi de opoziţia pe care o întîmpină din partea juzilor săteşti care pactizează cu haiducii.

MÉLTÓSÁGOS REGIUM GUBERNIUM

Isten Nagjságtokat szencsés jó egéssében éltesse szivből kévánom. Nagyságtok az tolvajok prosecutioja felöl valo szoros paroncsolattját szintén az vármegje törvényes Székire valo indulásomkor vöttem alazatosan telljes igjekezetemmel el követője is lészek. Eddig tovább nem mehettünk. 16 hujus Pintju fénjes nappal Hollomezőn volt, holott is némelj nemes embert szörnyen meg vert és ott éléssel meg rakodván ki állott. Jöve olljan hirünk is tegnap dél elött, hogj az Soósmezei erdőn lött volna, olj szándékkal, hogy ezen az étzaka azan falut felverje. Mihezképest az kik itt jelen voltunk magunk el akartunk menni, de az itt valo Commendans ordinatioja nem lévén, németeket nem adhatott. Az kin lévö lovas kapitány-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

nak pedig companiája dispersim lévén arra az időre fel nem ülhejett; mind azáltal vagjon parancsolattja, hogy minden időben assistalljon; de annak utánna ujjabb bizantalan hirünk érkézvén abbéli czélunkat nem assequálhattunk, ujjabban emberünket küldöttük, hogj ha nyomokat fel vehetnék, már Sidó András uram is az éczaka vélünk meg egyjezvén szándékunk az hátok megé küldgyük lesben, és ha az alatt nem elábálnak innen belől az németekkel és vármegjével meg zördicsük öket, és igj ha secundalodik dolgunk Isten tudja. Különben ha csak exempliciter az faluk biráibol és az olljánokbol az kikhez suspicio njilván lehet, meg nem büntetödnek, ez a gonosság meg nem szünik ha fel nem támadnak is ellene, vagj csak ritkán hirt adván, njonokat inkább fel vehetn-k, de nem cselekszik. Az fenjegetés meg vagjon de még eddig effectuma nem lévén, csak semminek tartják, tovább ha mik occurralunk Nagyságtokat ujjabban tudositom. Mi ide törvénykezni jöttünk noha peresink is nem sokan vadnak, az kik vadnak is kiszületlenek, de igen kedvetlenek mind az birák s mind az perlekedök, azt sem tudván melj orában micsoda szerencsétlenséget hallanak házok népe felöl, melljet nem is csudálok. Sött azt hiszem, hogy ha most meg boljgatjuk öket vagj egj vagj más becsületes embereken meg esik az szerencsétlenség, kik között is személljem iránt nem félek, de meg vallom puszta házamnál valo kártértelröl bizonj nem kevésse tartok. Az minthogyj Vécsre bé is izentek, hogj gazgálkodjanak.

Vöttem arrol is az Nagyságtok parancsolattját sajoi gondviselömet Fejérvárra küldgjem, melljet is nagj késséggel meg cselekedném, de Nagjságtok meg itilheti, mind kevés occonomiamra nézve ebben az drága és káros dolog idején s mind pedig azoknak az koborloknak közel létekre nézve házamtól hogy küldhessem. Azon dologról én eddig is keménjen parancsoltam, hogy ha mi sort kaphatt értésemre adgja, és tovább is igyekezem magam praesentiausban is azon dologról értekedni; és Nagjságtokat az dolog ugy kévánván, késedelem nélkül tudositani. Ajánlom ezzel Isten oltalmában Nagjságtokat

Dées, 17 Septembris 1700.

Nagjságtok

Alázatos szolgája
Kemény János m.p.

Traducerea textului maghiar.

PREAÎNALTULUI GUBERNIU REGESC

Dumnezeu să ţină Domniilevoastre, în bună sănătate, vă doresc din inimă. Strictul Domniilor voastre ordin cu referire la urmărirea tîlharilor l-am primit respectuos, chiar cînd mă porneam la Scaunul de judecată al comitatului, voi fi şi executantul lui cu toată stăruinţa. Pînă acum n-am putut merge mai departe. La 15-a prezentei Pintea a fost în plină zi la Măgoajea, unde a bătut groaznic pe cîţiva oameni nobili şi încărcîndu-se acolo cu alimente a plecat. Primii ieri înainte de masă şi o atare veste cum că s-ar afla în pădurea din Glod cu intenţia ca în noaptea aceasta să tulbure acel sat. În această situaţie cei care au fost prezenţi aici au vrut să mergem acolo, dar comandantul de aici ne avînd ordin nu ne-a putut da nemţi din trupe regulate. Iar căpitanul de cavalerie aflat afară avînd compania dispersată nu putea să se ridice pentru acel timp, deşi are ordin să asiste totdeauna; dar după aceea primind noi ştiri, nesigure, planul acesta nu l-am mai efectuat. Mai nou am trimis omul nostru să le dea de urmă. Azi noapte am căzut de acord şi cu domnul Sidó András pe care intenţionăm să-l trimitem la pîndă în spatele lor şi dacă între timp nu dispar, îi vom ataca cu nemţii şi cu comitatul, de aici dinăuntru şi astfel va putea fi sprijinită acţiunea noastră. Dumnezeu ştie. De altfel dacă dintre jurii săteşti şi dintre cei faţă de care există cu siguranţă suspiciune, nu vor fi pedepsiţi în mod exemplar, această răutate nu se va sfîrşi. Dacă nu se ridică împotriva lui măcar dacă ne-ar da ştiri rare, am putea găsi mai uşor urmele, dar nu fac / nici / acesta. Ameninţarea există, dar neavînd efect pînă a-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cum nu-i dă importanță despre ce se vor întîmpla mai nou voi înștiința pe Domniile voastre. Noi am venit aici pentru a ține judecată, dar părțile sînt puțini și cei care există sînt nepregătiți, fiind foarte prost dispuși atît judecătorii cît și părțile, neștiind în care ceas ce fel de nenorocire află despre casnicii lor fapt de care nici nu m-aș mira. Cu atît mai mult cred, că dacă-i tulburăm unu sau altul dintre oamenii noștri cinstiți va păți vreo nenorocire, între care pentru persoana mea nu mă tem, dar mărturisesc că de pagube la casa mea pustie țin nu în puțină măsură. La Brîncovenești au și trimis veste să se gospodărească /singuri /.

Am primit și acel ordin al Domniilor voastre să trimit la Alba Iulia pe administratorul meu din Șieu, fapt care l-aș face și cu mare plăcere, dar Domniilevoastre pot judeca, că ținînd cont atît de mica mea gospodărire chiar în timpul lucrului scump și păgubitor, cît și de existența în apropiere a acestor vagabonzi, nu-l pot trimite de acasă. În legătură cu acel lucru am dispus cu tărie și pînă acum că dacă primește vre-un rînd să-mi dea de știre, și mă voi strădui și mai departe să mă interesez de acel lucru personal și dacă acesta va necesita să înștiințez Domniilevoastre / o voi face / fără întîrziere. Recomandînd cu acestea în mila lui Dumnezeu pe Domniile voastre / rămîn /. Dej, 17 septembrie 1700.

Domniilorvoastre

slugă supus
Kemény János m.p.

ANEXA 3

1700 septembrie 22, Șieu

Raportul lui Kemény János, persoană oficială a comitatului Solnocul Interior, înaintat Guberniului Transilvaniei, din Alba Iulia despre preparativele făcute în cuprinsul comitatului în vederea interceptării lui Pintea și a ortacilor lui.

Méltoságos regium gubernium !

Nag/ység/tok az praesentis az tolvajok persecutiojárol irott parancsolattjátt 22 ejusdem alazatosan vöttem isten oltalmazzon Nagysagtok elöbbeni parancsolattját is halgatással melöztük volna el, sőtt edgyüt lévén Bánffi Farkas urammal és az vármegye Székin jelen lévö több becsületes ur és förendekkel Sido András és Gyepesi uramékat oly instructioval expedialtuk, hogy nem falunkent hanem az erdökön mind addig mennyenek és addig leseskedgyenek valameddig nyomokat fel vehetik es fel continuo persequalják, kikröl azolta semmi tudositásom nem jött. Egy etzaka jöttem itt-valo puszta házamhoz oly véggel hogj ha valami valoságott az tolvajok dolgában érthetek correspondéalvan körül valo tisz uraiamekkal az dolognak mivoltához képest foghattunk persequtiojokhoz. De az mennjre az dolgokat njomozhatom itt igen meg csendesedet az hir, nem is kel Nagyságtoknak ugj gondolkodni, hogy azok Pintju társai volnának azt elhihetni, az eö nevezeti alatt falubéliek és nemesek szolgáji is excedalhatnak; az mint hogj az melj nap Fö— Strasa — mester uram iart (?) Neustan (?) uram Zolgaj közzül négyen allottak az tolvajokközzé (kikis Bánjcza körül löttek volna) azoknak az szolgáknak ketteit másnap Désen alól elfogattam. Rész szerint abbol in indult ez az hir, az Három Széki Hajdúk nem mind edgjüt jövén, egy részt Maros Vásárhelj felé és az mezöségi falukon jövén el (kiketis az hol nem ismertenek) mind idegen conceptussal emlegettek) mind idegen conceptussal emlegettek. En meg paranczoltam éz Vármegyében olj készen légjenek, valamelj orában fel ülesek felöl ujjabb parancsolat érkezik, mindjárt felülhessenek, mind azáltal ebbenis lehett kevés bokroskodásunk. Nagyságtok meg itélheti ennek elötteis Nagyságtok parancsolattjaból mikor az Tokai kuruczok persequotiajára némelj vármegjék fel ültek vala mint hogj az Generalis eő Nagysága hire nélkül lött volt az dolog kedvetlen interpretatioja interveniait vala

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

meljet is nem kétlem Nagyságtok mostani alkalmatossággal meg előzött mig Sido Andráséktól tudositásunk nem jó, az szegénjségnek terhével az közönséges dolognak hasznuk (?) nélkül lészen ha felülünk. Ha nem élábaltak eddig azokkal bizony az Háromszéki Hajduknak csak az harmad része is könnjen bir, ad Summum harmincznál többen nem voltak azokban is több az rosz mind az kit jonak mondhatnak, ugy hiszem ha Pincju Gratiaja felöl securus (?) lehetne (meljnekis merituma az volna hogy ha sem maga sem adjunctusi eddig valo dolgokat sem hazabéliektöl sem idegenektöl nem haborgattatnák) talán ezután magát letenné. Hosszas irásomrol Nagyságtokkat alázatosan követem. Ajánlom Isten oltalmába Nagyságtokat. Nagj Sajo 22 septembris Anno 1700.

Nagyságtok

alázatos szolgája
Kemény János

Traducerea textului maghiar

ÎNALTULUI GUBERNIU REGESC!

Am primit acum cu supunere ordinul scris al Domniilor voastre din 22 a lunii curente despre urmărirea tîlharilor / și / Doamne ferește să fi neglijat prin tăcere ordinul anterior al Domniilor voastre, ba chiar fiind împreună cu domnul Bánffi Farkas și cu ceilalți domni și magnați cinstiți prezenți la scaunul comitatului, am trimis pe domnii noștri Sido Andràs și Gyepesi cu instrucțiunea să pornească, dar nu prin sate ci prin păduri și să pîndească pînă cînd dau de ceva urme și găsindu-le să-i urmărească, fapt despre care de atunci nu mi-a venit nici-o înștiințare. Într-o noapte am venit la casa mea nelocuită de aici, cu intenția ca, dacă aș afla ceva adevărat în chestiunea tîlharilor, corespondînd cu domnii dregători din jur, la o adică să ne putem porni în urmărirea lor. Dar după cum îmi dau seama, aici știrea s-a stins de tot; nici nu trebuie să credeți că aceștia ar fi camarazii lui Pintea, că sătenii și slugile domnești pot abuza de numele lui.

În ziua în care domnul comandant circulase, patru dintre slugile domnului Neustan (?) au stat între tîlhari (cînd aceștia ar fi fost în jurul Băiței), pe doi dintre aceștia slugi, i-am prins a doua zi mai jos de Dej. De aici a pornit în parte acea știre / că / haiducii din Trei Scaune sosind pe rînd o parte venind aici prin Tg.-Mureș și prin satele de pe cîmpie, (unde nu erau cunoscuți) au fost amintiți ca fiind străini. Eu am ordonat în acest comitat / ca toți / să fie așa de pregătiți încît dacă va sosi în orice ceas vreun ordin să se poată ridica / la luptă /, cu toate acestea și aici am putea avea un oarecare necaz. Domniile pot ști cum mai înainte cînd din ordinul lor unele comitate s-au ridicat pentru urmărirea curuților din Tokaj fără știrea Domnului general, fapta a fost interpretată nefavorabil, și nu mă îndoiesc că de data aceasta asemenea neplăceri pot fi preîntîmpinate, dacă ne ridicăm înainte de a primi vești de la Sidó András și ceilalți o facem degeaba, pe cheltuiala sărăcimii. Dacă / oamenii lui Pintea / n-au dispărut pînă acum, chiar și o treime din haiducii / sosiți / din Trei Scaune pot să-i biruie; în total n-au fost mai mulți de treizeci și dintre aceștia mai mulți erau slabi decît buni. Dacă ar fi sigură grațierea lui Pintea al cărei merit ar fi de a nu i se imputa nici lui și nici adjuncților lui de nimeni din țară sau din străinătate faptele de pînă acum, cred că s-ar preda. Cer scuze din partea Domniilor voastre pentru lunga mea scrisoare. Recomand Domniilor voastre în mila lui Dumnezeu. Șieu, la 22 septembrie a anului 1700.

Servitorul domniilor voastre supus
Kemény János

M.O.L. Gub. Trans. (in Pol) Ad. Anno/ 1700 Nro 727. Fotocopia în Arh. Stat. Mureș, Col. doc foto., nr. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ANEXA 4

1701 iulie 12 Satu Mare

Extrasul anchetei efectuate unui număr de 14 ortaci ai lui Pintea Viteazul, numiți aici răufăcători publici, conținînd declarațiile făcute atît spontan, cît și prin intermediul torturii.
Copie contemporană. Fascicol conținînd 6 file scrise pe ambele fețe. L. latină și maghiară.

74 A/nno/ 1701.

Extractus inquisitionis et examinis publicorum malefactorum Pintyeianorum regestrumve nominum receptorum publicorumque malefactorum fassiones tam spontaneae quam mediante tortura, modo et ordine subsequenti, per nos infrascriptos penes benignun suae Majestatis Sacratissimae mandatum peractas.

Primus fatens: publicus malefactor Johannes Sipos Transjlvaniensis, spontaneae sine tortura fatetur:

Nemes Szatthmár vármegyében, Látzfaluban Pintyének or gazdája egy mészáros.
Bánya vidékin az negrefalusi oláh pap or gazda
Maramarosban, Deszesten Pintyének Hotzmány or gazdája,
Varga János, tolvaj
Toth Györgj, tolvaj
Pap Istok, tolvaj
Vikony János, tolvaj
Csinálosi János, tolvaj
Nagy Peti, tolvaj, az el praedalt jószágot Debrecenben egy szabo mester embernek adták el.
Maramarosban, Karátson Falván Paul Stephan or gazda,
Maramarusban, Oncsitsesten egy nemes ember öreg szer és gazdag szöke szakálla, or gazda.

Secundus fatens: publicus malefactor Blasius Nemes, Maramarosiensis, spontanee sine tortura fatetur:

Maramarosban, Karácsonfalván Paul Thodor az tolvajok nagi apja, or gazda, Joannes Griga alias Fodor Griga or gazda.
Besztertze vidékin az békesi oláh pap or gazda, az veje is or gazda.
Lapos vidékin, ugyan Oláh Laposon, az biro, Alexa, or gazda.
Lapos vidékin Stojka Falván Nemes Györgj az or gazda. Floras Tivadar tolvaj, Joan, az ötse, tolvaj, Jánoban lakik.
Maramarosban, Karácsonfalván Kontrautza és Paul Stephan, mind ketten or gazdák.
Lapos vidékin, Libotinban, az pap or gazda. Harnisesd Jeremias or gazda. Todor Mihail or gazda, az apjával lakik. Biro,.
Maramarosban, Karátsonfalván Petras András or gazda.
Lapos vidékin, Kosztenfaluban Csura Ioan, Dulku Lázár, or gazdák.
Bánya vidékin, Felső Faluban, Szakuly Demeter or gazda, Csontos János tolvajnak or gazdája.
Maramarosban, Sirb nevü faluban, Tartsa Péter or gazda, Doma Jakab tolvajok or gazdája.
Maramarosban, Hernitsest faluban Szakálas Lázár or gazda. Az ötse, Todor, tolvaj.
Maramarosban, Karátsonfalván egy félszemü ember, Lázár, or gazda. Paul Stephan or gazda.
Maramarosban, Sirbfalván Gyurka Petrás nevü ember or gazda.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Maramarosban, Karátsonfalván Paul Pirga or gazda, az ötse Mononar alias Molnár, tolvaj.

Maramarosban, Brebfalván Kozma nevü hadnagj ember, or gazda, Hotény faluban, Hotény Lászlo fia, Urszuly, or gazda, Mononar alias Molnár Simon, tolvaj.

Maramarosban, Szirb nevü faluban az sido harmad magával or gazda, Danka János nevü ember malma mellet., arendas.

Maramarosban, Deszestfaluban, Jakab tolvaj, Illyes nevü, de nem Dragus Illyes, or gazda Deszesten.

Lapos vidékin, Magyar Laposon, Szász István, Orosz Juon, or gazdák.

Az belyényesi udvarbiro és Kis Balás voltak pártfogoi, az magjar tolvajoknak, egy telen nálok teleltek. Kucsuba nevü faluban, Gurány nevü faluban. Solyom kiben (!) rakták le a tolvajok az Koszor városi, Lengyel országi, praedált jószágot; az or gazdák ott laknak az Fekete Körösben.

Tót Györj és Varga János, tolvajok.

Bánya vidékin, Csetecsest nevü faluban lakik egj hires or gazda.

Tertius fatens: publicus malefactor Flora Lörintz, spontanee sine tortura fatetur:

Maramarosban, Karátsonfalván Paul Todor or gazda, tolvajok postája. Todor Griga or gazda, tolvajok postája.

Deszesten Hotimany or gazda, tolvajok postája.

Szigethen is vagyon egy or gazda, tolvajok postája.

Lapos vidékin az laposi biro Pintyének or gazdája, Alexanak hiják.

Kövár vidékin, Kupálnikon, Nemes Stephanutz or gazda. Todarka Zabul, Tót Györgj, Varga János tolvajok.

Szatthmár vármegyében, Szirb alias Oláh Tótfaluban Pap Demején, mivolta tolvajkodik Pintye, or gazda.

Bánya vidékin, Surgefalván Nikora Kallin or gazda, Kriszte Gyurka tolvaj or gazdája és ezen fatense.

Bánya vidékin, Nigrefalván az oláh pap or gazda; Orosz János a veje, tolvaj.

Maramarosban, Karátsonfalván, Mihail Juon or gazda. Dan Havasi or gazda, Petras Andras or gazda.

Maramarosban, Oncsicsesten, Jura János or gazda.

Bánya vidékin, Felsöfaluban, Simon Todorka, az Gerászin veje, tolvaj, Erdéllyben gjakran járt tolvajkodni.

Quartus fatens; malefactor Petras János alias Kukurutz, spontanee sine tortura fatetur:

Maramarosban Karátsonfalván Paul Todor, Jonutz Griga alias Fodor or gazdák, tolvajok postáji.

Lapos vidékin, Oláh Laposon Alexa, a biro, or gazda.

Lapos vidékin, Sztojkafalván Nemes Györgj alias Pintye, or gazda, Petrás János tolvajnak or gazdája.

Lapos vidékin, Kosztenfalván, Csura Juon or gazda, Czigány Juon tolvaj, Doman Tivadar or gazdájok.

Szathmár vármegjében, Buzesten, az falu papja, Erdélyi Urszul tolvaj or gazdája.

Kövár vidékin, Kopalnikon Nemes Stephanutz or gazda.

Lapos vidékin, Stojtsan nevü falu mellet Jánofalusi Miron fiai, Gribola, a masik Grigora, or gazdák. Mondrutz nevü tolvajnak gazdája.

Lapos vidékin, Koplanfaluban, Dragan Vaszil or gazda, Timofi nevü tolvajnak or gazdája.

Bánya vidékin, Latzfaluban Todorka Vaszil or gazda, Gyurka nevü tolvajnak or gazdája.

Bánya vidékin, Surgefalván Karacson fogadot apja or gazdája Pintyének.

Lapos vidékin, Lebotin nevü faluban, Buda Simon nevü tolvaj, az annyánál hagyott egy szederjes róka béléssel béllét (!) mentét.

Quintus fatens: malefactor Pusztai Samu, spontanee sine tortura fatetur:

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Maramarosban, Hernitzesd nevü faluban Stephanutz nevü ember or gazda.

Maramarosban, Karátsonfalván Stephan nevü ember or gazda, az attyafia, Todor azon Stephannak ugyan Karátsonfalván, Varga János tolvaj, Todor Zabul alias Szava Longa, tolvaj.

Bánya videkin, Nigrefalván Vaszil tolvaj.

Bánya videkin, Surgefalván Guluman Lupul or gazda.

Kövár vidékin, Kopálnikon, Nemes Stephan, or gazda. Batizai nevü tolvajnak or gazdája, az kinek az felesége Hoszszufalván lakik.

Sextus malefactor et fatens Borsa Jakab Erdödszadiensis, spontanee sine tortura fatetur:

Maramarosban, Deszest nevü faluban Hottymann és a fia, Hotimann Dan, mind ketten or gazdák, tolvajok postái.

Maramarosban, Karátsonfalván Fodor Grigora, Paul Todor, mind ketten or gazdák és tolvajok postái.

Lapos videkin, Oláh Laposon az biro, Alexa, or gazda, Pintyének fogadott apja.

Kövár vidékin, Kotzer nevü faluban, Nemes János alias Jonutz, or gazda, Kis Katona tolvajnak or gazdája.

Kövár videkin, Kopálnikon, Nemes Stephanutz or gazda.

Bánya vidékin, Surge Falusi Zaharia tolvajnak, maramarosi Batizai tolvajnak or gazdája.

Szatthmár vármegyében, Sikarlon Kupsa Péter or gazdája Pintyének.

Bánya videkin, Felsö Fernezelben Markully, orosz ember, or gazda, Vargal János tolvajnak, Varga János tolvajnak or gazdája.

Pintye az Maramarosi kamara ispánnak, Dési fö kövér ember, adott egy szkofiummal varott czaffragot.

Todorka Zabul tolvaj,
Varga János tolvaj.

Tot Györgj tolvaj. Bánya videkin, Negrefalván az pap or gazda, Orosz János, a veje tolvaj.

Maramarosban, Karátsonfalván Vaszil Paul, Tivadarnak veje, or gazda.

Maramarosban, Harnitsesten Szakallos Lazar or gazda. Nagy Peti tolvajnak, Nagy Lászlo tolvajnak, Varga János tolvajnak, Madaraszi Gábor tolvajnak, Orosz János tolvajnak, Csonka Gergelly tolvajnak or gazdái.

Maramarosban, Hernitzesten Jeremias or gazda.

Maramarosban Oncsicsesten Jura Jonas or gazda.

Maramarosban, Karácsonfalván Petrutz Joan or gazda. Varga János, Tot Györgj, dioszegi Pap Istok tolvajok or gazdája.

Septimus fatens: malefactor Nikora Joseph, mediante tortura fatetur:

Maramarosban, Hotimany, az öreg, és Hotimany Dán, Deszesten, or gazda, tolvajok postája.

Maramarosban, Karátsonfalván Fodor Griga, Paul Todor or gazdák és tolvajok postáji.

Maramarosban, Szigethen az harmintzados Mathe Deák otse az tolvajok postája, az görögök áruloja.

Besztertze vidékin, az pap vöstöl, Bikisen, or gazda.

Lapos videkin, Oláh Laposon az biro, Alexa, or gazda.

Bánya videkin, Surgefalván az pap or gazda.

Maramarosban, Karácsonfalván Petras András or gazda.

Maramarosban, Sirbfalván Danko János or gazda.

Maramarosban, Oncsicsesten Jura János or gazda.

Bánya videkin, Surgefalvan Gulumany Lupul, Guluman Joan or gazdák, Grumaza Györgj, Kis Katona Samu nevü tolvajoknak gazdájok.

Kövár vidékin, Kotzeron Nemes Györgj or gazda.

Szatthmár vármegyében, Bucsesten Lopat János or gazda. Oláh Totfaluban, Pap Demien országos or gazda.

Kövár vidékin, Kapalnikon Nemes Stephanutz or gazda.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Szatthmár vármegyében, Madarasson Pap Janko or gazda, Szelistyén Balkos Péter or gazda.

Szatthmár varmegyében* az papon alol lakik egy Péter nevü ember, or gazda. Tiszesden az pap or gazda, Gilvátsi Kosztinnak gazdája. Jánoban, János nevü tolvajnak az nagyobbik báttya or gazda.

Szatthmár vármegyében, Sürgefalván Todor Márton or gazda.

Octavus fatens: malefactor Batizai Todor, mediante tortura fatetur:

Lapos vidékin, Oláh Laposon az biro, Alexa, tolvajok or gazdája, egy Kozma nevü ember is or gazda ugyan Laposon.

Maramarosban, Ontsecsesten Jura Jonas or gazda.

Maramarosban, Sirbfalván Danka János or gazda.

Bánya vidékin, Sürgefalván Nikora Kallin or gazda, Gruman Györgj tolvaj or gazdája.

Maramarosban, Deszesten Hotiam or gazda.

Felsö Bányán Szöcs János az tolvajoktol sok jószágot vett meg, az mint Sürgefalva felöl be mennek az temetö felöl lakik. Bánya vidékin, Sürgefalván Guluman Stephan or gazda.

Lapos vidékin, Magjar Laposon Szász Istok Batizai tolvajnak or gazdája.

Lapos vidékin, Libotinfalván Boga Griga or gazda, Juon Libotin tolvaj or gazdája.

Lapos vidékin, Sztojkafalván Nemes György or gazda, Kukurutz tolvajnak or gazdája.

Kövár vidékin, Kopálnikon Nemes Stephanutz or gazda.

Szatthmár vármegyében, Olá Totfaluban Pap Demien nagy or gazda.

Lapos vidékin, Ungurfalván Pap Kozma or gazda, Orosz János tolvajnak or gazdája.

Nonus melefactor et fatens Pap Kosztin, spontanee sine tortura fatetur.

Bánya vidékin Latzfaluban Pap János, az pap, or gazda.

Szatthmár vármegyében, Szinfalván Albota nevü ember gazda.

Decimus fatens malefactor** tam spontanee, quam mediante tortura fatetur.

Maramarosban Diszesten Hotyman Juon or gazda, tolvajok postáia.

Bánya vidékin, Sürgefalván Fodor Grigora or gazda.

Maramarosban, Karácsonfalván Todor Grigora, Paul Todor or gazdák, tolvajok postáji.

Bánya vidékin, Sürgejfalván Guluman Lupuly or gazda.

Szatthmár vármegyében, Olá Totfaluban Pap Demien or gazda.

Bánya vidékin, Sürgefalván Todor Grigora or gazda.

Kövár vidékin, Kupalnikon Nemes Stephanutz or gazda, Batizi János Kükurutz tolvajnak or gazdája.

Lapos vidékin, Oláh Laposon az biró, Alexa, or gazda.

Undecimus fatens: malefactor Baba Miklos, spontaneae fatetur.

Maramarosban, Deszeszten Hotiman or gazda, Fodor Griga or gazda.

Maramarosban, Karácsonfalván Paul Stephan or gazda.

Lapos vidékin, Oláh Laposon Alexa, a biro, or gazda.

Duodecimus fatens: malefactor Fodor Tamás, spontanee et mediante tortura fatetur.

Maramarosban, Deszesten Hotman Dan or gazda, tolvajok postái. Karátsonfalván lako Paul Todor or gazda, tolvajok postája.

Az szigethi harmintzados, Mathe Deák, ötse tolvajok postája, s árulo.

---

* este omisă localitatea

** Numele este omis

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Lapos vidékin, Oláh Laposon az biro, Alexa, or gazda.
Bánya vidékin, Sürgefalván Guluman Stephan or gazda.
Maramarosban, Oncsicsesten Jura Ionas or gazda.
Bánya vidékin, Nigrefalván az pap or gazda, Orosz Juon tolvajnak or gazdája.
Maramorsban, Szirbfalván Danka Ionas or gazda.
Maramarosban Hernitzesten Szakállos Lazar or gazda.
Bánya vidékin Felsö faluban Szakuly Demeter or gazda.
Szatthmár vármegyében, Olá Totfaluban Pap Demien hires or gazda.
Nemeszten Moldovan Joseph or gazda.

Decimus tertius fatens: malefactor Magdan Lászlo, spontanee fatetur:

Maramarosban, Deszesten Hotiman Dan, Karátsonfalván Fodor Grigora tolvajok or gazdája és postája.
Laposvidékin az Oláh Laposi biro, Alexa, or gazda.
Maramarosban, Karácsonfalván Vak Lázár or gazda.

Decimus quartus fatens: malefactor Mautz Mihaly, spontanee fatetur.
Bánya vidékin Nikora Kallin or gazda.

Quam inquisitionem de verbo ad verbum sine argumentatione vel variatione aliquali ad instantiam Graecorum et Mercatorum damnificatorum futura illorum pro cautela taliter esse peractam fide nostra mediante, recognoscimus.
In Szatthmár anno 1701, die 12 Julii et subsequentibus.
Joannes Viski judex nobilium
Comitatus Szatthmár m. pr. (L.S.)

Michael Dékán juratus assesor
Inclyti comitatus Szatthmár
m. pr. (L.S.)

Pe coperta fascicolei:

Anno 1701
Copia Extractus inquisitionis de publicis malefactoribus Pintyeianis emanata.
vide Libri Regii sub littera G, pag. 431, 432.
„ „ „ H. pag. 74
74 Pagina Libri Regiis Hungarici 227.

pe verso:

Copia Extractus inquisitionis ex examinis publicorum malefactorum Pintyeianorum suae farinae complicis extradantium Regiis, Joannestiski Judicialium et Michaele Dékány juratus assessor comitatus Szatthmár sub dato 12 Julii 1701 [Nro] 21

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Traducerea textului maghiar
[Nro] 74 A [nno 1] 701

Extractus In/uisitionis et examinis publicorum malefactorum Pintyeianar/um/ regestrumve nominum receptorum publicorumq[ue] malefactorum fassiones tam spontaneae quam mediante tortura modo et ordine subsequenti per nos infrascriptos penes benignum suae Ma[jes]t[a]tis slacratisimae Mandatum peractas.

Primus fatens publicus malefactor Johannes Sipos transilvaniensis, spontaneae sine tortura fatetur:

În satul Șișești din nobilul comitat Sătmar găzduitorul lui Pintea este un măcelar.

În Districtul minier găzduitor este preotul românesc, din Negreia.

În Maramureș la Deșești găzduitorul lui Pintea este Hozmany /iar/

Varga Jànos hoț.
Toth György hoț.
Pap Istok hoț.
Vikony János hoț.
Csinalosi Jànos hoț.
Nagy Peti hoț; au vîndut bunurile jefuite unui croitor din Debrețin

În Maramureș la Crăciunești găzduitor este Paul Ștefan.

În Maramureș la Ocnești găzduitorul a fost un nobil bătrîn cu o barbă bălaie ordonată și bogată.

Secundus fatens, publicus malefactor Blasius Nemes Maramarosiensis, spontaneae sine tortura fatetur:

În Maramureș la Crăciunești Paul Todor, bunicul tîlharilor găzduitor. Ioan Griga zis Fodor Griga, găzduitor.

În districtul Bistriței găzduitor le este preotul românesc din Bichiș și ginerele său.

În Districtul Lăpuș, la Lăpușul Românesc găzduitor le este judele sătesc birăul Alexă.

În Districtul Lăpuș în satul Stoiceni găzduitor le este Nemes Gheorghe.

Floraș Teodor tîlhar și Ioan fratele său mai mic, tîlhar din Iáno din Crăciunești, Maramureș.

Contranța și Paul Ștephan, găzduitori.

În Districtul Lăpuș, la Libotin găzduitor le este preotul.

Ieremia, din Hărnicești, găzduitor.

Todor Mihai găzduitor locuiește cu tatăl său. Este jude sătesc, la Crăciunești, în comitatul Maramureș.

Petras Andrei este găzduitor.

În Districtul Lăpuș, la Costeni găzduitori le sînt Ciura I Ioan și Dulcu Lazăr.

În Districtul Baia Mare în satul Noul de Sus, Szakál Dumitru găzduitor al tîlharului Csontos Ioan.

În Maramureș, în satul Sîrbi găzduitorul tîlharului Doma Iacob este Petru Tarța.

În Maramureș în satul Hărnicești găzduitor este Săcăliș Lazăr al cărui frate mai mic Todor este tîlhar.

În Maramureș la Crăciunești găzduitor le este un om cu un ochi, Lazăr / Și / Paul Ștefan le este găzduitor.

În Maramureș la Sîrbi găzduitor le este Giurca Petraș.

În Maramureș la Crăciunești găzduitor le este Paul Griga. / iar / fratele mai mic Mononar zis și Molnar este tîlhar.

În Maramureș la Brabu găzduitorile este Cozma, locotenent.

În satul Hoteni, fiul lui Vasile din Hoteni, Ursu, găzduitor Mononar zis Molnar Simon, tîlhar.

În Maramureș în satul Sîrbi, găzduitor le este evreul ce cu încă trei (asociați) este arendașul morii lui Dunca Ioan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În Maramureş, în satul Deseşti, tîlharul Iacob cu numele de Ilie, dar nu Drăguş Ilie, este găzduitor.

În Districtul Lăpuş, în Lăpuşu Unguresc găzduitor este Szász István şi Oros Iuon.

Judele de curte din Beiuş şi Kis Balás sînt părtinitorii tîlharilor unguri / care / o iarnă au locuit aici în satul Coşdeni, satul Gurani / satul Şoimi, în care au depus tîlharii bunurile prădate din oraşul Koszon din Polonia: Găzduitorii locuiesc în / localitatea / Crişul Negru.

Tot Gheorghe şi Varga Ioan sînt hoţi.

În Districtul Baia Mare, în satul Cetăţele locuieşte un găzduitor vestit de hoţi.

Tertius fatens publicus malefactor Flora Lőrintz spontanee sine tortura fatetur.

În Maramureş la Crăciuneşti Paul Todor a fost găzduitorul şi mesagerul tîlharilor.

Todor Griga găzduitor şi mesager.

În Deseşti găzduitor a fost Hotimány şi mesagerul tîlharilor.

Şi la Sighet există un găzduitor şi mesager al tîlharilor.

În Districtul Lăpuşului judele din Lăpuş este găzduitorul lui Pintea şi-l cheamă Alexă.

În Districtul Chioar la Copalnic găzduitori au fost Nemeş Ştefănuţ, Todorel Savul. Tot György şi Varga János, tîlhari / de aici /.

În comitatul Sătmarului în satul Sîrbi zis şi Totfalău, de cînd tîlhăreşte Pintea, îi este găzduitor Pop Dămian.

În Districtul minier, în satul Surdeşti, găzduitorul lui Cristea Giurca şi al declarantului este Nicoară Călin.

În Districtul Baia Mare, satul Negreia găzduitor este preotul românesc, / iar / tîlhari au fost Oros Ioan şi ginerele său.

Quartus fatens malefactor Petras János alias Kukurutz spontanee sine tortura fatetur:

În Maramureş la Crăciuneşti găzduitorii şi mesagerii tîlharilor sînt Paul Todor, Ionuţ Griga zis şi Fodor.

În Districtul Lăpuş, la Lăpuşu Românesc găzduitor este Alexă judele / sătesc/.

În Districtul Lăpuş, la Stoiceni găzduitorul este Nemeş Gheorghe zis şi Pintea, al tîlharului Petraş Ioan.

În Districtul Lăpuş, la Costeni, găzduitor este Ciura Iuon, tîlhar este Iuon Ţiganul / iar alt / găzduitor al lor este Roman Teodor.

În comitatul Sătmarului în Buzeşti găzduitorul tîlharului Ursu Ardeleanu, este preotul satului.

În Districtul Chioar la Copalnic găzduitor este Nemeş Ştefănuţ.

În Districtul Lăpuş în Ianoşda de lîngă satul numit Stoiceni găzduitorii tîlharului Mîndruţ sînt fii lui Miron, Gribola şi celălalt Grigora.

În Districtul Lăpuş în satul Coplean găzduitorul tîlharului Timofei este Drăgan Vasile.

În Districtul minier la Şişeşti, găzduitorul tîlharului numit Giurca este Todoruţ (Todorka) Vasile.

În Districtul minier la Surdeşti tîlharul numit Buda Simion i-a lăsat mamei sale o manta albastră de blană căptuşită cu piele de vulpe.

Quintus fatens malefactor Pusztai Samu spontanee sine tortura fatetur.

În Maramureş în satul numit Hărniceşti un om cu numele Ştefănuţ este tăinuitor.

În Maramureş, la Crăciuneşti, un om cu numele Ştefan este tăinuitor, neamurile lui Ştefan numiţi Toader sînt tîlhari la Crăciuneşti, tot acolo şi Varga János şi Todor Zabul sînt tîlhari.

În Districtul Baia Mare la Negreia este tîlharul Vasile.

În Districtul Baia Mare la Surdeşti tăinuitor este Guluman Lupu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În Districtul Chioarului, la Copalnic, Nemeş Ştefan este tăinuitorul tîlharului cu numele Batizai a cărui soţie locuieşte la Satulung.

În Districtul Lăpuşu Românesc tăinuitor este judele Alexa tatăl vitrega al lui Pintea.

Sextus malefactor et fatens Borsa Jakab Erdödszadiensis spontanee sine tortura fatetur:

În Maramureş în satul cu numele Deseşti, Hotman şi cu fiul său Hotman Dan, amîndoi sînt tăinuitori şi mesageri ai tîlharilor.

În Maramureş în satul numit Crăciuneşti, Fodor Grigora şi Paul Todor amîndoi sînt tăinuitori şi mesageri ai tîlharilor.

În Districtul Lăpuşu Românesc tăinuitor este judele Alexa tatăl vitreg al lui Pintea.

În Districtul Chioar în satul cu numele Colţirea tăinuitor al tîlharului Kis Katona este Nemes János zis Ionuţ.

În Districtul Chioarului, la Copalnic, tăinuitor este Nemeş Ştefănuţ.

În Districtul Baia Mare în satul Şurdeşti, Zakaria este tăinuitorul tîlharului din Batiza.

În comitatul Sătmar la Cicîrlău, Cupşa Petru este tăinuitorul lui Pintea.

În Districtul Baia Mare, la Ferneziu de Sus Oros Marcu este tăinuitor. Tîlharului Varga János. Pintea a dat prefectului Cămării din Maramureş, un om gras din Dej, o haină cusută, căptuşită cu scofium.

Todorka Zabul hoţ
Varga Jànos hoţ
Tot György hoţ

În Districtul Baia Mare la Negreia preotul este tăinuitorul, Orosz Jànos, ginerele lui este tîlhar.

În Maramureş la Crăciuneşti Vasil Paul ginerele lui Todor este tăinuitorul.

În Maramureş, la Hărniceşti, Szakálla László este tăinuitorul tîlharilor Nagy Peti, Nagy Làszló, Varga Jànos, Madaraszi Gábor, Orosz János şi Csonka Gergely.

În Maramureş la Hărniceşti, Jeremias este tăinuitorul.

În Maramureş la Oneşti, Jura Ioan este tăinuitor.

În Maramureş la Crăciuneşti, Petruţ Ioan este tăinuitor al tîlharilor Varga János, Toth György, Dioszegi Pap Istok.

Septimus fatens malefactor Nikora Joseph mediante torturae fatetur:

În Maramureş, Hotiman bătrînul şi Hotîman Dan sînt tăinuitorii şi mesagerii tîlharilor.

În Maramureş la Crăciuneşti, Fodor Griga şi Paul Todor sînt tăinuitorii şi mesagerii tîlharilor.

În Maramureş la Sighet, fratele mai mic al tricesimatorului Mathe Deák este mesagerul tîlharilor şi trădătorul grecilor.

În Districtul Bistriţa preotul împreună cu ginerele său sînt tăinuitori.

În Districtul Lăpuşului, la Lăpuşul Românesc judele Alexă este tăinuitor.

În Maramureş la Crăciuneşti, Petraş Andrei este tăinuitor.

În Maramureş la Sîrbi, Danko Ioan este tăinuitor.

În Maramureş la Onceşti, Jura Ionaş este tăinuitor.

În Districtul Baia Mare la Şurdeşti, Gulumany Lupu, Gulumany Ioan, sînt tăinuitorii tîlharilor numiţi Grumeză Gheorghe şi Kis Katona.

În Districtul Chioar în Coltirea Nemeş Gheorghe este tălnuitor.

În Comitatul Sătmar la Buzeşti, Lopat Jànos este tăinuitor, la Sîrbi. Pap Demian este tăinuitor general.

În Districtul Chioar, la Copalnic, Nemeş Ştefănuţ este tăinuitor.

N. B. În Comitatul Sătmar, la Mădăraş găzduitor este Pap Janko.

La Săliişte, Balkós Petru este găzduitor.

În Comitatul Sătmar, mai jos de preot locuieşte un om cu numele Petru, care este tăinuitor.

La Şiseşti preotul este tăinuitorul lui Gilvàtsi Costin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

La Janosda, pentru tîlharul János, fratele lui mai mare este tăinuitor.
În comitatul Sătmar la Surdești, Todor Marton este tăinuitor.

Octavus fatens malefactor Batizai Todor mediante tortura fatetur.
În Districtul Lăpuș., la Lăpușu Românesc, judele Alexă tăinuitorul tîlharilor, de asemeni și un om cu numele Cozma este tăinuitor la Lăpuș.
În Maramureș la Onceşti, Jura Ionaș este tăinuitor.
În Maramureș la Sîrbi, Danka Ionaș este tăinuitor.
În Districtul Baia Mare, la Surdești Nicola Călin este tăinuitorul tîlharului Gruman Gheorghe.
În Maramureș la Deseşti, Hotiman este tăinuitor.
La Baia Sprie, Szöcs János a cumpărat multe lucruri de la tîlhari, acesta locuiește deasupra cimitirului la intrarea de către Surdești.
În districtul Baia Mare la Surdești, găzduitor este Guluman Ștefan.
În districtul Lăpuș la Lăpușu Unguresc Szász Istoc este găzduitorul tîlharului Batiza.
În districtul Lăpuș la Lăpușu Unguresc, Boga Grigore este tăinuitorul tîlharului Libotin Ioan.
În districtul Lăpuș, la Stoiceni, Nemes György este tăinuitorul tîlharului Kukurutz.

În districtul Chioar la Copalnic, Nemeș Ștefănuț este tăinuitor.
În comitatul Sătmar, în satul Sîrbi, Pop Demian este mare tăinuitor.
În districtul Lăpuș, la Ungureni, Popa Cozma este tăinuitor.

Nonus malefactor et fatens Pap Kosztin spontaneae sine tortura fatetur.
În districtul minier, la Șiseşti, Pop Ioan preotul este tăinuitor.
În districtul Sătmar la Sîi, un om cu numele Albota este tăinuitorul.

Decimus fatens malefactor tam spontaneae quam mediante tortura fatetur.
În Maramureș la Deseşti, Hotyman Iuon este tăinuitorul și mesagerul tîlharilor.
În Maramureș la Crăciunești Todor Grigoraș și Paul Todor sînt tăinuitorii și mesagerii hoților.
În districtul Baia Mare, Guluman Lupu este tăinuitor.
În Comitatul Sătmar, la Sîrbi, Popa Demian este tăinuitor.
În districtul minier la Surdești, Todor Grigoraș este găzduitor.
În districtul Chioar la Copalnic Nemeș Ștefănuț este tăinuitor, tăinuitorul tîlharilor Batizi Jànos și Kukurutz.
În districtul Lăpuș, judele Alexa este tăinuitor.

Undecimus fatens malefactor Baba Miklos spontaneae fatetur.
În Maramureș la Deseşti, Hotman și Fodor Griga sînt găzduitori.
În Maramureș la Crăciunești, Paul Ștefan este tăinuitor.
În districtul Lăpuș, judele Alexa este tăinuitorul.

Duodecimus fatens malefactor Fodor Tamas et mediante tortura fatetur.
În Maramureș la Deseşti Hotman Dan este tăinuitorul și mesagerul tîlharilor.
Paul Teodor locuitor din Crăciunești este tăinuitorul și mesagerul tîlharilor.
Fratele mai mic al lui Mathe Deàk tricesimator din Sighet este mesager al tîlharilor și trădătorul lor.
În districtul Lăpușului, la Lăpușu Românesc, judele Alexa este tăinuitorul tîlharilor.
În districtul Baia Mare, la Surdești, Guluman Ștefan este tăinuitor.
În Maramureș la Onceşti, Iura Ionaș este tăinuitor.
În districtul Baia Mare, la Negreia, popa este tăinuitor, tăinuitorul tîlharului Oros Iuon.
În Maramureș la Sîrbi Danka János este tăinuitor.
În Maramureș la Hărnicești, Săcăliș Lazar este tăinuitor.
În districtul Baia Mare, la Negreia Szakály Demeter este tăinuitor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În districtul Sătmar la Sîrbi, Pop Demian este tăinuitor vestit.
La Nănești, Moldovan Iosif este tăinuitor.

Decimus tertius fatens malefactor Magdan László spontanae fatetur.
În Maramureș, la Deșești., Hotiman Dan este tăinuitorul și mesagerul tîlharilor, iar la Crăciunești Fodor Grigoraș.
În districtul Lăpuș, judele Alexa din Lăpușu Românesc este tăinuitor.
În Maramureș la Crăciunești, Lazăr orbul este tăinuitorul.

Decimus quartus fatens malefactor Mautz Mihály, spontaneae fatetur.
În districtul Baia Mare Nicoară Călin este tăinuitor.
Quam inquisitionem de verbo ad verbum sine augumentatione vel variatione aliquali ad Instantiam Graecorum et Mercatorum domnificatorum fatura illorum pro cautela taliter esse peractam fide nostra mediante recognoscimus.
In Szatthmàr, anno 1701 die 12 Julii et subsequentibus.
Joannes Viski iudex nobilium
Comitatus Szatthmár m. pr. (L.S..).

Michael Dékán
Assesor Inclyti comitatus Szatthmàr
m. pr. (L.S.)

Pe coperta fascicolei:
A/nno/1701

Copia Extractus inquisitionis de publicis malefactoribus Pintyeianis emanata.
vide Libe / i / R / egii / sub lit. / tera / G. pag. 431, 432.
" " " " H. pag. 74.
74 Pag. / ina / Libr / i / R / egiis Hung / arici / 227.

pe verso:

Copia Extractus inquisitionis ex examinis publicorum malefactorum Pintyeianorum suae farinae complicis extradantium Regiis, Joannes Viski Jud /icia/ lium et Michaele Dekány jur / atus / assesor comitat / us / Szatmar sub dato 12 Julii 1701. / Nro / 21.

M.O.L. Gub. Trans. (in Pol.) F. Szekcio, Anno 1701 / Nro / 74 *Fotocopia în Arh. St. Mureș, col. doc. foto, nr. 10.*

NEW INFORMATIONS FROM PINTEA VITEAZUL AND HIS COMRADES

(Summary)

Making use of the informations contained in a judicial protocol comprising the depositions made by some of the comrades of Pintea Viteazul, in this study the author reestablishes, by means of documents, the circle of the close fellows of the famous outlaw that has, for near a decade, dominated the moral and political state of mind in the Transylvanian Principality. The present study touches, in its essential aspects, the very reasons of being and of asserting himself, of the one who, owing to

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

an innate spirit of justice, was dreaded by some and worshipped by others, or even causing terror among the high and mighties of that time, to such an extent as to persuade the general commander of the Austrian garrison from the Satmar fortress to offer annual subsidies in order to approach him and to annihilate his daring deeds.

Extending the sphere of knowledge regarding the life and activity of Pintea Viteazul, this dominant personality at the crossing of the XVIth and XVIIth centuries in the Transylvanian life, the present study reflects at the same time the attitude of the Principality Government that, alike the commanders of the Imperial army in the North-Eastern part of the Principality, is norried about the harmful and destructive evolution of the great outlaw's deeds, even on a state line.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

INSTITUȚIA DE NOTAR SĂTESC DIN TRANSILVANIA[1]

SZABÓ NICOLAE

Notarul satului (notarius pagi, falujegyző, Dorfnotär) era unul dintre conducătorii obștei sătești din perioada de destrămare a feudalismului transilvănean[2]. În rezolvarea treburilor scriptice ale satului și membrilor obștei sătești, el apare ca un urmaș al „diacului țărănesc" din evul mediu dezvoltat, și va deveni — alături de preoți și dascăli — unul dintre elementele componente ale intelectualității sătești în secolele XVIII-XIX.

Primele știri, de care dispunem, despre notarul sătesc transilvănean provin din secolul al XVI-lea; în unele sate de pe Pămîntului Crăiesc în acea vreme existînd învățători rurali care deținеau și funcția de notar să-

---

[1]. Dacă comunicarea științifică *Notarul satului transilvănean în perioada de descompunere a feudalismului* (în *Lucrări Științifice*, vol. II., Tîrgu Mureș. 1970, p. 231-236) se baza pe unele cercetări parțiale, studiul de față valorifică rezultatele unor cercetări mai aprofundate și largi, clarificînd noi aspecte ale istoriei instituției de notar sătesc și ale istoriei intelectualului laic rural — notarul sătesc.

[2]. Dintre lucrările care fac referiri și la notarul sătesc transilvănean merită atenție: Barta László, *A községjegyzői intézmény története Magyarországon tekintettel hazánk helyhatóságainak szervezetére* (Istoria institutului de notar comunal din Ungaria în contextul organizării administrației locale din patria noastră) I-III, Budapest, 1882; Alsó László, *A községjegyző jogállása (A függőlékben nemes Bihar vármegye nótáriusainak számára készült instrucció 1815-ből és egyéb idevágó történeti emlékek)* / Statutul juridic al notarului comunal (În anexă instrucțiunile făcute pentru notarii nobilului comitat Bihor din 1815 și alte documente istorice) /, Budapest, 1925; Idem, *A nemesi község hatósága és szervezete* (Atribuțiile și organizarea comunei nobiliare), Budapest, 1928; Kring Miklós, *A községi közigazgatás történetéhez* (Cu privire la istoria administrației comunale), în *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére* (Volum omagial la a șaizecea aniversare de la nașterea lui Szentpétery Imre), Budapest, 1938, p. 23[illegible]-250; Berlász Jenő, *A községi levéltárak állapotáról* (Despre starea arhivelor comunale), în *Levéltári Közlemények* (Analele Arhivistice), XVIII-XIX (1941-1942) p. 526; Camil Mureșan, Ștefan Imreh, *Probleme de istorie socială și agrară în protocoalele satului Romos 1805-1847*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyei*, Series Historia, 1970, nr. 2, p. 21-30; Ștefan Imreh, Camil Mureșan, *Un nou izvor pentru cunoașterea vieții satului din Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (Bugetele sătești din comitatul Alba de Jos)*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 215-237;; Imreh István. *A rendtartó székely falu (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából)* (Organizația satului secuiesc), Bukarest, 1973, p. 75-86; Idem, *A törvenyhozó székely falu* (Statutele comunale), Bukarest, 1983, p. 61-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tesc[3]. În secolul al XVIII-lea, se pare, după analogia instituţiei de notar orăşenesc, a început să se răspîndească şi instituţia de notar sătesc în diferite părţi ale Transilvaniei. În anul 1618 este pomenit la Vurpăr dascălul Valentinus Martini, care îndeplinea şi atribuţiile notarului[4]. În matricolele gimnaziului din Sibiu, dar şi în alte documente provenite din secolul al XVII-lea pot fi citite asemenea menţiuni: „factus notarius Lesckirchensis"; „... obiit amplissimus dominus Michael Closius / ... / notarius Rotbacensis"[5]. În anul 1711 la Arcuş, iar în 1715 la Uzon din scaunul Trei Scaune exista deja funcţia de „notar jurat" („esküdt nótárius")[6]. „Constitutio"-ul scaunului Arieş din anul 1723 prevedea instituirea funcţiei de notar sătesc pentru *satele româneşti*, notarul avînd obligaţia să le ajute cu sfaturile lui şi să le transmită legile şi dispoziţiile primite de la organele superioare[7]. De la mijlocul secolului al XVIII-lea avem cunoştinţă de notarul sătesc Teodor Ungur din Mărgău (Meregyó) din comitatul Cluj[8]. În deceniile următoare notarul satului poate fi identificat în toate părţile Transilvaniei. Cu toate acestea, funcţia de notar sătesc pînă în deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea a fost instituită doar în împrejurări deosebite şi nu ca o instituţie încadrată oficial în sistemul administrativ rural al provinciei. Doar în cercul Zărandului din comitatul Hunedoara — teritoriu care pînă în anul 1787 aparţinea administrativ de Ungaria — notarul satului apare ca o instituţie generalizată; 2-8 sate avînd cîte un „notarius pagi" cu o retribuţie stabilită unitar[9].

Examinînd situaţia satelor din comitatul „Tîrnava şi scaunul Mureş unit", care în anul 1785 aveau notar — noi am identificat existenţa notarului sătesc în 25 sate dintr-un număr de 193 de sate[10] —, rezultă că printre acestea se găseau atît sate mai mari cît şi sate mai mici, sate io-

---

3. Georg Edward Müller, *Der sächsische Dorfschulmeister und Dorfnotär in der Zeit vor der Reformation in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVII, 1934, 1; Frankl (Fraknói) Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* (Freeventarea şcolilor autohtone şi străine în secolul al XVI-lea), Budapest, 1873, p. 18.

4. Nicolae Albu, *Istoria învăţămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 177.

5. Rudolf Briebrecher, *Mitteilungen aus der Nagyszebener (Hermannstädter) Gymnasialmatrikel*, în *Program des evangel. Gymnasiums A. B. und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1910/1911*, p. 56; Martinus Ziegler, *Virorum Coronae eximiorum ac illustrium vita honores et mors*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brassó, 1909, p. 110.

6. Imreh István, *A törvényhozó székély falu*, p. 64.

7. Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen, *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*. I, Budapestini, 1885, p. 127.

8. Sebastian Stanca, *Primarii satelor româneşti din Ardeal înainte de 1848*, în *A.I.I.N.*, VII, (1936-1938), p. 703-705.

9. Arhivele Statului Deva, Arhiva comitatului Hunedoara (în continuare: Arh. Com. Hunedoara), 4/1787, p. 201-202; Arhivele Statului Tîrgu-Mureş, Arhiva Scaunului Mureş (în continuare: Arh. Sc. Mureş), Colecţia Conscripţiilor Urbariale, nr. 1-193; Arhivele Statului Tîrgu Mureş, fondul fam. Teleki de Szék, Seria Ec. Wass, 4A-8, p. 6. Mai vezi: Imreh István, *A rendtartó székély falu*, p. 81-82.

10. Arh. Sc. Mureş, Colecţia Conscripţiilor Urbariale, nr. 1-193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

băgeşti, sate în care trăiau într-un număr destul de mare ţărani liberi, sate cu populaţie românească, maghiară şi săsească. Instituirea funcţiei de notar sătesc în această perioadă era determinată deci nu atît de împrejurări specifice, ci de factori mai generali.

Politica de centralizare a Curţii din Viena, reformele militare, fiscale, judiciare, administrative etc. şi întroducerea formalităţilor birocratice în administrarea şi conducerea aparatului de stat, în timpul Mariei Tereza şi al lui Iosif al II-lea, au adus schimbări şi în conducerea statului transilvănean. Statul birocratic, reprezentat pe linia administrativă prin autorităţile comitatense, scăunale şi districtuale, a impus conducerii satului transilvănean un şir de noi atribuţii şi obligaţii. Pe lîngă sarcinile ce trebuiau rezolvate în interesul obştei săteşti ţărăneşti — administrarea averii şi a veniturilor obşteşti, împărţirea pămînturilor rămase în folosinţă comună, exploatarea pădurii comunale, stabilirea alternanţei culturilor, organizarea pazei cîmpurilor şi a satului, grija pentru lucrările de interes obştesc, convocarea şi conducerea adunărilor generale ale comunităţii săteşti, prezenţa la rezolvarea unor treburi particulare ale sătenilor etc.; sarcinile impuse de puterea centrală ca evidenţa contribuabililor, a capacităţii lor de plată, repartizarea şi strîngerea dărilor, sprijinirea recrutărilor forţate pentru armată, repartizarea şi trimiterea ţăranilor la muncile publice, încartiruirea trupelor, întreţinerea acestora, asigurarea cărăuşiilor pentru armată, întreţinerea dregătorilor superiori, a diferiţilor executori, urmărirea dezertorilor, a iobagilor fugiţi, precum şi a tot felul de „răufăcători", care „primejduiau" — bineînţeles în concepţia autorităţilor şi a stăpînilor de pămînt — siguranţa şi ordinea publică şi îndeosebi averea şi siguranţa stăpînilor de pămînt, precum şi alte obligaţii oficiale puneau conducerea satului într-o situaţie dificilă. Conducătorii obştei ţărăneşti şi în special judele satului (judex pagi) au fost transformaţi în nişte „slujbaşi" ai statului. Totodată şi stăpînii de pămînt căutau prin orice mijloace să transforme conducerea satului într-un organ al lor[11]. În asemenea situaţie conducătorii satului (judex pagi, juraţi pagi=juraţii satului, seniori pagi=sfatul bătrînilor etc.)., se aflau între ciocan şi nicovală, fiind atacaţi atît din partea sătenilor, de obştea ţărănească cît şi de organele statului şi respectiv de stăpînii de pămînt. Executarea ordinelor şi dispoziţiilor împovărătoare şi susţinerea servilă a intereselor stăpînilor de pămînt nu numai i-au făcut pe conducătorii satului „nepopulari", dar au stîrnit adesea indignarea şi ura obştei ţărăneşti împotriva lor. În acelaşi timp, dacă rămîneau ataşaţi obştei săteşti şi nu-şi dădeau silinţa suficientă în impunerea voinţei dregătorilor de stat şi a stăpînilor de pămînt, ei aveau de suferit din partea acestora, ca-

---

11. David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII şi XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*. IV (1961), p. 221-222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

re-i maltratau. Din această cauză, țăranii căutau să se sustragă funcției de judex pagi. Funcția de jude — arată David Prodan — „...dintr-o demnitate, o distincție rîvnită de toți, a devenit o servitute, o sarcină deosebit de grea, ocolită de toți"[12].

În această situație, organele administrative comitatense, scăunale și districtuale, au renunțat la sistemul de alegere a judelui satului și au trecut la introducerea obligativității ocupării funcției de jude, de către toți țăranii aserviți. Astfel, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Transilvania alegerea liberă de către obștea sătească a judelui satului era practicată doar în puține sate[13].

Lichidarea eligibilității judelui satului și introducerea sistemului de „jude de-a rîndul" (soros bíróság) a avut și alte consecințe și implicații. În condițiile analfabetismului aproape general în satele iobăgești și covîrșitoare în satele unde s-au menținut într-un număr mai mare și țăranii liberi, era imposibilă efectuarea formalităților birocratice cerute de puterea centrală sau de dregătoriile comitatense, scăunale și districtuale din partea judelui satului, respectiv ținerea evidențelor de impunere, de percepere a impozitelor, de efectuare a cărăușiilor pentru armată etc. Totodată, prin lichidarea eligibilității judelui s-au creat condiții ca această funcție să fie mai des acaparată de oamenii stăpînilor de pămînt, care pe lîngă faptul că s-au dovedit servili față de dregătorii și stăpînii de pămînt și necruțători față de contribuabili, au trecut și la însușirea sumelor și produselor percepute în dări, a averii obștei sătești, devenind deci abuzivi, ei înșiși asupritori. În asemenea situație, deși ar fi fost mai necesar ca oricînd, obștea sătească n-a mai putut să-și exercite controlul său asupra activității judelui, a conducerii satului[14]. Acest fenomen constituia o manifestare concludentă a adîncirii crizei autonomiei satului transilvănean.

Autoritățile administrative și-au dat seama de pericolul ce-l reprezenta acest fenomen pentru interesele sale, respectiv pentru asigurarea unui număr suficient de contribuabili, a capacității lor de plată, pentru încasarea dărilor, întreținerea trupelor încartiruite, efectuarea recrutărilor pentru armată etc. și astfel, în anul 1772, Maria Tereza a intervenit cu noi reglementări și cu generalizări, cerînd comunităților sătești să se îngrijească de participarea unor persoane știutoare de carte la reviziile bilunare sau trimestriale, făcute în fața perceptorilor regali, asupra încasării și vărsării dărilor, în cazul în care judele satului ar fi neștiutor de carte[15].

N-am reușit să urmărim cît timp și în ce măsură a fost îndeplinită sau tărăgănată aplicarea acestor dispoziții ale „absolutismului luminat",

---

[12]. *Ibidem.*

[13] Szendrey István, *A XVIII. századi erdélyi falubiróságról* (Despre judele sătesc transilvănean din secolul al XVIII-lea), în *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae*, Series Historica, II, Debrecen, 1963, p. 117.

[14]. David Prodan, *Op. cit.*, passim; Szendrey István, *Op. cit.*, passim.

[15]. Arh. Sc. Mureș, Ordine generale guberniale și imperiale, nr. 320, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cine dintre ştiutorii de carte din mediul rural (preoţi, dascăli, ţărani liberi sau nobili mici contribuabili) au participat la reviziile în cauză. Cert este că dispoziţiile respective au impulsionat procesul de instituire a funcţiei de notar sătesc. S-a putut stabili, chiar după o investigaţie sumară că, pe la anul 1785 în cca. 12% din satele transilvănene funcţionau deja notari săteşti[16].

Împăratul Iosif al II-lea a luat noi măsuri pentru întărirea capacităţii de control al obştei săteşti asupra activităţii judelui satului. Aceste măsuri, ca şi reformele administrative, fiscale, judecătoreşti, militare, sanitare etc. ale „împăratului luminist" — caracterizate prin tendinţe insistente de centralizare — au adus schimbări şi în conducerea satului transilvănean. Ca urmare, anii de domnie ai „împăratului luminist" au marcat începutul unei etape noi şi în dezvoltarea instituţiei de notar sătesc, implicit în istoria intelectualităţii laice rurale. Printre măsurile menite să asigure creşterea numărului ţăranilor contribuabili, menţinerea capacităţii lor de plată, încasarea şi vărsarea dărilor în vistieria statului, întreţinerea trupelor, efectuarea cărăuşiilor necesare armatei etc. se poate enumera şi admiterea instituirii funcţiei de notar sătesc, prin rescriptul dat în anul 1786 în acest sens[17], notarul urmînd „să fie om al condeiului în treburile obştei..." („... in negotiis Comunitatis Calamum ducet...")[18]. Bineînţeles, rescriptul în cauză nu era singura măsură menită să întărească autonomia obştei săteşti, capacitatea de control asupra activităţii judelui satului şi a întregii conducerii săteşti.

În condiţiile războaielor purtate împotriva Imperiului otoman şi împotriva Franţei revoluţionare, cînd sucesele militare ale revoluţionarilor francezi au început să primejduiască chiar existenţa Imperiului habsburgic, menţinerea ordinei interne, asigurarea recrutărilor pentru armată, a transporturilor militare, a încasării şi vărsării dărilor etc. au devenit o necesitate vitală pentru Curtea de la Viena. În acest scop, ea era gata să frîneze excesele stăpînilor de pămînt, să prevină abuzurile de putere săvîrşite de dregătorii locali şi chiar să împiedice împovărarea exagerată a contribuabililor, a obştilor ţărăneşti. Pe această linie politică se înscria şi lărgirea atribuţiilor notarilor săteşti în privinţa apărării intereselor obştii săteşti.

În teritoriile regimentelor de graniţă, prin aşa-numitele „Articole de lege care s-au dat în Miercurea (Ciuc)" („Törvényes punktumok melyek (Csík) szeredában adattak ki"), în anul 1771, notarii au fost obligaţi deja să asigure evidenţa veniturilor şi cheltuielilor obştei săteşti, urmînd să dea socoteală asupra acesteia la sfîrşitul fiecărui an[19]; să întocmească „protocolul judecătoresc" asupra delictelor rezolvate de „scaunul juraţilor" din sat („Forum Pagensis", „Hitesek Széke") şi să elibereze actele oficiale

---

16. *Ibidem*, Colecţia Conscripţiilor Urbariale, nr. 1-193.
17. *Ibidem*, Ordine generale guberniale şi imperiale, nr. 320, p. 169-172.
18. *Ibidem*.
19. Arhivele Statului Sf. Gheorghe, Arhiva Scaunului Trei Scaune (în continuare: Arh. Sc. Trei Scaune), fondul nr. 1, registre de procese verbale, nr. 2/12, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pentru părţile litigiante din localitatea în cauză[20]. În anii 1785-1786 notarii săteşti, ca reprezentanţi aleşi ai obştilor săteşti, au participat la efectuarea conscripţiilor urbariale[21]. În 1786 Iosif al II-lea reglementa oficial pentru prima oară în Transilvania atribuţiile notarului sătesc. Potrivit rescriptului dat de „împăratul luminist", notarului îi revenea sarcina de a rezolva toate treburile scriptice ale obştei săteşti, să redacteze *jalbele, memoriile* adresate stăpînilor de pămînt, dregătorilor superiori în numele obştei săteşti sau în numele unor ţărani; să pregătească socoteala obştii, rapoartele destinate autorităţilor superioare, să ţină la curent protocoalele obştei pentru ordinele şi dispoziţiile primite, registrele de venituri şi cheltuieli, protocoalele pentru procesele judecate la „forum pagensis", precum şi cele pentru alte probleme curente şi, în genere, să contribuie la soluţionarea tuturor problemelor obştei săteşti[22]. În concepţia autorităţilor centrale notarul sătesc urma să aibă mai mult atribuţii cu caracter administativ-funcţionăresc, dar şi de control, exercitat în privinţa administrării veniturilor obştei săteşti.

Schimbări fundamentale în caracterul atribuţiilor notarului sătesc, în favoarea obştei săteşti vor interveni curînd, chiar în deceniul următor al secolului al XVIII-lea, dar în special în primul deceniu al secolului următor. Aceste schimbări pot fi înţelese numai în contextul general al societăţii transilvănene, determinat de revoluţia ţărănească din anul 1784 şi de evenimentele politice din Marele Principat al Transilvaniei, petrecute sub influenţa revoluţiei burgheze din Franţa. Aşa cum rezultă chiar din dispoziţiile referitoare la noile atribuţii ale notarului, schimbările produse erau necesare, căci „norodul este peste măsură împovărat"[23]. Documentele în cauză nu pomenesc însă nimic, de ce chiar în anul 1790 a devenit atît de importantă în concepţia autorităţilor centrale problema împiedicării „împovărării norodului"... „peste măsură". Cert este faptul că, prin *Instrucţiunile privind transporturile militare* („Forspontozási utasítás")[24] din 2 decembrie 1790, guberniul obliga dregătorii comitatelor, scaunelor şi districtelor să explice notarilor săteşti şi celorlaţi conducători ai satelor, ce au de făcut în privinţa rezolvării treburilor obşteşti, să le dea instrucţiunile în cauză în limbile vorbite de populaţia locală pentru a se putea conforma şi pentru a supraveghea respectarea instrucţiunilor menţionate de către trupele încartiruite în satele transilvănene şi de ofiţerii armatei, împiedicînd pe această cale excesele şi abuzurile de putere, ca populaţia contribuabilă să nu sufere din cauza cărăuşiilor cerute nelegal pentru trupele aflate în marş (deci abuziv şi gratuit, întrucît nu erau adeverite, prin chitanţe oficiale, cărăuşii şi proviziile percepute pentru trupele imperiale.). De asemenea, notarii au fost obligaţi să raporteze dregă-

---

20. *Ibidem*, nr. 2/13, p. 61.
21. Arh. Sc. Mureş, **Colecţia Conscripţiilor Urbariale, nr. 1-193.**
22. *Ibidem*, Ordine generale guberniale şi imperiale, nr. 320, p. 169-172; *Bécsi Magyar Kurir* (Curierul Maghiar din Viena), 1787, XVIII, p. 142-143.
23. Arh. Sc. Trei Scaune, fondul nr. 1, nr. de inventar 2/13, p. 88.
24. Arh. Sc. Mureş, Ordine generale guberniale şi imperiale, nr. 320, p. 398.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

torilor cercurilor militare, comisarilor districtuali şi chiar Comisariatului General Provincial din Transilvania („Főtartománybeli Bizottság") abuzurile şi actele nelegale săvîrşite de aceste trupe[25]. În acest scop, notarii au fost obligaţi să ţină evidenţa exactă asupra efectuării cărăuşiilor pentru armată, a dărilor în natură plătite armatei, proviziile percepute pentru întreţinerea trupelor încartiruite sau aflate în marş[26].

Extinderea atribuţiilor, a obligaţiilor notarilor săteşti în acest sens, este reflectată cu certitudine în documentele vremii în toate părţile Marelui Principat al Transilvaniei, chiar în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. Astfel, în Petridul de Sus din comitatul Turda, notarul Andrei Miklós înregistra în „Cartea roşcată" („Veres Könyv") dările percepute de la săteni[27]; la Grindeni din acelaşi comitat, documentele provenite de la notarul satului pomenesc de „listele dărilor în natură, făcute pe indivizi", păstrate de notar împreună cu alte documente[28]; în localitatea Găleşti din scaunul Mureş, în anul 1793 notarul satului conducea „protocolul pentru dările militare în natură"[29]. În anul 1794 notarii săteşti din comitatul Hunedoara au fost mustraţi tocmai pentru neglijenţa manifestată în ţinerea evidenţelor privind dările militare achitate de ţărani, făcînd prin această indolenţă imposibilă clarificarea situaţiei privind administrarea dărilor militare din „ultimul război"[30]. Doi ani mai tîrziu, dregătorii comitatului Hunedoara vor dispune din nou notarilor săteşti să ţină evidenţa dărilor în natură, a proviziilor şi a cărăuşiilor pentru trupele încartiruite, adunînd în acest scop toate chitanţele eliberate de oficialităţile militare ţăranilor contribuabili[31]. Notarii din satele Atid, Secuieni, Filiaşi, Bodogaia, Nicoleni şi altele din scaunul Odorhei aveau în 1796, printre altele, obligaţia să introducă în „registrul de chitanţe a satului" dările în natură achitate trupelor încartiruite[32]. Oficialităţile scaunului Odorhei subliniau că pretind cele relatate pe motivul că „poporul contribuabil numai în registrele de chitanţe" („Quitantionalis Könyv") are încredere şi siguranţă atît în privinţa dărilor militare achitate cît şi în privinţa restanţelor pretinse[33].

Guberniul Transilvaniei a lărgit în 1797 atribuţiile notarilor săteşti în direcţia apărării intereselor obştii săteşti, cînd a reglementat obligaţiile funcţionarilor în cauză în privinţa „dărilor regale"[34]. Ordinul guberniu-

---

25. *Ibidem.*
26. *Ibidem.*
27. Arhivele Statului Cluj-Napoca, Arhiva Comitatului Turda (în continuare: Arh. Com. Turda), reg. nr. III/30/1793, p. 1165.
28. *Ibidem*, acte administrative, nr. 281/1797.
29. Arh. Sc. Mureş, actele oficialităţii, nr. 743/1793.
30. Arh. Com. Hunedoara, pach. 68, fasc. 7/1793, nr. 123/1794.
31. *Ibidem*, pach. 75, fasc. 63, nr. 446/1776.
32. Arhivele Statului Cluj-Napoca, Arhiva Scaunului Odorhei (în continuare: Arh. Sc. Odorhei), acte prezidenţiale, nr. 225/1796 şi actele oficialităţii, nr. 736/1797.
33. *Ibidem.*
34. Arh. Com. Turda, acte administrative nr. 74/1797; Arh. Com. Hunedoara, pach. 76, dos. 10, N.L. 38/1797.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lui preciza că notarii săteşti au obligaţia să ţină evidenţa pe familii a „dărilor regale" („királyi adó"), a cărăuşiilor făcute pentru armată şi că trebuie să-l sprijine pe judele sătesc în perceperea „dărilor regale", în vărsarea sumelor adunate în vistieria statului, respectiv perceptorilor regali, în asigurarea transporturilor pentru trupele aflate în marş, precum şi pe dregătorii plăşilor în încasarea amenzilor individuale. Totodată, au obligaţia — specifica acelaş ordin — „să stăruiască şi să împiedice / colectorii, perceptorii regali şi autorităţile militare / ca poporul contribuabil să fie împovărat peste măsură sau păgubit"[35].

Acest rescript gubernial are cîteva prevederi deosebit de importante: 1) stabileşte atribuţiile notarilor săteşti în domeniul impunerii populaţiei contribuabile, respectiv în perceperea şi vărsarea „dărilor regale"; 2) investeşte notarii cu puteri prin care funcţia de notar sătesc primeşte un rol nou, întrecînd aria funcţiei de scrib al obştii săteşti; 3) şi, în sfîrşit, interzice dregătorilor comitatensi, scăunali şi districtuali „să ia asupra lor şi funcţia de notar sătesc".[36]

Nu avem posibilităţi să demonstrăm în ce măsură notarii săteşti au reuşit „să împiedice", sau să prevină „împovărarea peste măsură" a populaţiei contribuabile. Cert este că rescriptul gubernial din anul 1797, a avut un rol deosebit în generalizarea funcţiei de notar sătesc în Transilvania.

Ultima prevedere a rescriptului necesită însă anumite lămuriri. În comitate, unde puterea stăpînilor de pămînt era atotcuprinzătoare, dregătorii secundari — juzii nobiliari, comisarii cercuali, perceptorii regali — şi chiar funcţionarii domeniilor nobiliare (administratorii de moşie sau provizorii, sameşii etc.) au acaparat funcţia de notar sătesc sub pretextul că „în unele localităţi nu se găseşte nici o persoană care ar cunoaşte carte în limba maghiară", sau pe motivul că „pentru un salariu atît de mic nu se găseşte nimeni să se angajeze" pentru funcţia de notar sătesc[37]. Cauza adevărată era însă cu totul alta. Prin acapararea funcţiei de notar sătesc în mai multe sate, dregătorii în cauză obţineau un venit suplimentar deloc neglijabil şi chiar posibilitatea de a-şi însuşi o parte din „dările regale" plătite de ţăranii contribuabili neştiutori de carte, nemai vorbind de faptul că, abuziv, ei puteau să dispună şi de veniturile obştii săteşti.

Aceste tendinţe manifestate deopotrivă la dregătorii secundari şi funcţionarii economici ai stăpînilor de pămînt, contraveneau intereselor obştilor săteşti dar şi scopurilor urmărite de puterea centrală transilvăneană, respectiv Curtea de la Viena, care intenţionau să instituţionalizeze funcţia de notar sătesc. Din această cauză, pornind de la anumite considerente politice mai generale, guberniul a luat măsuri repetate pentru a pune capăt practicilor amintite. Astfel, deşi ordinul menţionat a fost trimis doar în ziua de 2 ianuarie 1797, la 10 august guberniul a revenit

35. *Ibidem.*
36. *Ibidem.*
37. Arh. Com. Turda, acte administrative nr. 74/1797, 99/1797, 651/1799.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

asupra acestuia, arătînd că „guberniul regal a luat la cunoştinţă faptul că mai mulţi dregători, printre care şi perceptori regali, nesocotind rescriptul respectiv, şi-au asumat pe lîngă funcţia lor şi funcţia de notar / sătesc /, fapt pentru care se atrage atenţia autorităţilor locale asupra obligaţiilor lor de a nu permite dregătorilor să uite de obligaţia de a respecta ordinul amintit"[38].

Politica puterii centrale de a menţine „ordinea şi securitatea internă", de a asigura perceperea „dărilor regale", a apăra ţăranii contribuabili faţă de excesele şi abuzurile autorităţilor locale şi ale stăpînilor de pămînt şi prin acordarea dreptului de liberă angajare şi alegere a notarilor săteşti (prin lărgirea ariei atribuţiilor lor, chiar dacă acestea ar duce la întărirea autonomiei obştii săteşti), s-a manifestat şi în anii următori. Instrucţiunile date la 1 iulie 1802, sub nr. 6192, de către Guberniul Marelui Principat al Transilvaniei, pe baza rescriptului imperial din 18 februarie 1802 („Cuprinderea pe scurt a Învăţăturei aceia care spre încredinţarea şi a cămării împărăteşti şi a celor ce dau porţia după urmarea în resoluţie din 18 Fevruarie 1802 prin crăescul gubernium întîia zi a lui Iulie a mai sus amintitului an s-au dat afară")[39], reglementau împrejurările instituirii funcţiei de notar sătesc, precizînd că „localităţile au dreptul să aleagă liber şi să angajeze notari dintre persoanele cele mai corespunzătoare pentru un salariu stabilit de comun acord"[40].

Asigurarea perceperii şi vărsării dărilor regale era considerată şi de aceste instrucţiuni ca obligaţia primordială a notarilor săteşti, ei fiind însărcinaţi să ţină evidenţa „proviziilor administrate şi a cărăuşiilor făcute pentru armată precum şi a sumelor încasate pentru cheltuielile obişnuite ale localităţilor", dar avînd şi stricta „obligaţie de a supraveghea ca nu cumva poporul contribuabil în perceperea acestora (adică a dărilor regale — nn.) să fie împovărat peste ce i s-a impus oficial"[41].

Noile atribuţii ale notarilor săteşti au favorizat generalizarea şi instituţionalizarea funcţiei de notar sătesc, fenomen care a avut loc, fără îndoială, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea şi în primii ani ai celui următor, perioadă pe care şi-au pus amprenta marea revoluţie ţărănească din 1784, condusă de Horea, Cloşca şi Crişan, mişcarea de emancipare a românilor *(Supplex Libellus Valachorum)*, în genere, procesul de deşteptare naţională a tuturor naţionalităţilor din Transilvania, precum şi „primejdia" pe care a provocat-o revoluţia din Franţa de la 1789, mişcarea iacobină transilvăneană etc., fenomene care sînt manifestări elocvente ale adîncirii crizei rînduielilor tradiţionale feudale transilvănene.

---

38. *Ibidem.*

39. Arh. Sc. Mureş, Ordine generale guberniale şi imperiale, nr. 351, p. 541; Arh. Com. Hunedoara, pach. 94, dos. 3, N.D. 6192/1802. Vezi şi Aurel Răduţiu, Ladislau Gyemánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1801-1847*, Bucureşti, 1981, p. 239.

40. *Ibidem.*

41. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În urma schimburilor petrecute în atribuţiile notarilor săteşti, obştilor săteşti, ţăranii s-au convins de foloasele practice care decurgeau sau puteau să decurgă din instituirea acestei funcţii în cadrul conducerii obştii săteşti. Capacitatea de plată a obştilor săteşti şi lipsa de persoane ştiutoare de carte au influenţat însă şi în continuare practicarea dreptului de liberă angajare şi alegere a notarului de către obştile săteşti, fără a putea constitui însă un obstacol de netrecut în generalizarea şi instituţionalizarea funcţiei respective. Ca urmare, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, dar mai cu seamă în primele decenii ale secolului al XIX-lea, satele mai mari îşi aveau deja notarii lor, iar satele mai mici, cîte 2-3 sau chiar 4-6 angajau un notar[42].

Pornind de la situaţia concretă în generalizarea instituţiei de notar sătesc, în anul 1808 guberniul a apreciat ca indispensabilă trecerea la reglementarea în principat a atribuţiilor notarilor săteşti. Este vorba de elaborarea, cu concursul autorităţilor locale comitatense, scăunale şi districtuale, a unui regulament de funcţionare a notarilor săteşti, intitulat *Instrucţiunile Notarilor Săteşti* („Falusi Nótáriusok Instructiója")[43]. Aceste instrucţiuni au reglementat atribuţiile şi au stabilit obligaţiile notarilor săteşti în problemele „dărilor regale", ale cărăuşiilor făcute pentru armată, precum şi în soluţionarea treburilor interne ale obştei săteşti, fără a se referi la condiţiile pe care trebuiau să le îndeplinească persoanele care doreau să se angajeze în funcţia de notar sătesc, la modalităţile de alegere, de destituire şi de salarizare ale acestuia. În privinţa acestor chestiuni, precum şi în cele legate de rezolvarea treburilor personale ale sătenilor, atribuţiile notarilor săteşti au rămas cele stabilite prin instrucţiunile guberniale şi rescriptele imperiale date în anii precedenţi, respectiv prin obiceiurile pămîntului.

Instrucţiunile Notarilor Săteşti din 1808 întruchipează politica Curţii din Viena în problema ţărănească, politică care era reprezentată în Marele Principat al Transilvaniei cît se poate de fidel de guberniul acestei provincii. În centrul atenţiei acestei politici a stat ocrotirea ţăranilor contribuabili, asigurarea perceperii şi vărsării în vistieria statului habsburgic a dărilor la care era obligată Transilvania. În acest scop — aşa cum s-a mai arătat — Curtea de la Viena era gata să frîneze excesele autorităţilor locale, să lichideze abuzurile de putere comise de acestea, de trupele imperiale şi de stăpînii de pămînt, sau funcţionarii domeniali, chipurile să „estompeze asuprirea poporului" de către aceştia, fără a atinge însă de privilegiile şi drepturile de bază ale stăpînilor de pămînt. În acelaşi timp ,instrucţiunile în cauză încercau să prevină, să împiedice apropierea notarilor săteşti de ţăranii aserviţi, atenţionîndu-i pe notari să nu intre în societatea ţăranilor, interzicîndu-le apoi „să golească vreun

---

42. Arh. Sc. Odorhei, actele oficialităţii, 706/1796, 223/1797; Arh. Com. Turda, acte administrative, 43/1793; Arh. Com. Hunedoara, pach. 102, fasc. 4/d. Vezi şi Imreh István, *A renditartó székely falu, p. 83-84.*

43. Arh. Sc. Trei Scaune, acte prezidenţiale, fasc. II/8, nr. 3183/1808 (1827).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pahar cu țăranii și cu fruntașii obștii, deoarece aceasta nu este compatibilă cu comportamentul lor moral" pretins[44].

Puterea centrală nu putea să-i transforme pe notarii sătești în simpli funcționari ai statului, deoarece vistieria acestuia nu putea suporta cheltuielile necesare pentru retribuirea lor și nici condițiile social-politice nu erau oportune pentru o asemenea soluție. Guberniul a respins categoric orice propunere de acest gen, venită din partea deputaților prezenți la dieta din anii 1809-1810[45]. În schimb, autoritățile centrale transilvănene au avut grijă să delimiteze și să dirijeze activitatea notarilor în direcția deservirii intereselor statului habsburgic, fără a fi știrbite interesele marii nobilimii.

Instrucțiunile Notarilor Sătești au delimitat atribuțiile, respectiv obligațiile notarilor sătești în trei compartimente: 1) cu privire la dările regale; 2) cu privire la repartizarea proviziilor și transporturilor militare; 3) cu privire la administrarea veniturilor obștei sătești și la alte obiective obștești ivite[46]. Toate acestea stipulau în linii generale următoarele:

— notarul urma să conducă un registru de impunere și de percepere a dărilor, să raporteze perceptorului regal (regius perceptor) neregulile și actele nelegale comise de colectorul dărilor regale și judele satului, să raporteze oficialităților superioare abuzurile săvîrșite de perceptorul regal (spre exemplu, neadeverirea vărsării dărilor prin chitanțe);

— el trebuia apoi să țină evidența proviziilor pretinse de trupele imperiale aflate în marș, să țină la zi registrul de evidență al contribuabililor proprietari de animale de tracțiune pentru a se putea stabili cu exactitate obligațiile de cărăușie ale fiecărui contribuabil și în funcție de aceasta să asigure „o ordine în suportarea sarcinilor privind cărăușia pentru armată și supraveghînd ca cei mai săraci să nu fie obligați la mai multe / transporturi / decît cei înstăriți"[47], controlînd, în același timp, dacă cei care solicitau efectuarea cărăușiei pentru armată, aveau dispoziții scrise legale sau nu;

— notarul sătesc mai avea obligația de a ține evidența sumelor percepute pentru cheltuielile obștii sătești și să supravegheze ca în „administrarea acestora poporul contribuabil să nu fie împovărat peste ce i s-a impus oficial"[48]. La fel, el urma să întocmească anual bilanțul veniturilor și cheltuielilor pe care trebuia să-l înainteze și autorităților superioare. Sarcini deosebite avea apoi în domeniul prevenirii abuzurilor și exceselor din partea trupelor aflate în marș, urmînd ca în cazul semnalării unor asemenea nereguli să raporteze neîntîrziat dregătorilor superiori cele petrecute. Tot el trebuia să înștiințeze autoritățile superioare despre calamitățile naturale, iar în situații mai rare era obligat să aibă grijă de

---

[44] Nicolae Albu, *Op. cit.*, p. 127.

[45]. x x x *Az Erdélyi Nagyfejedelemség 1809-dik esztendőről 1810-dikre átnyújtatott s Sz. Jakab havának 9-dik napjától fogva Kolozsvár városában folytatva tartatott országos gyűlésének jegyzőkönyve*, Kolozsvár, 1811, p. 60-61, 310-312, 765.

[46]. Arh. Sc. Trei Scaune, acte prezidențiale, fasc. II/8, nr. 3183/1808 (1827).

[47]. *Ibidem.*

[48]. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

arestarea persoanelor „suspecte" şi „înrăite", să întocmească contractele şi alte acte oficiale în numele obştii săteşti, ca şi jalbele şi alte acte pentru ţărani; trebuia să fie prezent la alegerea preoţilor etc.[49].

Instrucţiunile din 1808, elaborate — aşa cum s-a mai subliniat — cu concursul autorităţilor locale, avea menirea să uniformizeze atribuţiile şi obligaţiile notarilor săteşti de pe tot cuprinsul Marelui Principat al Transilvaniei. Foarte probabil, tocmai din această cauză, ele nu prevedeau specificări distincte pentru satele iobăgeşti, pentru cele locuite în exclusivitate de ţărani liberi, respectiv de nobili (boieri) mici. Guberniul nu excludea nici atribuţiile izvorîte din situaţiile locale specifice, particulare. Instrucţiunile în cauză din anul 1808 au fost trimise şi în anul 1827 autorităţilor locale pentru a le folosi *ca proiect* în elaborarea unor regulamente de funcţionare pentru notarii săteşti („projectum Instructionis notariorum pagensium") şi pentru a le întregi în caz de nevoie cu atribuţii şi obligaţii în vederea soluţionării problemelor locale specifice[50]. Se pare că aceste instrucţiuni au rămas în fond în vigoare pînă în anul 1848. Cel puţin aşa reiese din relatările lui Paul Kozma, făcute în lucrarea *Zaránd-vármegye földirati, statisztikai és történeti leirása* (Descrierea teritorială, statistică şi istorică a comitatului Zărand), publicată în 1848, care — vorbind de notarul sătesc — înşira de fapt ca obligaţii ale acestuia, cele ce rezultă din *Instrucţiunile Notarilor Săteşti* din anul 1808 (1827)[51].

Este adevărat, n-au lipsit nici cazurile cînd instrucţiunile amintite au fost adaptate la condiţiile locale specifice, ţinînd seamă de particularităţile de dezvoltare ale unei regiuni sau alteia. Aşa se explică de ce printre atribuţiile notarilor săteşti în diferite regiuni ale Transilvaniei au mai intrat şi alte domenii sau alte chestiuni. În comitatul Hunedoara de exemplu, notarii săteşti în afară de prevederile cuprinse în instrucţiunile din 1808, au mai avut sarcina de a asculta şi controla verdicitatea datelor din darea de seamă anuală a judelui satului, prezentată în faţa obştei săteşti privind administrarea bunurilor, veniturilor obştii, şi în genere, despre activitatea depusă de el în decursul anului precedent[52]. În satele din Secuime notarii au participat la împărţirea anuală a pădurilor şi pămînturilor arabile comune, la delimitarea drumurilor, consemnînd totul într-un proces-verbal. Ei reprezentau obştile săteşti şi în adunările scaunului şi deseori făceau cunoscut şi interpretau ţăranilor ordinele şi dispoziţiile primite de la organele şi dregătorii superiori[53], chiar şi ordinele date de comandamentele regimentelor de graniţă[54]. Judele suprem al no-

---

[49]. *Ibidem.*

[50]. *Ibidem.*

[51]. Kozma Pál, *Zaránd vármegye földirati, statisztikai és történeti leirása* (Descrierea teritorială, statistică şi istorică a comitatului Zărand), Kolozsvárott, 1848, p. 66-70, 94, 109.

[52]. Arh. Com. Hunedoara, pach. 122, fasc. 32/d/1817.

[53]. Imreh István, *A rendtartó székely falu*, p. 75-86; Arh. Sc. Trei Scaune, fondul nr. 1, nr. de inventar 2/13, p. 108; nr. 5, p. 79, 80; nr. 10, p. 106; nr. 15, p. 1, 54.

[54]. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

bililor din Cercul de Sus al comitatului Dăbîca, Ștefan Vajna, a adaptat în anul 1818, *Instrucțiunile Notarilor Săteşti* la condițiile specifice locale, înșirînd obligațiile notarilor mai explicit în 22 articole[55].

Merită să mai amintim și cîteva cazuri mai mărunte, dar cu atît mai semnificative pentru aria atribuțiilor și preocupărilor notarilor săteşti. În 1787, gazeta *Bécsi Magyar Kurir* (Curierul maghiar din Viena), editată în limba maghiară de transilvăneanul Alexandru Szacsvai, în capitala Imperiul habsburgic, *făcea apel la notarii săteşti* pentru colectarea banilor de la cei care doreau să cumpere un dicționar german-maghiar -latin, tipărit în Viena[56]. În anul 1833, Hoffman Emanuel din Viena, autorul unei lucrări care aborda problema cultivării duzilor și producerii mătasei naturale, *recomanda* lucrarea respectivă *notarilor săteşti* din Ungaria și Transilvania pe considerentul că, „în mediul sătesc totul depinde de domnii notari localnici, care singuri au posibilitatea să prezinte și să clarifice din cînd în cînd îndrumările respective / .... / în fața țăranilor, cînd aceștia sînt adunați"[57].

Documentele vremii sînt lapidare privind condițiile și modalitățile de ocupare a funcției de notar sătesc. Cert este însă — așa cum s-a obișnuit în cazul notarilor tîrgurilor și orașelor respectiv în cazul preoților și dascălilor rurali — și notarii săteşti erau aleși de către obștea săteasca. Statutele satului Mărcușa din scaunul Trei Scaune, elaborate în 1774, prevedeau „alegerea cu vot unanim a notarului de către satul" în cauză[58]. Rescriptul „împăratului luminist", Iosif al II-lea, din anul 1786, se pronunța pentru dreptul de liberă alegere a notarilor de către obștile săteşti. *Instrucțiunile Notarilor Săteşti* din 1808 (1827), nu specificau nimic despre această problemă. Dispunem însă de suficiente date care atestă exercitarea dreptului de liberă alegere și de destituire a notarilor săteşti de către obștile săteşti. Această practică a fost, de altfel consfințită indirect în anul 1802 prin rescriptul gubernial denumit *Învățătura / .... / în problema dărilor* („Adóügyi Oktatás"), care arăta, printre altele că „... localitățile au dreptul să aleagă liber și să angajeze notar din persoanele cele mai corespunzătoare, pentru un salariu stabilit de comun acord"[59]. Această practică a rămas în vigoare, în genere, pînă la sfîrșitul perioadei studiate (1848).

Abuzurile și excesele dregătorilor locali precum și ale nobilimii mari se resimțeau însă și în practica alegerii și destituirii notarilor săteşti. Documentele cercetate de noi pomenesc de tendințe repetate de a impune cu ocazia alegerilor notarilor, oamenii credincioși și docili marilor nobili,

---

55 Hodor Károly, *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése* (Prezentarea politică și a condițiilor naturale ale comitatului Dăbîca), Kolozsvárt, 1837, p. 490.

56. *Bécsi Magyar Kurir*, 1787, nr. XLIV, p. 353.

57. Hoffmann Emanuel, *A selyemtenyésztés módjának előadása a magyar földmivelők számára* (Prezentarea modului de producere a mătasei naturale a agricultorilor maghiari), Bécsben, 1833, p. 1.

58. Imreh István, *A törvényhozó székely falu*, p. 65.

59. Arh. Sc. Mureș, Ordine generale guberniale și imperiale, nr. 320, p. 169-172, 541.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

respectiv dregătorilor superiori, acte care au provocat conflicte între obștile sătești și săpînii de pămînt, respectiv dregătorii locali. În anul 1804, de exemplu, judele nobililor din plasa Arieș din comitatul Turda, raportează oficialităților comitatului că funcțiile de notar sătesc au fost ocupate aproape peste tot de „funcționarii domeniali" („udvari tisztek"), provocînd prin aceasta nemulțumiri generale în satele plășii în cauză. Se pare că, nici intervenția oficialităților comitatense nu s-a dovedit eficace, căci același jude al nobililor atrăgea atenția superiorilor săi și în anul următor (1805) că, funcțiile de notar sătesc „în unele sate au fost acaparate cu forța de stăpînii de pămînt sau de funcționarii lor domeniali"[60]. Administratorul de moșie al contelui Samuil Kemény din Luncani (comitatul Turda) a fost chiar în același an impus în satele Mărtinești, Chețani, Luncani și Grindeni[61]. Administratorul de moșie al contelui Wolfgang Kemény, de la Grindeni, a încercat să acapareze funcția de notar și în anul 1811[62]. Cazuri similare au fost semnalate și în literatura contemporană de către Carol Hodor, în cunoscuta sa monografie *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése* (Prezentarea politică și a condițiilor naturale ale comitatului Dăbîca), publicată în anul 1837[63]. Cazurile incriminate de Hodor constau în aceea că, notarii au fost desemnați prin „încuviințarea" stăpînilor de pămînt și a dregătorilor superiori[64]. Cu toate acestea obștile sătești au izbutit, în genere, să exercite dreptul de liberă alegere și de destituire a notarului sătesc. De altfel, obștile sătești chiar dacă au fost silite să accepte pe notarii impuși cu forța, i-au îndepărtat pe aceștia la prima ocazie favorabilă ivită. Așa s-a întîmplat în anul 1811 în satul Tureni din comitatul Turda, cînd obștea țărănească „l-a eliberat din funcția de notar sătesc pe Samuil Parajdi Ilyés, pe motivul că el deținea și funcția de „rectificator comisar" (comisar de revizie) în conducerea comitatului. Motivarea formală a destituirii persoanei în cauză și anume că, „obștei sătești nu-i convine să mai țină domnia-sa în funcție de notar", se pare, că ascunde o realitate mai puțin frumoasă, respectiv „comisarul rectificator" în cauză recurgea la abuzuri și excese supărătoare[65]. Cazuri similare „de eliberare" din funcția de notar sătesc au avut loc mai mult în primăvara anului 1848 în vîrtejul mișcărilor revoluționare țărănești.

Notarii sătești erau aleși pe o perioadă de 1-2 sau 3 ani. Bineînțeles, cei care și-au cîștigat încrederea și simpatia obștilor sătești, au fost realeși de mai multe ori.. Alegerea notarilor a avut loc în adunarea generală a obștii sătești, cei prezenți pronunțîndu-se prin vot deschis în favoarea unuia sau altuia dintre candidații la funcția de notar. A fost declarat ales cel care a întrunit majoritatea voturilor exprimate. În momen-

60. Arh. Com. Turda, acte administrative, nr. 1219/1805, 1261/1805.
61. *Ibidem.*
62. *Ibidem*, și reg. III./53, poziția, 474/1811.
63. Hodor Károly, *Op. cit.*, p. 490.
64. *Ibidem.*
65. Arh. Com. Turda, reg. III/53, poziția 658/1811.
66. Arh. Sc. Trei Scaune, fondul nr. 1, nr. de inventar 10—11,. passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tul desfășurării votării, candidații nu puteau fi prezenți[67]. Trebuie reținut faptul că, o alegere în înțelesul adevărat al cuvîntului nu putea să aibă loc decît acolo unde existau mai mulți candidați și aceasta se întîmpla mai ales în localitățile în care numărul știutorilor de carte era mai mare, îndeosebi în părțile unde s-a menținut o pătură mai însemnată de țărani liberi sau nobili (boieri) mici[68]. Din cauza analfabetismului de proporții mari, chiar și în localitățile locuite de țăranii liberi sau nobili (boieri) mici, funcția de notar sătesc a fost deținută ani de-a rîndul de aceeași persoană. Dispozițiile date de episcopul ortodox, Vasile Moga prin circulara sa din 14 iunie 1813, încercau să schimbe această situație, căci dispunea protopopilor ca „în vacanțele parohii să nu faci candidație un dieci din partea preoții, fără numai întîi să știe și limba nemțească și alte limbi (maghiară — nn.), ca făcîndu-se preot, să poată fi / și / *notarășul satului*"[69] (sublinierea n.).

Din prima etapă de dezvoltare a instituției de notar sătesc nu dispunem de documente privind retribuirea notarilor. În orice caz, cert este că sistemul de retribuire a lor nu era unitar, dar salarizarea lor printr-o leafă fixă, se pare, că era mai răspîndită, chiar și după generalizarea și instituționalizarea funcției de notar sătesc. În scaunele Mureș și Trei Scaune, notarii primeau 5-8 florini pe an. În satul Mihalț din comitatul Alba Inferioară, notarul satului primea 10 florini. Dacă notarul era de origine țăran liber primea 15 florini pe an, dacă de nobil mic, chiar și 30 de florini (Ghelința din scaunul Trei Scaune).[70] Notarii din cercul Zărand, din comitatul Hunedoara după o conscripție provenită din 1787, aveau o retribuție anuală, se pare, stabilită central, care consta din 50-70 și chiar 103 florini, 24-30 mierțe de grîu, 50-70 mierțe de ovăz, 5-6 și chiar 16 căruțe de fîn și 6 și chiar 20 de stînjeni cubi lemne de foc.[71]. În satele din comitatul Cluj, țăranii aesrviți au prestat cîte o zi de „clacă" preotului ortodox, sau altor persoane care deținea funcția de notar[72]. Existau sate în care notarii au fost scutiți de dări, în altele ei au mai primit și o taxă pentru întocmirea contractelor, jalbelor, testamentelor etc.[73]. În comitatul Dăbîca, pe la anul 1837, ca și în comitatul Cluj, fiecare familie de țăran presta pentru retribuția notarului sătesc o zi de „clacă", iar slujbașii mici ai satului o jumătate de zi de „clacă" cu pălmile și uneori chiar cu animale de tracțiune[74]. Existau localități din același comitat, în care fiecare familie dădea notarului sătesc cîte o fel-

---

67. *Ibidem*, nr. de inventar 11, p. 7—8.

68. Arhivele Statului Tîrgu-Mureș, Arhiva fam. Petrityevity Horváth din Suplac, nr. 721/1805, p. 84.

69. Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889, p. 181.

70. Ștefan Imreh, Camil Mureșan, *Op. cit.*, p. 216; Imreh István, *A rendtartó székely falu*, p. 84; Arh. Sc. Trei Scaune, fondul nr. 1, nr. de inventar 16/1, p. 72, 107,125; nr. 4, p. 25, 29, 63—74, 80—106; nr. 5, p. 89; Arh. Sc. Mureș, actele oficialității, nr. 3364/1831.

71. Arh. Com. Hunedoara, 4/1787, p. 201—202.

72. Arhivele Statului Tîrgu-Mureș, Colecția de microfilme, MU, R. 584.

73. Arh. Sc. Trei Scaune, fasc. II/8, nr. 3183/1808²1827.

74. Hodor Károly, *Op. cit.*, p. 490.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

deră de ovăz, sau plăteau funcţionarului respectiv o leafă fixă, stabilită de obştea sătească, 25 de florini pe an[75].

Dieta Transilvaniei din 1809/1810 a încercat să reglementeze şi problema retribuirii notarilor săteşti, propunînd asigurarea locuinţei gratuite, în „casa obştei săteşti" („.... a falu közönséges házában való lakás"), dreptul la păscutul animalelor fără vreo taxă şi la folosirea gratuită a pădurii comunale, respectiv o leafă fixă de 40 de florini, 10 cîble de grîu şi 6 căruţe de fîn pe an[76]. Guberniul n-a acceptat însă propunrea făcută, pentru a nu arunca noi poveri pe spinarea maselor contribuabile, urmînd ca retribuţia notarului sătesc să fie stabilită după posibilităţile obştilor săteşti, de comun acord cu persoana aleasă în funcţia în cauză[77]. Autorităţile administrative n-au reuşit să reglementeze problema retribuirii notarilor săteşti, nici pînă în preajma revoluţiei de la 1848[78].

Notarul sătesc din pericada de descompunere a feudalismului transilvănean avea deci atribuţii de socotitor-contabil, pe de o parte, şi în această calitate trebuia să ţină evidenţa pe familii de contribuabili (ţărani aserviţi, ţărani liberi şi nobili mici) a dărilor de toate felurile, a cărăuşiilor efectuate pentru armată şi autorităţile locale şi a amenzilor aplicate de organele comitatense, scăunale şi districtuale, dar el supraveghea repartizarea, perceperea şi vărsarea „dărilor regale", reprezenta interesele obştei săteşti cu ocazia bilanţului făcut de judele satului asupra administrării averii obşteşti şi, în genere, asupra activităţii sale, pe de altă parte. Notarul avea dreptul şi posibilitatea să exprime şi să aducă la cunoştinţa organelor superioare nedreptăţite suferite de obştea sătească sau de membrii acesteia; nemulţumirea lor; putea apoi să prevină şi să zădărnicească abuzurile de putere şi excesele săvîrşite de judele satului, de colectorii „dărilor regale", de perceptorii regali, de militari, de trupele aflate în marş etc. Prin urmare, notarul satului avea nu numai atribuţii funcţionăreşti, ci şi social-politice. El a preluat o parte din atribuţiile „diecilor ţărani" şi ai juzilor săteşti, dar în acelaşi timp a primit şi atribuţii cu totul noi, căci el reprezenta obştea sătească faţă de organele locale de stat şi reprezentanţii stăpînilor de pămînt, bineînţeles, în problemele prezentate de noi.

Prin instituţionalizarea funcţiei de notar sătesc, Viena urmărea nu numai apărarea şi asigurarea contribuabililor ci, în acelaşi timp, vroia să împiedice excesele şi abuzurile de care sufereau mai ales ţăranii aserviţi, a căror situaţie era mai grea şi nemulţumirea mai ameninţătoare. Asemenea tendinţe şi încercări nu sînt întîmplătoare la sfîrşitul secolului al XIX-lea, cînd clasele dominante tremurau de o „revoluţie à la Horea". În orice caz, notarul sătesc, prin caracterul atribuţiilor şi obligaţii-

---

75. *Ibidem.*

76. *X X X Az Erdélyi Nagyfejedelemség 1809-dik esztendőről 1810-dikre átnyújtatott és Sz. Jakab hovának 9-dik napjától fogva Kolozsvár városában folytatva tartatott országos gyűlésének jegyzőkönyve, p. 60—61.*

77. *Ibidem, p. 310—312, 765.*

78. Imreh István, *A törvényhozó székely falu,* p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lor profesionale, putea să aibă un rol însemnat în viaţa obştii săteşti. El putea să devină chiar, într-un cadru limitat — bineînţeles —, apărătorul intereselor obştii săteşti, ale populaţiei contribuabile, inclusiv ale ţăranilor aserviţi şi exploataţi. Totodată, prin fizionomia sa intelectuală şi prin funcţia deţinută, cel puţin prin poziţia potenţială, putea să facă chiar mai mult în folosul şi în interesul acestora. Totul depindea de interesele sociale şi personale ale notarului, dacă acestea coincideau cu cele ale obştei săteşti, respectiv ale ţăranilor aserviţi şi exploataţi.

☆

În măsura în care eligibilitatea notarului sătesc era respectată de dregătorii superiori şi de stăpînii de pămînt, de funcţionarii domeniali, adică în măsura în care alegerea, destituirea şi retribuirea notarului constituiau dreptul inalienabil al obştii săteşti, aceste interese coincideau mai mult sau mai puţin cu cele ale obştii săteşti; mai precis, în cazul acesta notarul trebuia să ţină seama de interesele obştei săteşti, căci altfel el era destituit; în fond, reprezentarea intereselor obştii săteşti era condiţia sine qua non a existenţei sale ca notar. Un factor mult mai important, determinant chiar, îl constituia însă situaţia lui socială şi fizionomia lui politică. Examinarea provenienţei sociale a notarilor săteşti va putea fi foarte edificatoare în acest sens, cu atît mai mult cu cît, alături de exercitarea funcţiei de notar sătesc, intelectualii în cauză — în majoritatea cazurilor — aveau şi alte îndeletniciri, profesii, ei fiind fie agricultori, fie învăţători, preoţi etc.

Dispoziţiile primite de obştile săteşti de la autorităţile superioare în privinţa alegerii notarilor precizau că pot fi angajaţi ca notari săteşti numai persoane, care aveau cunoştinţe necesare pentru rezolvarea treburilor scriptice ale obştii săteşti, deci oameni ştiutori de carte cu studii corespunzătoare. De asemena, notarii trebuiau să cunoască limba oficială, limba latină, respectiv maghiară şi chiar germană. După moartea lui Iosif al II-lea, fiind introdusă limba maghiară ca limbă oficială, în satele româneşti puteau să fie aleşi ca notari săteşti doar persoanele care cunoşteau această limbă.[79]. Ca urmare, de multe ori obştile săteşti româneşti au fost nevoite, prin forţa împrejurărilor, să angajeze notari care cunoşteau limba maghiară, de multe ori chiar de origine maghiară, fenomen care adesea influenţa nefavorabil raportul dintre obştea sătească şi notarii săteşti. Nu în mod întîmplător recomanda episcopul Vasile Moga, în anul 1813, că să fie alese în parohiile vacante persoane care cunoşteau limba germană şi maghiară, bineînţeles, de origine română, care apoi să aibă posibilitatea de a deţine şi funcţia de „notărașul satului"[80].

Fără îndoială, *Ratio Educationis* a împărătesei Maria Tereza, din 1777 precum şi *Norma Regia* din 1781 a „împăratului luminist" Iosif al II-lea, au constituit direct sau indirect măsuri însemnate în lărgirea învăţămîntului rural. Cu toate acestea, fii de ţărani aserviţi ajungeau foarte rar în

---

[79]. Arh. Com. Turda, acte administrative, 99/1797.
[80]. Ilarion Puşcariu, *Op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

şcoli secundare şi superioare şi, în genere, în şcoli. Analfabetismul a rămas covîrşitor şi în perioada care a urmat, mai ales în rîndurile ţărănimii aservite şi exploatate. Aşa cum rezultă din conscripţiile urbariale din 1785 şi respectiv 1820, efectuate prin interogarea fruntaşilor obştilor săteşti, conducătorii satelor iobăgeşti — judele satului, juraţii, bătrînii satului etc., adică membrii sfatului bătrînilor — cunoşteau foarte rar scrisul. Dintr-un număr de 400 de localităţi, printre care 6 tîrguri, abia în 23 se găseau şi ţărani ştiutori de carte[81]. În urma unui studiu aprofundat efectuat asupra scaunului Mureş, în care ţăranii aserviţi şi exploataţi constituiau în 1791 doar 48,1% din populaţie, dintre ţăranii iobagi şi jeleri abia cca. 1,5% cunoşteau carte (mai precis ştiau să-şi iscălească numele), dintre ţăranii liberi şi nobili mici cca. 15,4 % şi chiar şi dintre nobilimea de rînd şi aristocraţi abia 71,0% cunoşteau carte[82]. În asemenea condiţii, notarii săteşti de provenienţă iobagă constituiau excepţii foarte rare chiar şi spre mijlocul secolului al XIX-lea.

Pe baza documentelor cercetate de noi, în 160 de cazuri am reuşit să identificăm şi provenienţa socială a notarilor săteşti. Astfel, din cei 160 de notari în cauză, 114 proveneau din rîndurile ţăranilor liberi, 13 din rîndurile nobililor mici; 10 erau de origine jeleră şi iobagă; 6 erau fii de preoţi sau preoţi şi învăţători, iar în 17 cazuri s-a putut afla doar atît că nu erau de origine nobiliară[83]. În scaunul Ciuc, notarii săteşti de obicei erau aleşi din rîndurile ţăranilor liberi, organizaţi în regimentele de graniţă[84]. În scaunele săseşti şi chiar şi în alte părţi ale Transilvaniei funcţia de notar sătesc era deţinută de dascălii rurali „sub titulo scriba seu notario"[85]. La început, majoritatea notarilor erau de naţionalitate maghiară şi germană, dar spre mijlocul secolului al XIX-lea numărul notarilor săteşti de naţionalitate română a cunoscut o creştere rapidă şi însemnată.

Situaţia social-economică a categoriilor sociale din care proveneau notarii le-a permis să facă studii secundare şi chiar „superioare" în şcolile din Cluj, Blaj, Alba Iulia, Sibiu, Aiud, Tîrgu Mureş, Braşov, Bistriţa, Sighişoara etc. Totodată, situaţia lor social-economică şi locul pe care l-au ocupat în ierarhia socială i-au împiedicat să ocupe funcţii mai înalte în cadrul organelor locale sau cele centrale transilvănene, respectiv aulice vieneze. Din această cauză, absolvenţii şcolilor secundare, cei care din diferite motive au întrerupt studiile „superioare" şi uneori chiar şi cei care au absolvit aceste şcoli „superioare", preferau să se angajeze şi să lucreze, cel puţin la începutul carierei, ca notari săteşti. Notarul sătesc Teodor Ungur din Mărgău, din comitatul Cluj, Ştefan Jakovits din

---

81. Arhivele Statului Tîrgu-Mureş, Colecţia de microfilme, MU, R. 272, 528, 568—585,, 611—614.

82. *Ibidem*, R. 612—614; Arh. Sc. Mureş, Homagii Instrumentum, nr. 22/1791, 23/1792.

83. Vezi documentele citate în prezenta lucrare.

84. Barta László, Op. cit., p. 43; Imreh István, A rendtartó székely falu, p. 75—86.

85. Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen, *Op. cit.*, p. 634; Imreh István, *A rendtartó székely falu*,. p. 81; Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800—1867*, Bucureşti, 1971, p. 121. 127, 174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Mureşeni din scaunul Mureş, Moldovan Ioan din Voiniceni, din acelaşi scaun, au studiat teologia[86]. Georgius Antoni care în anii 1795-1798 a învăţat în gimnaziul din Braşov „fit notarius Petrimontanus"[87]. Ioan Oancea dascăl în Boiţa din protopopiatul Sibiului, în anii 1808-1814 funcţiona ca „dascăl normalicesc", îndeplinind şi funcţia de notar sătesc[88]. Satul Galaţ (Galac) din comitatul Alba Superioară în anul 1820 avea ca notar pe Gheorghe Comca, de fapt dascălul satului[89]. Corneşti din comitatul Cluj, în anul 1830, avea ca dascăl pe Ioan Abrudan care a făcut şi pe notarul sau „grămăticul satului"[90]. În satul Dătăşeni din comitatul Turda, pe la anul 1833, funcţia de notar sătesc era deţinută de preotul greco-catolic Dumitru Pop[91]. Dascălul Bratu Baiul, dascăl în Zărneşti, a ajuns în preajma revoluţiei de la 1848, notar sătesc[92]. Ioan Ungur notar din Mărgău din comitatul Cluj a studiat filozofia la Cluj; notarul Moise Tănase din Apoldul Mic, scaunul Sebeş, a studiat dreptul.[93] Un document din 1849, publicat de Silviu Dragomir, pomeneşte de 12 notari săteşti de naţionalitate română, specificînd că, 4 erau bacalaureaţi, iar restul au terminat filozofia, dreptul sau teologia, toţi cunoscînd limbile germană, maghiară şi latină, desigur, în afara limbii lor materne, cea română[94]. Bineînţeles învăţătorii şi preoţii care simultan îndeplineau şi funcţia de notar sătesc, aveau pregătirea intelectuală, respectiv studiile corespunzătoare calităţii lor de dascăli sau preoţi. De altfel este cunoscut şi faptul că, cunoştinţe privind redactarea actelor oficiale, eliberarea cărora intra direct în competenţa notarilor săteşti, au fost predate în mai multe şcoli din Transilvania, printre care şi în şcolile săteşti din Ghindari, din scaunul Mureş, Valea Mică (Egerpatak) din scaunul Trei Scaune etc.[95]

Interesele personale şi sociale ale notarilor săteşti care, fie că proveneau din rîndurile ţăranilor aserviţi, aparţineau populaţiei contribuabile, coincideau, în genere, cu cele ale maselor producătoare ale Transilvaniei. Dominaţia nobiliară şi cea habsburgică ameninţa în continuu să-i împingă pe aceşti intelectuali rurali în rîndurile celor asupriţi şi exploataţi.

Exercitîndu-şi atribuţiile, notarii săteşti aveau posibilitatea să cunoască mai profund problemele şi suferinţele iobagilor, jelerilor, ţăranilor li-

---

86. Sebestian Stanca, *Op. cit*, p. 703—705; Arh. Sc. Mureş, actele judelui suprem regal, nr. 628, 829/1848.

87. Rudolf Briebrecher, *Op. cit., p. 71.*

88. Nicolae Albu, *Op. cit.*, p. 174.

89. Arhivele Statului Tîrgu-Mureş, Colecţia de microfilme, MU, R. 272, secvenţe nr. 535—539.

90. Nicolae Albu, *Op. cit.*, p. 127.

91. Arhivele Statului Tîrgu-Mureş, Arhiva Colegiului Reformat din Tîrgu-Mureş AB—1256, p. 3.

92. Nicolae Albu, *Op. cit.*, p. 121.

93. Sebestian Stanca, *Op. cit.*, p. 703—705; Silviu Dragomir. *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania, în anii 1848—1849*, II, Sibiu, 1944, p. 144—155; Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története 1790—1848.* (Istoria ţărănimii din Transilvania 1790—1848), Budapest, 1956, p. 341.

94. Silviu Dragomir, *Op. cit.*, p. 144—155.

95. *Erdélyi Hiradó* (Curierul Transilvănean), 1845, nr. 19, p. 146; nr. 41, p. 324; 1846, nr. 143, p. 307; nr. 163, p. 468—469.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

beri şi nobililor mici contribuabili; nemulţumirea şi aspiraţiile lor sociale. Totodată, fizionomia lor intelectuală şi politică le-a permis să perceapă mai bine şi mai porfund sensul şi semnificaţia problemelor sociale. Mulţi dintre ei s-au ataşat obştilor ţărăneşti asuprite, respectiv libere, căutînd să se identifice cu interesele maselor ţărăneşti şi să le apere la nevoie. În jalbele întocmite în numele obştilor săteşti, ei au dezvăluit împovărarea excesivă a ţăranilor aserviţi şi exploataţi, nemulţumirea acestora faţă de stăpînii de pămînt şi dregătorii locali[96]. În acelaşi timp, unii dintre ei s-au încadrat chiar şi în luptele antifeudale şi antihabsburgice ale ţărănimii aservite şi libere. Venind în contact cu ideile revoluţionare burgheze, ei au transmis aceste idei maselor de ţărani, explicînd uneori chiar şi calea şi modalităţile de lichidare a asupririi şi exploatării feudale şi străine. În anii revoluţiei franceze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, se găseau notari săteşti, care prezentau ţăranilor ştirile publicate în gazeta *Bécsi Magyar Kurir* (Curierul Maghiar din Viena) referitoare la revoluţia respectivă[97]. În anul 1809, cînd marea nobilime transilvăneană a încercat să arunce poverile obligaţiei nobilimii de a se ridica la oaste împotriva Franţei burgheze a lui Napoleon, pe spinarea maselor ţărăneşti libere şi mica nobilime contribuabilă, mulţi dintre notarii săteşti din localităţile scaunelor Mureş şi Odorhei s-au alăturat în mod deschis luptei antihabsburgice şi antifeudale a maselor ţărăneşti. Notarii din Abud, Ghindari, Sărăţeni, Chibed etc. din scaunul Mureş au participat la organizarea rezistenţei şi a luptei deschise a ţărănimii. Prin „circulările" întocmite de ei şi trimise în diferite sate, notarii au chemat pe ţărani la luptă deschisă, la răscoală. Mişcarea din 1809, care a cuprins ţărănimea liberă, nobilimea săracă din peste o sută de sate din scaunele Mureş, Odorhei, Arieş, districtul Chioar, comitatele Hunedoara, Solnocul Interior şi Turda, ameninţa să se transforme într-o răscoală antihabsburgică şi antifeudală de mare anvergură. Cu participarea notarilor din satele Abud şi Sărăţeni, ţăranii au şi trecut la declanşarea răscoalei; din cca. 20 de sate ei s-au şi adunat într-o pădure de lîngă Abud cu scopul de a trece la alungarea trupelor trimise împotriva lor şi pentru a declanşa răscoala generală împotriva nobililor. Ei preconizau să se unească cu ţăranii liberi şi nobilii săraci din scaunul Odorhei, respectiv cu ţăranii aserviţi din unele localităţi din valea Tîrnavelor, aflaţi de mult în conflict cu stăpînii de pămînt. Ei au fost însă înfrînţi de trupele trimise împotriva lor, înainte de izbucnirea răscoalei propriu-zise[98].

În anul 1810, după documentele vremii, notarii din unele localităţi din comitatul Turda, au fost prezenţi la unele frămîntări îndreptate îm-

---

[96]. Kovách Géza, *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei. Kordokumentumok az erdélyi falu életéből 1771—1848* (Jalbele iobagilor transilvăneni), Bukarest, 1971, p. 68, 131, 133, 194.

[97]. I. Sabău, *Influenţa revoluţiei burgheze din Franţa în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, I—II (1958—1969), p. 171, 179.

[98]. Szabó Nicolae, *Frămîntări ţărăneşti în Transilvania în timpul războaielor napoleoniene (1809)*, în *Studii şi articole de istorie*, XVI (1971), p. 115—128; Arh. Sc. Mureş, actele judiciare, D. D. 1084, p. 28 50—51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

potriva nobililor[99]. În anul 1820, cu ocazia conscripţiilor urbariale, notarii săteşti se aflau alături de ţăranii nemulţumiţi, iar unii chiar în mijlocul unor frămîntări şi în fruntea unei mişcări petiţionare[100]. În anul 1843, notarul din satul Arcuş din scaunul Trei Scaune era „om al condeiului" în lupta dusă de obştea sătească împotriva conţilor Kálnoki, care nu respectau drepturile obştei respective[101]. În primăvara anului revoluţionar 1848, „diecii ţărani" ai mişcării de nesupunere, de neachitare a prestaţiilor feudale proveneau tot din rîndurile notarilor săteşti. Istoricul Trócsányi Zsolt în lucrarea *Az erdélyi parasztság története 1790-1848* (Istoria ţărănimii din Transilvania din 1790-1848), remarca faptul că notarii săteşti au participat la adunările populare care au avut loc la Abrud şi în împrejurările lui în anul respectiv[102]. În satul Borşa din comitatul Dăbîca, la îndemnul notarului, ţăranii au refuzat să achite prestaţiile feudale[103]. În Apoldul Mic, notarul Moise Tănase s-a situat în fruntea ţăranilor şi a refuzat să mai recunoască autorităţile scăunale feudale săseşti (din scaunul Miercurea), iar apoi a participat şi la luptele armate revoluţionare în fruntea unui batalion, în calitate de tribun[104]. În satul Voiniceni din scaunul Mureş, notarul Ioan Moldovan a demisionat nevrînd să ajungă în conflict cu ţăranii consăteni aserviţi şi exploataţi. Notarul Francisc Iszlai din Săbed, din acelaşi scaun, a refuzat să execute dispoziţiile dregătorilor scăunali feudali[105]. Documentele, publicate de Silviu Dragomir, privitoare la revoluţia din anii 1848-1849, vorbesc de peste 20 de notari săteşti români din diferite localităţi, care au participat la evenimentele revoluţionare, din aceşti ani, din Transilvania. Dintre aceştia 12 au fost calificaţi ca intelectuali români de seamă[106]. În comuna Hătuica din scaunul Trei Scaune, ţăranii secui, în frunte cu notarul sătesc, s-au ridicat în primăvara anului 1848, pentru recîştigarea pămînturilor răpite de la ţăranii aserviţi de stăpînii de pămînt[107].

Desigur, s-au semnalat şi cazuri în care notarii săteşti au ajuns în conflict cu obştea ţărănească, îndeosebi atunci cînd notarul a fost impus de dregătorii superiori sau de stăpînii de pămînt, respectiv cînd funcţia de notar sătesc a fost acaparată cu forţa de funcţionarii domeniali, nefiind deci respectat dreptul obştii săteşti de alegere liberă a notarului. În asemenea cazuri notarul a fost chiar alungat de ţărani, aceştia alegîndu-şi notar dintre semenii lor. În timpul revoluţiei de la 1848-1849, naţionalismul autorităţilor maghiare a făcut ca notarii săteşti să ajungă adesea

---

99. Arh. Com. Turda, acte administrative, nr. 1139/1810.
100. Imreh István, *A rendtartó székely falu*, p. 85.
101. Arh. Sc. Trei Scaune, fondul nr. 1, nr. de inventar 2/10, p. 123—124
102. Trócsányi Zsolt, *Op. cit.*, p. 255, 286.
103. *Ibidem*, p. 281.
104. *Ibidem*, p. 341; Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în documente şi mărturii*, II, Bucureşti, 1982, p. 1068.
105. Arh. Sc. Mureş, actele judelui suprem regal, nr. 620, 641. 829/1848.
106. Silviu Dragomir, *Op. cit.*, p. 144—155.
107. Arh. Sc. Trei Scaune, fondul nr. 1, nr. de inventar 18/1, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în conflict cu obștile sătești române, ei fiind chiar arestați și predați autorităților imperiale[108].

În orice caz, dintre cei circa 1300 de notari sătești, cîți existau — după un calcul aproximativ — în Marele Principat al Transilvaniei, în preajma revoluției de la 1848, foarte mulți se aflau — alături de preoții și dascălii rurali — în tabăra maselor revoluționare, contribuind, fie prin munca lor de „oameni ai condeiului", fie chiar cu arma în mînă, la cauza revoluției din 1848-1849. Și, chiar dacă naționalismul unor conducători revoluționari maghiari a împiedicat pe notarii sătești maghiari să se alăture maselor revoluționare române, totuși nici aceștia nu s-au aflat în tabăra reacțiunii feudale.

☆

Funcția de notar sătesc din Transilvania a apărut spontan începînd din secolul al XVI-lea în cadrul conducerii obștii sătești transilvănene și s-a generalizat în urma lărgirii atribuțiunilor notarului de către puterea centrală la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Funcționalitatea notarului sătesc consta în aceea de a ajuta judele satului și, în genere, conducerea obștii sătești, în rezolvarea treburilor scriptice, de a asigura respectarea ordinelor și dispozițiilor superioare privind suportarea obligațiilor față de statul habsburgic, de a preveni excesele și abuzurile din partea dregătorilor locali în problemele fiscale, din partea trupelor încartiruite sau aflate în marș, de a controla activitatea judelui satului în administrarea averii obștii sătești, de a redacta jalbele și memoriile către oficialitățile superioare spre rezolvarea oficială a problemelor ce frămîntau obștile sătești, de a redacta, în genere, toate actele cerute de obștea sătească sau membrii acesteia. Generalizarea funcției de notar sătesc în cadrul conducerii obștei sătești a permis întărirea vremelnică a autonomiei obștii sătești. Ea a creat posibilitatea și pentru ocrotirea „poporului contribuabil" pentru a nu fi „împovărat peste măsură" prin repartizarea neechitabilă a dărilor și altor obligații față de stat și față de trupele încartiruite sau aflate în marș.

Notarul sătesc era deci un funcționar al obștii sătești, un intelectual laic prin profesia practicată în cadrul satului transilvănean din perioada de descompunere a feudalismului. Prin atribuțiile și obligațiile avute și prin fizionomia sa intelectuală și politică, notarul sătesc putea să devină nu numai un funcționar al obștii sătești, ci chiar un apărător al intereselor acesteia și al intereselor membrilor obștii respective. Și într-adevăr, cei mai buni dintre ei s-au remarcat nu numai ca redactori ai jalbelor și memoriilor obștilor sătești, ci și ca participanți sau chiar ca inițiatori ai unor acțiuni și mișcări antifeudale și antihabsburgice, ca participanți activi la evenimentele revoluționare din 1848-1849.

---

[108]. Trócsányi Zsolt, *Op. cit.*, p. 296, 325; I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 din Banat*, f. 1. 1963, p. 203; Imreh István, *A rendtartó székely falu*, p. 85—86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DIE INSTITUTION DES TRANSILVANIENS DORFSNOTÄR

(Zusammenfassung)

Das Werk befasst sich mit der Entstehung und Entwicklung der Funktionen des Notärs in der Leitung des transilvanischen Dorfes am Ende des sechszehnten Jahrhunderts und zu Beginn des neunzehnten Jahrhunderts Sich stützend auf einen umfangreichen arhivistischen Stoff gelangt der Verfasser zur Schlussfolgerung das viele Notäre, entspriessend aus den Reihen der freien Bauern, Söhne der Dorfspfarrer oder der Kleinbesitzer, sich mit den ausgebenteten Bauern alliert haben und einige sogar Anteil nahmen am Kampf gegen den Feudalismus.

Das Werk ist also eine Anteilnahme an der Geschicte der fortgeschrittenen Intelektualität des Dorfes in der obengenannten Etappe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ISTORICĂ A ORAȘULUI TÎRGU-MUREȘ PÎNĂ LA 1848*. I. DE LA ÎNCEPUTURI PÎNĂ LA SFÎRȘITUL SEC. XVI.

IOAN EUGEN MAN

Sîntem astăzi mai critici, mai conștienți de faptul că progresul este uneori numai aparent. Blocurile de la periferia orașelor sau chiar din zona lor centrală, oricît de importante ar fi pentru adăpostirea locuitorilor, prezintă, peste tot, aceeași înfățișare monotonă. Nici chiar centrele comerciale nu se deosebesc prea mult între ele. Nu poți recunoaște un oraș decît după vechea sa arhitectură care nu a fost proiectată pe planșetă, ci dezvoltată de-a lungul secolelor, ea formînd, de regulă, nucleul său istoric.

Acest nucleu istoric deține, la Tîrgu-Mureș, doar o mică parte din perimetrul de azi al localității, care se suprapune vechii zone situate atît pe cea de-a doua terasă a rîului Mureș — constituind orașul de sus care este mai vechi, — cît și pe aceea a centrului de azi — dezvoltat ceva mai tîrziu — situat pe prima terasă, formînd orașul de jos.

Tîrgu-Mureșului nu i-a fost consacrată încă o lucrare care să se refere, mai pe larg, la evoluția sa urbanistică. Puținele monografii de istorie locală[1] cuprindeau doar unele date referitoare la istoria social-economică a orașului, fără a depăși cadrul de interes al autorilor, fiind neglijate principalele aspecte fundamentale ale trecutului său. O lucrare a istoricului Orbán Balázs, cu tot caracterul ei general, însumează o seamă de date referitoare la dezvoltarea urbană a localității[2].

În studiul de față cercetarea dezvoltării urbanistice și arhitectonice a orașului am efectuat-o nu atît prin optica istoricului, cît mai ales cea

---

* Studiul este subîmpărțit în trei părți, în raport de principalele perioade istorice ale orașului după cum urmează: I. De la începuturi pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea; II. Orașul Tîrgu-Mureș în secolul al XVII-lea; III. Tîrgu-Mureș sub stăpînirea habsburgică, pînă la 1848.

[1] Benkő Károly, *Marosvásárhely Szabad Királyi várossa általános és részletes leírása.* (Descrierea orașului liber regesc Tîrgu-Mureș), Tîrgu-Mureș, 1862; Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu-Mureș*, Tîrgu-Mureș, 1932; Kiss Pál, *Marosvásárhely története*, (Istoria Tîrgu-Mureșului), Budapesta, 1942.

[2] Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*, (Descrierea secuimii), Pest, IV, 1870.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

a arhitectului, ţinînd, îndeosebi, seama de evoluţia structurii lui planimetrice, specificul parcelărilor, caracteristicile reţelei stradale şi a zonelor construite, toate acestea prin prisma cunoaşterii surselor documentare la care am avut acces.

GENEZA ORAŞULUI. Bucurîndu-se de o aşezare geografică şi climatică prielnică, în bogata şi fertila Vale a Mureşului, oraşul Tîrgu-Mureş a constituit, din cele mai vechi timpuri, un leagăn de străveche civilizaţie umană. Au fost descoperite urme ale vieţuirii umane pe teritoriul de azi al oraşului, dar şi pe cel al localităţilor învecinate, cu deosebire în comunele: Cristeşti, Sîncraiu de Mureş, Sîngeorgiu de Mureş şi Sîntana de Mureş. Dovezi materiale ce marchează, în general, toate perioadele istorice, începînd încă din neolitic şi pînă către sfîrşitul epocii prefeudale, cînd se poate vorbi de apariţia localităţii şi de prima sa menţiune documentară. (Planşa nr. XLIII).

Cele mai vechi urme de cultură materială, întîlnite pe teritoriul oraşului, provin din epoca neolitică (5500—2000 î.e.n.), materializate printr-un bordei cu cuptor din faza Criş, descoperit lîngă biserica din cetatea feudală, cît şi unele resturi ceramice din perioada culturii ceramicii liniare[3], numeroase fragmente din perioada culturii Ariuşd — Cucuteni, în zona superioară a străzii Artei[4], cît şi în zona Cotitura Dîmbului[5], situată în partea de sud — est a cartierului „1848", fost Dîmbul Pietros. Numeroase dovezi materiale provin din eneolitic, urme ce s-au găsit pe platoul cetăţii feudale[6], în zona Fabricii de produse ceramice din cartierul Mureşeni[7]; în zona cartierului „1848"[8] şi la marginea oraşului, dinspre comuna Sîngeorgiu de Mureş, pe postata Ghera, lîngă Capela Máriaffy[9].

Din epoca bronzului (1700 — 1200 î.e.n.) cu cele două culturi: Braşov (Schneckenberg) şi mai ales cultura Sighişoara (Wietenberg) s-au descoperit dovezi materiale reprezentate prin numeroase vase şi fragmente ceramice ca cele din zona Cotitura Dîmbului[10], sau din incinta cetăţii feudale.[11]

Odată cu sfîrşitul epocii bronzului, respectiv acel „le bel âge du bronze" se trece la prima epocă a fierului, Hallstatt (1200—450 î.e.n.) în care s-au pus bazele formării culturii daco-getice. Dovezi materiale referitoare la ceramica din această perioadă, au fost descoperite în zona su-

---

[3] Alexandru Bogdan, *Date noi privind ansamblul cetăţii din Tîrgu-Mureş*, în *StMat*, II, 1967, p. 80.

[4] Alexandru Popa, *Academia Română şi descoperirile arheologice de pe Valea Superioară a Mureşului*, în *Marisia*, V, 1975, p. 12.

[5] N. Vlassa, *Cercetări arheologice în regiunile Mureş — Autonomă Maghiară şi Cluj*, în *Acta MN*, I, 1965, p. 22.

[6] Valeriu Lazăr, *Repertoriul descoperirilor arheologice eneolitice şi din perioada de tranziţie spre epoca bronzului din judeţul Mureş*, în *Cercetări de ştiinţe sociale*, Tîrgu-Mureş, III, 1987, p. 219.

[7] Valeriu Lazăr, *Cultura Coţofeni în judeţul Mureş, I*, în *Marisia*, V, 1975, p. 38.

[8] *Ibidem*, p. 35.

[9] *Ibidem*, p. 35.

[10] Alexandru Popa, *Ibidem*, p. 15

[11] Alexandru Bogdan, *Ibidem*, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

perioară a străzii Artei[12], unde s-au găsit vase bitronconice; în cartierul „1848";[13] în zona vechii fabrici de cărămizi din cartierul 7 Noiembrie[14] ca și pe platoul cetății feudale[15], unde a fost identificată o așezare, caracterizată prin locuințe cu vetre, cît și alte resturi ceramice. În cea de-a doua perioadă a fierului (450 î.e.n. — 106 e.n.), cunoscută ca Laténe-ul daco-getic, avea să se constate un progres deosebit al societății, perioadă din care au fost găsite dovezi materiale în zona Cotitura Dîmbului[16] și în cartierul 7 Noiembrie[17], tot în zona vechii fabrici de cărămizi.

În epoca romană la Tîrgu-Mureș se afla o mică așezare rurală, situată în apropierea celei de la Cristești, care, de fapt, era o importantă localitate de pe granița Daciei Superioare. Populația dacică preia, destul de repede, formele noi de cultură, dar le păstrează și pe cele strămoșești. Un exemplu, în acest sens, îl oferă materialul arheologic descoperit în marele centru de olărit de la Cristești[18], ale cărui produse deserveau și populația localității de pe locul actualului oraș Tîrgu-Mureș. Fragmente ceramice, ca și o lespede romană din piatră, descoperite pe platoul cetății feudale, în împrejurimile bisericii și mănăstirii, fac dovada situării aici a localității romane[19].

Deosebit de bogat reprezentată este epoca de trecere la feudalism (sec. III—IX e.n.), perioadă ce corespunde formării limbii și poporului român. Numeroasele descoperiri arheologice de pe teritoriul orașului fac dovada continuității neîntrerupte a populației autohtone și pe aceste meleaguri. Asemenea urme s-au găsit, de regulă, în zonele mai vechi, la care ne-am mai referit: pe platoul cetății[20] și în partea superioară a străzii Artei, respectiv în zona fostei grădini de gimnastică[21], cu urme de cultură de tip Sîntana, apoi în cartierul 7 Noiembrie, în zona fostei fabrici de cărămizi[22] și în incinta Combinatului chimic „Azomureș"[23].

Geneza orașului este legată de maturizarea unui proces social — economic de mai lungă durată, în care, din cadrul obștei sătești s-au rupt,

---

[12] Andrei Zrínyi, *Însemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic din Cristești*, în *StMat*, I, 1965, p. 45; Alexandru Popa, *Ibidem*, p. 19—20.

[13] N. Vlassa, *Ibidem*, p. 22.

[14] N. Vlassa, *Ibidem*, p. 22; Alexandru Popa, *Ibidem*, p. 18.

[16] N. Vlassa, *Ibidem*, p. 24; Alexandru Popa, *Ibidem*, p. 22.

[17] N. Vlassa, *Ibidem*, p. 22; Alexandru Popa, *Ibidem*, p. 22.

[18] Alexandru Bogdan, *Ibidem*, p. 80; Andrei Zrínyi, *Materiale în legătură cu cultul lui Mitra în Muzeul din Tîrgu-Mureș*, în *StMat*, II, 1967, p. 67—68; Dorin Popescu, *Sondajele arheologice de la Cristești — 1950*, în *Materiale*, II, 1956, p. 153—195; Andrei Zrínyi, *Așezarea romană rurală de la Cristești și legăturile ei cu Gallia*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 91—100.

[19] N. Vlassa, *Ibidem*, p. 22; Alexandru Bogdan, *Ibidem*, p. 80.

[20] Alexandru Bogdan, *Ibidem*, p. 80; Andrei Zrínyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV—XIII e.n.*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 148—149.

[21] Andrei Zrínyi, *Ibidem*, p. 148.

[22] N. Vlassa, *Ibidem*, p. 22; Andrei Zrínyi, *Ibidem*, p. 149.

[23] Mihai Petică, *Noi descoperiri la Tîrgu-Mureș — „Combinat"*, în *Marisia*, VI 1976, p. 697 — 700.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

treptat, meşteşugarii care au găsit aici condiţii favorabile activităţii lor. Un aport destul de însemnat l-a avut şi aşezarea localităţii la încrucişarea unor importante drumuri comerciale, cu o poziţie favorabilă, beneficiind de apă, păduri şi pămînturi roditoare.

Probabil oraşul datează încă de la sfîrşitul prefeudalismului, bineînţeles într-o formă mai restrînsă[24], fără a exista în acest sens vreo menţiune documentară. Această afirmaţie poate fi confirmată prin mărturiile arheologice, la care ne-am referit, care atestă continuitatea vieţii populaţiei autohtone pe teritoriul oraşului din perioada feudalismului timpuriu. Se cunoaşte faptul că la Moreşti, aflat la 11 km. de Tîrgu-Mureş, se afla una dintre cele mai mari aşezări prefeudale, cu cetate, din Transilvania. Cetatea ca şi aşezarea de la Moreşti, indică prezenţa în jurul acesteia, a unei formaţiuni politice, locuită de o populaţie autohtonă. În jurul Moreştilor, pe o lungime de 20 km, de-a lungul Văii Mureşului, existau numeroase aşezări autohtone, de o intensitate şi amploare necunoscută în alte părţi ale Transilvaniei, îndeosebi începînd cu secolul al XI-lea. Erau asemenea aşezări la Band, Cipău, Vidrasău, Lechinţa, Cirsteşti, Sîncraiu de Mureş, Sîngeorgiu de Mureş, Sîntana de Mureş, Gorneşti şi altele, cu descoperiri mai mult sau mai puţin importante[25].

În această conjunctură este de presupus existenţa unei asemenea aşezări şi la Tîrgu-Mureş, unde ambianţa arheologică menţionată duce la concluzia existenţei unei atare aşezări fortificate din sec. XI—XII-lea. Săpăturile arheologice şi sondajele din partea sud-vestică a platoului cetăţii feudale, indică două nivele de locuire din perioada feudalismului timpuriu[26], reprezentate prin numeroase fragmente ceramice, prezente şi pe locul fostei fabrici de cărămidă din cartierul 7 Noiembrie.

Din secolul al XII-lea se face simţită pătrunderea elementului maghiar în zona Tîrgu-Mureşului, sesizată mai întîi lîngă Moreşti, prin întemeierea satului Citfalău (Csitfalva), azi dispărut. Două monede, de la Ştefan II (1116—1131) şi Bela II (1131—1141), descoperite aici, indică termenul ante quem au pătruns maghiarii[27]. În această perioadă, pînă cel mai tîrziu la mijlocul secolului al XII-lea, se poate aprecia că maghiarii au ajuns şi s-au aşezat şi la Tîrgu-Mureş, pe temelia sau în apropierea aşezării mai vechi.

Unii istorici stabilesc vechimea oraşului şi fondarea sa cu mult mai înainte de atestarea lui documentară şi anume în jurul anului 1100[28]. Deşi

---

[24] Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Bucureşti, 1975, I, p. 239.

[25] Kurt Horedt, *Şantierul arheologic Moreşti*, *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 275—311 şi IV, 1955, 3—4, p. 643—685; Kurt Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 48,59 (în continuare: K. Horedt, *Contribuţii*).

[26] Alexandru Al. Bogdan *Cetatea din veacul al XVII-lea de la Tîrgu-Mureş*, în *Revista muzeelor şi monumentelor*, Bucureşti, 1/1974, p. 64.

[27] K. Horedt, *Contribuţii*, p. 119.

[28] Jaross Béla, *Emlékek a marosvásárhelyi róm. kath. egyházközség multjából*, (Amintiri din trecutul comunităţii romano-catolice din Tîrgu-Mureş), Tîrgu-Mureş, 1937, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

s-au păstrat vestigii ale vechilor culturi mai sus arătate, nu avem dovada documentară, ca înainte de secolul al XIV-lea să fi existat vre-o aglomeraţie mai mare, care să poată defini localitatea ca tîrg.

Documentar oraşul este pomenit ceva mai tîrziu la începutul secolului al XIX-lea. Ádám Dankanits stabileşte prima atestare documentară a oraşului în jurul anului 1300[29], ca tîrg sub denumirea de *Novum Forum Siculorum* (Noul tîrg al secuilor), care nu se deosebea prea mult de localităţile înconjurătoare, doar că era cu ceva mai mare. Pe baza celor de mai sus afirmaţia pare corectă, deoarece la venirea lor pe aceste meleaguri maghiarii au găsit deja vechea aşezare autohtonă şi care datorită condiţiilor prielnice care le avea, au putut să o dezvolte, întrecînd astfel celelalte aşezări învecinate, unele cu mult mai mari şi însemnate cum au fost bunăoară Moreşti sau Çipău.

O primă atestare documentară certă a localităţii provine din anul 1316, ca amplasament al uneia dintre cele patru mănăstiri franciscane din Transilvania[30], aflată la marginea ţării tătăreşti (*„in metis Tartariae"*), respectiv a Moldovei. Începînd cu anul 1332, succesiv, în cîţiva ani, în Registrele de dijme papale, denumirea oraşului apare simplu, sub numele de *Novum Forum* în anul 1332[31]; *Novoforum Siculorum* în anul 1333[32] *Forum Novum Syculorum* în anul 1334[33] *Novum Forum Siculorum* în anul 1335[34], fără vre-o indicaţie a caracterului localităţii.

În sprijinul continuităţii aşezării intervine şi tripla menţiune documentară în listele de dijme papale, a preotului Romanus — romanul — respectiv românul, care nu este nume ci adjectiv determinînd neamul sau naţia, desigur trecut la religia romano-catolică şi receptat ca atare în noul cult.

Novum Forum (Noul Tîrg) sau *Novum Forum Siculorum* (Noul Tîrg al Secuilor), presupune existenţa acestei localităţi ca un nou tîrg, sediu, al secuilor, spre a-l deosebi de un altul, mai vechi, probabil Miercurea Nirajului. Acelaşi nume îl întîlnim şi în anul 1344 — *„in loco Fori Sicu-*

---

[29] Ádám Dankanits, *Începuturile urbanizării Tîrgu-Mureşului*, în *StMat*, II, 1967, p. 91. Autorul se referă la un act publicat în *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*, Budapest, 1882, I, p. 29, document nepublicat în *Documente privind istoria României*, seria C — Transilvania (= DIR).

[30] Menţiunea este făcută în *Annalecta Franciscana*, IV, p. 554, preluată de Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 121. Celelalte trei mănăstiri se găseau la Sibiu, Sebeş şi Bistriţa.

[31] *„Romanus sac. de Novo Foro solv. 40 den."* (preotul Romanus din Tîrgu-Mureş a plătit patruzeci denari), în Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 107 şi *DIR*, Veacul XIV, III, 1954, p. 134.

[32] *„Romanus sac. de Novoforo Siculorum solv. 1 fertomen fini argenti."* (Romanus preotul din Tîrgu-Mureş a plătit un fertun de argint bun), în *Orbán Balázs, op. cit.*, p. 107 şi *DIR*, Ibidem, p. 134.

[33] *„Romanus sac. de Foro Novo Syculorum solv. 1 fert. et 3 kuntines fini argenti."* (Romanus preotul din Tîrgu-Mureş a plătit un fertun şi trei kuntini de argint bun), în Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 107 şi *DIR*, Ibidem, p. 198.

[34] *„Romanus sacerd. de Novo Foro Siculorum solv. 3 lotones argenti"*. (Romanus preotul din Tîrgu-Mureş a plătit trei lotoni de argint), în Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 107 şi *DIR*, Ibidem, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lorum",[35] ca și la 25 ianuarie 1360 într-un document al lui Ludovic I — „*Datum in loco fori Siculorum*"[36], la 1361 tot așa — „*Forum Siculorum*", „*forum Syculorum*"[37].

La 1349 denumirea acestui oraș în devenire era tot simplă, însă sub o altă formă: *Scekulwasarhel*[38]; apoi la 1366: *Zekuluasarhel;* la 1370: *Zekeluassarhel, Zekelwasarhel, Zekelwasarhely*[39]. În anul 1409 denumirea era mai simplă, însă întregită și cu noțiunea de oraș: „*in ciuitate Vasarhel*"[40], fără ca aceasta să însemne că îndeplinea acest caracter de „civitas". Cert este că după această dată, alături de numele orașului, care poate fi Wasarhely, Zekelvasarhel etc., găsim aproape întotdeauna și noțiunea de tîrg *(oppidum)*: „*in oppido Wasarhely*"[41] în anul 1451; „*oppidi nostri Zekelwasarhel*"[42] în 1470; „*opidi Wasarhel*"[43] în 1481; „*Opidi Vasarhel*"[44], „*oppidi Zekelwasarhel*"[5], în 1487; „*in dicto oppido Wasarhel*"[46] în 1501; „*in oppido Zekel Wasarhely*"[47] în 1519 etc. În paralel se găsește și denumirea orașului simplificată datorită uzanței, de „*in Wasarhel*"[48] în 1453; sau „*Vasarhely*"[49] în 1555. Acest nume: Székelyvásárhely, Wásárhely, se păstrează pînă în anul 1616 cînd orașul este ridicat la rang de municipiu și primește actualul său nume: *Tîrgu-Mureș (Maros Vásárhely).*

Tîrgu-Mureș nu era o localitate izolată. Existau la începutul secolului al XIV-lea un număr însemnat de așezări rurale, răspîndirea pe întregul teritoriu din jurul orașului, la rîndul lor dezvoltate pe vechile așezări autohtone. Registrele de dijme papale din anii 1332—1337 pomenesc aceste sate, printre care și pe cele care azi aparțin orașului. Este astfel pomenit Sîncraiu de Mureș sub numele de *Sancto Rege*, care la 1350 îl găsim și sub numele de *Székelyháza;*[50] Sîngeorgiu de Mureș sub numele de *Sancto Georgio*[51]. Sîntana de Mureș ca *Sancta Anna,*[52] Curteni ca

---

[35] Suciu Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, II, 1968, p. 196.

[36] *Székely Oklevéltár*, (Diplomatoriu secuiesc) I, 1872, p. 67 (în continuare *Sz.O.L.*).

[37] Suciu Coriolan, *op. cit.*, II, 1968, p. 196.

[38] *DIR, Ibidem*, p. 215, 507.

[39] Suciu Coriolan, *op. cit.*, II, 1968, p. 196.

[40] *Sz.O.L.*, II, 1676, p. 28—29.

[41] *Sz.O.L.*, I, 1872, p. 163.

[42] *Ibidem*, p. 215.

[43] *Ibidem*, p. 235.

[44] *Sz.O.L.*, V, 1896, p. 25

[45] *Ibidem*, p. 28.

[46] *Sz.O.L.*, III, 1890, p. 149.

[47] *Sz.O.L.*, I, 1872, p. 345.

[48] *Ibidem*, p. 166.

[49] Veres Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, I, 1929, p. 148.

[50] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 183; *A Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti kutató csoportjának forráskiadványai XIII., Documenta Artis Paulinorum, 2, A Magyar Rendtartomány Kolostorai, N — Sz.*, Budapest, 1976, p. 447.

[51] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 105.

[52] *Ibidem*, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Oduorfalva[53] și în sfîrșit Cristești sub numele de *Sancta Cruce*[54]. Erau mici aceste sate deoarece sumele plătite de preoții lor drept dijmă erau cu mult mai reduse decît suma achitată de *Romanus* preotul din Tîrgu-Mureș.

Deși nu figura în registrele de dijme papale, vechi este și satul Chinari, pomenit la 1319 ca *poss. Pynar*,[55] lîngă care, anterior, pe dealul învecinat se pomenește existența unei „cetăți"[56], de unde provine toponimul maghiar Várhely = Locul cetății, sau Várhegy = Dealul cetății, ca și satele Curteni, Bărdești sau Sîntana de Mureș[57], localități ce constituie dovezi referitoare la vechea civilizație autohtonă.

STRUCTURA ȘI ÎNFĂȚIȘAREA EDILITARĂ. Orașului Tîrgu-Mureș îi este caracteristică funcția de tîrg. Încă din secolul al XIV-lea, aici, pe promontoriul ocupat azi de str. Lupeni, spre fostul teren de gimnastică, se afla locul de tîrg, unde, pe lîngă animalele aduse spre vînzare, se adunau și vitele destinate tribut regilor(*bovum signatura*), cu prilejul încoronării, căsătoriei sau nașterii primului fiu. Afirmația e dovedită și de faptul că această stradă, considerată printre cele mai vechi ale orașului purta încă din jurul anului 1700 denumirea de strada „*Pieții vechi de animale*" (Régi Baromvásár utcza)[58], denumire ce s-a menținut pînă în preajma primului război mondial.

Creșterea producției meșteșugărești, îndeosebi a meșteșugarilor locali, au creat premiza întăririi acestei așezări ca important centru de desfacere a produselor, cu tîrguri săptămînale (forum hebdomadale) de mare afluență în zonă, bucurîndu-se, ca atare, de interesul puterii centrale, care, pe acest temei, i-a acordat numeroase privilegii. Încă la 28 august 1482, regele Matei Corvin dă orașului dreptul de a ține de trei ori pe an mari tîrguri de țară: de ziua Domnului (17 iunie), Sfîntul Martin (11 noiembrie) și la joia dinaintea Duminicii Floriilor[95], iarmaroace încetățenite secole la rînd. Tot Matei Corvin, la 6 ianuarie 1486 scutește, pe vecie, locuitorii orașului de orice vamă, ca numai la un an, la 4 februarie 1487, voievodul Transilveniei, să ordone respectarea vechilor privilegii ale locuitorilor orașului[60] scutindu-i de impozitele pe miere. Regele Vladislav al II-lea, la 2 februarie 1498, odaotă cu întărirea privilegiilor acordate de Matei Corvin, scutește orașul de orice vamă, indiferent că mărfurile se transportau pe apă sau pe uscat[61]. Au fost întărite și păstrate aceste privilegii și mai

---

[53] *Ibidem*, p. 189.
[54] *Ibidem*, p. 215.
[55] Suciu Coriolan, *op. cit.*, II, 1967, p. 142.
[56] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, II, 1979, p. 226—227.
[57] *Ibidem*, p. 228.
[58] Orbán István, *Marosvásárhely földrajza* (Geografia Tîrgu-Mureșului), Sárospatak, 1943, p. 99.
[59] „*Forum annuale festivitatibus sacratissimi corporis Christi et beati Martinii episcopi ac quinta proxima ante dominicam Ramispalmarum*", în *Sz.O.L.*, V. 1896, p. 24 — 25.
[60] *Sz.O.L.*, I, 1872, p. 255; V, 1896, p. 28.
[61] *Arh Stat.*, *Filiala Tîrgu-Mureș*, *Fond Primăria orașului Tîrgu-Mureș*, *Documente feudale*, nr. 2/1498.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tîrziu, de regina Izabela, în 1557, sau de regele Ioan al II-lea la 1563[62]. Erau privilegii care recunoşteau realitatea aşezării la acele vremuri, adică existenţa unor factori ce confereau locului o situaţie privilegiată aşezărilor rurale obişnuite.

Existenţa bisericii şi mănăstirii din incinta fortificaţiei secolului al XV-lea, ofereau siguranţa şi totodată, prosperitatea comercianţilor aşezaţi aici, sau celor veniţi de prin alte locuri, îndeosebi din Cluj şi Braşov. Sînt cunoscuţi asemenea comercianţi clujeni încă de la 1368[63] a căror prezenţă la Tîrgu-Mureş avea să persiste şi să crească şi datorită privilegiilor de care au beneficiat.

Care era înfăţişarea oraşului din punct de vedere urbanistic la începuturile sale, cît şi după aceea, este o întrebare la care nu se poate răspunde cu uşurinţă. La începuturile sale oraşul ocupa o mică întindere pe platoul celei de-a doua terase a rîului Mureş, însă într-un sit cît mai corespunzător nevoilor locuitorilor săi şi evoluţiei sale urbanistice. Analizînd structura planimetrică, limitele ce conturau oraşul în secolele XIV—XV, puteau fi cele mărginite azi de străzile Avram Iancu, Doicești, Mihai Viteazul, Borsos Tamás şi partea superioară a str. Bolyai (piaţa), corespunzătoare unei suprafeţe de circa 36 ha. Pe acest teritoriu oraşul avea să se dezvolte pînă către mijlocul secolului al XV-lea. Partea de jos a oraşului, corespunzătoare actualului centru civil, cu principalele artere de circulaţie ce derivă din acestea, încă nu exista, ea fiind, la acele vremuri un teren supus revărsărilor unui braţ al rîului Mureş şi pîraielor ce aluviau de pe versantele dealurilor învecinate[64]. Cu ocazia săpăturilor pentru fundaţia casei „Petráskó" din piaţa Trandafirilor, în anul 1824, s-au găsit resturile unei mori de apă:[65] o roată, piatra de moară cît şi alte componente de stejar carbonizat. Grinzi împietrite s-au găsit şi cu ocazia unor săpături din strada Lenin[66]. Au fost construite aceste mori, probabil, la cumpăna secolelor XV—XVI, cînd braţul rîului Mureş curgea încă la poalele promontoriului pe care se afla oraşul, venind dinspre Sîngeorgiu de Mureş, pe locul actualei străzi Lenin şi a pieţii Trandafirilor, devia apoi brusc prin zona străzii Horea spre matca principală. Vechi denumiri de străzi amintesc de acest vechi traseu, cum ar fi Mureş Mort (azi Solidarităţii, apoi fosta stradă Poklos (azi piaţa Trandafirilor), denumire cunoscută încă din anul 1597[67], sau strada Plutaşilor (azi strada Horea), care în anul

---

[62] *Ibidem*, pnr. 27/1557; 37/1563.

[63] Samuel Goldenberg, *Clujul în secolul XVI. Producţia şi schimbul de mărfuri*, Bucureşti, 1958, p. 288.

[64] În iarna anului 1555 din cauza ploilor apa revărsată a rîului Mureş a luat cu sine moara oraşului, în *Erdélyi Történelmi Adatok (=ETA.), (Izvoare istorice* transilvănene), Cluj, I, 1855, p. 17.

[65] Fodor István, *A Székely főváros bölcső korából*, (Capitala secuilor în epoca de leagăn), în *Kránikás Füzetek* (=KF), (Caiete de cronicar), Tîrgu-Mureş, 1936 nr. 13—14, p. 2.

[66] *Ibidem*, p. 2.

[67] *Arh. Stat., Filiala Tîrgu-Mureş, Fond primăria oraşului Tîrgu-Mureş, Acta politica.* (În continuare *Arh. Stat., Acta politica)*, nr. I, 63/1597

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

1898 încă mai păstra un șanț pentru drenarea apelor provenite de pe vechiul braț ce străbătea centrul orașului.

Raportat la numărul locuințelor și al populației suprafața orașului de atunci (în 1350), care era de 31 ha, poate fi considerată destul de mare dacă se compară cu aceea a orașelor Sibiu (55,1 ha), Bistrița (24,2 ha), sau Brașov (31,6 ha).[68] Este explicabilă această situație prin însuși caracterul aproape rural al localității, în care predominau gospodării cu case și grădini întinse, terenuri intravilane de pășunat, situație specifică ce s-a menținut timp de secole.

Este greu de presupus, fie și estimativ, care a fost numărul construcțiilor — respectiv al gospodăriilor — în această perioadă. Pe baza socotelilor dijmelor papale din anii 1332—1336 se poate calcula, evident aproximativ, numărul gospodăriilor existente în acea perioadă. În anul 1332 se menționează, pentru prima plată suma de 40 denari, pentru a doua plată a aceluiași an un fertun de argint bun, echivalentul a 44 denari, pentru anul 1333 un fertun, adică tot 44 denari, pentru anul 1334 un fertun și trei kuntini, echivalentul a 52 denari și în sfîrșit pentru anul 1335 s-a achitat o sumă de 3 lotoni de argint, adică 36 denari. Rezultă, ca atare, în medie circa 43 denari anual.

Pentru comparație am luat unele localități din scaunul Orăștiei a căror cifre pentru perioada analizată, sînt certe deoarece au fost calculate cu exactitate[69]. Media gospodăriilor de o așezare în cele opt localități înșirate este de 155. Luîndu-se media locuitorilor acestor așezări, care poate fi considerată la 593 locuitori, se poate aprecia circa 3,80 locuitori pe gospodărie. Din registrul de dijme papale se poate obține și media valorii sumelor plătite de aceste localități care este de 131 denari, adică 43 groși. Față de numărul gospodăriilor se obține o medie de circa 0,24 groși/fum. Ținîndu-se seama de suma medie anuală achitată de preotul din Tîrgu-Mureș, echivalentă la 15 groși, împărțit la cei 0,24 groși/fum, se obțin circa 62,5 gospodării, care poate fi rotunjit la 63 gospodării. Nu trebuie uitat faptul că alături de populația catolică care era obligată la plata dijmei, orașul Tîrgu-Mureș — la fel ca și în celelalte localități din Transilvania și îndeosebi în localitățile învecinate — era populat și de populație ortodoxă (români), a cărui număr de gospodării poate fi apreciat la cel puțin 10%, anume 6—8 familii. Orașul avea, deci, la începutul atestării sale documentare un număr de 69—71 gospodării, fiind o localitate încă mică, un tîrg în formare, dacă îl comparăm cu celelalte orașe din Transilvania, care în anul 1350 aveau un număr însemnat de parcele clădite cum sînt la Brașov 650, Sibiu 550 și Bistrița 420[70].

Prezența bisericii și mănăstirii, chiar fortificate, nu au reușit să con-

---

[68] Paul Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică a unor orașe Transilvănene din secolul al XII-lea pînă în secolul al XV-lea*, în *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea germană*, București, I, 1976, p. 122.

[69] Orăștie 334 fumuri (gospodării), Romos 225, Ighiu 257, Cricău 188, Căstău 64 Sereca 60, Turdaș 50, Pricaz 35, în Ștefan Pascu, *op. cit.*, I, 1971, p. 229.

[70] Șt. Pascu, *op. cit.* II, 1979, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

centreze populaţia, aşa cum s-a întîmplat în numeroase oraşe transilvănene, cu străzi dense, dezvoltate pe un plan radiar — concentric, avînd ca centru asemenea construcţii, prin a căror monumentalitate şi siluetă să domine localitatea.

Tipologia terenului coroborată cu structura parcelelor, întregite cu nevoile şi posibilităţile economico-sociale ale populaţiei, au determinat o dezvoltare aglutinară a oraşului însoţită şi de o extindere polinucleară. Lipsa mărturiilor documentare contemporane, modificările survenite de-a lungul secolelor în tipologia localităţii fac imposibilă cunoaşterea exactă a vechii structuri a oraşului. Au putut exista, la începutul secolului al XV-lea, cel puţin trei asemenea nuclee, situate la nord, est şi sud de biserică. Judecînd după orientarea fronturilor şi în funcţie de existenţa terenurilor propice pentru construcţii, nucleul nordic îl formau cîteva mari parcele de pe străzile Avram Iancu şi Doicești. Formă similară, tot la fel de puţin conturată, îl avea şi nucleul de est situat de-a lungul părţii drepte a străzii Mihai Viteazul (pe partea stîngă a străzii se afla un şanţ ce colecta apa izvoarelor de pe versanţii învecinaţi), pînă în apropierea intersecţiei cu Bulevardul 1 Mai, cu încă cîteva loturi răzleţe din zona străzilor Papiu Ilarian, Băilor şi Şipotului. Ultimul nucleu, cel din sud, cuprindea parcelele situate pe cele două străzi, aproximativ paralele, Borsos Tamás şi Kogălniceanu, perpendiculare pe partea superioară a pieţii Bolyai, unde era un spaţiu mai larg. Este nucleul cel mai ordonat, cu loturi relativ mai mici, dispuse unul lîngă altul, probabil locuite de numeroşi meşteşugari şi unde se aflau cele mai multe edificii religioase şi sociale.

Aşa s-a ajuns la formarea a numeroase pajişti intravilane, unele prezente în anul 1750[71], în parte formînd spaţii largi, care, cu toate modificările structurale survenite, s-au păstrat în mare parte. Numai aşa se explică existenţa largului Bulevard 1 Mai, a pieţii situate la est de cetate (înainte de formarea străzii Nicolae Iorga), piaţa Bolyai. Exista o pajişte întinsă şi în strada Lupeni, în zona intersecţiei cu străzile Sportivilor şi Arinului, derivînd din spaţiul ocupat de vechiul tîrg de vite (Planşa nr. XLIV).

Străzile sau uliţele erau în cea mai mare parte înguste şi întortocheate, fără a avea aliniamente rectilinii pe distanţe mari, configuraţia lor fiind determinată în bună parte de relieful terenului. Din oraş legătura cu restul localităţilor se făcea prin strada Avram Iancu şi în continuare prin strada 7 Noiembrie spre Reghin; prin piaţa Bolyai şi Ştefan cel Mare, în continuare Bulevardul 1 Decembrie 1918 spre Sighişoara; din piaţa Bolyai prin strada Lupeni şi mai departe strada Gheorghe Doja spre Luduş şi, în sfîrşit, din piaţa Petőfi prin strada Călăraşilor spre Band.

---

[71] Conform hărţii din anul 1750 a oraşului Tîrgu-Mureş, în care se observă pajiştea dintre străzile Avram Iancu şi Doicești, pe actualul traseu al străzii Cosminului, apoi pajiştile ce mărgineau, la nord, est şi sud cetatea feudală, cît şi în zona străzilor Lupeni şi Köteles Sámuel.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Nominal străzile sînt pomenite mai tîrziu. Cea mai veche denumire cunoscută este strada *Sfîntu Nicolae*[72] (partea superioară a actualei străzi Bolyai şi Ştefan cel Mare), după numele bisericii învecinate, pomenită în anul 1511; strada *Sfîntu Gheorghe*[73] (Lenin şi Republicii), pomenită în 1554, nume întîlnit şi în ani 1607 şi 1614[74]. Tot din anul 1554 este cunoscută şi strada *Sîncraiului*[75] (Călăraşilor), pomenită apoi şi în anii 1636 şi 1637[76]. Strada *Mănăstirii*[77] (Mihai Viteazul) se cunoaşte din anul 1577 şi, în sfîrşit, strada *Pocloş*[78] (Trandafirilor) din anul 1597.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea în ansamblul ei, reţeaua stradală a centrului istoric poate fi considerată, în mare, conturată. În general ea s-a păstrat pînă în zilele noastre, cu excepţia străpungerilor din perioada modernă.

Oraşul se deosebea prea puţin de aspectul urbanistic general al celorlalte tîrguri similare din Transilvania. O privire generală ne-o conferă puţinele izvoare din cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care poate fi corespunzătoare şi deceniilor premergătoare. Prima însemnare cunoscută aparţine polihistorului şi diplomatului Georg Reichersdorffer, care, în *Chorographia* sa din anul 1550 însemnează: *„Vecin cu Gurghiu este Scaunul Mureşului, aşezat spre miazăzi în centrul provinciei Transilvania, de-a lungul rîului Mureş, a cărui capitală este Tîrgu-Mureş (Zeckelwassarhel) sau Neumarkt (New Marck) pentru saşi, tîrg foarte mare unde se ţin desele adunări ale secuilor"*.[79] Într-adevăr, odată cu creşterea rolului său economic, oraşul capătă şi o importanţă politică, dietele Transilvaniei desfăşurîndu-şi deseori aici activitatea. Pînă la scrierea impresiilor lui Reichersdorffer, respectiv anul 1550, numărul dietelor ţinute la Tîrgu-Mureş au fost de 13; prima dietă cunoscută aici fiind cea din anul 1439.[80] Aceeaşi caracterizare, la numai doi ani, o face şi Georg Werner,[81] arătînd că *„de cîte ori trebuie să se ţină, din porunca regelui, vreo adunare pentru niscaiva treabă obştească, privind cele trei naţiuni împreună, aceasta trebuia să fie chemată la Tîrgu-Mureş (Vásárhely), care este pe teritoriul secuilor şi este locul anume rînduit pentru ori ce treabă obştească a lor"*.

Sporirea importanţei oraşului Tîrgu-Mureş poate fi considerată ca expresie a creşterii puterii sale economice şi ca urmare a însemnătăţii sale politice. Caracterul său de însemnat loc de tîrg al meşteşugarilor transil-

---

[72] *Szent Miklós, Sz.O.L.*, III, 1890, p. 532.
[73] *Szent György, ETA*, I, 1855, p. 16.
[74] *Arh. Stat., Acta politica*, nr. 132/1614.
[75] *Szent Király*, apoi *Nagy Szent Király, ETA*, I, 18555, p. 16.
[76] *Arh. Stat., Acta politica*, nr. 255/1637.
[77] *Klastrom, Ibidem*, nr. I, 25/1577
[78] *Poklos*, Ibidem, nr. I, 63/1597.
[79] *Chorographia Transilvaniae quae Dacia olim appellata aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio*, în *Călători străini despre ţările române, Bucureşti*, I, 1968, p. 209 (în continuare *Călători*).
[80] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 117, 153.
[81] *Raport din lunile martie — aprilie 1552 despre veniturile regeşti din Transilvania*, în *Călători, II*, 1970, p. 736.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

văneni, dar şi de centru politic, este relatat de Giovannandrea Gromo care, în descrierea Transilvaniei, din jurul anului 1567,[82] aprecia oraşul Tîrgu-Mureş (Zekvassorel) ca *„un tîrg însemnat al saşilor* (citeşte secuilor) *cu mare negoţ de vite, blănuri, pînzeturi şi altele"*, sau *„un mare tîrg al saşilor (!* de fapt secuilor), *centru comercial şi loc deschis numit Tîrgu-Mureş (Vuassarhel) unde se ţin mari bîlciuri săptămînale cercetate de populaţia din toate regiunile învecinate dar mai ales de secui, aducîndu-se tot felul de mărfuri, ca piei, pînzeturi ş.a."* Şi, în sfîrşit, o însemnare din secolul al XVI-lea, nedatată[83] referitoare la Tîrgu-Mureş (Zekhel Vassarhel) arată că *„acest oraş este destul de mare şi că acolo se adună deseori secuii pentru treburile lor pe care trebuie să le dezbată sau de care trebuie să se îngrijească"*.

Era, prin urmare, Tîrgu-Mureşul în secolul al XVI-lea un oraş format, relativ dezvoltat, atît din punct de vedere economic, cultural şi politic, cît şi din punct de vedere urbanistic. Au ajuns hotarele oraşului destul de întinse pînă către satele învecinate: Miceşti, cele două Şăşvaruri, Secuieni, Remetea, Cornăţel şi altele alăturate. Continua să se lărgească acest perimetru prin cuprinderea de noi teritorii inclusiv ale satelor învecinate, pe căi şi mijloace obişnuite la acele timpuri: cumpărări, zălogiri, donaţii etc., ajungîndu-se astfel la formarea unui domeniu rural al oraşului.

Cel dintîi sat învecinat intrat în posesia oraşului a fost Miceştiul.[84] La 11 martie 1564, nobilul Lázár Ioan vinde oraşului moşia sa Miceşti pentru suma de 600 florini, cu toate bunurile pe care aceasta le cuprindea.[85] Asupra acestei vînzări s-au ridicat pretenţii din partea celor doi fraţi ai nobilului, Franciscus Lázár şi Emericus Lázár, care contestă noua stăpînire. În sfîrşit, la 23 mai 1564, principele Ioan Sigismund al II-lea dispune introducerea oraşului în posesia moşiei cumpărate[86], recunoscîndu-se definitiv această tranzacţie. La numerotarea porţilor din anul 1567 acest sat Miceşti *(Kws falud)* figura ca „pauper" deci sărac, locuitorii săi fiind mutaţi în oraş, fapt relevat şi la 6 august 1568 cînd este amintit ca *„Cysffaludi praedium"*[87].

În secolul al XVI-lea oraşul Tîrgu-Mureş îşi sporeşte domeniul cu alte părţi de moşii sau sate. Astfel, la 19 februarie 1553 oraşul cumpără de la Sebastian Nerges de Acăţari pădurea sa de aici, pentru suma de 15 florini[88]. În urma unui conflict de hotar oraşul cumpără la 11 iunie 1566, de la satul Budiu, o bucată de teren arabil *(„egy egesz láb föld")* pentru suma de 75 florini, cumpărarea făcîndu-se în faţa şi cu aprobarea principelui

---

[82] *Călători*, II, 1970, p. 334, 349.

[83] *Ibidem*, p. 552.

[84] Au existat două sate cu numele de Miceşti. În registrul fiscal din anul 1567 mai figura un sat Miceşti, *Kws falud*, cu patru porţi care în secolul al XIX-lea intră în componenţa satului Nazna.

[85] *Arh. Stat., Acta politica*, nr. 18 A/1564.

[86] *Ibidem*, nr. I, 18 B/1564; nr. I, 33/1564.

[87] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 11.

[88] *Arh. Stat., Acta politica*, nr. I, 16/1553.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Ioan Sigismund al II-lea[89] Între oraș și satul Budiu, la fel, se naște un conflict care ține de peste doi ani, cînd, la 21 noiembrie 1568, principele dispune punerea în posesie a orașului asupra pămîntului cumpărat, fapt care are loc la 16 februarie 1568.[90]

Orașul se hotărnicea și cu satul Secuieni *(Székelyfalva)* situat la nord, pe partea dreaptă a rîului Mureș. Orașul încearcă și reușește, la 16 iulie 1585, să delimiteze hotarul său de cel al satului Secuieni, cu care ocazie terenul numit *„Derekelo"* este anexat orașului, măsură statornicită de principe la 3 august 1585.[91] Sînt pomenite puneri în posesia orașului a noi terenuri și în 1595,[92] fără indicarea lor nominală.

Posesiune nouă avea să dobîndească orașul la sfîrșitul ultimului deceniu al secolului al XVI-lea, prin primirea moșiei Șășvar[93] la 17 mai 1598, cînd nobilul Balogh Ioan donează orașului toată averea sa[94], aparținătoare celor două sate Șașvar, constînd din terenuri arabile, cositor, vii, păduri, cîmpii, ape curgătoare loc de moară etc. primind în schimb din partea orașului o casă în strada Pocloș și suma de 1500 florini. Acest schimb este confirmat de Capitlul din Cluj-Mănăștur, la 30 ianuarie 1599[95].

Prin cumpărare orașul mai devine proprietar și asupra terenului din zona de trecere peste rîul Mureș, cumpărat la 8 mai 1600, în schimbul a 20 florini,[96] în vederea construiri unui pod peste Mureș. Terenul este cumpărat de la satele Sîncraiu de Mureș și Cornățel. O diplomă a lui Mihai Viteazul, din 25 iulie 1600,[97] prin care se aprobă acest tîrg, arată că orașul a cumpărat acest teren, cu obligația asigurării meșterilor necesari construirii podului, iar locuitorii din Cornățel urmînd a fi scutiți de plata vamei la trecerea peste rîul Mureș. Cu această ocazie se soluționează și plîngerea vechilor proprietari Gheorghe Lázár, Ștefan Vásárhelyi și văduva lui Bogáthy, Váradi Susana, care la un moment au înaintat o plîngere domnitorului român.

Tîrgu-Mureș la acest sfîrșit de veac al XVI-lea cuprindea o suprafață locuită de circa 96 ha. Datele vremii nu prea generoase, permit totuși aprecierea numărului de gospodării (porți),[98] existente în orașul acelor vremuri. Singura atestare documentară certă este registrul fiscal din anul

---

[89] *Ibidem*, nr. 36/a/1566.

[90] *Ibidem*, nr. 20 C/1568; nr. 20 D/1568.

[91] *Ibidem*, nr. 39 A/a/1586; nr. 39 A/1585

[92] *Ibidem*, nr. 490/1595.

[93] Au existat două sate cu numele de Șășvar: cel Mare sau cel de Sus *(Felső Sásvári)* și cel Mic sau cel de Jos *(Alsó Sásvári)*, ambele situate pe valea pîrîului Pocloș, între oraș și satul Corunca. La recensămîntul porților din 1567, satul Șășvar *(Saswarij)* figura cu 4 porți, ca în anul 1598 localitatea să fie părăsită de către locuitori.

[94] *Arh. Stat., Acta politica*, nr. I. 68a/1598.

[95] *Ibidem*, nr. 68a/1599.

[96] *Ibidem*, nr. 80 C/1600.

[97] *Ibidem*, nr. 80 C/1600.

[98] Conform decretelor lui Matei Corvinul, din anii 1458 și 1467, poarta, ca unitate fiscală, se socotește chiar atunci cînd în ea locuiesc mai multe familii. *„pre una porta domus computetur, etiam si plures familiae eam consistant"*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

1567[99], în care oraşul figurează cu un număr de 125 porţi impozabile. Poate fi considerat, oraşul, ca cea mai mare localitate din această parte şi cu deosebire între restul localităţilor învecinate, sate, care erau mai mari sau mai mici. Cu toate acestea statutul de oraş, Tîrgu-Mureşul, avea să-l primească numai în prima parte a secolului următor, cînd începe să-şi construiască propria cetate. În cunoscutul său *Opus Tripartitum* din 1517, juristul Stephanus Werbőczi definea oraşul ca o aşezare înconjurată cu ziduri, spre deosebire de tîrgurile deschise, cu un statut instituţional şi funcţional distinct şi cu preocupări preponderent agricole.[100]

Cîte familii sau gospodării intrau într-o asemenea unitate fiscală (poarta) este greu de determinat. Problema este larg analizată de Ştefan Pascu, care, pentru regiunea din jurul Tîrgu-Mureşului, într-o perioadă apropiată (anul 1553), apreciază două gospodării de poartă.[101] Se poate, deci şi pentru Tîrgu-Mureş, lua în medie tot două familii pe poartă, ceea ce ar corespunde unui număr aproximativ de 240—250 gospodării. În ultimii doi ani a secolului al XVI-lea numărul porţilor înscrise se reduce simţitor, la 106 pentru anii 1596—1599[102] fapt ce poate fi explicat, fie prin condiţiile politice precare din Transilvania acestui sfîrşit de veac, fie schimbării criteriilor cuantumului de poartă.

EVOLUŢIA ZONELOR PARCELATE. Caracterul neunitar al parcelării existente pe teritoriul celei de-a doua terase a oraşului, ca urmare a realizării loturilor în etape succesive, arată că la începutul secolului al XIV-lea deja existau zone lotizate[103] (Planşa nr. XLV). După poziţia în sit oarecum centrală, mărimea şi forma parcelelor — de regulă de mici dimensiuni şi uneori de formă neregulată — se poate trage concluzia că cele mai vechi loturi create sînt cele din zona pieţii Bolyai şi anume în partea superioară din jurul actualului liceu cu acelaşi nume, zonă care putea exista încă înainte de anul 1300. Din această piaţă, spre nord, se înşirau parcelele de-a lungul străzii Kogălniceanu şi parţial pe strada Borsos Tamás, oarecum paralele, iar spre sud strada Lupeni, pe care se situa şi locul unde se ţineau tîrgurile oraşului. Între acestea, pe actuala incintă a Liceului Bolyai se începuse, probabil încă înainte de anul 1300, construirea bisericii sub hramul Sf. Nicolae, care prin forma sa, în stil romanic, constituia principalul edificiu. În apropiere, probabil în zona actualului parc din faţa liceului, era cimitirul.

La nordul acestui nucleu se afla o zonă mai vastă, pe care, ceva mai tîrziu, aveau să se nască construcţiile monahale şi fortificaţia. Concomitent, tot pe acest platou, puteau fi şi unele parcele dispersate, fără a avea un front închegat. Din cele circa 69—71 gospodării existente între anii

---

[99] *Regestrum super sedium siculicalium Marus, Wdvarhely, Chik et Gijergijo 1.5.6.7.*, în *Sz.O.L.*, II, 1876, p. 216.

[100] S. Goldenberg, *Aprovizionarea şi politica de preţuri a unor oraşe din Transilvania în secolele XVI — XVII*, în *Acta MN*, XVII, 1980, p. 199.

[101] Ştefan Pascu, *op. cit.*, II, 1979, p. 424, 435.

[102] *Arh. Stat., Acta Politica*, nr. I, 62/1596.

[103] La baza stabilirii formei şi mărimii loturilor a stat parcelarea existentă în anul 1898 şi de carte funciară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

1332—1336 pe teritoriul oraşului, acest nucleu putea cuprinde cel mult 35 — 38 parcele, adică mai mult de jumătate, din care 9—10 parcele formau un front de circa 200 m. în strada Kogălniceanu şi, în sfîrşit, 11—12 parcele în strada Bolyai, în zona pieţii. Spre nord — est se afla cel de-al doilea nucleu, mai mic, cu un număr de circa 8—10 parcele înşiruite în cea mai mare parte pe latura dreaptă a străzii Mihai Viteazul şi circa 4—5 parcele pe o stradă azi dispărută ca urmare a construirii actualului liceu Al. Papiu Ilarian. La nord ultimul nucleu, care cuprindea trei grupuri mici de parcele, dintre care circa 10—12 parcele înşiruite pe frontul de est a străzii Avram Iancu şi alte circa 5—6 parcele în strada Doicești, respectiv pe partea opusă a actualului cimitir ortodox. Cele trei nuclee împreună cu pajiştile intravilane cuprindeau în anul 1350 un teritoriu de circa 31 ha (Planşa nr. XLVI).

Evoluţia ulterioară a Tîrgu-Mureşului denotă că spre anul 1400 numărul familiilor s-a înmulţit, în acest context apărînd noi parcele (Planşa nr. XLVII). Întrucît spre vest spaţiul era strîmt, delimitat de panta oarecum accentuată a terasei, evoluţia parcelelor continuă spre est şi sud prin creearea de noi parcele: un grup de circa 4—5 gospodării în piaţa Bolyai, un altul de 5—7 în strada Borsos Tamás, pe un front de circa 130 m, amplasat în faţa celui existent, cît şi în strada Mihai Viteazul încă 2—3 goscpodării izolate, în zona intersecţiei cu strada Brigadierilor. Prin aceste extinderi teritoriul oraşului ajunge în anul 1400 la circa 36 ha.

Începînd cu secolul al XV-lea evoluţia parcelelor cunoaşte o dezvoltare mai intensă, prin crearea de noi gospodării care, de această dată, străpung limitele perimetrului existent al localităţii, cu tendinţa de prelungire a fronturilor parcelate existente (Planşa nr. XLVIII). Mai întîi se remarcă continuarea extinderii spre sud-vest, respectiv completarea cvartalului din zona pieţii Bolyai, care ajunge, la mijlocul secolului, cam pînă în dreptul actualelor străzi transversale Liszt Ferenc şi Bradului. La sudul acestui cvartal, pînă la mijlocul veacului, se formează cîteva parcele care, prin închegarea fronturilor, aveau să dea naştere străzilor Fîntînei şi Izvorului. Concomitent, prin divizarea loturilor iniţiale din piaţa Bolyai, s-a creat un nou front de locuinţe, delimitînd strada Retezatului, aproximativ pe tronsonul cuprins între străzile Lupeni şi Liszt Ferenc.

Spre est şi nord parcelarea nouă este ceva mai lentă, prin închegarea frontului nordic al străzii Mihai Viteazul, în paralel cu extinderea acestui front, cît şi prin apariţia cîtorva loturi, 3 sau 4, în zona intersecţiei străzilor Doiceişti cu Avram Iancu. Rămînînd încă pe această terasă se remarcă terminarea, cel puţin în ansamblu, a edificiilor monahale din incinta viitoarei cetăţi, în jurul cărora aveau să apară construcţii de locuinţe.

Foarte probabil acestei perioade îi corespunde şi apariţia primelor parcele spre vestul vechiului perimetru al localităţii, cu tendinţa trecerii oraşului spre partea mai joasă (zona actualului centru civic). Avîndu-se în vedere atît liniile de curbură cît şi spaţiul oarecum limitat, s-a creat un nou şir de loturi pe latura de vest a străzii Tîrgului, cît şi noi parcele pe latura de est, prin divizarea loturilor din strada Kogălniceanu. Tendinţa de

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

trecere spre partea de jos o găsim şi la strada Avram Iancu, prin formarea unui nou şir de parcele, pe un front de circa 180 m., între pasajele Palas şi Scăricica. La sudul acestui grup de parcele, la o diferenţă de timp relativ scurt, apar noi proprietăţi în două grupe distincte, primul grup între strada Avram Iancu şi strada Poştei, mai vechi, al doilea grup, între strada Avram Iancu şi strada Lenin, ceva mai nou, a cărui front este mai retras înspre strada Lenin. În urma acestor noi parcelări, la mijlocul secolului al XV-lea, perimetrul oraşului ajunge la o suprafaţă de 50,5 ha.

Mărimea deosebită a parcelelor, de formă alungită, arată că în etapa următoare s-a trecut la o extindere a oraşului mai accentuată, spre est, creindu-se fronturile principalelor artere de mai tîrziu: Lenin, Călăraşilor şi Trandafirilor (Planşa nr. XLIX). Strada Lenin a fost parcelată începînd de la intersecţia cu strada Călăraşilor, în mod succesiv, pe frontul de est pînă la strada Eminescu, pentru ca în anul 1500 parcelarea să fie extinsă aproximativ pînă în jurul actualei clădiri a Clinicii medicale nr. 2, iar pe frontul de vest, de la intersecţia cu strada Poştei, pînă în dreptul pasajului Scăricica, de unde, printr-un nou aliniament rectiliniu, să fie extins pînă la pasajul Palas.

Strada Călăraşilor s-a format succesiv, parcelarea începînd de la piaţa Trandafirilor şi respectiv strada Lenin, prin crearea a circa 19—21 loturi, pe ambele fronturi, pînă în dreptul străzii Brăila şi respectiv în apropiere de strada Şcolii. Afirmaţia este dovedită prin faptul că laturile parcelelor sînt paralele astfel ca, în zona de curbură din apropierea intersecţiei, limitele proprietăţilor să fie frînate pentru a fi perpendiculare spre stradă.

Concomitent cu formarea cvartalelor aparţinătoare celor două străzi se formează şi noul centru civic, adică piaţa Trandafirilor, piaţă care pînă în jurul anului 1500 urmează să se extindă pe ambele fronturi, la est pînă în dreptul fostului Pasaj Mic, extins mai apoi pînă la intersecţia cu Pasajul Mare (azi strada Bolyai), iar la vest pînă în dreptul fostului Pasaj al Măcelarilor, respectiv lîngă cinematograful Tineretului. Faţă de perimetrul avut în anul 1400 suprafaţa oraşului ajunge către anul 1500 la 70 ha. deci la o aproape dublare.

În secolul următor (Planşa nr. L) se remarcă o extindere substanţială a noului centru al oraşului prin amenajarea de noi parcele în continuarea celor existente, pentru prima etapă (anul 1550) fronturile fiind extinse pînă în dreptul străzii Horea şi respectiv în jurul străzii Artei, ca pînă la anul 1600 noua piaţă să ajungă în apropierea Palatului culturii.[104] Rînd pe rînd se completează şi fronturile străzilor încă nedifinitivate tinzînd spre un contur general închegat. Se înregistrează completarea străzii Bolyai şi în continuare cu strada Ştefan cel Mare, parcelările ajungînd pînă în apro-

[104] Extinderea pieţii propriu zise s-a făcut etapizat. La început ia naştere o mică piaţă, cam pînă în dreptul imobilului nr. 54, existînd şi un al patrulea front format dintr-o singură construcţie, spre vest, care închidea parţial piaţa, demolată în anul 1849. Din această piaţă, mai mică, se ramifica o altă stradă ce lega piaţa de actuala stradă a Tîrgului, stradă ce purta numele de „Sf. Mihai".

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pierea spitalului „Sf. Duh". Tot spre sud, prin separarea parcelelor, se formează strada Fîntînei, cît şi cel de-al doilea front de construcţii din strada Retezatului.

Spre nordul localităţii se extinde parcelarea străzii Lenin, în continuarea loturilor existente, creindu-se astfel piaţa Republicii. Din cauza unui braţ al rîului Mureş care încă mai curgea prin zonă,[105] se dezvoltă frontul de est al pieţii, pe un aliniament relativ rectiliniu, prin crearea a circa 10 parcele cu o lăţime mai mare, pînă în zona intersecţiei cu strada Vişeului (Prin sistematizarea zonei vechile parcele şi construcţii au fost desfiinţate). După anul 1550 (Planşa nr. LI), se continuă parcelarea frontului estic al pieţii, printr-un nou aliniament cu încă circa 6—7 parcele, de mici dimensiuni şi mult mai înguste, pînă la intersecţia cu strada Avram Iancu. Spre vest, urmare a amenajării drumului, 3—4 parcele mici, izolate, care au fost desfiinţate cu ocazia modernizării pieţii din anii 1930—1935.

Cu această ultimă etapă de parcelare efectuată în secolul al XVI-lea, numărul total al loturilor din oraş a ajuns la o cifră relativ mare. Cu ocazia conscripţiei din anul 1567 oraşul înregistra 125 porţi, corespunzătoare celor aproximativ 250 gospodării. Ori, în conscripţie au fost luate numai loturile cu gospodării (locuinţe), fără a se lua în calcul loturile intravilane needificate, folosite de cetăţeni drept grădini sau livadă. Este verosimil ca parcelele nelocuite să reprezinte, prin asimilare cu situaţia din alte oraşe, circa 25% din numărul parcelelor locuite. Astfel se poate aprecia numărul total al parcelelor din oraş la circa 156—160, fără pajiştele intravilane.

Vatra oraşului ajunge, de asemenea, să ocupe o suprafaţă relativ mare, de 86 ha în anul 1550 şi 96 ha în anul 1600. Acest lucru este explicabil prin faptul că faţă de unele oraşe ale Transilvaniei, obligate să se dezvolte pe un spaţiu mai restrîns, încorsetate cu ziduri de apărare ca: Braşovul, Sibiul, Clujul, Mediaşul, Sighişoara etc., oraşul Tîrgu-Mureş a fost o localitate deschisă, caracteristică tîrgurilor acelor vremuri. Aşa se explică densitatea redusă a populaţiei care la 1600 putea fi de circa 14 locuitori/ha, cu mult mai redusă decît în alte oraşe din Transilvania.[106] În tot cazul, la acest sfîrşit de veac, oraşul Tîrgu-Mureş depăşea faza de tîrg, îndeplinind condiţiile de a deveni oraş.

EVOLUŢIA CONSTRUCŢIILOR. Aspectul urbanistic al oraşului Tîrgu-Mureş poate fi raportat necesităţilor populaţiei şi posibilităţilor economice ale acesteia. Avînd o populaţie mai modestă din punct de vedere economic — cu deosebire între secolele XIV—XVI, — cu un patriciat mai puţin numeros şi înstărit, aspectul urban al localităţii se deosebea

[105] Potrivit desenelor lui Stephanus Tóth Mikolai din anul 1823, prin piaţa Republicii (platea Szent György), încă mai curgea braţul rîului Mureş, iar la 1900, potrivit schiţelor de carte funciară, pe acest traseu exista o mlaştină, drenată cu şanţuri spre piaţa Mărăşeşti.

[106] Oraşul Sibiu la suprafaţa închisă de 73 ha, avea o densitate de 80 locuitori/ha, Clujul la 50 ha, avea 160 locuitori/ha, Braşovul la 42 ha, avea 270 locuitori/ha, iar Bistriţa la 38 ha, avea 110 locuitori/ha, în S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 199—200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

prea puţin faţă de cel al localităţilor rurale dezvoltate. De-a lungul celor două secole şi mai ales în cel următor, beneficiind de un cadru favorabil dezvoltării economice şi politice, populaţia înregistrează însemnate mutaţii, care au dus la sporirea în însemnătate a arhitecturii civile, îndeosebi a celei de ordin religios.

În raport de destinaţia lor construcţiile pot fi împărţite în trei categorii: a). clădiri de locuit; b) clădiri publice; c). fortificaţii.

a). Lipsa unor informaţii scrise, îndeosebi a unor tabele de impuneri (cum s-a procedat în scaunele săseşti), descrieri sau reprezentări grafice — pentru perioada analizată — nu permite urmărirea, în toate detaliile, a evoluţiei clădirilor de locuit, a casei orăşeneşti în general. Locuinţele de pe uliţele de atunci ale oraşului erau mici, construite în cea mai mare parte, fie din schelet din lemn cu cîmpurile dintre elementele portante umplute cu împletitură de nuiele, lipită cu pămînt, fie în întregime din material lemnos, care la acele timpuri se găsea din belşug în jurul oraşului. Că în cea mai mare parte construcţiile erau din lemn şi acoperite cu scîndură o denotă însăşi faptul că în secolul al XIII-lea călugării dominicani pomenesc localitatea în felul următor: *„(in) Asserculis, hoc est Székely — Vásárhely"*, Asserculis însemnînd din scîndură, din lemn, deci un loc unde se găsesc construcţii, de regulă, edificate din lemn. Este de la sine înţeles că marea majoritate a locuinţelor erau executate din material lemnos, acoperite cu scîndură (şindrilă), fapt pe care l-au remarcat călugării dominicani. Case de zid — de regulă cărămidă — construite de unii locuitori mai înstăriţi erau desigur puţine.

Fie că erau din pămînt, lemn sau piatră, casele orăşeneşti, din perioada prerenascentistă, erau în general cu un singur palier (parterul), uneori cu două nivele (demisol cu parter, sau parter şi etaj). La început planul unei astfel de case era relativ simplu, influenţat de tipul de case la românii din Ardeal: o cameră la stradă, continuată de tindă, iar în spate a treia încăpere, folosită drept cămară de alimente. Uneori, acolo unde configuraţia terenului şi structura solului permitea, exista şi o pivniţă zidită. Este tipul de casă care nu se deosebea prea mult de casa sătească. Pe parcurs, ca urmare a acumulărilor cantitative, a creşterii bunăstării populaţiei şi a patriciatului, clădirile sînt întregite şi cu alte încăperi ca ateliere, prăvălii şi alte anexe necesare producţiei meşteşugăreşti şi desfăşurării comerţului, de asemenea, se construiesc şi clădiri mai trainice, din piatră, a căror aspect se încadrează tot mai mult, în cel al caselor orăşeneşti.

Întrucît din perioada studiată nu s-au păstrat asemenea construcţii, evaluarea lor, sub aspectul suprafeţei, materialelor de construcţii cît şi estimarea lor valorică, este mult îngreunată. O singură clădire face excepţie. Este casa situată în strada Lenin nr. 1 cunoscută şi sub numele de *„Casa Köpeczi"*. A fost construită în anul 1554 de Köpeczi Tamás, fiind cea mai veche clădire civilă păstrată din oraş. Iniţial a fost construită pe două nivele (subsol şi parter) sub formă de L, zidăria pivniţei şi a parterului fiind din cărămidă. Peste pivniţă şi parter sînt bolţi cilindrice cu dublă curbură. Casa a suferit numeroase transformări în cea ce priveşte amenajările interioare şi arhitectura faţadelor, care au fost construite la origine

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în stilul renascentist. Odată cu supraetajarea făcută în anul 1763, clădirea este parţial reconstruită, cu care ocazie faţadele primesc înfăţişarea actuală, în atmosfera stilului baroc, combinat cu cel clasic. Estimarea valorică a acestei clădiri este obţinută ceva mai tîrziu, în deceniul al patrulea al secolului următor, cînd la 19 aprilie 1636 oraşul cumpără edificiul de la proprietar cu suma de 1200 florini, cedînd şi o casă din cetate.[107]

Era cea mai bună şi mai frumoasă construcţie civilă din oraş, din care motiv la 14 iunie 1631 este dată în primirea judelui oraşului Ştefan Nagy Szabó, cu obligaţia acestuia de a găzdui persoanele de vază care vizitează localitatea.[108] La suprafaţa construită desfăşurată de 795 mp (681 mp parterul şi 114 mp pivniţele) revin circa 1,88 florini/mp, preţ care este aproape de cel stabilit, pentru construcţiile zidite din acea perioadă, de arhitectul Niedermaier, indice mediu aproximativ de 1,00—1,35 fl./mp. Luîndu-se în considerare că o încăpere cu dimensiuni medii costa în jur de 50 fl., rezultă că o locuinţă zidită din materiale durabile, cu două încăperi, valora cel puţin 100 fl.,[109] deci clădirea la acea vreme era mare, cu numeroase încăperi.

Două schimburi de proprietăţi, înregistrate în prima parte a secolului al XVII-lea întregesc cunoaşterea structurii şi estimarea valorică a două case de locuit, zidite, considerate ca existente, cel puţin, la sfîrşitul secolului al XVI-lea. La 3 iulie 1614, oraşul face un schimb de case (concambium) cu Köpeczi Clara, care cedează oraşului casa sa din strada Sîngeorgiului (azi strada Lenin), primind în schimb o altă casă, tot în aceeaşi stradă şi suma de 210 fl.[110] Considerînd că, clădirea cedată de oraş valora cel puţin 150 florini, se poate aprecia valoarea casei cumpărate de oraş la circa 360 fl. La 16 ianuarie 1623 preotul Grigoriu Vásárhely primeşte ca despăgubire din partea oraşului o casă în strada Sîngeorgiului şi suma de 150 fl., în schimbul casei sale din strada Cozma, care s-a demolat odată cu construirea cetăţii în secolul al XVII-lea.[111] Dacă se consideră valoarea casei primite tot la suma de cel puţin 150 fl., se apreciază valoarea casei demolate la 300 fl. Rezultă, ca atare, că prima construcţie pomenită era o casă orăşenească destul de trainică, cu cel puţin 5—6 încăperi, prevăzută, probabil, cu subsol şi parter. Şi a doua casă putea avea 4—5 încăperi, repartizată pe două nivele, dar fără etaj.

În sfîrşit, un act de vînzare din 4 octombrie 1576, face cunoscută o altă casă, menţionată încă din anul 1503[112]. Parohul Matei Geoczy cumpără pentru suma de 75 fl. casa din strada Mănăstirii (Klastrom), azi Mihai Viteazul, fosta mănăstire (azil?) de maici, proprietatea călugărilor Nyuythody Barbara şi Jaraj Margareta.[113] Cumpărarea se face cu condiţia ca fos-

---

[107] *Arh. Stat., Acta politica*, nr. 250/1636.
[108] Kiss Pál, *op cit.*, p. 52
[109] Paul Niedermaier, *op. cit.*, p. 169—170.
[110] *ArhStat, Acta politica*, nr. 132/1614.
[111] *Ibidem*, nr. 162/1623.
[112] Jaross Béla, *op. cit.*, p. 11.
[113] *ArhStat, Acta politica*, nr. 25/1576.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tele proprietare să o ocupe în continuare, deci valoarea reală a casei putea fi cu mult mai mare.

Tipologia caselor reprezenta, în general, forma alungită, cu încăperi înşiruite, pardosite cu lut sau scîndură dar şi cu cărămidă la casele mai înstărite. Casele patriciatului orăşenesc construite din cărămidă, aveau interioare decorate cu gust. Un obiect menit să dea încăperii o notă de eleganţă era soba, confecţionată, în mare parte, din cahle smălţuite sau nesmălţuite, produse ale olarilor breslaşi din oraş, a căror număr putea fi însemnat. Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate pe teritoriul cetăţii s-a descoperit o canitate însemnată de cahle. Se cunoaşte faptul că anterior existenţei cetăţii din secolul al XVII-lea, dar mai ales după construirea acesteia, cetăţenii mai înstăriţi din oraş aveau case pe teritoriul cetăţii. După preluarea acesteia de către austrieci, în secolul al XVIII-lea, locuitorii au fost evacuaţi iar casele demolate. Cîteva cahle poartă inscripţia „1599 F.I.", autorul pomenit putînd fi Fazakas Imre, care mai tîrziu (1657) se afla în fruntea breslei olarilor.[114] Într-un mod similar, cahla cu inscripţia „1600" şi respectiv „M F" presupun ca autor pe olarul Fazakas Mátyás, citat într-un document din anul 1603.[115]

b). În cadrul aşezării, clădirile publice constituiau unicele construcţii ample, prin a căror formă se definea silueta oraşului, dintre acestea detaşîndu-se, mai ales, bisericile şi mănăstirele. Au fost clădirile care au avut rolul cel mai polarizator în imaginea oraşului. Vitregia timpurilor, îndeosebi desele războaie, au făcut să dispară unele asemenea aşezăminte de pe teritoriul de azi al localităţii. O veche construcţie bisericească, azi dispărută, a fost biserica cu mănăstire şi şcoală „Sf. Nicolae" a cărei amplasament a fost pe locul de azi a Liceului Bolyai. A fost, probabil, construită încă în secolul al XIII-lea, în stil romanic, ea fiind aceea care îl avea pe preotul Romanus amintit în dijmele papale. Cert este faptul că în secolul al XV-lea a fost descompletată cu unele materiale de construcţie pentru edificarea noii biserici din cetatea feudală, ca apoi, în anul 1601 să fie distrusă de mercenarii lui Basta, odată cu restul oraşului.[116]

Aceeaşi soartă a avut-o şi Biserica Unitariană cu şcoala acesteia, aşezată la intersecţia străzii Bolyai cu Borsos Tamás, pe amplasamentul de azi al imobilelor din str. Bolyai nr. 13—15. Biserica este menţionată cu ocazia sinodurilor ţinute în anii 1566, 1567 şi 1571, ca în anul 1601, la fel, să fie distrusă în întregime.[117]

Principalul edificiu de cult păstrat de-a lungul veacurilor este biserica cu mănăstirea franciscană din încinta cetăţii medievale. Conform unei versiuni locale neconfirmate, încă din secolul al XII-lea, după marea pustiire tătară, călugării dominicanii s-ar fi aşezat la Tîrgu-Mureş, fondînd

---

[114] Andrei Zrínyi, *Olarii din Tîrgu-Mureş şi produsele lor în lumina cercetării materialului rezultat din săpături*, în *Marisia*, V, 1975, p. 95.
[115] *Sz.O.L.*, V, 1896, p. 244—246.
[116] *ETA*, I, 1855, p. 71.
[117] *KF*, *seria* II, 1937, nr. 2, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

aici o mănăstire.[118] Din datina locală, notată de preotul reformat Nemes Gàbor, rezultă că mănăstirea și biserica lor au fost întemeiate după anul 1240,[119] la scurt timp după venirea acestora în Transilvania, în jurul anului 1230, fapt care nu are însă nici un temei documentar.

Documentul din anul 1316 menționează ca existentă la Tîrgu-Mureș una din cele patru mănăstiri din Transilvania.[120] Probabil este aceea pe care o dețineau călugării dominicani în secolul al XIII-lea. Afirmația este plauzibilă deoarece în acea perioadă în localitățile din jurul orașului s-au construit biserici cu caracteristici romanice bine conturate. În baza unor analogii putem presupune, deci, existența unei astfel de biserici și la Tîrgu-Mureș.

Cea mai reprezentativă biserică romanică din jurul orașului a fost biserica reformată din satul Sîncraiu de Mureș. Demolată în anul 1901, a rămas totuși turnul — clopotniță, care păstrează numeroase elemente caracteristice arhitecturii romane: rozasa mică cu muluri compuse din cîte șase lobi și ferestrele strîmte, bifore, așezate cîte trei la ultimele două nivele.[121] În aceeași perioadă (circa 1300) trebuie să fi fost clădită și actuala biserică romano-catolică din satul Sîngeorgiu de Mureș.[122] A fost inițial un edificiu în stil romanic și actuala biserică reformată din satul Sîntana de Mureș din care, în urma modificărilor ulterioare, s-au mai păstrat unele elemente caracteristice, care o situează la începutul secolului al XIV-lea, în faza de trecere de la stilul romanic la cel gotic.[123] De remarcat pentru această biserică pictura, din care s-au păstrat unele fragmente, datată cel tîrziu, în ultimul pătrar al secolului al XIV-lea.[124]

Vechea biserică și mănăstire din oraș nu s-au păstrat. Nu este exclus ca actuala biserică să fi fost construită, parțial, pe fundațiile vechilor edificii, cu înglobarea unor zidării, potrivit uzanțelor medievale. Perioada căreia i se circumscrise momentul ridicării bisericii, prin ample lucrări de reconstruire și extindere, corespunde deceniilor din cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea și începutul celui următor.

Edificiul religios cuprinde: biserica gotică, clădirea fostei mănăstiri franciscane, capela și turnul clopotniță, care au constituit nucleul de dezvoltare a întregului ansamblu. Dintr-un document emis de papa Bonifaciu al IX-lea, la 23 noiembrie 1400, care de fapt este prima mențiune referitoare la biserică, reiese că la Tîrgu-Mureș ființa *„altarul mare al bisericii*

---

[118] apud Boros Fortunát, *Az erdélyi ferencrendiek*, (Franciscanii din Transilvania) Cluj, 1927, p. 29.

[119] Nagy Zoltán, *A marosvásárhelyi vártemplom*, (Biserica cetății din Tîrgu-Mureș), în *Magyar Épitőművészet*, (Arhitectura ungară), iulie, 1944, p. 169.

[120] Nagy Zoltán, *op. cit.*, p. 169.

[121] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, I, 1959, p. 83; Eugenia Creceanu, *Date noi asupra arhitecturii romanice din zona centrală a Transilvaniei*, în *Pagini de veche artă românească. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, București, 1970, p. 271—275.

[122] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 84; Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 275—277.

[123] Eugenia Greceanu, *op cit.*, p. 275.

[124] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 411—412.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

franciscane"[125]. Această atestare marchează două etape importante în evoluţia ansamblului: încheierea lucrărilor la cor şi începutul activităţii la navă şi turn. Această dată este deosebit de preţioasă deoarece se vorbeşte pentru prima dată de un altar amplu, care nu poate fi decît actualul cor al bisericii, aceasta presupunînd că debutul lucrărilor a fost mai timpuriu.

Documentele şi inscripţiile, coroborate cu elementele arhitecturale, precum forma şi compunerea lor, oglindesc evoluţia complexului arhitectural gotic, care poate fi rezumat la trei faze constructive (Planşele LII şi LIII).

Prima fază înglobează capela şi mănăstirea, edificate între 1350—1370. Structura fundaţiei, de piatră şi cărămidă, adîncimea de fundare, evidenţiază *„o poziţie cronologică apropiată între construcţia celor două clădiri"*.[126] Planimetria structurii, plastica ornamentelor cum ar fi mulurile din piatră a capelei, patrulobe şi polilobe, specifice goticului tîrziu, care s-a înfiripat în Transilvania pe la mijlocul secolului al XIV-lea, se situează cronologic la puţin timp după anul 1350. Muluri similare găsim şi la corul fostei biserici „Sf. Maria" din Sibiu, terminată pe la 1371, cît şi la corul bisericii evanghelice din Mălincrav, datat pe la mijlocul secolului al XIV-lea.[127]

În plan, capela seamănă perfect cu capătul poligonal al corului, accesul original situîndu-se pe faţada apuseană şi nu unde este acum. Planimetric, capela se compune dintr-o travee dreptunghiulară boltită în cruce pe ogive, cu o terminaţie poligonală la fel boltită pe ogive. Probabil la intersecţia ogivelor fuseseră chei de boltă. Odată cu trecerea clădirilor, în anul 1556, în posesia protestanţilor şi expulzarea călugărilor franciscani din oraş, capela capătă o destinaţie laică devenind în 1557 prima şcoală laică din oraş, *„Schola particula"*.[128]

Mănăstirea, pe două nivele, are accesul prin coridorul existent între aceasta şi turnul bisericii. Cuprinde două încăperi, respectiv o încăpere mai mare, de formă dreptunghiulară, prevăzută cu o boltă semicilindrică şi o a doua încăpere, separată de prima printr-un perete, cu un plan aproximativ pătrat boltit în cruce. La etaj, se ajunge printr-o scară care la capăt face legătura cu prima cameră cît şi cu turnul clopotniţă. Prin construirea turnului, într-o perioadă mai tîrzie, partea apuseană a mănăstirii este modificată, atît ca structură cît şi la acoperiş.

În cea de-a doua fază, între 1370—1400, se execută corul. Neobişnuit de amplu, lung de 22,50 m. şi lat de 9 m,[129] corul se compune din trei

---

[125] *Zsigmondkori oklevéltár*, (Diplomatoriu din perioada lui Sigismund), II, (1400—1410), partea I-a, Budapesta, 1956, p. 76.

[126] Al. Bogdan, *Date noi privind ansamblul cetăţii din Tîrgu-Mureş*, în *StMat*, II, 1967, p. 74.

[127] Alexandru Bauer, *Complexul gotic din cetatea Tîrgu-Mureş şi unele referiri la primele fortificaţii ale oraşului* în *Studii şi cercetări de ştiinţe sociale*, Bucureşti, 1977, p. 218.

[128] Farczádi Elek, *A marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár*, (Biblioteca Ştiinţifică Bolyai din Tîrgu-Mureş), în *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, (Volumul omagial Kelemen Jajos), Cluj, 1957, p. 265.

[129] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

travee dreptunghiulare şi o absidă pentagonală la capătul de est. Structura gotică a bolţilor constă în ogive în cruce şi chei de boltă decorate cu motive florale stilizate şi steme. Ogivele, ca şi arhivoltele frînte, sau arcurile divizoare dintre travee, se înmănunchează pe console cu profiluri convexe şi bombate. Spre nord şi est corul are şapte ferestre. Analiza stilistică a mulurilor acestor ferestre, compuse din patru lobi, trefle duble, motivul inimii şi forme flamboyante, prezintă întreaga gamă de evoluţie, de la goticul matur la goticul tîrziu, dovedind că la construirea şi înfrumuseţarea corului s-a lucrat timp de mai multe decenii, pînă către sfîrşitul secolului al XV-lea. Începînd cu flancul sudic, prima fereastră prezintă o compoziţie de două arcuri de cerc adosate, cu pătrat format din tangenţa lor cu arcurile trilobate. A doua fereastră prezintă un coronament format din patru lobi circulari şi unul în arc frînt cu vîrful în jos, cu toţii înscrişi unei muluri în formă de inimă. A treia fereastră, în mare, păstrează detaliile precedentei, cu deosebirea că au rămas doi lobi mari. Ultima fereastră de pe peretele sudic, nu mai are nici un lob înscris, avînd doar forma unei inimi. Cea de-a cincea fereastră şi prima care închide corul este mai complicată, cu certe influenţe flamboyante, prezintă un trifoi cu patru foi, central înconjurat cu lobi. La cea de-a şasea fereastră cîmpul este împărţit în patru romburi, fiecare împodobit cu motivul trifoiului în patru foi. Cea de-a şaptea fereastră formează un cerc care înscrie muluri sinuoase de certă factură flamboyantă.[130]

După menţiunea documentară din 1400, se poate aprecia că la acea dată corul — altarul — era edificat. Aceasta înseamnă că debutul lucrărilor s-ar situa cam prin ultima treime a secolului al XIV-lea, aproximativ la 1370, deoarece raportat la resursele materiale şi eforturile umane acelor timpuri, de care dispunea oraşul, nu putea fi realizat în mai puţin de 25—30 ani.

Ferestrele gotice aveau să fie realizate mai tîrziu. Cu ajutoarele primite de la Iancu de Hunedoara, cînd la 1442 face daruri pentru înfrumuseţarea bisericii,[131] în scurt timp clădirea este ornamentată cu muluri la ferestre şi cu picturi pe pereţi. Cu excepţia celor două ferestre flamboyante, restul sînt executate între anii 1450—1460, concomitent cu decorul plastic, care a fost început de călugării observanţi,[132] cărora întregul complex bisericesc le-a fost donat în anul 1444.[133] Cele două ferestre flamboyante, cu muluri specifice goticului tîrziu, provin din perioada lui Ştefan Báthory, care în 1492 dispune fortificarea vechilor edificii,[134] cu care ocazie s-au executat şi lucrări de reparaţii şi complectări la biserică.

În ultima fază, cea de-a treia, între 1400 — şi circa 1450, se continuă lucrările începute anterior, cu înălţarea zidurilor navei şi cu construirea

---

[130] Orbán Balázs, *op. cit.* p. 124.

[131] Alexandru Bauer, *Ibidem*, p. 203.

[132] Fratres Minores strictioris observantiae.

[133] Nagy Zoltán, *János Barát és Kőfaragó György Mátyás Király és Báthory István Erdélyi Vajda építészei* (Călugărul Ioan şi pietrarul Gheorghe, Constructorii regelui Matei Corvin şi ai voievodului Transilvaniei Ştefan Báthory), în *Szépművészet*, (Artele frumoase), Budapesta, 1944, nr. 4, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

turnului. Cronologic, faza se poate subdiviza în două etape: în prima cu construirea navei, 1400 — circa 1430 și a doua, între 1400 — circa 1450, care s-a desfășurat în paralel, la navă și la turn.

Biserica gotică a fostei mănăstiri franciscane reprezintă principalul edificiu de pe întreg ansamblul cetății medievale. Este tipul de biserică — sală amplă, mononavă, care a exercitat o însemnată înrîurire asupra arhitecturii bisericești din regiune. Acest tip de biserică s-a dovedit a nu fi doar expresia unei evoluții arhitectonice, ci este, înainte de toate, rezultatul unor mutații în concepția arhitectonică pe plan european. Față de evul mediu romanic, în condițiile acelor mișcări sociale și spirituale, membrii societății, îndeosebi orășenii, reclamau dreptul de egalitate cel puțin în fața divinității. Ca atare, s-a căutat trecerea la noi spații, unitare, fie sub forma bisericilor — hală, fie sub forma bisericii — sală, de mari dimensiuni, această ultimă variantă fiind preluată și răspîndită îndeosebi de franciscani. Pe lîngă considerentul de ordin funcțional se mai adaugă și împrejurările economice, prin realizarea de construcții mai restrînse, mai puțin costisitoare, fapt care explică de ce o populație puțin numeroasă, cum avea Tîrgu-Mureșul, a reușit să edifice o asemenea construcție impunătoare.

Dimensiunile sînt ample: 32,4 m × 16,5 m, de formă dreptunghiulară, prelungită la vest de cor[135] În general planul bisericii — nava și corul — prezintă particularități întîlnite și la construcțiile de această natură din Mediaș și Cluj-Napoca (Biserica reformată).

Arhitectura interioară a navei, care nu mai are nimic din aspectul original, este destul de sobră: tavanul articulat cu patru perechi de arcuri dublouri, decorat cu stucaturi din loc în loc, la distanțe egale, pilaștrii care corespund contraforturilor de afară și cele cinci ferestre largi de pe latura sudică.

În exterior arhitectura fațadelor la fel au o ținută sobră, a căror severitate este atenuată de cele două portaluri, dinspre vest și sud. Elementul principal al fațadei principale — dinspre vest — îl constituie portalul, bogat articulat, mărginit de două ferestre înalte și largi, cu glafuri cioplite în piatră. Portalul este situat într-un rezalit amplu, cu jamboane din piatră, de talie pentru sprijinirea frontonului triunghiular care inițial adăpostește arhivolta. Montanții din piatră s-au format din alternarea treptată a șapte toruri cu șase cavete. Deasupra ușciorilor o friză decorativă formată din capiteluri reprezentînd vrejuri de viță de vie și ciorchine, în desene simple, perfect lizibile, indicînd faza goticului timpuriu și tranziția spre goticul dezvoltat[136] La fel de sobră este și fațada sudică. Și aici elementul decorativ principal, amenajat în grosimea peretelui, sub fereastra a treia, este portalul. Ușciorii lui sînt compuși din două toruri cilindrice și cu profil drept pe toată lungimea, din trei cavete și dintr-un tor mai subțire. Bazele torurilor sînt asemănătoare cu cele ale portalului

[134] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 575.
[135] Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 64.
[136] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

apusean, iar capitelele sînt tratate plastic cu frunze de stejar stilizate. Timpanul este decorat cu o frescă.

Lucrările de reparare şi de transformare a bisericii, cît şi de fortificare a edificiilor monahice, de la sfîrşitul secolului al XV-lea, au fost dirijate, se pare, de pietrarul Gheorghe (Kőfaragó György — *Georgius lapicida)*, cunoscut sculptor în construcţii, care făcea parte din atelierul călugărului arhitect minorit Ioan (Joannes), din perioada domniei lui Matei Corvin.[137] Afirmaţia se bazează pe faptul că pentru unele lucrări executate la Tîrgu-Mureş meşterul sculptor a primit suma de 11 florini.[138]

Biserica poate fi considerată, fără îndoială, printre cele mai frumoase edificii de cult din Transilvania. Ceva mai tîrziu în secolul al XVII-lea cronicarul Francisc Nagy Szabó avea să relateze în memoriile sale despre această biserică următoarele: *„Această biserică fusese atît de măreaţă, avuse geamuri atît de frumoase încît una asemănătoare în Transilvania nu e, nici nu va fi şi nici nu fusese. Se aflase în ea o orgă bună şi mare, care avea un locaş atît de reuşit în biserică cum nu are pereche în nici unul dintre oraşele fortificate din Transilvania, nici măcar la Alba, nici în altă parte. Fusese o construcţie foarte frumoasă, clopotele alese pe sprînceană, iar orologiul fusese unul mare şi bun.*[139]

Vechile picturi care împodobeau interiorul bisericii şi capelei nu s-au mai păstrat. În anul 1557 locuitorii oraşului au trecut la noua religie reformată, călugării franciscani din mănăstirea şi biserica de pe platoul cetăţii fiind astfel alungaţi. Cu aceasta, o parte din mobilierul bisericii a fost înlocuit, iar frescele înlăturate, fără să avem cunoştinţă asupra unor distrugeri mai mari ca în alte părţi ale Transilvaniei. Un fragment din frescă, existent încă în anul 1870[140] în care se distingea un bărbat în genunchi în faţa Sfintei Fecioare, permite datarea frescelor — cel puţin aproximativ — în jurul anului 1482. Ctitorul, în acest caz, nu putea fi decît voievodul Transilvaniei Ştefan Báthory, cel care a dispus fortificarea bisericii şi mănăstirii.

Despre stilul şi forma vechilor decoraţii, putem să ne facem o imagine din fresca pomenită, cel tîrziu, din primul sfert al secolului al XVI-lea, aflată pe frontispiciul portalului gotic de pe latura sudică a bisericii, portal care, prin detaliile ce le are, poate fi încadrat în goticul timpuriu şi în faza de trecere spre goticul dezvoltat. Această frescă poate fi considerată, cu toată starea de degradare în care se află, drept un produs al renaşterii transilvănene,[114] atît prin tema reprezentată — Flagelaţia Sf. Sebastian — cît şi prin compoziţia şi elementele arhitecturale reprezentate.

---

[137] Nagy Zoltán *A marosvásárhelyi vártemplom*, p. 173.

[138] Nagy Zoltán, *János Barát és Kőfaragó György Mátyás Király és Báthory István Erdélyi Vajda építészei*, p. 187.

[139] *ETA, I, 1855*, p. 71.

[140] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 128.

[141] Balogh Jolán, *Az Ardélyi Renaissance*, Renaşterea în Ardeal), Cluj, I, 1943, p. 116—117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În sfîrşit, clădire publică civilă a fost şi vechea bolniţă, spitalul „Sf. Duh", cu o mică biserică din lemn, situată în strada Ştefan cel Mare (fostă Sfîntu Nicolae), pe locul actualei Biserici reformate mici, prin a cărei construire, între anii 1815 — 1830, vechiul aşezămînt spitalicesc a fost demolat.[142] Cînd a fost întemeiat acest aşezămînt este greu de presupus. El este amintit la 1 februarie 1511 cu ocazia unor donaţii ce le primeşte din partea Scaunului Mureş: o casă cu toate terenurile aferente în satul Şăuşa (Sóspatak).[143]

c). Arhitectura militară a oraşului — fortificaţia — nu are valoarea, prin mărimea şi numărul întăriturilor, celor din oraşele transilvănene: Braşov, Sibiu, Cluj, Mediaş etc. Conform tradiţiei, susţinută de unii autori, voievodul Transilvaniei Ştefan Báthory, pentru a-şi întări poziţia, dispune, printre altele, în anul 1492, fortificarea vechilor edifici de pe platoul cetăţii, creindu-se astfel prima „cetate" a oraşului Tîrgu-Mureş[144] (Planşa nr. LIV).

Cercetările arheologice şi concluziile de ordin stratigrafic, demonstrează faptul că prima întărătură s-a ridicat probabil la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea.[145] Este amintit aici *„Castelul mic"* (Kis Kastély) de parohul Nemes Gábor,[146] afirmaţia însă nu este destul de certă. Un document (schimb de proprietăţi) poate, un terminus ante quem, emis la 23 februarie 1487 la Tîrgu-Mureş, aminteşte, cu ocazia unor delimitări de teren, de *„pîrîul şanţului cetăţii"* (inter fluvium Marusy et quendam Wararokya dictum).[147] Se poate presupune că, la acea dată, fortificaţia în mare parte era terminată. Este posibil ca această cetăţuie să cuprindă şi alte întărituri mai vechi.

Fortificaţia de formă pentagonală neregulată, compusă din curtine şi turnuri de apărare, cuprindea o suprafaţă de circa 5800 mp. Din vechile turnuri s-au păstrat în întregime doar două: bastionul mic, din colţul de nord-vest al fortificaţiei (Planşa nr. LV), spre strada Avram Iancu şi turnul ce se juxtapune bastionului blănarilor construit în anul 1629, situat la colţul din sud-est. Fragmentar, sa-u mai păstrat fundaţiile a două turnuri, de dimensiuni mai mici, din care, cel de pe latura curtinei de sud se păstrează doar parţial; al doilea, pe curtina de vest, în întregime, fiind flancat de cele două curtine a cetăţii secolului al XVII-lea. Resturile altui turn se află înglobate în bastionul tăbăcarilor, construit în anul 1620, situat în colţul de sud-vest al cetăţii.

Din curtine s-au păstrat doar unele mici porţiuni: la sud, unde, deasupra solului a mai rămas un fragment de circa 25 m şi la vest, unde a fost înglobată în curtina secolului al XVII-lea, care împreună cu o alta, paralelă, formează un zwinger. Curtinele de la estul şi nordul fortificaţiei

---

[142] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 147.
[143] *Sz.O.L.*, III, 1890, p. 532.
[144] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 111, 118; Traian Popa, *op. cit.*, p. 59.
[145] Ştefan Pascu, *op. cit.*, II, 1979, p. 182.
[146] Manuscrisul lui Nemes Gábor din anul 1809, aflat la Parohia Reformată din Tîrgu-Mureş.
[147] *Sz.O.L.*, *V*, *1896*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

nu s-au păstrat. Se pare că ele au fost parţial demolate, din ordinul regelui, încă în secolul al XVI-lea, ca după distrugerea oraşului, la 1601, să fie complet înlăturate pentru a permite construirea noii cetăţi.

De formă pătrată sau uşor dreptunghiulară, turnurile de apărare aveau grosimea zidurilor de 60—80 cm, pe 2—3 nivele, în raport de configuraţia terenului. Caracteristic acestor turnuri erau acele mâchicoulis (guri de păcură) de pe partea lor superioară, sub nivelul streaşinei.

Curtinele, cu un traseu rectiliniu şi care lăsau turnurile de apărare spre exteriorul fortificaţiei, aveau guri de tragere, la înălţimea celor rămase la cele două turnuri înglobate ulterior la bastioanele noii cetăţi. În timpul existenţei lor curtinele erau destul de înalte întrucît acoperişul bisericii abia se mai zărea[148].

La sud de biserică, între acesta şi curtină, începînd cu secolul al XV-lea s-a amenajat un cimitir, folosit şi în secolul următor şi ale cărui urme s-au descoperit cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate cu ocazia restaurării cetăţii. Anterior, pe teritoriul oraşului, a mai existat un cimitir, mult mai vechi, situat în apropierea fostei biserici Sfîntu Nicolae care, încă înainte de distrugerile din anul 1601, nu a mai fost folosit.

POPULAŢIA. Cum e şi firesc creşterea oraşului în suprafaţă este urmată de înmulţirea populaţiei acestuia. Viaţa locuitorilor, îndeosebi în prima perioadă după atestarea sa documentară, se desfăşoară liniştit, fără prea mult zgomot. De aceea documentele îi ignoră, de unde provine şi penuria de informaţii scrise, din care cauză cu greu se poate face o apreciere, chiar estimativă, a numărului locuitorilor oraşului.

Urmînd drumul căutării, rezultă că unicele surse de calcul a numărului locuitorilor oraşului, pentru prima perioadă, rămîn tot registrele de dijme papale din anii 1332—1336. Am apreciat că în această perioadă existau în oraş un număr de 69—71 gospodării. Considerîndu-se media de 4,2—4,3 membrii într-o familie (gospodărie),[149] rezultă că oraşul acelor timpuri putea cuprinde circa 290—310 locuitori. Putea fi considerat o localitate mică, un tîrg încă în formare, dacă îl comparăm cu alte oraşe ale Transilvaniei, unele cu mii de locuitori (Cluj, Orăştie şi Bistriţa cîte 2000 locuitori; Sighişoara peste 1000, Sibiu circa 2000, Braşov circa 3000 şi în sfîrşit Mediaş circa 800).[150] În comparaţie cu aceste localităţi oraşului Tîrgu-Mureş îi este specifică creşterea lentă a numărului locuitorilor, însă fără înregistrarea unor linii sinuoase, uneori dramatice, cum au avut de pildă Braşovul sau Mediaşul.

Care a fost evoluţia creşterii numărului locuitorilor este greu de apreciat. În tot cazul, sporul populaţiei trebuie pus în legătură cu dezvoltarea economico-socială a localităţii, a însuşi structurii sociale a locuitorilor, care putea fi, în acea perioadă destul de eterogenă.

---

[148] *Falai oly magasan épültek, hogy a templom fedele alig látszott ki belőle*, în *KF*, nr. 15—16, 1936, p. 2.
[149] Ştefan Pascu, *op. cit.*, II, 1979, p. 368.
[150] *Ibidem* p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Al doilea reper în calculul numărului locuitorilor oraşului, ce-i drept, mai tîrziu, îl constituie registrul fiscal din anul 1567. Se ştie că numărul unităţilor impozabile era de 125 porţi, corespunzătoare la circa 240—250 familii. De această dată, oraşul era o localitate care oscila între situaţia de tîrg şi oraş, acest fapt influenţînd şi aspectul demografic. Luîndu-se în calcul o medie de 5 locuitori pe gospodărie, număr considerat corect pentru acea perioadă, se poate aprecia populaţia oraşului între 1200—1250 locuitori. Aceeaşi apreciere o face şi Ştefan Pascu,[151] care estimează numărul locuitorilor oraşului, pentru acelaşi an, la circa 1200 locuitori. Amintesc cu această ocazie aprecierea lui Ádám Dankanits,[152] care, tot pentru anul 1576, estimează numărul locuitorilor abia la 600, valoare mult inferioară, întrucît, la acea dată, oraşul era o localitate relativ bine dezvoltată din punct de vedere economico-social, cu o activitate meşteşugărească şi comercială cotată la un nivel destul de ridicat între celelalte localităţi transilvănenne.

Desigur, faţă de numărul populaţiei înregistrate de celelalte oraşe mari din Transilvania,[153] populaţia oraşului Tîrgu-Mureş era numeric mult mai redusă, ea însă nu putea fi mai mică de circa 1200 locuitori.

ASPEKTE DER GESHICHTLICHEN ENTWICKLUNG DER STADT TÎRGU MUREŞ BIS 1848

(Zusammenfanssung)

Die Studie beschreibt die wichtigsten Richtungen der Urbanisierung dieser Ortschaft insbesoder des historischen Zentrums. In diesem Sinne ist diese die erste Studie, ohne den Ausspruch zŭ haben das Thema allumfassend betrachten zu kènnen. Die Forschung der urbanistischen Entwicklung wurde mehr vom Standpunkt des Architekten als von dem des Historikers durchgeführt. Es wurden deshalb die planimetrische Struktur, die Eigenart der Parzellierung, das Strassennetz und die bebauten Zonen. anhand von zugänglichen Dokumenten beschrieben.

Wegen der Vielfältigkeit der behandelten Aspekte, wurde die Studie in 3 Kapitel, die den wichtigsten Entwicklungsperioden der Stadt entsprechen, eingeteilt. Diese Arbeit „Von den Anfängen bis am Ende des XVI — ten Jahrhunderts" bildet das erste Kapitel der Studie. Es besteht aus 5 Teilen und beschreibt die wichtigsten Entwicklungsphasen der Stadt.

---

[151] *Ibidem* p. 428.

[152] Ádám Dankanits, *Începuturile urbanizării Tîrgu-Mureşului*, în *StMat*, II, 1967, p. 93.

[153] Cluj 8200 locuitori în anul 1593, Braşov circa 11600 locuitori în 1580, Sibiu 6500 locuitori în 1510, Sighişoara circa 3200 locuitori în 1567, în S. Goldenberg, op. cit., p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Schriftlich wurde die Stadt zuerst in Jahr 1316, als eine Ortschaft wo eine der vier, in Transsilvanien existierende franziskanische Klosterkirchen sich befand, später in den päpstlichen Fruchtbegabenregister aus den Jahren 1332—1335 unter den Namen Novum Forum Siculorum erwähnt. Seit 1349 trägt die Stadt den Namen Székelyvásárhely, bis sie 1616 als Munizipium den heutigen Namen Tîrgu-Mureș erhält.

Weiter wird „die Struktur und das Aussehen der Stadt" beschrieben. die wichtigsten Kennzeichen der Urbanisierung. Dank seiner ökonomischen Entwicklung und der zunehmenden politischen Bedeutung, gibt es hier am Ende des XVI — ten Jahrhunderts 240—250 Höfe ,die Stadt ist die grösste und wichtigste aus dieser Zone.

Die territoriale Entwicklung der Stadt wird vom Verfasser gründlich analysiert; es werden die wichtigsten Entwicklungsetappen der Ortschaft beschrieben, die Erweiterung der Ausdehnung mit neüen Parzellen, so dass im Jahr 1500 sie schon 70 ha. umfasst um am Ende des XVI — ten Jahrunderts auf 96 ha. zu wachsen.

„Die Entwicklung der Bauten" wurde in drei Kategorien eingeteilt: a) Wohnungen; b) öffentliche Bauten; c) Befestigungen.

„Die Bevölkerung" bildet den letzten Teil dieser Studie und analysiert die Einwohnerzahl in den wichtigsten Entwicklungsetappen der Stadt. Von circa 290—310 Einwohner wieviel die Ortschaft am Anfang haben konnte, wächst diese Zahl am Ende des XVI-ten Jahrhunderts auf cca. 1200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DATE DEMOGRAFICE PRIVIND ORAŞUL TÎRGU-MUREŞ ÎN PERIOADA ANILOR 1784—1800*

IOAN MOLDOVAN

Întrucît vechile conscrieri periodice ale contribuabililor localităţilor nu reflectau în mod suficient dinamica populaţiei acestora, Curtea vieneză a iniţiat, între anii 1748—1787, un recensămînt general al populaţiei imperiului, urmărind prin aceasta o reaşezare a sistemului de impunere a contribuabililor şi o cunoaştere mai reală a posibilităţilor de recrutare militară. Deşi prin ordinul circular din februarie 1785, pentru începerea lucrărilor recensămîntului în Transilvania, se explică că această conscriere nu avea caracter militar sau fiscal,[1] urmărind desigur liniştirea îngrijorării populaţiei, însăşi sistemul de recenzare stabilit vădea evident acest dublu scop al recensămîntului: militar şi fiscal.

Recensămîntul urmărea să înregistreze întreaga populaţie, nu numai a capilor de familie contribuabili, cum se obişnuise pînă atunci, înregistrările făcîndu-se de către conscriptori special desemnaţi, prin metoda interogării în cadrul fiecărei gospodării. Datele astfel culese erau trecute în aşa-zisa „coală pentru casă şi familie", întocmită în două exemplare, din care un exemplar rămînea la administraţia localităţii, iar celălalt era reţinut de conscriptor şi înaintat apoi organelor administrative superioare pentru centralizare. Din cercetarea colilor de înregistrare, cele ale oraşului Tîrgu-Mureş păstrîndu-se în ordinea numărului de casă, rezultă că se urmărea înregistrarea populaţiei, în primul rînd, în două mari categorii: „populaţia de drept", adică cea cu domiciliul stabil şi „populaţia de fapt", adică cea care se găsea în localitate în momentul conscrierii. În colile de înregistrare erau menţionaţi special cei „plecaţi" şi cei „străini", categorii similare cu cele actuale de „absenţi temporar" şi plecaţi temporar", permiţînd astfel, într-o oarecare măsură, o serie de concluzii privind

---

* Lucrarea prezentă este continuarea la: Ioan Moldovan, *Date demografice privind oraşul Tîrgu-Mureş în perioada anilor 1700—1778*, în *Marisia* X, p. 141—151.

[1] ArhStat Tîrgu-Mureş, Acta politica, nr. 10/1785.

[2] A se vedea şi Natalia Giurgiu, *Populaţia Transilvaniei la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în *Populaţie şi societate*, vol. I, Cluj, 1972, p. 99—100 şi Wagner Ernest, *Populaţia Sălajului la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 175—182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

mişcarea migratoare, ţinînd însă seama că în categoria celor plecaţi au fost înregistrate numai persoanele de sex bărbătesc.

Recensămîntul mai oferă de asemenea, pentru prima dată în istoria conscrierilor populaţiei în mod oficial din Transilvania, structura populaţiei pe sexe, femeile fiind înregistrate într-o grupă aparte. În ceea ce priveşte starea civilă însă ea este menţionată direct doar penntru bărbaţi, nu şi pentru femei. Într-o oarecare măsură a fost înregistrată populaţia şi pe vîrste, copii între 0—12 ani şi 13—17 ani fiind înregistraţi separat (însă numai cei de sex bărbătesc).

O notă aparte a acestui recensămînt o prezintă gruparea populaţiei de sex bărbătesc, după cum urmează:[2]

— în categoria „preoţi" au fost incluşi preoţii tuturor confesiunilor. Copiii preoţilor însă, de orice confesiune, au fost trecuţi în categoria jelerilor[3];

— în categoria „magnaţii şi nobilii", erau asimilaţi toţi nobilii de orice rang;

— în categoria „funcţionari" au fost incluşi slujbaşii nenobili, medicii, funcţionarii. Fii acestora însă au fost trecuţi în categoria jelerilor;

— în categoria „orăşeni şi meşteşugari" au fost înregistraţi orăşenii, capi de familie, care aveau o casă în oraş sau, chiar dacă nu aveau casă, lucrau în manufacturi sau se ocupau cu meşteşugurile;

— în categoria „ţărani" erau asimilaţi toţi ţăranii care ţineau în arendă cel puţin un sfert de sesie, cei care deţineau însă mai puţin de un sfert de sesie erau trecuţi în rîndul jelerilor;

— în categoria „moştenitorii ţăranilor sau orăşenilor" au fost înregistraţi fiul cel mai mare sau cel mai mic, adică cei ce moşteneau direct, sau in lipsa acestora ginerele capului defamilie;

— în categoria „jeleri", cea mai eterogenă, au fost incluşi ţăranii care aveau pămînt puţin sau de loc, iar pentru a-şi cîştiga cele necesare traiului se angajau ca zilieri. Tot aici au mai fost încadraţi bărbaţii peste 40 de ani care nu făceau parte din alte categorii şi cei inapţi pentru serviciul militar, fii funcţionarilor şi a preoţilor de orice confesiune;

— din categoria „militari lăsaţi la vatră" făceau parte militarii lăsaţi la vatră pe timp nelimitat;

— în categoria „alţii" au fost incluşi toţi bărbaţii între 18—40 ani apţi pentru serviciul militar dar care nu făceau parte din alte categorii.

În oraşul Tîrgu-Mureş „colile pentru casă şi familie" au fost întocmite în cursul anului 1785, iar centralizatoarele acestora s-au definitivat în 1786 şi, ulterior, în anul 1787[4].

După cum reiese din acest tabel, numărul total al populaţiei oraşului Tîrgu-Mureş era de 4855 suflete în 1786 şi de 4987 suflete în anul 1787,

---

[3] În lucrarea Nataliei Giurgiu mai sus citată credem că s-a strecurat o inadvertenţă în ceea ce priveşte înregistrarea copiilor preoţilor.

[4] ArhStat, Tîrgu-Mureş, Primăria oraşului Tîrgu-Mureş, Colecţia de conscripţii şi recensăminte, nr. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

dintre care 2511, respectiv 2662, erau femei. Rezultă deci că numărul bărbaţilor era mai mic decît al femeilor aceştia reprezentînd doar 46,6% din numărul total al populaţiei, deşi pe ansamblul populaţiei Transilvaniei, la acea dată, numărul bărbaţilor prevala cu 51,34%.[5]

În ceea ce priveşte starea civilă a populaţiei oraşului, date mai precise putem obţine numai pentru bărbaţi, aceştia fiind înregistraţi separat cei căsătoriţi şi separat cei necăsătoriţi sau văduvi. Limitîndu-ne doar la datele pentru anul 1787, am scăzut din numărul total al bărbaţilor numărul copiilor între 1—17 ani (680 suflete), obţinînd astfel, un număr de 1645 bărbaţi apţi pentru căsătorie. Din aceştia numai 898 apar căsătoriţi, adică 54,5%, rezultînd deci o pondere destul de scăzută, cu puţin peste jumătate, a celor căsătoriţi. Acest raport caracterizează de fapt situaţia stării civile a întregii populaţii a Transilvaniei din perioada respectivă, ponderea celor căsătoriţi din cei apţi, fiind de numai 59,27%[6]. Desigur că această situaţie explică în parte şi ritmul destul de scăzut al sporului populaţiei în ansamblu, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, pentru Transilvania.

Şi structura socială a populaţiei oraşului în această perioadă o putem prezenta doar cu aproximaţie, deoarece diferenţieri sub acest aspect — şi numai din anumite puncte de vedere — apar doar pentru bărbaţi. Scăzînd şi aici din numărul total al bărbaţilor (2325) numărul copiilor pînă la 17 ani, vom obţine următoarele proporţii de structură socială: cea mai mare parte a populaţiei o reprezintă categoria de *grădinari şi zilieri*, 622 suflete, reprezentînd o pondere de 37,81% din totalul bărbaţilor majori; urmează apoi *orăşenii şi meşteşugarii*, 399 suflete, reprezentînd 24,25%; *urmaşii orăşenilor*, 297 suflete, reprezentînd 18,05%; *alţii* (care puteau fi înrolaţi în armată), 203 suflete, reprezentînd 12,34%; *nobilii*, 57 suflete, reprezentînd 3,4%; *preoţii*, 32 suflete, reprezentînd 1,94%; *funcţionarii*, 28 suflete, reprezentînd 1,70%; *militarii* 7, (0,42%). Din tabelul centralizator rezultă că în anul 1786 exista un singur ţăran, dar care în anul următor nu mai este menţionat. Tot din acelaşi tabel se poate remarca faptul că în anul 1787 figurează cu 32 persoane mai puţin în categoria *alţii* (disponibili pentru alte treburi ale ţării), faţă de anul precedent, deşi numărul total al populaţiei a crescut cu 132 de suflete. Explicaţia în acest caz credem că poate fi pusă în legătură cu tendinţa de a scădea numărul de recruţi care urma să-l dea oraşul în eventualitatea unor recrutări.

Recensămîntul ne oferă totodată unele informaţii şi asupra mişcării migratorii a populaţiei, însă şi aici datele sînt incomplete deoarece în rîndul celor *absenţi* sînt menţionaţi doar persoanele de sex bărbătesc, nu şi femeile. Surprinde însă numărul mare de absenţi, 108 persoane, în anul 1786, faţă de numai 40 persoane în anul următor. De asemenea numărul mare de străini existenţi în oraş, 674 persoane, în anul 1786, faţă de numai 50 de persoane în 1787. Aceste diferenţe mari între doi ani consecutivi

[5] Natalia Giurgiu, *op. cit.*, p. 104—105.
[6] *Ibidem*, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

sub aspectul migrator ar fi greu de explicat fără a lua în considerare starea de panică creată de revoluţia condusă de Horea în rîndul categoriilor sociale înstărite şi care şi-au căutat refugiul între zidurile cetăţii oraşului. După mai bine de un an şi jumătate de la înăbuşirea revoluţiei teama faţă de noi revolte ale ţărănimii mai persista încă. În acest sens pledează şi faptul că marea majoritate a străinilor (630 persoane) erau *cetăţeni ai ţării conscrise*, adică ai Transilvaniei, unde s-a desfăşurat revoluţia, pe cînd numărul străinilor din alte provincii ale imperiului sau din alte ţări a înregistrat schimbări neesenţiale de la un an la celălalt. Se poate concluziona deci că abia după trei ani de la înăbuşirea revoluţiei viaţa social-economică a Transilvaniei a intrat în cursul normal.

Comparînd numărul populaţiei oraşului din anul 1787 cu cel al familiilor înregistrate (1144 familii), rezultă că la o familie revine o medie de 4,35 persoane, coeficient care este destul de mic faţă de cel utilizat în literatura de specialitate pentru sfîrşitul secolului al XVIII-lea, apreciat la 5 membrii de familie, după cum rezultă şi din raportul populaţiei şi numărul familiilor din Transilvania în general[7].

Un alt punct de reper pentru evoluţia demografică a oraşului Tîrgu-Mureş la sfîrşitul secolului al XVIII-lea îl pot constitui tabelele de impuneri contribuţionale din anul 1790 în care sînt conscrişi toţi capii de familie contribuabili din oraş existenţi la începutul ultimului deceniu din secolul al XVIII-lea[8].

În acest an sînt înregistraţi 1166 capi de familie contribuabili, existînd deci cu 22 de familii mai mult decît în anul 1787, ceea ce presupune, aplicînd coeficientul de 4,35 membrii pe familie, constatat cu ocazia recensămîntului din 1784—1787, pentru oraşul Tîrgu-Mureş, o populaţie de 5072 suflete[9].

Tabelul de impunere a contribuabililor din acest an avea la bază sistemul de impunere introdus în 1750, cu modificările din anii 1763, 1769, prin care contribuabililor li se fixa suma anuală de contribuţie în funcţie de două criterii[10]:

a). Capacitatea economică a celui impus în care se lua în considerare cantitatea şi calitatea pămîntului (plătindu-se aproximativ 8—20 crăiţari pentru 1/2 jugăr de pămînt arabil; 8—20 crăiţari pentru o fîneaţă de un car de fîn[11]; 12—30 crăiţari pentru 1/16 iugăr vie), şi numărul de animale (plătindu-se 24 crăiţari pentru o vacă, 15 crăiţari pentru viţel sau mînz; 5 crăiţari pentru un porc şi 3 crăiţari pentru o oaie, capră sau stup). Cei care îşi cîştigau venitul din alte ramuri economice decît agricultura tre-

---

[7] Natalia Giurgiu, *op. cit.*, p. 103.

[8] ArhStat, Tîrgu-Mureş, Primăria Tîrgu-Mureş, Tabele de impuneri, nr. 117.

[9] În tabele nu au fost incluse familiile necontribuabile şi deci nici în calcule.

[10] Al. Csetri, Şt. Imreh, *Structura socială a populaţiei din Transilvania la sfîrşitul orînduirii feudale (1767—1821)* în *Populaţie şi societate*, vol. I, Cluj, 1972, p. 142—143.

[11] Un car de fîn era egal cu aproximativ 300—400 kg.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

buiau să plătească 6 crăiţari pentru fiecare florin renan cîştigat (1 florin renan = 60 crăiţari).

b). Taxa după cap (capitis taxa) se stabilea după situaţia juridică şi mărimea taxei după venituri a celui impus. Văduvele din orice categorie socială erau impuse cu jumătate din suma obişnuită pentru un cap de familie. Din tabela menţionată pentru anul 1790 rezultă că plătea aproximativ 5—6 florini renani un nobil, 4—5 florini renani un orăşean, 4 florini renani un libertin, 3 florini un jeler sau iobag.

În ceea ce priveşte structura socială a locuitorilor rezultă că existau în oraş: a) 33 de magnaţi şi nobili şi 11 văduve ale acestora (3,77%), care deţineau 147 jugăre de pămînt arabil, 10 jugăre de fîneţe şi vii corespunzătoare a 36 octale,[12] în perimetrul agricol al oraşului, pentru care plăteau, inclusiv după „taxa capitis", 368 florini renani şi 57 crăiţari; b) 354 de orăşeni şi 77 văduve ale acestora (36,96%), care deţineau 901,5 jugăre de pămînt arabil, 112,5 jugăre fîneţe şi vii echivalente în 503 octale, pentru care plăteau, inclusiv pentru taxa după cap, 4184 florini renani şi 7 crăiţari; c) 251 libertini şi 39 văduve ale acestora (24,87%) cărora le reveneau 1307 florini şi 13 crăiţari pentru 246,7 jugăre de pămînt arabil şi 56 octale vii, plus taxa pe cap; d) 128 jeleri şi 91 văduve ale acestora (18,78%), deţinînd 213,25 jugăre de pămînt arabil şi 13 octale vii, plătind în total 536 florini renani şi 50 crăiţari.

Aceste categorii sociale reprezentau majoritatea populaţiei oraşului (84,39%), în sarcina lor revenind a plăti pentru contribuţii militare 95,16% (6397 florini renani şi 7 crăiţari) din suma totală plătită de oraş în anul 1790 (6722 florini renani şi 8 crăiţari).

Celelalte 4,84 procente din contribuţia oraşului erau plătite de: militari lăsaţi la vatră pe timp nedeterminat — 2; văduve de militari — 7; vagi (zilieri fără domiciliu stabil) — 33; iobagi — 6; neo-rusticorum (ţigani) — 27; văduve ale acestora — 8; posesori de pămînt în hotarul oraşului — 29; şi de noii veniţi — 64, care reprezentau 15,61% din populaţia oraşului.

Nu e lipsit de interes nici starea economică a oraşului, sub aspect agricol, din acea perioadă, rezultată din suprafeţele agricole şi numărul animalelor domestice. Locuitorii oraşului deţineau în 1970: 1464.25 jugăre teren arabil, 356,25 jugăre fînaţe, vii echivalente în 623 octale, boi şi cai — 401, vaci — 208, viţei şi mînji — 65, capre — 5, porci — 154, stupi — 13.

Ponderea puterii economice însă a multor locuitori din oraş o constituiau meşteşugurile care în aceeaşi perioadă de cumpănă a veacurilor XVIII—XIX, au cunoscut un accentuat ritm de creştere, unele între 50—100%, după cum reiese şi din tabelul redat mai jos.[13]

---

[12] o octală = 1,35 l.
[13] Traian Popa, *Monografia oraşului Tîrgu-Mureş*, 1932, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Meşteşugari	1773	1833
Cismari	154	254
Croitori	24	47
Cojocari	29	57
Măcelari	36	44
Tăbăcari	29	86
Năsturari	12	6
Tîmplari	10	23
Făurari (fierari)	10	26
TOTAL:	304	543

Situaţia demografică a oraşului Tîrgu-Mureş la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se poate analiza în limita datelor furnizate de tabelele de impunere penntru anul fiscal 1799/1800.[14] Întrucît sistemul de întocmire a tabelelor de impunere dintre anii 1790 şi 1800 este similar, prezentăm mai jos datele comparative ale acestor două repere documentare:[15].

Anul	Nr. fam.	Nr. pop. (c. 4,35)	Teren arabil	Fînaţe	Vii	Boi, cai	Vaci	Porci	Stupi	Contribuţia totală	
										fl. r.	cr.
1790	1166	5072	1464 jugăre	356 jugăre	311 jugăre	401	208	154	13	6722	8
1800	1282	5576	3362 cîble	1883 care	12328 urne	439	243	317	34	6986	—

Rezultă deci că în răstimp de 10 ani, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, populaţia oraşului Tîrgu-Mureş a crescut cu aproximativ 504 locuitori, adică cu aproximativ 9,4 %, ceea ce reprezintă un spor natural anual de mai puţin de 1%.

Ca ultim aspect demografic al oraşului Tîrgu-Mureş pentru această perioadă am luat în considerare natalitatea şi mortalitatea între anii de referinţă 1790 şi 1800, aşa după cum rezultă din registrele de stare civilă întocmite de cele două confesiuni principale din oraş: reformată şi romano-catolică.[16]

---

[14] ArhSt, Tîrgu-Mureş, Primăria oraşului Tîrgu-Mureş, Tabele de impuneri, nr. 126.

[15] 1 urnă = 10,18 l; 1 cîblă = 0,288 ha.

[61] ArhStat, Tîrgu-Mureş, Colecţia registre stare civilă nr. 866, 884, 904.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Anul	Reformaţi			Romano-catolici			Spor natural anual
	b.	c.	m.	b.	c.	m.	
1790	120	46	101	64	22	63	20
1800	135	38	95	84	29	55	69

Deşi din tabelul de mai sus lipsesc datele pentru confesiunea românească greco-orientală, iar registrul confesiunii unitariene fiind completat ulterioor din registrul parohiei Sîncrai, poate prezenta unele lacune, se poate constata totuşi că sporul natural al populaţiei oraşului era extrem de mic, mai ales în anul 1790, an în care populaţia era de aproximativ 5072 suflete, ceea ce echivalează cu un spor natural anual de numai 0,41%. De abia în anul 1800 se poate constata o oarecare ameliorare a sporului natural anual al populaţiei, dar şi acesta de numai 1,23%.

Rezumînd datele obţinute pentru evoluţia demografică a oraşului Tîrgu-Mureş de-a lungul secolului al XVIII-lea vom obţine următorul tablou sintetic[17]:

Anii	1700	1710	1719	1735	1750	1778	1787	1790	1800
Populaţia	3000	3300	3000	3000	3100	5000	5000	5000	5500

Se poate deci constata că numărul populaţiei oraşului în prima jumătate a secolului a rămas aproximativ acelaşi, în jur de 3000—3300 de suflete, fără a se înregistra vreo creştere esenţială, fapt care trebuie pus în legătură cu mortalitatea ridicată provocată de epidemiile de ciumă din anii 1709—1710, 1717—1719 şi 1738—1739, precum şi de nivelul de trai extrem de scăzut, lipsa măsurilor de profilaxie adecvată, desele războaie etc.

O creştere semnificativă a numărului populaţiei oraşului se constată abia între anii 1750—1778, cu aproape 2000 de locuitori, ca apoi din nou să rămînă un nivel constant, în jur de 5000 suflete, un spor mai sesizabil, de 500 suflete, înregistrîndu-se doar în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea.

[17] A se vedea şi: Moldovan Ioan, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DEMOGRAFISCHE DATEN BETREFFEND DER STADT TÎRGU-MUREŞ ZWISCHEN DEN JAHREN 1784–1800

(Zusammenfassung)

Die Arbeit ist eine Fortsetzung der in „*Marisia*" Bd. 10, S. 141—151 veröffentlichte Studie, in welcher einige demographische Daten betreffs der Stadt Tîrgu-Mureş im XVIII-ten Jahrhundert analysiert wurden. Als Hauptquellen wurden Besteuerungslisten, die Konskription von 1750, die Volkszählung aus den Jahren 1784—1787, sowie die Eintragebücher der beutendsten Konfessionen: Römisch — Katholiken und Reformaten. Diese Innformationen mit demographischen Cherakter sind wichtige für die Erklärung einiger Merkmale des ökonomischen, sozialen und politischen Lebens einer Gesellschaft zu einer bestimmten Zeipunkt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CONTRIBUȚIE DOCUMENTARĂ PRIVIND ISTORIA ȘCOLILOR ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

VASILE POP

Pentru populația românească majoritară a Transilvaniei, condițiile social — politice existente în imperiul habsburgic, asuprirea națională și socială, au fost deosebit de vitrege, frînînd nespus de mult dezvoltarea unui învățămînt în limba maternă.

Învățămîntul românesc din Transilvania s-a înfiripat și s-a dezvoltat cu greu în condițiile unei lupte grele de eliberare socială și națională. Cu toate că guvernul transilvan (înainte de 1867) avea obligația să sprijine din punct de vedere material dezvoltarea învățămîntului românesc, deopotrivă cu acela al celorlalte naționalități conlocuitoare din Transilvania, practic, în afară de simple ordine sau circulare, n-a dat nici un fel de sprijin emancipării culturale a poporului român, lăsînd această grijă în seama conducătorilor celor două confesiuni existente: ortodoxă și cea greco-catolică. Funcționarii din comitate sau scaune aruncau adeseori la coș ordinele venite de sus care priveau educația și instrucția poporului, a celui român mai ales.[1]

În perioada imediat următoare Reformei religioase, sub influența curentului reformațiunii, maghiarii și sașii din Transilvania înființează primele școli și în localitățile fostului Scaun al Mureșului[2].

Școli românești sistematice, prevăzute cu cadre didactice, se înființează după 1750. Unii cercetători însă, presupun că și înainte de această dată în localitățile actualului județ Mureș ar fi existat și ar fi funcționat unele școli românești pe lîngă mănăstirile din localitățile: Sînmărtinul de Cîmpie, Rîciu, Deda, Hodac, Chiherul de Jos etc., pentru instruirea cîntăreților de biserică sau chiar pentru pregătirea preoților, dar din lipsa unor documente nu se poate susține cu siguranță acest lucru.[3]

Desigur, cauzele care au determinat această stare de lucruri, sînt multiple și diferite. În primul rînd, o școală în adevăratul sens al cuvîntului, presupune o bază materială cît de cît corespunzătoare pentru a

---

[1]. Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania*, București, 1971, p. 9.

[2]. Traian Popa, *Monografia orașului Tg.-Mureș*, Tg.-Mureș, 1932, p. 248

[3]. Traian Popa, *Op., cit.*, p. 248 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

se putea organiza procesul instructiv-educativ, cadre cu o pregătire de specialitate, un plan de învăţămînt, programe şcolare, manuale etc., condiţii care în acea perioadă de timp nu existau.

Pe de altă parte, marii feudali din imperiul habsburgic, nobilimea maghiară din principatul Transilvaniei, nu s-au gîndit niciodată să-i sprijine pe iobagii români, slovaci, sîrbi etc. să înveţe carte şi astfel să se lumineze. Sînt semnificative, în această privinţă, afirmaţiile unui reprezentant de seamă al acestei nobilimi, contele Apponyi Albert care în anul 1907, ca ministru al învăţămîntului, a iniţiat proiectul de lege ce avea să ducă la desfiinţarea şcolilor confesionale româneşti, slovace şi sîrbe: „Nu pot exista în interiorul statului ungar nici naţionalităţi, nici drepturi ale naţionalităţilor. Nu există decît o naţionalitate: orice supus al Ungariei este ungur. Naţionalitate croată sau română sau slovacă nu cunoaştem şi nici nu le vom recunoaşte niciodată".[4] Contele Wesselényi Miklós declara în ziarul clujean „Kolozsvári Hiradó": „Aceia care cer şcoli pentru poporul român de la sate, voiesc nefericirea lui căci deşteaptă întrînsul dorinţe şi aspiraţiuni necunoscute pînă acum lui."[5]. În anul 1892, însuşi primul ministru al Ungariei, Bánffy Dezső făcea o declaraţie de-a dreptul uimitoare pentru acele vremuri: „Politica guvernului ungar nu poate fi decît o politică şovinistă." El pretindea că „Nu există români în Transilvania, există populaţie de rasă română, ceea ce este cu totul diferit[6]."

O atitudine asemănătoare a manifestat nobilimea maghiară şi faţă de iobagii maghiari din Pusta Ungariei (Alföld), unde trăiau peste 340 000 de analfabeţi.

Este adevărat că nici conducătorii celor două confesiuni româneşti din Transilvania n-au făcut la început tot ceea ce puteau să facă în interesul şcolii româneşti. S-au mulţumit doar să ceară de la nobili cît mai multă eclejie (pămînt pentru preoţi şi biserică). Această stare de lucruri l-a determinat pe G. Bariţiu să scrie cu mîhnire şi revoltă în anul 1842: „....prea mulţi preoţi şi prea puţine şcoli".[7].

Secolul al XVIII-lea, considerat ca secol al luminilor, a adus schimbări structurale în baza economică a feudalismului, afirmînd dreptul popoarelor la învăţătură Reprezentanţii şcolii ardelene: I. Micu-Clain, Petru Maior, G. Şincai, Samuil Micu-Clain, I. Budai-Deleanu etc., ca promotori ai iluminismului românesc din Transilvania au luptat cu tărie şi curaj pentru dezvoltarea unui învăţămînt naţional românesc, pentru punerea şcolii şi a culturii în slujba emancipării sociale şi naţionale a poporului român din această provincie.

---

4. C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, Bucureşti, 1983, p. 234
5. G. Bariţiu, în *Observatorul*, Nr. 92, 1877. Vezi şi Vasile Pop *Contribuţie documentară la istoria şcolii mureşene*, în *Vatra*, Tg.-Mureş, Nr. 54, din 20 sept. 1975, p. 2
6. C. Neagu, D. Marinescu, *Op., cit.*, p. 234 şi urm.
7. G. Bariţiu, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, 1842, p. 203

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În perioada de timp cuprinsă între anii 1782 şi 1792 G. Şincai, ca director al şcolilor confesionale greco-catolice din Transilvania, a înfiinţat cca. 300 de şcoli naţionale săteşti[8].

În anul 1841, făcîndu-se o statistică a şcolilor existente în Transilvania, se constată că în cele 2840 de sate funcţionau doar 1623 de şcoli, din care doar 298 erau româneşti. Deplîngînd situaţia grea a şcolilor româneşti, în anul 1843 în Gazeta de Transilvania se scria: „Românii, un milion şi 128 de mii, au cele mai puţine şi mai ticăloase şcoli.[9]

Dacă în comitatele locuite de români revenea un elev la 81 de suflete, în schimb, în scaunele secuieşti un elev revenea la 26 de suflete, iar în regiunile locuite de saşi, un elev la 11 suflete. Disproporţia este cît se poate de grăitoare şi ea reflectă sistemul preferenţial acordat maghiarilor şi saşilor în domeniul învăţămîntului.[10]

Comentînd o lucrare statistică din anul 1864, apărută la Viena,[11] G. Bariţiu deplîngea lipsa unor evidenţe sistematice cu privire la şcolile româneşti din Transilvania, care de cele mai multe ori, intenţionat sau nu, nu redau în mod obiectiv realitatea aşa după cum se prezenta ea într-o perioadă oarecare[12].

Dacă la toate acestea mai adăugăm şi faptul că în perioada de început, de organizare a unui învăţămînt românesc confesional, învăţătorul, în majoritatea cazurilor, era însuşi cantorul sau diacul bisericii fără vreo pregătire de specialitate, cu alte cuvinte, un biet ţăran cu prea puţină ştiinţă de carte, putem avea o imagine mai clară asupra situaţiei reale a învăţămîntului românesc din Transilvania acelor vremuri. Într-un articol apărut în cotidianul *Erdélyi Hiradó*, articol tradus şi publicat şi în *Gazeta de Transilvania*, se afirmau următoarele: „Judecînd după starea dascălilor noştri de astăzi, care se trimit la sate, aceia nu de învăţători, ci nici de clopotari sau paraclisieri nu sunt destoinici" şi în consecinţă se cerea să se înfiinţeze la Blaj o preparandie care să pregătească învăţători pentru ambele confesiuni româneşti.[13]

Pînă la revoluţia de la 1848, învăţămîntul românesc nu a mai înregistrat progrese vizibile, regimul feudal şi nobilimea maghiară fiind principala stavilă.

În această perioadă de timp situaţia precară a poporului român din interiorul arcului carpatic a fost şi mai mult agravată printr-o serie de măsuri de ordin naţional care, toate, vizau în ultima instanţă deznaţiona-

---

8. N. Albu, *Istoria învăţămîntului românesc în Transilvania pînă la 1800*, 1944, p. 174 şi urm.

9. *Gazeta de Transilvania*, 1843, din 20 mai.

10. Aurel Holircă, *Din istoria şcolii mureşene*, în *Marisia*, X. Tg.-Mureş, 1980, p. 277

11. *Statistisches Jahrbuch der Österreichischen Monarchie für das Jahr 1863*, Viena, 1864.

12 G. Bariţiu, *Gazeta Transilvaniei*, nr. 4 şi 5, 1865, p. 13 resp. 17-18. Vezi şi: Şerban Polverejan, *Contribuţii statistice privind şcolile româneşti din Transilvania în a II-a jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Cumidava*, II, 1968, p. 161 206.

13. *Gazeta de Transilvania*, 1846, din 23 sept., p. 305

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lizarea elementului românesc majoritar. În această direcție putem aminti spre pildă, proiectul de lege adus în fața Dietei Transilvaniei în anul 1836 de către aristocrația maghiară, proiect care prevedea ca în toate școlile sau institutele de învățămînt să se introducă limba maghiară ca singură limbă de predare, sau proiectul din 1842 care prevedea: „În toate școlile Principatului, exceptînd pe cele săsești, limba de predare să fie maghiara." Ba mai mult, chiar și în școlile Blajului, care au fost înființate și susținute prin jertfele materiale ale românilor, în termen de 10 ani, trebuia să se treacă la limba de predare maghiară.

Tendința păturii conducătoare maghiare de a asimila cît mai repede celelalte naționalități, impunîndu-le deocamdată limba, s-a izbit de rezistența opusă de către populația majoritară românească, precum și a celorlalte naționalități conlocuitoare.

Situația precară a școlilor românești nu se-mbunătățește nici după Revoluția de la 1848. Situația statistică oficială întocmită în anul 1851 indică următoarea situație a învățămîntului din imperiul habsburgic: 10 universități, 5 academii de drept, 9 școli de chirurgie, 11 școli de moașe 4 institute montanistice, 1 institut agronomic, 3 institute tehnice, 38 școli reale, 262 de gimnazii (aici sînt înglobate și liceele), în care studiau 74613 studenți și elevi ai școlilor secundare.

Comentînd faptul că din acest număr de elevi și studenți doar 1108 erau români, G. Bariţiu scria cu amărăciune în paginile *Gazetei Transilvaniei:* „Sîntem cei din urmă".[14]

Deși Dieta de la Sibiu în perioada constituționalismului (1861-1865) a votat două legi importante pentru populația românească din Transilvania: prima privind egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunii ei cu celelalte din țară; a doua privind egala îndreptățire a celor trei limbi vorbite în Transilvania: româna, maghiara și germana, totuși după înfrîngerile suferite de austrieci la Königgrätz și Sadova, împăratul Francisc Iosif I a semnat actul dualist prin care Transilvania a fost alipită forțat Ungariei și drept urmare și legile votate de Dieta din Sibiu au fost abrogate. S-a instaurat unul din cele mai represive și asupritoare regimuri din Europa, îndreptat împotriva libertăților naționale și drepturilor sociale ale popoarelor dominate din cadrul dublei monarhii. Acest act a fost caracterizat drept „Unio duarum contra plures" și socotit de către popoarele asuprite un veritabil „dictat politic"[15]

Consecințele pactului de la 1867 s-au făcut simțite și în domeniul învățămîntului și legislației școlare, fiindcă tărîmul pe care s-a acționat deosebit de puternic a fost tocmai școala. La numai un an de la încheierea sa, compromisul din 1867 și-a dezvăluit din plin caracterul reacționar, antipopular și antinațional, îndeosebi pe tărîm cultural-școlar. Expresie a politicii claselor burghezo-moșierești din Ungaria de asimilare a naționalităților, legile școlare din această perioadă au stîrnit reacția naționalită-

[14]. G. Bariţiu, în *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 3, Braşov, 1853

[15]. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 120

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ţilor din dubla monarhie, în primul rînd a românilor, a sîrbo-croaţilor, slovacilor, rutenilor şi apoi a saşilor transilvăneni.[16]

Este adevărat că în primii ani ai dualismului, guvernanţii de la Budapesta, temîndu-se de o eventuală revoluţie a românilor şi a celorlalte popoare asuprite, au dus o politică moderată în problema naţională. Astfel, legea „Pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor din Transilvania" (1868) prevedea printre altele: „Ministerul Instrucţiunii Publice e dator a îngriji ca instituţiile de învăţămînt ale statului, cetăţenii fiecărei naţionalităţi din ţară care vieţuiesc împreună în mase mai mari, să se poată cultiva în limba lor maternă pînă la punctul unde începe cultura academică."[17]

Din păcate însă aceste prevederi ale legii amintite n-au fost aplicate niciodată şi au servit organelor de stat ca paravan şi material de propagandă pentru străinătate.

În anul 1914 cînd membrii Comitetului executiv al P.N.R. din Transilvania au invocat unele prevederi ale legii naţionalităţilor în sprijinul revendicărilor populaţiei româneşti din Transilvania, însuşi prim-ministrul Ungariei, contele Tisza István a răspuns cu cinism că această lege a fost „o manifestare idealistă a oamenilor politici de atunci" (1868 n.n.) şi că respectarea ei „ar fi o nebunie, ori un act de sinucidere din partea statului maghiar şi din partea naţiunii ungare."[18]

Momente de mare tensiune, datorate politicii naţionalist-şovine, promovată de guvernul Tisza, le-au constituit şi apariţia legilor Trefort în 1879 şi Apponyi în 1907, care, după cîte se ştie, ambele urmăreau maghiarizarea învăţămîntului în general şi învăţămîntului românesc în special.

Aşa după cum am arătat mai sus, legea Apponyi urmărea desfiinţarea şcolilor confesionale româneşti, slovace, sîrbeşti etc., şi înlocuirea lor cu şcoli de stat cu limba de predare magiară, ceea ce a fost considerat „cel mai cutezător atentat ce s-a adoptat vreodată de către o stăpînire maghiară în contra vieţii şi dezvoltării naţionale a popoarelor nemaghiare."[19]

Referindu-se la sarcinile generaţiei sale privind maghiarizarea popoarelor de altă naţionalitate, în anul 1907, contele Bethlen István declara: „Sîntem ultimii care putem îndeplini această datorie. Dacă nu vom înfăptui această restauraţie vom fi învinşi în lupta necruţătoare ce a început între români şi noi". Mai tîrziu, în anul 1912, el a elaborat chiar un plan detailat privind „salvarea Transilvaniei" de marele pericol ro-

---

16. Traian-Valentin Poncea, *Lupta românilor din Transilvania împotriva legislaţiei învăţămîntului în primii ani ai dualismului austro-ungar (1867-1876)*, în *Muzeul naţional*, VI, Bucureşti, 1982, p. 336.

17. Zenovie Păclişanu, *Legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor din Transilvania*, în *Revista Fundaţiilor*, VI, 1936.

18. C. Neagu, D. Marinescu, *Op. cit.*, p. 234-235. Vezi şi Tisza István, *Cuvîntare*, Sibiu, 1914.

19. *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 31, din 19/23 II, p. 1, apud Traian-Valentin Poncea, în *Marisia*, XI-XII, 1981-1982, Tg.-Mureş, p. 279 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

mânesc. Pornind de la constatarea că marele „ocean românesc" deţine superioritatea numerică în întreaga Transilvanie, el a propus guvernului de la Budapesta să aducă în Transilvania coloni unguri, să treacă proprietăţile rurale româneşti în mîinile ungurilor, să slăbească prin toate mijloacele instituţiile bancare şi de credit româneşti şi să impună populaţiei româneşti un regim economic colonial.[20]

Din presa vremii aflăm că populaţia românească din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi Bucovina, au protestat sub cele mai variate forme împotriva acestei legi.

Denigrările justiţiei, persecuţiile, măsurile de opresiune se înmulţeau zilnic, lovind cu asprime, din ce în ce mai accentuat populaţiile nemaghiare. Diferite ziare liberale din Europa au blamat prin articole aceste acţiuni ale guvernanţilor de la Budapesta. Adunări de protest împotriva acestei legi au fost organizate şi de emigraţiile româneşti, cehe, slovace din America[21]

Contele Apponyi Albert, iniţiatorul legii şi prigonitorul şcolilor nemaghiare din Ungaria, a fost aspru mustrat de către scritorul norvegian Björnsterne Björnson, supranumit „Uriaşul din Nord" care a refuzat să plece la Congresul păcii ţinut în anul 1907 la München, declarînd deschis că: „Nu poate sta alături de mincinosul propovăduitor al păcii, contele Apponyi, care la congrese ţine cuvîntări pentru buna înţelegere a popoarelor, cîtă vreme, acasă la el, în Ungaria, a pornit un război împotriva copiilor nevîrstnici ai germanilor, românilor, sîrbilor, slovacilor şi rutenilor".[22]

Ca o urmare firească a aplicării legii Apponyi, numărul şcolilor nemaghiare a scăzut mult. După 5 ani de la intrarea în vigoare a legii, din 2975 de şcoli, un număr de 320, adică cca 10% din numărul şcolilor româneşti şi-au închis porţile.[23]

În pofida tuturor legilor, dispoziţiilor şi măsurilor luate de către guvernanţii austro-ungari, aceştia n-au reuşit să deznaţionalizeze masele populare româneşti din Transilvania. Regimurile de cruntă reprimare socială şi naţională promovată cu duşmănie de Tisza, Bánffi şi Apponyi, trei nume care au depus eforturi deosebite în direcţia distrugerii neamului românesc din Transilvania cu ajutorul legilor celor mai draconice, n-au reuşit în tentativa lor, dimpotrivă, acţiunile lor au dus la intensificarea luptei de eliberare a Transilvaniei de sub stăpînirea austro-ungară.

În aceste vremuri de restrişte, mulţi copii români au fost nevoiţi să frecventeze cursurile unor şcoli maghiare sau chiar săseşti.

Sînt grăitoare în această privinţă datele înregistrate în evidenţele şcolare ale fostului liceu romano-catolic din Tg.-Mureş, sau ale gimna-

---

20. C. Neagu, D. Marinescu, p. 235.
21. *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 40, 1907, p. 2.
22. Ion Lupaş, *Istoria unirii Transilvaniei*, Bucureşti, 1938, p. 332; Vezi şi Traian-Valentin Poncea, *lucrare cit.*, p. 294
23. *Din istoria Transilvaniei*, II, Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 291, apud Traian-Valentin Poncea, lucrare cit., p. 294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ziului „cezaro-crăiesc" din Sibiu, ca să luăm numai două exemple. Astfel, în prima instituţie şcolară, prestigioasă de altfel, în perioada cuprinsă între anii 1782 şi 1895, alături de cei 7860 de elevi maghiari şi saşi, au mai frecventat cursurile acestui liceu şi un număr de 3950 de elevi greco-catolici şi alţi 808 elevi de alte confesiuni, între care majoritatea ortodocşi, deci tot români. Considerăm că situaţia este şi mai semnificativă în anii şcolari 1832 şi 1842 cînd numărul elevilor de naţionalitate română întrece pe cel al elevilor maghiari şi saşi.[24]

Din ordinul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunilor Publice a Ungariei Nr. 16514 din 26 august 1868 aflăm că în anul şcolar 1867, în gimnaziul (liceul) german din Sibiu, din totalul de 461 de elevi înscrişi la cursuri, un număr de 251 de elevi, adică 54,4%, erau români, 134 germani (29,5%), 66 unguri (14,3%) şi 10 sloveni, fapt care a determinat autorităţile să scoată limba germană ca limbă de predare şi să introducă în schimb limba maghiară ca limbă de predare.[25]

În intenţia noastră de a aduce o contribuţie modestă la elucidarea istoriei şcolilor româneşti din Transilvania şi mai ales de a combate unele concepţii sau idei eronate exprimate de-a lungul anilor în diferite lucrări, în care autorii încearcă să denatureze adevărul istoric,[26] publicăm pentru prima dată în literatura română în întregime, documentul intitulat: „Kimutatások egyházi személyekről és tanítókról, 1750", (Evidenţa persoanelor eclesiastice şi învăţătorilor, 1750). Documentul se referă la Comitatele Solnoc, Dăbîca şi Turda. Originalul se păstrează în Arhivele statului din Budapesta.[27] Menţionăm că majoritatea localităţilor specificate din Comitatul Turda, în prezent aparţin actualului judeţ Mureş.

Din partea introductivă a documentului reiese că această situaţie statistică a fost întocmită de vicejuzii nobililor pe baza cercetărilor şi constatărilor făcute la faţa locului şi cuprinde numele persoanelor eclesiastice şi ale ludimagiştrilor (învăţătorilor) români care funcţionau în anul 1750.

La anexe, publicăm documentul amintit ţinînd seama de vechea împărţire administrativă a Transilvaniei. Localităţile figurează cu denumirile din anul 1750. În dorinţa de a uşura munca de identificare a acestor localităţi, am specificat în paranteză denumirea actuală, conform noii împărţiri administrative a R.S.R.

---

[24]. Traian Popa *Op., cit.*, p. 280.

[25]. Traian-Valentin Poncea, *Lupta românilor din Transilvania împotriva legislaţiei învăţămîntului în primii ani ai dualismului austro-ungar (1867-1876)*, în *Muzeul naţional*, VI, Bucureşti, 1982, p. 337.

[26]. Pallos Albert, *Marostorda Vármegye Népoktatási Intézeteinek Története* (Istoricul instituţiilor şcolare din Judeţul Mureş), Tg.-Mureş, 1896.

[27]. *O.L.F.* 393, Erdélyi országos Főszámvevőségi levéltár. Kimutatások egyházi személyekről és tanítókról, 1750, pachet I, p. 19-27; (Arhivele Statului Budapesta; Fond: O.L.F., 393. Arhivele de Stat a Transilvaniei 1750, pach. 1, p. 19-27. Evidenţa persoanelor eclesiastice şi a învăţătorilor). Microfilmul documentului mai sus menţionat a fost predat de către autorul acestor rînduri, Serv Arhivelor Statului, fil. Tg.-Mureş, unde se păstrează în prezent.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Din expunerea materialului de față se desprind, credem noi, cîteva concluzii necesare:

— Cu toată vitregia soartei și opoziția nobilimii maghiare, la care se poate adăuga și indiferența fățiș manifestată a guvernului Transilvaniei, învățămîntul românesc din această regiune istorică s-a organizat și apoi s-a dezvoltat în contextul luptei continue pentru eliberarea națională și socială dusă de-a lungul veacurilor de poporul român.

— Înființarea primelor instituții școlare românești este rezultatul luptei hotărîte a maselor populare, pentru punerea școlii și a culturii în slujba emancipării sociale și naționale.

— Apariția destul de tîrzie a primelor școli românești în Transilvania, se datorește nu ignoranței și dezinteresului manifestat de către masele populare față de școală, învățătură și cultură, cum în mod tendențios s-a încercat să se prezinte acest aspect, ci tocmai nenumăratelor stavile care s-au pus în fața poporului nostru de către clasele conducătoare din imperiul habsburgic, care nu aveau interesul ca populația majoritară a principatului Transilvaniei să se lumineze sau să se emancipeze prin cultură.

— Dacă în anul 1750 existau deja un număr de 27 de școli românești, atestate documentar, numai în actualul județ Mureș, acest lucru ne obligă să considerăm că primele școli românești s-au înființat nu după 1750, după cum s-a presupus pînă nu de mult, ci într-o perioadă de timp care se plasează la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Cercetările care se vor întreprinde în viitor, sîntem convinși, vor întregi cu date noi istoria școlilor românești din Transilvania.

Anexă

SPECIFICATIO

parochorum, capellanorum, cantorum, in I. Comitatu Szolnok Interior processu Lápos existentium praeter unicum in quibuslibet pagis proqualibet religione fungentem repertorum.

In pago Magyar Lápos (Tg.-Lăpuș)

In religione reformata praeter fungentem parochum alii non dantur pariter graeci ritus unitorum praeter fungentem popam, alii non dantur, nec cantor nec alii ecclesiastici qui e conscriptione emansissent.

In Domokos (Dămăcușeni)

Praeter parochum fungentem religionis reformatae alii non dantur, nec cantor nec alii ecclesiastici qui e conscriptione emansissent graeci ritus unitorum vacat.

In Rogoz (Rogoz)

Popa Toager
Popa Mos Iuon

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

In Felső Szócs (Suciu de Sus)

Popa Miron

In Larga, vacat (Larga)

In Tőkés (Groşi)

Popa Iuon

In Olá Lápos (Lăpuş)

Popa Dumitru
Popa Mihaly

In Libaton (Libotin)

Popa Iuon

In Ungurfalva (Ungureni)

Popa Ignat
Popa Grigori

In Kupasfalva (Cupşeni)

Popa Timoffi

Vacat In Sztoikafalva (Stoiceşti)

In Kosztafalva (Costeni)

Praeter fungentem popam alii non dantur, nec cantor, nec alii ecclesiastici qui e conscriptione emansissent.

In Lapos Debrek (Dobricul Lăpuşului)

Popa Iuon

In Kis Debrecen (Dobricel)

Praeter fungentum popam alii non dantur nec cantor, neq alii ecclesiastici qui e conscriptione emansissent.

In Ünőmező vacat (Inău)

In Borkut (Borcut)

Popa György

In Kohpataka (Cufoaia)

Praeter fungentem popam alii non dantur, nec cantor, nec alii ecclesinstici qui e conscriptione emansissent.

In Macskamező (Răzoare)

Popa Kozma

In Peterityc (Peteritea)

Praeter fungentem popam nulli ecclesiastici dantur qui e conscriptione emansissent.

In Danpataka (Văleni)

Praeter fungentem popam nulli ecclesiastici dantur qui e conscriptione emansissent.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

In Disznopataka (Fîntînele)

Popa Many Vasilie

In Rokia (Rohia)

Popa György

In Boérfalva (Boiereni)

Popa Grigori
Popa Stephan

Quam quidem praescriptorum ecclesiasticorum specificationem ad commissionem Excelsi Regii Gubernii fide nostra mediante descriptam extradedimus.

Datum die 9 bris anno 1750

L.S. B. Dioszegi Michael, I. Comitatus Szolnok Interioris jurassor et conscriptor
L.S. David Vizy, I. Comitatus Szolnok Interioris jurassor et conscriptor.
L.S. Andreas Gámán, I. Comitatus Szolnok Interiori jurassor et conscriptor.

Specificatio popae
I. comitatus Szolnok Int.
processus Laposensis

Specificatio capellannorum et cantorum in functionibus constitutorum, in conscriptionem non relatorum, in Incl. *Comitau Szolnok Interior* processusque B. Váralya existentium.

In B. Váralya (Unguraş)

Datur unus cantor pater familias qui vocatur Andreas Tot.

In Szásznyires (Nireş)

Datur praeter ordinarium parochum, dominus capellanus graeci ritus unitus Pop Tamás. Item ludi magister reformatorum Tamás Mester.

In Báton (Batin)

Praeter ordinarium parochum datur unus cantor seu deak valachorum Budusan Vonul

In Déce (Cireşoaia).

Praeter ordinarium reformatorum parochum dantur duo cantores vel potires ludi magistri: Daniel Borsnyai et Michael Veg.

In Őrdőngős Fűzes (Fizeşu Gherlii)

Praeter ordinarium parochum est unus cantor seu deac valachorum: Pop Silimon.

In Mikeháza (Mica Cluj)

Praeter ordinarium parochum neminem habent, nisi in territorio hujus pagi est quaedam monasteria, ubi datur quidam popa nomine Popa Matyei et filius ejus Rusz Szavunka

In Árpástó (Braniştea)

Praeter ordinarium parochum dantur hic ex parte reformatorum unus ludi magister Nicolaus Báthori; ex parte graeci ritus unitorum duo qui deak vocantur: unus Marosan Gavrila, alter vero Marosan Kira.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

In reliquis hujus processus pagis praeter ordinarium (solum ubivis) parochum alii ecclesiasticii non dantur quos in conscriptionum tabellas non retulissemus. Suber quibus fide nostra mediante recognoscimus.

Signatum Árpástő, die 2-a 9 bris 1750

Specificatio cantorum et ludi magistrorum in Incl. comitatu Szolnok Interiori processusque Deesensi praeter fungentem parochum in quovis loco existentium.

Stephanus Szőlősi cantor ecclesiae reformate Desiensis.

Dioszegi ..... ludi magister ecclesiae reformatae Dees Aknensis.

In caeteris pagis non dantur qui e conscriptionem tabelles emansissent. Praescriptos vero ad mentem commisionis gubernialis annotandos duximus fide nostra mediante .

Signatum Dees, 3 X bris 1750

Paulus Csikos I. Comitatus Szolnok Interiori Jurassor.

Specificatio capellanorum et cantorum in funcţionibus constitutorum, in conscriptionem non relatarum in Incl. *Comitatu Szolnok Interior* processusque Alőr existentium. (Plasa Urişor)

In Bába (Baba)

Datur unus cantor seu deak graeci ritus unitus qui vocantur Popa Ontse

In Dalmár (Dealu Mare)

Pariter datur unus cantor similis Popa Ursuly

In Károlyfalva (Coroieni)

Praeter ordinarium graeci ritus unitorum parochum datur unus capellanus honestus Popa Vasily

In Tordavilma (Vilma Mare)

Datur praeter ordinarium parochum unus capellanus honestis quippe Popa Vasily, cantor etiam unus Pop Matyei.

In Nagy Ilonda (Ileanda)

Praeter ordinarium parochum datur similiter capellanus unus honestus Solticz Popa Gavrila: /uantor qusque unus Popa Lupas

In Soosmező (Glod)

Datum capellanus unus praeter ordinarium parochum honestus Popa Grigoraş

In Borszó (Bîrsău Mare)

Praeter ordinarium parochum capellanus datur unus honestus Popa Iuvon.

In Kaczko (Cîţcău)

Datur capellanus unus praeter ordinarium parochum honestus Popa Petre, cantor etiam unus Popa Illije.

In Szelecske (Sălişca)

Ex parte reformatorum praeter ordinarium parochum alii ecclesiastici non dantur. Ex parte autem graeci ritus unitorum est cantor seu deak unus Farkas Von.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

In Also Kosály (Căşeiu)

Praeter ordinarium parochum datur capellanus unus: honestus Popa Györgyi

In Káplyán (Căpleni)

Datur unus cantor praeter ordinarium parochum Popa Dumitru.

In pagis vero Guga, Falkusa, Magura et Frinkfalva ecclesiastici penites nulli dantur.

In reliquis autem hujus processus pagis, praeter ordinarum parochum (solum ubivis) alii ecclesiastici non dantur, quos in conscriptionem tabellas non retulissemus

Super quibus fide nostra mediante recognoscimus.

Signatum, Káplyán, die 6 novembris 1750

L. S. Paulus Pongracz de Sz. Miklos et Ovar I. Comitatus Interiori Szolnok, juratus assessor et conscriptor. m.p.

Michael Rettegi alias Szekely de Vágas praelibato I. Comitatu juratus assessor et conscriptor. m. p.

Specificatio capellanorum et cantorum in processu Aloriensis, incliti Comitatu Szolnok Interiori.

COMITATUL DĂBÎCA

INVESTIGATIO

capellanorum, cantorum, magistrorum et diaconorum quorumcunque religionorum ad commissionem Ex. Regii gubernii, die 28-a septembris 1750. Cybinii emanatum peracta et investigata et omnino praeter parochos fungentes consignata

Nomina pagorum		In actuali functione existens	Extra functionem existens
F. Borgo: (Susenii-Bîrgăului)	Popa Leonye capellanus eccl. ritus graeci	1	
	Popa Soldan, diaconus ejusdem eccl.	1	
	Popa Toder, diaconus ecclae ejusdem	1	
	Popa Flora, diaconus eccl. ejusdem		1
	Flocosel Kracsun, capellanus ejusdem	1	
	Popa Iuon, diaconus ecclae ejusdem	1	
	Popa Lupşor, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Popa Gavrill, capellanus eccl. ejusdem	1	
	Popa Gericza, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Popa Prokup, diaconus eccl. ejusdem		1
	Popa Petre, capellanus eccl. ejusdem	1	
	Popa Gligoraş capellanus eccl. ejusdem	1	
	Popa Iuon, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Botos Andries, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Koltircza Vaszillj, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Koltircza Lupuj, diaconus eccl. ejusdem		1
Al. Borgo (Josenii Bîrgăului)	Daszkel Tanaszi, diaconus eccl. ejusdem	1	

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Sofalva (Sărata)	Popa Mitre, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Popa Gavrill, diaconus eccl. ejusdem		1
Simontelke (Simioneşti)	Iliszia Dumitru, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Popa Dumitru, diaconus eccl. ejusdem		1
K. Budok (Buduş)	Lucsese Tivadar, diaconus eccl. ejusdem	1	
	Molduvan Dumitru, diaconus eccl. ejusdem		1
Várhely (Orheiul Bistriţei)	Michael Heltner, magister eccl. luteranae	1	
	Martinus Imbre, diaconus eccl. ejusdem		1
Ragla (Ragla)	Tyiron Gligoras, diaconus eccl. ritus graeci	1	
	Popa Iakob, diakonus ejusdem religionis		1
O. Budak (Budacul de sus)	Popa Onul, diaconus eccl. ritus graeci	1	
Ardany (Ardan)	Popa Zaharia, diaconus ecl. ritus graeci	1	
	Popa Vaszilia, diaconus eccl. ritus graeci		1
Sollymos (Şoimuş-Bistriţa)	Popa Andre, diaconus eccl. ritus graeci	1	
	Porkolab Irimia, diaconus ejusdem religionis		1
Füs (Sălcuţa)	Gordon Mihaila, diaconus eccl. ritus graeci	1	
F. Sebess (Sebiş-Bistriţa)	Etyim Kiron diaconus eccl. ritus graeci	1	
A. Sebess (Ruştior-Bistriţa)	Krecse Toagyer, diaconus eccl. ritus graeci	1	
	Popa Szimion, diaconus ejusdem religionis		1
N. Sajo (Şieu)	Martinus Textoris, cantor relig. luteranae	1	
	Michael Tamasai, magister ejusdem religionis	1	
	Graegorius Zilah, magister eccl. ref. religionis	1	
Berlad (Bîrla)	Popa Iakob, diaconus eccl. ritus graeci	1	
Serling (Măgurele)	Deak Silimon, diaconus eccl. ritus graeci	1	
Necz (Neţeni)	Deak Lupuj, diaconus eccl. ritus graeci	1	
Galacz (Galaţii-Bistriţei)	Kira Gligoras, diaconus eccl. ritus graeci	1	
	Szilvasan Simon, diaconus ejusdem eccl.		1
Herina (Herina)	Lukas Ort, magister eccl. aug. confessionis	1	
	Georgius Tael, cantor ejusdem religionis	1	
Bilak (Domneşti)	Martinus Veber, magister eccl. lutheranae	1	
	Deak David, diaconus eccl. ritus graeci	1	
Szeretfalva (Sărăţel)	Deak Iuon, diaconus eccl. ritus graeci	1	

Praesentem investigationem per me fideliter peractam testor
Sigismundus Fodor, I. Comitatus
Dobocensis v. judicialium m.p.
L. S.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Specificatio seu investigatio capellanorum, cantorum, diaconorum et pro verbo praeter parochos fungentes, quocunque nomine veniant ecclesiasticorum in comitatu Doboca Inferiori, processu Szekiensi residentiun sequenti serie descripta

Bonczida (Bonţida)	Georgius Barabas, ludimagister reformatorum Ioannes Veber, organista Malom Mester Iuon, diaconus graeci ritus
Szek (Sic)	Michael Josa, ludimagister reformatorum Krisan György, diaconus graeci ritus
Gyula-telke (Coasta)	Deak Von, diaconus graeci ritus
Márok-háza (Tăuşeni)	Deak Vonul, diaconus graeci ritus
Szava (Sava)	Deak Gligoras, diaconus graeci ritus
Omboz (Mureşenii de Cîmpie)	Popa Vaszilia, diaconus graeci ritus
Sz. Gothard (Sucutard)	Molduvan Toagyer, diaconus graeci rituş
Götz (Ghiolţ)	Popa Vaszilia, diaconus graeci ritus
Noszaly (Năsal)	Deak Iuon, diaconus graeci ritus
N. Deve-czer (Divicio-rii Mari)	Krisan Marian, diaconus graeci ritus
B. Márton	Michael Simon, ludimagister reformatorum
Kőrke	Popa Sztefan, diaconus graeci ritus
Mohai (Măhal)	Popa Danyla, diaconus graeci ritus
Boncz-nyires (Bonţ)	Deak Tyifor, diaconus graeci ritus
Szekuláj (Săcălaia)	Ban Antonia et Deak Gyorgyia, diaconi graecorum
Szent Egyed (Sîntejude)	Deak Sztefan, diaconus graeci ritus
Szilvas (Silivaş)	Deak Von, diaconus graeci rit.

Quod praesens investigatio ad mandatum Excelsi Regii Gubernii Transilvaniae per me pogatium taliter sit peracta fide mediante attestor.

Josephus Szarvadi
I. Comitatus Debocensis v. Judicialium

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

INVESTIGATIO

capellanorum, cantorum, magistrorum et diaconorum quarumcumque religionum ad commissionem Ex. Regii Gubernii, die 28-vo 7-br. 1750. Cibinii emanatum peracta et investigata, et omnino praeter parochos fungentos consignata

Nomina pagorum		in actuali functione existens	extra functionem existens
Gyeke (Geaca)	Gregorius Bosan, capellanus eccl. graeci rit.	1	
Feketeláb	Johannes Pap, capellanus eccl. graeci ritus	1	
Földvár (Războieni)	Josephus Kőpőcz, rector reform. relig. Theodorus Szabo, diaconus eccl. graeci ritus	1 1	
Kapor (Copru)	Petrus Szincza, capelanus eccl. graeci ritus	1	
Buza (Buza)	Ladislau Teszkar Szavul Teszkar capellani eccl. graeci rit.	2	
Sz. Sombe (Jimbor)	Teodorus Csorba, alter pastor eccl. graeci rit.	1	
Sz. Uj Öss. (Fîntînele)	Johannes Pap, pastor eccl. graeci ritus		1
Moricz (Moruţ)	Martinus Bátosi, rector augustanae confess.	1	
Mathe (Matei)	Georgius Murkusfalvi, rector ref. relig. Georgius Ignat, diaconus eccl. graeci ritus	1 1	
Kekes (Chechiş)	Josephus Race, rector reform. religionis Wolfgangus Pap, capell. graeci ritus Johannes Marosan, diaconus eccl. graeci rit.	1 1 1	
Sz. Miklos (Sînnicoară)	Johannes Marosan, diaconus eccl. graeci rit.	1	
Czente (Ţentea)	Johannes Todorusz, diaconus eccl. graeci rit.	1	
Borzás (Bozieş)	Pintyelees Pap, diaconus eccl. graeci ritus Georgius Kajtan, capellanus ecc. graeci rit.	1 1	
Ketely (Cheţiu)	Demian Lupsa, alter pastor eccl. graeci rit.	1	
Sz. Uj Falu (Corvineşti)	Michael Szent Jakabi, rector aug. confess. Andreas Muntyán, diaconus eccl. graeci rit.	1 1	
Bődőn (Bidiu)	Ivascus Rusz, diaconus eccl. graeci ritus	1	
Enzi (Enciu)	Marosan Nuczuj, diaconus eccl. graeci ritus	1	
Bongard (Bungard)	Johannes Balgany, capellanus eccl. graeci rit.	1	

Praesentum investigationem fideliter peracta sub sigillo, manusque propria subscriptione extradadi.

Dat in possessione Kékes, die 29-na novembris anno 1750

Ladislaus Gécsi, incl. Comitatus
Interioris Doboka alter vice judex nobilium. m.p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

COMITATUL TURDEI
SPECIFICATIO

personarum ecclesiasticarum praeter actuales parohos in et extra functionem existentium nec non diaconorum et cantorum in Incl. *Comitatu Thorda* Superiori possessionibusque intra notandis repertorum Excelso Regio gubernis humillime submissis.

Nomina pagorum	Ecclesiastici		Diaconi		Cantores et ludimagistri	
	In functione constituti	Extra functionem	In functione constituti	Extra functionem	In functione	Extra funct.
			In processu Vetsiensi (Plasa Brîncovenești)			
Also Idecs (Ideciul de Jos)	—	—	—		Paulus Polter Georgius Marton	
Felső Idecs (Ideciul de Sus)	—	—	—		Georgius Veiss Martin Schüler luterani	
Holt Maros (Lunca Mureșului)	—	—	—		Michael Vari	
Disznajo (Vălenii de Mureș)	—	—	—		Stephanus Zalanyi reform.	
Vécs (Brîncovenești)	—	—	—		David Vas reform.	
Orosz Idecs (Deleni)	—	—	—		Deak Thodor	
Idecspataka (Idicel)	—	—	—		Popa Lupuj	
M. Oroszfalu (Rușii Munți)	Popa Ignat	—	Budoșan Vonyiga		Budușan Vonyiga	graeci rit. uniti
Deda (Deda)	Popa Iuon	—	—		Blagucz Iuon	
Ligeth (Dumbrava)	Popa Demeter	—	—		Popa Lupuj	
Also Répa (Rîpa de Jos)	Popa Iuon	—	—		Popa Kosztin	
E. Szakál (Săcalu de Pădure)	Popa Thodor	—	—		Hanes Vonya	
Lővér (Luieru)	Popa Danila	—	—		—	

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Nomina pagorum	Ecclesiastici		Diaconi		Cantores et ludimagistri	
	In functione constituti	Extra functionem	In functione constituti	Extra functionem	In functione constituti	Extra funct.
			In processu Regiensi (Plasa Reghin)			
Oppidо Sz. Régen (Reghin)	—	—	Paulus Bognar		Josephus Fritsch Georgius Geiger Georgius Vagner Georgius Telman	lutherani
Petele (Petelea)	—	—	Georgius Gelner		Ioannes Czekelias Jacobus Jung	
Beresztelke (Breaza)	—	—	—		Georgius Fleiser Michael Nagy	
Magyar Fülpös (Filpişu)	—	—	Popa Silip graeci ritus uniti	Michael L. reformati		
Unoka (Onuca)	—	—	—		Gregorius Szakmari reform.	
Toldalag (Toldal)	—	—	—		Joannes Nagy reformati	
			In processu Gorgeniensi (Gurghiu)			
G. Oroszfalu (Solovăstru)	—	Popa David	—		—	
Soakna (Jabeniţa)	Popa Kosztin	—	—		Fola Iuon	
Adorjan (Adrian)	—	—	—		Fola Vaszilly	
Casva (Caşva)	Popa Ieremia Popa Mihaly	—	—		—	
G. Hodak (Hodac)	Popa Lazar Popa Lup Popa Iuon	—	—		— — —	
Libanfalva (Ibăneşti)	Popa Vaszily	—	Popa Vaszily Popa Lupuj		—	
Orseva (Orşeva)	—	—	—		—	

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Nomina pagorum	Ecclesiastici		Diaconi		Cantores et ludimagistri	
	In functione constituti	Extra functionem	In functione constituti	Extra functionem	In functione	Extra functionem
Kakucs (Căcuciu)	Popa Mitre	—	—	—	—	
A. Oroszi (Urisiul de Jos)	Popa Todor	—	—	—	—	
F. Oroszi (Urisiul de Sus)	Popa Marian	—	—	—	—	
A. Kőhér (Chiheru de Jos)	Popa Gligor	—	—	—	—	
Gőrg'ny Sz. Imreh (Gurghiu)	—	—	—	—	Josephus Tőrők catholicus	
M. Bőlkény (Beica)	—	—	—	—	Michael Káli reform.	
			In processu Iarasiensi (Iara)			
M. Peterlaka (Petrilaka)	—	—	—	—	Joannes Arany ref.	
M. Jára (Iara)	—	Michael Németi	—	—	Casparus Foszto ref.	
E. Csinad (Pădureni)	—	—	—	—	Stephanus Sandi ref.	
Illye (Ilioara)	—	—	—	—	Stephanus Nagy ref.	
Kőrtvélyfája (Periș)	—	—	—	—	Samuel Földesi ref.	
E. Szengyel (Sîngeru de Pădure)	—	—	Popa Peter graeci ritus uniti	—	Thomas Andrasi ref.	
			In processu Sz. Iványiensi (Voivodeni)			
V. Sz. Ivány (Voivodeni)	—	—	—	—	Latis Lupuj	
	—	—	—	—	Mera György	
Majos (Moișa)	—	—	—	—	Moldovan Kirila	

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Nomina pagorum	Ecclesiastici		Diaconi		Cantores et ludimagistri	
	In functione constituti	Extra functionem	In functione constituti	Extra functionem	In functione	Extra functionem
Bala (Bâla)	Popa Kirila Popâ Vonya	— —	— —	— —	— Ungur Gora	
Poka (Păingeni)	—	—	—	—	Michael Ilafalvi ref.	
			In processu Pogatsiensi (Pogăceaua)			
Gerebenes (Grebeniş)	Popa Gavril —	— —	— —	— —	Popa Szavul Popa Lica	
M. Bodon (Papiu-Ilarian)	Ludosan Iuon Pop Illye Rusz Mitre	— — —	— — —	— — —	— — —	
Keméntelke (Chimitelnic)	Popa Gligor Popa Onul	— —	— —	— —	— Popa Macave	
M. Szákál (Bărboşi)	Popa Demeter Popa Nikolay Turk Simion	— — —	— — —	— — —	— Turk Lupuj —	
M. Szengyel (Sînger)	Popa Mihaly	—	—	—	Deak György	
Rūts (Rîciu)	Popa Andrika Popa Gabor	— —	— —	— —	— Kalian Iuon	
Pagotsa (Pogăceaua)	Popa Artimia Popa Onyitza	— —	— —	— —	— Popa Nikolaj	
M. Sali (Şăulia)	Popa Thodor	—	—	—	Popa Gavril	
Záh (Zau de Cîmpie)	Popa Vaszi	—	—	—	Popa Onye	
			Processu Bogathiensis (Bogata)			
Ludas (Luduş)	Popa Vonyitze	—	—	—	Popa Petru Popa Nikolay	
Dátos (Dateş)	Popa Alexia	—	—	—	Déak György Popa Vaszily	
Lekencze (Lechinţa)	Popa Simion	—	—	—	Popa Lapadat Popa Mihaila	

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Nomina pagorum	Ecclesiastici		Diaconi		Cantores et ludimagistri	
	In functione constituti	Extra functionem	In functione constituti	Extra functionem	In functione	Extra functionem
N. Ikland (Icland)	Popa Ilia	Popa Simion	—	—	Popa Lup	
K. Ikland (Iclănzel)	Popa György	—	—	—	—	
M. Kapus (Căpuşu de C.)	Popa Kosztin	—	—	—	—	
Uraj (Oroiu)	—	—	—	—	Popa Vaszilie	
Pete (Petea)	Popa Peter	Popa Gligor	—	—	—	
Ujfalu (Vaidei)	—	—	—	—	Popa György Popa Gavril	
O. Dellő (Dileul Vechi)	Popa Vonya	—	—	—	Popa Vaszily Popa Andre	
Orba (Oarba de Mureş)	Popa Thodor	—	—	—	Popa Thoma	
M. Bogath (Bogata)	Popa Vonul —	— —	— —	— —	Popa György Samuel Bedő ref.	

Repertata per dominos vice judices nobilium
Investigationis serie extradata per juratum
I. Comitatos Thordensis ord. notarium
Franciscus Solian m. p.
L. S

Signatum Görgény Sz. Imreh
15 mensis X bris A. 1750

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CONTRIBUTION DOCUMENTAIRE À L'HISTOIRE DES ÉCOLES ROUMAINES DE TRANSILVANIE

(Résumé)

Publiant, pour la première fois, le document intitulé *l'Évidence des personnes ecclésiastiques et des maîtres d'école* des anciens Comitats du Solnoc Intérieur, Dăbîca et Turda, l'auteur contribue remarquablement à l'histoire des écoles roumaines de Transylvanie, englobée dans l'empire de la maison de Habsbourg.

Dès le commencement, on fait ressortir dans l'épreuve que l'enseignement roumain de cette région historique a commencé à se réaliser et développer difficilement, dans le conditions d'une lutte dure pour la libération sociale et nationale. Le gouvernement de Transylvanie, les grands seigneurs féodaux, la noblesse hongroise, n'ont jamais pensé à soutenir les paysansserfs roumains, slovaques, serbes, etc. afin d'apprendre à lire et à écrire, de s'instruire. Au contraire, on a introduit une série des lois, comme, par exemple, les lois Trefort en 1879 et puis Apponyi en 1907 qui poursuivaient l'abolissement des écoles confessionnelles roumaines, slovaques, serbes, etc. et leur remplacement avec des écoles d'état à langue d'enseignement hongroise, donc magyarisation de l'enseignement.

Avec toute l'hostilité du sort, les représentants de l'école transylvaine, comme promoteurs de l'illuminisme roumain en Transylvanie, ont lutté avec beaucoup de courage pour le développement d'un enseignement national roumain. Dans l'épreuve on combat les „théories" et conceptions erronées, tendancieuses qui soutiennent que l'apparition tardive des premières écoles roumaines serait dûe à l'ignorance et à la manque d'intérêt mafestées par les masses populaires à l'égard de l'école et la culture, et ni aux nombreux obstacles levés par les classes dirigeantes de l'ancienne empire autriche-hongroise, ni à leur politique de dénationalisation de la population roumaine majoritaire de Transylvanie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

LIMBA ROMÂNĂ ÎN CONSCRIPȚIILE URBARIALE DIN ANII 1819–1820, DIN CUPRINSUL LOCALITĂȚILOR IOBĂGEȘTI ASERVITE ORAȘELOR SIBIU ȘI BRAȘOV

VIOREL GRAMA

Conscripția urbarială* din anii 1819—1820 s-a efectuat în vederea realizării unor încercări de reglementare urbarială în Transilvania. O asemenea acțiune, de o așa mare amploare a reprezentat rodul unor lungi demersuri și tergiversări începute încă în anul 1813, perfectări care vor ajunge la o fază finală abia la începutul anului 1819.

Prin ordinul din 8 ianuarie 1819, Francisc I, împăratul Austriei a dispus ca din primăvara acelui an să fie începută o acțiune preliminară în vederea unei reglementări urbariale pe tot teritoriul Transilvaniei[1]. Neavînd încredere suficientă în clasa dominantă din Transilvania, împăratul a încredințat efectuarea lucrărilor lui A. Cziráki, vicepreședintele Camerei din Ungaria, ajutat de alți trei comisari regali[2].

Pentru istoriografia noastră, aceste conscripții au o importanță deosebită. Importanța lor poate fi apreciată nu numai pentru disciplina istoriei, ele conținînd în aceeași măsură — dacă nu mai mare — izvoare de primă mînă pentru lingvistică, onomastică, istorie economică, cît și fapte și date pentru cunoașterea mai aprofundată a istoriei localităților. Ceea ce dorim să subliniem în mod deosebit în studiul de față este bogatul material de studiu al limbii române din prima jumătate a secolului al XIX-lea, limbă colorată cu numeroase locuțiuni care dau o expresivitate nuanțată și o paletă specifică limbajului românesc oral din așezările rurale din zona Brașovului și a Sibiului.

---

* Înscris care înregistra raporturile feudale dintre nobili, numiți frecvent în conscripții „domni de pămînt", „domni pămîntești", și supușii lor. Aceste conscripții cuprind la început textul celor nouă întrebări, răspunsurile care de regulă erau date de către jurații și bătrînii satului, semnăturile acestora cît și ale conscriptorilor, observații referitoare la unele probleme legate de raporturile feudale existente. La sfîrșitul fiecărei conscripții sînt date tabelele cu numele țăranilor aserviți, pe categorii sociale, categoriile de terenuri pe care le aveau în folosință și alte elemente.

[1] Csetri, E., *Conscripții urbariale ale satului Chiochiș din anii 1785 și 1820*, în *AIIA*, Cluj, VII, 1964, p. 240.

[2] *Idem*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cele nouă întrebări din conscripţiile localităţilor româneşti în majoritatea lor sînt redate în limba latină, limbă folosită cu predilecţie în multe compartimente ale administraţiei Principatului Transilvaniei. Răspunsurile iobagilor şi ale jelerilor au fost consemnate în limba vorbită de locuitorii satelor, respectiv limba română, maghiară şi germană.

Potrivit Milostivei instrucţiuni* întrebările, deşi consemnate în limbile latină, maghiară ori germană, ele erau puse şi pronunţate de către conscriptori în limba română pentru populaţia localităţilor româneşti. Răspunsurile — aşa cum am mai arătat — au fost redate în limba română cu grafie maghiară sau germană, iar în paralel traduse, pentru uzul oficialităţilor, în limba latină, mai ales. Răspunsurile erau de regulă, formulate de către reprezentanţii ţărănimii aservite, îndeobşte juzii, juraţii satului.

Fără îndoială că textele româneşti din conscripţii reprezintă sumele grafice ale limbii române vorbite de locuitori, care, sub aspect sonor, purta dulceaţa şi farmecul limbii moştenite şi îmbogăţite din moşi strămoşi, limbă redată în scris cu un veşmînt ortografic care-i nepotrivit, răpindu-i din limpezime şi claritate.

Conscriptorii, printre care informativ amintim pe Martin de Friedenfels, Martinus Wolff şi Carol de Sonnenstein, nu erau cunoscători buni ai limbii române, ceea ce i-a determinat să scrie răspunsurile ţăranilor români în limba română aşa cum le-au auzit, consemnîndu-le în scris cu grafia pe care o cunoşteau. Aşa de pildă, răspunsurile din conscripţiile care privesc localităţile: Vlădeni (domeniul Bran) Fîntînele, Galeş, Sălişte, Sibiel, Tilişca, Vale (domeniul celor şapte Juzi), Boiţa, Sebeşul de Jos, Sebeşul de Sus, Tălmăcel, Turnu Roşu (domeniul celor şapte Juzi), Rucăr, Colun, Feldioara (aparţinînd altor comitate) şi Cornăţel (stăpînit de oraşul Sibiu) au textele răspunsurilor la cele nouă întrebări scrise în limba română cu grafie maghiară, altele, nefiind nevoie să fie amintite, au textul răspunsurilor scrise cu grafie germană.

Existenţa unor texte în limba română cu o grafie străină impunea din capul locului, necesitatea despuierii tuturor cuvintelor de semnele artificiale, străine, impuse limbii române din motive argumentate în paginile anterioare. Ca urmare textele româneşti au fost transcrise după ce au fost curăţate de veşmîntul grafiei maghiare şi germane, păstrîndu-se unele particularităţi specifice fiecărei localităţi sau enclave, considerînd că prin acesta am respectat limbajul bogat, duios şi pitoresc în care se exprimau locuitorii din zonele Sibiului şi Braşovului la începutul secolului al XIX-lea[3].

---

* ArhStat, Tîrgu-Mureş, fond Colecţia de manuscrise a bibliotecii documentare, mss. nr. 334, p. 1—2. Instrucţiunea a fost tradusă în limba română din limba latină avînd titlul complet: „Milostiva instrucţiune pentru magistratualiştii carii regulaţia urbarialicească o vor duce la săvîrşire (Execuţie)". E cuprinde indicaţii detaliate cu privire la sarcinile conscriptorilor.

[3] Meteş, Ştefan, *Viaţa Agrară Economică a Românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, 1508—1820, Bucureşti, 1921, p. VI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

La transcrierea textelor românești s-a avut în vedere principiul respectării, în majoritatea cazurilor, aspectului etimologic al limbii române, în măsura posibilităților cuvintele fiind transcrise așa cum au fost ele pronunțate, întregindu-se acele cuvinte cu iz regional redîndu-le aspectul literar. Așa de exemplu am considerat că unele substantive și pronume posesive ca: *satu, locu, domnu, noști, voști* etc., să fie întregite conform normelor ortografiei limbii române actuale și anume: *satu/l/, locu/l/, domnu/l/, noșt/r/i, voșt/r/i, noast/r/ă.* Trebuie precizat că anumite cuvinte ca: *plinim, așe, obicerul* ș.a., au fost transcrise fără a se interveni în structura intimă a cuvîntului.

Un alt aspect de care s-a ținut seama la transcrierea textelor românești este acela al consoanelor muiate cu i, j, y, cu valoaree de i semivocal. Răspunsurile la cele nouă întrebări, așa cum am mai arătat, au fost înregistrate de către conscriptori fără ca ei să sesizeze muierea consoanelor și deci au consemnat grafic cu i semivocalic consoanele: l, m, p, r, s, t, v.

Pentru a ilustra faptic aceste forme redăm mai jos cîteva exemple din conscripția localității Sebeșul de Jos[4]: *liemne, mierge, pieste, vrieme, găsiește, plătiește* etc.

În conscripția localității Sibiel[5] apar și alte cuvinte cu consoanele menționate, muiate: *vitiele, lie, pășunie, aviem* etc.

Asemenea cuvinte, care de fapt se repetă în mai toate conscripțiile au fost transcrise fără i semivocalic, deci: lemne, merge, plătește, vreme etc., fiindcă am considerat că i, j, y, semivocale nu-și găsesc justificarea într-o transcriere științifică.

Pentru a ne orienta la transcrierea textelor românești cu grafia limbii române contemporane, a fost necesar să se întocmească o listă de corespondenți, respectiv semnele din alte limbi, maghiară și germană, să aibă corespondente în limba română. Alfabetic, literele și grupurile de litere din limba română, corespund următoarele valori din limba maghiară și germană:

ă	e ex.:	herenim = hărănim, capetem = căpătăm, adepat = adăpat, dare = dară, reu = rău etc.
	o, ex.:	focut = făcut, porietsche = păreche, phore = fără etc.
	ö, ex.:	möturie = mărturie
	u, ex.:	rumunem = rămînem, entroducăluit = introducăluit.
c	k, ex.	bukate = bucate, lokul = locul, szekare = = săcară
	g, ex.:	ogna = ocna, togmi = tocmi
ce	tse, ex.:	atseaszta = aceasta, szetsere = secere, zetsea = zăcea.

[4] Arh. St. Tîrgu-Mureș, Colecția conscripții urbariale, 1820, nr. 637.
[5] *Idem*, nr. 639.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

	tce,	ex.: obitcejul = obiceiul
	tche,	ex.: nitche = nice
che	tsche,	ex. poretsche = păreche
chi	ki,	ex.: enkidem = închidem, enchisză = închisă
ci	csi,	ex.: vacsile = vacile
	ts,	ex. fitsor = ficior, vetsin = vecin
	tse,	ex.: ketse = căci
	tsje,	ex.: vatsjele = vacile
d	gj,	ex.: gjalur = dealur/i/
e,	u,	ex.: cutuzăm = cutezăm
f	ph,	ex.: phore = fără
ge	dse,	ex.: mierdse = merge
gi	ds,	ex.: Djudjetze = Giudețe, djumătatje = giumătate
ghi	gy,	ex.: gyatze = ghiață, gynde = ghindă
ii	i,	ex.: domni = domnii, sări = sării
ia	ya,	ex.: amnyazesz = amniază
ii	je,	ex.: datorjele = datoriile, moschjele = moșiile
î	i,	ex.: griu = grîu, kitzva = cîțiva
	u,	ex.: gruu = grîu, rumunem = rămînem
îi	ei,	ex.: ei de tri tsaszuri = îi de tri ceasuri
îl	el,	ex.: el munem = le mînăm, el dutsem = le ducem
îm	em,	ex.: emportzite = împărțite
în	en,	ex.: en Tzina = în Țina
	un,	ex.: unke = încă, un tot anul = în tot anul
îs	ei,	ex.: ei szlabe = îs slabe, ei mitsi = îs mici
j	zs,	ex.: Zsudjetze = Județe, zsuketzie = jucheție, zsurat = jurat, zseluit = jeluit
le	ei,	ex.: ei fatsem = le facem
o	en,	ex.: en piue = o piuă
oa	ua,	ex.: puate = poate, enkuatse = încoace, muoare = moară
s	sz,	ex.: sztepun = stăpîn, szau = sau, szau = s-au, szate = sate, szamenate = sămănate etc.
ș	s,	ex.: disme = dijmă, asunse = ajunse
	sch,	ex.: schezu = șesu/l/
	schi,	ex.: szunchilor = junșilor
	tsch,	ex.: atschjeie = așeia
	ri,	ex.: arendari = arendași
ț	tz,	ex.: tzeline = țelină, tzinendusze = ținîndu-se
z	dz,	ex.: livedzi = livezi, dzece = zece.

Trebuie menționat că pentru a se evita confuziile, litera e poate lua și valoarea vocalei a și nu ă ca în exemplul: azile = sila în expresia de tipul „*ne-au luat cu sila*".

Tot ca excepții de la regulile menționate mai sus trebuie arătat că

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în cazul cuvintelor *doao, noao, puote, dos, dauă, pagebe,* acestea au fost transcrise cu diftongii uă, deci: două, nouă, poate, două, pagube.

În regimul excepțiilor intră și diftongii *au* și *eu.* În primul caz diftongul *au* a fost transcris în forma grafică existentă în textele originale, acesta cumulînd următoarele valori ușor de determinat din context:

1. diftongul *au* cu valoare de o ca de exemplu: au moară = o moară, au dăm = o dăm, au parte — o parte etc.
2. diftongul *au* cu valoare de *sau* în exemplele: au capre = sau capre, au porci = sau porci, au se duc = sau se duc etc.
3. mai rar diftongul *au* are valoare verbală de s-au: *au dus* lemne cu sensul de *„s-au dus lemne"*.

În cazul diftongului *eu* se pare că acesta este o greșeală deliberată a conscriptorului deoarece are sensul arătat mai sus.

O particularitate a limbii române folosită în texte o constituie regimul adoptat la transcrierea unor cuvinte care în original au fost redate despărțite. Astfel, cuvinte ca: în preună, pentru că au fost transcrise conform noilor norme ortografice actuale.

În alte cazuri unele cuvinte redate în original despărțite fără a avea vreo justificare, au fost împreunate la transcriere folosindu-se cratima. Așa de exemplu cuvintele: *dent o, ent o, ent un, dent un, ne au,* au fost redate în transcriere ținînd cont și de regulile corespondențelor, astfel: dintr-o, într-o, într-un, dintr-un, ne-au. De altfel cratima s-a folosit în toate cazurile care reclamau prezența ei din punct de vedere ortografic. Formele verbale și verbele: *l'au, n'eau, ni luînduse, sau,* au fost transcrise după ortografia actuală: l-au, ne-au, luîndu-se, s-au.

În unele sintagme, pentru a înlesni ca înțelesul să fie mai deplin, au fost intercalate articole și pronume personale sau demonstrative, după caz. Așa de pildă în exemplele: *noi arăm* = noi /le/ arăm; au dăm = sau o dăm; dișma dăm = dișma /o/ dăm; Șapte Județe = /celor/ Șapte Județe (în cazul genitivului și dativului).

În afară de aspectele semnalate mai sus, textele în limba română a răspunsurilor la cele nouă întrebări, răspunsuri redate în limba română, privind localitățile românești, poartă amprenta scrierii cu majuscule a substantivelor proprii și comune, fenomen caracteristic ortografiei limbii germane. Așa sînt substantive ca: *Zloti, Contract, Părinți, Rîuri, Vaci, Tufe, Boi, Pușcă, Taxă* etc., depistate din conscripția localității Vale[6], în textele originale scrise cu majuscule. În cele mai multe cazuri s-a procedat la scrierea numelor comune cu litere mici, zloți, contract, părinți etc., cu excepția cazurilor cînd acestea se aflau la început de frază sau propoziție.

Respectîndu-se întocmai regimul scrierii substantivelor, conform ortografiei limbii române actuale, s-a procedat la transcrierea cu inițială majusculă a substantivelor proprii, nume de persoane, rîuri, sate, orașe, locuri de hotare, păduri, tîrguri.

---

[6] Arh. St. Tîrgu-Mureș, Colecția conscripții urbariale, 1820, nr. 643.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O altă problemă care s-a ridicat la regimul substantivelor proprii a fost aceea a prenumelui Ioan, Ion. Atît în texte cît și în tabele, inițialele acestui prenume sînt scrise cu majuscule J, respectiv Juoan, Juon, Juan, acestea au fost transcrise: Iuon, Ioan, Iuan.

Numele și prenumele judelui, juraților și sătenilor martori semnatari ai declarațiilor, răspunsurilor, în unele conscripții au fost redate cu caractere cirilice, acestea nepunînd probleme deosebite la transcrierea lor cu alfabet latin.

În general, la transcriere s-a respectat punctuația din textele originale. S-a pus punct la sfîrșitul frazei, punct și virgulă acolo unde se marca o pauză mai mare decît cea redată prin virgulă și mai mică decît cea redată prin punct.

S-a intervenit mai ales la regimul folosirii virgulei în cazurile cînd aceasta nu era necesară și unde ea era așezată înainte sau după conjuncția și, copulativ. Virgula s-a pus ori de cîte ori s-a simțit nevoia de a marca grafic anumite pauze scurte în cursul unei fraze sau chiar în propoziție. De asemenea în situațiile în care se întîlneau, grupate la un loc, cuvinte ori grupuri de cuvinte avînd o singură unitate de înțeles. Virgula s-a mai pus uneori în situațiile în care era strict necesar a se atrage atenția asupra unor cuvinte, prin despărțirea lor de restul frazei[7].

La transcriere s-au folosit două feluri de paranteze, unghiulare și rotunde. Parantezele unghiulare (drepte) au fost utilizate fie pentru a marca întregirea cuvintelor ca de pildă: noști = noșt/r/i, noaste = noast/r/e. De asemenea pentru articularea substantivelor, unde era cazul, ca în exemplele: satu nostu = satu/l/ nost/r/u, domnu locul = domnu/l/ locul/ui/, și altele, intervenție care realizează acordul cuvintelor în propoziții. Parantezele unghiulare s-au mai întrebuințat pentru intercalarea unor pronume personale sau demonstrative — așa cum s-a mai arătat, intercalări necesare pentru ușurarea înțelegerii sensului unei idei sau ai unui context cît și realizarea acordului în propoziție.

În ceea ce privește parantezele unghiulare ele s-au folosit și pentru a marca unele înțelegeri de nume și prenume, mai ales în tabelele unde unele nume și prenume au fost prescurtate iar determinarea lor era incertă.

Parantezele rotunde s-au folosit foarte rar, mai ales acolo unde era necesară o explicație a unei sintagme sau a unei locuțiuni. În toate cazurile ele au fost redate întocmai ca în textele originale.

Textele scrise în limba română din conscripțiile urbariale din anul 1819—1820, reflectă limbajul românesc pe care îl foloseau țăranii, deși este redat cu o grafică străină, ne apare astăzi, după mai bine de un secol și jumătate, ca un fenomen nealterat, plin de surprizele redate prin epitete, metafore și comparații.

Grafia germană și maghiară n-a reușit să înstrăineze limba română, n-a reușit nici să-i schimbe sensul și nici mlădierea și sonoritatea ei.

---

[7] *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1965, p. 55—56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Conscriptorii, neavînd la îndemînă un sistem de scriere propriu limbii române, au aplicat normele și regulile limbii cunoscute de ei. Asemenea procedeu nu este singular în documentele vremii din Transilvania, în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. O ortografie asemănătoare întîlnim și în textele conscripției localității Cochiș[8] din anii 1785 și 1820. Chiar și la mijlocul secolului al XIX-lea, la 1848, întîlnim unele documente administrative scrise în limba română cu ortografia maghiară. Așa spre pildă este o *Proclamație către romani*, păstrată în copie cu valoare de original, confiscată de autorități la Sîngeorgiu de Pădure, document care a fost act acuzator împotriva unor revoluționari[9].

Inexistența, la îndemîna conscriptorilor a unui sistem propriu de ortografie a limbii române, aceștia au fost puși în situația să scrie după „ureche" declarațiile locuitorilor români, folosind în scris ortografia germană sau maghiară.

Considerăm că adoptarea transcrierii textelor românești cu ortografia limbii române actuale, respectîndu-se unele particularități specifice, curățată de toate semnele improprii limbii române, constituie de fapt restituirea legitimă a veșmîntului grafic, firesc al bogatului lexic românesc. Acest lexic care, nici chiar îmbrăcat în veșmînt străin, n-a putut să fie deviat de la albia lui firească, a continuat să dăinuie, mai puțin prin scris, dar continuu prin viu grai din generație în generație, îmbogățindu-se permanent cu noi fapte de limbă care i-a întărit rezistența în fața vicisitudinilor vremii.

Cîteva considerații se impun și în ceea ce privește unitatea limbii care este de o impresionantă omogenitate. În acest sens este de relevat că deși unele localități românești se află la distanțe apreciabile una de alta, vorbitorii foloseau aceeași limbă, aceiași termeni tehnici pentru produsele agricole, manufacturiere, activitățile agricole, cu foarte mici excepții. O caracteristică importantă în acest sens este folosirea identică a unor termeni ce definesc părți de teren agricol ca: *berc, besericii, sacura, rît, loc de otavă* etc., termeni pomeniți cu același sens în toate conscripțiile fără excepție. De asemenea folosirea termenului de *contractus*, care definea o anumită relație juridică dintre stăpîn și supus, apare în toate conscripțiile scris identic. Asemenea termeni, ca și mulți alții, este o mărturie a unității limbii române.

Deși limba română redată în conscripțiile din anul 1819—1820, în localitățile din Transilvania, folosește termeni din domeniul economic, statistic, toponimic și onomastic, și prin urmare reflectă numai o parte din bogatul vocabular al limbii române, existența la începutul secolului al XIX-lea în Transilvania, a unor texte în limba română, este o dovadă incontestabilă a permanenței și continuității poporului român și a limbii române pe acest teritoriu.

---

[8] Csetri E., *op. cit.*, p. 239—243.
[9] Arh. St. Tîrgu-Mureș, fond Scaunul Mureș, nr. 1800.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DIE RUMÄNISCHE SPRACHE DER URBARIALCONSCRIPTIONEN VOM JAHRE 1819/1820 IN DEN DER STÄDTE SIBIU UND BRAŞOV UNTERJOCHTEN LEIBEIGENEN-DÖRFER

(Zusammenfassung)

Der Verfasser beschreibt die Antworten zu den neun Fragen der Conscriptionen die in rumänischer Sprache aufgenommen wurden. Man kann merken dass die Beamten welche keine Kenntnisse der rumänischen Sprache und Rechtschreibung besassen, die Antworten spezifisch der deutschen oder ungarischen Ortographie aufgeschrieben haben. Es werden Vorschläge gemacht für die Umschreibung der rumänischen Texte auf Grund der entsprechenden Rechtschreibung.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

SITUAŢIA ŞI ACTIVITATEA REGIMENTULUI II ROMÂNESC DE GRANIŢĂ DUPĂ REVOLUŢIA DE LA 1848–1849, PÎNĂ LA DESFIINŢAREA SA (1851)

IOAN POP

Sfîrşitul revoluţiei de la 1848—1849 n-a adus „liniştea deplină" aşa cum ar fi dorit autorităţile habsburgice. Peste tot domnea starea de nemulţumire în rîndul maselor, a căror situaţie s-a înrăutăţit în urma pierderilor numeroase de vieţi omeneşti, a distrugerilor şi pagubelor materiale suferite în timpul revoluţiei. Pentru a potoli spiritele, care şi aşa erau destul de agitate, Curtea de la Viena va folosi cunoscuta tactică de promisiuni şi concesii mărunte, combinată cu măsuri de ordin militar, împînzind oraşele şi satele cu trupe pentru a împiedica izbucnirea unor noi mişcări sociale.

În cadrul acestor măsuri va fi folosit şi regimentul II românesc de graniţă, cu sediul la Năsăud, ale cărui companii se aflau dispersate în diferite regiuni ale Transilvaniei, precum şi în Banat, Bucovina şi Galiţia, fiind folosite pentru menţinerea ordinei. După a doua retragere în Bucovina, la sfîrşitul lui februarie 1849, batalioanele nr. 2 şi nr. 3 ale regimentului, istovite de luptele grele pe care le-au purtat în tot timpul iernii cu forţele aflate în slujba nobilimii, au fost cantonate în diferite localităţi din această provincie, dar şi în Galiţia, făcînd serviciul de garnizoană. La începutul lunii martie 1849, statul major al regimentului se afla la Cîmpulung, iar companiile erau cantonate la Cernăuţi, Tereşeni, Stanislau, Colomeea şi Strahinţi. În lunile următoare, companiile îşi schimbară mereu staţiunile, ajungînd la Lemberg, Jaslo, Bochnia şi în alte localităţi. În septembrie 1849, comandamentul şi batalioanele regimentului se aflau concentrate în fortăreaţa Przemysl, unde sosi ordinul ca batalionul al III-lea să fie desfiinţat şi în locul lui să se formeze un divizion (două companii) de rezervă, cu staţiunea la Năsăud şi în districtul regimentului[1].

După revoluţie, în districtul regimentului s-au făcut noi mobilizări, numărul companiilor sporind faţă de perioada anterioară. Acestea vor fi dislocate în diferite regiuni ale Transilvaniei, fiind folosite pentru men-

---

[1] Virgil Şotropa, *După revoluţia din 1848—1849*, în *A.S.*, nr. 7 (1927), p. 1—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ţinerea ordinei. Astfel, la sfîrşitul anului 1849, aflăm compania a 13-a la Reteag, a 14-a la Reghin, a 15-a şi a 16-a la Bistriţa, a 17-a la Dej, iar a 18-a la Mociu, în apropiere de Cluj. Restul companiilor mai staţionau în Galiţia[2]. Cu ocazia plecării a trei companii de grăniceri năsăudeni din garnizoana oraşului Przemysl, la 5 septembrie 1849, ziarul „Bucovina" ce apărea la Cernăuţi, primi şi publică o interesantă corespondenţă în care se relevă simpatia populaţiei faţă de grănicerii români, pe care i-a condus cu alai pînă la ieşirea din oraş[3]. Cele două companii din cadrul batalionului I care la Pressburg se ataşaseră la armata banului Jellacici, în tomna anului 1848, se aflau acum la Timişoara, făcînd serviciul de garnizoană în oraş, iar alte două companii din batalioanele al II-lea şi al III-lea care se ataşaseră brigăzii generalului Wardener cu ocazia retragerii din Cluj, la 25 decembrie 1848, se aflau acum în Transilvania, făcînd parte din Corpul de operaţii de sub comanda generalului Clam-Gallas. Trebuie să menţionăm faptul că cele patru companii rămase din batalionul I au fost dezarmate la Pesta, în noiembrie 1848, iar două companii din batalioanele al II-lea şi al III-lea au fost capturate de forţele inamice în comuna Baciu, lîngă Cluj, cu ocazia retragerii de la Ciucea, în decembrie acelaşi an[4].

Este de remarcat faptul că această masă de soldaţi a fost dată de districtul regimentului năsăudean, care nu cuprindea decît 44 de localităţi avînd o populaţie ce nu depăşea 40.000 de suflete. Rezultă deci că districtul acestui regiment a avut foarte mult de suferit de pe urma revoluţiei, numărul grănicerilor căzuţi ridicîndu-se la peste 500, la care se adaugă un număr însemnat de victime din rîndul populaţiei civile, precum şi numeroase distrugeri materiale[5]. Din cadrul districtului au fost mobilizaţi nu numai grănicerii valizi, ci şi oameni ce depăşiseră vîrsta de 50 de ani, precum şi adolescenţii care nu aveau încă 18 ani. Acest fapt rezultă chiar dintr-un ordin dat de colonelul Carol Urban la 30 iulie 1849 din Iacobeni, în care se dispune ca „grănicerii prea bătrîni şi băieţii prea tineri să fie lăsaţi la vatră"[6]. Într-un alt ordin, purtînd aceeaşi dată, colonelul Urban cere comandantului interimar al regimentului, maiorului Fackler, care se afla la Josenii-Bîrgăului, să ia toate măsurile necesare pentru a ajuta localităţile şi familiile care au avut de suferit în timpul revoluţiei. Cei lipsiţi de locuinţe sînt îndemnaţi să-şi construiască pentru iarnă colibe provizorii[7]. Sînt tot mai frecvente cererile unor grăniceri, capi de familii, de a fi lăsaţi acasă pentru a-şi reface gospodăriile distruse. Este elocventă în acest sens, cererea caporalului Maftei Onişor din Zagra în care acesta arată că are 7 copii minori, fiind singurul susţinător al familiei, precum şi al tatălui său, Ignatie Onişor în vîrstă de 83 de ani, care

---

[2] Arh. St. B.-N., fond Regimentul II românesc de graniţă, pach. 5, dos. 2, f. 47
[3] Virgil Şotropa, *op. cit.*, p. 8.
[4] *Ibidem*, p. 9.
[5] Arh. St. B.-N., fond Regimentul II românesc de graniţă, pach. 14, dos. 2., f. 1.
[6] *Ibidem*, pach. 5, dos. 2, f. 1.
[7] *Ibidem*, dos. 2, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pentru faptele sale de arme din timpul cînd era tînăr primise medalia de argint[8].

În urma evenimentelor din timpul revoluţiei au avut de suferit şi elevii fostului Institut militar din Năsăud, incendiat la 23 martie 1849 de forţele inamice. Încă la începutul lunii ianuarie a aceluiaşi an, odată cu prima retragere a celor două batalioane de grăniceri în Bucovina, elevii acestui institut au părăsit Năsăudul, căutînd adăpost în satele din jur, unii din ei, îndeosebi cei ce erau din districtul regimentului I românesc de graniţă de la Orlat, angajîndu-se ca servitori la familiile mai înstărite. Din ordinul colonelului Urban, maiorul Fackler dispune ca toţi comandanţii de companii şi staţiuni să cerceteze situaţia acestor elevi şi să întocmească un tabel cu numele lor, inducîndu-se locul unde se află, pentru a fi luaţi în evidenţă şi ajutaţi[9].

Aşa după cum se ştie, încă la 19 iulie 1849, împăratul Francisc Iosif I a numit pe generalul Ludwig Wolgemuth guvernator civil şi militar al Transilvaniei, avînd ca adjutant pe comisarul Eduard Bach. Funcţionarii numeroşi, aduşi din diferite provincii îndepărtate ale imperiului, nu cunoşteau şi nu înţelegeau aspiraţiile juste ale românilor, pe care-i prezentau, în rapoartele lor către guvern şi Curtea de la Viena, ca fiind cei mai nesupuşi şi mai periculoşi pentru integritatea monarhiei.

Încă la 11 august 1849, generalul Wolgemuth dădu din Bistriţa o proclamaţie către locuitorii Trannsilvaniei, prin care dispunea predarea armelor şi muniţiilor în timp de 48 de ore, precum şi a bancnotelor emise de guvernul maghiar, ameninţînd cu grele pedepse pe cei ce nu se conforma. Chiar şi armele albe, săbii etc., urmau a fi inventariate şi predate la cel mai apropiat comandament militar. La 14 august, comanda regimentului aduce la cunoştinţa companiilor dispoziţiile generalului Wolgemuth, ordonînd a se urmări executarea lor de către locuitorii din acest district[10]. Adunarea armelor de la locuitori nu s-a putut totuşi efectua conform prevederilor menţionate mai sus. Acest fapt rezultă dintr-un ordin dat de comandamentul brigăzii de la Cluj, generalul Stutterheim, regimentul II românesc de graniţă la 4 decembrie 1849, în care se arată că deşi s-a dispus dezarmarea, totuşi mai sînt arme ascunse. În consecinţă, se cere ca acţiunea de dezarmare să fie dusă la bun sfîrşit cu cea mai mare atenţie[11].

Tot în acest timp, s-a întreprins o verificare riguroasă a ofiţerilor pensionari din cadrul regimentului, cercetîndu-se comportarea şi atitudinea pe care aceştia au avut-o în timpul revoluţiei. Astfel, la 31 octombrie 1849, comanda regimentului dă un ordin tuturor ofiţerilor pensionari, cărora le cere a se prezenta în zilele de 5, 6 şi 7 noiembrie la Bistriţa în faţa comisiei de purificare (verificare). Conform ordinului, în faţa acestei comisii urmau să se prezinte şi învăţătorul superior Moise Panga, inspec-

---

[8] *Ibidem*, dos. 2., f. 6.
[9] *Ibidem*, dos. 1, f. 3.
[10] *Ibidem*, dos. 13, f. 3.
[11] *Ibidem*, dos. 1, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

torul pădurilor grănicerești Saderna și medicul-șef al regimentului Piringer[12]. O astfel de măsură se aplica și ofițerilor activi, atît din cadrul regimentelor de graniță, cît și din armata de linie.

La scurt timp după revoluție, în cadrul regimentului năsăudean s-a organizat și efectuat serviciul de pază la posturile de cordon[13], în condiții grele, deoarece marea majoritate a grănicerilor se aflau cu companiile lor dislocați în sfera districtului utilizați ca trupă pentru menținerea ordinei. Astfel, într-un document al vremii se arată că la 9 decembrie 1849, compania a 18-a din cadrul regimentului se afla la Dej, de unde avea ordin să se deplaseze la Gherla, iar de aici, un detașament alcătuit din 40 de soldați și un ofițer urma să se deplaseze la Sic, lîngă Cluj. Conform ordinului, compania, cu majoritatea efectivului ei, urma să plece la 17 decembrie la Țaga, iar de acolo în ziua următoare la Mociu de unde un alt detașament alcătuit tot din 40 de soldați și un ofițer urma să plece în ziua de 20 a aceleași luni la Ormeniș[14]. În același timp, compania a 12-a se afla la Mediaș și în satele din jur, iar celelalte companii în alte localități ale țării. Rezultă deci că aproape întreg efectivul regimentului era dispersat pe companii și detașamente mai mici în diferite localități, avînd misiunea de a supraveghea și menține ordinea. Acest fapt reiese și dintr-un raport al locotenentului Conț, comandantul companiei a 14-a, care se afla la Reghin, către comanda regimentului la 15 decembrie 1849. În raport se relatează faptul că la intrarea în Reghin, grănicerii români au fost bine primiți de către populație, precum și de primar și consilierii orașului. În continuare, în raport se menționează că locotenentul Grigoriță a fost trimis cu 30 de soldați la Gurghiu și că tulburările au încetat, peste tot în jur domnind liniștea[15]. Într-un alt raport al aceluiași ofițer, către comanda regimentului, purtînd data de 27 februarie 1850, se relatează că majoritatea trupei a fost folosită pentru supravegherea și menținerea ordinei și că în satul Aluniș a fost întărită patrula cu 12 soldați și un caporal din cauza excesele locuitorilor. În raport se menționează, de asemenea, că la Gurghiu sînt 13 persoane arestate[16], fapt din care rezultă starea de nemulțumire a populației în perioada de după revoluție.

Pentru potolirea spiritelor, autoritățile habsburgice au organizat, în scop diversionist, serbări cu ocazia aniversării unui an de la acordarea constituției din 4 martie 1849 de către împăratul Francisc Iosif I. Astfel în primele două decade ale lunii martie 1850 vor avea loc asemenea serbări, anunțîndu-se proclamarea acestei constituții. Așa după cum se știe, constituția a fost acordată într-un moment cînd revoluția se afla în ascensiune, cu scopul de a duce în eroare masele populare din rîndul diferitelor naționalități, pentru a le demobiliza și a slăbi astfel revoluția.

---

[12] *Ibidem*, dos. 3., f. 12.
[13] *Ibidem*, dos. 2., f. 23.
[14] *Ibidem*, f. 25.
[15] *Ibidem*, f. 23.
[16] *Ibidem*, pach. 6, dos. 2, f. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Se știe că pe lîngă unele libertăți înscrise formal în această constituție, articolul 74 prevedea că: „Transilvania va fi guvernată pe baza principiului deplinei neatîrnări față de Regatul Ungariei și a egalei îndreptățiri a tuturor naționalităților din această țară". Desigur, această prevedere a trezit o licărire de speranță în rîndul românilor și sașilor, care vedeau în ea anularea hotărîrii dietei nobiliare de la Cluj din 29 mai 1848, prin care Transilvania a fost unită în mod forțat cu Ungaria. Speranța lor s-a dovedit însă neîntemeiată, deoarece Habsburgii nu intenționau să aplice în practică prevederile constituției, care în docemebrie 1851 va fi retrasă, provocînd dezamăgirea generală a popoarelor din cadrul imperiului.

Este de remarcat că articolul 75 din constituția menționată prevedea de asemenea, menținerea instituției confiniare, desigur cu scopul de a atrage pe grăniceri, cărora li se garantau drepturile, promițîndu-li-se în același timp satisfacerea tuturor revendicărilor formulate încă la începutul revoluției. Este suficient să menționăm faptul că, la 22 ianuarie 1851, regimentele românești de graniță din Transilvania au fost desființate printr-un rescript imperial, grănicerilor răpîndu-li-se odată cu aceasta vechile lor drepturi, precum și unele averi și venituri pe care le posedaseră pînă atunci, pentru a ne da seama de scopul diversionist al constituției și în ceea ce privește prevederile ei referitoare la grăniceri.

Într-un raport al comandei regimentului către Comandamentul general din Sibiu, se relatează faptul că la 10 martie 1850 s-a sărbătorit și la Bistrița constituția, prin salve de tun și prin participarea unei companii din regimentul II românesc de graniță. În același document se menționează că în comunele din Valea Bîrgăului, serbarea prilejuită de proclamarea constituției a avut loc în duminica următoare, adică la 17 martie 1850[17].

La aceeași dată a avut loc serbarea constituției și la Reghin, fapt care rezultă din raportul locotenentului Cont din 19 martie 1850 către comanda regimentului. Conform acestui raport, populația orașului a fost deșteptată în zorii zilei de 17 martie prin salve de armă, tobe și sunetul clopotelor. Consiliul orășenesc, împreună cu toate breslele și comunitatea, s-au deplasat la biserica românească, unde a fost adusă și compania de grăniceri, în frunte cu locotenentul Mihailaș care a condus parada. După serviciul religios s-au ținut cuvîntări în limbile română și maghiară, explicîndu-se poporului adunat prevederile constituției. Mulțimea s-a deplasat apoi la biserica evanghelică, unde s-a ținut, de asemenea, o cuvîntare în limba germană, după care a urmat defilarea companiei de grăniceri.

După serbare a avut loc o masă comună la locuința comisarului cercual Orbonaș, la care pe lîngă militari a participat și preoțimea împreună cu funcționarii orașului și ai cercului. Este vorba de comisarul Mihail

---

[17] *Ibidem*, f. 56.
[18] *Ibidem*, f. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Orbonaş, care va ajunge mai tîrziu asesor la Tabla regească din Tîrgu-Mureş[18].

Într-un raport al locotenentului Conţ, din 25 aprilie, acelaşi an, se menţionează faptul că magistratul oraşului Reghin a donat companiei de grăniceri cu ocazia acestei festivităţi 26 de florini, iar locuitorul Lupu Şerban 4 florini[19]. Se ştie că acelaş locuitor Lupu Şerban, împreună cu soţia sa Fira, a ajutat în timpul revoluţiei pe Constantin Romanu-Vivu, prefectul Legiunii a XII-a române, precum şi pe tribunii şi vicetribunii acestuia, fapt consemnat de Ştefan Branea în cronica sa.

În a doua parte a anului 1850, companiile regimentului se vor întoarce treptat în staţiunile din districtul lor, fiind dizolvate, iar grănicerii lăsaţi la vatră, unde braţele lor de muncă erau atît de necesare pentru refacerea gospodăriilor ruinate şi reconstruirea numeroaselor case incendiate. Stările de fapt din comunele de pe teritoriul regimentului în această perioadă rezultă dintr-o serie de documente ale vremii. Aşa, de pildă, într-un memoriu către comanda regimentului, locuitorii din Monor arătau la 2 ianuarie 1850 că în timpul revoluţiei li s-a distrus complet şeptelul de animale din care cauză nu-şi pot efectua munciile agricole şi aduce lemne din pădure în acea iarnă atît de grea. În memoriu se arată, de asemenea, că 42 de oameni au fost împuşcaţi în timpul revoluţiei, iar alţii au plecat cu batalionul al III-lea operativ în Bucovina, astfel încît în sat aproape că nu mai sînt bărbaţi decît văduve şi copii, care sînt expuşi foamei şi frigului[20]. În consecinţă, locuitorii cer sprijin din partea autorităţilor militare, precum şi permisiunea de a-şi tăia şi aduce lemne dintr-o pădure mai apropiată.

La 4 martie 1850, locuitorii din Mărişel adresează şi ei un memoriu către comanda regimentului în care arată că satul lor este cel mai sărac din districtul în ceea ce priveşte creşterea animalelor. „Dacă unul sau altul din săteni vrea să ţină nişte vite — se menţionează în memoriu — este nevoit, cum a fost pînă acum cazul, să cumpere furaje de la satele învecinate cu preţ dublu. Pînă acum ne-am ajutat, parte prin cumpărare, parte prin muncă în jumătate de la satele şi domeniile învecinate, acum însă după liberarea în ce priveşte slujba de robotă, la toate domeniile unde ţăranul nu este împiedicat de la lucrarea pămîntului, nu se mai poate obţine nici pe plată şi nici în parte vreo bucată de teren şi deci, sîntem siliţi să rămînem într-o sărăcie foarte mare"[21]. În memoriu se menţionează faptul că hotarul satului fiind deluros, nu se poate ara decît cu patru animale la un plug, necesitînd în acelaşi timp îngrăşăminte. „Ca urmare, — se arată în memoriu — noi, ca servitori ai împăratului, trebuie să trăim mai sărăcăcios decît satele provinciale care nu numai că au pămînt suficient, dar au încă de prisos"[22].

---

[19] *Ibidem*, f. 102.
[20] *Ibidem*, pach. 10, dos. 18, f. 1.
[21] *Ibidem*, pach. 7, dos. 5, f. 49—50.
[22] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pentru a ilustra şi mai bine cele arătate mai sus, memoriul redă ca exemplu situaţia a trei familii de grăniceri din satul respectiv care posedau sesii diferite, atît în ceea ce priveşte suprafaţa cît şi calitatea terenului. Trebuie să menţionăm însă că o astfel de familie putea fi alcătuită din două şi chiar trei perechi căsătorite, locuind în aceeaşi casă, fiind menţionat numai capul familiei. Astfel, Tănase Rus cu o sesie de 12 iugăre teren categoria I, din care jumătate rămînea în pîrloagă (necultivat), trebuia să întreţină 23 de persoane. Familia lui Toader Cotoc cu o sesie de 6 iugăre teren categoria a II-a, avea de întreţinut 16 persoane, iar familia lui Andrei Bota cu o sesie de trei iugăre teren categoria a III-a, avea de întreţinut opt persoane. Aşa după cum s-a arătat, jumătate din teren rămînea în pîrloagă, fiind cultivat în anul următor, fapt din care rezultă că în acel timp se folosea asolamentul bienal.

În memoriu se arată că satul nu dispunea de păduri, locuitorii fiind nevoiţi să-şi cumpere lemne de la domnii de pămînt din jur. Doar în caz de strictă necesitate, satul putea folosi o mică porţiune din pădurea „Crîngul Mare" ce i-a fost acordată printr-un decret imperial la 8 iulie 1825. Însă şi pentru această porţiune, satul se afla în litigiu cu comuna Albeşti, căreia i se plătea o taxă anuală de 36 florini şi 36 creiţari. „Întru-cît în general, toate satele provinciale au prisos de terenuri arabile, fînaţe şi păduri, iar noi sîntem în cea mai mare sărăcie, vă rugăm să ne ajutaţi cu acestea"[23], se arată în memoriu. În sprijinul acestor revendicări, locuitorii invocă jertfele de sînge pe care le-au dat înaintaşii lor pe diferite cîmpuri de luptă pentru apărarea monarhiei. Acestea se ridicau la 78 de soldaţi, menţionîndu-se că în timpul revoluţiei au fost scoşi din sat 79 de bărbaţi, din care 6 au căzut în lupte.

Memoriul este semnat de judele satului, de 2 juraţi, 2 casieri şi 13 bătrîni. În încheierea lui, comanda regimentului este rugată să intervină la forurile mai înalte pentru ca şi locuitorii din acest sat, „în calitate de servitori ai împăratului", să fie împărţiţi din surplusul de terenuri arabile, păşuni şi păduri de la satele şi domeniile vecine.

Aşa după cum s-a arătat, la scurt timp după revoluţie, autorităţile militare au dispus adunarea bancnotelor de hîrtie emise de guvernul maghiar în timpul revoluţiei. Din localităţile de pe teritoriul regimentului s-a adunat suma de 10.391 florini şi 45 creiţari de asemenea bancnote[24]. Într-un raport al companiei a V-a către comanda regimentului, purtînd data de 3 decembrie 1849, se arată că de pe teritoriul companiei respective s-au adunat 1.800 florini în bancnote kossuthiene, dar că pînă la data respectivă oamenii n-au fost despăgubiţi, deşi unii şi-au vîndut vitele pentru acei bani, venind zilnic la comanda companiei pentru a cere despăgubiri[25].

---

[23] *Ibidem.*
[24] *Ibidem*, pach. 5, dos. 13, f. 5.
[25] *Ibidem*, pach. 5, dos. 13, f. 5.
[26] *Ibidem*, dos. 2, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În anul 1850, a bîntuit şi pe teritoriul regimentului boala de animale: febra aftoasă. Deşi s-au luat unele măsuri sanitare, aceasta a avut urmări grave, făcînd să scadă şi mai mult şeptelul de animale, care şi aşa era redus din cauza evenimentelor din timpul revoluţiei[26]. Numărul mic al animalelor de tracţiune va crea mari dificultăţi în efectuarea muncilor agricole şi gospodăreşti.

Pagube însemnate au fost provocate în timpul războiului civil şi în apicultură, ocupaţie străveche şi răspîndită în acest ţinut. Numărul stupilor a scăzut considerabil în raport cu situaţia anterioară revoluţiei, aşa cum rezultă din documentele vremii. Astfel, numai în spatele din circumscripţiile companiilor I, a II-a, a III-a, a IX-a şi a XII-a, au fost distruşi 1409 stupi[27]. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie satele din compania a XII-a, cu sediul la Mocod, unde din 508 stupi cîţi existau înainte de revoluţie, la sfîrşitul acestuia n-au mai rămas decît 182. Asemenea pagube au suferit desigur şi comunele din circumscripţiile celorlalte şapte companii din cadrul regimentului năsăudean.

Mari distrugeri s-au produs în timpul războiului civil prin incendierea unor localităţi ca Năsăudul, Feldru şi Rebrişoara. Numai la Rebrişoara s-au mistuit în flăcări 68 de case[28]. Incendii de proporţii mai mici au avut loc şi la Sîngeorz, Rusu-Bîrgăului şi în alte localităţi. Grănicerii vor reuşi să înfrunte şi să învingă aceste greutăţi prin propriile lor forţe, ajutîndu-se reciproc unii pe alţii. Se ştie că în rîndul populaţiei grănicereşti, spiritul de colectivitate şi întrajutorare era mai dezvoltat, fapt care se explică prin modul ei de viaţă. Astfel, în satele din districtul regimentului s-au întocmit liste de subscripţii, adunîndu-se bani şi alte bunuri cu care au fost ajutate familii ce suferiseră pagube mai mari şi se aflau într-o situaţie grea [29]. În acelaşi timp, grănicerii care dispuneau de animale de tracţiune ajutau la muncile agricole şi gospodăreşti pe cei nevoiaşi. Spiritul de solidaritate s-a manifestat şi în cadrul muncilor obşteşti şi de ajutorare a famililor rămase fără locuinţe, pentru a-şi construi altele noi. Într-o notă adresată comandei regimentului, la 24 decembrie 1849, vicarul Macedon Pop se plîngea de faptul că grănicerii nu frecventează biserica duminica, fiind antrenaţi în diferite munci obşteşti[30]. În situaţia din acel timp, cînd refacerea economică a districtului se impunea cu atîta acuitate, grănicerii au dat dovadă de un înalt spirit de solidaritate, ajutîndu-se reciproc unii pe alţii, pentru a înfrunta cu succes greutăţile prin care treceau. Acest fapt rezultă chiar din unele acte oficiale ale autorităţilor militare. Între acestea, menţionăm adresa feldmareşalului Kalliany din 5 februarie 1850, către comanda regimentului năsăudean, căreia îi cere să întocmească tabele cu cei ce au făcut donaţii grănicerilor care au suferit pagube materiale în timpul revoluţiei, aducîndu-le mulţumiri

---

[26] *Ibidem*, pach. 10, dos. 16, f. 5.
[27] *Ibidem*, pach. 7, dos. 4, f. 10—32.
[28] *Ibidem*, dos. 4, f. 1.
[29] *Ibidem*, pach. 12, dos. 4, f. 21.
[30] *Ibidem*, pach. 5, dos. 11, f. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în numele Comandantului general de la Sibiu pentru gestul lor umanitar și patriotic[31]. La 20 mai, același ani locotenentul Purceilă raporta comandei regimentului că în circumscripțiile companiilor a V-a și a VI-a au fost ajutate toate familiile care au suferit pagube în timpul revoluției de către grănicerii din comunele respective, neavînd nevoie de împrumuturi aprobate de înaltul guvern civil și militar[32].

Documentele vremii scot în evidență ajutoarele pe care grănicerii le primeau sub formă de credite, cu dobînzi mici sau chiar fără dobînzi, pe termene mai lungi de cîte 3—4 ani, din caseriile bisericești și comunale, pentru a-și cumpăra animale de tracțiune sau pentru a-și reconstrui casele incendiate. Astfel, la 24 martie 1850, locotenentul Putilean solicită, printr-o adresă, comanda regimentului să aprobe un credit de 2830 florini din caseria comunală și a bisericii pentru locuitorii din Rușii-Munți cu scopul de a-și cumpăra vitele necesare muncilor agricole, arătînd că în timpul revoluției satul a fost prădat[33]. Un astfel de credit se aprobă la 27 iulie, același an, pentru grănicerul Ion Oproaie din Mititei, iar la 12 august pentru grănicerii Nicolae Bodeu, Toader Ioan, Nichita Ioan și Ștefan Ioan din Sîngeorz[34]. Exemple în acest sens sînt numeroase.

În sprijinul familiilor de grăniceri care au suferit pagube materiale mai mari și a grănicerilor răniți a venit și comunitatea românilor din Brașov. Aceasta a donat și trimis în acest scop suma de 81 florini și 40 creițari[35]. Desigur, asemenea ajutoare au trimis și alte comunități românești, precum și unele persoane particulare, ele constituind manifestări ale aceluiași spirit de solidaritate care a existat între români în acele împrejurări vitrege.

Treptat, activitatea economică și-a reluat cursul normal și în domeniul industriei, comerțului și mineritului. Deși industria era slab dezvoltată pe teritoriul acestui district, totuși documentele vremii atestă existența unor întreprinderi a căror activitate nu poate fi neglijată. Între acestea, amintim fabrica de hîrtie de la Prundu-Bîrgăului în care lucrau 60 de muncitori și producea hîrtie de scris și de tipar. La Rodna exista o întreprindere metalurgică care extrăgea cuprul din minereul de la minele din acea localitate. Aceleași izvoare atestă existența în cuprinsul districtului a 43 de joagăre care produceau scînduri, leațuri, șindrile, precum și alte produse din lemn. Acestea erau transportate la Bistrița și la Dej, unde erau comercializate[36].

Una din indeletnicirile vechi și foarte răspîndite în acest ținut este piuăritul. În anul 1851, pe teritoriul acestui district sînt menționate 64 de piue în care se produceau peste 60.000 coți de pănură. Din aceasta, populația își confecționa îmbrăcămintea, pături și alte lucruri necesare

---

[31] *Ibidem*, pach. 6, dos. 1, f. 4.
[32] *Ibidem*, pach. 9, dos. 9, f. 115.
[33] *Ibidem*, pach. 10, dos. 18, f. 36.
[34] *Ibidem* pach. 9, dos. 9, f. 272.
[35] *Ibidem*, f. 63.
[36] *Ibidem*, pach. 12, dos. 4, f. 9—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în familie, iar o parte era comercializată la tîrgurile de la Bistriţa, Dej şi din alte centre mai îndepărtate. Tot în acest timp, în localităţile regimentului sînt atestate 160 de mori, în care se măcinau anual circa 60.000 de măsuri vieneze. Desigur, multe din aceste mori erau cu o singură piatră, fapt care explică numărul lor mare pentru cele 44 de localităţi, a căror populaţie nu depăşea 40.000 de suflete, aşa cum s-a arătat.

O activitate însemnată au desfăşurat în această perioadă şi meseriaşii. Între aceştia sînt menţionaţi: 81 fierari, 107 olari, 37 constructori de diguri, 34 lemnari, 20 zidari, 18 pantofari, 5 tăbăcari, 2 blănari etc. Numărul relativ mic de meseriaşi se explică prin faptul că grănicerii îşi confecţionau ei înşişi o parte din uneltele de care aveau nevoie la muncile agricole şi gospodăreşti. La fel şi îmbrăcămintea se confecţiona într-o măsură însemnată în cadrul familiei.

În ceea ce priveşte activitatea comercială, aceasta se desfăşura mai ales în cadrul tîrgurilor anuale şi săptămînale, care aveau loc în unele localităţi din cadrul acestui district ca: Năsăud, Rodna, Monor şi Prundu-Bîrgăului, dar şi la tîrgurile de la Bistriţa, Dej şi din alte centre mai îndepărtate. Comerţul se făcea mai ales cu lemne şi produse din lemn, cu animale, cu produse din lînă, îndeosebi pănură, dar şi cu vase, care se confecţionau în unele sate de pe Valea Bîrgăului. La Năsăud existau două prăvălii cu produse textile şi două cu diferite alte mărfuri. Două prăvălii existau şi la Rodna, localitate care, din punct de vedere economic, avea o importanţă deosebită.

Aşa după cum se ştie, în minele de la Rodna se extrăgea plumb, cupru, argint şi aur. În anul 1851, la aceste mine lucrau 208 muncitori specializaţi în minerit[37], a căror condiţii de viaţă erau destul de grele. Aur se obţinea şi prin spălare din albiile Someşului Mare şi Bistriţei. În satele din circumscripţia companiei a VII-a sînt menţionaţi 14 spălători de aur: 4 la Feldru, 2 la Ilva Mică şi 8 la Leşu[38], iar la Prundu-Bîrgăului (compania a III-a), şase[39]. Spălători de aur se aflau şi în satele din circumscripţia companiei a V-a care-şi avea sediul la Rodna. Acest fapt rezultă dintr-un raport al companiei către comanda regimentului din 8 septembrie 1850, în care se menţionează faptul că s-a dat ordin spălătorilor de aur ca aurul recuperat să-l ducă la Oficiul minier din Turda[40]. Într-un document din acel timp se arată că spălătorii de aur de la Valea superioară a Someşului Mare primeau pentru un piset de aur 4 florini şi 18 creiţari, după care plăteau fiecare familie impozit un florin. În acelaşi document se arată că: „Întrucît Oficiul minier are nevoie de aur şi argint pentru fabricarea monedelor, este o datorie a fiecărui cetăţean îndeosebi a funcţionarilor de stat, să sprijine această acţiune, să descopere pe spălători şi să le ceară să predea aurul recuperat"[41]. Rezultă deci importanţa care se acorda

[37] *Ibidem.*
[38] *Ibidem*, pach. 7, dos. 5, f. 174.
[39] *Ibidem*, f. 177.
[40] *Ibidem*, f. 178.
[41] *Ibidem*, f. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cestei îndeletniciri, rentabile atît pentru stat, cît şi pentru cei ce o practicau.

La scurt timp după revoluţie, comanda regimentului a luat măsuri pentru reorganizarea serviciului sanitar. Pe teritoriul acestui district militar existau 2 medici, 6 ajutori de medici şi 12 moaşe, adică o moaşă la fiecare companie. Femeile care voiau să devină moaşe şi obţineau aprobarea autorităţilor militare pentru aceasta trebuiau să urmeze un curs special de 4 luni la Cluj, după absolvirea căruia dădeau examen, primind apoi diploma de moaşă. La un astfel de curs au fost trimise, în anul 1850, şi cîteva femei din districtul regimentului năsăudean, fiind apoi numite în posturi de moaşe[42]. La numirea în post, fiecare moaşă depunea un jurămînt prin care se angaja că va servi cu abnegaţie atît pe săraci, cît şi pe bogaţi şi că va păstra „secretul bolilor urîte", pe care le va raporta doar superiorilor. De asemenea, se angaja să acorde celor săraci asistenţă şi îngrijire gratuită, iar de la cei înstăriţi să nu pretindă taxe mai mari decît prevede regulamentul; să folosească numai medicamentele prescrise de medic; să nu folosească vreun mijloc pentru pierderea sarcinilor şi să raporteze comandanţilor de companii pe femeile suspecte a fi gravide, care ar vrea să scape de sarcină[43]. La Năsăud se afla şi un medic veterinar care se deplasa în localităţile districtului, unde era nevoie de ajutorul său. Serviciul sanitar a reuşit să facă faţă într-o măsură însemnată sarcinilor pe care le-a avut în tot timpul existenţei regimentului, mortalitatea populaţiei scăzînd în raport cu situaţia din perioada anterioară.

Prin eforturi susţinute, viaţa începea să revină, treptat, la cursul ei normal. Tocmai în acel timp apăru, la 22 ianuarie 1851, rescriptul imperial prin care se anunţa desfiinţarea regimentelor româneşti de graniţă din Transilvania. Vestea provocă surpriză şi chiar dezamăgire în rîndul grănicerilor, care după atîtea sacrificii se aşteptau, cum era şi firesc, la satisfacerea promisiunilor ce li se făcuseră în timpul revoluţiei. Pentru mişcarea naţională română, cele două unităţi militare constituiau un scut de apărare şi de susţinere a activităţii ei. Cercurile politice conducătoare de la Viena nu puteau însă încuraja şi stimula mişcările naţionale care duceau, în mod necesar, la destrămarea imperiului. Evenimentele din timpul revoluţiei dovediseră din plin acest fapt. Deşi grănicerii români au luptat alături de celelalte trupe imperiale, ei au participat şi la acţiunile revoluţionare româneşti, pe care le-au sprijinit prin toate mijloacele. Unitatea în luptă a românilor se manifesta tot mai puternic. Ea se concretiza în însuşi caracterul unitar al revoluţiei în cele trei Ţări Române. Ţelul final al acesteia era eliberarea sociala şi naţională a poporului român şi unirea lui într-un singur stat, liber şi independent. Ideea Daco-României pătrunsese în conştiinţa maselor, care vor lupta pentru înfăptuirea ei.

Aşa se explică faptul că, după revoluţie, Curtea de la Viena va lua cele mai severe măsuri pentru gîtuirea mişcărilor naţionale. În cadrul

[42] *Ibidem*, pach. 9, dos. 9, f. 236.
[43] *Ibidem*, pach. 10, dos. 17, f. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

acestor măsuri se înscrie şi aceea privind desfiinţarea regimentelor de graniţă româneşti. Acestea puteau în viitor imita exemplul regimentelor de graniţă secuieşti, care trecuseră din primul moment de partea revoluţiei maghiare. Teama cercurilor conducătoare habsburgice de asemenea urmări posibile era amplificată şi mai mult de unii reprezentanţi ai nobilimii maghiare şi ai patriciatului săsesc. Reprezentanţii aceloraşi cercuri reacţionare, care în 1762 au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a împiedica înfiinţarea regimentelor de graniţă româneşti, se străduiau acum din răsputeri să convingă Curtea de la Viena de necesitatea desfiinţării lor. Astfel, patricianul sas I. Bedeus avertiza pe generalul Wolgemuth că românii ar putea să se răscoale ca pe timpul lui Horea, pentru a realiza acum imperiul dacic prin unirea tuturor românilor[44].

Sub influenţa acestor cercuri, generalul Wolgemuth, care la început fusese de acord cu menţinerea şi chiar lărgirea graniţei militare româneşti, se pronunţa acum pentru desfiinţarea ei. „Dacă şi românii — raporta el la Viena —, care sînt cei mai numeroşi şi cei mai puternici, ar începe cu pretenţii, acest fapt ar produce urmări grave. În părţile sudice există deja reprezentanţi ai ideilor ultraromâne"[45]. În caz că forurile superioare n-ar împărtăşi opinia sa, el propune în orice caz desfiinţarea regimentului II românesc de graniţă, invocînd drept motiv faptul că această unitate ar fi „prea izolată". Wolgemuth preconiza ca o parte din grănicerii năsăudeni să fie încadraţi în regimentul I de graniţă de la Orlat, iar ceilalţi să fie scoşi din cadrele armatei, districtul urmînd a fi trecut sub administraţie civilă. În acelaşi timp, el propunea ca ţinutul regimentului I românesc de graniţă să fie împărţit în două unităţi, fiind întărit cu grăniceri năsăudeni şi cu husari secui[46].

Ministrul de interne, ultrareacţionarul Alexander von Bach, şeful regimului absolutist care s-a instaurat după revoluţie, îşi însuşise propunerea lui Wolgemuth de a desfiinţa ambele regimente româneşti de graniţă, de teama „ideii daco-romanice care ar prolifera"[47]. Într-o astfel de situaţie, menţinerea graniţei militare româneşti era considerată de reprezentanţii cercurilor politice reacţionare, ca primejdioasă pentru interesele imperiului. „Nu ar fi de cuviinţă, ba nici corespunzător politicii faţă de a lăsa arme în mîinile românilor"[48], scria unul din apologeţii regimului din acel timp. Astfel, încă la 4 septembrie 1850, Consiliul de miniştri de la Viena hotărî desfiinţarea graniţei militare din Transilvania, după care a urmat rescriptul imperial din 22 ianuarie 1851, prin care se anunţa acest fapt.

---

[44] G. Bariţiu, *Istoria Regimentului alu II Românescu Grănitiaru Transilvanu*, Braşov, 1874, p. 62.

[45] *Ibidem*.

[46] Carol Göllner, *Regimentele grănicereşti din Transilvania, 1764—1851*, 1975, p. 173.

[47] *Ibidem*, p. 174.

[48] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss. în limba română, nr. 1003, f. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pentru a liniști spiritele care și așa erau destul de agitate, în rescriptul său, împăratul, după mulțumirile de rigoare aduse grănnicerilor pentru serviciile făcute, atît în interiorul țării cît și în fața inamicului, în semn de răsplată îi asigură de dreptul de a folosi pe mai departe în mod nelimitat munții revendicați, ca și alte venituri și averi, care le-au aparținut pînă atunci[49]. De asemenea, fondurile și capitalurile bănești care s-au format din încasarea unor venituri efectuate cu aprobarea comunelor grănicerești, ca de pildă fondul de montură și fondul de provente, erau declarate proprietatea neatinsă a grănicerilor, putînd dispune în mod liber de ele[50]. Aceste prevederi nu vor fi însă respectate de noile organe ale administrației civile ce s-a instaurat după desființarea graniței militare, fapt care va provoca mari nemulțumiri și frămîntări în rîndul grănicerilor. Astfel, organele fiscului vor declara drept proprietate erarială munții revendicați, locuințele ofițerilor, construite de grăniceri prin munca și sacrificiile lor materiale, împreună cu grădinile pe care se aflau, cumpărate din veniturile lor, fondul de provente și fondul de montură, precum și alte bunuri aflate pînă atunci în proprietatea și folosința grănicerilor. În același timp, foștii grăniceri au fost supuși la impozite și alte sarcini ca și populația civilă, fără a se ține seama de serviciul militar pe care l-au prestat în decursul existenței graniței militare. Cunoscutul botanist, învățatul Florian Porciuș martor al acestor răstălmăciri, consemna cu indignare asemenea abuzuri: „Tot acei indivizi ipocriți, care în 1849 așternură la locurile înalte memorii ca să fie desființată instituția grănicerească din Transilvania, acum tot ei dezvoltau activitate subversivă spre a despoia pe foștii grăniceri români de averile lor cîștigate cu mare greutate și apărate cu sîngele vărsat pe toate cîmpurile de război ale europei. Cu desconsiderarea cinică a patentelor și ordinelor împărătești, a legilor pozitive și a principiilor de drept, administrația financiară își întindea ghiarele să le răpească grănicerilor noștri avutul, în favoarea erariului"[51].

Aceste stări de fapt au dus la înrăutățirea situației populației din acest district, care și așa era destul de grea, ca urmare a distrugerilor și pagubelor suferite în timpul revoluției. Foștii grăniceri năsăudeni vor fi astfel nevoiți să ducă o luptă grea și îndelungată pentru a-și redobîndi averile și veniturile răpite prin abuz, precum și vechile lor drepturi. Timp de un deceniu, ei vor trimite delegați cu petiții la Curtea imperială din Viena, la guvern și la alte foruri, acțiunile lor necesitînd mari cheltuieli. Față de aceste demersuri, autoritățile habsburgice vor folosi, ca de obicei, cunoscuta lor tactică de amînări și tergiversări, adoptînd o atitudine duplicitară. Aceasta va agrava starea de nemulțumire și frămîntările din rîndul populației, care amenințau să se trasforme în acțiuni violente. Pentru a evita asemenea acțiuni, Curtea de la Viena va satisface în cele

[49] Arh. St. B.N., fond Regimentul II românesc de graniță, pach. 12, dos. 84, f. 29.
[50] *Ibidem.*
[51] Fl. Porcius, *Istoricul districtului năsăudean*, lucrare publicată de V. Șotropa în *AS*, nr. 9 (1928) p. 36—37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

din urmă revendicările juste ale foștilor grăniceri, cărora le-a acordat și o autonomie administrativă prin înființarea, în 1861, a Districtului autonom al Năsăudului.

Prin desființarea regimentului II românesc de graniță, s-a încheiat o perioadă însemnată din istoria acestui district, cu urmări importante asupra dezvoltării lui ulterioare. Lupta grănicerilor năsăudeni face parte integrantă din lupta maselor populare românești din Transilvania pentru eliberare socială și națională, pentru progres și libertate. Istoria acestui district se integrează astfel în istoria Transilvaniei și prin aceasta, în istoria întregii țări.

NOTE

asupra unor unități de măsură, averi și fonduri bănești

Un cot = unitate pentru măsuratul țesăturilor = 0,62 m (vezi, Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 86).

O măsură vieneză = 61,49 *l* (*Ibidem*, p. 192).

Un piset de aur = 1/50 a unei mărci. Marca = 240 gr. de aur (vezi, A. Bartal, *Glossarium mediae latinitatis*, Lipsca, 1901, p. 423).

Munții revendicați sînt acei munți pe care Austria i-a răpit de la cele două Principate: Moldova și Muntenia în anul 1769. În acel an, Austria, profitînd de faptul că Turcia se afla în război cu Rusia, a impus acesteia, ca și celor două Principate o rectificare de frontieră de-a lungul Carpaților, mutînd mai înainte vulturii imperiali și anexînd astfel 54 de munți care vor fi numiți „munții revendicați". Acești munți au fost dați, în cea mai mare parte, în folosința regimentelor de graniță. Anexarea celor 54 de munți constituie o dovadă în plus a politicii expansioniste pe care promova Imperiul habsburgic (Arh. St. București, Colecția microfilme din Austria, inv. nr. 1192, rola 59, c. 284—300).

Fondul de provente s-a format în primii ani după înființarea regimentului II românesc de graniță în 1762, fiind administrat de o comisie economică prezidată de comandantul regimentului. În acest fond intrau:

1. Veniturile din „drepturile regale" (cîrciumărit, morărit).
2. Venitul din transportul sării pe Someș, de la Ocna-Dejului pînă la Solnoc.
4. Taxe școlare benevole plătite de grăniceri în anii 1765—1835.
3. Banii rezultați din vinderea unor mori și a altor obiecte mai mici.
Taxe școlare benevole plătite de grăniceri în anii 1765—1835.
5. Taxe impuse „jelerilor" pentru folosirea pădurilor și pășunilor, precum și alte venituri din arenzi.

Cu timpul însă, comanda regimentului a ajuns să dispună tot mai mult de acest fond, încît el a fost considerat drept „erar militar" și nu obștesc.

Fondul de montură a fost instituit în anul 1830, din el fiind acoperite cheltuielile pentru procurarea uniformelor pe care pînă atunci, grănicerii erau obligați a și le confecționa pe cont propriu. Acest fond se alcătuia din:

1. O treime din restul de numerar din casele comunale.
2. Veniturile realizate din arenda muntelui „Dosul Stînișorii" și a „terenului montan" de la Rodna.
3. Cota în numerar plătită de fiecare în locul îmbălțămintelor pe care grănicerii erau obligați să și le confecționeze.
4. Prețul lemnelor de foc furnizate de grăniceri ofițerilor regimentului.
5. Cota în numerar, plătită grănicerilor pentru uzarea uniformei în campanii și slujbe în afara districtului regimentului. (vezi, Virgil Șotropa, *Regimentul grăniceresc năsăudean*, în *AS*, nr. 2. (1925), p. 7—8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DIE LAGE UND AKTIVITÄT DES ZWEITEN GRENZREGIMENTS NACH DER REVOLUTION VON 1848–1849 BIS ZU SEINER AUFLÖSUNG (1851)

(Zusammenfassung)

Anhand eines reichen Archivmaterials, sowie einer Reihe von Fachstudien stellt der Autor die Lage des II. Grenzregiments vor, in der Zeitspanne nach 1848 bis 1851. Gleichzeitig wird die schwere wirtschaftliche Lage der zivilen Bevölkerung des Regimentsdistrikt dargestellt, die menschlichen und auch materiellen Verlüste die das Revolutionsjahr 1848 bedingte sowie die aufopferungsvolle Arbeit der Grenzer und der anderen Bevölkerung zur Beseitigung der vielfältigen Zerstörungen.

In der Wirtschaftslage des Distrikts machte sich auch der Mangel an Arbeitskräften bemerkbar, da die Grenzer mit ihren Einheiten in den verschiedenen Teilen Siebenbürgens, im Banat und in der Bukovina als Truppen für die Aufrechterhaltung der Ordnung eingesetzt wurden und nur im Laufe des Jahres 1850 Zurükehren konnten.

Als Folge der Bemühungen der Bevölkerung beginnt sich die Lage zu normalisieren, vor allem werden mit Hilfe einiger beherzter Lehrkräfte die Schulen neu eröffnet.

Zum Abschluss zeigt der Autor die politischen Begebenheiten und die Ursachen, die den Wiener Hof veranlassten die Grenzregimente aus Siebenbürgen aufzulösen. Unter anderen Ursachen war es auch die Angst der führenden habsburgischen Kreise vor der nationalen rumänischen Bewegung, die in den beiden rumänischen Grenzregimenten ihre feste Grundlage sah.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

OBSERVAŢIILE LUI AUGUSTE DE GERANDO ASUPRA TĂBLIŢELOR CERATE DESCOPERITE ÎN TRANSILVANIA

LIVIU MOLDOVAN

Înainte de a intra în subiectul propriu zis al tăbliţelor cerate rămase de pe timpul romanilor, dăm aici cîteva date despre autorul acestor observaţii şi a cărţii în care au apărut.

Scriitorul francez *Auguste de Gerando* s-a născut la 4 aprilie 1819 în Lyon. De mic copil, pierzîndu-l pe tatăl său, a fost crescut de un unchi, de filozoful şi omul de stat, baronul Joseph de Gerando din Paris. În casa acestuia, după ce abia şi-a terminat studiile, s-a cunoscut cu Emma Teleki din Transilvania, fiica contelui Emeric Teleki şi, învingînd opoziţia părinţilor, tinerii s-au căsătorit, iar Auguste de Gerando a plecat cu soţia în Ungaria, devenind un bun patriot maghiar. Aici s-a ocupat de agricultură şi de publicistică, scriind numeroase articole politice în limba franceză în spiritul liberal al lui Michelet şi Quinet, care au apărut în ziarul „National".

Acest francez, care a locuit şi a călătorit mult în Transilvania, a studiat cu atenţie acest principat interesant prin bogăţia solului şi prin fizionomia şi caracterul locuitorilor săi. Rezultatul acestor studii a fost cartea sa: „La Transylvanie et ses habitants" (Transilvania şi locuitorii ei), 2 vol., apărută la Paris în 1845, iar în limba germană, la Leipzig în 1846. Folosindu-se de toate mijloacele ajutătoare şi de contactul direct cu persoane de diferite clase sociale şi de diferite naţionalităţi, lucrarea aceasta cuprinde observaţii juste şi impresii obiective despre Transilvania şi locuitorii ei, deviza scriitorului fiind de a arăta numai adevărul. În încheiere, în vol. II, pag. 351—365, al acestei cărţi s-au tipărit şi observaţiile sale asupra tăbliţelor cerate, descoperite în Transilvania, care priveau direct istoria veche a acestui principat. Mai menţionăm încă două cărţi scrise de el tot în limba franceză, despre Ungaria şi despre viaţa spirituală maghiară după revoluţia franceză, scopul lui fiind de a apropia cît mai mult aceste două popoare. În 1846, a fost ales membru al Academiei maghiare de ştiinţe. La 1848 cu toate că a fost chemat în Franţa de prietenii săi, unde regele Ludovic Filip a fost detronat, el a rămas aici luînd parte activă la revoluţia maghiară, unde, în lupta de la Győr (Ungaria), prin vitejia lui a salvat chiar drapelul regimentului din care făcea parte. Avînd însă o constituţie fizică slabă A. de Gerando s-a îmbolnăvit grav de aceste

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lupte, iar după înăbușirea revoluției a emigrat pentru a scăpa de represiunea austriacă, avînd intenția să se stabilească la Paris, dar a murit pe drum la Dresda, în ziua de 8 decembrie 1849, avînd vîrsta de abia 30 de ani.

În cartea sa despre Transilvania și locuitorii ei, Auguste de Gerando manifestă o caldă simpatie pentru români, despre care afirmă că sînt cei mai vechi locuitori ai țării. Astfel în capitolul despre istoria Transilvaniei el scrie: „Voi vorbi mai departe despre români, urmașii dacilor învinși și ai coloniștilor romani" (p. 40). Mai departe el adaugă: „Se mai găsesc în Dacia urme ale stăpînirii romane, pe care în zadar le-am căutat în alte țări, unde s-au înființat colonii mai strălucite — urme romane care nu se pot vedea nici în Spania, nici în Gallia, dar nici în Italia. Se găsește anume aici un popor care în limba sa se numește român și care dintre toate popoarele europene a păstrat cel mai fidel nu numai graiul și fizionomia cuceritorilor dar și obiceiurile și ideile lor și totuși Dacia n-a rămas provincie romană decît 170 de ani!" (p. 45). Mai jos pe aceeași pagină scrie: „Numele celor doi împărați, Traian și Aurelian, a celui care a ocupat Dacia și a celui care a părăsit-o, sînt încă în gura poporului român. În Moldova, Țara Românească și Transilvania, multe cîmpuri sînt numite Pratul lui Traian, Cîmpul lui Traian și se mai aude vorbindu-se de Lerum Doamne, Aurelius Dominus (refren în colindele noastre — n.n.)".

Acest scriitor bine informat a prevăzut încă din 1845 unirea tuturor românilor într-o republică unitară, cînd într-un alt loc din această lucrare scrie următoarele: „Multe inimi nobile s-au ocupat de viitorul acestui popor împrăștiat și robit de secole. Mulți se gîndesc la o republică federativă al cărei miez l-ar forma Moldova și Țara Românească și pentru alcătuirea căreia Rusia ar trebui să cedeze Basarabia iar Austria Transilvania" (p. 151). Tot el observă însă mai departe că: „Toți știu că diplomații nu sînt dispuși a sacrifica nimic din generozitate și că oricît de mult am dori, nu putem să ne închipuim că aceste două mari puteri, ar ceda de bună voie aceste două provincii numai pentru a face o faptă bună pentru acest popor interesant".[1]

Tablele cerate de care se ocupă și A. de Gerando, au fost descoperite între anii 1786—1855, în diferite rînduri, în minele de aur de pe timpul romanilor de lîngă *Alburnus Maior*, azi Roșia Montană, de lîngă Abrud, jud. Alba. Aceste documente epigrafice au fost scrise în anii 131—167 e.n. În anul 167, Dacia fiind invadată de marcomani, trib germanic din Boemia, la care s-au alăturat și dacii liberi din nordul țării, populația care locuia în aceste locuri a fost nevoită a se refugia spre sud. După ipoteza savantului Theodor Mommsen[2] oamenii au ascuns actele mai importante

---

[1]. Despre biografia lui A. de Gerando: V. Bichigean, *Trei călători străini despre Valea Someșului*, în *A.S.* nr. 1/1924, Năsăud; I. Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*, v. II, Budapesta, 1893, p. 740,.

[2]. Theodor Mommsen /1817-1903/, istoric german, a scris lucrări privitoare la istoria romanilor, dreptul de stat roman etc. și a publicat prodigioasa colecție: *Corpus Inscriptionum Latinarum*, (C.I.L.) care în v. III. p. 921-960 cuprinde tăbliițele cerate din Transilvania, Berlin, 1865.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

în minele de aur, cu intenția de a le găsi la reîntoarcere. După terminarea războiului și alungarea marcomanilor, romanii au mai stăpînit în Dacia peste un veac, pînă în anul 211, cînd împăratul Aurelian și-a retras de aici legiunile. Proprietarii obiectelor și ale tăblițelor cerate, ascunse în adîncurile minelor de lîngă Roșia Montană ori nu s-au mai întors, ori minele s-au surpat în acest timp. Tăblițele cerate au rămas deci ascunse aici peste 16 veacuri, conservîndu-se în cele mai bune condiții.

Istoricii care au studiat tăblițele cerate[3] au recunoscut din primul moment importanța lor juridică, social-economică și lingvistică, aceste documente informîndu-ne și despre scrierea cursivă latină în care erau scrise. Scrierea cursivă latină era cu totul necunoscută pînă atunci căci inscripțiile de pe pietrele funerare și de pe monumentele de altă natură erau scrise cu majuscule gravate în piatră. Din studiul tăblițelor cerate ei au mai constatat că în Dacia exista un drept roman vulgar, o emanație a civilizației autohtonilor și a coloniștilor, dintre care o parte au fost aduși din Dalmația, din tribul piruștilor illiri, vestiți lucrători de mine. Romanii, peregrinii și dacii indigeni au dus o viață comună în urma căreia procesul de romanizare s-a făcut rapid și pe nesimțite, Dacia devenind cea mai pe deplin romanizată provincie răsăriteană. Tăblițele cerate pun în lumină de asemenea, stările sociale ale naționalității daco-romane, care tocmai atunci era în stadiul reunirii într-o singură unitate omogenă.[4] După ce această țară a pierdut contactul cu Roma și după ce numai o mică parte a locuitorilor din Dacia a părăsit teritoriul împreună cu legiunile romane, normele acestui drept civil roman au fost singurele care au reglementat raporturile juridice ale autohtonilor rămași aici. În

---

[3]. Timotei Ciparîu /1805-1887/, *Ex Tabulis ceratis ineditis novissime in Transilvania erutis*, în *Annales Gymnasii gr. catholici maioris Blasiensis pro anno scholastico MDCCCLV*, edidit T. Ciparîu, eccl. metropolitanae gr. c. Blasiensis Canonicus. Gymnasii director, Idem, *Subscriptiones Tabulae ceratae prius editae* și *Ad Tabulas ceratas*, în anuarul din 1858; *Disertațiune despre tablele cerate*, în *„Protocolul Adunării a V-a a Asociațiunii Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, ținută la Abrudu în anul 1865 sub presidiul Reverendiss. Vice presedente alu Asociațiunii Timotei Ciparîu*. Sibiu, 1866, p. 91-115; G. Popa Lisseanu, *Tablele cerate descoperite în Transilvania*, în *Romanica* București, 1923;
Ion Baltariu, *Tripticile din Transilvania*, Aiud, 1930;
C. Șt. Tomulescu, *Le droit romain dans les triptyches de Transylvanie*, în *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, Bruxelles, 1971, p. 691-697; I. I. Russu, *Tăblițele cerate dacice*, în v. I. din *Inscripțiile Daciei romane* București 1975/p. 165-258/ un studiu exhaustiv cu bogată documentație. J. F. Neigebaur, *Dazien aus den Ueberresten des classischen Altertums*, Brașov, 1851;
Finály H. L.,*Az erdélyi bányákból került viaszostáblák és az ősrómai felyóirás*, în *Erdélyi Múzeum*, 1861, p. 75-83.
Dr. Detlefsen, *Über zwei neuentdeckten römische Urkunden auf Wachstafeln*, 1857;
Massmann J. F., *Libellus aurarius sive tabulae ceratae et antiquissimae et unicae romanae*, Leipzig, 1841.
Natalis de Wailly et Letronne, *Libellus aurarius, sive tabulae ceratae nuper repertae*, în *Journal des Savants*, Paris, 1841;

[4]. I. Baltariu, *Op. cit.* p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

sensul acesta, normele din tăbliţele cerate sînt cele mai vechi norme de drept român.[5]

Primele tăbliţe cerate, descoperite pînă la 1840, au fost publicate de eruditul german J.F. Massmann în cartea *Libellus aurarius sive tabulae ceratae ...*, Leipzig, 1841, care, cel dintîi a izbutit a le descifra şi a da la lumină scrierea cursivă latină. Şapte tăbliţe cerate din cele descoperite mai tîrziu, în 1855, au ajuns în posesia filologului nostru Timotei Cipariu din Blaj, pe atunci canonic şi director gimnazial, care după o muncă migăloasă a reuşit să le descifreze, fiind cel dintîi istoric şi filolog român care a descifrat tăbliţele cerate, intrînd prin aceasta în rîndul exegeţilor istoriei romane[6]. T. Cipariu în studiile sale despre tăbliţele cerate aflate în posesia sa, le-a analizat numai din punct de vedere lingvistic, constatînd că unele cuvinte din latina vulgară din tăbliţe sînt cele mai vechi urme ale limbii române din Dacia. Se poate spune chiar că tăbliţele cerate de la *Alburunus Maior*, Roşia Montană sînt actele de naştere ale poporului român.

Publicarea în limba latină a tăbliţelor cerate de către Timotei Cipariu a atras îndată atenţia istoricilor străini asupra lor. Astfel, marele istoric al imperiului roman Theodor Mommsen a venit anume de la Berlin la Blaj spre a le vedea; la 1 oct. 1857 el a fost oaspetele lui Cipariu. Menţionăm aici că tăbliţele cerate respective i-au fost procurate lui Cipariu „din benevolenţa şi diligenţa d. protopop Simeon Balint din Roşia Montană"[7]. Într-o scrisoare din 8/20 nov. 1855, T. Cipariu arată lui Gh. Bariţiu că: „Simeon Balint mi-a adus şi alte table cerate, ci foarte rău conservate, nu ca cele dintîi, dar tot le-am citit şi pe alea mai pe tot cît au rămas scrise. Am cugetat ca mai adunînd puţini bănişori din cei împrăştiaţi în cărţi să le tipăresc într-o broşură cu comentariu, numai nu ştiu unde să le litografesc sau să le tai în aramă şi mă tem că o să mă coste gros. Ackner m-a înştiinţat că are comis (dispoziţie — n.n.) să raporteze despre ele în Transilvania[8]".

Observaţiile lui A. de Gerando. Pentru tăbliţele cerate din Transilvania s-au găsit falsificatori încă în timpul descoperirii lor, unii fabricînd după modelul celor originale alte tăbliţe, iar alţii modificînd chiar textul unora; aşa s-a întîmplat cu tăbliţele cerate greceşti care s-ar fi aflat la Trascău, care s-au dovedit a fi mistificări grosolane. Astăzi nimeni nu se mai îndoieşte de autenticitatea tăbliţelor cerate latine, dar în secolul trecut au fost unii savanţi care şi pe acestea le-au contestat. Este meritul lui A. de Gerando că, din primul moment, a recunoscut autenticitatea lor, combătînd punct cu punct aserţiunile detractorilor. Totodată el a dat o descriere

---

5. *Ibidem.*
6. Timotei Cipariu, în studiile citate mai sus.
7. *George Bariţ şi contemporanii*, v. IV, p. 358. Bucureşti 1978; Simion Balint /1810-1880, protopop în Roşia Montană, a participat la revoluţia din 1848-1849, în calitate de comandant al legiunii „Auraria", evidenţiindu-se prin vitejia sa.
8. J. M. Ackner /1782-1862/ scriitor eminent, a fost preot şi profesor la Sibiu, s-a ocupat toată viaţa cu arheologia şi mineralogia din Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

succintă a acestor tăbliţe şi le-a arătat importanţa lor în observaţiile sale, pe care le dăm mai jos în întregime, după cum urmează:

„S-a pus problema în lumea ştiinţifică de nişte tăbliţe cerate, unele greceşti (acestea erau false — n.n.), altele latineşti, descoperite în Transilvania la finea secolului trecut (al 18-lea — n.n.). Aceste tăbliţe al căror trecut se coboară pînă la domnia împăratului Lucius Verus, adică în al doilea secol al erei noastre, sînt cum am zis, un monument mai mult decît rar, dacă li se admite autenticitatea lor. S-a încercat a se stabili într-o manieră pozitivă pînă la ce punct pot fi privite ca autentice. Părerile s-au diferenţiat, d. Massman, profesor la universitatea din Berlin s-a angajat a demonstra autenticitatea acestor tăbliţe[9]. D-nii Letronne şi de Wailly au adoptat opinia contrară[10]. Academia din Pesta la rîndul ei şi-a făcut observaţiile sale. După ce am luat cunoştinţă de raţionamentele aduse dintr-o parte şi alta, sîntem poate în dreptul a spune ce rezultă din această discuţie interesantă.

Înainte de toate vom deosebi tăbliţele latineşti de cele greceşti. Primele, de care ne vom ocupa n-au fost găsite în acelaşi loc şi în aceeaşi epocă cu celelalte. Aceasta este cauza că savanţii pe care i-am citat, le-au cuprins pe amîndouă, aşa zicînd într-un destin comun, încît caracterele de fals care apar la unele au influenţat părerea care trebuia exprimată asupra celorlalte.

Tăbliţele latine, spune d. de Wailly sînt compuse din trei plăci de brad şi închid două transcrieri ale aceluiaşi text; una din aceste transcrieri începe pe pagina întîi a plăcii a doua şi se termină pe pagina a doua a primei plăci. Această dispunere, contrară aceleia pe care o adoptăm astăzi a fost respectată de asemenea pentru a doua transcriere, a cărei început este reprodus pe pagina întîi a plăcii a treia. Pagina din faţă a plăcii întîia şi pagina din urmă a plăcii a treia nefiind acoperite cu ceară serveau de acoperămînt pentru tăbliţe şi asigurau astfel conservarea scrisului imprimat pe cele patru pagini dinlăuntru. Aceste pagini încadrate în mod regulat de margini de lemn au aproape dimensiunea unui mic octav (14×16 cm), dar liniile urmează acolo o direcţie perpendiculară faţă de cele care li se dau în cărţile noastre; ele sînt trasate în sensul lungimii paginii. Prima pagină a foii a doua prezintă o altă curiozitate, ceara în loc să acopere întreg spaţiul care este rezervat pentru scris pe celelalte trei pagini, este împărţită în două părţi inegale printr-un uluc de lemn, unde d. Massmann presupune că erau aşezate stilurile (de fapt în uluc erau plasate sigiliile — n.n.) Acest uluc care are lărgimea de aproximativ 2 cm ocupă o poziţie asemănătoare cu a unui semitub metalic care împarte în două tăbliţele diplomelor (livretelor) militare descrise în «Istoria diplomatică» a lui Maffei[11]. La stînga acestui uluc se află începutul primei transcrieri, la dreapta acestui uluc se disting zece linii mai mult sau mai puţin complete, pe care d. Massmann n-a putut să le descifreze în

---

[9]. Massmann, *Libellus aurarius*, vezi mai sus.
[10]. *Journal des Savants*, sept. 1841 şi 12 iun. şi 16 aug. 1842, Paris.
[11]. Maffei Francesco Scipione /1675—1755/, poet şi arheolog italian.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

întregime, dar care i-au furnizat cîteva nume proprii aparţinînd, după el, martorilor care trebuiau să fie în număr de şapte. Aceste nume nu sînt reproduse în a doua transcriere, este deci în această privinţă un raport evident între tăbliţele de ceară şi mai multe tăbliţe de diplome militare, care reproduc de două ori actul principal, dînd la una din cele două copii numai o listă a martorilor, imprimată pe o pagină separată de asemenea în două părţi. Vom da mai întîi textul tăbliţei latine a d-lui Jankovich (anticar), aşa cum rezultă din comparaţia a două copii rectificate şi completînd una pe alta. Ne vom abţine a transcrie lista martorilor care este incompletă şi nu vom semnala nici un mic număr de variante, care n-au nici o importanţă.

Descriptum et recognitum factum ex libello qui propositus erat Alb/urno/ Majori ad stationem Reculi, in quo scriptum erat id quot pentru quod n.n./ i/nfra/ s/criptum/ est:
Artemidorus Apollonij, magister collegi Jovis Cerneni et Valerius Niconis et Offas Menofili, questores collegy ejusdem — posito hoc libello publice testantur ex collegio s/upra/ s/cripto/, ubi erant homin/es/ LIII, ex eis non plus rema/n/sisse ad Al/burnum/ quam quot /pentru quod n.n./ h/omines/ X/II?/ Julium Julj quoque commafistratum suum et die magisterj sui non accesisse ad Alburnum neq/ue/ in Collegio: seque eis qui presentes fuerunt rationem reddedisse et si quit /pentru quid, n.n/ eorum h/abuerat/ reddedisset sive funeribus, et cautionem suam in qua eis caverat recepisset; modoque autem neque funeraticjs sufficerent neque loculum h/aberet/, neque quisquam tam magno tempore diebus, quibus legi continetur, convenire voluerint aut conferre funeraticia sive munera.

Seque idcirco per hunc libellum publice testantur, ut si quis defunctus fuerit, ne putet se collegium h/abere/ aut ab eis aliquem petitionem funeris h/abiturum/.

Propositus Alb/urno/ majori V. Idus febr/uarius/. Imp/eratore/ L/ucio/ Aur/elio/ V/ero/ III. et Quadrato cs /consulibus. Act/um/ Alb/urno/ majori /9 febr. a. 167 — n.n./

Traducere

Copiat şi colecţionat din procesul verbal ce era afişat în Alburnus Maior la statio Reculum în care se află scris tot ce este scris mai jos.

Artemidorul /fiul/ lui Apollonius, magistru al /colegiului/ lui Iupiter Cernenus şi Valerius /fiul/ lui Nico şi Offas /fiul lui Menfilus, cvestori ai aceluiaşi colegiu, prin acest act mărturisim în public: /că/ în colegiul amintit mai sus din care făcuseră parte 54 de bărbaţi, dintre ei nu au mai rămas în Alburnus decît 17 oameni, că şi Julius /fiul/ lui Julius commagistratul său, din ziua magistraturii /alegerii/ sale n-a mai venit la Alburnus şi nici pe la colegiu; iar că el însuşi /Artemidorus/ înaintea celor care au fost prezenţi şi-a încheiat socotelile şi că ceea ce /banii/ avea de la ei le-a restituit sau /îi cheltuise/ pentru înmormîntări şi că a primit înapoi în faţa lor /banii/ ce depusese ca garanţie; iar acum /fondurile/ nu mai erau de-ajuns pentru înmormîntări, nici nu mai are vreun loc /pentru mormînt/ şi nimeni de multă vreme nu a mai voit să se în-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

trunească în zilele cînd trebuia, drept aceea prin acest act ei declară în public că dacă vreunul /din membrii colegiului/ se va sfîrși din viață să nu se considere că mai există colegiu sau că vreunul va mai avea dreptul să ceară /banii/ pentru înmormîntare din partea lor.

Afișat la Alburnus Maior în ziua a cincea dinaintea idelor /lunii/ februarie, /anul/ cînd împăratul Lucius Verus, pentru a treia oară și Quadratus erau consuli.[12]

D. Massmann, după avizul lui Seibel, explică dubla transcriere pe care o cuprind tăblițele, presupunînd că două din aceste tăblițe puteau fi închise și sigilate printr-un fir de ață, că a treia dimpotrivă a rămas liberă și că purtătorul tăblițelor avea astfel la dispoziție una din cele două copii, fără a putea altera pe cealaltă, care putea fi verificată în caz de suspiciune de către judecătorii competenți. „Noi n-avem nici o obiecțiune împotriva acestei ipoteze, adaugă d. de Wailly, perfect similară cu opinia celorlalți autori".

Observațiile pe care d. de Wailly le adresează d-lui Massmann se referă deoparte asupra stării tăblițelor, de altă parte asupra scrisului și a textului.

„În 1790 în orașul Abrud au fost găsite se zice tăblițele care includeau actul latin; ele au rămas pînă atunci ascunse în crăpătura boltei, care acoperea odinioară o mină de aur de mult timp părăsită și inundată de ape sulfuroase. Aceste ape care urcîndu-se au lăsat pe margini și pe marginea tăblițelor o depunere de d. Massmann observată, care le-a dat o culoare brună sau chiar negricioasă... Dar oare nu este locul de a se întreba dacă tăblițele cufundate în apă, într-un timp așa de lung să fi suferit numai accidente atît de mici? Foile de brad care compun aceste tăblițe n-au putut în acest timp să se umfle și să se extindă? Dacă stratul de ceară lipit de suprafața acestor tăblițe s-a dilatat în aceeași măsură, această creștere de volum, pe care ceara ar fi putut-o suporta n-ar fi avut ia rezultat de a distruge alipirea particulelor și aderiunea lor la tăblițele de brad?"

„La aceasta se poate răspunde, că tăblițele n-au fost găsite în apă sulfuroasă, după cum rău a declarat d. Massmann. Nimeni înaintea lui n-a dat acest amănunt. S-a zis că mina unde se găseau tăblițele cuprindea o apă verde și infectă, dar nu s-a presupus că ele ar fi fost scoase din această apă. Este probabil că ele erau ascunse în cîteva scorburi formate în stînci și au fost expuse doar aburilor apelor sulfuroase. Raționamentele d-lui de Wailly vin în sprijinul acestei păreri. Tăblițele lui Filip cel Frumos păstrate la secția istorică a arhivelor regatului n-au stat într-o apă sulfuroasă și totuși ceara este complet neagră. În consecință acțiunea timpului este suficientă pentru a explica schimbarea culorii. D-l Massmann pentru a o explica a admis că tăblițele au stat timp îndelungat în apă; dar presupunînd un fapt mai puțin de neimaginat, el a furnizat argumente d-lui de Wailly, care n-a neglijat a se servi de ele

[12]. Traducere în românește, după I. I. Russu, în *Op. cit.* la p. 5 de mai sus, p. 195-196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Poate chiar această împrejurare i-a inspirat savantului francez primele sale suspiciuni".

„Pentru a apărea foarte minuţioşi, adaugă d-l de Wailly, noi ne îndreptăm observaţiile noastre asupra istoriei foarte scurte a acestei descoperiri. Ştim că d. Jankovich a devenit proprietar al acestor tăbliţe în 1835, dar nu ni se spune cine le-a posedat mai înainte, ne lasă să ignorăm de cine au fost descoperite, unele în 1790, celelalte în 1807. Dacă nu este probabil că aceeaşi persoană a avut norocul de a găsi aceste două tezaure în două locuri diferite şi la un interval de 17 ani, după cum d. Jankovich le-a găsit în aceeaşi mină. Acest vechi posesor care nu este numit, era aşadar un amator de antichităţi, care mereu la pînda descoperirilor sale preţioase, s-a arătat grăbit de a face achiziţia. Dar atunci cum se explică că ele au rămas în uitare pînă în 1835? Cum oare? Tăbliţele cerate de o mare vechime, tăbliţe romane, adică un monument mai mult decît rar, un monument unic, sînt găsite în fundul unei mine de aur şi zvonul acestei descoperiri extraordinare nu s-a răspîndit imediat în lumea ştiinţifică? În realitate o asemenea discreţie ar fi mai miraculoasă încă decît chiar descoperirea lor. Trebuie spus că atîtea suspiciuni se ridică în amintirea falsificărilor de care au abuzat cei mai abili anticari, că nimeni astăzi nu poate spera de a fi crezut pe cuvînt, trebuie să triumfe neîncrederea prin amănunte precise şi concordante, prin dovezi incontestabile. După părerea noastră relatarea anonimă transmisă succesiv de d. Jankovich şi de d. Massmann va lăsa să subziste multe îndoieli".

„Pentru a răspunde acestei obiecţii Academia din Pesta a dispus să se facă cercetări în Transilvania. Investigaţiile n-au fost inutile şi putem spune că au avut rezultate... Ne vom aminti mai întîi că Transilvania este o ţară izolată, unde descoperirile pot fi făcute, fără ca lumea să fie imediat informată, mai ales într-o epocă de tulburări şi războaie cum a fost începutul acestui secol (al XIX-lea — n.n.) Aici nu exista public de elită care să fi putut atrage atenţia asupra acestor tăbliţe şi de a le estima după adevărata lor valoare. Pe lîngă aceasta limba maghiară nu este cunoscută în afara Ungariei. Nimic din ce este scris în această ţară nu se află în Europa; să spunem în treacăt că savanţii străini au convenit a-i lega pe unguri de rasa finlandeză, cu toate că poporul căruia i se determină fără ştirea lui originea, a combătut în continuu această opinie acceptată. Cînd am încercat a trata această chestiune istorică, n-a trebuit decît să punem în ordine numeroasele dovezi pe care le-am găsit consultînd sursele ungureşti... Ne pare deci posibil faptul că descoperirea tăbliţelor a fost ignorată de lumea ştiinţifică, pînă în 1835, epocă în care aceste tăbliţe au fost aduse în Germania. După ce am stabilit aceasta, ne servim de informaţiile obţinute de Academia din Pesta, pentru a rectifica erorile produse de d. Massmann, privitor la data şi împrejurările descoperirii tăbliţelor".

„D. Alexandru Székely a comunicat acestei societăţi două documente scoase din arhivele consiliului eclesiastic unitarian. Unul este o scrisoare adresată în 1788 de d. Paul Kovács, proprietarul minelor din Roşia

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Montană, episcopului unitarian din Cluj, căruia i-a trimis totodată și tăbliţele. Al doilea document care este o anexă a primului, cuprinde descrierea detaliată a tăbliţelor şi o disertaţie asupra folosirii tăbliţelor cerate în antichitate. Aceste scrisori arată că tăbliţele latine au fost găsite în 1788, într-o mină romană abandonată şi situată în coasta muntelui Letea de lîngă Abrud."[13]

„În prima din cele două scrisori d. Kovács istoriseşte că aburul sulfuros care se ridică din muntele Letea a împiedicat pînă atunci pe muncitori de a exploata mina romană. Acum el a riscat a înfrunta pericolul şi în timp ce a găsit în partea de sus a muntelui urmele vechilor mineri, muncitorii care au înaintat în galeriile de jos au descoperit tăbliţele latineşti. D. Kovács le-a achiziţionat pentru cîteva monede şi le-a trimis imediat la Cluj, pentru a fi depuse în biblioteca colegiului unitarian din acel oraş".

„Există o descriere a tăbliţelor latine, care datează din 1791. Ea este datorată d-lui Gheorghe Aranka, care a crezut a vedea acolo caractere evreieşti: «Aflîndu-mă la Cluj cu ocazia dietei din 1791, m-am dus la biblioteca colegiului unitarian şi am văzut acolo o carte veche evreiască. care se poate considera printre cele mai curioase antichităţi din Europa. Această carte este *in octavo*, cuprinde trei foi de lemn de fag, foile sînt scobite în formă de pătrat iar golul dinăuntru este umplut cu ceară, pe care este imprimat scrisul. Toate foile au o margine de lemn, sînt găurite aproape de margine şi legate cu o sfoară. Scrisul este foarte mic şi este imprimat desigur cu un condei (stil) de fier — cu toate că aproape peste tot sînt bine conservate, se citeşte greu. Partea laterală a foilor este acoperită cu sulf, precum şi dosul — astfel au fost găsite în mină. Eu nu pot preciza dacă această carte datează din epoca dacilor sau de pe timpul regilor noştri. Ceeace este sigur e că populaţia comitatului Hunedoara şi acum pentru a preciza o epocă foarte îndepărtată, spune „de pe timpul jidovilor" ceea ce pare a dovedi că odinioară au existat evrei în această parte a ţării»"

„Am precizat epoca descoperirii tăbliţelor latineşti şi am citat o descriere a acestor tăbliţe scrisă în 1791. Aici sînt unele detalii de circumstanţă, care nu i-au fost comunicate d-lui Massmann. Adăugăm că tăbliţele au rămas în biblioteca colegiului unitarian pînă la moartea episcopului, care le-a luat în primire. Fiul său le-a scos în 1821 cu intenţia de a le vinde, dar nu s-a putut înţelege pentru a le ceda cu profit. Nepotul său le-a dat în 1835 pentru 50 de florini unui comerciant de antichităţi cu numele Samuel Nemes, iar de la acesta au trecut apoi în mîinile d-lui Jankovich".

„D-l de Wailly pare a spune că în Ungaria există îndoială asupra autenticităţii tăbliţelor latine. Nu este oare natural de a crede că obiecte atît de preţioase ar trebui să-şi găsească locul în muzeul public din Pesta?

---

[13]. Se pare că, cu doi ani mai înainte, au fost descoperite alte două tăbliţe cerate în împrejurimi, dintre care una a fost imediat distrusă, iar cealaltă a trecut în mîinile unui d. Gömbös şi n-a mai reapărut.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Chiar este locul de a ne mira că primul posesor în loc de a se adresa d-lui Jankovich, care a ajuns să-şi vîndă colecţia sa, n-a voit să ofere întîi această raritate unei instituţii, a cărei administratori trebuiau să fie fără îndoială interesaţi nu numai de a primi, ci şi de a încuraja asemenea oferte. Dacă este permis a expune aici o stare de lucruri, am fi tentaţi a crede că dacă d-l Jankovich a găsit ocazia a achiziţiona aceste tăbliţe, este fiindcă autenticitatea lor n-a fost pe deplin demonstrată administratorilor muzeului public din Pesta".

„Acest termen de muzeu public l-a înşelat pe d-l de Wailly. El a crezut că era vorba de una din acele instituţii renumite, unde se adună de multă vreme toate tezaurele unei ţări, dar la drept vorbind muzeul din Pesta nu există încă. L-au înfiinţat în 1833, cumpărînd colecţia lui Jankovich, care nici nu este încă despachetată. Acest muzeu n-a devenit încă important în ţară. D. Jankovich dimpotrivă este cunoscut în toată Ungaria prin predilecţia sa pentru antichităţi şi este foarte natural că posesorul tăbliţelor cerate i le-a oferit dînsului de preferinţă. Departe de a fi dispreţuite de administratorii muzeului naţional, tăbliţele au fost achiziţionate cu preţul de 5000 de franci, de către palatinul (guvernatorul) Ungariei cu scopul de a îmbogăţi muzeul".

„D-l de Wailly îl urmează pe d. Massmann în examinarea scrisului tăbliţelor cerate. Profesorul de la München compară diversele elemente a unei părţi cu un număr destul de mare de inscripţii reproduse în textele lucrării sale cu ajutorul gravurilor în lemn, pe care le-a executat el însuşi, iar pe de altă parte cu un fragment de papirus care este păstrat în muzeul din Leyda şi pe care el primul a reuşit să-l descifreze. Din aceşti diferiţi termeni de comparaţie (cuvinte), rezultă că scrisul cursiv al acestor tăbliţe nu prezintă nici o literă a cărei formă să nu poată fi justificată de cîteva monumente autentice... Totodată d. de Wailly face o restricţie admiţînd această dovadă. »Ceea ce este adevărat despre fiecare element al alfabetului considerat în mod izolat, n-ar fi poate de aspectul general pe care îl prezintă corpul scrisului«. Această remarcă are fără îndoială valoarea sa, dar savantul francez mai adaugă »Nu se poate cere ca d. Massmann să găsească pe monumentele de piatră un scris al cărui ansamblu să fie asemănător cu cel al tablelor cerate«. Ni se pare că amintind absenţa diplomelor originale, care să se cobcare pînă la aceeaşi antichitate şi care să poată admite o comparaţie instructivă, el însuşi slăbeşte obiecţiile pe care le adresează d-lui Massmann, sprijinindu-se pe regulile paleografiei latine."

„În textul tăbliţelor d. de Wailly a relevat mai multe greşeli de ortografie şi cîteva pasaje obscure. El se întreabă dacă acesta este stilul destul de corect, satis correctus, de care vorbeşte d. Massmann. Noi credem că d-l Massmann a fost mai puţin inspirat cînd a admis fără restricţie, că textul tăbliţelor »anunţă decadenţa limbii şi o decadenţă vecină cu barbaria«. Asupra acestui punct noi sîntem de părerea d-lui de Wailly, însă credem că aceste greşeli şi aceste nonsensuri sînt o nouă dovadă a autenticităţii acestor tăbliţe."

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

„Nu trebuie să uităm că sîntem aici în inima Daciei, o țară barbară prin excelență. Nu vă mai amintiți de Ovidiu?:

Ergo erat in fatis Scytarum quoque visere nostris!.
Bietul poet auzea aici vorbindu-se o grecească foarte impură, o limbă Getico barbara facta sono.

Noi știm că inscripțiile se găsesc pe monumente, că latina folosită în Dacia era cam barbară. Regret că n-am copiat cîteva /cuvinte/, fiindcă îmi amintesc a fi citit la Grădiște sau altundeva, unde se găsesc în parte greșelile semnalate de d. de Wailly. În mai multe din aceste inscripții se puteau vedea întorsături care nu erau deloc latine, expresii care par explicabile, chiar mai mult, se citeau cuvinte cu totul noi și care niciodată n-au fost în uz la Roma. Astfel nu numai inscripțiile menționează un collegium aurariorum, un collegium negotiatorum și un collegium fabrorum, ceea ce nu-i nimic surprinzător, dar ele mai semnalează și collegium hecatenorum și dendrophororum. Cine sînt barbarii, adevărat că elenizați puțin, care au născocit aceste cuvinte?"

„Acest lucru se explică prin data cuceririi Daciei și prin îndepărtarea acestei provincii. Dacia era situată la extremitatea imperiului; societatea romană nu s-a plantat acolo. Traian a adus acolo coloniști scoși din Spania și Macedonia, care au stabilit o garnizoană. Aceștia împreună cu cortegiul obișnuit de administratori au fost întregul element roman pe care l-a introdus. Nu trebuie deci să cerem monumentelor din Dacia limba lui Cicero, care a început deja să se altereze și în Italia și se poate spune, fără a risca deloc, că procesele verbale ale dietelor din Transilvania sînt întocmite azi într-o limbă mult mai corectă, decît ar fi fost în secolul al II-lea actele în uz ale minerilor din Alburnum".

„În încheiere credem că se poate admite autenticitatea tăbliițelor latine. Unele suspiciuni pe care le-a ridicat d. de Wailly dispar dacă ne gîndim că el raționa pe baze false. Procesul verbal al descoperirii, pe care se mira de a nu-l găsi de loc, se află la Academia din Pesta. În ceea ce privește obiecțiunile privitoare la scrisul și textul tăbliițelor, care singure subzistă, se pare că azi ele n-au destulă putere de a infirma opinia adoptată de d. Massmann și de academicienii unguri".

„Regretăm de a nu putea exprima aceeași părere privind tăbliițele grecești. Acestea par a avea caractere de falsitate atît de evidente, că Academia din Pesta[14] n-a ezitat a-și formula net reflecția sa. Ceea ce frapează chiar de la început este aspectul acestor tăbliițe, după cum a remarcat cu drept cuvînt d. Latronne în același număr citat din Journal de Savants, este o contradicție izbitoare între starea tăbliițelor și scrisul, pe care îl vedem imprimat pe ele. Prin toate caracterele lor exterioare ele seamănă tăbliițelor latine și trebuiau în consecință să fie datate din aceeași epocă; în timp ce literele, abreviațiunile etc. departe de a aparține greceei cursi-

---

14. *Jurnalul Academiei Maghiare*, nov. 1842 și aug. 1845.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ve din secolul al II-lea, par a fi trasate de un oarecare şcolar din zilele noastre. Primul gînd care ne vine în minte este că un individ a imitat cu abilitate tăbliţele latineşti, aşa fel ca să le dea aspectul tăbliţelor antice şi acolo a transcris o inscripţie grecească oarecare".

„Suspiciunile care se ridică primesc consistenţă dacă ne gîndim că era imposibil de a regăsi istoria descoperirii tăbliţelor greceşti. Puţinele informaţii pe care am reuşit a le deţine sînt bine făcute, trebuie să recunoaştem, pentru a inspira îndoieli şi mai îndrăzneţe. De fapt o singură persoană din Transilvania a atras atenţia asupra acestor tăbliţe, care este comerciantul Samuel Nemes, iar acesta le-a vîndut d-lui Jankovich. Nimeni nu-şi aminteşte de a fi auzit vorbindu-se de această descoperire, care n-a lipsit a produce atîta vîlvă, mai ales după descoperirea tăbliţelor latineşti. Nemes pretinde că ele au fost scoase dintr-o subterană aproape de Trascău în 1807 sau 1808, de către un preot din împrejurimi. N-a putut însă niciodată să precizeze epoca descoperirii, nici de a-l numi pe preotul care a avut norocul de a o face. Punînd la o parte aserţiunile lui Nemeş, pe care sîntem autorizaţi a le respinge, rezultă din investigaţii făcute că Nemes a achiziţionat şi a păstrat cîtva timp tăbliţe cerate, după cum am spus mai sus, s-a dus din Transilvania la Pesta pentru a le oferi d-lui Jankovich în afara tăbliţelor latineşti, tăbliţele greceşti de care nimeni nu ştia că au fost descoperite."

„Nu ne vom extinde mai mult asupra tăbliţelor, a căror falsificare ne pare demonstrată; vom spune numai cîteva cuvinte despre opt rînduri de fi explicat nici la Paris, este foarte cunoscut în Ungaria. El era în uz la huni şi la unguri, care l-au păstrat pînă în epoca trecerii lor la creştinism. Se ştie că Ştefan cel Sfînt a adoptat literele trimise de la Roma şi a scos din uz scrisul huno-scitic; însă el n-a dispărut în întregime şi la începutul acestui secol /al XIX-lea — n. n. / era încă predat în şcoli săteşti, la cel mai tenace trib unguresc, la secuii din Transilvania, formaţi după cum am spus în alt loc, din soldaţii lui Attila (teorie depăşită — n.n)".

„Rîndurile de scris hunic, care sînt în limba maghiară, au fost transcrise după un pergament care există în Ungaria, cu scopul evident de a dubla valoarea sa istorică şi în consecinţă preţul tăbliţelor. După explicaţia dată de d. Alexandru Székely, profesor la colegiul universitar din Cluj, care este familiarizat cu alfabetul huno-scitic, rîndurile ungureşti cuprind o chemare la arme adresată maghiarilor şi secuilor de Gyula, principele Transilvaniei atunci cînd Ştefan cel Sfînt a voit să alipească acest principat la regatul apostolic/ 1016/. Cei care au admis autenticitatea tăbliţelor au presupus că Gyula aflînd un loc liber sub scrisul grecesc, a profitat pentru a trasa cîteva rînduri. Dar scopul falsificatorului este foarte clar, pentru ca o asemenea explicaţie să poată fi admisă. Se observă că el a contat pe respectul religios, pe care ungurii îl au faţă de istoria lor naţională şi el ştia bine că îşi va atinge scopul, prezentînd o suvenire din primele timpuri ale monarhiei".

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DIE BEMERKUNGEN DES AUGUSTE DE GERANDO UBER DIE WACHSTAFELN VON SIEBENBURGEN

(Zusammenfassung)

Der französische Schriftsteller Auguste de Gerando, welcher Siebenbürgen und seine Bewohner so schön beschrieb in seinem Buch „La Transylvanie et ses habitants", Paris 1845, umfasste hier zugleich seine Bemerkungen über die lateinische Wachstafeln aus dem II-ten Jh. welche unter den Jahren 1786-1855 in den Goldbergwerken von Alburnus Maior, heute Roșia Montana, Kreis Alba, entdeckt wurden. Der besondere Wert dieser einzigartigen epigraphischen Urkunden ist von allen Historikern hoh geschätzt, trotzdem fanden sich damals zwei französische Wissenschaftler, de Wailly und Latronne, welche ihre Authentizität bestritten und sie als Fälschungen betrachteten. Es ist das Verdienst des Auguste de Gerando, dass er vom Anfang in seine gegenwärtige Bemerkungen die Authentizität der siebenbürgischen Wachstafel anerkannte, mit gültige Beweisen bekämpfend die Behauptungen derer welche sich über ihre Authentizität zweifelten.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CULTURII REGHINENE PÎNĂ LA 1918

MARIN ȘARA

Atestat documentar, în anul 1228, Reghinul a jucat un rol important în viața social-politică, culturală și economică din Valea Superioară a Mureșului.

Din cele mai vechi timpuri pe aceste meleaguri a trăit și și-a desfășurat activitatea populația geto-dacă, fapt dovedit prin numeroase materiale arheologice, ca mormintele de incinerație descoperite la Dedrad, fragmente de ceramică, diferite obiecte găsite la Goreni, Batoș, Ideciul de Jos etc.

După părăsirea Daciei de către oficialitățile romane, populația daco-romană și-a continuat viața pe aceste meleaguri, după cum atestă marele număr de monezi și obiecte ceramice găsite la Reghin și împrejurimi, precum și în întreg teritoriul ocupat de către romani.

„Originea daco-romană a limbii și a poporului român a intrat în conștiința românilor; mase populare, cărturari și oameni politici, deopotrivă încă de la încheierea procesului de etnogeneză și de formare a limbii (secolele VII-VIII), conturîndu-se tot mai clar cu trecerea vremii".[1]

Cu toate că populația românească era majoritară în întreaga Transilvanie, ea a fost treptat frustrată de drepturile ei politice, sociale și economice, fiind nevoită să rabde jugul străin și să se ridice la luptă pentru redobîndirea drepturilor ei legitime. În această situație s-a aflat și populația românească din Reghin și împrejurimi, care de nenumărate ori s-a ridicat la luptă pentru libertate socială și națională. În toate împrejurările s-au ridicat din rîndul ei oameni de seamă, care s-au situat în fruntea luptei pentru deplina egalitate în drepturi cu celelalte naționalități din Transilvania, pentru afirmarea și recunoașterea drepturilor de la care au fost treptat înlăturați. Amintim pe Ioan Pop Maior, Petru Maior, Patriciu Barbu și mulți alții.

În Reghin, în perioada de care ne ocupăm s-a dezvoltat o bogată și fructuoasă viață materială, concretizată printr-o fecundă producție meșteșugărească și de exploatare a lemnului. Paralel cu aceasta, Reghinul a

---

[1]. Ștefan Pascu. *Făurirea statului național unitar român*, vol. 1., București, 1983. p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cunoscut o bogată viaţă spirituală, remarcîndu-se prin numeroasele instituţii şcolare, societăţi de lectură, presă, teatru, asociaţii culturale etc.

Fără a-l compara cu marile oraşe din Transilvania, Ţara Românească sau Moldova, considerăm că la mărimea şi posibilităţile lui s-a situat la loc de frunte în viaţa culturală a ţărilor române.

În ciuda unor condiţii vitrege în nenumărate rînduri, poporul român şi-a creat o cultură îndreptată pe făgaşuri specifice care i-au imprimat şi acele trăsături esenţiale: înclinaţia către creaţiile spirituale raţionale şi realiste, adaptate unor nevoi sociale şi naţionale imediate, vocaţia umanistă, predilecţia pentru îndrumare şi instruire pe căi accesibile, larga deschidere pentru informare, preponderenţa formelor laice de cultură, vocaţia manifestă către acţiune, formarea timpurie a conştiinţei istorice, legătura directă între preocupările de ordin cultural şi politic[2].

Odată cu secolul al XVI-lea sau chiar al XV-lea în ţările române începe a se pune accentul pe activitatea culturală, activitate concretizată în apariţia unor personalităţi de seamă şi a unei varietăţi de scrieri, în transformare şi extinderea culturii, în diversificarea preocupărilor intelectuale[3].

O direcţie culturală, prezentă în viaţa socială a poporului român încă din epoca primelor sale manifestări mature, a constituit-o cultura pedagogică, orientată către cea mai răspîndită formă a sa, cultura şcolară promovată de la început prin şcolile mănăstireşti şi episcopale[4].

Astfel, în zona Reghinului, pe valea Gurghiului şi Valea Beicii, sînt menţionate mai multe mănăstiri unde s-au produs primii germeni de „lumină".

În Reghin este amintită o şcoală orăşenească încă din anul 1483[5], unde sînt amintiţi ca „profesori" în Reghin, Matei şi Martin, cel din urmă fiind fiul lui George Valach de Bartfa. Se pare că existenţa şcolii din Reghin nu a fost efemeră, deoarece pe aici, pe aceste uliţe strîmte de burg medieval, şi-a purtat paşii apostolul reformei, Honterus. De aici, şi-a dus acţiunea în satele din jur şi ca rezultatele obţinute să fie consolidate, a iniţiat înfiinţarea unei şcoli prin anul 1540, în care să fie instruiţi şi fii satelor din jur. Aceasta a fost prima luminiţă care a început să pîlpîie în bezna secolului al XVI-lea, în această zonă.... Modestă şcoală iniţiată de Honterus, a înfruntat vremile, a risipit bezna şi a dus tot mai multă lumină în casele tîrgoveţilor[5].

Şcolile au fost primele lăcaşuri ale culturii, unde alături de educaţie şi instrucţie se desfăşoară o intensă activitate de culturalizare.

La Reghin, alături de populaţia românească, care pînă la 1918, a fost pusă pe plan secundar în viaţa politică şi economică, au trăit şi au convieţuit împreună şi populaţia maghiară şi săsească, privilegiate din toate

---

[2]. Adela Becleanu Iancu, *Geneza culturologiei româneşti*, Iaşi, 1974, p. 52.
[3]. *Ibidem*, p. 51.
[4]. *Ibidem*, p. 57.
[5]. Bekefi R. *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, 1906, p. 149, 329.
[6]. Holircă Aurel, *Un vechi centru cultural: Reghinul*, în *Vatra*, seria nouă, Tg.-Mureş, anul IV, nr. 35 din 20 februarie 1974, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

punctele de vedere, care și-au creat o cultură spirituală apreciată prin realizările ei. Ostilitatea și dușmănia propovăduite de către autoritățile habsburgice și clasele exploatatoare dominante, nu au fost împărtășite de majoritatea populației, fapt ce s-a concretizat prin relațiile sociale, economice și culturale existente și dovedite de istorie.

În ciuda ostilității manifestate de potentații celor trei națiuni privilegiate, situația românilor s-a îmbunătățit totuși întrucîtva în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. La 1700, unirea cu Roma, care s-a dovedit un eșec pe plan politic, a avut efecte salutare în planul educației și culturii. Guvernul imperial de la Viena a încurajat primirea în liceele și colegiile catolice din Transilvania a candidaților români la preoție pentru a întări biserica. Biserica a acordat fonduri care să permită celor mai buni studenți frecventarea instituțiilor de înaltă învățătură din Viena și Roma[7].

În 1781, Iosif al II-lea a aprobat înființarea unui sistem de școli elementare pentru uniți, și în 1786, un altul pentru ortodocși. Reformele lui Iosif al II-lea stabileau un cadru în care românii puteau lucra pentru emanciparea lor, dar în interesele monarhiei unitare[8].

La Reghin, înființarea unei școli cu limbă de predare română datează de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Localitatea apare în Conscripția Clain din anul 1733[9], document care nu consemnează existența vreunui preot sau a unei biserici, populația fiind deservită de cea din Reghinul Maghiar. Totuși aceasta dovedește că la Reghin a existat o comunitate românească puternică, și în anii următori și-a construit un lăcaș de cult și o școală. Dr. I. Rațiu apreciază că printre școlile înființate de Gh. Șincai a fost și școala din Reghin[10].

Petru Maior, cînd în 1784 a ocupat postul său la Reghin, a găsit acolo o școală „normală", una din cele înființate prin ordinul lui Iosif al II-lea. În ea învățau feciori ai preoților și diecilor din împrejurimile Reghinului și copiii familiilor românești mai înstărite.

„Petru Maior, menționează Lucian Blaga[11], protopop la Reghin, manifestă o pasiune pedagogică vrednică de a fi pusă paralel cu cele mai ilustre exemple străine. Această pasiune pedagogică se manifestă în organizarea școlilor în acea perioadă precum și prin activitatea desfășurată ulterior la Budapesta prin tipărirea cărților".

Încrederea în cultură, în rolul ei progresist, precum și faptul că românii au dreptul la această cultură, o va arăta Petru Maior în „Istoria pentru începutul românilor în Dacia", cînd referindu-se la raportul dintre națiuni arată: „Este adevărat, că nimic nu este mai potrivnic cu na-

---

7. Ketith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 9.
8. *Ibidem*, p. 16.
9. Arhivele Statului Blaj, Fond Mitropolia Română Unită, Acte episcopale, nr. 1/1733
10. Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 254.
11. Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tura decît ca naţiile cele cu ajutorul lui Dumnezeu cultivate să se îngrijească şi pentru luminarea celorlalte naţii ce sînt puţin fericite, pentru că toţi oamenii au deopotrivă trup şi suflet, pricepere şi voinţă, deci dar toate naţiile fireşti se cuprind în marea naţie a neamului omenesc iar deosebitele numiri ale singuratecelor naţii sînt numai întîmplătoare[12]".

Problema răspîndirii culturii în popor l-a preocupat atît de mult, încît atunci cînd e nevoit să se apere împotriva celor care îi negau activitatea şi căutau să i-o umbrească, în „Răspuns la cîrtirea care s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior," va exclama „că pururea a căutat prilej cum de cum să poată lucra mai mult spre cultura şi folosul neamului românesc".[13]

În primii ani ai secolului al XIX-lea, paralel cu construirea bisericii greco-catolice, se preconiza şi construirea unei şcoli. La construirea acestor două edificii o contribuţie însemnată a avut Petru Maior, care a beneficiat şi de ajutorul material al unor cetăţeni mai înstăriţi, cum era familia comerciantului român-macedonian Gheorghe Marinovici.

Într-o situaţie şcolară întocmită la Blaj, în decembrie 1786, sînt înşirate şcolile româneşti înfiinţate în 1782 printre care figurează şi şcoala din Reghin, care avea un total de 28 elevi dintre care 22 cu o frecvenţă mai bună, iar 6 cu frecvenţă sporadică[14]. Dascăl al şcolii era Ioan Pamfilovici, care, aşa cum menţionează Aurel Holircă[15], a fost numit odată cu Ariton Barbulovici de la şcoala din Milaş.

La venirea lui Petru Maior la Reghin, şcoala nu avea o activitate bună, fapt ce reiese din scrisoarea episcopului Bob către Petru Maior, datată la 6 noiembrie 1785 din care cităm: „Socotind lipsa care ar avea M(aghiar) Reghinul de o şcoală nu numai pentru sine ci şi pentru satele cari sînt prin prejur şi au lipsă de învăţătură, am fost reprezentăluit în gubernium să să milostivească a muta şcoala de la M(aros) — Vaşarheli, unde nu era atîta lipsă, cu dascăl cu tot la M(aghiar) — Reghin şi s-au şi milostivit înaltul gubernium a-mi îngădui această cerere a mea. Drept aceia, frăţia-ta vei avea grije de vei aşăza oriunde vei putea în eparhie-ţi pe diacul carele au fost pînă acuma în M(aghiar) — Reghin şi în locul şi în casa lui vei băga pe dascălul Dimitrie Pop, carele au fost pînă acuma în M(aros) — Vasarheli...[16]". La cursurile de vară din anul 1786, organizate şi ţinute de Gheorghe Şincai, a luat parte şi învăţătorul Dimitrie Pop din Reghin.

În Reghinul săsesc abia la trei ani după ridicarea bisericii, şcoala greco-catolică va fi deschisă, primul ei învăţător fiind Gabriel Matei, un

---

12. Dimitrie Macrea, *Petru Maior*, în *Limba română*, VI, 1957, nr. 4. p. 1.
13. *Ibidem*, pag. 125.
14. L. Protopopescu, *Contribuţie la dezvoltarea învăţămîntului din Transilvania 1774-1805*, Bucureşti, 1966, p. 82.
15. Aurel Holircă, *Şcoala din regiunea Mureşului superior în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea*, în *Marisia*, IX, 1979, pag. 220.
16. Petru Maior, *Scrieri şi documente inedite*, Ediţie îngrijită de N. Albu, Bucureşti, 1968 p. 15, 16,

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

excelent pedagog, elogiat de Alexandru Papiu Ilarian în paginile „Istoriei pentru începutul Românilor din Dacia Superioară[17]". La început această şcoală se numea trivială de la cuvîntul latin „trivium" (în evul mediu parte a învăţămîntului elementar care cuprindea gramatica, retorica şi dialectica) dar acum în aceste şcoli se preda citire, scriere şi aritmetica. În curînd această instituţie se va transforma în şcoală normală şi primea elevi care terminaseră o şcoală inferioară populară, trebuind să facă dovada cu o adeverinţă de absolvire care purta denumirea de „testimoniu", dar se primeau şi elevi pe baza unui examen prin care se adeverea că corespund cerinţelor şcolii respective. Din 1826, cînd şcoala este transformată în şcoală normală capotală, mulţi dintre preoţi şi dascăli mergeau la Blaj numai pentru examen, pentru a fi confirmaţi în funcţiuni[18].

În anul 1835 se construieşte un nou local de şcoală graţie generozităţii cetăţeanului Şerban Lupu, om cu stare, un sprijinitor dezinteresat al propăşirii neamului românesc, a ridicării lui culturale.

Construcţia acestei şcoli în anul 1835, reiese dintr-un protest respectuos adresat episcopului Alexandru Sterca Şuluţiu, împotriva destituirii nepotului său Izidor Sîngeorzan din postul de învăţător, în care se dau cîteva date privind istoricul şcolii: „Încă din anul 1834, cînd şcoalele naţionale, precum în toată Transilvania, aşa şi în ţinutul Sas-Reghinului, erau cu totul neglese (neglijate), pe lîngă toate greutăţile cu care avui de a mă lupta, mi-am propus cu spesele mele a ridica o şcoală naţională română, şi pe acest plan l-am şi realizat în anul numit, cumpărînd loc şi ridicînd un edificiu scolastic ce au costat 6.000 florini; totodată în acest obiect am contras cu preasfinţitul Scaun Episcopesc, în care s-a statornicit ca eu, ca Fondatore să fiu patronul şcoalei şi cînd se va afla din neamul meu vreun individ demn de provăzut cu recerinţele unui dascăl, acela să nu fie eschis. Pentru o fundaţiune statornică am locat capital 1.000 fr. şi pe lîngă aceia cele trebuincioase pentru dascăl şi conservarea şcoalei le-am dat din al meu, aşa cît singur cu ale mele spese am rădicat şi susţinut această unică şcoală naţională bine orînduită în acest ţinut. Fiindcă unicul scop întru fundarea şcoalei mi-a fost ca tinerimea română să primească o educaţie adevărată de ştiinţă şi virtute[19]".

Memorialistul Koós Ferenc[20], originar din Reghin, în amintirile sale, face unele precizări privind şcoala greco-catolică din Reghin, fiind nevoit, datorită îmbolnăvirii învăţătorului reformat din Reghinul Maghiar, şi datorită faptului că la şcoala romano-catolică copiii erau bătuţi, să urmeze cursurile acestei şcoli. Fericită ocazie pentru tînărul Ferenc, de a-şi însuşi primele noţiuni de limbă română, care-i vor fi atît de folositoare în timpul apostolatului de 15 ani la Bucureşti.

---

17. Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1867*, Bucureşti, 1971, p. 138.
18. Nicolae Albu, *Op. cit.* Blaj, 1944, p. 303.
19. Arhivele Statului. Filiala Blaj, dosar nr. 1852, nr. 317.
20. Koós Ferenc, *Életem és emlékeim* (Viaţa şi amintirile mele), vol. I, Braşov, 1890, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Este un fapt demn de menţionat că în preajma lui 1848, şcoala funcţiona cu trei învăţători: Gabriel Matei, Izidor Sîngeorzan şi Nicolae Moldovan. Izidor Sîngeorzan a participat activ la revoluţia din anul 1848/89 fiind tribun în legiunea lui Constantin Romanu-Vivu.

După revoluţia de la 1848 şcoala română din Reghin îşi reia activitatea cu un plan de învăţămînt mult îmbunătăţit şi cu cadre didactice bine pregătite care au obţinut calificarea profesională la Institutul pedagogic „Sf. Ana" din Viena.

În ceea ce priveşte planul de învăţămînt, canonicul Basiliu Raţiu arată că pe lîngă: „... a) Abecedar cu litere chirile şi latine. b) Ortografia pentru scrisoare cu litere latine. c) Catehism pentru norme şi triviale. d) Geografia Transilvaniei. e) Învăţătură contra vinarsului bine întocmită. f) Aritmetică pentru pruncii cei mai mici-se învaţă şi elementele limbii germane şi maghiare, lîngă acestea în unele cum e cea de la Sas-Reghin, şi elementele limbii latine; apoi: Istoria biblică pe scurt, Stilistica, Epostolografia, Aritmetica, cea mai solidă precum şi cele ce se ţin de Economia rurală[21].

Aflăm dintr-un raport al protopopului Crişan Mihail din anul 1852 că şcoala avea trei clase cu trei învăţători; la clasa I-a Nicolae Moldovan, la clasa II-a Izidor Sîngeorzan, iar la clasa III-a Ioan Tăslăuanu, care în 1852 a deschis „un curs pentru învăţătura magistrilor din protopopiat", cu durată de şase săptămîni, tratîndu-le metodica şi primind de fiecare candidat în medie cîte cinci florini[22].

Mai semnalăm venirea lui Vasile Dumbravă, absolvent al institutului din Viena, ca învăţător în locul lui Sîngeorzan, a lui Petre Anca în locul lui Nicolae Moldovan. În anul 1857 se înfiinţează al treilea post de învăţător ocupat de Nicolae Hărşianu.

Apreciind rolul instructiv-educativ al şcolii şi cvontribuţia ce o aduce şcoala la ridicarea nivelului cultural, un grup de cetăţeni români din Reghin, au cerut, în anul 1861, aprobarea mitropolitului Alexandru Sterca Şuluţiu pentru înfiinţarea unei „Asociaţii pentru susţinerea şi prosperarea durabilă a şcoalei naţionale române din Reghinul-Săsesc". Semnatarii memoriului îşi exprimau speranţa că vor putea aduna un capital de 7000 sau chiar de 10.000 fl., astfel putîndu-se ridica venitul şcolii la 1200 fl., sumă din care ar putea stabiliza situaţia materială a şcolii, asigurînd învăţătorilor un venit mai substanţial, material didactic necesar procesului de învăţămînt şi manuale pentru elevii săraci şi orfani. Se menţionează că în acelaşi timp suma respectivă ar permite în viitor înfiinţarea unei şcoli subreale... de care are românul trebuinţă ca de pîinea de toate zilele[23]. Găsim printre semnatarii acestui memoriu pe Teodor Şerban Lupu — proprietar, Alexandru Şiotropa perceptor, Ioan Rusu, Alexandru Silvaşi perceptor pensionar, Ioan Pop Maior — proprietar, George Marinovici, Nicolae Marinovici, George Grecu — comercianţi.

---

21. Arhivele Statului. Filiala Blaj, dosar an 1850, nr. 160.
22. Nicolae Albu, *Op. cit.* Bucureşti, 1971, p. 139.
23. *Amicul şcoalei*, nr. 41 din 14 oct. 1861, pag. 332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În anul 1857 această instituție școlară devine „Școală capitală principală" pe lîngă care funcționa și cursul pedagogic cu durată între 4-10 luni în funcție de pregătirea candidaților. Aceste cursuri au încetat în anul 1865 cînd s-a deschis preparandia de la Blaj[42].

Documentele germane menționează că școala greco-catolică din localitate a fost frecventată în anul școlar 1869-1870 de 60 de elevi și 10 eleve.... toți fără excepție de religie greco-catolică și de naționalitate română[25]. În document se arată care era programa de învățămînt cît și avearea școlii.

Cu toate realizările obținute, situația școlii greco-catolice din Reghin a rămas destul de grea. Într-un document purtînd titlul „Rațioținulu despre fundulu școlei romane din Reghinulu săsesc pe anulu 1864"[62], reiese că în cea mai mare parte a disponibilităților școlii au fost împrumutate particularilor care au rămas datori nu numai cu plata dobînzii ci și cu plata sumelor împrumutate. Din această cauză, protopopul Mihai Crișan a cerut în 1866, ca fondurile școlii să fie recuperate de la particulari și să fie investite în obligații bancare. Este de apreciat faptul că prin intermediul „Astrei", școala din Reghin, avea legături cu cercuri de intelectuali de dincolo de Carpați. Astfel în anul 1879, învățătorul Gheorghe Maior adresează o mulțumire publică lui I. M. Rîureanu din București, care a trimis școlii din Reghin, din operele sale 15 cărți de literatură pentru copii[27].

De fapt, este bine știut, că românii din Transilvania au ținut în permanență legături cu frații lor de peste Carpați, legături pe multiple planuri, cel cultural avînd o mare importanță în lupta pentru libertate națională.

Am menționat contribuția lui Teodor Șerban Lupu la dezvoltarea învățămîntului românesc. Acest mare patriot a avut demni continuatori, care cu spesele lor au ridicat în anul 1885, o nouă școală cu două săli de clasă. Amintim pe protopopul Baziliu Rațiu și avocatul memorandist Patriciu Barbu. Acesta din urmă, în anul 1886 a înființat la Reghin „Banca Mureșeană" cu un capital de 200.000 de coroane, din al cărei venit net anual a destinat pentru scopuri culturale 823 de coroane, după cum rezultă din bilanțul băncii pe anul 1906. Printre învățătorii care au funcționat la această școală numim pe Nicolae Manța 1862-1863, Gheorghe Crișan 1864-1869, Petru Ciobotaru 1880-1883, Mihai Pascu 1883-1884, și 1906-1907, Gheorghe Maior 1870-1911, tatăl renumitului om de știință Augustin Maior.

Numărul populației românești din Reghin fiind mereu în creștere, se simte necesitatea construirii unui nou local de școală. Pentru ridicarea

---

24. Nicolae Albu, *Op. cit.* p. 140.
25 *Beiträge zur Kentniss Sächsisch-Reen* (Contribuții la cunoașterea Reghinului săsesc) Sibiu, 1870, p. 273, 274.
26. Arhivele Statului. Filiala Blaj. Fond Mitropolia Română Unită. Dos. Directorii școlilor greco-catolice din Transilvania 25043/1865.
27. *Foaia scolastică*, Blaj, an VII, nr. 16 din 11/13 noiembrie 1879 p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

noii clădiri în care funcţionează azi Şcoala generală nr. 1, are merite deosebite învăţătorul director Alexandru Moldovan, care a funcţionat şi la fostul liceu „Florea Bogdan" din Reghin ca profesor suplinitor de muzică în anii 1920-1921. Şcoala a fost construită în anul 1931 învăţător fiind Pop Florea, care era şi director al şcolii de ucenici.

Despre şcoala din Apalina, actualmente înglobată în oraşul Reghin, prin actul întitulat „Alapítvány" (Fundaţiune) şi altul numit „Inventarumulu", ne sînt furnizate date interesante despre istoria învăţămîntului românesc din această localitate. Menţionăm că aceste documente se află în arhiva bisericii româneşti din Apalina. Ca urmare a cererilor făcute de populaţia românească către baronul Bornemisza Paul, prin administratorul Ioan Pop Maior, în jurul anului 1850 se fac primele încercări. Prin foaia de dotaţie „Alapítvány" a cărei original cu semnătură şi parafă a fost înaintat la Blaj în 1853, Bornemisza Paul a înzestrat şcoala cu suprafaţa de 27 cubici de pămînt (circa 7 ha) şi finaţe în diferite locuri din hotarul Apalinei, cu destinaţia expresă ca veniturile să folosească „propăşirii tinerimei", să completeze la salariul învăţătorului.

Ca urmare a acestui act, la 1852 se ridică o şcoală lîngă biserica română veche de lemn construită la 1824 (în prezent demolată). După 1884 se preconizează construirea unui nou local de şcoală, care se înfăptuieşte în 1885. Printre cei mai de seamă învăţători amintim pe Roman Alexandru, care a funcţionat în perioada 1890—1929, om destoinic, gospodar, care apăra drepturile locuitorilor.

Referindu-ne la începutul şcolii româneşti din fosta comună Iernuţeni, înglobată în oraşul Reghin, consemnăm anul 1875. Şcoala a luat fiinţă pe lîngă biserica greco-catolică, preoţii acestei biserici fiind totodată şi directorii şcoli. Primul local de şcoală era construit din lemn lîngă biserică şi avea o singură sală de clasă şi o cameră mică pentru învăţător. Documentele consemnează pe Alexandru Roman, ca primul învăţător, care venea de la Apalina şi preda două zile pe săptămînă la cele 4 clase. Începînd cu anul 1885, şcoala avea un învăţător localnic, pe Alexandru Mureşan, care preda la cele 4 clase. După absolvirea celor 4 clase, elevii mai făceau încă trei clase de repetiţie, frecventînd seara în două zile pe săptămînă. Anual frecventau în cele 4 clase şcolare şi cele trei de repetiţie între 50-60 elevi. Între 1 sept. 1904 şi 1 sept. 1906, învăţătorul şcolii era Sighişoreanu Alexandru. În această perioadă datorită pasiunii acestui învăţător, la Iernuţeni s-a desfăşurat o fructuoasă activitate, echipele de teatru, călăşari şi cor şi-au cîştigat o faimă în tot judeţul. Un demn continuator a fost învăţătorul Alexandru Moldovan, care pe lîngă activitatea desfăşurată la catedră s-a remarcat prin noul suflu dat muncii culturale, prin felul cum a ştiut să mobilizeze populaţia românească la toate acţiunile îndreptate spre ridicarea conştiinţei naţionale şi libertatea poporului român. Trecînd la şcoala din Reghin, i-a urmat un fiu al satului, Alexandru Şuteu în perioada 1914-1920, cînd a trecut în învăţămîntul secundar la Reghin şi de aici la Tg.-Mureş. În această perioadă bărbaţii fiind mobilizaţi pe front, echipele înfiinţate de Alexandru Sighişoreanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

s-au descompletat şi manifestările culturale au stagnat. Alexandru Şuteu a fost preşedintele C.N.R. din 1918.

Nevoia de a se perfecţiona, de a-şi apăra drepturile, a făcut ca învăţătorii să se organizeze în asociaţii. Primul document care ne vorbeşte de problema organizării învăţătorilor din această zonă, este „Protocolul luat în 12 septembrie 1863 la Inspecţiunea districtuală greco-ortodoxă a Tractului Tordei Superioare, de către corpul învăţătoresc al şcoalelor populare din acest tractu". Conferinţa a avut loc la şcoala din Idicel, fiind de faţă un număr de 15 învăţători.

Măsuri pentru perfecţionarea cadrelor didactice se iau în continuare, fie prin conferinţele care se ţin, fie prin editarea unor lucrări de specialitate sau prin cursurile care se ţin vara. La 6 iulie 1882, prin discutarea noului statut, asociaţia învăţătorilor se reorganizează purtînd denumirea „Reuniunea învăţătorilor greco-ortodocşi români din districtul al VIII-lea de învăţămînt al Reghinului". Despre organizarea învăţătorilor de la şcolile confesionale greco-catolice, menţiunile de organizare apar mult mai tîrziu, cu toate că şi ei erau organizaţi, ţinînd conferinţe etc. Prima menţiune despre o încercare de organizare apare în protocolul luat în şedinţa senatului şcolar al tractului Reghin, ţinută la 8 sept. 1887, la şcoala română greco-catolică din Reghin . . .[28].

Un aspect important al vieţii şcolilor româneşti din Reghin şi împrejurimi îl reprezintă activitatea Despărţămîntului Reghin al Reuniunii învăţătorilor din Arhidieceza greco-catolică Alba-Iulia şi Făgăraş. Revista „Foaia şcolastică" nr. 17 din 1913, cu ocazia şedinţei generale a învăţătorilor, informează că Despărţămîntul Reghin are 34 de membri fondatori şi 25 ordinari, printre care se aminteşte: Grigore Bucur, Romulus Cătărig, Gheorghe Maior, Florian Pop, Ioan Suciu, George Şuteu, Traian Veţian etc.

În anul 1914 apare o formă superioară de perfecţionare a cadrelor didactice sub denumirea de „Cursuri suplimentare pentru învăţătorii şcolilor primare".

Mult mai privilegiate, cu condiţii materiale mai bune au fost şcolile cu limbă de predare germană şi maghiară.

Referindu-ne la şcolile germane, izvoare mai demne de încredere le găsim la începutul secolului al XVII-lea, după ce, cea mai mare parte a populaţiei a îmbrăţişat reforma religioasă. În anul 1619 oficialitatea bisericească din Reghin elaborează „Canoanele sau statutele după care rectorii şcolilor din capitlul Reghinului vor trebui să-şi ordoneze viaţa şi obiceiurile cu supuşii lor"[29]. Acest regulament cuprinde trei părţi: 1) Privitor la şcoală. 2) Faţă de biserică. 3) Faţă de capitlu, decan şi preot. După ce se ocupă de colaborarea dintre învăţător-preot şi de pregătirea profesională a dascălului, sînt enumerate îndatoririle învăţătorului faţă de educarea şi instruirea tinerei generaţii.

---

[28]. Arhiva bisericii ortodoxe din Reghin-Registrul de protocoale, volumul II, 1906-1919.

[29]. Arhivele Statului Sibiu. Dulep X 6-8. 70 Liber Capitularis Alini Capituli Regnensis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Alte documente din secolul al XVIII-lea amintesc printre alţii pe Heinrich Schuster[30], care înşiră un protocol administrativ consistorial din anul 1786 şi un registru de casă din 1778, care conţine sume mici plătite învăţătorilor ca leafă. Conform acestor izvoare, la Şcoala din Reghin, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea existau 4 învăţători: un rector, un cantor, un colaborator şi un campanator (clopotar). În anul 1792 cînd s-a înfiinţat şi conrectoratul s-a mărit numărul învăţătorilor; tot în acest an s-au stabilit salarii fixe pentru învăţători, s-a alcătuit un regulament şcolar. Se menţionează şi organistul care instruia şi fanfara (Turner), aşa că aceasta apare din anul 1818 ca o orchestră bisericească. Documentele atestă că la începutul secolului al XIX-lea Reghinul cunoaşte o prosperitate materială care se răsfrînge şi asupra dezvoltării învăţămîntului. Astfel, în anul 1822 se construieşte o şcoală nouă cu patru săli de clasă, iar clădirea ridicată la 1778 a fost transformată în locuinţă pentru învăţători. Evenimentele din timpul revoluţiei de la 1848, incendierea şi prădarea oraşului de către trupele secuieşti pornite din Lutiţa (jud. Odorhei), au avut repercusiuni şi asupra vieţii culturale. Şcoala evanghelică, după 1—2 noiembrie 1848, a ajuns aproape în pragul desfiinţării, clădirile şcolii au fost arse, învăţătorii au părăsit oraşul. Spre sfîrşitul anului 1849 în postul de rector al stabilimentului şcolar evanghelic a fost numit Ştefan Roth, care sprijinit de către preotul Johann Orendi şi de către predicatorul Johann Kinn a pus din nou şcoala în bună funcţionare. Cu sprijinul cetăţenilor s-a lărgit spaţiul necesar şcolii. În 1869 şcoala reală inferioară s-a transformat în gimnaziu real inferior, cu intenţia de a îmbina scopurile practice ale şcolii reale cu scopul de a da o cultură umanistă generală elevilor. Începînd cu anul şcolar 1883—1884 s-a transformat într-un gimnaziu umanist. Caracterul acesta s-a menţinut pînă la sfîrşitul primului război mondial.

Creşterea numărului de elevi, transformarea şcolii în gimnaziu, a determinat construirea unui nou local. Astfel în anul 1888 pe baza planurilor executate de maistrul constructor Mihai Seyfried[31] s-a făcut o nouă construcţie. Pe lîngă şcolile cu profil mediu (şcoala reală inferioară, gimnaziul real inferior, gimnaziu) a funcţionat şcoala elementară şi şcoala de fete. Şcoala elementară de băieţi a fost împărţită în trei clase, şcoala de fete în patru clase. În cazul sprijinirii activităţii şcolilor, în 1871 se creează o „Asociaţie pentru fond şcolar", care are ca bază de început sumele donate de Traugott Wachner (150 fl) şi Samuel Wagner (200 fl).

---

[30]. Schuster H. *Geschicte des Sächsisch-Regener Gymnasiums* (Istoria gimnaziului din Reghinul Săsesc) În: *Program des vierklassigen evangelischen Gymnasiums in Sächsisch-Regen am Schlusse des Schuljahres 1894/95* (Programarea gimnaziului evanghelic de 4 clase din Reghin la sfîrşitul anului şcolar 1894 95), Sibiu, 1895, p. 5.

[31]. Hellwig W., *Geschichte, Beschreibung und Einweichnungsfeier des neuen Gymnasialsgebeudes der ev. Kirchengemeinde in Sächsisch Regen* (Istoria, descrierea şi inaugurarea noii clădiri de gimnaziu a comunităţii bisericeşti evanghelice din Reghinul săsesc) În: *Programa gimnaziului din Reghinul săsesc pe anul şcolar 1893/94* Sibiu, 1894 p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Școala evanghelică din perioada de care ne ocupăm a parcurs un drum evolutiv îndelungat, a contribuit la creșterea nivelului de cultură a cetățenilor orașului, ea fiind frecventată de numeroși români și maghiari.

Învățămîntul în limba maghiară a parcurs și el un drum ascendent, ținînd seama că populația maghiară și săsească erau privilegiate, în aceea perioadă avînd condiții de dezvoltare mai bune față de populația băștinașă. Școala reformată din Reghin a fost după ultimele documente — dintre școlile cu limba de predare maghiară — cea mai veche, deși știri aflăm deabia în anul 1786[32]. În anii 1836—1837, singurul învățător al acestei școli a fost Siklódi Ferencz, urmat în 1837 de Szabó Ștefan, absolvent al Colegiului reformat din Tg.-Mureș, care desfășoară această nobilă misiune timp de 53 de ani, respectiv pînă în anul 1890. De fapt multe știri despre activitatea acestei școli ne sînt furnizate de către memorialistul Koós Ferencz[33], născut la Reghin, unde a urmat cursurile școlii primare la școala bisericii reformate din localitate. Aflăm că în acea perioadă școala nu avea o clădire potrivită pentru buna desfășurare a cursurilor, de abia prin 1837, învățătorul Szabó Ștefan, preia inițiativa, construindu-se o clădire nouă.

Despre învățătorul Szabó Ștefan, memorialistul Koós Ferencz notează: „. . . un om blînd, binevoitor plin de sîrguință și atunci cînd trebuia, autoritar și exigent. . . .".

Începînd cu anul 1793 este angajat un învățător și pe lîngă biserica reformată din Iernuțeni, în persoana lui Bende János, care a îndeplinit și funcția de cantor pînă la data morții sale în anul 1808, dar o clădire pentru școală se construiește abia în anul 1840, pînă la această dată cursurile se țineau în locuința învățătorului.

În anul 1782 pe lîngă parohia romano-catolică din Reghinul săsesc se organizează o școală elementară, care în 1829, din mijloacele bănești ale comunității construiește o nouă clădire. Din anul 1845 școala va funcționa cu patru clase și doi învățători[34].

Odată cu izbucnirea revoluției burghezo-democratice de la 1848, școala romano-catolică și-a întrerupt activitatea pînă în anul 1851, cînd este deschisă din nou sub conducerea lui Hügel Anton. Consemnăm anul 1860 cînd se deschide o școală de fete condusă de Schrimank Ecaterina.

În Reghinul săsesc, o școală a comunității reformate s-a înființat la 1861, cu un fond de 713 fr. 94 cr. și cu o dotație anuală de 200 fr. din casa alodială.

Paralel cu instituțiile de învățămînt susmenționate, în Reghin a funcționat începînd cu anul 1863, o școală evreească, cu doi învățători.

În ultimele decenii ale sec. al XIX-lea se acordă o atenție tot mai sporită instruirii ucenicilor care învățau în oraș diferite meserii. S-au or-

---

32. Pallas A, *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely szabad kir. város népoktatási intézeteinek története* (Istoria instituțiilor de instrucțiune publică din județul Mureș-Turda).
33. Koós Ferenc, *Op. cit.*, p. 26.
34. Pallas A. *Op. cit.*, pag. 354.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ganizat şcoli duminicale, atît pe lîngă gimnaziul evanghelic cît şi pe lîngă şcoala romano-catolică din Reghinul săsesc. — Ziarul „Régenvidék" (Regiunea Reghinului) arată că 2/3 din cei 250-280 ucenici sînt români şi maghiari, şi numai 1/3 germani, fiind instruiţi de învăţători germani.

Tot în domeniul învăţămîntului asistăm la încercări de organizare a învăţămîntului preşcolar, care s-a realizat în anul 1887, pe lîngă gimnaziul evanghelic, iniţiatorul fiind Wilhelm Heliwig[35].

Făcînd o analiză asupra activităţii desfăşurate de instituţiile de învăţămînt din acea perioadă, trebuie să menţionăm că şcolile româneşti, germane şi maghiare au fost şcoli confesionale subordonate autorităţii bisericilor.

Cu toate carenţele datorate epocii, sistemului social-politic existent, şcolile au avut un rol pozitiv în procesul instructiv-educativ, în propagarea culturii în rîndul populaţiei.

Programele culturale organizate de către şcoli în faţa cetăţenilor oraşului, cu ocazia unor evenimente, au fost prilejuri de a cunoaşte mai bine şi a populariza cele mai frumoase creaţii populare şi culte atît româneşti cît şi germane şi maghiare.

De fapt trebuie să evidenţiem importanţa deosebită a şcolii româneşti încă din veacul al XVIII-lea, fapt care dovedeşte viabilitatea comunităţii româneşti din localitate cît şi preocupările pentru emanciparea românilor, cunoscînd faptul că iluminismul românesc din Transilvania a văzut în şcoli o armă puternică în lupta pentru ridicarea culturală a românilor, în scopul realizării şi desfăşurării luptei naţionale a populaţiei româneşti.

ASOCIAŢII ŞI SOCIETĂŢI CULTURALE

Ampla mişcare de regenerare naţională ce a cuprins societatea românească aflată în pragul formării naţiunii, cînd procesul de destrămare a feudalismului se accentua sub imperativul dezvoltării materiale şi spirituale accelerate, a determinat mutaţii remarcabile pe plan spiritual, producînd o înnoire a ideilor[36].

Acest lucru se observă şi în ţinutul Reghinului, cînd viaţa culturală a oraşului s-a îmbogăţit prin crearea unor asociaţii şi societăţi culturale pentru literatură, ştiinţă, muzică, educaţie etc. Prin activitatea acestora, viaţa spirituală s-a ridicat la noi cote valorice.

În Transilvania se remarcă încă din anul 1861 „Asociaţiunea pentru literatura română şi cultura poporului român", care a devenit centru de gravitaţie al năzuinţelor culturale, morale, sociale şi al aspiraţiilor naţionale ale tuturor românilor, din acest ţinut strămoşesc. Scopul principal al acestei Asociaţii a fost luminarea poporului român, răspîndirea ştiinţei de carte, a culturii în rîndul maselor populare. Sub impulsul acestor

---

35. *Beiträge zur Kentniss*... p. 275
36. Adela Becleanu Iancu, *Op. cit.* Iaşi, 1974, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

măreţe idealuri se înfiinţează şi la Reghin la 2/14 aprilie 1874 „Despărţămîntul XVII Reghin al Astrei" membrii acestuia fiind hotărîţi să contribuie prin munca lor la ridicarea economică şi culturală a maselor, a conştiinţei lor naţionale.

Înfiinţarea Despărţămîntului XVII Reghin al „Astrei" a constituit un mare eveniment, el fiind acela care a contribuit şi impulsionat ridicarea nivelului cultural al populaţiei româneşti de pe aceste meleaguri, făcînd ca lumina ştiinţei şi a culturii să pătrundă în casa ţăranului român[37].

De-a lungul timpului şi-a dovedit rostul şi scopul pentru care a fost înfiinţat. Acest lucru s-a datorat entuziasmului şi pasiunii cu care au lucrat cei puşi să conducă destinele acestui despărţămînt, ca Ioan Pop Maior, Patriciu Barbu, Petru Uilăcan, Galaction Şagău şi Dr. Ioan Harşia. Printre obiectivele propuse au fost instruirea adulţilor, formarea de coruri de adulţi sau copii, organizarea de serbări populare, cultivarea grădinilor, pomicultura şi agricultura. Aceste realizări au impus despărţămîntul în viaţa Asociaţiunii, fiind de nenumărate ori evidenţiat.

Ca o recunoaştere a acestor realizări meritorii, două din adunările generale ale Astrei s-au întrunit la Reghin, în 1875 şi 1890[33]. Pe lîngă hotărîrile luate, care au impulsionat întreaga activitate, menţionăm participarea unor personalităţi de prestigiu ale vieţii culturale şi politice româneşti din Transilvania ca: Iacob Bologa, I.V., Rusu, Visarion Roman, Ilarion Puşcariu, I. Popescu, Gheorghe Pop de Băseşti, Axente Sever, A. Bîrseanu etc. Cele două adunări ale Astrei, au constituit adevărate sărbători naţionale culturale. Alături de Ioan Pop Maior şi Patriciu Barbu o contribuţie de seamă şi-a adus avocatul Dr. Ioan Harşia, care a deţinut funcţia de preşedinte în perioada 1910-1914. Consolidînd înfăptuirile realizate, a introdus noi forme de instruire a maselor, înfiinţînd în fiecare sat agenturi culturale şi biblioteci poporale.

Desfăşurîndu-şi activitatea de început sub un regim străin, Astra reghineană a reuşit să unească populaţia românească din toate satele aparţinătoare sub un singur steag, i-a făcut să se cunoască mai bine, să-şi preţuiască limba şi obiceiurile, să aibă o dezvoltată conştiinţă naţională.

Un merit deosebit în ridicarea culturală a maselor muncitoare a avut-o „Societatea culturală a meseriaşilor români din Reghin", înfiinţată în anul 1912, cu scopul mărturisit „promovarea intereselor culturale şi morale ale meseriaşilor români din Reghinul săsesc prin instituirea unui cabinet de lectură cu bibliotecă, aranjarea de serate literare, producţiuni declamatorice teatrale şi prelegeri publice, înfiinţarea unui cor vocal şi instrumental[39] . . ."

Societatea a avut de la început personalitate juridică şi a constituit un bun cadru organizatoric atît pentru educarea maselor româneşti mai

---

[37]. Marin Şara, *Despărţămîntul Reghin al „Astrei"*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 313.
[38]. Grigore Ploeşteanu, *Aspecte ale vieţii culturale din Reghin în epoca modernă*, în *Reghinul cultural*, *Tg.-Mureş*, 1982 p. 32.
[39]. *Statutele Societăţii meseriaşilor români din Reghinul săsesc*, Reghinul săsesc, 1913, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ales a meseriaşilor, cît şi pentru afirmarea talentelor în muncă culturală[40]. Primul preşedinte al acestei societăţi a fost protopopul Ariton M. Popa, iar vicepreşedinte inginerul Florea Bogdan. Pentru a activiza societatea, se hotărăşte tipărirea statutelor în 1000 exemplare şi se încredinţează fiecărui membru din comitet cîte o listă şi un chitanţier ca să înscrie noi membri.

Societatea şi-a început activitatea destul de anevoios; datorită acestui fapt, abia la 26 octombrie 1913, s-a putut ţine prima adunare generală a societăţii, unde Ariton M. Popa arăta că „...se cere o muncă stăruitoare şi unitară concentrică spre a îndeplini în scurt ce altora le-a fost de veacuri[41]. Urmărindu-şi scopurile pentru care a fost creată, se hotărăşte înfiinţarea unei biblioteci, asigurîndu-i-se local corespunzător şi înjghebarea corului tinerilor meseriaşi români sub conducerea învăţătorului Alexandru Moldovan. Paralel cu acestea, conducerea societăţii a manifestat o preocupare deosebită pentru ucenicii români, care învăţau diferite meşteşuguri la meseriaşii din oraş.

Din protocolul şedinţei comitetului din 1 martie 1914, aflăm că învăţătorul Alexandru Moldovan a dăruit un număr de cărţi societăţii. „Cărţile dăruite de Alexandru Moldovan — se specifică în protocol — s-au compactat şi predat bibliotecarului Iosif Conţ, împreună cu catalogul legat în care s-au scris. Se menţionează că înfiinţarea cabinetului de lectură este deocamdată imposibilă datorită greutăţilor materiale, dar corul animat de Alexandru Moldovan pregăteşte comedia „Pribegii" de Nestroy.

Fiind condusă de tineri inimoşi, doritori de a contribui prin activitatea lor, la ridicarea nivelului de cultură a populaţiei româneşti, Societatea a obţinut în primii ani frumoase rezultate.

Primul război mondial a întrerupt activitatea „Societăţii culturale a meseriaşilor români din Reghin", care va fi reluată abia în anul 1919 pe un plan superior, în condiţii istorice noi, sub denumirea de „Societatea meseriaşilor români din Reghin".

În viaţa culturală a oraşului un loc important l-a avut fanfara oraşului, care în unele documente este amintită încă din anul 1774, apoi în 1801. În anul 1865[42] documentele de arhivă ne dezvăluie înfiinţarea unei fanfare locale — capela de muzică —. Registrele de procese verbale aflate la Filiala Arhivelor Statului din Tg.-Mureş scot în evidenţă preocupările comitetului capelei, privind repertoriul, viaţa muzicală a oraşului. Se arată că la serbarea a 35 de ani de existenţă din 5 martie 1900 şi-au dat concursul prin concerte şi cîntece Societatea de muzică şi Asociaţia corală a bărbaţilor din oraş.

A mai existat la Reghin formaţia muzicală „Liedertafel" (societate corală bărbătească[43] creată în anul 1860, avînd 60 de membri. Tot din

---

[40]. Mihai Szabó, *Societatea culturală a meseriaşilor români din Reghin*, în *Vatra*, nr. 9. 1982, p. 12

[41]. Procesele verbale ale Societăţii culturale a meseriaşilor români din Reghin, p. 8. proprietatea tov. Szabó Mihai din Reghin.

[42]. Liviu Moldovan, *Capela de muzică*, în *Vatra* nr. 3, 1979 p. 14.

[43]. Grigore Ploeşteanu, *Op. cit.*, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

aceeaşi sursă aflăm că românii reghineni, au format în anul 1862, o Societate de muzică vocală, care se întrunea de trei ori săptămînal, studiind şi executînd „liturgia română pestană şi alte cîntece naţionale".

Prin activitatea fructuoasă, mult apreciată de locuitorii oraşului s-a impus şi Cercul cetăţenesc coral maghiar (Magyar polgári dalkör), înfiinţat la 29 iulie 1883, avînd 25 membri activi sub conducerea învăţătorului Csiszér Ferencz. Scopul era „de a da un imbold simţămintelor faţă de muzică, a da posibilitatea de a savura cea mai nobilă plăcere socială." Majoritatea membrilor fondatori au fost meseriaşi, calfe, negustori, care au făcut parte din această asociaţie muzicală, fără deosebire de religie şi naţionalitate, aşa cum subliniază un proces-verbal întocmit cu ocazia adunării generale a cercului din 1890[44].

Chiar din momentul înfiinţării, cercul coral a desfăşurat o bogată activitate, dovedită prin numeroase spectacole de cîntece, teatru şi serbări populare. În faţa publicului reghinean apare pentru prima dată la 23 noiembrie 1884, iar prima deplasare o face în anul 1875 la Tg.-Mureş, unde „... spectatorii, aşa cum subliniază raportul anual al secretarului cercului, n-au mai contenit să ne aplaude şi să ne elogieze, cu un singur cuvînt succesul moral al acestui spectacol a depăşit toate aşteptările noastre[45]". An de an, activitatea cercului se îmbogăţeşte, fapt consemnat în anul 1907 cînd „publicul din Reghinul săsesc, cît şi membrii susţinători încep să recunoască necesitatea existenţei cercului coral şi se străduiesc să sprijine cu cea mai mare bunăvoinţă spectacolele de cîntece, spectacolele de teatru de amatori şi seratele de dans organizate, contribuind după putere la reuşita lor morală şi materială, deoarece numai cu puterile şi voinţa unită se pot obţine rezultate, numai astfel se poate ajunge la scopul propus".

Spiritul democratic care străbate întreaga activitate a cercului îşi găseşte un ecou şi în raportul secretarului cercului pe anul 1908 în care se arată că scopul urmărit a fost „... să trezim interesul tuturor locuitorilor oraşului, fără deosebire de naţionalitate, pentru spectacolele organizate de cercul coral"[46].

După primul război mondial, cercul îşi reia activitatea în noile condiţii social-economice şi politice.

Activitate lăudabilă a desfăşurat şi Corul german înfiinţat în anul 1860 cu 60 de membri. Aşa cum se subliniază în istoria Reghinului din 1870, „se impune de la bun început prin caracterul lui de masă"[47].

În ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, începe organizarea unei societăţi muzicale, care „... nu găseşte sprijinul pe care l-ar merita, avînd în vedere scopul său principal: susţinerea unei şcoli de muzică şi cor şi instruirea tineretului în muzica instrumentală şi populară"[48]. Ziarul lo-

---

[44]. Procesele verbale ale Cercului cetăţenesc maghiar de cîntece din Reghin, Vol. I, proprietatea lui Nagy Elemér din Tg.-Mureş.
[45]. *Ibidem.*
[46]. *Ibidem*, vol. III.
[47]. *Beiträge zur Kentniss....p.* 117.
[48]. *Sächsisch-Regener Wochenblatt* (Săptămînalul din Reghinul săsesc) nr. 23 din 7 august 1896.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cal „Sächsisch-Regener Wochenblatt" informează locuitorii oraşului despre scopul constituirii Societăţii muzicale — educarea mai ales a tineretului, în spiritul dragostei pentru muzică, dezvoltarea simţului estetic şi organizarea unor reprezentaţii strălucite.

Tot în şirul acestor iniţiative de impulsionare şi permanentizare a vieţii culturale din Reghin este şi înfiinţarea Cazinoului maghiar, la data de 5 decembrie 1867, cu scopul de „a organiza un centru de întîlnire a intelectualităţii din Reghin şi împrejurimi, a face abonamente la ziare şi dacă materialiceşte va fi posibil, a înfiinţa o bibliotecă şi o sală de lectură pentru distracţia membrilor, a organiza joc de şah şi de popice, a ţine prelegeri cu subiecte din economie, ştiinţă şi viaţa practică... fără lezarea autorităţilor de stat sau bisericeşti"[49].

BIBLIOTECI, SOCIETĂŢI DE LECTURĂ, PRESĂ, TEATRU

Toate acestea completează varietatea formelor de instruire şi educaţie culturală. „Documentele de arhivă, numeroasele lucrări menţionează Reghinul printre primele localităţi unde s-au înfiinţat şcoli, societăţi culturale, societăţi de lectură, biblioteci, scoţînd în evidenţă o serie de personalităţi, care şi-au adus o contribuţie substanţială la ridicarea culturală a populaţiei din Reghin şi localităţile din jur"[50].

Făcînd o scurtă incursiune în istoria bibliotecilor reghinene, menţionăm în primul rînd biblioteca lui Ioan Pop Maior, luptător pentru emanciparea culturală şi politico-naţională a românilor, existentă înainte de 1848. Biblioteca cuprindea peste 200 exemplare cărţi cu cuprins foarte instructiv, majoritatea în limba română.

În 1840, documentele menţionează existenţa unei societăţi de lectură maghiară care, unit în anul 1862 cu cazinoul maghiar „Régen vidéki kaszinó", deţinea 11 ziare din care 2 în limba română. Biblioteca deţinea 701 volume de cărţi.

Despre o bibliotecă înfiinţată în 1845 avem date în „Magyar Minerva" catalog-ghid, care ne informează despre existenţa unui registru al cărţilor cumpărate, a unui catalog de fişe şi o listă sistematică. Fondul de cărţi 7.103 volume.

În 1846 este menţionată societatea de lectură germană, care deţinea o bibliotecă cu 462 opere în 732 exemplare.

Anul 1857 marchează înfiinţarea bibliotecii gimnaziului evanghelic. Datorită donaţiilor provenite de la diferite asociaţii, corporaţii sau persoane particulare, în anul 1868 biblioteca număra 1245 volume. Menţionăm existenţa în fondul bibliotecii a lucrării lui A. D. Xenopol *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Iaşi, 1888 şi a altor lucrări în limba română.

---

49. Statutele Cazinoului maghiar din Reghin, fila 1. Proprietatea lui Szabó Mihai din Reghin.
50. Marin Şara, *Biblioteci reghinene*, în *Vatra* nr. 9/1982, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Această bibliotecă cu un fond de cărți destul de bogat a constituit un prețios mijloc de instruire și educare a tineretului școlar.

Începînd cu anul 1870 numărul bibliotecilor crește. Calendarul maghiar din Ardeal, editat la Cluj în 1930, menționează biblioteca profesorilor de la Colegiul de fete romano-catolic din Reghinul săsesc cît și a tineretului școlar, ambele înființate în 1870 ce cuprindea cărți în limba română și maghiară.

Biblioteca Reuniunii învățătorilor români greco-ortodocși din districtul VIII de învățămînt al Reghinului, exista în 1890. Tot o bibliotecă școlară, înființată în anul 1879, era Biblioteca școlii greco-catolice din Reghin, susținută și de Comitetul Despărțămîntului Reghin al Astrei. În șirul bibliotecilor reghinene mai amintim „Biblioteca societății cetățenești și industriale din Reghinul săsesc" cu un fond de 1400 volume, iar în 1886 își începe activitatea Biblioteca Despărțămîntului Reghin al Astrei. Societatea culturală a meseriașilor români din Reghin, înființează în anul 1913 o bibliotecă destinată membrilor societății și altor doritori de cultură. Majoritatea dintre bibliotecile menționate și-au continuat activitatea și după 1918.

Dezvoltarea vieții culturale a orașului Reghin este ilustrată cu eloc-vență de faptul iă la sfîrșitul secolului al XIX-lea apar primele ziare în limba germană și maghiară. Datorită politicii reacționare, naționaliste a autorităților acelor vremuri, publicații periodice în limba română au apărut abia după 1918.

Printre cele mai importante publicații din acea vreme amintim: *Sächsisch-Regener Wochenblatt* (Foaia săptămînală a Reghinului săsesc) apărută în 1894, *Szászrégeni Lapok* (Foi reghinene) 1898, *Régenvidék* (Ținutul Reghinului) 1899, și *Marosvölgy* (Valea Mureșului) 1902.

Cu toate că, în majoritate, aceste publicații au avut orientări de dreapta, naționaliste, merită atenție pentru problemele științifice, literare și culturale pe care le menționează și le dezbat.

În Studiul *File din istoria presei și a tiparului din Reghin*[51] găsim informații prețioase asupra temei care ne preocupă.

Ultimele decenii ale sec. al XIX-lea se caracterizează prin dezvoltarea mișcării teatrale de amatori, societățile culturale fiind cele care au organizat și animat acest gen.

Intelectualitatea română din Reghin a subscris strădaniilor inițiate de Iosif Vulcan și Iosif Hodoș pentru crearea unui teatru național român. Din „Societatea pentru crearea unui fond de teatru" făceau parte Ioan Pop Maior, primul președinte al Despărțămîntului Reghin al Astrei și Patriciu Barbu, memorandist și figură marcantă în viața culturală a orașului Reghin[52].

---

[51]. Mihai Szabó, *File din istoria presei și a tiparului din Reghin*, în *Reghinul cultural*, Tg.-Mureș, 1982, p. 41—51.
[52]. Grigore Ploeșteanu, *Pentru un teatru național român transilvănean*, în *Vatra*, nr. 1/1971, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

La sfîrşitul anului 1874, a avut loc la Reghin prima reprezentaţie teatrală în limba română. Societatea „diletanţilor" „teatrali" din Cluj organizată de Ioan Baciu Muntenescu va da reprezentaţii la Reghin, despre care *Familia* scrie că tînărul actor Ioan Baciu Muntenescu împreună cu cîţiva amici ai săi a dat spectacole la Reghin punînd pe scenă pentru prima dată piesa satirică a lui Iosif Vulcan „Ciobanul din Ardeal".

Despre o altă reprezentaţie teatrală în limba română, în Reghin, avem ştiri chiar din anul 1888 cînd Gazeta Transilvaniei sub titlul „Teatru în Reghinul săsesc[53], menţionează vodevilul *Cîrlanii* de Costache Negruzzi şi comedia *Drumul de fier* de Vasile Alecsandri. După adunarea generală de la Oraviţa (1908) a Societăţii pentru fond de teatru care a hotărît organizarea comitetelor filiale şi la Reghin se crează în anul 1909 un astfel de comitet, al cărui preşedinte a fost Iosif Popescu, director de bancă, vicepreşedinte fiind Dr. Ioan Harşia avocat, secretar Sabin Popescu, casier Sever Barbu.

În anul 1910 A. Bănuţ a organizat cu diletanţii din Teaca două excursii artistice: una la Reghin în 23 ianuarie, şi alta la Topliţa, jucîndu-se piesa *Nepotul răsfăţat* de Teodor V. Păcăţeanu. În perioada 28 februarie — 13 martie 1910 A.P. Bănuţ a „instruat diletanţii din Reghin cari au dat piesa *Două lumi* de M. Gaşpar.

La 15/28-16/29 august 1910 s-a ţinut la Reghin adunarea generală a societăţii pentru fond de teatru român, sub conducerea preşedintelui Dr. Ioan Mihu. Adunarea generală a fost salutată de protopopul Ariton M. Popa care şi-a exprimat „în cuvinte pline de dragoste românească dorinţa ca lucrările care se vor pune la cale să însemne o nouă şi hotărîtoare întorsătură în viaţa societăţii[54]. La această adunare a participat şi Octavian Tăslăuanu, care a relevat importanţa naţională a fondului de teatru.

Un eveniment artistic de seamă în viaţa oraşului constituie, programul susţinut în 1913 de Aurora Barbu, solistă a operei din Hamburg, cu lucrări de T. Brediceanu, G. Dima, Giuseppe Verdi, T. Popovici, A. Thomas.

La Reghin au fost organizate, în repetate rînduri, reprezentaţii teatrale în limba germană şi maghiară. Astfel în anul 1899 a sosit în oraş trupa lui Baranyai Mihai împreună cu vestita actriţă a Teatrului Naţional din Budapesta, Kaffka Megyessy Mari[55]. În februarie 1900 Reghinul a fost vizitat de trupa de teatru a lui Hevessi Iosif formată din 26 de membri.

Referindu-ne la spectacolele de teatru şi muzicale în limba germană, amintim prezentarea operei „*Lorelei*" în anul 1899 de către Societatea muzicală bărbătească din Reghin. Ziarul local de limbă germană[56]

---

53. *Gazeta Transilvaniei* din 4/16 februarie 1888.
54. Grigore Ploeşteanu, *Op. cit.* p. 21.
55. *Régenvidék*, an, 1, nr. 29 din 17 august 1899.
56. *Sächsisch-Regener Wochenblatt*, nr. 10 din 5 mai 1899.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

deplînge prezenţa slabă la acest spectacol, dat fiind că încasările erau destinate societăţii de binefacere feminine. În cursul anului 1900 artiştii amatori germani din localitate au dat numeroase spectacole cu opereta *Clopotele din Cornevill*. Paralel cu aceasta, presa vremii menţionează spectacolele de teatru susţinute de trupa permanentă germană din Sibiu a lui Bauer Leo.

În anul 1907 se ţine la Reghin prima reprezentaţie cinematografică Electro-Biograful, fiind vizionat în fiecare zi de un număr mare de spectatori. Ziarul *Sächsisch-Regener Wochenblatt*[57] remarcă următoarele: ...antreprenorii lucrează cu aparate moderne aşa încît imaginile apar foarte clar pe ecran... ". La toate aceste realizări au contribuit numeroase personalităţi de seamă a Reghinului[58], care prin activitatea lor au depăşit graniţele acestei zone, impunîndu-se în cultura românească sau chiar mondială.

Năzuind să contribuie la progresul material şi spiritual al masei de români din întregul ţinut al văii superioare a Mureşului, fruntaşii reghineni, tot mai mulţi intelectuali, au susţinut moral şi material societăţile de lectură, presa, muzeele, elevii şi studenţii, practic toate instituţiile cultural-naţionale româneşti importante din Transilvania, ba chiar şi din Budapesta şi Viena.

Amintim în primul rînd pe Petru Maior, reprezentant de seamă al Şcolii Ardelene, care s-a impus în istoria poporului român ca un demn apărător al drepturilor şi a continuităţii sale pe aceste vechi meleaguri, ca propovăduitor al culturii, ca luminător al maselor. Făcînd o apreciere asupra vieţii şi activităţii acestei proeminente personalităţi, Mihail Kogălniceanu arăta: „Petru Maior, de fericită aducere aminte, ca un nou Moise, a deşteptat duhul naţional, mort de mai mult de un veac, şi lui îi datorăm în mare parte a impulsului patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii a vechii Dacii". Trăind aproape 24 de ani pe meleagurile Reghinului şi-a închinat toată puterea şi energia ridicării şi luminării poporului român de pe aceste meleaguri. Amintim de asemenea pe Ioan Pop Maior, luptător politic, publicist şi animator cultural, Patriciu Barbu, figură reprezentativă a ţinutului prin activitatea lui politico-naţională şi culturală. Virgil Oniţiu, om de cultură, autor de manuale, scriitor, istoric literar, patriot. Augustin Maior, inginer, profesor universitar, om de ştiinţă, propagator al ştiinţei şi culturii în mase. A fost un pionier de frunte în domeniul comunicaţiilor şi electro-tehnice, fiind primul specialist din lume care a realizat experimental telefonia multiplă între anii 1906-1908. Adăugăm la aceste personalităţi pe Teodor Şerban Lupu, Absolon Todea, Mihai Orbonaş, Vasile Dumbravă, Ariton M. Popa etc.

Din rîndul oamenilor de cultură germani şi maghiari din perioada de care ne ocupăm, remarcăm activitatea lui Iosef Haltrich, pedagog, fol-

---

57. *Idem*, nr. 22, din 2 mai 1907.
58. Vezi: *Vatra* nr. 3/1979, p. 8—9 şi *Profiluri mureşene vol. I.* (1971), *vol. II* (1973).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

clorist și etnograf, primul care s-a ocupat de istoria orașului Reghin, Wilhelm Hellwig, pedagog, om de cultură, director de școală, și Koós Ferenc publicist, om de știință care a militat în permanență pentru apropierea și colaborarea sinceră între poporul român și maghiar, pentru cunoașterea reciprocă, el însuși fiind un exemplu în acest sens.

Cultura reghineană pînă la 1918 a parcurs un drum ascendent, paralel cu prefacerile social-politice și economice ale timpului. Datorită politicii de asuprire națională săvîrșită de Austro-Ungaria, populația românească din întreaga Transilvanie a fost supusă de nenumărate ori persecuțiilor, umilințelor, fiind uneori lipsită de cele mai elementare drepturi social-politice. Ținînd seama de toate acestea, trebuie privită evoluția culturii românești în Reghin ca de altfel în întreg Ardealul.

BEITRÄGE BETREFFS DES KULTURLEBENS IN REGEN BIS ZUM JAHRE 1918

(Zusammenfassung)

Beiliegende Studie möchte wohl die wichtigsten Ereignisse des Kulturlebens in Regen bis zum Jahre 1918 darlegen. Es ist diejenige Zeitspanne in welcher im Laufe der Jahre und Jahrzehnte mehrere Schulen, Kulturvereine und Lesezirkel, Bibliotheken, Zeitungen und Zeitschriften, Theaters usw. gegründet wurden sei es in rumänischer, deutscher oder ungarischer Sprache.

Besonders muss diesbezüglich die Tätigkeit der rumänischen Bevölkerung in diesem Gebiete hervorgehoben werden, vor allen Dingen durch ihre markantesten Vertreter wie Petru Maior, Ioan Pop Maior, Patriciu Barbu u.a., die durch ihre wissenschaftlichen Studien dazu beitrugen, dass das rumänische Geistesleben sich auch weiterhin behaupten und konsolidieren konnte, und zwar dadurch, dass Kulturvereine, Schulen, Bibliotheken u.a. gegründet wurden, trotz alledem dass in Transilvanien die Mehrheit der Bevölkerung das Rumänentum bildete, das aber auf Grund der nationalen Unterdrückung der damaligen Zeit von den grundlegendsten politischen, wirtschaftlichen und Kulturellen Rechten gänzlich ausgeschlossen war.

Dank der inhaltsreichen kulturellen Tätigkeit die in dieser Periode hier in Regen zustande kam und weitergeführt wurde, hat sich dieses Städtchen im Geistesleben Transilvaniens so sehr durchgesetzt, dass es eine recht rege Tätigkeit in jedwedem Bereiche des Geisteslebens hatte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

INSTITUȚIILE AGRICOLE TERITORIALE ÎNTRE ANII 1918–1950 ȘI SPECIFICUL ACTIVITĂȚII LOR ÎN TRANSILVANIA

IONEL MUREȘAN

Am ales din puzderia de acte normative emise în sensul creerii și funcționării instalațiilor agricole pe acelea care au produs schimbări esențiale în organizarea și activitatea acestora și pe cele care se referă special la Transilvania. O tratare exhaustivă ar ocupa prea mult spațiu și ar însemna repetări în istoricul aceleiași instituții.

Prezentarea va fi fragmentată iar instituțiile bine particularizate, după cum și legislația a făcut diferențieri între ele. Repetări totuși se vor întîlni, de la o prezentare la alta, deoarece unele acte normative ministeriale conțin referiri la mai multe instituții agricole. Motivele secundare ale acestui mod de tratare a subiectului propus, le-au constituit evitarea confuziilor și crearea pentru cititori a unei imagini de ansamblu asupra fiecărei instituții în parte. Abordînd problematica de la simplu la complex, ne-am oprit la nivelul instituțiilor județene cu scopul de a ușura prezentarea ulterioară a atribuțiilor și activității variate a instituțiilor centrale de la București și a celor de la Cluj sau din celelalte orașe intracarpate.

Istoricul instituțiilor subordonate Ministerului Agriculturii (de la 1 aprilie 1922, Ministerul Agriculturii și Domeniilor[1], revenit la denumirea inițială după înlăturarea regalității, în 1948) ține seama de ordinea creerii acestora, pentru a evita ierarhizarea lor, după criteriul importanței și se încheie în momentul înființării sfaturilor populare (1950), organe administrative democratice care prin intermediul secțiilor lor agricole le-au preluat activitatea.

Materialul redactat depășește limitele acestui articol, întregindu-se cu exemple concrete din fostele județe Mureș-Turda, Tîrnava Mare și Tîrnava Mică.

SERVICIILE ZOOTEHNICE ȘI SANITAR-VETERINARE JUDEȚENE. În Transilvania, odată cu elaborarea Legii nr. XLII din 1870[2] referitoare la organizarea administrației județelor, s-a stabilit ca medicii

---

[1] Hamangiu C., *Codul general al României*, vol. XIII—XIV, 1922—1926, p.58.

[2] *Corpus Juris Hungarici, 1869—1871 évi törvényczikkek* (Colecția de legi uzuale maghiare. Articole de legi din anii 1869—1871), Budapesta, 1896, p. 211—221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

veterinari, reprezentanţii serviciilor de specialitate, să fie în subordinea comiţilor supremi. Această subordonare a fost menţinută şi prin legile nr. XXI din 1886[3] şi nr. VII din 1888[4] care vor fi abrogate prin Legea nr. XVIII din 1900[5] cînd medicii veterinari sînt scoşi dintre organele administraţiei locale şi trecuţi în cadrul administraţiei de stat. Astfel iau fiinţă oficii regale ale medicilor veterinari de plasă şi orăşeneşti şi oficii comitatense subordonate inspectoratelor sanitar-veterinare regale.

După formarea statului naţional român unitar, activitatea acestor oficii veterinare este preluată şi continuată de serviciile zootehnice şi sanitar-veterinare judeţene constituite în conformitate cu prevederile Decretului-Lege nr. 3746 din 3 septembrie 1919[6], aplicat pe teritoriul Transilvaniei prin Decretul-Lege 2344 din 8 iunie 1920.[7] Ele se găseau sub autoritatea şi conducerea Direcţiei Generale Zootehnice şi Sanitar-Veterinare Bucureşti din Ministerul Agriculturii şi aveau ca atribuţii aplicarea dispoziţiilor legilor, decretelor-legi şi regulamentelor referitoare la poliţia sanitar-veterinară, la igiena alimentelor de origine animală, la îmbunătăţirea raselor de animale etc. Din punct de vedere teritorial, Transilvania a fost împărţită în patru regiuni zootehnice şi sanitar-veterinare care subordonau serviciile de specialitate din mai multe judeţe. Directorii regiunilor erau organele de control ale serviciilor zootehnice şi sanitar-veterinare judeţene şi răspundeau de aplicarea, de către acestea, a actelor normative ministeriale.

Prin Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925[8], serviciile zootehnice devin servicii ale administraţiei judeţene, dependente, pe lîngă prefecturile judeţene, neavînd buget propriu.

Potrivit Decretului-Lege din 2 noiembrie 1936[9], serviciile zootehnice şi sanitar-veterinare revin sub autoritatea şi controlul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, fiind declarate organe exterioare ale acestuia, alături de serviciile agricole, serviciile silvice, serviciile cadastrale şi serviciile vînătorii. Luîndu-se ca model organizarea serviciilor agricole, pentru controlul, îndrumarea tehnică şi coordonarea activităţii serviciilor zootehnice şi sanitar-veterinare din mai multe judeţe au fost create inspectoratele regionale. Personalul lor era compus dintr-un inspector general zootehnic, un secretar şi o dactilografă. Serviciile judeţene subordonate erau conduse de către medicii veterinari primari ai judeţelor şi aveau următoarea componenţă: serviciile de reşedinţă, circumscripţiile sanitare veterinare şi agenţiile sanitare veterinare.

Serviciile de reşedinţă funcţionau la nivelul judeţelor avînd sediul pe cît posibil, în unul şi acelaşi local cu prefecturile judeţelor. Fiecare

---

[3] *Ibidem*, legile din 1884—1886, Budapesta, 1897, p. 367—404.
[4] *Ibidem*, legile din 1887—1888, Budapesta, 1897, p. 169—201.
[5] *Ibidem*, legile din 1900, Budapesta, 1901, p. 81—92.
[6] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. IX—X, 1919—1922, p. 166—167.
[7] *Ibidem*, p. 357—358.
[8] *Ibidem*, vol. XI—XII, 1922—1926, p. 363.
[9] *Ibidem*, vol. XXIV, partea a II-a, 1936, p. 572—575.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

dintre ele, cuprindea un birou zootehnic şi un birou sanitar-veterinar. Biroul zootehnic se ocupa cu aplicarea dispoziţiunilor privitoare la dezvoltarea creşterii animalelor, potrivit planului de lucru anual şi normelor stabilite de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Biroul sanitar-veterinar se ocupa cu aplicarea prevederilor legale referitoare la poliţia sanitar-veterinară, ţinînd legătura permanentă cu prefectura de judeţ şi cu toate autorităţile chemate să colaboreze la combaterea epizootiilor, la controlul stării sanitar-veterinare a animalelor şi a produselor animaliere.

În mediul rural funcţionau circumscripţiile şi agenţiile zootehnice şi sanitar-veterinare. Circumscripţiile aveau îndatorirea de a aplica dispoziţiile organelor superioare şi de a da asistenţă veterinară. Din punct de vedere administrativ, ele funcţionau pe lîngă sediile preţurilor, iar raza lor de activitate se limita la teritoriul unei plăşi. Pe lînga reşedinţa circumscripţiilor sanitar-veterinare, funcţiona cîte un dispensar veterinar. Agenţiile sanitar-veterinare, subordonate circumscripţiilor, funcţionau pe lîngă primăriile comunelor.

Legea din 6 aprilie 1939[10], a menţinut serviciile zootehnice şi sanitar-veterinare ca servicii exterioare ale Ministerului Agriculturii şi Domeniilor încorporate însă camerelor agricole judeţene (şi ele cu acelaşi statut) alături de serviciilee agricole şi acolo unde era nevoie de serviciile silvice. Îşi păstrează însă libertatea de acţiune faţă de camerele agricole exercitîndu-şi atribuţiile de instituţii autonome în soluţionarea problemelor de specialitate Aceasta se datorează faptului că au fost menţinute vechile inspectorate zootehnice şi sanitar-veterinare, coordonatoarele serviciilor cu acelaşi profil din cadrul camerelor agricole judeţene.

Conform Legii amintite în afară de serviciile zootehnice şi sanitar-veterinare judeţene care funcţionau în municipii şi oraşe, mai existau unele servicii veterinare pe lîngă abatoare şi puncte de frontieră. În fiecare plasă funcţiona un ocol zootehnic şi sanitar-veterinar alături de unul agricol. Ele aveau menirea să execute toate lucrările indicate de camerele agricole judeţene, să aplice actele normative privitoare la dezvoltarea creşterii animalelor şi la poliţia sanitar-veterinară. Pe lîngă reşedinţa fiecărui ocol zootehnic şi sanitar-veterinar, funcţiona un dispensar. Pentru satisfacerea nevoilor locale, comunele aveau medici veterinari comunali.

Precizări în legătură cu organizarea şi funcţionarea ocoalelor zootehnice şi sanitar-veterinare le aduce Legea camerelor agricole din 25 aprilie 1940[11]. Conform acesteia, ocoalele erau conduse de medici veterinari însărcinaţi să se folosească în activitatea lor de toate instituţiile şi organele agricole de stat din raza ocolului ca: ferme, pepiniere, şcoli, centre agricole, comitete agricole etc. Medicii veterinari controlau şi staţiunile de montă de pe lîngă centrele agricole aparţinătoare ocoalelor

---

[10] *Ibidem*, vol. XXVII, partea a II-a, 1939, p. 1326—1327.
[11] *Ibidem*, vol. XXVIII, partea I, 1940, p. 691—692.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

agricole. Legea amintită stabilea că serviciile zootehnice şi sanitar-veterinare erau alături de cele agricole şi cele silvice, organe exterioare ale Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, concomitent şi organe de execuţie ale camerelor agricole judeţene. Ele erau conduse de medicii veterinari primari ai judeţelor şi aveau ca atribuţii: să aplice actele normative ministeriale legate de promovarea creşterii animalelor, combaterea bolilor la animale şi poliţia sanitară-veterinară; să facă referate asupra programului de activitate al camerelor agricole şi să execute acest program în ceea ce priveşte creşterea animalelor ş.a.

În lumina Decretului nr. 13 pentru organizarea Ministerului Agriculturii din 28 aprilie 1948[12], care desfiinţa camerele agricole judeţene, serviciile zootehnice şi sanitar-veterinare sînt menţionate, alături de cele agricole, ca organe tehnice exterioare ale ministerului, desfăşurîndu-şi activitatea la nivelul unui judeţ.

Începînd cu 13 ianuarie 1949, cînd s-a legiferat înfiinţarea comitetelor provizorii serviciile zootehnice şi sanitar-veterinare judeţene şi-au desfăşurat activitatea în cadrul secţiilor agricole ale acestora, apoi din decembrie 1950, ale sfaturilor populare.[13]

CONSILIERATELE AGRICOLE Primul război mondial a lăsat în urma sa o situaţie economică grea, cu o ţărănime lipsită de pămînt, unelte, animale şi cereale. Pentru a-şi îmbunătăţi traiul ţăranii se ridică tot mai hotărît la luptă pentru pămînt. În faţa acestui avînt, guvernanţii statului naţional unitar român s-au văzut obligaţi să treacă la pregătirea şi înfăptuirea reformei agrare. Prin Decretul pentru organizarea Transilvaniei şi a celorlalte teritorii locuite de români, din 13 decembrie 1918[14], pentru cele 25 de judeţe pe care le administra, Consiliului Dirigent i-a revenit misiunea de a prezenta în cel mai scurt timp proiectul de reformă agrară.

Pentru ţăranii de dincolo de Carpaţi, la 15 decembrie 1918, a fost elaborat Decretul-Lege referitor la exproprierea proprietăţilor rurale pentru cauză de utilitate naţională[15] iar la 16 decembrie a aceluiaşi an, Decretul-Lege privitor la fixarea pămînturilor cultivabile supuse exproprierii şi a condiţiilor acestei exproprieri[16], care de fapt sînt publicări parţiale ale acestei reforme.

În Transilvania, pentru a-şi pune în aplicare programul agrar, Consiliul Dirigent, prin intermediul Resortului de agricultură şi comerţ, unul din cele douăsprezece resorturi centrale care îl formau, a trecut la instituirea unor organe menite să coordoneze lucrările de reformă. Astfel în prima jumătate a anului 1919 pe lîngă prefecturile judeţene au funcţionat referenţii agricoli subordonaţi în acelaşi timp şi Resortului agri-

---

[12] *Monitorul Oficial*, nr. 100, 1948 aprilie 29, p. 3882.

[13] *Idem*, nr. 12, 1949 ianuarie 15, p. 556; Vezi şi *Buletinul Oficial* nr. 115—1950 decembrie 14.

[14] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. VIII, 1913—1919, p. 1163—1164.

[15] *Ibidem*, p. 1164—1165.

[16] *Ibidem*, p. 1166—1174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

culturii din cadrul Consiliului Dirigent. În luna iulie 1919 au fost create consilieratele agricole judeţene, după modelul instituţiilor similare din vechea Românie.[17]

Iniţial s-au preconizat pentru Transilvania 12 consilierate agricole judeţene, s-au anunţat 15, apoi 17[18], pentru ca numărul lor să ajungă, în aprilie 1920, la 19. După înfiinţare, ele au funcţionat ca organe executive şi de informare ale Resortului agriculturii, apoi, după desfiinţarea Consiliului Dirigent, în aprilie 1920, au trecut în aceeaşi dublă calitate sub autoritatea Direcţiei Generale a Reformei Agrare din Cluj care reprezenta în Transilvania Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor cu sediul la Bucureşti. Prin Decretul Lege nr. 1360 din 31 martie 1920 pe lîngă preşedinţia Consiliului de Miniştri a fost instituit un Comitet Agrar sub autoritatea căruia au trecut: Casa Centrală a Cooperaţiei şi a Împroprietăririi Sătenilor, Direcţia Proprietăţii, Direcţia Dobrogei, Direcţia Izlazurilor şi personalul consilieratelor agricole care, în cazul vechiului regat, făcuseră parte din Ministerul Agriculturii.[19] La 27 mai, acelaşi an, printr-o decizie ministerială s-au pus bazele secţiunii Comitetului Agrar pentru Transilvania cu sediul la Cluj. În această situaţie, în luna iunie 1920, consilieratele agricole au ajuns, împreună cu forul lor provincial, Direcţia Generală a Reformei Agrare, sub autoritatea şi controlul secţiunii de la Cluj a Comitetului Agrar.[20]

Teritoriul unui consilierat corespunde suprafeţei unui judeţ, în unele cazuri, a două sau chiar trei judeţe, fiind împărţit în circumscripţii agricole, apoi în regiuni agricole. Raza de acţiune a acestora era identică cu cea a unei judecătorii de ocol respectiv a unei plăşi. Atît regiunile agricole cît şi consilieratele conlucrau cu preturile şi primăriile comunale, informau prefecturile, subprefecturile, comisiile administrative etc. despre activitatea lor şi le solicitau sprijinul în aplicarea politicii generale agricole a statului.[21]

Personalul consilieratelor agricole s-a recrutat dintre foştii referenţi agricoli, mulţi dintre ei fără studii de agricultură (învăţători, notari, preoţi, avocaţi), dintre inginerii agronomi transilvăneni sau dintre cei care au activat pînă atunci în cadrul consilieratelor din vechea Românie. Acest personal era format dintr-un consilier agricol, şeful instituţiei, dintr-un şef de cancelarie şi din agronomi regionali. Cei care nu erau pregătiţi prin şcoli sau prin cursuri de agricultură au fost numiţi de fapt agenţi agricoli, cu delegaţie de agronomi regionali. În timpul Consiliului Dirigent consilierii agricoli erau numiţi direct de către Resortul agricul-

---

[17] Ştirban Marcel, *Consilieratele agricole din Transilvania în anii 1919—1921* în *AIIA*, XVIII, 1975, p. 230—234.

[18] *Ibidem*, p. 232.

[19] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. IX—X, 1919—1922, p. 262—283.

[20] Ştirban Marcel, *op. cit.*, p. 238—239. Idem, *Comitetul agrar-secţiunea Cluj, 1920—1921*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 185—190.

[21] Idem, *Consilieratele agricole din Transilvania*... p. 232—238

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

turii iar după desfiinţarea acestuia s-a introdus sistemul numirii prin concurs, cunoscut şi practicat în vechea Românie.[22]

La 26 septembrie şi respectiv 13 noiembrie 1919, au fost numiţi la Tîrgu-Mureş, un consilier agricol şi doi agronomi regionali, iar alţi doi au fost detaşaţi de la Resortul agriculturii în martie 1920.[23] Unul dintre ei avea numai delegaţie de agronom regional, neavînd studii corespunzătoare. Deşi numeros în comparaţie cu alte consilierate, acest personal era insuficient pentru teritoriul judeţului, care cuprindea şase plase şi 204 comune. Această insuficienţă de personal a caracterizat majoritatea consilieratelor agricole la începuturile fiinţării lor.

Consilieratul agricol cu reşedinţa la Sighişoara a luat fiinţă tot în 1919[24]. Acestei instituţii i-au aparţinut judeţele Tîrnava Mare şi Odorhei, pînă în 1927 cînd fiecare din ele îşi organizaseră consilierat agricol separat.

Într-o situaţie statistică comunicată prefecţilor de judeţe de către Resortul agriculturii la 25 iulie 1919, printre cele 15 consilierate agricole judeţene era menţionat şi cel format din judeţele Mureş — Turda şi Tîrnava Mică. La foarte scurtă vreme însă, judeţul Tîrnava Mică şi-a organizat consilierat agricol aparte prin dezlipirea de consilieratul judeţului Mureş — Turda. Reşedinţa sa a fost la Tîrnăveni iar primul consilier agricol, a fost numit cu data de 1 septembrie 1919. Personalul subordonat era format din doi agronomi regionali care au primit avizul de numire la 8 septembrie 1919.[25]

Urmărind în special dezvoltarea agriculturii, consilieratele agricole aveau ca atribuţii participarea la pregătirea şi aplicarea reformei agrare, organizarea muncilor agricole, constituirea cooperativelor de producţie, înfiinţarea obştilor de arendare, procurarea uneltelor de producţie, susţinerea propagandei agricole şi întocmirea de statistici cu caracter agrar. Pe lîngă acestea li s-a cerut să îndrume pe ţărani în sensul sporirii culturii plantelor industriale şi leguminoase şi a nutreţurilor artificiale, să lucreze mai raţional pămîntul şi să contribuie la dezvoltarea pomiculturii, viticulturii şi apiculturii. Pentru intensificarea producţiei agricole, orientările date consilierilor agricoli au constat în cultivarea intensivă a pămîntului arabil prin culturi variate, înlocuirea muncii manuale prin folosirea uneltelor perfecţionate şi a maşinilor, dezvoltarea ramurilor anexe, sporirea şeptelului de animale, industrializarea produselor şi valorificarea lor avantajoasă prin organizarea pieţelor de desfacere. Dintre toate acestea, în anii 1919—1921, pe primul plan al activităţii consilieratelor agricole, ca organe de decizie sau de execuţie, s-a situat munca de pregătirea lucrărilor de reformă agrară şi mai ales de aplicare a arendă-

---

[22] *Ibidem*, p. 235.
[23] *Ibidem*, p. 232, 236 şi 238.
[24] *Ibidem*, p. 232.
[25] *Ibidem*, p. 232—233 şi 236.
[26] *Ibidem*, p. 240.
[27] *Ibidem*, p. 241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

rilor forţate. Sintetizînd procupările consilieratelor agricole din Transilvania, Ştefan Buzea consilierul agricol din Tg.-Mureş, scria într-un raport la 19 aprilie 1920: „Cu toate că propriu-zisa chemare a acestui consilierat este îndrumarea şi conducerea gospodăriei judeţului, între actualele împrejurări, cînd toţi şi toate cer pămînt şi iar pămînt, nu ne-am putut ocupa de altceva decît de arendările forţate. Consilierii agricoli aveau atribuţiile unor experţi în comisiile locale de reformă agrară, iar în cele judeţene erau membrii cu drept de vot şi organe executive în problema aplicării arendărilor forţate".[28]

Atribuţiile consilierilor agricoli sînt precizate în Decretul Lege nr. 3911 din 12 septembrie 1919,[29] apoi de unele ordonanţe, instrucţiuni, circulări şi decizii date de forurile superioare. Decretul-Lege amintit se referă la reforma agrară din Transilvania, Banat şi părţile ungurene, deşi Legea definitivă de reformă agrară s-a dat abia în 1921. El a stabilit structura şi organizarea organelor de aplicare a reformei agrare, împuternicite să înfăptuiască exproprierile şi împroprietăririle. Aceste organe au fost comisiile judeţene şi comisiile locale de reformă agrară. Lucrările practice ale acestor comisii au fost îndrumate şi coordonate de consilieratele agricole judeţene.

Ele au fost puse uneori în sitluaţia de a atenua litigiile ivite între organele de aplicare a reformei agrare şi vechii proprietari. În cazul comunei Iernut, de exemplu, Comisia de expropriere şi împroprietărire a judeţului Tîrnava Mică hotărîse exproprierea domeniului bisericii romano-catolice pe care „în primăvara anului 1919 sătenii muncitori de pămînt au lucrat la cultura porumbului în dijmă"[30]. În favoarea ţăranilor s-a pronunţat şi ziarul *Patria*[31]. Biserica romano-catolică urmărea anularea hotărîrii încercînd să dovedească că este vorba de o fermă model. Chiar şi Resortul agriculturii înclina spre acest punct de vedere. În acest moment a intervenit consilierul agricol judeţean care a explicat conducerii domeniului consecinţele social-economice ce ar decurge din anularea hotărîrii juste a comisiei judeţene: „. . . nimenea nu poate asigura — avertiza consilierul — cum că s-ar putea menţine ordinea socială dacă domeniul Iernut nu ar fi expropriat. Nu se poate admite ca aplicînd legea pentru reforma agrară în tot cuprinsul ţării, sătenii din Iernut şi jur se vor mulţumi ca să mai muncească şi în viitor numai în parte, fără să fie împroprietăriţi".[32]

Prin Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crişana

---

[28] *Ibidem.*

[29] Hamagiu C., *op. cit.*, vol. IX—X, 1919—1922, p. 193—205.

[30] Arh. St. Cluj, fond *Consiliul Dirigent Resortul agriculturii*, mapa 12/1919, f. 179 *apud* Ştirban Marcel, *Din activitatea comisiunilor locale şi a comisiunilor judeţene pentru reforma agrară în anii 1919—1920 în cîteva judeţe din Transilvania* în *Sargetia* X, 1973, p. 232.

[31] *Patria* nr. 1. din 1 ianuarie 1920, p. 3, apud Ştirban Marcel, op. cit., p. 333.

[32] Arh. St. Cluj, *loc. cit.*; Vezi şi mapa 10/1919, f. 977 *apud* Ştirban Marcel *op. cit.*, p. 333.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

şi Maramureş din 30 iulie 1921[33] şi prin Regulamentul de aplicare a ei, din 4 noiembrie, acelaşi an[34], s-au creat organe specializate, împuternicite să execute unele expropierile, altele împroprietăririle. Organele de aplicare ale expropriere erau: Comitetul Agrar, comisiile judeţene de expropriere şi comisiile de ocol pentru expropriere. Ca organe de împroprietărire fiinţau: comisiile judeţene de împroprietărire, comisiile de ocol pentru împroprietărire şi comitetele locale. Comisiile judeţene de expropriere şi cele de împroprietărire aveau în componenţa lor pe consilierii agricoli judeţeni iar comisiile de ocol pentru expropriere şi cele pentru împroprietărire pe agronomii regionali. Toate comisiile judeţene şi de ocol cuprindeau şi cîte un delegat al Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor.

Deşi Legea din 23 iunie 1922[35] şi Regulamentul ei de aplicare din 12 iulie 1922[36], a redus componenţa comisiilor la cîte trei membri, printre aceştia au continuat să figureze şi consilierii agricoli, în cazul comisiilor judeţene şi agronomii regionali, în cazul comisiilor de ocol. Acest fapt face dovada misiunii consilieratelor agricole, de îndrumare şi coordonare a lucrărilor practice de reformă agrară.

Conform prevederilor Decretului nr. 4496 din 28 octombrie 1922[37], republicat la 29 decembrie 1923[38], Comitetului Agrar, care pînă atunci fusese un organ consultativ, i se amplifică atribuţiile fiind transformat într-un organ judecătoresc. Prin acest act competenţa consilieratelor agricole judeţene şi a celorlalte organe însărcinate cu aplicarea reformei agrare a fost diminuată. Secţiunile Comitetului Agrar pentru Transilvania şi Bucovina au fost obligate să înainteze toate lucrările preşedintelui acestui Comitet care era şi Ministru al Agriculturii şi Domeniilor.

Prin Regulamentul din 27 februarie 1924[39] a fost redus numărul membrilor componenţi ai secţiunilor. În acelaşi an s-a desfiinţat şi Direcţia Generală a Reformei Agrare din Cluj, atribuţiile ei trecînd asupra Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor cu sediul la Bucureşti[40]. Prin Legea din 25 martie 1925[41], Comitetul Agrar a devenit singura instanţă de casare din ţară în probleme de expropriere şi împroprietărire. El a continuat să-şi exercite autoritatea asupra consilieratelor agricole judeţene prin Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor.

---

[33] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. IX—X, 1919—1922, p. 733—756.
[34] *Ibidem*, p. 756—803.
[35] *Ibidem*, p. 891—896.
[36] *Ibidem*, vol. XIII—XIV, 1922—1926, p. 198—245.
[37] *Ibidem*, p. 357—359.
[38] *Ibidem*, p. 707—708.
[39] *Ibidem*, p. 726—728.
[40] Petrini Emil, *Reforma agrară în Ardeal* în *Viaţa agricolă* XX (1929), nr. 9—10 din 1—15 mai, p. 27; *apud*, Şandru D., *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975, p. 81.
[41] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XV—XVI, 1922—1926, p. 1196—1197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Potrivit Legii pentru organizarea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor din 4 mai 1927[42] consilieratele agricole sînt declarate organe exterioare ale ministerului alături de serviciile agricole şi comitetele agricole judeţene nou înfiinţate. Pe lîngă fiecare cameră de agricultură regională este numit cîte un consilier agricol care este şi comisar al guvernului. Consilierii agricoli aveau sub autoritatea lor serviciile agricole judeţene şi instituţiile exterioare ale ministerului de pe raza lor de activitate. Astfel, consilieratele agricole şi serviciile agricole judeţene, începînd cu această dată şi pînă la desfiinţarea consilieratelor şi-au desfăşurat activitatea în paralel. La înfiinţare, serviciile agricole judeţene au fost subordonate temporar Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, apoi au trecut sub autoritatea şi controlul Direcţiei Generale a Îndrumărilor Agricole din cadrul Ministerului.

Legea pentru organizarea ministerelor din 2 august 1929[43] a adus şi pentru Ministerul Agriculturii şi Domeniilor o serie de modificări în aparatul central. Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor din subordinea Comitetului Agrar a fost desfiinţată, activitatea ei fiind continuată de Direcţia Aplicării Reformei Agrare. Astfel, consilieratele agricole judeţene au ajuns în subordinea acestei Direcţii şi prin ea, Comitetului Agrar.

Treptat la funcţia lor iniţială, de coordonare a lucrărilor de reformă agrară, s-au adăugat alte atribuţii, similare cu cele ale camerelor de agricultură, legate de îndrumarea agriculturii în general şi de aplicarea legilor cu caracter agricol. Aceste similitudini, au determinat încercări de subordonare ale consilieratelor de către camerele de agricultură judeţene. Astfel, potrivit Legii pentru organizarea camerelor de agricultură din 1 iulie 1930[44] consilieratele urmau să fie înglobate oficiilor agricole judeţene, noile organe de execuţie ale camerelor de agricultură, însărcinate cu desăvîrşirea lucrărilor de reformă agrară. Dar atribuţii pe această linie aveau şi serviciile agricole judeţene. De aceeea, oficiile agricole judeţene n-au ajuns să fie create niciodată, îmbrăţişîndu-se, în schimb, ideea preluării activităţii consilieratelor agricole de către serviciile agricole judeţene, înfiinţate în 1927 care au devenit astfel noile organe de execuţie ale camerelor de agricultură.

Preluarea oficială a activităţii consilieratelor de către serviciile agricole judeţene, s-a produs prin legea din 22 iulie 1931[45] promulgată prin decretul nr. 2677/1931[46]. Aceasta a însemnat pentru instituţiile succesoare preluarea în totalitate a sarcinilor legate de coordonarea lucrărilor practice de reformă agrară, încă neterminate. Specificul burghez al reformei este demonstrat de caracterul ei limitat şi de frămîntările ţărănimii care au însoţit aplicarea acesteia atît în timpul consilieratelor cît

---

[42] *Monitorul Oficial*, nr. 97, 1927 mai 5, p. 6183—6188.
[43] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XVII, 1929, p. 877—905.
[44] *Ibidem*, vol. XVIII, 1930, p. 475—495.
[45] *Ibidem*, vol. XIX, 1931, p. 611—6116.
[46] *Monitorul Oficial*, nr. 167, 1931 iulie 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

şi în timpul serviciilor agricole. Oricum, meritul celor două instituţii constă în contribuţia adusă la dezvoltarea agriculturii capitaliste în general şi, ce e mai important, la realizarea procesului de unificare în domeniul agrar a Transilvaniei cu vechea Românie.

INSTITUŢIILE ŞI ORGANELE ÎNSĂRCINATE CU APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921. Ţăranilor li s-a promis pămînt încă din timpul primului război mondial, cînd se jertfeau pe cîmpul de luptă pentru libertatea şi întregirea patriei. Terminarea războiului şi formarea statului naţional român unitar, prin unirea Transilvaniei cu vechea Românie, a prilejuit înfăptuirea reformei agrare regăsită ca idee şi în textul rezoluţiei Adunării Naţionale de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918.[47] În aşteptarea reformei, în rîndurile ţărănimii s-au înregistrat frămîntări tot mai puternice, cauzate de lipsa de pămînt, de unelte, de animale şi cereale. Pentru a le potoli, guvernanţii regimului burghezo-moşieresc, s-au văzut nevoiţi să grăbească pregătirea legislaţiei menite să pună în practică împroprietărirea ţăranilor. Astfel, încă la 13 decembrie 1918 prin Decretul pentru organizarea Transilvaniei şi a celorlalte teritorii locuite de români[48], Consiliului Dirigent i-a fost încredinţată misiunea de a prezenta în cel mai scurt timp proiectul de reformă agrară pentru cele 25 de judeţe pe care le administra. Pînă la legiferarea lui, s-a recurs la practica arendărilor forţate pentru asigurarea producţiei agricole, ameninţată de scădere, din cauza consecinţelor războiului şi pentru a atenua acţiunile ţăranilor, concretizate în ocuparea pămînturilor moşiereşti. Conducerea lucrărilor de arendare obligatorie a terenurilor din Transilvania, ce nu puteau fi însămînţate de proprietari, către ţăranii constituiţi în obşti, a revenit Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, Bucureşti prin Direcţia Generală a Reformei Agrare din Cluj.[49]

Pentru ţăranii de dincolo de Carpaţi au fost publicate încă în decembrie 1919 două decrete-legi referitoare la exproprierea pămînturilor moşiereşti şi la constituirea organelor însărcinate cu efectuarea acestei lucrări. Este vorba de Decretul-Lege din 15 decembrie 1918 privitor la exproprierea proprietăţilor rurale pentru cauză de utilitate naţională[50] şi de Decretul-Lege din 16 decembrie 1918 referitor la determinarea pămîntului cultivabil supus exproprierii şi a condiţiilor acestei eproprieri.[51] În Transilvania, în cursul lunii februarie 1919, Resortul pentru agricultură şi comerţ a terminat proiectul de lege agrară pe care l-a supus discuţiei membrilor Consiliului Dirigent apoi Marelui Sfat al ţării. Iniţiatorii reformei agrare au pus la baza acesteia următoarele principii: suprafaţa disponibilă de pămînt, crearea de stabilimente industriale acolo unde reforma nu se putea realiza, crearea Băncii Comerciale Române

---

[47] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. VIII, 1913—1919, p. 1162—1163.
[48] *Ibidem*, p. 1163—1164.
[49] Şandru D. *op. cit.*, p. 81.
[50] Hamangiu C., *op. cit.* vol. VIII, 1913—1919, p. 1164—1165.
[51] *Ibidem*, 1166—1174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pentru ajutorarea proprietarilor, negustorilor şi industriaşilor şi împroprietărirea prin despăgubire. După discutarea lui, Marele Sfat al ţării a aprobat proiectul de reformă agrară iar regele Ferdinand l-a sancţionat la 10 septembrie 1919[52].

Astfel, la 12 septembrie 1919 a fost elaborat Decretul Lege nr. 3911 pentru reforma agrară în Transilvania, Banat şi părţile Ungurene[53], menit a transpune şi în aceste locuri realităţile din domeniul agrar din vechiul regat. Pentru a veni în sprijinul vechilor proprietari şi al ţăranilor, statul a înfiinţat Banca Agrară cu un capital de 25 milioane lei, iar pentru a rezolva neînţelegerile dintre ei, a fost creată Curtea de Apel cu sediul la Cluj.

Decretul-Lege, amintit, stabilea structura şi organizarea organelor de aplicare a acestei reforme, împuternicite să înfăptuiască exproprierile şi împroprietăririle. În cadrul Consiliului Dirigent a fost instituit un Consiliu Superior pentru Reforma Agrară compus dintr-un preşedinte, un copreşedinte, 12 membri permanenţi şi 20 nepermanenţi. Acesta lucra în trei secţiuni: 1. pentru Ardeal, 2. pentru Banat. 3. pentru părţile ungurene. El hotăra ca instanţă de apel în chestiunile de expropriere şi împroprietărire, putea să facă propuneri privind perfecţionarea legislaţiei agrare şi să hotărască măsura în care se puteau expropria terenuri aflate în proprietatea statului.

Organele subordonate Consiliului Superior erau comisiile judeţene şi comisiile locale de reformă agrară care aveau sarcina de a media neînţelegerile dintre proprietari şi săteni. În componenţa lor predominau reprezentanţii autorităţilor şi ai proprietarilor. Comisiile judeţene se compuneau dintr-un judecător, numit de preşedintele tribunalului, ca preşedinte, doi delegaţi numiţi de prefect, un delegat al „Băncii Agrare", un inginer geometru, un inginer silvic şi, la nevoie, alţi specialişti. Din cadrul ei lipseau delegaţii proprietarilor şi ai sătenilor. În cazul comisiilor locale, fiecare dintre ele cuprindea judecătorul de ocol, ca preşedinte, consilierul agricol judeţean, proprietarul moşiei expropriate şi doi delegaţi ai ţăranilor. Prezenţa consilierilor agricoli judeţeni (sau a agronomilor regionali, reprezentanţii lor) atît în cadrul comisiilor judeţene cît şi a celor locale, face dovada misiunii consilieratelor agricole, înfiinţate în iulie 1919, aceea de coordonare a lucrărilor practice de reformă agrară.

Comisiile locale aveau sarcina de a stabili teritoriile expropriate din mediul rural şi de a înainta comisiilor judeţene procese-verbale despre lucrările lor, în original şi două copii. Fiecare comisie judeţeană reţinea originalul, o copie înainta Bănci Agrare iar cealaltă Resortului agriculturii din cadrul Consiliului Dirigent. Dacă procesul-verbal conţinea învoiala dintre proprietarul expropriat şi săteni, comisia judeţeană trimitea la faţa locului un delegat al său care împreună cu primarul comunei

[52] Galea Aurel, *Problema agrară din Transilvania în timpul Consiliului Dirigent (2 decembrie 1918 — 10 aprilie 1920)* în *Lucrări ştiinţifice ale Institutului pedagogic de 3 ani Tîrgu-Mureş*, vol. II, 1970, p. 238 şi 240.

[53] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. IX—X, 1919—1922, p. 193—205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

şi un delegat al Băncii Agrare, delimita definitiv porţiunea expropriată, o preda tovărăşiilor înfiinţate de bancă, în folosinţă comună, sau persoanelor individuale, în arendă ori în parte, fixînd preţul pămîntului sau ale altor bunuri mobile sau imobile expropriate.

Dacă procesul-verbal luat de comisia locală conţinea litigii între proprietarii expropriaţi şi săteni, comisia judeţeană organiza şedinţe pentru a lua hotărîri în acest sens. Dezbaterile sale se consemnau în procese-verbale care reflectau atît cererile proprietarilor cît şi ale sătenilor. Hotărîrile luate erau publicate în *Gazeta Oficială* a Consiliului Dirigent. Cele referitoare la preţuri, puteau fi contestate în termen de 15 zile, la Curtea de Apel din Cluj, iar celelalte hotărîri, în acelaşi termen, la Consiliul Superior. Aceste două foruri aveau dreptul să adune noi dovezi şi să consulte experţi chiar la faţa locului.

Organele însărcinate cu executarea reformei agrare aveau obligaţia să solicite judecătoriilor de ocol şi tribunalelor confruntarea cărţilor funduare cu posesiunile faptice şi înscrierea ţăranilor împroprietăriţi în cărţile funduare.

Potrivit Decretului-Lege menţionat se expropriau: toate proprietăţile absenteiştilor, ale străinilor, proprietăţile date în stăpînire după 1 noiembrie 1917, pe baza ordonanţei fostului guvern ungar, proprietăţile mai mari de 30 de jugăre care au fost luate în arendă mai mult de 12 ani în perioada 1900—1918, proprietăţile vechi mai mari de 200 şi 500 de jugăre. Dacă avea un copil la facultatea de agronomie şi acesta după ce-şi termina studiile declara că se va dedica agriculturii, avea dreptul la încă 500 de jugăre. Exproprierea se făcea pe baza declaraţiei proprietarului iar ţăranii erau obligaţi la despăgubirea lui.

Pămînturile expropriate s-au parcelat în loturi de completare, loturi întregi şi loturi de colonizare, cu ele fiind împroprietăriţi mai ales invalizii de război, văduvele şi copii orfani, apoi ţăranii fără pămînt sau cu pămînt sub 5 jugăre. În cazul destinării unor terenuri pentru construcţia de obiective industriale, primăriile comunale erau obligate să ceară acordul prealabil al Resortului pentru agricultură din cadrul Consiliului Dirigent. Pămîntul disponibil după împroprietărire putea fi folosit de Consiliul Superior de Reformă Agrară la crearea unor proprietăţi mijlocii sau ferme model, la înfiinţarea şi completarea unor loturi şcolare sau parohiale. Loturile distribuite ţăranilor, evaluate de organele împuternicite cu efectuarea reformei agrare, nu se puteau înstrăina pînă la 1 ianuarie 1930, şi nu puteau fi grevate financiar în afara arendei fixate de Banca Agrară. Terenurile rămase neexpropriate timp de şase ani de la apariţia acestui Decret-Lege, nu mai puteau fi supuse exproprierii.

Prin Decretul-Lege nr. 1360 din 31 martie 1920, pe lîngă preşedinţia Consiliului de Miniştri este instituit un Comitet Agrar „pentru asigurarea înfăptuirii neîntîrziate şi metodice a împroprietăririi ţăranilor".[54] Sub autoritatea acestuia au trecut: Casa Centrală a Cooperaţiei şi Impro-

[54] *Ibidem*, p. 282—283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

prietăririi Sătenilor, Direcţia Proprietăţii, Direcţia Dobrogei, Direcţia Islazurilor şi personalul consilieratelor agricole care, în cazul vechiului regat, făcuseră parte din Ministerul Agriculturii. La 27 mai, acelaşi an, printr-o decizie ministerială s-au pus bazele secţiunii Comitetului Agrar pentru Transilvania cu sediul la Cluj[55]. O dată cu desfiinţarea Consiliului Dirigent, în aprilie 1920, implicit şi Consiliul Superior de Reformă Agrară din cadrul acestuia şi-a încetat activitatea. Celelalte organe de pregătire şi aplicare a reformei, comisiile judeţene şi cele locale, împreună cu consilieratele agricole, au trecut sub autoritatea Direcţiei Generale a Reformei Agrare din Cluj, reprezentanţa în Transilvania a Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor cu sediul în Bucureşti. În luna iunie, odată cu forul lor provincial, ele au trecut în subordinea secţiunii de la Cluj a Comitetului Agrar din Bucureşti.[56]

Pînă la definitivarea Legii de reformă agrară din iulie 1921, comisiile locale, cele judeţene şi consilieratele agricole, ca organe de decizie sau de execuţie, au desfăşurat cu precădere o activitate în vederea pregătirii acestei reforme şi mai ales de aplicare a arendărilor forţate.[57] Cu toate că o parte a ţărănimii din Transilvania s-a opus arendărilor forţate, în 1919, suprafaţa arendată a fost de 184.139 jugăre, în 1920, de 740.669 jugăre, iar în 1921, înaintea votării Legii pentru reforma agrară, ea a crescut la 1.300.000 jugăre.[58] S-a reuşit astfel să se cultive o parte însemnată din pămînturile Transilvaniei şi să fie preîntîmpinată o diminuare simţitoare a producţiei agricole.

Legea definitivă de reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş din 30 iulie 1921[59], elaborată de guvernul Averescu, a operat o serie de modificări ale dispoziţiilor Decretului-Lege din 1919, micşorînd numărul membrilor unor comisii şi scurtînd termenele de apel. Exproprierea şi împroprietărirea au intrat în competenţa unor organe specializate pentru fiecare din aceste lucrări. Organele de aplicare a expropriérii erau: Comitetul Agrar, comisiile judeţene de expropriere şi comisiile de ocol pentru expropriere. Comitetul Agrar era organul consultativ al Ministerului Agriculturii în problema de expropriere, de împroprietărire, de înfiinţare a proprietăţilor mijlocii şi de dare în folosinţă a pămîntului expropriabil. El avea dreptul de a revizui hotărîrile comisiilor judeţene de expropriere pe parcursul unui an de la executarea lor şi de a verifica tablourile întocmite de comisiile de ocol pentru împroprietărire.

Comisiile judeţene de expropriere se compuneau din cîte cinci membri: un consilier al Curţii de Apel desemnat de Ministerul Justiţiei, ca

---

[55] Ştirban Marcel, *Comitetul agrar — secţiunea Cluj*... p. 185—190.
[56] Idem, *Consilieratele agricole din Transilvania*... p. 238—239.
[57] *Ibidem*, p. 241, vezi şi *Comitetul agrar-secţiunea Cluj*... p. 187 de acelaşi autor.
[58] Petrini Emil, *op. cit.*, 268—270 *apud*. Şandru D., *op. cit.*, p. 61. Vezi şi Galea Aurel, *op. cit.*, vol. IX—X, 1919 — 1922, p. 733—756.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

preşedinte (în lipsă, un judecător desemnat de preşedintele tribunalului), un judecător de tribunal, un delegat al Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, consilierul agricol judeţean şi un inginer topograf. Într-un judeţ puteau funcţiona una sau mai multe comisii. Fiecare avea cîte un secretar. Hotărîrile comisiilor se luau cu majoritate de voturi rămînînd definitive şi executorii, fără drept de opoziţie, apel sau recurs, cu rezerva dreptului de revizuire din partea Comitetului Agrar în termen de un an de la executarea lor.

Comisiile de ocol pentru expropriere aveau raza de activitate corespunzătoare cu cea a unei judecătorii de ocol. Ele erau compuse din cîte patru membrii: judecătorul de ocol, ca preşedinte, un delegat al Casei Centrale a Coperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, agronomul regional şi un inginer geometru. Secretarul comisiei conducea şi Cartea funduară.

Ca organe de împroprietărire fiinţau: comitetele locale, comisiile de ocol pentru împroprietărire şi comisiile judeţene de împroprietărire. Comitetele locale cuprindeau pe primar, ca preşedinte, secretarul comunal, preoţi, învăţători-diriginţi şi cîte 2—3 săteni aleşi. Ele trebuiau să întocmească tablourile de împroprietărire, respectînd prevederile legale şi ordinea priorităţilor. Aceste comisii au întocmit în fiecare comună atîtea procese-verbale cîte proprietăţi au fost cerute de către delegaţii sătenilor să fie expropriate, iar la fiecare proces-verbal au anexat extrasele de carte funduară. Lucrările comisiilor au avut la bază declaraţiile vechilor proprietăţi şi datele din tabloul general statistic întocmit pentru fiecare comună. Acest tablou cuprindea nominal pe toţi lucrătorii comunei, cu numărul casei, membri familiei, starea materială şi situaţia militară. Datele cuprinse în tabloul general statistic au servit la determinarea lipsei de păşune, loturi de casă, terenuri de cultură şi fînaţ.

Comisiile de ocol pentru împroprietărire erau compuse din cîte trei membri: judecătorul de ocol sau substitutul său, (în lipsă, prim-pretorul sau pretorul), agronomul regional şi delegatul Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor. Ele aveau sarcina de a judeca listele de împroprietărire şi de a revizui ordinea priorităţilor. Hotărîrile se luau cu majoritate de voturi şi se înaintau comisiilor judeţene de împroprietărire.

Comisiile judeţene aveau în componenţa lor cîte patru membri: un judecător, numit de preşedintele tribunalului (în lipsă, şeful judecătoriei de ocol), ca preşedinte, delegatul Casei Centrale a Coperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, consilierul agricol judeţean sau substitutul său şi un inginer topograf. Într-un judeţ puteau funcţiona una sau mai multe comisii. Fiecare avea unul sau mai mulţi secretari. Comisiile judeţene judecau, în ultimă instanţă, contestaţiile ivite la întocmirea tablourilor de împroprietărire, fixau mărimea lotului tip din fiecare comună şi efectuau tragerea la sorţi a loturilor celor împroprietăriţi.

Modalităţile de lucru ale organelor de efectuare a exproprierii şi împroprietăririi sînt precizate în Regulamentul de aplicare a Legii pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş din

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

4 noiembrie 1921.[60] Acest Regulament stabilea, la nivelul Comitetului Agrar, trei secţii compuse din cel puţin şase membri fiecare: 1) pentru vechiul regat; 2) pentru Transilvania; 3) pentru Bucovina. Membri Comitetului Agrar puteau face parte, în acelaşi timp, din două secţiuni. Fiecare secţiune avea cîte un secretar. Secţiunea pentru Transilvania, compusă din şapte membri, dintre care unul era preşedinte, avea sediul la Cluj.

Legea din 23 iunie 1922[61] a micşorat componenţa comisiilor judeţene şi a comisiilor de ocol şi a redus atribuţiile celor din urmă. Comisiile judeţene de expropriere erau formate din trei membri: un consilier al Curţii de Apel sau un judecător de tribunal, desemnat de Ministerul Justiţiei, ca preşedinte, consilierul agricol judeţean şi un delegat al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor. Fiecare comisie avea cîte un secretar, numit de preşedintele tribunalului dintre notari, practicanţi sau din personalul grefei. Secretarii conduceau lucrările biroului comisiilor judeţene şi răspundeau de întîrzierea lor, asigurîndu-le ritmicitatea şi calitatea tehnică.

Comisiile de ocol pentru expropriere, una sau mai multe pentru fiecare judecătorie de ocol, erau compuse tot din cîte trei membri: un judecător de ocol sau de tribunal, delegat al Ministerului Justiţiei, dintre judecătorii Curţii de Apel, ca preşedinte, agronomul regional şi un delegat al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor (de obicei un silvicultor). Preşedintele era dator să se deplaseze în fiecare comună şi să verifice tablourile de împroprietărire. Conform noii legi, comisiile de ocol aveau sarcina să fixeze întinderea lotului tip din comune şi preţul pămîntului. În caz de contestare a mărimii lotului tip, hotărîrile comisiilor judeţene de împroprietărire rămîneau definitive. Pe lîngă fiecare comisie de ocol, funcţiona un secretar, delegat de preşedintele tribunalului. El conducea Cartea funduară şi avea aceleaşi atribuţii ca şi secretarul comisiei judeţene.

Hotărîrile comisiilor judeţene şi a celor de ocol pentru expropriere se pronunţau cu majoritatea de voturi şi erau valabile dacă la elaborarea lor participau cel puţin doi membri, unul dintre ei fiind preşedintele, a cărui părere era hotărîtoare

Comisiile judeţene şi comisiile de ocol pentru împroprietărire aveau acelaşi personal ca şi omoloagele lor pentru expropriere. Comisiile de ocol pentru împroprietărire aveau sarcina de a hotărî în privinţa tablourilor de împroprietărire întocmite de comitetele locale şi de a stabili ordinea priorităţilor. Procesele-verbale ale şedinţelor lor se încheiau în dublu exemplar, unul pentru arhiva proprie iar celălalt pentru comisiile judeţene. Acestea judecau, în ultimă instanţă, contestaţiile ivite la întocmirea tablourilor de împroprietărire şi stabileau definitiv, ca instanţe de apel, mărimea lotului tip din fiecare comună. După definitivarea lucrărilor teoretice, ele dispuneau întocmirea planurilor de parcelare prin in-

[60] *Ibidem*, p. 756—803.
[61] *Ibidem*, p. 891—896.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ginerii operatori sau delegaţii Direcţiei Cadastrului. Din loturile parcelate s-au reţinut suprafeţele necesare pentru interesele culturale, economice, sociale, militare şi educative ale comunelor, fiind repartizate unor instituţii, societăţi culturale sau trecînd în rezerva de stat. De această prevedere au beneficiat în special comunele româneşti din Transilvania unde, în condiţiile stăpînirii dualiste, bisericile şi şcolile au avut o situaţie precară. Tragerea la sorţi a loturilor individuale era efectuată în şedinţe publice, la care participau şi delegaţii sătenilor.

Hotărîrile comisiilor de ocol pentru expropriere şi a celor pentru împroprietărire puteau fi contestate în faţa preşedinţilor comisiilor judeţene în termen de 5 zile de la pronunţare. Comisiile judeţene aveau îndatorirea de a judeca în termen de 15 zile cazurile de apel. Hotărîrile lor rămîneau definitive şi nesupuse recursului, în afară de cele legate de preţul pămîntului, care erau de competenţa curţilor de apel.

Noul Regulament de aplicare a legii pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş din 12 iulie 1922[62] preciza că secretarii şi birourile comisiilor judeţene şi a celor de ocol pentru expropriere puteau servi şi comisiilor judeţene şi de ocol pentru împroprietărire. Secretarii tuturor comisiilor erau ajutaţi la întocmirea lucrărilor de cîte un arhivar. Copiile lucrărilor teoretice de reformă agrară erau înaintate consilieratelor agricole.

Prin Decretul nr. 4496 din 28 octombrie 1922[63], republicat cu modificări la 29 decembrie 1923[64], Comitetului Agrar, care fusese doar un organ consultativ, i se lărgesc atribuţiile, fiind transformat într-un organ judecătoresc superior. Prin acest act competenţa comisiilor judeţene şi a celor de ocol a fost limitată. Comitetul Agrar era compus din 12 membri, numiţi pe termen de cinci ani, dintre magistraţii şi juriştii obişnuiţi sau dintre cei de la înalta Curte de Casaţie şi Justiţie ori de la curţile de apel, dintre specialiştii în agronomie sau ştiinţe economice. Ministerul Agriculturii şi Domeniilor era şi preşedintele Comitetului Agrar. El avea dreptul să numească doi vicepreşedinţi dintre cei 12 membri ai Comitetului. Cererile de revizuire a hotărîrilor organelor subordonate se adresau preşedintelui Comitetului în termen de două luni de la pronunţarea lor. Hotărîrile Comitetului Agrar se elaborau cu majoritatea absolută a voturilor şi rămîneau definitive, executorii, şi inatacabile pe nici o cale, nici ordinară, nici extraordinară. Prin admiterea dreptului de a hotărî definitiv, în absenţa părţilor, s-a deschis calea arbitrajului mai ales în favoarea moşierilor. Aceasta a creat neîncredere faţă de actul împroprietăririi, mulţi ţărani văzînd în măsurile luate încercările guvernului de a renunţa la reformă.[65]

Conform articolului 2 al Legii amintite, secţiunile Comitetului Agrar pentru Transilvania şi Bucovina au fost obligate să-şi înainteze lucrările

---

[62] *Ibidem* vol. XIII—XIX, 1922—1926, p. 198—245.
[63] *Ibidem*, p. 357—359.
[64] *Ibidem*, p. 707—708.
[65] Şandru D., *op. cit.*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

preşedintelui Comitetului Agrar din Bucureşti. Prin Regulamentul din 27 februarie 1924[66] a fost redus numărul membrilor componenţi ai celor trei secţiuni. Astfel, secţiunea pentru vechiul regat era compusă din 6 membrii, cea pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş din 5 membri iar secţiunea pentru Bucovina din 3 membri. În acelaşi an a fost desfiinţată Direcţia Generală a Reformei Agrare din Cluj, atribuţiile ei fiind preluate de Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor cu sediul la Bucureşti.[67] Legea din 25 martie 1925[68] a adus completări în privinţa componenţei Comitetului Agrar întrucît a extins competenţa sa şi asupra proceselor de reformă agrară din Basarabia. El s-a menţinut ca singura instanţă de casare din ţară în materie de expropriere şi împroprietărire. Prin legea pentru organizarea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor din 4 mai 1927[69], în Transilvania au mai fost desfiinţate unele instituţii provinciale ajutătoare cu caracter mixt, atribuţiile lor trecînd asupra Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor. Aceasta a rămas în subordinea Comitetului Agrar pînă la 2 august 1929 cînd, potrivit noii Legi de organizare a ministerelor, s-a desfiinţat, activitatea ei fiind continuată de Direcţia Aplicării Reformei Agrare, nou creată[70].

Prin reforma agrară din 1921 s-au expropriat moşiile private mai mari de 200, 300 şi 500 de jugăre, în funcţie de densitatea mare, mijlocie sau mică a populaţiei. În regiunile cu populaţie densă se puteau expropria, cu avizul Comitetului Agrar moşiile cu peste 100 de jugăre, iar în cazul islazurilor cele mai mari de 50 de jugăre. Puteau să se facă în unele cazuri şi exproprieri totale. Pînă la 1 ianuarie 1929 în Transilvania au fost expropriate 3.118.517 jugăre, din care 2.906.073 jugăre din moşiile particulare iar 212.477 jugăre din proprietăţile statului. Din această suprafaţă 932.283 jugăre erau terenuri cultivabile, restul păşuni, parcuri, intravilane, embaticuri, mîne, cariere, vii, livezi şi păduri afectate păşunatului. Numărul celor înscrişi pe tabelele de împroprietărire era de 454.673 dintre care 337.082 români, 117.591 alte naţionalităţi iar dintre aceştia au fost împroprietăriţi 212.803 români, 82.640 unguri-secui, şvabi şi alte naţionalităţi conlocuitoare.[71]

Spre deosebire de motivarea dată exproprierilor din vechea Românie „pentru cauză de utilitate naţională", Legea de reformă agrară din Transilvania foloseşte formula „pentru cauză de utilitate publică". S-a urmărit prin această diferenţiere, sublinierea tocmai a intenţiei legii de a îngloba în prevederile sale şi interesele naţionalităţilor conlocuitoare, prevederi de care s-a ţinut într-adevăr seama la aplicarea lucrărilor de reformă agrară.

---

[66] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XIII—XIV, 1922—1926, p. 726—728.
[67] Şandru D., *op. cit.*, p. 81.
[68] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XI—XII, 1922—1926, p. 1196—1197.
[69] *Monitorul Oficial* nr. 97, 1927 mai 5, p. 6186.
[70] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XVII, 1929, p. 877—903.
[71] Galea Aurel, *op. cit.*, p. 241—242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În judeţul Tîrnava Mică constituirea comisiilor locale, ceea ce însemna primii paşi în direcţia aplicării legii de reformă agrară, a început la 2 decembrie 1919. Pînă în a doua decadă a lunii februarie 1920 — după cum afirmă consilierul agricol — au fost constituite comisii locale în 100 de comune promiţînd o încheiere pe întreg judeţul la 13 martie 1920.[72] E posibil ca aceste afirmaţii să fie puţin exagerate, dar ele reţin atenţia pentru că sugerează atmosfera însufleţită şi procedura cu care a demarat activitatea concretă de constituire a comisiilor locale de reformă agrară. De asemenea, este greu de crezut că după constituire, aceste comisii şi-au început imediat activitatea sau începînd-o, să dea lucrărilor de reformă agrară o formă finală definitivă. Comisia judeţeană de expropriere şi împroprietărire a judeţului Tîrnava Mică a fixat, de exemplu, un termen de pertractare pentru rezolvarea „modului de folosinţă a moşiei statului român", aflată pe hotarul comunei Cenade, pînă la data de 21 martie 1921.[73]

Lucrările privind constituirea comisiilor locale în judeţul Tîrnava Mare au început în primele luni ale anului 1920. Aceasta se poate constata din rapoartele trimise din Sighişoara Resortului pentru agricultură iar după desfiinţarea Consiliului Dirigent, Direcţiei Generale a Reformei Agrare din Cluj, la 15 martie, 7 aprilie şi 11 mai 1920.[74]

În judeţul Mureş, deşi exproprierea a început în toamna anului 1922, volumul cel mai mare de lucrări s-a efectuat începînd cu 1924, spre deosebire de celelalte judeţe ale ţării unde lucrările de expropriere pe baza legislaţiei din 1921, s-au desfăşurat mai ales în anii 1922—1923. Pînă la 20 octombrie 1937[75], în acest judeţ au fost expropriate 732 de moşii însumînd 207.335,954 jugăre cu care au fost împroprietăriţi 16.926 de ţărani din totalul de 24.630 cîţi au fost înscrişi în tablourile de împroprietărire. Ţăranii împroprietăriţi au primit doar 34.264,1490 jugăre ceea ce reprezintă 10,65% din suprafaţa expropriată. Loturile au fost în cele mai multe cazuri mai mici decît cele prevăzute în Legea de reformă agrară, media pe judeţ cifrîndu-se la 2,20 jugăre. Pînă la aceeaşi dată, ţăranii şi comunele au plătit pentru terenurile atribuite suma de 109.790.613 lei.

Conform prevederilor Legii din 2 noiembrie 1932[76] şi a Regulamentului de aplicare a ei din 24 decembrie, acelaşi an[77], instanţele speciale de expropriere şi împroprietărire sînt desfiinţate, iar problemele izvorîte din reforma agrară trec în competenţa instanţelor judecătoreşti de drept comun: judecătoriile, tribunalele şi curţile de apel, ultimele, ca instanţe de casare. La această dată încetează şi activitatea Comitetului

---

[72] Consiliul popular al jud. Cluj, fond *Direcţia regională a domeniilor*, dosar 62/1920, f. 254. *apud* Ştirban Marcel, *Din activitatea comisiilor locale şi a comisiunilor judeţene* ... p. 332—333.

[73] *Ibidem*, dosar 6/1921, p. 1. *apud* Ştirban Marcel *op. cit.*, p. 333.

[74] *Ibidem*, dosar 63/1920, p. 242.

[75] Arh. St. Tg.-Mureş, fond: *Comisia de expropriere şi împroprietărire a judeţului Mureş*, dosar 268/1938, f. 46.

[76] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XX, 1932, 763—768.

[77] *Ibidem*, p. 877—882.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Agrar de la Bucureşti, atribuţiile sale ca organ consultativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor trecînd asupra Consiliului Uniunii Camerelor de Agricultură.

La 2 noiembrie 1936, în urma reorganizării Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, continuarea lucrărilor de reformă agrară a intrat în competenţa Direcţiei Reformei Agrare.[78] Aceasta avea ca sarcini aplicarea actelor normative privitoare la expropriere şi împroprietărire, la înstrăinarea proprietăţii funciare a statului la împroprietărirea veteranilor, reangajaţilor etc., la stabilirea debitelor împroprietăriţilor şi a debitelor provenite din arendarea terenurilor statului, la lichidarea operaţiunilor financiare ale proprietarilor expropriaţi ş.a.

La 6 aprilie 1939 a fost elaborată o nouă Lege pentru organizarea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor[79]. Sarcinile Direcţiei Reformei Agrare, care a fost desfiinţată, au fost trecute Direcţiei Geniului Rural şi Serviciului Reformei Agrare din subordinea sa. În structura organizaţiei centrale a ministerului, Direcţia Geniului Rural se ocupa cu ameliorări funciare, maşini agricole, construcţii rurale, cadastru şi colonizări iar Serviciul Reformei Agrare cu probleme de exproprieri şi împroprietăriri.

Fixarea unor preţuri mari de răscumpărare a pămînturilor primite prin împroprietărire şi neputinţa achitării lor de către ţăranii lipsiţi de posibilităţi materiale au constituit aspectele finale ale reformei agrare. Situaţia economică creată ţăranilor în aceste condiţii, îi lăsa în continuare dependenţi, în mare măsură, faţă de moşieri. Aceştia au primit despăgubiri uriaşe, întreaga reformă agrară fiind pentru ei o afacere rentabilă, în timp ce, pe ţărani, sarcina despăgubirii proprietarilor adesea îi depăşea. Viaţa lor s-a înrăutăţit şi mai mult în anii crizei economice cînd preţurile produselor agricole erau foarte scăzute. Consecinţele insolvabilităţii ţărănimii nu s-au lăsat prea mult aşteptate, deoarece moşienii recurgeau la vînzarea prin licitaţie publică a bunurilor mobile şi imobile provenite din împroprietărire. Această insolvabilitate, în special a ţăranilor împroprietăriţi cu loturi de casă, a constituit şi motivul pentru care, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor a cerut, la 23 noiembrie 1937, Serviciului agricol al judeţului Mureş „a pune în vedere administraţiilor financiare din judeţ ca toate cazurile unde împroprietăriţii cu loturi de casă nu-şi pot plăti valoarea loturilor" să nu le mai scoată „în vînzare prin licitaţie execuţională" ci să fie luate de la cei în cauză şi „atribuite îndreptăţiţilor nesatisfăcuţi"[80].

Organele însărcinate cu aplicarea reformei agrare din 1921 urmau să-şi lichideze lucrările pe măsura desăvîrşirii ei. Dar birocraţia regimului burghezo-moşieresc a înţeles să tergiverseze punerea în posesie a ţăranilor sub un pretext sau altul. Astfel, numeroase lucrări au rămas

[78] *Ibidem*, vol. XXIV, 1936, partea a II-a, p. 549—552.
[79] *Ibidem*, *vol.* XXVII, 1939, partea a II-a, p. 1319.
[80] Arh. St. Tîrgu-Mureş, *fond citat*, dosar 58/1938, f. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

neînchiriate, ele găsindu-şi soluţionarea abia prin reforma agrară cu caracter democratic din 1945.

Totuşi, pînă la apariţia Legii pentru unificarea administrativă a statului român, din 14 iunie 1925,[81] prima etapă a funcţionării lor, în domeniul agrar, instituţiile şi organele de aplicare a reformei au avut meritul de a contribui, alături de consilieratele agricole. La această unificare, apoi, la consolidarea relaţiilor de producţie capitaliste în agricultura ţării. S-a întărit baza socială a burgheziei satelor iar proprietăţile moşiereşti s-au transformat în proprietăţi rentabile capitaliste.

La aceste aspecte pozitive generate de reforma agrară se mai poate adăuga faptul că, prin exproprierea unei suprafeţe destul de mari din pămînturile moşierimii, ea a lovit în aceasta, i-a slăbit puterea economică iar prin împroprietărire a contribuit la îmbunătăţirea situaţiei unei părţi însemnate a ţărănimii. Aceasta demonstrează de fapt caracterul mai înaintat al reformei faţă de alte ţări.

Cu mult mai numeroase, însă, aspectele negative s-au concretizat în caracterul limitat de clasă al reformei agrare, crearea unui disponibil de braţe de muncă ieftine pentru gospodăriile chiabureşti şi moşiereşti, accentuarea diferenţierii ţărănimii, adîncirea contradicţiilor sociale şi economice.

Cererile, contestaţiile şi reclamaţiile stau mărturie pentru încetineala cu care a fost aplicată Legea de reformă agrară şi pentru frămîntările generate de încălcarea drepturilor ţărănimii care şi-a pus mari speranţe în această reformă. Chiar şi lucrările ultimului an de activitate a instituţiilor şi organelor prezentate au avut ca principal obiect tot problema împroprietăririi.

Aceste instituţii şi organe au purtat pecetea orînduirii burgheze. De multe ori, sub influenţa moşierilor, ai căror reprezentanţi exercitau o puternică influenţă în sînul lor, ele au favorizat pe exploatatori şi au provocat abuzuri la adresa celor exploataţi. Unor proprietari li s-a făcut măsurătoarea terenurilor în aşa fel încît să rezulte că ar avea o întindere mai mică decît cea reală pentru a li se expropria o suprafaţă cît mai redusă. Cu jalbele adresate instanţelor judecătoreşti, ţăranii încercau, adesea fără speranţă, să-şi dobîndească, apoi să-şi menţină, petecul de pămînt atribuit prin lege.

Prin faptul că pentru pămîntul primit, ţăranii au fost obligaţi să plătească mari despăgubiri, gospodăriile lor au continuat să rămînă într-o situaţie grea. Cîştigul de cauză dat ţărnimii nu trebuia să însemne o pierdere necompensată pentru marii proprietari. Statul burghez a avut sarcina de a percepe, prin intermediul Băncii Agrare, preţul datorat de ţărani şi de a despăgubi pe proprietari.

Existenţa a numeroase proprietăţi moşiereşti de pînă la 500 de jugăre şi chiar mai mari, rămase după expropriere a făcut ca majoritatea ţăranilor să fie lipsiţi de pămînt arabil pentru cultivarea cerealelor şi de islaz necesar creşterii animalelor, deşi dispuneau de numeroase vite.

---

[81] Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XI—XII, 1922—1926, p. 338—403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Problema şi-a găsit doar parţial rezolvarea, deoarece prin aplicarea reformei agrare din 1921, o bună parte din proprietăţile moşierilor au rămas în stăpînirea acestora, ceea ce a provocat mari nemulţumiri în rîndurile ţărănimii. Aceasta demonstrează că moşierimea nu a fost desfiinţată ca clasă socială şi că reforma a fost incompletă.

DIE AGRIKULTURINSTITUTIONEN ZWISCHEN DEN JAHREN 1918–1950 UND DAS SPEZIFIKUM IHRER TÄTIGKEIT IM SIEBENBÜRGEN

(Zusammenfassung)

Dieser erster Artikel aus einer Serie mit demselber Thematik behandelt die Agrikulturinstitutionen in der Ordnung ihrer Erscheinungen. Es wurden für den Anfang die zootechnische und sanitär-veterinäre Dienste, die Agrikulturräte und Organe bearbeitet, welche mit der Anwendung der Agrarreform von 1921 beaufgetragt waren. Aus den zahlreichen Normalakten für die Funktionierung dieser Organe erlassen, wurden diejenigen ausgesucht welche wesentliche Veränderungen hervorgebracht haben in Ihrer Organiesirung und Tätigkeit, welche speziell für Siebenbürgen sich beziehen. Die Geschichte der Institutionen im allgemeinen schliesst sich ab im Moment der Errichtung der Volksräte, demokratische Organe, welche mittels ihrer Ackerbauabteilungen, ihre Tätigkeit übernommen haben. Für die Begreifung ihrer Bedeutung wurde das Material mit konkreten Beispiele aus den gewesenen Bezirke Mieresch-Thorenbur, Grosse Kokel und Kleine Kokel ergänzt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ROLUL BĂNCILOR ROMÂNEŞTI DIN TRANSILVANIA ÎN DOMENIUL AGRAR (1872–1918). III.

VASILE DOBRESCU

Activitatea băncilor în cumpărarea şi redistribuirea proprietăţilor moşiereşti. Activitatea băncilor româneşti în viaţa agrară a românilor transilvăneni a fost considerabilă în privinţa înlesnirii şi accelerării pătrunderii relaţiilor capitaliste, a stratificării social-economice a ţărănimii şi dezvoltării procesului de formare a burgheziei săteşti, a unei păturí de proprietari moşieri cu averi mijlocii între 100-500 de jugăre cu ferme model, precum şi în exploatarea mai intensivă a pămîntului, în înlăturarea consecinţelor nefaste ale cămătăriei şi salvării pe această cale, de la ruinare şi înstrăinare a unor proprietăţi mici. De asemenea, băncile româneşti au contribuit substanţial, prin natura creditelor acordate clientelei sale predominant rurale la transferurile de proprietăţi în lumea satelor transilvănene, alături cu celelalte instituţii de creditare ale burgheziilor maghiare şi germane, însă în scopuri şi sensuri total divergente raportate la politica de stat, de asuprire naţională şi socială, exercitată de monarhia dualistă. Băncile româneşti şi-au propus premeditat, deşi această intenţie nu au declarat-o explicit, din motive lesne de înţeles pentru acea vreme, să întărească şi să îmbunătăţească structura vieţii economice a populaţiei româneşti în primul rînd a burgheziei şi intelectualităţii, în condiţiile politice ale sistemului de guvernare dualist, prin modernizarea şi sporirea proprietăţilor funciare deţinute de proprietarii români, ca şi prin încurajarea activităţilor destinate cultivării intensive a pămîntului, sprijinirii altor domenii colaterale sectorului agrar ca: meşteşugurile ţărăneşti, comercializarea şi valorificarea produselor agrare, inclusiv impulsionarea vieţii comerciale şi a celei industriale slab reprezentată în viaţa naţională a românilor transilvăneni. Desigur, activitatea bancar-financiară a instituţiilor de credit româneşti n-a fost şi nici n-a putut fi, în împrejurările economiei capitaliste, limitată numai la elementele româneşti şi nici nu a creat un sistem părtinitor pentru debitorii de altă naţionalitate, în primul rînd maghiari, destul de numeroşi, mai puţin saşi care aveau instituţiile de credit mai puternice şi mai vechi decît cele ale burgheziei româneşti şi maghiare şi reuşeau să satisfacă cerinţele conaţionalilor lor. De asemenea, aceleaşi consideraţii sînt valabile pentru cercul de activitate al băncilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

burgheziilor maghiară şi săsească, cu precizarea, că ele aveau foarte mulţi debitori români în ţinuturile româneşti, chiar şi numai din motivul preponderenţei majoritare a populaţiei româneşti din Transilvania, precum şi datorită faptului că băncile burgheziei româneşti n-au reuşit în această perioadă să facă faţă tuturor cererilor solicitanţilor .

Activitatea instituţiilor de credit româneşti transilvănene în procesul transformărilor de proprietăţi în mediul rural nu este singulară şi nici nu porneşte din determinări subiective sau preconcepute, chiar dacă a existat permanent dorinţa burgheziei româneşti, a elementelor înstărite, de a-şi mări proprietatea funciară, de a spori numărul proprietarilor moşieri cu peste 100 de jugăre, fenomen socotit indispensabil afirmării pe planul vieţii economice şi politice a naţiunii române în cadrul statului dualist. Asemenea năzuinţă nu era străină nici celorlalte burghezii naţionale sau moşierimii latifundiare austriece sau maghiare cu deosebire că aspiraţiile respective au fost sau nu susţinute de evoluţia obiectivă a relaţiilor economice din agricultura monarhiei austro-ungare de la sfîrşitul veacului XIX şi începutul celui următor, afectate şi influenţate, ca de altfel şi la nivelul altor state europene, puternic, de prezenţa şi concurenţa produselor agrare americane, canadiene sau ruseşti mult mai ieftine şi mai competitive. O asemenea stare de lucruri, conjugată cu situaţia internă a evoluţiei relaţiilor capitaliste din mediul rural va contribui la ruinarea multor producători chiar din rîndul marii moşierimi conservatoare. Adăugăm la această situaţie, orientarea unora din marii proprietari agrari spre investiţiile industriale sau comerciale de amploare, concomitent cu grevarea proprietăţilor rurale de impozitele fiscale sau de povara marilor datorii la băncile capitaliste în bună măsură neplătibile din cauza slabei rentabilităţi a pămîntului, uneori a cheltuielilor excesive, neproductive, de consumaţie etc. În acest sens sînt edificatoare înseşi exemplele oferite de oficialităţi care apreciau valoarea împrumuturilor ipotecare în zona transilvană, în anul 1903 la suma de 2,033 miliarde coroane[1], care în anii următori, împreună cu sarcinile publice se ridicase la 4,111 miliarde k, reprezentînd 26,17% din valoarea întregii suprafeţe arabile, a pădurilor şi păşunilor existente[2].

Deşi sarcinile ipotecare afectau în număr mare gospodăriile mici ţărăneşti, parţial şi ale ţărănimii înstărite, în comparaţie cu proprietăţile burgheziei săteşti, a proprietarilor mari cu peste 100 de jugăre, aşa cum arăta o statistică din 1904 care preciza că proprietatea mică este grevată de diferite sarcini ipotecare în proporţie de 57%, în privinţa raportului valoric al datoriilor situaţia era radical schimbată, întîietatea avînd-o, tocmai proprietarii cu suprafeţe mari de pămînt. În aceeaşi statistică se arăta că marea proprietate era grevată cu 2,390 miliarde coroane (circa 58% din total), în comparaţie cu 1,720 miliarde coroane datorii ale pro-

---

[1] Mód Aladár, *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*, Budapest, 1954, p. 361.

[2] *Revista Economică*, VII, nr. 17 din 1905, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

prietăţii mici (socotită de obicei de oficialităţi pînă la 50 de jugăre, uneori chiar la 100 de jugăre)[3].

Din documentele vremii, din lucrările de specialitate se constata şi în Transilvania efectul unui dublu proces de ruinare şi de transferare a proprietăţii mici care nu-şi micşorează numărul şi nici suprafaţa, iar pe de altă parte de diminuare a proprietăţii mari moşiereşti de peste 1000 de jugăre care urmează o destrămare treptată prin vindere şi parcelare, concomitent cu sporirea proprietarilor burghezi cu suprafeţe mijlocii de terenuri agrare[4].

În general, scăderea potenţialului economic al unei părţi însemnate de proprietari agrari, de la ţărani la moşieri, va facilita schimburile de proprietăţi fie prin vinderea benevolă a acestora din cauza nerentabilităţii sau acoperirea datoriilor în cazul moşierilor, fie prin vinderea silită, la licitaţie, ca urmare a imposibilităţii suportării sarcinilor fiscale sau a nerambursării împrumuturilor contractate — cazuri mai frecvente — pentru situaţia proprietarilor mici. Instituţiile financiare, inclusiv cele româneşti, au înlesnit, într-o atare conjunctură, prin mijloacele de care dispuneau, pe de o parte deposedarea sau vinderea unor proprietăţi agrare, pe de altă parte cumpărarea lor de către alţi proprietari cu o situaţie economică mai bună, acomodaţi relaţiilor sistemului de exploatare şi cultivare modernă a pămîntului. Băncile româneşti au contribuit la transferurile de proprietăţi în Transilvania prin implicarea directă sau indirectă în operaţiunile de vînzare-cumpărare a unor moşii falimentare sau prin procesul urmăririi proprietarilor debitori insolvabili, obligaţi a-şi vinde bunurile la licitaţie; respectiv prin cumpărarea acestor proprietăţi în vederea revinderii lor pentru acoperirea împrumuturilor şi obţinerea adeseori a noi beneficii.

Prezenţa instituţiilor de credit româneşti în procesul transferurilor de proprietate prin cumpărarea unor întinse suprafeţe de pămînt are un caracter specific în comparaţie cu activitatea similară a băncilor celorlalte burghezii naţionale. Specificitatea acestei participări a fost determinată de situaţia repartiţiei proprietăţii agrare din Transilvania în raport cu etnicitatea populaţiei, românii fiind, în mediul rural, printre posesorii cei mai numeroşi ai micilor proprietăţi, dar avînd un număr redus de proprietari burghezi mijlocii şi foarte redus de moşieri şi mari latifundiari[5]. Astfel, participarea instituţiilor de credit româneşti la cumpărarea de mari bunuri imobiliare agrare s-a făcut aproape exclusiv pe seama moşierimii de naţionalitate maghiară, fără ca acestea să fie unicele şi direct responsabile ale acestui fenomen de ruinare, aşa cum încercau, denaturat, să prezinte lucrurile, o bună parte din oficialităţile şi presa guvernamentală a vremii, reprezentante ale intereselor marii moşierimi latifundiare conservatoare din monarhie. Este demonstrat faptul că pro-

---

[3] *Ibidem*, p. 158.

[4] I. Kovács, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 162, 164—167.

[5] *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1913*, Bucureşti, 1964, p. 32—33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

prietăţile achiziţionate erau revîndute cu foarte rare ocazii proprietarilor de naţionalitate română care formau majoritatea populaţiei transilvănene, fără a mai lua în evidenţă alte considerente de ordin subiectiv, care îndeobşte sînt nesemnificative, întrucît proprietăţile marilor moşieri maghiari se găseau de obicei în zonele locuite de populaţia românească. Am menţiona, în plus, faptul că la parcelarea marii proprietăţi participă deopotrivă băncile maghiare şi săseşti, mai mult, acest proces este efectuat în ţinuturile cu o majoritate românească pe seama acestei populaţii, fapt evidenţiat cu regret şi de către adversarii activităţii băncilor româneşti. Desigur, au fost şi s-au manifestat şi anumite preferinţe de ordin naţional al băncilor româneşti în condiţiile în care oficialităţile recurgeau în mod obişnuit la măsuri discriminatorii, înfiinţînd instituţii financiare speciale pentru salvarea moşierilor, a „elementului proprietar exclusiv maghiar", precum banca „Altruistă", cu scopuri de colonizare în zonele transilvănene locuite cu precădere de români, urmare directă a politicii oficiale naţionaliste în viaţa economică[6]. De regulă, au găsit credit atît proprietarii români cît şi cei maghiari şi germani, în funcţie de disponibilităţile relativ modeste ale acestor instituţii de credit, în comparaţie cu cele conduse de burgheziile naţionalităţilor conlocuitoare. Totodată, se impune ca un fapt real, sprijinul financiar-economic, aproape exclusiv al băncilor româneşti fie prin parcelarea unor moşii în regie proprie, fie prin acordarea unor împrumuturi, în aceleaşi scopuri, locuitorilor români înstăriţi din satele transilvănene capabili de a-şi cumpăra noi proprietăţi agricole, fenomen mai frecvent întîlnit, la începutul veacului al XX-lea, cînd oficialităţile alarmate de amploarea transferului de proprietate de la moşierii maghiari spre populaţia românească au luat o serie de contramăsuri pe linie economică, urmate îndeaproape, şi de luările de poziţie ale instituţiilor financiare particulare. Astfel, în anul 1911, băncilor româneşti nu mai le este admis reescontul la băncile de stat ale Ungariei, ele fiind susţinute de Banca Naţională a României printr-o intervenţie financiară de circa 5 milioane lei. În acest sens elementele burgheziei bancare româneşti aveau dreptate considerînd băncile „ca cetăţi tari de apărare în lupta grea"[7] economică din monarhia dualistă, ca pe puţinele instituţii economice viabile în procesul de emancipare social-economică şi naţională.

Instituţiile româneşti bancare au intervenit în transferul general de proprietăţi agrare nu atît prin executarea unor moşieri maghiari ca debitori proprii, întrucît, aceştia se aflau în număr mic printre clientela lor, cît mai ales, participarea la vînzările silite sau nu de împrejurări, a unor moşii întregi, aflate în vatra satelor locuite preponderent de o populaţie românească sau cu o populaţie mixtă. De regulă, aceste operaţiuni se efectuau la cererea expresă a unor consorţii de locuitori, în special proprieta-

---

[6] Ioan Luca Ciomac, *Despre stările agrare în Transilvania*, Bucureşti, 1931, p. 76, 79, 81.

[7] *Tribuna*, X, nr. 34 din 18 febr./3 mart. 1906.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

rii înstrăinaţi, care semnalau băncilor, cazurile de vînzări de moşii, furnizau informaţii asupra condiţiilor vînzării, a preţului, a calităţii proprietăţilor propuse pentru vînzare, odată cu cererile lor ca instituţiile de credit respective să intervină în favoarea cumpărării proprietăţilor marilor moşieri. În acest mod băncile erau scutite de eventuale pierderi prin cumpărarea proprietăţilor, întrucît aveau cumpărători asiguraţi şi în prealabil chiar verificaţi în privinţa capacităţii lor economice. De pildă, în anul 1882 la cererea unui consorţiu de 66 locuitori din comuna Mihai Viteazul de lîngă Sighişoara, banca „Albina", cumpără la licitaţie, moşia contelui Francisc Haller, cu 54.600 fl., odată cu dreptul de crişmărit, de 4.400 fl., pentru a o revinde solicitanţilor, cu 66.500 fl., plătibili în 30 de ani, în 60 de rate semestriale, cu 8% interese, rezervîndu-şi dreptul arendării „regaliilor" de cîrciumărit pe următorii trei ani[8]. La fel acţiunea „Albina" în 1889 răspunzînd cererilor consorţiului condus de Nicolau Deac, din comuna Calvăsar (de lîngă Mediaş) cumpărînd în numele acestora, la licitaţie publică, păşunea de 228 jugăre şi 1252 stînjeni, pentru a o revinde cu acelaşi preţ plus 3% proviziune şi dobînda de 8% solicitanţilor[9]. În acelaşi mod, acţionează proprietăţi şi banca „Ardeleană", în 1898, cînd cumpără, în numele celor 59 de locuitori din localitatea Balomir[10], moşia lui Kerekes János, sau în acelaşi an, banca „Economul", care cumpără, în numele unui consorţiu din Feiurd, realităţile puse în vînzare de acea comună[11].

Adeseori tranzacţiile la care participau băncile româneşti erau perfectate de proprietarii comunelor respective cu moşierii maghiari în lipsă de alţi cumpărători. Spre exemplu, cei 32 de locuitori din Ocna (Sibiului), în anul 1881 aveau consensul moşierului Pávai Elek pentru cumpărarea unei părţi din moşia acestuia[12]. Alteori moşierii înşişi, interesaţi în vînzarea cît mai rentabilă a proprietăţilor lor, girau, împreună cu cumpărătorii, împrumuturile acordate de băncile româneşti. Un asemenea caz şi nu singular, dar semnificativ, era consemnat în 1881, cînd Basiliu Podoabă, membru al direcţiunii şi viitor director al „Economului", ca şi proprietarii înstăriţi Ioan şi Teodor Mihaela, se hotărau să cumpere moşia marelui proprietar Bethlen Gergely din Feleac, de 1.572 de jugăre, avînd ca şi garant al împrumutului, pe lîngă avocatul Iuliu Corcianu (directorul „Economului"), pe însuşi proprietarul realităţii puse în vînzare[13]. Erau

---

[8] *A.S.S., Fond banca „Albina"*, vol. IV, Proces-verbal al şedinţei din 8 noiembrie 1882, concluzul 279 şi Proces-verbal al şedinţei LIX din 24 decembrie 1882.

[9] *Ibidem*, vol. VIII, Proces-verbal al şedinţei IV din 12 februarie 1889, concluzul 22.

[10] I.I. Lapedatu, *Monografia institutului de credit şi economii „Ardeleana", societate cu acţii în Orăştie, 1885—1910*, Sibiu, 1912, p. 45.

[11] *A.S.C. Fond banca „Economul"*, Registrul 4, Procese-verbale 1886—1902, Proces-verbal din 20 aprilie 1898, p. 43 şi 450.

[12] *A.S.S. banca „Albina"*, vol. IV, Proces-verbal al şedinţei XVI din 4 aprilie 1881, concluzul 67.

[13] *Idem*, vol. VII, Proces-verbal al şedinţei XXXVI din 9 noiembrie 1888, concluzul 271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

şi cazuri, mai puţine, cînd proprietarii moşieri de naţionalitate maghiară erau dispuşi să vîndă, direct, unor bănci româneşti puternice, cunoscute pentru dorinţa lor de a cumpăra şi mai ales dispuse să acorde preţuri acceptabile, aşa cum întîlnim, în anul 1881, oferta baronesei Laura Horváth spre banca „Albina" de a-şi vinde domeniul din Cristur de 229 de jugăre, plus casele de locuit, anexele gospodăreşti şi drepturile regaliene[14].

Băncile româneşti au participat la cumpărarea de moşii şi în condiţiile solicitării unui singur proprietar înstărit cunoscut pentru situaţia sa economică bună. Aşa „Albina" intervenea în favoarea lui Simion Popovici Desseanu, fratele proprietarului şi cunoscutului deputat bănăţean Ioan Popovici Desseanu, pentru a-i facilita vinderea-cumpărarea unei moşii de 324 jugăre în familie, avansîndu-i un împrumut de 27.400 fl. cu 5% proviziune şi 8% dobîndă, plătibil în 30 de ani (cea ce aducea băncii numai ca dobîndă interese în sumă de 35.674,50 fl)[15]. Băncile româneşti cumpărau proprietăţi ale moşierilor scoase la licitaţie şi din proprie iniţiativă avînd la bază doar informaţiile proprii prin intermediul agenţilor răspîndiţi în zona limitrofă sau, în cazul „Albinei", pe întreg teritoriul Transilvaniei. Asemenea acţiuni aveau ca obiectiv obţinerea unor însemnate cîştiguri rezultate prin vinderea proprietăţilor altor proprietari şi în primul rînd prin cunoscutul proces de parcelare la elementele înstărite din satele transilvănene. Agentul „Albinei" din Turda, Ioan Raţ, era împuternicit în 1882 să cumpere moşia lui Dionisie Dindar din Poiana Arieşului de 304 jugăre şi 675 stînjeni, apreciată a se vinde prin parcelare cu un profit sigur de cel puţin 300 fl.[16]. La rîndul său, banca „Ardeleană" executa în regie proprie, în 1907, parcelări ale moşiei lui M. Schmidt, din comuna Binţinţi, ca şi în apropierea Hunedoarei[17]. Operaţiuni de parcelare efectuau în mai mică măsură şi băncile mijlocii, uneori şi cele mici. Banca „Progresul" din Ilia Mureşului achiziţionase, încă din al doilea an de activitate, o moşie, pe care, în regie proprie, o împărţea ţăranilor sperînd ca „să aibă un cîştig bun", iar pe de altă parte să constate că „am ajutat" ţărănimea din zona noastră[18]. De asemenea „Aurania" (Abrud) cumpăra în 1910 cea mai mare moşie de lîngă această localitate în suprafaţă de 600 de jugăre în scopul de a o parcela ţărănimii din împrejurimi[19]. Cu sprijinul băncilor mai mari unele cooperative de credit s-au lansat în afaceri de împărţire a unor suprafeţe de pămînt însemnate în zona lor de activitate. Spre exemplu, cooperativa de credit „Buna" din Măcicaşiu primea un credit de reescont mărit la 80.000 k.[20]

---

[14] *Idem*, vol. IV, Proces-verbal al şedinţei XLI din 30 noiembrie 1881, concluzul 222.

[15] *Idem*, vol. IV, Proces-verbal al şedinţei V din 10 febr. 1882, concluzul 43.

[16] *Idem*, vol. IV, Proces-verbal al şedinţei II din 11 ian. 1882, concluzul 20. Proces-verbal al şedinţei III din 24 ianuarie 1882, concluzul 27.

[17] I.I. Lapedatu, *op. cit.*, p. 72.

[18] *A.S.D., Fond banca „Progresul"*, dosar 3/1908 Raport anual şi închiderea conturilor pe al II-lea an de gestiune, 1908, Orăştie, 1909, p. 5.

[19] *Revista Economică*, XIII, nr. 5 din 1911, p. 50.

[20] *A.S.C. Fond banca „Economul"*, Registrul 66, Proces-verbale 1909—1912, proces-verbal din 28 ian. 1911, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

din partea băncii „Economul" pentru cumpărarea moşiei lui Bartha Miklós pe care o va împărţi, pînă în 1914, cu 500 de coroane jugărul[21]. În 1910 la Stupini (Braşov) s-a alcătuit o tovărăşie denumită „Stuparul" care a arendat o parte din moşiile oraşului Braşov în suprafaţă de 1250 de jugăre, pentru a le cultiva cu legume[22].

Fenomenul cumpărării moşiilor şi revinderii acestora prin parcelare ţăranilor devenise atît de amplu încît cunoscuta publicaţie „Tovărăşia", încurajînd şi apreciind aceste operaţiuni economice scria că: „Fruntaşii satelor noastre ajutaţi şi luminaţi de fruntaşii băncilor noastre trebuie să folosească prilejurile ce li se îmbie ori de cîte ori este vreo moşie de vînzare, ori chiar şi numai de arendare — şi să îndrume sătenii, ca ei pentru ei să facă parcelarea şi arendarea"[23], fapt pentru care insista să se organizeze tovărăşii de acest gen. Chiar şi în timpul războiului, cînd acţiunile de cumpărare a proprietăţilor imobile au fost îngrădite de o măsură restrictivă, direct îndreptată spre activitatea economică a burgheziilor naţionalităţilor asuprite, fenomenul nu a putut fi împiedicat şi restrîns, întrucît, o serie din băncile româneşti aveau în proprietatea lor suprafeţe de teren gata să fie propuse spre parcelare dacă condiţiile economice ar fi favorabile. Astfel „Timişana" avea nu mai puţin de trei mari moşii din: Toager, de 590 jugăre care valora 550.000 k.; Laudantanya de 124 jugăre, apreciată să se vîndă cu 150.000 k.; Cireş, suprafaţă evaluată la 320.000 k. Moşiile respective împiedicau rularea unor fonduri băneşti ale băncii, dar mai ales nu erau rentabile, în condiţiile războiului să fie exploatate în arendă[24].

Oglindind amploarea fenomenului parcelărilor efectuate direct de către băncile româneşti, amintim şi ofertele făcute de proprietarii moşieri în stringentă nevoie de bani, pe care, uneori instituţiile de credit le refuză fie din lipsa fondurilor, fie a consecinţelor acestor operaţiuni la nivelul oficialităţilor, alarmate deja de o propagandă naţională, îndreptată împotriva acţiunilor de cumpărare-vînzare a proprietăţilor moşiereşti, socotite a leza stabilitatea economică a „elementului maghiar" la nivelul monarhiei[25]. Astfel, „Economul" refuza în 1910 cumpărarea moşiei baronului Rudnyánszky din Codor „ce ni se oferă cu 580.000 k. pentru parcelare"[26], se pare din lipsă de fonduri financiare. Precizăm însă că asemenea cazuri au fost relativ puţine, iar cînd una dintre bănci n-a avut mijloacele financiare suficiente, făcea apel la celelalte instituţii româneşti de credit, mai mari, prin intermediul „Solidarităţii", după întemeierea acestei asociaţii bancare sau de obicei la cel al „Albinei"[27]. De asemenea, pentru a face faţă acestor situaţii, băncile româneşti se înţelegeau

---

[21] *Ibidem*, Registrul 20, Procese-verbale 1912—1915, Proces-verbal din 3 aprilie 1914, p. 165.

[22] *Revista Economică*, XIII, nr. 5 din 1911, p. 50.

[23] *Tovărăşie*, I, nr. 20 din 20 decembrie 1906, p. 1.

[24] *A.S.T. Fond banca „Timişana"*, dosar 1/1917, f. 58.

[25] *Revista Economică*, X, nr. 21 din 1908, p.
Proces-verbal din 23 sept. 1910, p. 96.

[26] *A.S.C. Fond banca „Economul"*, Registrul 66, Procese-verbale 1909—1912,

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

între ele, asociindu-se şi participînd cu fonduri comune la cumpărarea unor moşii mai mari. Aşa procedau „Economul", „Vatra" (Cluj) şi „Albina", atacate violent în presa conservatoare maghiară pentru cumpărarea împreună, a moşiei lui Florian Gerő din Nuşeni[28]. În 1917 „Economul", „Victoria", „Patria" şi „Bihoreana" erau dispuse a face ofertă de cumpărare a moşiei lui Wenckheim din Săntău de 4000 jugăre, sondînd posibilităţile pentru acelaşi fel de tranzacţie şi în cazul moşiei lui Tischler din Popeşti[29]. După aprecierile unei lucrări de statistică agrară neoficială, dar prezumţios intitulată „Eladó ország" (Ţară de vînzare) întocmită de Tokaji László (secretarul „Reuniunii economice transilvănene" cu sediul la Cluj, ce grupa marea moşierime maghiară din Ardeal) pentru perioada unui deceniu, 1903—1912, numai în teritoriul Transilvaniei istorice, băncile româneşti ar fi cumpărat şi parcelat în regie proprie moşii în suprafaţă de 8.938 de jugăre[30]. Pe comitate situaţia era următoarea: în comitatul Alba: „Sebeşana" — 128 jugăre; „Auraria" — 173 jugăre; „Şoimul" — 400 jugăre, „Patria — 300 jugăre; în Bistriţa-Năsăud: „Coroana" — 800 jugăre; în comitatul Cluj: „Albina" — 200 jugăre; în comitatul Hunedoara: „Crişana" — 300 jugăre, „Agricola" — 439 jugăre, „Progresul" — 80 jugăre, „Ardeleana" — 50 jugăre; în comitatul Solnoc-Dăbîca: „Coroana — 994 jugăre, „Ţibleşana" — 300 jugăre; în comitatul Tîrnava Mare: „Albina" — 1200 jugăre, „Mugurul" — 154 jugăre; în comitatul Tîrnava Mică: „Albina" — 1008 jugăre. Datele sînt de altfel incomplete, întrucît în aceeaşi zonă sînt semnalate cumpărări de moşii suplimentare, astfel, în 1910, „Auraria" cumpăra lîngă Abrud o moşie de 600 jugăre, iar banca „Agricola" achiziţiona, în Cerna, moşia lui Csernay Domokos tot de 600 jugăre (în lucrarea lui Tokaji László aceasta era numai 310 jugăre) pe care le-au parcelat ţăranilor din zonă[31]. Parcelările efectuate de băncile româneşti au fost un izvor de beneficii substanţiale, avîndu-se în vedere diferenţa între preţurile de cumpărare şi cele realizate din vînzarea acestora în suprafeţe mai mici. Dacă în cazul cumpărării unor moşii media jugărului de păşune era apreciată la 10—20 de fl., sau 20—40 k., a jugărului de pădure între 40—50 fl. sau 70—80 k., a jugărului de teren

---

[27] În acest sens, banca „Economul", neputînd satisface, imediat ofertele pentru cumpărarea moşiilor Zsombori din Jimbod şi Borsos din Ilcanda Mare, din anul 1912, făcea apel la banca „Albina" şi la asociaţia băncilor româneşti „Solidaritatea" pentru găsirea fondurilor financiare necesare perfectării acestor tranzacţii economice. Vezi *A.S.C. Fond banca „Economul"*, Registrul 90, Procese-verbale 1912—1915, Proces-verbal din 30 noiembrie 1912, p. 64—65.

[28] *Idem*, Registrul 66, Procese-verbale 1909—1913, Proces-verbal din 13 februarie 1912, p. 232. Moşia lui Gerő în suprafaţă de 1.040 jugăre în urma intervenţiei moşierimii şi băncilor maghiare din zonă, a fost achiziţionată de banca Altruistă cu 920.000 k. şi se pare că a fost parcelată, în ciuda statutelor acestei bănci şi unui număr de ţărani români din localitate. Vezi: Tokaji László, *op. cit.*, p. CXI.

[29] *Idem*, Registrul 114, Procese-verbale din 2 august 1917, p. 146—147.

[30] Tokaji László, *op. cit.* Tabelele de la pag. II — CXLIII; Sabin Cioranu, *Rolul băncilor româneşti din Ardeal în pregătirea Unirii*, extras din *Observatorul social-economic*, Braşov, nr. 2—3/1944, p. 33—34.

[31] *Revista Economică*, XIII, nr. 5/1911, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

arabil între 70—80 fl. sau 150—200 k., în cazul parcelării marilor suprafețe, același jugăr, pe categoria de teren respectivă se revindea dublu sau chiar triplu valorii sale amintite mai sus. Aprecierile sînt făcute ținînd cont de valoarea ipotecilor băncii „Albina", care se realizau cu destulă exigență și ne arată că un jugăr de teren de categoria mijlocie era socotit la 70—78 fl. sau la circa 190 de coroane[32]. (În cazul vînzărilor la licitații a moșiilor sau a proprietăților mici, prețurile acestora coborau mult sub valoarea aprecierii făcute de către bancă la ipoteci). În zona Banatului, unde terenurile erau mai fertile, valoarea lor se estima la dublul celor din Ardeal.[33] De asemenea, în timpul războiului prețul pămîntului a cunoscut o creștere însemnată.

Numeroase exemple de parcelare a moșiilor de către bănci ne relevă în mod concludent avantajele acestei operațiuni economice pentru instituțiile financiare respective. În anul 1882, „Albina", cumpăra la licitație averea lui Iosif Haller, din Dăișoara, cu 25.000 fl., revînzînd jumătate din aceasta unui consorțiu de locuitori din comună cu 26.475 fl., plătibili în 20 de ani — în 40 de rate semestriale, egale, cu 8% interese, scoțînd în acest fel cheltuielile plus beneficiile dobînzilor numai din jumătatea moșiei cumpărate, cealaltă, constituind beneficiul net al operațiunii de parcelare"[34]. Un caz asemănător ni-l oferă și procedeul parcelării moșiei lui Herman Klein de 2.505 jugăre (fînațe, pădure și arabil) cumpărată cu 32.480 fl., care se acordă unui consorțiu de 400 locuitori din comunele Hondel și Certejul de Sus cu taxele de transcriere plus 10.000 fl. pretențiile băncii și 5% proviziuni, deci în jur de circa 55.000 florini[35]. Găsind posibilități noi de cîștig banca a schimbat contractul și a vîndut jumătate din această moșie familiei Pîso, proprietari în Săcărîmb cu prețul de 39.861,70 fl., depășind numai prin această sumă cheltuielile de cumpărare ale întregii proprietăți achiziționate[36]. În anul 1917, în Tășnad banca „Economul" obținea de la una din parcelările efectuate în regie proprie un cîștig triplu la jugărul parcelat, apreciat la 900 k., în comparație cu cel cumpărat de circa 275 k.[37] La aceste operațiuni economice erau trimiși directorii de bancă, experți sau persoane care aveau experiență în aprecierea calității și valorii pămîntului. Astfel, adeseori îi vedem participînd la licitații pe Visarion Roman, Partenie Cosma, Ilie Dăianu, Amos Frîncu, Teodor Mihály, George Pop de Bășești etc., ultimul fiind solicitat de băncile din nordul Transilvaniei sau chiar de către „Albina" ca unul

---

[32] A.S.B. Fond banca „Albina", Brașov, dosar 20, *A treizecea adunare generală... pe anul 1902*, Sibiu, 1903, p. 5.

[33] *A.S.T. Fond banca „Timișana"*, dosar 1/1893, f. 1—3. Valoarea medie a unui jugăr ipotecat era de 130 fl., iar după 1900 de circa 500—700 k.

[34] *A.S.S. Fond banca „Albina"*, vol. VI, Proces-verbal al ședinței XII din 9 aprilie 1885, concluzul 72.

[35] *Idem*, vol. XI, Proces-verbal al ședinței VIII din 24 mai 1899, concluzul 85.

[36] *Idem*, vol. XI, Proces-verbal al ședinței XIV din 11 sept. 1889, concluzul 136.

[37] *A.S.C. Fond banca „Economul"*, Registrul 114, Procese verbale 1915—1921, Proces-verbal din 2 aug. 1917, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

din cei mai cunoscuţi şi mai competenţi specialişti în operaţiile de cumpărare-vînzare, în calitatea sa de mare proprietar cu o concepţie modernă despre cultivarea pămîntului. Astfel, numai în anul 1886 George Pop de Băseşti este trimis ca expert al băncii „Albina" în problemele împrumuturilor ipotecate în vederea achiziţionării de moşii pentru aprecierea realităţilor şi a garanţiilor solicitanţilor[38]. Combătute în presă şi în parlamentul de la Budapesta, băncile româneşti, se vor simţi stingherite în activitatea de parcelare a marilor proprietăţi aşa cum doreau s-o facă, fiind astfel obligate să sprijine, prin împrumuturi ipotecare consorţiile de locuitori interesate în operaţiunile de vînzare-cumpărare a moşiilor, să acţioneze prin intermediari, de obicei, membrii din Direcţiune, mai rar, dar semnificativ, împrumuturi unor persoane particulare, înstărite cu garanţii economice mari, capabile să ramburseze la timp creditele. Operaţiunile de parcelare efectuate prin aceste procedee s-au făcut fără diminuarea prea mare a beneficiilor băncilor creditoare, care au astfel o ocupaţie formală a activităţii lor financiare în procesul de transferare a proprietăţilor rurale. Cei mai mari acţionari ai băncilor, mulţi dintre ei cunoscuţi în viaţa politică şi economică, adeseori agenţi ai băncilor în diferite zone ale Transilvaniei vor participa activ la licitările marilor proprietăţi, vor culege informaţii privind capacitatea economică a viitorilor debitori din cadrul „consorţiilor" sau a persoanelor private dornici a cumpăra noi suprafeţe de terenuri agricole. Adeseori fruntaşii băncilor achiziţionau terenuri în calitatea lor de persoane private şi în numele băncilor creditoare. În această manieră acţionau personalităţi cunoscute precum George Pop de Băseşti în zona Sălajului, Maramureşului, Sătmarului, Ioan Mihu, Iuliu Vulcu şi Victor Bontescu în zona Hunedoarei, Nicolae Zigre în zona Oradei, Man Gavril în zona Dejului, Iuliu Coroianu şi Iuliu Maniu în zona Albei şi Clujului, Vasile Lucaciu, Aurel Vlad, Coriolan Brediceanu, Ladislau Papp, Amos Frîncu şi Ilie Dăianu (pentru „Economul" sau „Albina"), chiar şi Ioan Raţiu, preşedintele P.N.R. se implică indirect în aceste activităţi bancare, ca mulţi alţii, evidenţiindu-se şi prin aceste acte, strînsa legătură între viaţa economică şi mişcarea politică de eliberare a românilor transilvăneni.

Nu arareori persoanele private au efectuat cumpărările-vînzările în interesul direct al băncilor creditoare, care-şi camuflau în acest fel o parte din acţiunile de parcelare. Oficialităţile deşi sesizau acest fapt nu posedau date precise şi nici argumente suficiente pentru a interveni, acuzînd doar la modul general o asemenea practică. În acest sens acţionau, printre alţii, Ion Mihu (după ce nu a mai fost director la „Ardeleana"), Iuliu Maniu pentru „Şoimul", Victor Bontescu mare proprietar şi mare acţionar la băncile „Corvineana" şi „Agricola" pentru aceste instituţii de credit sau Iuliu şi Ioan Vulcu precum şi Gheorghe Măcelariu proprietari

---

[38] *A.S.S. Fond banca „Albina"*, vol. VI, Proces-verbal al şedinţei XLI din 30 noiembrie 1886, concluzul 399 şi Proces-verbal al şedinţei XLVII din 31 dec. 1886, concluzul 446.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

din Hațeg în interesul băncilor din zona Hunedoarei[39]. Cu sprijinul direct al băncii „Victoria", principala beneficiară, Ștefan Cicio-Pop, soția sa, Ciobanu Aurel, Deheleanu Victor au cumpărat și parcelat imensa moșie a contelui Latour de 6037 iugăre, de lîngă Lipova, banca punîndu-le la dispoziție suma de 900.000 k., cu adevărat „cel mai mare împrumut contractat în vreo bancă românească", pînă la 1918[40]. În aceeași manieră banca „Economul" acționa prin agentul său avocatul Valentin Poruțiu, în anul 1912, pentru achiziționarea unei moșii din Feiurd, pusă la licitație, acordîndu-i credit de pînă la 400 k. pe jugăr[41]. În anul 1907 moșia lui Dezideriu Bánffy din Zalău de 2000 jugăre era cumpărată de un consorțiu de români cu 500—600 k. jugărul cu sprijinul băncilor românești din zonă[42].

În epoca de pînă la 1918 se va întîlni frecvent în practica băncilor românești finanțarea persoanelor private, a elementelor burgheziei sau micii moșierimi românești interesată direct în achiziționarea unor noi proprietăți. Unii dintre aceștia fiind și ei membri ai conducerii băncilor, în direcțiunile și consiliile de administrație, mari acționari, sau funcționari ai instituțiilor de credit, dar și elemente care sînt mai puțin angajate direct în activitatea bancară[43]. În epocă, găsim proprietari români care acționau cu sprijinul băncilor românești nu numai pentru achiziționarea unor terenuri agricole în folosință proprie ci și în afacerile de parcelare, pe cont propriu, fără angajarea directă a instituțiilor de credit. Spre exemplu, în anul 1900 Ioan N. Vulcu cunoscut comerciant în Săliște, efectua cu sprijinul băncii „Victoria", prin intermediul cumnatului său Ioan Comșa, care-i împrumutase 60.000 k., o afacere de parcelare a unei moșii în zonă[44]. Asemenea acestuia primeau credite mari de la banca „Economul" și „Albina" cunoscuții fruntași politici Iuliu Coroianu și Iuliu Maniu, care deveniseră adevărați specialiști în afacerile de vînzare-cumpă-

---

[39] Sabin Cioranu, *op cit.*, p. 34. În statistica lui Tokaji László, numai în perioada 1903—1912, în comitatul Hunedoara, Ioan Mihu mijlocise și participase la cumpărarea unor proprietăți ce însumau circa 4.000 jugăre de pămînt, în valoare de 2 milioane k. (Vezi Tokaji László, *op. cit.* p. XXVII—XXXVI), la fel acționau și comercianții Ioan Vulcu și avocatul Iuliu Morariu, care ocupîndu-se cu parcelarea proprietăților moșierești, cumpăraseră în aceeași perioadă, fiecare, proprietăți ce însumau circa 3.100 iugăre; (vezi Tokaji László, *op. cit.*, p. III, V, VI—IX, XI).

[40] Bethlen István, *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*, Budapest, 1912, p. 24; *Revista Economică*, XIII, nr. 5 din 1911, p. 50, în articolul care se referea la transferul de proprietate mijlocit de Ștefan Ciceo Pop, în Lipova, moșia era apreciată la peste 10.000 de jugăre.

[41] *A.S.C. Fond banca „Economul"*, Registrul 66, Procese verbale 1909—1912, Proces-verbal din 6 ian. 1912, p. 219.

[42] Bethlen István, *op. cit.*, p. 18.

[43] Astfel Petru Mihály din Sărăseu primește în 1889 un împrumut cambial cu acoperire ipotecată de 20.000 fl. cu 7% interese de la banca „Albina" pentru achitarea datoriei contractate cu ocazia cumpărării averii lui Brenner Károly din Budapesta. (*A.S.S. Fond banca „Albina"*, vol. XI, Proces-verbal al ședinței din 2 sept. 1899, concluzul 129).

[44] *A.S.A. Fond banca „Victoria", dosar* I/1898—1903, scrisorile din 25.IV.1901 și din 11.X.1901.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

rare a moşiilor, de exploatare a pădurilor, sporindu-şi în acelaşi timp propriile proprietăţi. De la banca „Economul" ei primeau 10.000 de coroane garantate de moşia din Năprade, iar de la „Albina", în anul 1904 un împrumut în cont-curent de 60.000 k cu 6% interese, suplimentat în anul 1905 cu unul ipotecar de 140.000 de coroane, intabulat pe moşiile lui din Hălmăgel şi Baia de Arieş[45]. În avîntul general al procesului de parcelare au fost implicaţi şi funcţionarii băncilor (care de obicei erau obligaţi de conducerile băncilor să nu se interpună în operaţiuni financiare de orice natură), angajînd instituţiile de credit uneori fără cunoştinţa conducerii acestora, aşa cum procedau cei de la filiala „Albinei" din Mediaş ce au mijlocit în anii 1912—1913 operaţiuni de parcelare în Corpade, Micăsasa şi Suhatcu, deşi „Albina" avea un regulament foarte sever privind activitatea funcţionarilor[46].

Sprijinirea consorţiilor de locuitori prin împrumuturi ipotecare pentru achiziţionarea de noi proprietăţi cu ocazia vînzării moşilor din acele zone era o altă formă, prin care instituţiile de credit, au contribuit la transferurile de proprietate. De altfel, cu această destinaţie sînt acordate majoritatea împrumuturilor din portofoliile băncilor româneşti, întrucît şi cererile în această privinţă sînt numeroase. Sprijinul financiar al băncilor era în asemenea cazuri mai mare decît împrumuturile acordate persoanele private. Astfel banca „Albina" credita în 1906, locuitorii din Răpsig cu 36.000 k.[47], iar în 1913 consorţiul lui Octavian Vasu din zona Făgăraşului cu 430.000 de k. în vederea cumpărării unor suprafeţe de teren din localităţile respective. Celelalte instituţii de credit, chiar dacă nu ajungeau să crediteze consorţiile de cumpărători cu valori atît de mari, aveau în portofoliul lor, numeroase împrumuturi acordate unor obşti ţărăneşti, în localităţile care depăşeau, adeseori, cercul lor de activitate. În acest sens, „Ardeleana" sprijinea în 1906 două comune din Banat, Bortineşti şi Radmaneşti cu 200.000 k. pentru cumpărături de mari suprafeţe de pămînt"[50], iar „Economul" avansa împrumuturi unor solicitanţi din cercul de activitate al „Someşenei", sprijinind ţăranii din Călacea cu 50.000 k.[51], pentru cumpărarea moşiei lui Somodi István, sau, locuitorii din Tăş-

---

[45] *A.S.S. Fond banca „Albina"*, vol. XIV, Proces-verbal al şedinţei XX din 19 dec. 1904, concluzul 177 şi Proces-verbal al şedinţei VIII din 6 mai 1905, concluzul 54. În 1909 Iuliu Coroianu şi Iuliu Maniu mediau cumpărarea unei moşii în Hălmagiu Mic de 2.258 jugăre pădure a proprietarului Weber Eva, unui consorţiu de 145 proprietari români din localitate cu suma de 200.000 k. (Baróthi József, *Magyar föld, román kézen*, 1940, p. 14).

[46] *A.S.S. Fond banca „Albina"*, vol. XVIII, Proces-verbal al şedinţei II din 24 ian. 1913, concluzul 10.

[47] *A.S.S. Fond banca „Albina"*, vol. XV, Proces-verbal al şedinţei IV din 5 febr. 1906, concluzul 15.

[48] *Ibidem*, vol XVIII, Proces-verbal al şedinţei II din 7 febr. 1913, concluzul 31.

[49] *Idem*, vol. XIX, Proces-verbal al şedinţei XXX din 25 aug. 1914, concluzul 223.

[50] I.I. Lapedatu, *op. cit.*, p. 67.

[51] *A.S.C. Fond banca „Economul"*, Registrul 66, Proces-verbal 1909—1912, Proces-verbal din 14 iulie 1909, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

nad, deşi aceştia aveau în localitate banca „Vulturul" cu o bogată activitate financiară[52]. O însemnată moşie din Cîrţişoara de 300 jugăre, 30 locuri de casă şi o moară cu trei pietre era achiziţionată de un consorţiu de 46 ţărani, în anul 1900 cu 68.000 k. cu sprijinul unei bănci româneşti din zonă („Furnica" din Făgăraş[53]). Asemneea acţiuni ale băncilor sînt prezentate şi în raportul băncii „Silvania", cu prilejul aniversării a 30 de ani de existenţă, care consemna sprijinirea ţărănimii (desigur a celei înstărite) din cel puţin 24 de comune pentru cumpărarea de „moşii întinse", a căror valoare bănească sporise de la data cumpărării lor de 3—4 ori, împrumuturile fiind în bună măsură rambursate de debitori[54]. Uneori, ca şi în cazul parcelărilor în regie proprie, băncile îşi coordonau activitatea, asociindu-se pentru a face faţă cererilor de împrumuturi solicitate de cumpărători spre a achiziţiona averi imobiliare. Astfel, banca „Ardeleana" împreună cu „Şoimul" finanţa cumpărarea unei moşii de cîteva sute de jugăre în Copand unui grup de locuitori din această zonă[55].

Instituţiile de credit româneşti au intervenit adeseori spre satisfacerea cererilor locuitorilor satelor transilvănene, nu numai pentru achiziţionarea de noi proprietăţi, ci şi pentru recuperarea celor avute în proprietate înainte de reglementrările agrare ce au urmat patentelor imperiale din anii 1853—1854, sau a suprafeţelor de pămînt care intraseră, prin diverse procedee juridice dubioase şi părtinitoare în proprietatea moşierilor locali. În 1887 „Albina" cumpăra în numele „foştilor coloni" a lui Pekri Sándor din Doboli de Jos realităţile acestuia de 150 de jugăre arabile şi livezi „de prima clasă", o moară cu patru pietre, care se aflau în posesia celor 24 de familii, cu suma de 32.000 fl.[56]. De asemenea „Albina" intervenea în anul 1906, pentru salvarea realităţilor celor 121 „foşti urbarialişti" din Buia, cărora li se vindeau la licitare o parte din proprietăţi, banca cumpărîndu-le şi redîndu-le acestora, cu 300 de coroane mai mult, plus 5% proviziune (realităţile se licitează cu 25.000 k. şi se revindeau cu 28.000 de k.[57]). Uneori băncile interveneau în sprijinul ţărănimii deposedate de proprietăţi ca urmare a unor hotărîri judecătoreşti ce lăsau deschisă încă răscumpărarea pămîntului în cazul aprobării acestei tranzacţii de către moşierii proprietari[58]. Împrumuturile acordate de băncile româneşti prin intermediari, fie aceştia persoane private sau asociaţii de proprietari, în vederea achiziţionării de noi proprietăţi, au fost, valoric mai mari, decît fondurile băneşti folosite, pentru aceleaşi acţiuni econo-

---

[52] *Idem*, Registrul 114, Proces-verbal 1915—1921, Proces-verbal din 2 aug. 1917, p. 144, 146—147.

[53] *Călindarul poporului pe anul 1902*. XVII, Sibiu, 1901, p. 117.

[54] *Revista Economică*, XX, nr. 7 din 1918, p. 58.

[55] *Idem*, XIII, nr. 5 din 1911, p. 50.

[56] *A.S.S. Fond banca „Albina"*, vol. VII, Proces-verbal al şedinţei XLII din 29 dec. 1887, concluzul 442.

[57] *Idem*, vol. XIII, Proces-verbal al şedinţei I din 3 ian. 1902, concluzul 3 şi Proces-verbal al şedinţei IV din 10 martie 1902, concluzul 32; Proces-verbal al şedinţei X din 31 mai 1902, concluzul 85.

[58] *Idem*, vol. VI, Proces-verbal al şedinţei XV din 31 martie concluzul 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

mice, în regie proprie, chiar dacă o strictă şi exactă limitare a lor nu poate fi efectuată cu precizie.

Preocupate de fenomenul ruinării moşierimii, cercurile politice oficiale conservatoare şi naţionaliste au investigat şi apreciat, în afara exagerărilor de limbaj şi a motivaţiilor subiective, în proporţii statistice, apropiate de realitate, implicaţiile instituţiilor de credit româneşti în fenomenul transferurilor marilor proprietăţi agrare prin sprijinirea cu credite a proprietarilor interesaţi să cumpere terenuri agricole, fără a se reuşi să se precizeze exact numărul şi mai ales valoarea împrumuturilor. Premeditat şi exagerat orientate, numai spre evaluarea rolului băncilor româneşti în mediul rural şi tangenţial doar a celorlalte instituţii financiare ale burgheziilor naţionale din Transilvania, lucrările oficiale au însă meritul de a oferi cîteva repere de sprijin, în lipsa altor date statistice cumulative asupra modului de activitate a instituţiilor de credit româneşti. Astfel, a fost efectuat, pentru zona Transilvaniei istorice, în perioada anilor 1903—1912 un sondaj privind natura împrumuturilor destinate cumpărării suprafeţelor de teren mai mari de peste 50 de jugăre atît de către bănci cît şi prin intermediari[59]. La loc de frunte figura „Albina" cu circa 40 de împrumuturi, fără a lua în considerare creditele acesteia din zona Sibiului şi Braşovului[60], (unde s-au efectuat cumpărări de proprietăţi ale moşierilor maghiari) urmată fiind, de banca „Silvania" cu 11 împrumuturi, „Vatra" cu 8 împrumuturi[61] etc., socotite direct responsabile pentru procesul ruinării moşierimii şi al subminării intereselor statului maghiar.

Desigur băncile româneşti au investit, în perioada de pînă la 1918 sume mari în cumpărarea de proprietăţi arabile (folosind în acest scop nu numai împrumuturile ipotecare sau cambiale cu acoperire ipotecară ci uneori şi pe cele cambiale cu valori mari) de la moşierii ruinaţi economic sau în stringentă nevoie de capital pentru alte investiţii, deşi aceste afaceri economice au fost, în epocă, pe cît posibil păstrate în anonimat, parţial tăgăduite de conducătorii băncilor faţă de atacurile presei şi cercurilor oficiale, mai tîrziu, după 1918, exagerate pe bază de informaţii verbale ce astăzi nu mai pot fi controlate sau nu sînt credibile. În tot cazul, transferurile de proprietate în folosul burgheziei şi a unei părţi din tărănimea instărită românească de la marii proprietari de naţionalitate maghiară, uneori săsească, direct sau indirect prin intermediul băncilor româneşti este o realitate unanim acceptată atît de apologeţii cît şi de detractorii care au analizat acest fenomen. Ceea ce rămîne însă în cumpănă este aprecierea volumului acestor transferuri, întrucît, nici oficialitatea şi nici conducătorii băncilor n-au reuşit, din motive total divergente, să stabilească o cifră apropiată de realitate pe întreg teritoriul Transilvaniei şi mai ales pentru întreaga epocă dualistă. Tokaji László aprecia, pentru un deceniu (1903—1912) transferurile de proprietăţi de peste 50

[59] Tokaji László, *op. cit.*, p. II — CXLIII.
[60] Sabin Cioranu, *op. cit.*, p. 33—34.
[61] *Ibidem*, p. 33—34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

jugăre, care afectaseră un număr de 918 moşii (o mică parte dintre ele sînt însă şi sub 50 de jugăre). Dintre acestea, se apreciau a fi intrat în posesia proprietarilor români 719 moşii, cu o suprafaţă de 166.394 jugăre, în valoare de 57.548.556 k[62] Acestora li se adăugau transferurile de proprietăţi sub 50 de jugăre (deşi şi aici autorul este inconsecvent introducînd unele proprietăţi peste 50 de jugăre, fără a schimba însă valoarea principială a datelor), la care au participat numai proprietari români şi maghiari, primii obţinînd 22.327 jugăre, iar ceilalţi numai 9.472 de jugăre (deci un total de 31.779 de jugăre) a căror valoare a fost apreciată la circa 11.163.500 coroane (media jugărului pentru acest fel de schimburi fiind de 500 de k.[63]). Autorul socotea că transferurile de proprietate cuprind cu aproximaţie circa 300.000 jugăre (exceptînd schimburile proprietăţilor mici ale locuitorilor saşi cu maghiarii şi cu românii care n-au intrat în calcule), din care aprecia a fi rămas în posesia proprietarilor români 643 de proprietăţi în suprafaţă de 112.808 jugăre la categoria suprafeţelor de peste 50 de jugăre, plus 12.855 jugăre la categoria proprietăţilor mărunte de sub 50 de jugăre, în total 125.663 jugăre în valoare de 58.823.579 k.[64]. Pentru aceeaşi perioadă, Bethlen István, mare latifundiar şi autor al mai multor lucrări privind problema agrară, prezenta achiziţiile funciare efectuate de proprietarii români la 269.677 jugăre[65], adăugînd că, numai între 1907—1911 s-au transferat proprietăţi de 266.603 jugăre (96.191 arabil şi 70.412 jugăre pădure), în valoare de aproximativ 70 milioane k.[66]. Cele mai mari transferuri de proprietate moşierească, se aprecia, ar fi avut loc în comitatele Arad (36.503 jugăre), Bihor (19.508 jugăre), Sălaj etc., suprafaţa terenurilor deţinute de marii proprietari maghiari micşorîndu-se cu 6,6% la nivelul întregii Transilvanii (în unele comitate ca Tîrnava Mare, Bistriţa-Năsăud şi Maramureş cu 26%, 25,2% şi respectiv 20%)[67]. De pe aceleaşi poziţii tendenţioase Ladislau Buday aprecia cîştigurile proprietarilor români între 1905—1917 la 68.700 hectare (circa 118.448 jugăre) pentru zona Transilvaniei istorice.[68]

Analiza documentelor arhivistice şi a datelor edite în publicaţiile româneşti ale vremii, chiar dacă nu ne oferă o imagine globală privind fenomenul transferurilor de proprietate — conducătorii băncilor româneşti şi economiştii epocii ferindu-se să facă asemenea bilanţuri — ne relevă operaţiuni financiare-economice care vin să confirme, în mare măsură, aserţiunile de ordin cantitativ ale oficialităţilor sau lucrărilor autorilor amintiţi. Am avansa părerea că transferurile de proprietate efectuate şi înlesnite de băncile româneşti sînt chiar mai mari decît cele cuprinse oficial, întrucît, aprecierile acestora care oglindeau opiniile cercurilor

---

[62] Tokaji László, *op. cit.*, Tabelul I.
[63] *Ibidem*, p. CXLIV — CXCV.
[64] *Ibidem*, Tabelul II.
[65] Ştefan Bethlen, *op. cit.*, p. 14.
[66] *Ibidem*, p. 36.
[67] Baróthi József, *op. cit.*, p. 45.
[68] Ladislau Buday, *La Hongrie après le traité de Trianon*, Paris, 1922, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

moşieresti conservatoare s-au efectuat pe baza unor sondaje sau rapoarte ale reuniunilor de agricultură, oficiilor judecătoreşti incomplet întocmite şi nu au fost rezultatul unei cercetări amănunţite de specialitate, pe lîngă care se adaugă o doză mare de subiectivitate în interpretarea acestui fenomen economic. Din studierea arhivelor băncii „Albina" (cele mai bine conservate) pentru perioada anilor 1880—1891 şi 1895—1899, deci timp de 17 ani, am constatat achiziţionarea directă sau prin intermediari a 11.273 jugăre de teren arabil, fînaţe, păşuni, livezi, păduri (cifră care totalizează numai proprietăţile de peste 100 de hectare)[69]. De asemenea, pentru aceeaşi perioadă calculîndu-se împrumuturile acordate de la 10.000 fl. în sus, cu specificaţia expresă a destinaţiei lor privind cumpărarea unor terenuri agricole de la moşieri, eliminînd din calcule numeroase credite în sume însemnate, a căror folosinţă n-a fost specificată, am obţinut o sumă de peste 800.000 florini, apreciind media jugărului în valoare de 75 de fl. — deşi uneori preţul la cumpărarea moşiilor era mai scăzut; ca de altfel la terenurile de păşune, fînaţe şi pădure — am obţinut fără aproximaţii mari faţă de realitate, o suprafaţă suplimentară de circa 10.666 de jugăre, care se adaugă celor de mai sus, obţinînd un total de aproximativ 21.939 jugăre transferate prin creditările „Albinei" proprietarilor români.[70]

Procedînd asemănător pentru anii 1900—1907 şi 1908—1914, deci pentru circa 15 ani, am constatat o diminuare a creditelor destinate participării directe la licitarea moşiilor, concomitent cu specificarea suprafeţei proprietăţilor achiziţionate care în total sînt numai de circa 1450 de jugăre, în schimb cealaltă categorie a împrumuturilor acordate consorţiilor sau proprietarilor particulari pentru cumpărarea unor averi imobiliare (au fost luate în considerare numai împrumuturi de la 50.000 k. în sus), s-a ridicat la aproximativ 2.600.000 k.[71] Apreciind media valorii jugărului de teren cumpărat la 150 k. obţinem o suprafaţă echivalentă cu 17.333 jugăre, deci un total de transfer de proprietăţi de aproximativ 19.000 jugăre.

Specificăm, că n-au fost incluse în calcule, împrumuturile ipotecare sau cambiale care n-au fost însoţite de explicaţia folosirii lor în interesul tranzacţiilor funciare, deşi nu ne îndoim că multe dintre acestea, îndeosebi cele în valori mari au fost investite în cumpărările de noi proprietăţi agrare. De asemenea, trebuie să precizăm că operaţiile „Albinei" au fost de departe cele mai însemnate, în comparaţie cu a celorlalte bănci care însă, nici ele, n-au ezitat atunci cînd li s-au oferit situaţii favorabile de participare la activităţile de cumpărare a proprietăţilor moşieresti. Asemenea acţiuni, fireşte, au fost cele care au contribuit cel mai mult la

[69] Vezi pt. aceasta A.S.S. Fond banca „Albina" volumele IV, VIII şi X—XI.
[70] *Ibidem.*
[71] *A.S.S. Fond banca Albina"*, vol. XII, XIII, XIV, XV; XVIII; XIX. Vezi: Mihai Drecian, *Contribuţii la istoricul transferului proprietăţii funciare din Transilvania din mîna nobilimii maghiare în mîna burghezei române. Rolul băncii „Albina în acest proces (1872—1918)*, în: *Lucrări ştiinţifice*, seria B, Istorie, Oradea; 1976, p. 41—53; Idem, *Banca „Albina", din Sibiu*, Cluj-Napoca, 1982; p. 145—162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

dezvoltarea economică a burgheziei româneşti şi implicarea directă a acesteia în mediul rural, fie prin transformarea unei însemnate părţi a acesteia în proprietari rurali cu suprafeţe de terenuri întinse, fie mai ales, prin ridicarea din rîndul proprietarilor rurali înstăriţi în rîndul burgheziei săteşti şi a burgheziei fermiere cu proprietăţi de peste 100 de jugăre.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE RÔLE DES BANQUES ROUMAINES DE TRANSYLVANIE PENDENT LE DUALISME AUTRICHO-HONGROIS (1872–1918) III

(Résumé)

La III-ème partie de l'étude monographique vise les aspects du transfert de la grande propriété foncière vers la petite propriété par l'interméde de l'activité des banques roumaines dans ces conditions que la grande propriéte était grevée de dettes et de frais non-rentables de débiteurs, de lõexploitation extensive et la faible productivité obtenue.

L'auteur souligne les modalités de l'implication des banques roumaines dans le processus de l'achat des propriétés des grands proprietaires fonciers et de la revente de celles — ci, par division en parcelles, aux paysans aisés, action qui leur a apporté des revenus considérables. Cette activité economique déterminée objectivement par l'incapacité chronique des grands proprietaires foncièrs de moderniser la structure du fond foncier a déterminé aussi des repercussions politiques et nationales, étaient donné que les grands proprietaires fonciers étaient de nationalité hongroise et les paysans acheteurs étaient roumains.

Les ventes effectuées par les banques roumaines n'ont pas pris en considération des problèmes d'ordre national ou chauvin, comment d'ailleurs l'État autricho-hongrois s'était proposé par la colonisation forcée en Transylvanie, un changement non seulement économique mais aussi ethnique.

Les opérations économiques des banques roumaines se sont effectuées d'une manière normale, car elles ont eu lieu dans des localités roumaines ou avec prépondérance roumaine, les bénéficiaires étant des éléments de la paysannerie roumaine aisée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DIN ACTIVITATEA ASTREI DE SPRIJINIRE CULTURALĂ A SOLDAŢILOR ROMÂNI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

DORIN GOŢIA

Evoluţia ascendentă a societăţii sibiene a fost brusc curmată de gravele repercusiuni ale primei conflagraţii mondiale. Activitatea ei nu a dispărut cu totul deşi, adunările generale, propaganda culturală şi economică au fost sistate; măsurile de război nu au făcut decît să consfinţească o stare de fapt şi anume dezorganizarea şi paralizarea întregului sistem al despărţămintelor. Mobilizarea membrilor şi a conducerii despărţămintelor, a secţiilor ştiinţifice, pierderile de membrii suferite pe front ca şi condiţiile improprii şi posibilităţile minime existente în Transilvania anilor 1914—1918.

A fost efectuată munca dusă de comitetul central al Astrei, precum şi bugetul ei, prin numărul mic de taxe încasate, iar şcoala *„Asociaţiunii"* a înregistrat considerabile deficite. Ajutoare au sosit în special, din partea băncilor româneşti, a unor mari proprietari şi a intelectaualităţii româneşti, ceea ce demonstrează că tînăra burghezie română din Transilvania era capabilă şi pe această cale de sacrificii materiale pentru înfăptuirea dezideratului naţional[1].

Dezorganizarea despărţămintelor din cauzele prezentate şi sistarea adunărilor generale nu au diminuat spiritul militant al acestei societăţi, cu atît mai mult cu cît retragerea armatei române în 1916 stîrnise atîta amărăciune. Pentru această societate se impunea ca în cadrul legislativ maghiar să depăşească tradiţionala ei activitate şi să acţioneze de aşa manieră încît să devină o pîrghie de valoare în sprijinul naţiunii.

---

[1] Revista *Transilvania*, an. L, 1919, nr. 1—12, p. 3—35. Scurte referiri la această temă se fac în lucrările: E. Hulpea, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute şi regulamente*, Ed. Astrei, Sibiu, 1944, p. 11; V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală a românilor pentru unirea din 1918*, 1968, p. 118; G. Cipăianu, *Astra şi oficialitatea maghiară la începutul anului 1918, în An AIIA Cluj*, XV, 1972, p. 357—358; V. Netea aminteşte în lucrarea sa *Spre unitatea statală a poporului român*, (Bucureşti, 1979, p. 238) de apelul lui N. Iorga din 1914 destinat adunării de fonduri pentru răniţii români din imperiul dualist. În privinţa rolului preoţimii ardelene vezi şi: S. Stanca, *Contribuţia preoţimii din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului* (1916—1919), Cluj, 1925, 180 p.; *idem, Preoţimea şi politica*, Cluj, 1926, 28 p.; *idem, Carmen Saeculare. Preoţimea română din Ardeal în slujba idealului naţional*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Odată atins obiectivul imediat, anume rezistența la noile condiții și supraviețuirea se trece la împlinirea celor mai urgente probleme. Exista o acută nevoie de alimente pentru cei rămași acasă și în special de haine călduroase și cărți pentru soldații români din armata austro-ungară aflați pe front sau în spitale cît și pentru prizonierii români de pe teritoriul imperiului. Alături de familiile celor plecați sau de instituțiile aflate în posibilitatea de a întreprinde acte filantropice, *„Asociațiunea"* și-a pus fondurile la dispoziția acestor soldați sau a colectat ajutoare atît de mult așteptate de cei azvîrliți în tranșee pe altarul intereselor străine.

Armata și mai ales formarea unor cadre de origine română erau probleme care frămîntau chiar și o societate ca cea de la Sibiu. Sentimentul forței naționale native dat de poziția majoritară a românilor implica conservarea și perpetuarea năzuinței spre libertate și unitate. Să urmărim în epoca asupririi naționale cîteva din ideile societății față de românii din armată și cîteva contacte cu ofițeri români.

Încă de la instaurarea dualismului austro-ungar, conducătorii politici români, dintre care unii activau în cadrul Astrei ori îi dirijau acțiunile, mențineau încrederea în realizarea unității naționale. G. Barițiu, îndrumătorul real al *„Asociațiunii"* pe o lungă perioadă, intuia importanța ridicării dintre români a unei ofițerimi pregătite pentru momentele hotărîtoare din viața națiunii. De aceea, el determina comitetul central, prin scrisoarea din 28 aprilie 1874, să-i analizeze propunerile și să decidă instituirea unor premii pentru o bună traducere în limba română a regulamentului de exerciții militare tipărit în limba germană și a unei gramatici germano-române; conducerea societății sibiene vine cu precizarea „ca ambele opere să fie scrise într-o limbă pe cît se poate mai populară și cît se poate mai corespunzătoare naturii lucrului și naturii limbii române mai ales, cu respect, la termenii tehnici uzitați în științele militare și, totodată, la finea gramaticii să se adauge un glosar în care, mai ales să se cuprindă în traducere română termenii tehnici, militari explicîndu-se genuinul înțeles al acestora". Din motive materiale comitetul nu a putut adopta și ideea premierii celor mai buni elevi români de la școlile militare ori a celor mai merituoși „studenți" de la „școlile regimentelor ce se completează din Transilvania", dar

---

Cluj, 1927, 20 p.; G. Navrea, *Scrisori către soldați*, Arad, 1915, 24 p.; Se mai pot consulta C. Nazarie, *Activitatea preoților de armată în campania din 1916—1918*, București, 108 p.; Nv. Hodoroabă, *Preoțimea și armata. Datoria preotului...*, Iași 1916, 44 p.; *idem, Războiul în Bucovina și Galiția*, Iași, 1915; *idem, Cuvinte către ostași. Ținute în campania din 1916—1918, pe front și în refacere*, Iași, 1921; *idem, În slujba* steagului, Iași, 1925, vol. I, 32 p.; G. Popescu, Preoțimea română *și întregirea neamului*, București, 1940, 2 vol., 514 p.; alte lucrări în rev. *Transilvania*, XLVIII, 1917, nr. 7—12, p. 177; *Activitatea socială a preoților și învățătorilor* [supliment la revista *Albina* București, 1 mai 1911 — 18/25 sep. 1916]; rev. *Flacăra*, XXX, (1360) din 2 iulie 1918, p. 19 (Se referă la activitatea lui G. Enescu în spitalele de răniți). Alecsenia Androne, Silvia Vătafu-Găitan, *Îmbogățirea fondului documentar la Direcția Generală a Arhivelor Statului*, în *Rev. Arh.*, XLIII, nr. 4/1981, p. 482 (ajutorarea prizonierilor români din Franța); Mircea Spiridoneanu, *Din jurnalul Irinei Mavrocordat* (I), *ibidem*, LIX, nr. 2/1982, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

„pentru încurajarea românilor la îmbrățișarea mai cu căldură a carierei militare ... propune ,să se introducă gimnastica cu respect deosebit la exercițiul militar", popularizînd această idee și prin ziare[2].

Un alt moment semnificativ îl constituie cererea din 1910 a preotului militar de la Viena, dr. Virgil Cioban, ca Astra să intervină printr-un memoriu la *Ministerul de Război* din Budapesta în vederea obținerii permisiunii de a premia soldații români alfabetizați în timpul serviciului militar. Considerînd, probabil, ideea ca fără perspective, comitetul se mărginește să-i ceară preotului din Viena informații detaliate „în chestiunea instrucțiunii din timpul serviciului militar, precum și asupra posibilității de a se instrui soldații români". De asemenea, comitetul își declină orice responsabilitate în privința cercetării arhivelor vieneze, sugestie a aceluiași cleric, fiind de părere că *Academia Română* are posibilități materiale superioare[3].

Societatea din Sibiu avea o oarecare experiență în relațile cu ofițerii din armata imperială în probleme de cărți și manuale. Locotenentul Ioan Aron din *Regimentul 51 Infanterie Tg.-Mureș ruga* comitetul *„Asociațiunii"* în 27 ianuarie 1914 să-i trimită abecedare pentru soldați și un manual cu îndrumări practice pentru instrucție, întrucît avea între 190 și 200 analfabeți. Comitetul expediază în 29 ianuarie 200 abecedare și un exemplar din *Călăuza noului abecedar* de P. Șpan[4].

Pentru a convinge comitetul din Sibiu, în unele cereri se recurge la argumente dintre cele mai sensibile pentru societatea românească și anume la cel al limbii. Locotenentul Emil Savu din Kisszeben, care avea nevoie de multe cărți, afirmă la 18 martie 1914 că „soldații nu mai știu aproape nimic românește", motiv pentru care îi sînt remise în scurt timp 100 broșuri din colecția *„Asociațiunii"*[5].

Planurile celor de la Budapesta în problema limbii române nu se potriveau cu realitățile imperiului. O palpitantă dovadă provine din partea cealaltă a dualismului. Conștient de importanța militară a milioanelor de români din Transilvania, *Ministerul de Război* decidea în 1914 ca în academiile militare și la cîteva școli de profil, printre care și la cele de cadeți, să fie introdusă limba română. Însărcinat de minister, Amos Pop, căpitan în *Regimentul 43* și profesor la *„Școala reală superioară din Mährisch-Weisskirchen"* intervine în 14 mai 1914 la Astra ca aceasta să-i recomande „o carte potrivită, care apoi ar deveni introdusă oficios la

---

[2] *Arh. Stat. Sibiu, fondul Astra* (pentru *fondul Astra* nu vom mai menționa *Arh. Stat. Sibiu)*, document nr. 82/1874, 94/1874, fila 29; 110/1874, fila 32—33; 200/1875, fila 88 — procese verbale; rev. *Transilvania*, VII, nr. 11 din 1 iunie 1874, p. 134; nr. 14 din 15 iulie 1874, p. 171—172; nr. 19 din 1 octombrie 1884, p. 227. La cererea Spitalului „Fr. Josef" din Sibiu sau trimis pentru „reconvalescenți români" 22 volume românești, cărți și publicații (rev. *Transilvania* și *Familia)*. Cf. doc. nr. 300/1886.

[3] *Fond Astra*, document nr. 142/1910, fila 5—6; rev. *Transilvania*, XLI, 1910, nr. 1—2, p. 52. De asemenea, locotenentul Cena Nicolae din Mehadia cerea 25 exemplare din *Biblioteca poporală a Asociațiunii*. Cf. reg. nr. 8, fila 94.

[4] *Fond Astra*, doc. nr. 200/1914.

[5] *Ibidem*, doc. nr. 696, 770/1914.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

școalele militare". Pentru siguranță se cer mai multe cărți, de preferință bilingve. Mențiunile de pe verso-ul scrisorii, care sînt consemnate probabil și în răspunsul oficial, se referă la *Rumänische Grammatik* de M. Teutsch și Al. Bogdan (ce putea fi procurată la librăria brașoveană Zeidner) și la *Rumänische Grammatik* a lui Leist, din colecția Otto Sauer[6].

Și, pentru a exemplifica și mai bine experiența societății românești în domeniul răspîndirii cărții, mai adăugăm și un aspect care vizează pe românii deținuți la un penitenciar din Banat. La 28 iulie 1914 episcopul din Caransebeș, M.E. Cristea, ruga comitetul Astrei să trimită abecedare și cărți din colecția *Biblioteca poporală a Asociațiunii* pentru deținuții din închisoarea locală. Demn de remarcat este nu atît cantitatea de cărți expediate (25 abecedare *Soarele* și cîte un exemplar din *Biblioteca poporală*, în total 86 de cărți), cît un pasaj din scrisoarea respectivă. Aflînd, cu ocazia deținerii a 5 preoți, despre penuria de cărți din închisoare, episcopul relatează în scrisoare că: „locuitorii din închisori încă sînt mai cu toți de-ai noștri și astfel avem datorința de a le ușura prin lectură bună soarta, mai ales că în arest preventiv petrec de multe ori și nevinovați"[7].

Și cursurile de alfabetizare din armată pretindeau carte românească. Ilie Hociotă, preot militar în *Regimeentul 2 Infanterie Brașov* trimitea în 22 iunie 1914 un raport statistic despre modul cum a utilizat cărțile primite la cursul său (15 ianuarie — 10 iunie) cu cei 47 soldați români. În paralel a lucrat și cu o grupă de soldați maghiari compusă din 28 membri, „în limba maghiară"[8].

Împrejurările dificile pentru ostașii români, ca și dorința de a nu sancționată oficial pentru „sentimentele antinaționale", au făcut ca societatea culturală în discuție să contribuie la colecta *Crucii Roșii* din imperiu cu 100 coroane (1914), cu aceeași sumă „la întreprinderea *Ostașul de fier* din Sibiu" (1915), să subscrie cu 40.000 coroane „la împrumutul de război al statului" și să achiziționeze 50 insigne avînd embleme ale diferitelor comitate și inscripția Oficiului pentru ajutorarea armatei (1916)[9].

Preoți militari, ofițeri și soldați români, uneori ofițeri sau partculari de alte naționalități, instituții de caritate din Viena sau Budapesta, spi-

---

[6] *Ibidem* doc. nr. 1072/1914. Probabil Michael Teutsch. *Rumänisches Sprachbuch.* Im rumänischen Text durchgesehen und erweitert von Dr. A. Bogdan, Brassó, 1913; L. Leist, *Teoretisch-praktische Grammatik der Rumänischen Sprache*. București, 1898.

[7] *Fond Astra*, doc. nr. 1625/1914; 1645/1914 — pr. verb. din 22 aug. 1914, fila 117.

[8] *Ibidem*, doc. nr. 1341/1914.

[9] *Ibidem*, doc. nr. 1635/1914; 1645/1914, fila 92; 578/1915 — pr. verb. din 19 iunie 1915, fila 89; 649/1915 — pr. verb. din 10 iulie 1915, fila 106; 512/1916 — pr. verb. din 13 mai 1916, fila 94—95; reg. nr. 10, f. 54; rev. *Transilvania*, XLVI, 1915, nr. 1—6, p. 92; XLVII, 1916, nr. 7—12, p. 109; XLVIII, 1917, nr.1—6, p. 94—95; nr. 7—12, 1918 L. 1919, nr. 1—12, p. 15—19. Revista face și o scurtă mențiune despre inițiativa consistoarelor ca elevii școlilor române să organizeze o colectă pentru soldați. Cf. art. *Elevii și războiul*, 1915, nr. 1—6, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tale civile şi militare, instituţii aparţinînd *Ministerului de Război*, grupe sau organizaţii de români din centre ale imperiului, prizonieri români din ambele tabere, iată lista celor care s-au adresat Astrei în perioada 1914—1918. Majoritatea cărţilor s-au distribuit prin mijlocirea *Ministerului de Război* de la Budapesta şi, în special, a preoţilor militari, dar foarte multe au fost trimise direct. Cel mai des erau cerute cărţile din *Biblioteca poporală*, abecedare, cărţi de cult şi uneori ziare. Fiind doar începutul războiului cererile de cărţi în 1914 nu au fost prea numeroase, ele neatingînd ordinul sutelor.

Sigur că una dintre primele acţiuni s-a referit la spitalele din Sibiu, scop pentru care Andrei Bârseanu, preşedintele Astrei, a dispus să se facă o colecţie de cărţi poporale". Numai la *Casa de asigurare a muncitorilor* din oraş s-au donat 60 de exemplare din *Biblioteca poporală*.[10] Spre „Asociaţiune" se îndreaptă tot mai multe scrisori în care se face apel la broşurile editate de ea. Se adresează cu o rugăminte şi profesorul seminarial de la Sibiu Aurel Crăciunescu; într-o nouă corespondenţă, în numele arhiepiscopului I. Meţianu, roagă, în 15 septembrie, să se trimită 900—1000 exemplare pentru soldaţii aflaţi în convalescenţă sau în spitalele oraşului Sibiu[11].

Reţine atenţia învăţătorul I. Matei din Făgăraş, aflat într-un spital din Budapesta, care dorea ziarul *Foaia poporului* şi broşurile din colecţia Astrei[12], ca şi avocatul E. Pop din Aiud, care cerea la preţ redus cărţi pentru răniţii de acolo[13]; de asemenea, Lucia Cosma îşi exprima aceeaşi dorinţă pentru răniţii din spitalele timişorene, pentru Alexandrina Matei din Zagreb, mama pictorului George Matei şi pentru Charlotte Tyrman, fiica şefului serviciului sanitar militar din Komárom[14].

Filoromânul I.U. Jarnik aduce dovada constanţei ataşamentului său pentru cei pe care i-a cunoscut în Transilvania. Spirit umanist, dar şi practic, cunoscutul filolog elaborează un chestionar menit să faciliteze munca personalului medical autohton. „Întrebările şi răspunsurile acestea, însoţite de o scurtă introducere, sînt tipărite paralel, pe trei coloane (cu totul 5 pagini): 1) nemţeşte saŭ boemeşte, 2) româneşte, scris fonetic pentru străini, 3) corect româneşte. Autorul pune gratuit şi franco broşurica sa la dispoziţia celor interesaţi (adresa: Praga 549—II). De asemenea, se declară gata a transcrie scrisorile dictate de răniţii şi bolnavii cari nu ştiu sau nu pot scrie, şi a le trimite la destinaţie; totodată a înlesnit neştiutorilor de carte împărtăşirea veştilor de acasă, transcriindule în scrisoare nemţească sau boemească". Chestionarul tipărit de I.U. Jarnik se intitulează sugestiv *Gespräch mit verwundeten Soldaten rumänischer*

---

[10] *Fond Astra*, doc. nr. 149/1914.
[11] *Ibidem*, doc. nr. 1753, 1782/1914.
[12] *Ibidem*, doc. nr. 1903/1914.
[13] *Ibidem*, doc. nr. 1961/1914.
[14] *Ibidem*, doc. nr. 1783/1914. Pentru A. Matei vezi şi doc. nr. 976/1914; reg. nr. 33, fila 153; nr. 34, f. 31, 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Abkunft (Convorbiri cu ostașii români răniți de viță românească), Prag, 1914[15].

La începutul războiului, dintre despărțăminte nedezmințit a rămas doar despărțămîntul Săliște, „care a dezvoltat o activitate mănoasă întru îngrijirea răniților și ajutorarea celor năpăstuiți de război"[16].

Spitalele militare din cîteva zeci de localități au fost aprovizionate la cererea răniților sau a altor persoane și instituții cu sute de broșuri. Într-o perioadă relativ scurtă spitalele din Sibiu, Sarajevo și Besztercze-bánya au primit cîte 308, 156 și, respectiv, 63 eremplare din colecția editată de „*Asociațiune*"[17]. Acestor 527 broșuri le vor urma și altele răspîndite în tot imperiul. Cereri se înregistrează și de la românii stabiliți la Viena. *Societatea românească ortodoxă jubiliar-imperială pentru zidirea unei biserici și înființarea unei comunități bisericești în Viena (Der rumänisch-griechisch-orientalische Kaiser-Jubiläums-Kirchenbau und Gemeindegründungs-Verein in Wien)* primește și ea, la cerere, 100 de exemplare din *Cartea de rugăciuni*. Din inițiativa acestei societăți a luat naștere un comitet de caritate „spre cerecetarea și mîngîierea soldaților români care se află prin spitalele și lazaretele din Viena"[18].

Tot din Viena, *Acțiunea de ajutorare a românilor (Hilfsaktion der Rumänen zu gunsten des Roten Kreuzes des k.u.k. Kriegsfürsorgeamtes und des k.u.k. Kriegshilfsfonds)* insistă în 30 septembrie 1914 pe lîngă societata sibiană în aceeași problemă. Intervenția este îndreptată „spre ameliorarea mizeriei cauzate prin evenimentele războinice", atunci cînd răniții „de naționalitate română din Transilvania și Bucovina" de „prin spitalele de aici nu dispun de cărți românești spre a scurta durerosul lor timp printr-o lectură plăcută". Totodată, se adaugă și rugămintea de a se mai face „o propagandă în acest favor și la alți editori din Transilvania și Banat". În 13 octombrie, *Hilfsaktion der Rumänen* aduce un omagiu „*Asociațiunii*" pentru cele 150 broșuri primite și distribuite „imediat celor interesați"[19].

Un alt pas l-a constituit distribuirea direectă, de cele mai multe ori gratuită, a cărților destinate soldaților de pe front sau din spitale. În lunile august-decembrie 1914 un număr de 5.520 volume în valoare de 1.656 de coroane au fost expediate spitalelor din Blaj, Brünn, Budapesta, Cluj,

---

[15] *Ibidem*, doc. nr. 1782/1914; A.B., *Dr. J.U. Jarnik*, în rev. *Transilvania*, 1914, nr. 10—12, p. 510. „*Asociațiunea*" i-a remis în 1 iulie 1914 suma de 195 cor. și 25 exemplare din broșura *Pavel Cătană*, tradusă de filologul ceh din opera lui Fr. Pravda. Cf. doc. nr. 1388/1914. D. Goția, *Din istoricul răspîndirii cărții românești între soldații români aflați în spitalele din Cehia*, ms.

[16] Rev. *Transilvania*, 1915, nr. 7—12, p. 136.

[17] *Fond Astra*, doc. nr. 1651/1914; 1683/1914 — pr. verb. din 12 sept. 1914, f. 129. Vezi și doc. nr. 1799, 1885—1886, 1917, 1949/1914.

[18] *Ibidem* doc. nr. 1796, 1883/1914. Mai solicită cărți *Umrath et Comp.* din Praga. Cf. reg. nr. 10, f. 69.

[19] *Ibidem*, doc. nr. 1733/1914. O intervenție pentru carte a survenit și din partea lui I. Lapedatu ca urmare a solicitării „Spitalului Soc. de asigurare din Pesta" (Biztosító Intézetek Hadi Kórháza) adresată lui P. Cosma. Cf. doc. nr. 1939/1914; reg. nr. 10, f. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Komárom, Cașovia, Graz, Sarajevo (23 localități) ș.a. Pentru orașe ca Sibiu, Timișoara, Praga, Viena această acțiune a fost repetată de mai multe ori[20].

Ultimele cursuri de alfabetizare fuseseră organizate de către despărțăminte în iarna anului 1913—1914, cînd s-au împărțit celor care „s-au distins prin zel deosebit pentru instruirea analfabeților" premii a 50 coroane la 5 preoți și învățători și a 25 coroane la 5 învățători. „Recunoștință, se consemnează în revista *Transilvania*, s-a exprimat preoților Augustin Podoabă din Gălgău și Demetriu Murășian din Chechiș". Conducerea societății din Sibiu a pus în anul 1914 la dispoziția tuturor celor interesați 583 abecedare, încercînd să compenseze astfel lipsa cursurilor tradiționale. Dacă cursurile de alfabetizare au încetat în mod oficial la Sibiu, aprovizionarea despărțămintelor a continuat însă acolo de unde reveneau apeluri sau unde se găseau persoane ce activau din proprie inițiativă[21]. Abecedarele aparțineau mai multor autori, care ar fi dorit tipărirea și retipărirea lor. Astfel, preotul Petru Hădan, autorul abecedarului *Soarele*, cere achiziționarea lui, iar Ioan Bota își exprima dorința ca asociația sibiană să-i retipărească abecedarul[22]. Dar nici în iarna anului 1914 — 1915 cursurile nu s-au putut relua. Paralizarea activității despărțămintelor și nevoile ostașilor români, în special, direcționau atenția Astrei spre ceea ce era mai util și posibil de înfăptuit în noile condiții.

În 1915 eforturile asociației românești se intensifică. Un apel pentru cărți se înregistrează din partea preotului Coriolan Buracu, care funcționa pe lîngă spitalele din Debrețin în urma eliberării sale din temniță (Sopron). După ce promite să achite cele 110 exemplare cerute, își exprimă încrederea că ele „le vor procura (soldaților) deosebită plăcere și bucățile alese vor avea farmecul de a alina suferințele lor"[23].

Sînt cazuri cînd soldații aflați în spitale s-au asociat în dorința lor de carte românească. „Cetirea acestor cărți", scriau cinci soldați din spitalul *Regimentului 31 Infanterie* din Brünn, „scrise într-un stil ușor, atrăgător și pe înțelesul tuturora, a fost și este pentru soldații vulnerați și

---

[23] *Ibidem*, doc. nr. 1913/1914 — pr. verb. din 5 dec. 1914, f. 167. Aici se menționează cifra de 4.473 exemplare pentru aug. — dec. 1914. Rev. *Transilvania*, 1914, Rev. *Transilvania*, 1914, nr. 10—12, p. 509; 1915, nr. 7—12, p. 107—108; 1919, nr. 1—12, p. 9. Am păstrat denumirile vechi ale localităților.

[21] Rev. *Transilvania*, 1915, nr. 7—12, p. 104—105; 1919 nr. 1—12, p. 8; *fond Astra*. doc. nr. 1640/1914 — referitor la cererea de abecedare a unui învățător din Petriș (Rodna).

[22] *Fond Astra*, doc. nr. 1015, 1084/1914.

[23] *Ibidem*, doc. nr. 177/1915. *D. Goția, Un memoriu de activitate al Astrei înaintat Ligii Națiunilor*, în *Repere sibiene*, Sibiu,1982, III, p. 305—306. Vezi și D. Goția, *Din corespondența preoților români răspînditori de cultură națională pe fronturile și spitalele primului război mondial*, în rev. *Mitropolia Ardealului*, anul XXVI, nr. 7—9, iulie-septembrie 1981, p. 613—622. În 1915 adresa aceeași cerere Consistoriului din Sibiu pentru soldații din Dobrițin. Cf. *Arhivei Arhiepiscopiei ortodoxe române a Sibiului*, doc. nr. V 1973/913 (nr. înreg. 4232/1915). Preotul militar Ioan Dăncilă obținea în 1915 de la *Banca Albina* donația de 100 coroane pentru cruci destinate mormintelor soldaților români. Cf. *A.S.S.*, fd. *Banca Albina*, pr. verb. din 4 nov. 1915, pct. 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

morbulenți o binefacere și o hrană sufletească. Căci pre lîngă împrejurarea că cetind s-au distras și și-au uitat astfel suferințele și durerile morburilor cîștigate pe cîmpul de onoare precum și năcazurile și lipsele de acasă s-a dezvoltat în ei dorul de cetit și de slovă românească"[24]. În alte situații solicitanții de cărți au fost camarazi de alte naționalități, aflați în același spital. Ștefan Schenker scrie în numele soldaților români din spitalul militar din Pardubitze, dînd și numele a 14 români[25].

Alături de rugămintea de a i se trimite cărți pentru soldații răniți, trimisă prin tribunalul sibian de către Maria Stefani, soția unui judecător din Innsbruck[26], remarcăm cuvintele studentului în medicină, Vasile Bojar, de pe lîngă spitalul Zita din Budapesta, acolo unde se aflau peste 200 de răniți români: „Vă rog să binevoiți a dispune ca să mi se trimită cîteva abecedare pentru analfabeți, editate de *«Asociațiune»* ca să fac tot posibilul ca în timpul cît sînt aici să-și cîștige comoara neprețuită pentru noi românii cetitul, scrisul, cartea, căci românul de nu învață carte e pierdut. Totodată, vă rog să-mi trimiteți cărticelele edate de *«Asociațiune»* ca să le impart întru românii dornici de slova românească."[27]

Pentru ca broșurile sibiene să parvină soldaților români de pe front sau din spitale s-a colaborat din motive practice și cu instituții oficiale, atunci cînd acestea favorizau intențiile Astrei. Asociația din Sibiu se adresează *Ministerului de Război* din Budapesta cu propunerea ca 10.000 de broșuri să fie remise soldaților români prin intermediul serviciilor lui, făcînd precizarea că „toate cărțile acestea au fost cenzurate la timpul său de procuratură și prin urmare se pot distribui fără nici o piedică între soldați răniți și bolnavi"[28]. *Oficiul pentru ajutorarea soldaților (Országos Hadigondozó Hivatal)* din Budapesta, organ al ministerului cu care conlucra *„Asociațiunea"*, o informa în 15 septembrie despre primirea a 1.650 broșuri, solicitînd totodată altele. Se remit imediat 4.000 de exemplare. În 1915 s-au distribuit prin mijlocirea acestui oficiu un număr de 5.849 exemplare, iar din cele 10.000 planificate s-au expediat, pe lîngă cele 1.650, alte 5.199, unui număr de 26 spitale (Aiud — 60; Alba Iulia — 163; Baden — 25; Brünn — 214; Budapesta — 1.830; Egelsberg — 48; Praga — 107; Sibiu — 673; Viena — 619 ș.a.)[29].

În paralel au fost îmbogățite și bibliotecile sătești din cinci despărțăminte cu 407 broșuri, precum și biblioteca *Regimentului 31 Infanterie*

---

[24] *Fond Astra*, doc. nr. 968/1915.

[25] *Ibidem*, doc. nr. 378/1915.

[26] *Ibidem*, doc. nr. 118/1915.

[27] *Ibidem*, doc. nr. 268/1915. Zina Moga din Sibiu a determinat Astra să expedieze broșuri pentru tînăra Küssl din Teschen și pentru preotul militar Franz Wolf din Leimeritz. Cf. doc. nr. 855, 856/1915. T. Barcianu scrie în aceeași problemă din K.U.K. *Reserve-Spital* in *Rumänische Seminarien*. Cf. doc. nr. 276/1915.

[28] *Ibidem*, doc. nr. 245/1915 — pr. verb. din 13 martie 1915, f. 46; 306/1915; 328/1915 — pr. verb. din 10 aprilie 1915, f. 56; 578/1915 — pr. verb. din 19 iunie 1915, f. 88—89.

[29] *Ibidem*, doc. nr. 241, 436, 554, 910, 924/1915; 403/1923, f. 8—9; rev. *Transilvania*, 1915, nr. 1—6, p. 92; 1916, nr. 8—12, p. 102, 104; 1919 nr. 1—12, p. 12—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

din Brünn (la cererea dr. I. Iancu) cu 80 exemplare. Un loc destul de însemnat l-au ocupat și abecedarele pentru despărțăminte. Dintre acestea doar 86 s-au trimis unor destinatari civili (4), celelalte ajungînd la soldați (10 la Brünn prin W. Bratu, 40 spitalului din Alba Iulia, 50 secției culturale a *Casei populare din circumscripția a V-a Budapesta — (Az V. Ker. Népház Közművelődési Szakosztálya)*[30].

Cu mult succes a funcționat colaborarea cu *Comitetul de caritate al coloniei române din Viena pentru soldații răniți (Hilfskomitee der Wiener rumänischen Kolonie für verwundete Soldaten).* Cărțile solicitate contra cost erau necesare acestui comitet, care organizase în „mai toate spitalele cursuri pentru analfabeți cu succese care au pus în uimire conducerea spitalelor". În 14 aprilie 1915 se arăta că s-au primit deja 140 broșuri de către societatea condusă de dr. Victor Roșca[31]. O repetare a cererii, anume 120 exemplare este cauzată de intenția societății de caritate de a înființa „biblioteci pe seama păzitorilor de prizonieri la Baunau i.B. și la Sopronyek în Ungaria", care sînt „în parte covîrșitoare transilvăneni"[32].

O altă instituție vieneză implicată în plasarea cărților a fost *Biroul central pentru lectura soldaților (Zentralstelle für Soldatenlektüre — Z.F.S. — Wien).* În 18 aprilie 1915 s-au expediat „prin intermedierea prințului Ed. Hohenlohe din Sibiu", și „dșoarei Dina Moga" din același oraș „cărți românești" din colecțiile editate de societatea sibiană, dintre care unele pentru soldați, iar altele pentru ofițeri"[33].

În decursul anului 1915 numărul organizațiilor care s-au adresat Astrei a crescut pe măsură ce escaladarea ostilităților se intensifica. Astfel s-au satisfăcut cererile de cărți din partea următoarelor societăți: *Societatea de ajutor a femeilor din Leibach (Frauen-Hilfsverein vom Roten Kreuz aus Leibach)*[34], *Reuniunea maghiară din Viena (Bécsi Magyar Egyesület)*[35], *Organizația femeilor catolice din Teschen (Katholische Frauenorganisation Teschen)*[36], *Societatea ortodoxă română din Viena*[37] ș.a. Vom mai aminti din numărul mare de persoane particulare preocupate de soarta răniților români pe dr. A. Crăciunescu (Sibiu), I. Mavrocordat (Viena), colonelul Eötvös Béla (Feldbach)[38]

Cu toate că și Sibiul a fost cuprins în acțiunea generală de înzestrare cu broșuri, în 8 mai 1915 Partenie Cosma, membru al comitetului central

---

[30] *Fond Astra*, doc. nr. 888/1915 975/1915 — pr. verb. din 16 oct. 1915, f. 160—161. Biblioteca orașului Budapesta solicita și ea broșuri. Cf. reg. nr. 33, p. 11.

[31] *Ibidem*, doc. nr. 337, 625, 718, 909/1915. Întîlnim și denumirea: *Comitetul de caritate al Capelei române pentru soldații români răniți (Hilfskomitee der rumänischen Kapelle für verwundete rumänische Soldaten).* Cf. doc. nr. 975/1915 — pr. verb. din 16 oct. 1915, f. 160.

[32] *Ibidem*, doc. nr. 875/1915.

[33] *Ibidem*, doc. nr. 380/1915.

[34] *Ibidem*, doc. nr. 18/1915.

[35] *Ibidem*, doc. nr. 282/1915.

[36] *Ibidem*, doc. nr. 220/1915.

[37] *Ibidem*, doc. nr. 295/1915.

[38] *Ibidem*, doc. nr. 136, 226, 1239/1915.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

al Astrei, propune în plus organizarea unui spital pentru răniți în „Casa Asociațiunii". Amînarea discutării și aplicării acestei idei o putem pune pe seama investițiilor pe care bugetul societății culturale nu le-ar fi putut suporta[39].

Cîteva despărțăminte, deși în majoritate inactive, au acompaniat conducerea de la Sibiu prin aceleași donații de carte. La Făgăraș, unde funcționau mai multe spitale, bolnavilor le-au fost puse la dispoziție cărți, care, după folosință, „s-au lăsat în proprietatea singuraticilor soldați" sau „au fost încorporate bibliotecei tractuale a protopopiatului" local[40]. Același lucru s-a întîmplat în despărțămintele Oradea și Săliște. Iată ce se menționează în raportul anual din 13 mai 1916 de către despărțămîntul Oradea: „Sub raport *cultural* încă s-a lucrat ceva. Pentru prevederea răniților cu hrană potrivită pretensiunilor lor sufletești, s-a împărțit printre știutorii de carte: 1) Din dania Pr. Sf. S. Dr. D. Radu, episcop: una sută (100) exemplare din «*Calendarul Asociațiunii*», alte cincizeci (50) s-au desfăcut printre membrii despărțămîntului. 2) Din dania Mgf. D. Ioan Genț, canonic onorar, cărți de rugăciuni: «Mângăierea sufletului» în una mie două sute (1.200) exemplare, a 60 fil.; «Mângăierea creștinului» în cincizeci (50) exemplare, a 1 cor. 3) Dl. prof. Augustin Magyar a împărțit din biblioteca proprie cărți literare în preț de peste șaptezeci (70) cor. 4) Bibliotecarul despărțămîntului dl. Gh. Pteancu și fostul bibliotecar dl. Vasile Popovici au împărțit și împrumutat cărți răniților de prin spitale din biblioteca despărțămîntului. La fel a procedat și secretarul despărțămîntului din biblioteca sa privată. Gazetele române iară au fost împărțite printre răniți prin clericii Seminarului și dșoare"[41]. La Săliște „s-a folosit amvonul bisericilor nu numai pentru mîngîierea credincioșilor și întărirea lor în credință strămoșească, ci și pentru a da poporului îndrumări și sfaturi de natură economică. Tot de aici a pornit ideea publicării sub titlul *Mîngîiați poporul* a unui mănunchi „de predici rostite în decursul războiului de preoții tractului acestuia". Spiritul practic al săliștenilor îl recunoaștem și în „frumoasa activitate filantropică dezvoltată de „*Societatea femeilor ort. române din Săliște*", care și în anul 1915 a trimis haine groase pentru soldații din tranșeee, iar la sărbătorile Crăciunului a împărțit la 150 pîini și carne săracilor și orfanilor poporului din Săliște. Nu a lipsit nici „ o mănoasă activitate umanitară întru îngrijirea răniților". Iar pentru „ușurarea traiului scump al acestor vremi, conducătorii comunelor din acest despărțămînt s-au îngrijit de procurarea bucatelor necesare populației, iar în Săliște s-a organizat o societate pentru consumul de carne"[42]. Și răniților din Sibiu le-au mai fost dăruite ziare

---

[39] *Ibidem*, doc. nr. 425/1915; 439/1915 — pr. verb. din 8 mai 1915, f. 58.
[40] Rev. *Transilvania*, 1916, nr. 7—12, p. 99; 1919, nr. 1—12, p. 11.
[41] *Fond Astra*, doc. nr. 945/1916; rev. Transilvania, 1916, nr. 1—12, p. 100.
[42] Rev. *Transilvania*, 1916, nr. 7—12, p. 100—101, 136; 1919, nr. 1—12, p. 12; *Fond Astra*, doc. nr. 900/1916, f. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

românești prin intermediul clericilor seminarului local și al unor tinere din localitate[43].

Revista *Transilvania* totalizează pentru anul 1915 un număr de 14.933 exemplare în valoare de 1.954,70 cor., care au ajuns în mîinile soldaților români[44].

Numărul de preoți militari a căror conștiință națională s-a manifestat din plin și care au dovedit o înaltă responsabilitate umană și socială prin eforturile lor de a veni în ajutorul soldaților de pe front și din spitale cu abecedare și cărți a fost în anul 1916 în continuă creștere. Zeci de preoți s-au adresat Astrei cu cuvinte pline de sentimente profunde exprimînd dorința ca, prin ei, „*Asociațiunea*" să acorde asistență soldaților. Fiindcă războiul de poziții permitea soldaților români neștiutori de carte să învețe să citească, acești intermediari mai ales, plini de interes pentru soarta soldaților, au făcut să le parvină 8.159 exemplare din *Biblioteca poporală a Asociațiunii* în valoare de 2.510 cor. N. Peicu, C. Buracu, I. Dușa, I. Crișan ș.a. au purtat o corespondență care merită a fi publicată atît pentru sentimentele expeditorilor, cît și pentru informațiile care le conțin[45]. Lor li se alătură și soldați, ofițeri, persoane particulare, dintre care îi semnalăm pe Emilia Rațiu[46], cea care a expediat cărți pe frontul italian, Hajos István[47], Hrankay Béla[48] și diferite societăți — *Clubul român din Viena*[49], întreprinderi — *Fabrica de cartonaje Tekla („Tekla". Ungarischer Kartonnagenfabrik A. G. Szakolcza)*[50] și instituții — *Școala de invalizi a spitalului de rezervă nr. XI. (Invalidenschule des k.u.k. Reservespitals Nr. XI*

---

[43] *Fond Astra*, doc. nr. 900/1916, f. 7. Vezi și art. lui A.B., *Orfelinatele noastre*, în *Telegraful Român*, anul XLVII, 1916, nr. 1 din 5/18 ian. 1916, p. 3.

[44] Rev. *Transilvania*, 1915, nr. 1—6, p. 92; 1916, nr. 7—12, p. 102, 104; 1919, nr. 1—12, p. 13; *fond Astra*, doc. nr. 900/1916, f. 10—12. De fapt, majoritatea din cele 14.933 exemplare au fost date soldaților, plus 100 abecedare. *Banca Albina* donează: 500 coroane Astrei pentru broșuri destinate frontului, 100 pentru soldații care au orbit și 100 pentru Comitetul de caritate al Capelei române din Viena. Cf. *A.S.S., Fond Banca Albina*, pr. verb. din 10 iunie 1915, pct. 98.

[45] Rev. *Transilvania*, XLVIII, 1917, nr. 7—12, p. 107; *fond Astra*, doc. nr. 184/1916— pr. verb. din 10 febr. 1916, f. 25; 321/1916 — pr. verb. din 11 martie 1916, f. 54, 56—57; 515/1916; 615/1916 — pr. verb. din 22 iunie 1916, f. 126; 838/1916 — pr. verb. din 18 nov. 1916, f. 167. Preotul L. Curea a organizat o colectă între soldații români în favoarea orfelinatului din Sibiu. Cf. Arhivei Arhiepiscopiei orotodoxe române a Sibiului, doc. nr. V 1403 (nr. înreg. 5769/1916).

[46] *Fond Astra*, doc. nr. 700, 749/1916; 838/1916, f. 167; 840/1916 903/1916 — pr. verb. din 23 dec. 1916, f. 192. De asemenea, cererea contesei „Stubenberg Gudemus Székelyhid", intermediată de prințul Ed. Hohenlohe, presbiter rom. cat. în Sibiu este onorată cu 108 broșuri pentru Pallay Miklós, preot militar din „Sternthal bei Pettau" (Steiermark). Cf. doc. nr. 644/1916. Pentru preotul militar din aceeași localitate, N. Văleanu, vezi. doc. nr. 380/1916 și rev. *Transilvania*, 1916, nr. 1—6, p. 81.

[47] *Fond Astra*, doc. nr. 270/1916. Hajós István scria din Brünn — Militärseelsorge des k.u.k. Kriegsspitals.

[48] *Ibidem*, doc. nr. 509/1916. Astra răspunde și cererii profesorului de agricultură din Sibiu, Hrankay B., prin 50 de exemplare din lucrarea lui R. Simu, *Cartea stuparilor săteni*, pentru soldații bolnavi, care urmau un curs de stupărit.

[49] *Ibidem*, doc. nr. 615/1916, f. 124; 672/1916; 732/1916 — pr. verb. din 3 august 1916, f. 153.

[50] *Ibidem*, doc. nr. 678, 732/1916.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Wien)[51], *Biroul central pentru lectura soldaților (Zentralstelle für Soldatenlektüre Wien)*[52], *Ministerul de Război*[53].

Dintre despărțăminte, altădată centre de rezistență culturală și chiar politică românească, doar cîteva aveau activitate, dar și aceasta extrem de redusă. Despărțămîntul Brad a sprijinit prin cărți spitalul militar de la Pojon, unde se aflau mulți soldați români, iar cel din Alba Iulia spitalul din localitate. Din cauza numărului mic de rapoarte înaintate nu se pot semnala și alte situații similare, dar numărul lor trebuie să fi fost mai mare[54].

Ca o compensație pentru lipsa cursurilor de alfabetizare, preoților din diferite centre le-au fost remise 300 abecedare în valoare de 94,64 coroane, procurate în completare de la *„Librăria Seminarială din Blaj"*, în „scopul instruirii în cetit a soldaților bolnavi și răniți"[55].

În 15 iulie 1916 comitetul central a decis să continue publicarea calendarului și să mărească tirajul de la 10.000 la 15.000 exemplare. În acest mod s-a prevăzut și un număr suplimentar de exemplare, care puteau fi repartizate răniților sau pe front[56].

Din depozitul de cărți s-au distribuit, în primele 6 luni ale anului 1916, un număr de 22.491 broșuri soldaților români. Deci broșuri în valoare de 6.447,30 coroane repartizate spitalelor din 40 localități situate în cele mai diferite puncte ale imperiului și ostașilor de pe front. (Viena — 1.502; Budapesta — 9.048, dintre care 8.330 prin *Ministerul de Război*, Făgăraș — 500; Zagreb — 108 ș.a.)[57]

O donație de bani destinată procurării de cărți pentru soldații români de pe front s-a datorat *Băncii Carpaților* din București la începutul anului 1916, cînd România își menținea încă statutul de țară neutră. Din suma de 1.481,50 coroane au ajuns în mîinile soldaților din 7 localități, prin colaborarea cu Astra, un număr de 8.304 broșuri. De altfel, donatorul instituise și o condiție clară și anume că acest „ajutor se va întrebuința în special pentru opere cu caracter cultural, în primul rînd pentru cumpărări de cărți de lectură și rugăciuni pentru răniți, iar dacă suma va pri-

---

[51] *Ibidem*, doc. nr. 773/1916; 838/1916, f. 167.

[52] *Ibidem*, doc. nr. 587/1916; 615/1916, f. 124.

[53] *Ibidem*, doc. nr. 350, 431/1916; 512/1916, f. 96.

[54] *Ibidem*, doc. nr. 564/1916; 615/1916, f. 111, rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 103—105.

[55] *Fond Astra*, doc. nr. 184/1916, f. 25; rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 106.

[56] *Fond Astra*, doc. nr. 696/1916.

[57] F.a., *Depozitul de cărți al Asociațiunii* și *Cărți distribuite gratuit soldaților răniți și bolnavi*, în rev. *Transilvania*, 1916, nr. 1—6, p. 80—81; 1917, nr. 7—12, p. 174—175; 1919, nr. 1—12, p. 16—17; *fond Astra*, doc. nr. 403/1923, f. 9. În 9 martie 1916 Tipografia „Carmen" — Pentru P. Barițiu din Cluj trimite următoarea corespondență, semnată de P. Barițiu: „Vă răspund cu regret, că «Rugăciuni pe timpul războiului» nu mai am, deoarece mi le-au confiscat și m-au și împroșcat. Rezultatul: 8 luni de închisoare ordinară. Vă pot însă servi cu «Cîntece din război», care au mai mare trecere, căci din rugăciuni abia s-a desfăcut 5000 exemplare, pe cînd din Cântece de zece ori atîta." Cf. doc. nr. 291/1916.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

sosi, restul pentru cărţi şcolare la elevii mobilizaţilor, plăţi de taxe şcolare etc"[58].

Alte donaţii ca cea a lui N. Opincar din Orăştie (5.000 coroane), ne grevată de nici o obligaţie din partea Astrei sau cea a soţilor Ioan şi Ecaterina Rusu din Brad (40.000 coroane pentru „o fundaţiune") creau posibilitatea retipăririi unor broşuri[59].

Sînt cunoscute şi apreciate dovezile de simpatie pentru ostaşii români oferite cu dărnicie de masa mare a cehilor, aflaţi într-o situaţie similară cu cea a românilor transilvăneni, dar şi de eminenţi oameni de cultură cum au fost dr. Ioan Urban Jarnik ori abatele Metodiu Zavoral de la mănăstirea Strahov. În corespondenţa sa de la Praga din mai 1916, unde se afla încorporat, Horia Petra-Petrescu schiţează portretul moral al abatelui de lîngă Praga ale cărui sentimente pentru români şi limba lor deveniseră de notorietate între soldaţi şi chiar în Transilvania. În prefaţa la cele trei predici ale abatelui Metodiu Zavoral, publicate în revista *Transilvania*, H. Petra-Petrescu întăreşte imaginea conturată deja a celui care şi-a cîştigat stima românilor din imperiu. Un citat, ceva mai întins, este revelator în acest sens: „Marele prieten al românilor nu s-a mărginit numai la vizitarea răniţilor de prin spitalele din Boemia, nu s-a îngrijit numai de «şezători» româneşti în spitalul-lazaret al mînăstirii, în fruntea căreia l-a aşezat pronia cerească; a vrut să ne sară într-ajutor şi cu scrisul, după ce ne-a ajutat cu vorba şi cu fapta, lăsîndu-ne să cetim în inimă. În decursul «şezătorilor» i-a venit ideea să tălmăcească în româneşte cîteva predici, ţinute în faţa unui public, compus din intelectuali cehi din Praga (Smichov), în anul 1913. Cine va ceti predicile de faţă — căci despre aceasta este vorba — se va convinge cît de potrivită a fost ideea aceasta a abatelui de la Strahov. Problemele fundamentale de etică creştină, tratate în aceste trei predici conferinţe, se pot referi prea bine şi la împrejurările noastre sociale, şi dacă a pleda pentru caritatea creştinească este cu cale în timp de pace, cîtă vreme nu zăngănesc armele, acum, în timpul războiului înfricoşat, este cu atît mai potrivit"[60].

Fără a insista asupra corespondenţei interesante provenite de la H. Petra-Petrescu, în perioada cînd se afla la Praga, se cuvine să aducem un omagiu acestui intelectual astrist, care a făcut o bună propagandă românească în capitala Boemiei. Muzeul *„Asociaţiunii"* s-a îmbogăţit cu fotografii (H. Petra-Petrescu alături de soldati români la Strahov), cărţi, scrisori, toate documente ale unei epoci tulburi[61].

---

[58] *Fond Astra*, doc. nr. 147, 158/1916; 184/1916, f. 24; 321/1916, f. 56—57.

[59] *Ibidem*, doc. nr. 321/1916, f. 33—34; 1021/1916 — pr. verb. din 9 iunie 1916, f. 145; rev. *Transilvania*, 1917, p. 103.

[60] H. Petra-Petrescu, *Drept introducere*, în rev. *Transilvania*, nr. 1—6, p. 9. M. Zavoral a înfiinţat în spital cu o sută paturi în cadrul mănăstirii. Cf. Ioan I. Şerban, *Din lupta voluntarilor transilvăneni pentru unire. Senatul central al ofiţerilor şi soldaţilor români din Viena*, în Cargeţic, XV, 1981, p. 279.

[61] *Fond Astra*, doc. nr. 184/1916, f. 26; 391/1916; rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 108. Doc. nr. 391/1916, scrisoare şi fotografie consultate de noi anterior, în prezent au dispărut din fond. În registrul documentelor servite la sala de studii am făcut cuvenita menţiune la poz. 859/12.03.1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Şcoala civilă de fete a *„Asociaţiunii"* primise şi ea dispoziţiile de război ale ministerului de resort în ceea ce priveşte obligativitatea colectelor în vederea aprovizionării cu alimente, îmbrăcăminte, bani a soldaţilor de pe front sau din spitale. Dacă pentru aceste aspecte datele abundă, inclusiv participarea şcolii la împrumuturile lansate de stat, în privinţa cărţilor destinate soldaţilor, români, în special, găsim doar cîteva menţiuni. În octombrie 1915 se cerea de către Oesterreicher Sári Budapest un abecedar românesc sau româno-maghiar pentru soldaţii români din spitalul *„Nemz. Munkapárt"* din Budapesta, iar în martie 1916 Inspectoratul şcolar Sibiu urgenta organizarea unei colecte pentru trimiterea de cărţi soldaţilor de pe front. Nu am găsit indici despre materializarea acestor dispoziţii, uitate probabil, în noianul celor multe din anii războiului sau preluate de Astra[62].

Depozitul de carte la sfîrşitul anului 1915 era de 11.592 exemplare, la care se adaugă cele 10.00 calendare tipărite, deci 21.592. Deşi datele se referă şi la 1917, din cauza absenţelor bibliotecarului, unele cifre sînt totuşi elocvente: 22.491 în primele 6 luni, 300 abecedare, 8.159 din *Biblioteca poporală* (2.510 coroane), 8.304 (1.481,50 coroane) — dintre care 5.000 cărţi de rugăciune şi de cîntece procurate de la diferite edituri prin contribuţii[63].

Fondul de carte deţinut era în scădere vizibilă, ajungîndu-se în 1917 aproape la epuizarea lui, ceea ce ridica dificila problemă a retipăririi unei părţi a colecţiei *Biblioteca poporală*. Se avea în vedere chiar şi achiziţionarea de cărţi din alte colecţii sau de la alţi editori pentru completarea propriei lor rezerve. Dificultatea consta în cheltuielile pe care le presupunea o reeditare masivă în plin război, cînd penuria de hîrtie, costul ei ridicat, ca şi preţul editării, nu puteau fi suportate de societatea de pe Cibin. În mică măsură se rambursase o parte a cheltuielilor de pînă atunci cu donaţia de carte pentru soldaţi prin unele societăţi româneşti sau străine şi unii dintre preoţii militari, care au achitat preţul integral sau parţial.

Dintre preoţii militari, Moise Ienciu, profesor seminarial la Caransebeş, s-a situat prin abnegaţia şi exemplul personal, prin simţul practic ca şi viziunea sa de ansamblu, la înţelegerea şi rezolvarea celor mai stringente probleme care frămîntau deopotrivă *„Asociaţiunea"* şi masa celor mobilizaţi. Corespondenţa sa demonstrează că s-a contopit cu conştiinţa colectivă a românilor de pe front, devenind ecoul ei şi totodată al întregului neam românesc de la vest de Carpaţi. În scrisoarea din 16 februarie 1917, „ca mandatar al conferinţei greco-ortodoxe române de la frontul italian", intervine pe lîngă conducerea Astrei ca să se publice un apel prin care populaţia românească să fie îndrumată să adune cărţi, inclusiv abecedar, pentru soldaţi şi bani pentru retipărirea broşurilor din

---

[62] *A.S.S., Fond Şcoala civilă de fete a „Asociaţiunii"*, doc. nr. 231/239/1915; 59/1916; reg. de intrare-ieşire, f. 33, 39; rev. *Transilvania*, 1916, nr. 1—6, p. 77.

[63] Rev. *Transilvania*, 1916, nr. 1—6, p. 80—81; 1917, nr. 7—12, p. 103—107, 1919, nr. 1—12, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Biblioteca poporală. În continuare roagă să fie expediate 300 broşuri pe adresele unor preoţi, considerînd că cei 30 preoţi militari din zona frontului său ar putea împărţi aproximativ 10.000 broşuri. Sînt indicate şi 17 titluri care ar trebui reeditate. În răspunsul său de la începutul lunii martie, „*Asociaţiunea*" îl informează pe M. Ienciu despre epuizarea fondului de cartee, propunînd în schimb o contribuţie materială în vederea retipăririi cerute. De altfel, tot la 1 martie, comitetul central decide să se adreseze băncilor şi populaţiei româneşti în vederea obţinerii unui sprijin material[64].

În 30 martie 1917, odată cu confirmarea primirii celor 257 exemplare la Tropau, M. Ienciu face o reală confesiune de credinţă asupra ideilor care i-au condus faptele: „Aduc — drept omagiu de mulţumire şi recunoştinţă — lacrimile de bucurie ale eroilor noştri suferinzi pentru frumosul şi folositorul dar şi pentru hotărîrea de mare importanţă de a retipări unele numere din *Biblioteca* poporală şi a da astfel hrană sufletească de lipsă soldaţilor noştri. Ne închinăm luminatului spirit conducător al *Asociaţiunii* care cu mari jertfe materiale şi cu înaltă pricepere pentru vremurile istorice şi pentru trebuinţele sufleteşti ale poporului nostru, se îngrijeşte şi, între împrejurările financiare cele mai neprielnice de cultura neamului nostru luptător, căutînd să susţină în el astfel intactă energia lui morală pînă la sfîrşit. În deplină cunoştinţă a greutăţilor materiale cu care luptă cultura noastră şi în cunoştiinţa datorinţei morale faţă de această cultură încercăm să cîştigăm membrii ajutori Asociaţiunii dintre soldaţii noştri. Dar între împrejurările actuale aceasta nu se poate. Ne mărginim deci a susţine în ei dorul după carte românească, a dezvolta în ei gustul cititului, a le lămuri rostul Asociaţiunii şi astfel a creşte pentru vremurile de pace sprijinitori devotaţi ai culturii noastre. Noi preoţii de aicea vom grăbi cu toţii să aducem obolul nostru pe altarul culturii româneşti". În acelaşi context vine şi cu ideea centralizării adreselor preoţilor militari. Într-o scrisoare ulterioară. M. Ienciu face propuneri în privinţa repartizării cărţilor pentru soldaţi, plecînd de la observaţia că la divizii, unde sînt mai mulţi români decît în spitale, darul „*Asociaţiunii*" este mai util. Acţiunea profesorului seminarial de pe frontul italian este completată cu exemplul personal, fiindcă înaintează suma de 45 coroane pentru cărţile distribuite şi 100 coroane ca taxă de membru pe viaţă[65].

Posibilităţile materiale ale Astrei fiind limitate şi la „stăruinţa d-lor preoţi militari", aceasta „s-a adresat mai multor fruntaşi ai neamului nostru, precum şi unora dintre băncile româneşti" în vederea creării unui

---

[64] *Fond Astra*, doc. nr. 527/1917; — pr. verb. din 1 martie 1917, p. 78—79.

[65] *Ibidem*, doc. nr. 900/1916, f. 18—19; 758/1917; nr. 777/1918 — pr. verb. din 5 aprilie 1918, p. 78—79; 919/1917 — pr. verb. din 12 mai 1917, p. 124—125; 930/1917; 1021/1917, 1021/1917, p. 164—165; 1103, 1417/1917. Vezi şi doc. nr. 1441/1917, care este un apel tipărit adresat preoţilor militari. Se vor trimite 4.359 broşuri la cele 32 adrese de preoţi militari şi „cămine soldăţeşti" indicate de M. Ienciu. Un exemplu: „Kronprinz Otto Soldatenheim, in Stein — 156 exemplare". Cf. rev. *Transilvania*, 1917, nr. 1—6, p. 95; *Fond Astra*, doc. nr. 1089/1917.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

fond pentru retipărirea cărților epuizate. Au răspuns 26 persoane și instituții, care au donat suma de 2.573 coroane. Printre donatori: Antoniu de Mocioni — 500, George Pop de Bășești — 100, dr. Zosim Chirtop din Cîmpeni — 100, Alexandru Lebu din Sibiu — 50, dr. Ioan Mihu din Vinerea — 100, cinci proprietari și funcționari din Biserica-Albă — 172, nouă preoți militari — 413,60 și băncile *Albina* Sibiu — 500, *Sătmăreana*-Seini, *Casa de păstrare* Săliște, *Crișana* — Brad, *Ardeleana* — Orăștie, *Bihoreana* — Oradea, *Doina* — Cîmpeni, toate cu 1.060 coroane. S-au folosit 1.537,20 coroane pentru tipărirea unei cărți de rugăciuni în 10.000 exemplare, cîte 5.000 pentru fiecare confesiune. Alt donator, comerciantul săliștean Ionel P. Comșa, a donat soldaților din spitale 620 „broșuri de cuprins religios-moral" și 41 exemplare din lucrarea lui I. Lupaș *Biografia arhiepiscopului și mitropolitului Andrei Șaguna*[66].

Dacă cel mai mare număr dintre solicitatorii de carte erau preoți, dintre care amintim pe Iosif Pop, Virgil Ciobanu, Alexandru Fugătă, Aurel Nistor, Antonie German, Sergiu Medan, George Negură ș.a.[67], au mai existat unii și din alte categorii sociale. Astfel, Ilie Moga din Săsciori cerea în 17 august 1917 cărți pentru soldați răniți din Spitalul „Sofia" din Sebeș (jud. Alba) pentru care s-au și trimis 168 exemplare în cel mai scurt timp[68]. Mai pot fi amintiți sergentul Gh. Madescu[69], locotenentul V. Onișor[70], Emilia Rațiu[71], soldați[72], Wilhelm Schmüzler[73], *Reuniunea femeilor române din Sibiu*[74], *Oficiul pentru aprovizionarea de război din Bozeno (Kriegsfürsorgeamt Bozen-Gries)*[75], librăria Hermann Goldschmidt din Viena[76].

---

[66] *Fond Astra*, doc. nr. 742, 760, 772, 956, 998, 1170, 1179, 1234, 1300, 1515/1917; 777/1917, p. 77—78; 842/1917 — pr. verb. din 28 iulie 1917 p. 241; 1021/1917 — pr. verb. din 9 iunie 1917, p. 165—166; 1107/1917 — pr. verb. din 5 iulie 1917, p. 193; 1108, 1170/1917; 1549/1917 — pr. verb. din 22 nov. 1917, p. 386; rev. *Transilvania*, 1917, nr. 1—6, p. 93, nr. 7—12, 174; 1918, XLVII, nr. 1—12, p. 3—4, 110—112.

[67] *Ibidem*, doc. nr. 297, 930, 948, 1252, 1556/1917; 777/1917, p. 78—80; 1318/1917 — pr. verb. din 15 sept. 1917, p. 287. Preotul militar, dr. Nicolae Popovici (Feldpost 356. Gruppenkommando), mai cere „1—2 biblioteci pentru căminul de recreație al soldaților din front". Cf. doc. nr. 782/1917. Cărți vor fi trimise și la „Casa de cetire a soldaților din locurile de restabilire de după frontul Corpului 23 (Poșta de campanie 3)". Cf. doc. nr. 830/1917.

[68] *Ibidem*, doc. nr. 1270/1917.

[69] *Ibidem*, reg. nr. 11, p. 9. rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 174. Pentru caporalii I. Pușcaș, C. Cătineanu și N. Verdea vezi doc. nr. 1689/1917.

[70] *Ibidem*. doc. nr. 1318/1917, p. 285. Pentru lt. Oct. Scalat vezi doc. nr. 1166/1917.

[71] *Ibidem*. doc. nr. 840, 954/1917; reg. nr. 34, p. 45.

[72] *Ibidem*, doc. nr. 956, 968/1917. Sînt pomeniți „6 soldați români, poșta de cîmp 298 — la Crăciunul din 1917". Cf. rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 172.

[73] *Ibidem*, doc. nr. 1550/1917.

[74] *Ibidem*, doc. nr. 1581/1917; 1669/1917 — pr. verb. din 15 dec. 1917, p. 409.

[75] *Ibidem*, doc. nr. 856 1917; 919 1917 — pr. verb. din 12 mai 1917, p. 124. Un număr de 500 broșuri s-au expediat la Feldbücherei der kuk. Isonzo Armee Zentralfeldbuchhandlung des Athenaeum. Cf. doc. nr. 1291/1917.

[76] *Ibidem*, doc. nr. 779, 856/1917. D. Goția, *Contribuția „Astrei" la dezvoltarea interferențelor culturale româno-austriece și româno-germane (1861—1918)*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 293.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Numărul de broşuri ajunse pe front şi în spitale este impresionant. Numai la cererea lui Moise Ienciu s-au expediat 4.359 broşuri din colecţia „*Asociaţiunii*" la un număr de 32 preoţi militari. Alte 2.600 exemplare s-au trimis unor soldaţi, valoarea celor 6.959 broşuri ridicîndu-se la 2.150 coroane. Dacă în perioada 22 noiembrie — 15 decembrie 1917 soldaţilor le-au parvenit 2.951 exemplare în valoare de 885,30 coroane, în lunile septembrie 1917 — 1918, notează revista *Transilvania* din 1917, numărul lor a fost de 9.849 broşuri, dintre care 4.534 de cult, 5.013 din *Biblioteca poporală* şi 347 calendare din aceeaşi colecţie. Cei 50 de destinatari aparţin următoarelor categorii: 35 preoţi militari, un oficiu preoţesc, soldaţi, un sergent sanitar, o reuniune culturală *(Reuniunea femeilor române din Sibiu)*, un student în medicină la Innsbruck (Lucian V. Bologa). Deşi pe întreg anul 1917 depozitul de carte a sporit cu 20.000 exemplare (calendarul şi cartea de rugăciuni), rezerva de carte a scăzut cu cele 16.763 exemplare date soldaţilor[77]. Fără să redeschidă cursurile de alfabetizare, „*Asociaţiunea*" va răspunde celor interesaţi, aşa cum s-a întîmplat cu preotul Ioan Oltean din Năoiu, în noiembrie 1917, căruia i s-au trimis 24 abecedare[78].

La Cluj, o parte a caselor fundaţiei Petran, administrată de Astra, a fost transformată în spital de către autorităţi în anii 1914—1915. Dar la cererea institutului bancar „*Economul*" din oraş „s-a pus la dispoziţie o parte a localităţilor pentru spitalul militar «Ambulanţa Petran», creată aici prin institutul «Economul» cu ajutorul mai multor filantropi, tratîndu-se aici conform listei alăturate răniţii înşiraţi acolo"[79].

La începutul anului 1918 — 19 februarie, sub semnătura preşedintelui A. Bârseanu şi al secretarului Romul Simu, Astra pune în circulaţie un *Apel pentru ajutorarea „Asociaţiunii" şi a instituţiilor ei.* În apelul adresat românilor din imperiu se pomeneşte despre expedierea a mii „de cărticele cu materiale bune de lectură, la toate fronturile şi în toate centrele din întreaga monarhie" şi a unei cărţi „de rugăciuni, tipărită în 10.000 de exemplare din contribuirile mărinimoasee ale cîtorva particulari şi ale cîtorva instituţii de credit, care n-au trecut cu vederea stăruinţele noastre în această privinţă"[80]. Apelul are ecoul scontat. Înregistrăm şi o permanentizare a ajutoarelor pentru „*Asociaţiune*", inclusiv a celor care au beneficiat de sprijinul ei. Ca şi în anii precedenţi unii preoţi devin membri pe viaţă, achitînd taxele mult mai ridicate ca ale celor ordinari, aşa cum a procedat Coriolan Buracu (Abbazia). Alţi preoţi, ca Iosif Drăgoi — *Regimentul 31 Infanterie* — au trimis suma de 200 coroane, care

---

[77] *Ibidem*, doc. nr. 1318/1918, p. 289—290; 1634/1917; 1669/1917, p. 409; 448/1918; 403/1923, f. 9—10; rev. *Transilvania*, 1917, nr. 1—6, p. 95; nr. 7—12, 174—175; 1918, nr. 1—12, p. 3—5.

[78] *Fond Astra*, doc. nr. 1429/1917. Vezi şi nr. 469/1916. I. Crişan, preot în Cristelnic, cerea în 6 şi 18 decembrie 1917 un număr de 50 abecedare. „Şcoala noastră-i, scria el, închisă de vreo cîţiva ani. În aceşti trei ani de război eu am instruat băieţii cu mare greutate". Cf. doc. nr. 1604, 1697/1917.

[79] *Ibidem*, doc. nr. 1088/1917 — *pr. verb. din 6 oct. 1917*, p. 307—309.

[80] Rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 178—179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

reprezenta contribuția soldaților la taxa colectivă de membru pe viață[81]. Se mai poate adăuga și familia George și Malcinschi din Göding, care donează 50 coroane în favoarea trimiterii de carte românească soldaților[82].

Anul 1918 aduce o scădere a solicitărilor de carte ceea ce era firesc în contextul unei epuizări generale. Ca și în trecut, majoritatea broșurilor s-au trimis la cerere pe frontul italian, dar au fost rezolvate și cerințele de pe frontul rusesc. Alături de preoții români ca Virgil Ciobanu (Praga), Sebastian Rusan (Rădăuți), Constantin Moldovan (Sibiu), Constantin Ghișa (frontul de est), Valeriu Hurdu *(Corpul de armată 11 de pe* frontul italian) se află și preoți străini ca Ladislaus Kokta (Bad Ischl)[83].

Același spirit, întreprinzător l-a caracteerizat pe M. Inciu, aflat la *Spitalul de rezervă I* de pe frontul italian, care, odată cu înființarea unei biblioteci centrale „pentru toți soldații de diferite formațiuni", intervine pe lîngă Astra arătînd că în „atari împrejurări am crezut că este de-a dreptul datorință de onoare pentru noi toți a înjgheba cît de curînd o bibliotecă românească potrivită", care „fiind aproape de comanda militară" a armatei, „poate să atragă ușor luarea aminte a cercurilor conducătoare asupra sa. Tocmai acum lipsa unui despărțămînt românesc din această bibliotecă ar putea fi ușor exploatată în defavorul nostru"[84].

Se micșorează mult în 1918 numărul instituțiilor românești și străine solicitatoare de carte: *Reuniunea femeilor române din Sibiu*[85], *Oficiul pentru ajutorarea soldaților din Budapesta (Országos Hadigondozó Hivatal Budapest)*[86], *Fürstlich Dietrichsteinisches Sekrätariat*[87].

În raportul de activitate pe anul 1918 se estimează cifra dee 5.892 exemplarele carte trimisă pe front și în spitale[88].

Nu lipsesc din bogata documentație aflată în fondul Astra nici informații privind prizonierii români aflați în cele două tabere. Interesată să cunoască modalitățile prin care prizonierilor le-ar putea parveeni cărți, *„Asociațiunea"* a purtat în 1916 corspondență cu Teofil Gramatovici (Gramatowicz), consilier ministerial la Viena, căruia i s-au trimis cîte un exemplar din broșurile *Bibliotecii poporale* spre a-și da avizul și cu *Societatea de Cruce Roșie* din Budapesta, în legătură cu prizonierii români proveniți din Transilvania și Bucovina și internați în tabăra adversă. Instituția de caritate budapestană preciza că „pe seama prizonierilor din statele dușmane cu care ne războim însă, nu se poate trimite nici un fel de cărți pentru că guvernele respective nu și-au dat încă con-

---

[81] *Fond Astra*, doc. nr. 415/1918 — pr. verb. din 12 ian. 1918, p. 35; rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 172. Vezi și nota 72.

[83] *Ibidem*, doc. nr. 27, 71, 206, 304, 320, 328, 352, 421, 425, 488, 626/1918; 415/1918, p. 18—19. Redăm textul ștampilei de pe document: k.u.k. griech.-orient. rum. Garnisons-Seelsorge Prag.

[84] *Ibidem* doc. nr. 775, 928/1918; 1011/1918 — pr. verb. din 1 mai 1918, p. 164.

[85] *Ibidem*, doc. nr. 448/1918; 592/1918 — pr. verb. din 9 martie 1918, p. 83

[86] *Ibidem*, doc. nr. 819/1918; 855/1918, p. 142—143.

[87] *Ibidem*, doc. nr. 89/1918.

[88] Rev. *Transilvania*, 1919, nr. 1—12, p. 22; *fond Astra*, doc. nr. 403/19123, f. 10. Vezi și art. lui V. Nistor, *Carte pentru ostași*, in *Telegraful Român*, anul LXVI, nr. 113 din 25 oct./7 nov. 1918, p. 451.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

sentimentul în acest scop[89]". Aceste explicații erau cerute în urma scrisorilor sosite chiar de la prizonierii originari din Ardeal. Astfel, Sima Adega, „fruntaș internat ca prizonier la Palermo — Cefalu — Italia", cerea cărți pentru prizonierii români de acolo. Totuși comitetul central decide să le expedieze prin *Crucea Roșie*[90].

Biroul central de informații din Viena Gemeinsames Zentralnachweisebüro Wien) a intrat în contact cu *Astra* în 1915 în vederea obținerii dicționarului de localități a lui N. Togan, necesar pentru stabilirea adreselor prizonierilor români aflați în Rusia. Listele de prizonieri remise de *Crucea Roșie* rusă conțineau și numele unor prizonieri români, astfel că dicționarul respectiv, trimis în 6 august 1915, devenea indispensabil instituției vieneze. În anul 1917—1918 vor fi trimise și cărți din colecția *Asociațiunii*"[91].

Și din Italia vin cereri, chiar dacă nu s-au putut rezolva. Astfel, în numele a cinci soldați, Petre Grama exprimă în 1916 aceeași doleanță venită de pretutindeni unde erau români încorporați[92]. Prizonierii români de la Serres Carpentras (Franța) au cerut în 1917 prin comitetul lor de ajutorare cărți de școală *Biroului de informații din Viena* și *Mitropoliei Române din Sibiu*. La Viena se trimit 260 exemplare[93].

Atenția cea mai mare s-a îndreptat desigur asupra prizonierilor români aflați în imperiu. Dintre ei amintim pe Vasile Briadha din Basarabia, aflat prizonier la Calzanika (Tirolul de Sus), Al. Fugătă, preot militar în Feldbach (Stiria), care are în vedere prizonierii români proveniți din Basarabia și V. Nistor, preot, care este preocupat de cei „întorși din prinsoare din Rusia"[94]. Alte cărți sînt expediate tot pentru prizonierii români reîntorși din Rusia, *Armatei I-a* din Brașov (1.300 exemplare)[95].

Interesante sînt legăturile cu trupele germane staționate în Transilvania, care, prin poliția de graniță din Sibiu, cer cărți pentru armata germană. „*Asociațiunea*" acceptă să împrumute *Enciclopedia Română* a lui C. Diaconovich și *Biserica Curtea de Argeș* (f.a.).

---

[89] *Fond Astra*, doc. nr. 325, 467/1916; 512/1916, f. 95—96.

[90] *Ibidem*, doc. nr. 367/1916; 400/1916 — pr. verb. din 8 apr. 1916, f. 75. S. Moldovean și N. Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu proporțiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ediția I-a București, 1915.

[91] *Ibidem*, doc. nr. 729/1915; 885, 944, 1311, 1340, 1380, 1406/1918.

[92] *Ibidem*, doc. nr. 569/1916.

[93] *Ibidem*, doc. nr. 1396, 1504/1917; rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7—12, p. 174.

[94] *Fond Astra*, doc. nr. 662/1916; 732/1916, f. 152; 997/1917; 1021/1917, p. 169—170; reg nr. 11, f. 61. Preotul V. Nistor mulțumea în 1 mai 1918 pentru pachetul primit dorind încă „vreo 150—200 exemplare pentru a le împărți în Soldaten-heim-urile înființate lîngă fiecare lagăr de prizonieri întorși din prinsoare, căci pînă acum cartea rom. lipsește". Adresa sa era: „V. Nistor, Feldkurat A. Gr. der Heimgekehrten «C» Tiszalonka (Mármaros)". Cf. doc. nr. 771, 873, 1303/1918. În aceeași problemă scrie și soldatul prizonier C.I. Pătrașcu de la „Canal Arbeit Murech". Cf. doc. nr. 447, 672/1918.

[95] *Ibidem*, doc. nr. 656/1918.

[96] *Ibidem*, doc. nr. 827/1916; 903/1916 — pr. verb. din 23 dec. 1916, f. 192. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, ed. Krafft, Sibiu, 1898, vol. I, 1900 vol. II; 1904, vol. III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

După încetarea ostilităţilor cererile de carte din spitale s-au redus simţitor pentru anii 1919—1920. O parte a stocului a ajuns în spitale, cealaltă parte însă s-a pus în vînzare prin preoţii de la sate, care au fost şi de astă dată principalii intermediari. Interesaţi în prosperitatea societăţii din care făceau parte, preoţii din sate ca: Răhău, Apoldul de Jos, Tilişca, Cacova, Miercurea, Armeni, Poiana, Pian, Răchita, Cîlnic, Sohodol ş.a. au vîndut fiecare în parohia sa cele 40 calendare primite[97].

Chiar în scădere fiind, cererile de cărţi pentru spitale sosec şi în 1919. De la *Regimentul 105 Infanterie Braşov* preotul căpitan Coriolan Buracu se oferă să achite, prin *Reuniunea femeilor române* din Braşov (Constanţa C.A. Popovici), un număr de 1.500 broşuri. „Pentru educaţia soldaţilor în toate direcţiile, scrie preotul braşovean în 28 iunie 1919, am hotărît înfiinţarea unui cămin militar pe seama soldaţilor din spitale, a soldaţilor din garnizoană şi a unui cămin pe seama soldaţilor de la regimentul nostru. În locul prim am pus înfiinţarea de biblioteci cu cărţi bune scrise în limba poporală şi pentru popor". În final vor fi trimise la Braşov 840 broşuri contra sumei de 420 coroane[98].

Alte şapte colete cu broşuri iau drumul spitalelor din Cluj, Tîrgu Mureş, Sibiu, Braşov, Orăştie şi Bistriţa ca răspuns afirmativ la cererea Secţiunii organizării 6—7, serviciul religios din cadrul *Consiliului Dirigent* şi adresată prin generalul Domoşnianu[99]. Mai pot fi enumeraţi: Emilia Raţiu[100] şi Serafim, preot militar al garnizoanei *Corpului 7 Armată*[101], *Ospiciul de stat al alienaţilor din Sibiu*[102], *Spitalul militar din Timişoara*[103].

Deoarece un bilanţ exact al broşurilor ar fi imposibil de stabilit dăm cîteva dintre cele mai importante cauze ale acestei situaţii: inadvertente între cifrele publicate, înglobarea în unele cifre atît a cărţilor pentru anul următor cît şi a celor trimise despărţămintelor ori vîndute (1916—1917), neindicarea numărului de broşuri răspîndite soldaţilor în despărţăminte şi provenienţa lor, diferenţe între cifrele semestriale şi anuale (1916), existenţa pentru anul 1916 a unor cifre aproximative din cauza mobilizării bibliotecarului, păstrarea în fondul Astra doar a unei părţi din documentele create în această perioadă şi specificarea în multe dintre ele doar a numărului coletelor expediate etc. Luînd în considerare datele din rapoartele anuale constatăm o relativă şi minimă cifră de 65.695 (1914 — 5.520; 1915 — 14.933; 1916 — 22.497 (?); 1917 — 16.763; 1918 — 5.892). Chiar dacă adăugăm broşurile raportate împreună cu cele pentru despărţăminte (ex. calendarele pe 1915 şi 1916) cifra ar fi fost tot nereală, în plus ne îndoim că toate ieşirile au fost înregistrate în condiţiile unui personal mult diminuat. Se pare că s-a depăşit suta de mii broşuri, luînd în considerare şi alt aspect şi anume că depozitul de carte, aproape epui-

[97] *Ibidem*, reg. nr. 11, f. 24, 26, 28—31; doc. nr. 201/1918.
[98] *Ibidem*, doc. nr. 295/1919; 385/1919 — pr. verb. din 28 iulie 1919, p. 192.
[99] *Ibidem*, doc. nr. 309/1919; 385/1919, p. 192.
[100] *Ibidem*, reg. nr. 11, f. 119.
[101] *Ibidem*, reg. nr. 11, f. 121; doc. nr. 440/1919. Vezi şi doc. nr. 669/1919.
[102] *Ibidem*, doc. nr. 568/1919.
[103] *Ibidem*, doc. nr. 981/1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

zat în 1917, era la sfîrşitul anului 1914 de 86.715 broşuri şi 1869 exemplare din revista *Transilvania*. Depozitul a crescut cu 8.000 în 1915 (pentru 1914 este inclus şi plusul de 25.722), 10.000 în 1916, cu 20.000 în 1917, şi cu 15.000 în 1918, în total 141.584. În creşterile anuale nu sînt cuprinse, de altfel, cărţile achiziţionate ori primite prin donaţii. Dacă am scădea cifra broşurilor, ipoteoată de altfel, destinate despărţămintelor ori vînzătorilor pentru necombatanţi am fi tentaţi să revenim la estimarea anterioară de peste 100.000 broşuri[104].

Prin conţinutul lor educativ, recreativ sau de cult, broşurile aduceau în saloanele ostaşilor răniţi sau în tranşee, pe calea slovei româneşti, ceva din lumina căminului lor a familiei lăsate în condiţii precare, menţinînd nealterat spiritul latinităţii carpatine. Iar multe dintre idei oţeleau gîndul obsedat de „un mileniu" al cîştigării libertăţii naţionale. Este vorba de *Rugăciuni şi cântări de laudă* (1913), *Amintiri din copilărie* şi *Ivan Turbincă* (1914) de I. Creangă, *De la sate* (1914) de I. Agîrbiceanu, *Pavel Cătană* (1914) de Fr. Pravda, *Povestiri din viaţa ţăranilor români* (1914) de I. Pop-Reteganul, *Povestea vorbii* (1914) de A. Pann, *Popa Tanda* (1914) de I. Slavici, *Cărticica sănătăţii* (1918) de I. Beu, calendarele anuale întocmite de Oct. C. Tăslăuanu, N. Iosif, A. Bârseanu, R. Simu ş.a.[105].

Ţelul acestei societăţi era atins acum prin serioase sacrificii materiale, întregite de cele ale băncilor româneşti şi persoane particulare. Institutele de credit româneşti din Transilvania, tinere, cu modeste posibilităţi financiare şi grav afectate de război, n-au pregătit să renunţe la o parte din fondurile lor în favoarea soldaţilor români. La fel au procedat şi unii mari proprietari români, însă deplină admiraţie o stîrnesc intelectualii, majoritatea săraci, dintre care preoţii militari s-au distins ca o masă omogenă, subordonată ideii naţionale. Personalul de cult a fost unul din pilonii care au susţinut emanciparea culturală românească sub sceptrul Astrei şi al altor factori naţionali. Personalităţile clericale şi masa preoţilor de la sate au alcătuit împreună cu dascălii şi celelalte categorii de intelectuali osatura rezistenţei culturale româneşti. Pînă la 1918 disputa dintre haina de cult şi cea laică luase forme diverse — vezi disputa între Şaguna şi Baniţiu, consecinţa fiind laicizarea treptată a culturii, proces de care nu a fost scutită conducerea unor societăţi cum a fost Astra. În anii 1914—1919 preoţii din spitale ca şi cei de pe front au adus reale servicii neamului în încercarea lor de a perpetua limba strămoşească şi ideea libertăţii. *„Asociaţiunea"* întrunea şi unea din nou cele două confesiuni româneşti în acest cîmp de acţiune pe care-l controla, eliminînd asperităţile dintre ele. Bibliotecile înfiinţate pe front, acolo unde se vorbeau atîtea limbi, au decorat ofiţerii şi preoţii militari români cu însemne pe care doar adevărata patrie le putea acorda fiilor ei.

---

[104] De altfel, se considera că la sfîrşitul anului 1917, soldaţilor le-au parvenit aproape 100.000 broşuri. Cf. rev. *Transilvania*, 1918, nr. 1—12, p. 3—5. În articolul *„Asociaţiunea"* din *Calendarul Asociaţiunei pe anul Mântuirii 1919. Biblioteca poporală a „Asociaţiunii"*, VIII, nr. 49, p. 154 se dă cifra de 200.000 broşuri a 60.000 coroane; art. *Vorbirea de deschiderea a domnului Andreiu Bârseanu*, în *Telegraful*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Dezideratul politic al acestei societăţi, disimulat în preocupările sale culturale şi economice, nu a scăpat guvernului maghiar care încă în 1907 şi, respectiv, 1917 a avut-o în vedere în cadrul proiectelor de deznaţionalizare a românilor pregătite cu minuţiozitate de un Antal Huszár[106]. Adaptîndu-se conflagraţiei din anii 1914—1918, *„Asociaţiunea"* a dat ultimul ei recital înaintea celui de la 1 Decembrie 1918, unde şi-a marcat cu prestanţă prezenţa. Contribuţia ei la lupta pentru emancipare naţională în perioada 1861—1918 a fost recunoscută de întreaga suflare românească, inclusiv pe plan oficial, de către *Consiliul Dirigent*. Cultura, ca o condiţie a viitoarei unităţi a românilor a găsit în Astra interpretul ideal pentru existenţa şi dezvoltarea ei. „Întemeietorii Astrei aveau conştiinţa că ctitoria lor înseamnă un act de reparaţie istorică şi începutul unei îndrumări spre un făgaş de lumină"[107].

AUS DER TÄTIGKEIT DES ASTRA-VEREINES ZUR KULTURELLEN UNTERSTÜTZUNG DER RUMÄNISHEN SOLDATEN IM ERSTEN WELTKRIEG

(Zusammenfassung)

Der Verfasser verfolgt in seiner Arbeit die Verbreitung des rumänischen Kultbuches und der rumänischen Literatur in den Krankenhäusern und auf dem Front zwischen den Jahren 1914—1918, beziehend sich aber auch auf den Jahren 1919—1920. Die Arbeit unterstreicht die Rolle des ASTRA-Vereines, die mit eigenen finanziellen Mitteln oder Geldspenden, aber auch aus den Buchfonds *Biblioteca poporală a Asociaţiunii* den rumänischen Soldaten, die sich in einem fremden Sprachmilieu befanden, Literatur in rumänischer Sprache sendete. Diese Bücher wurden entweder direkt oder durch Vermittlung ofizieller Verwaltungsbehörden aber auch durch freiwillige Privatpersonen geschickt. Unter diesen wären

---

Român, Sibiu, LXVII, nr. 122 din 31 dec. 1919, p. 4—5 menţionează 100.000 broşuri. Apelul cărţilor la peste 100.000. Vezi şi Horia Petra-Petrescu, *„Astra" de după războiu*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1928*. Cultura Naţională, 1925, vol. II, p. 1325.

[105] *Fond Astra*, doc. nr. 136/1915; 527, 782/1917; 672/1918. Vezi şi C. Dragoman, *Asociaţiunea „Astra". Activitatea editorială la Sibiu*, Sibiu, 1973.

[106] O. Ghibu, *Un livre secret du gouvernement hongrois: les Roumains de Hongrie et la nécessité de les magyariser*, în *Revue de Transilvanie*, tom. I, nr. 1, Cluj, 1934, p. 61—72; G. Cipăianu, *op. cit.* p. 359—371; f.a., *Transilvania ultima prigoană maghiară*, Edizione Europa, Roma, 1980, p. 7—9, 154; I. Lupaş, *Istoricul Băncii Albina, din Sibiu, 1872—1947*. Scriere comemorativă, ms. aflat la *Arhivele Statului Sibiu, fond Banca Albina*, corespondenţă, nr. 2. a., p. 57—61.

[107] I. Chinezu, *Astra jubiliară*, în rev. *Gînd Românesc*, IV, 1936, nr. 8—9, p. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

zu erwähnen das Kriegsministerium aus Budapest, Zentrallstelle für Soldatenlektüre Wien, Invalidenschule des k.u.k. Reservespitals nr. XI Wien, Clubul român din Viena, Országos Hadigondozó Hivatal Budapest, Fürstlich-Dietrichsteinisches Sekrätariat u.a. Institutionen, sowie Namen der Persönlichkeiten wie Metodiu Zavoral und I.U. Jarnik aus Prag, H. Petra-Petrescu aus Hermannstadt; es wird aber auch die Rolle der rumänischen Militärpfarrer in dieser verdienstvollen kulturellen Tätigkeit des rumänischen Vereines gezeigt. Die über 100.000 an Soldaten geschickten Bänden trugen zur Aufrechterhaltung des rumänischen nationalen Bewusstseins in der schweren Kriegszeit bei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

RAPORTURILE AGRARE DUPĂ APLICAREA LEGII DE REFORMĂ AGRARĂ DIN 1921 ÎN JUDEȚUL MUREȘ

TRAIAN RUS

Reforma agrară, considerată ca „una din cele mai adînci transformări de proprietate care a avut loc vreodată pînă atunci în istoria omenirii"[1], a avut asupra relațiilor de producție o seamă de efecte pozitive. Importantele transformări survenite în principalul element al relațiilor de producție, și anume în natura proprietății ca urmare a expropierii și împroprietăririi, au avut ecou nu numai în țară dar și în străinătate. Așa bunăoară, Luis Singer în articolul „Reforma agrară din România", publicat la 15 februarie 1927 în cotidianul „La Nacion" din Santiago de Chile, sublinia că reforma agrară „una dintre cele mai mari reforme înfăptuite de către actuala ocîrmuire cu aprobarea generală a tuturor cetățenilor" a „introdus în România o nouă împărțire a proprietății agricole". Ajunge la concluzia că „printr-o transformare radicală și profundă, România a trecut repede și fără greutăți, de la un regim învechit, să-i zicem feudal, la unul modern, de la acapararea întinderilor mari de pămînt, la introducerea micii proprietăți". În încheiere conchide că „acest fapt unic în istoria popoarelor, pe care-l numim revoluționar în cadrele pacifismului deschide țăranilor o eră de prosperitate necunoscută pînă acum".[2]

În ansamblul economiei județului, și după aplicarea legii de reformă agrară, ponderea cea mai mare continuă să o aibă agricultura. Din totalul populației estimată în 1930 la 289.546 suflete, locuitorii cuprinși în agricultură reprezentau 205,464, adică 72,1%, procent mic decît media pe țară (78,2%)[3]. Aceasta, înseamnă că, în comparație cu perioada dinainte de votarea Legii de reformă agrară, nu s-a înregistrat o creștere prea mare în acest sens. S-au produs însă schimbări serioase în ceea ce privește repartizarea fondului funciar între locuitorii județului, ca urmare a lichidării, în mare măsură, a proprietății moșierești și a împroprietăririi țărănimii fără sau cu puțin pămînt, a înlăturării, în cea mai mare parte, a rămășițelor feudale.

---

[1] G. Ionescu-Sisești, *Agricultura României*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 300.

[2] Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documente, dosar 4, f. 1—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Dacă înainte de reforma agrară, un număr neînsemnat de moşieri (1,08% din întraga populaţie ocupată în agricultură) deţinea aproape 50% din fondul funciar, la care se adăugau proprietăţile în circuit închis (26 % din suprafaţa judeţului), după expropriere suprafeţele din posesia moşierilor s-au redus considerabil. În 1929, de pildă, suprafaţa de peste 100 jugăre, deţinută de moşieri şi diferite instituţii — stat, biserică, comune — reprezenta 11% din întreaga întindere a judeţului în comparaţie cu 75% înainte de 1918[4]. Dacă ne raportăm numai la suprafaţa cultivabilă, principala sursă de existenţă a ţărănimii, transformările din structura proprietăţii agrare apar şi mai evidente, chiar în concepţia autorităţilor, aşa cum rezultă din tabelul de mai jos.

	Marea proprietate (peste 100 ha)		Mica proprietate (sub 100 ha)		Total suprafaţă
	total	%	total	%	
1926	6.422	5,29	117.819	94,71	124.241
1927	6.004	4,46	128.458	95,54	134.548
1928	6.622	4,61	136.723	95,39	143.345
1929	6.833	4,70	138.469	95,30	145.302
1930	8.471	5,51	145.258	94,49	153.79
1939	4.070	2,39	166.386	97,61	170.456

Analiza acestor date demonstrează că în perioada pînă în 1930, cînd se poate constata că exproprierea terenurilor cultivabile şi împroprietărirea ţăranilor cu aceste suprafeţe, s-a terminat, în majoritatea cazurilor, marea proprietate a fost redusă considerabil, constituind doar 5,51% din totalul suprafeţei cultivate a judeţului. În 1939 se ajunge ca suprafaţa deţinută de marea proprietate, să reprezinte doar 2,39% în comparaţie cu 97,61% cît reprezenta proprietatea mică. Adică, practic putem vorbi, referindu-ne la suprafaţa cultivabilă, că marea proprietate era aproape inexistentă, ceea ce a determinat o scădere considerabilă a rolului moşierimii în viaţa economică, politică şi socială a judeţului.

---

[3] *Recensămîntul general al populaţiei României*, vol. IV,, Buc. 1938, p. 322.

[4] N.C. Angelescu, *Renta solului*, în *Enciclopedia României*, vol. IV., p. 855. În anul 1929 repartiţia proprietăţilor din Transilvania se prezintă, în comparaţie cu perioada de dinainte de 1918, în felul următor:

Inainte de reforma agrară			*După reforma agrară*
Proprietăţi de	0— 10 jug....	4.407.884 jug.	7.289.953 jug.
	10—100 jug....	3.741.300 „	3.741.300 „
„	peste 100 jug....	4.980.985 „	1.899.916 „
	T o t a l :	12.930.169 „	12.930.169 „

(Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Propagandei Naţionale, Studii şi documentare nr. 213, f. 7).

[5] Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, *Statistica pe anii agricoli 1924—1925*, partea I,, p. 24—25 şi *1925—1926*, p. 35; *Enciclopedia României*, vol. I, p. 285—286;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Trebuie avut în vedere însă că statisticile oficiale consemnează ca proprietate mare moşiile de peste 100 ha. Or, este ştiut că din marea proprietate fac parte toate moşiile cu o întindere de peste 50 ha. Din acest punct de vedere situaţia se prezintă astfel:[6]

	Exploatări moşiereşti		Suprafaţa deţinută de moşieri		Total exploat. judeţene	Total suprafaţă cultivabilă
	total	%	ha	%		
1925	174	0,40	29.806,90	14,00	44.865	206.865,57
1926	139	0,24	18.970,46	10,25	56.874	186.848,62
1928	196	0,38	20.136,30	11,10	51.264	180.685,82

Înseamnă că în 1926, de pildă, un număr de 139 moşieri, adică 0,24% din numărul total al proprietarilor agricoli, deţinea 18.970 ha, adică 10,25% din totalul suprafeţei cultivabile a judeţului, procent mai mic decît media pe ţară (19,56%). Un număr de 6 moşieri deţineau suprafeţe cultivabile de peste 250 ha, însumînd 2094,49 ha. În 1928, această suprafaţă a fost estimată la 20.136 ha, adică 11,10% din totalul suprafeţei judeţului, în timp ce procentul mediu pe ţară era de 15,2%. Făcînd o comparaţie cu alte judeţe din Transilvania, situaţia se prezintă în felul următor: proprietăţi între 50—250 ha cu suprafeţe cultivabile mai întinse se găseau în judeţele Arad, Bihor, Sălaj, Satu Mare, Someş şi Timiş-Torontal; 14 judeţe deţineau suprafeţe de peste 250 ha.

Cu toate că statisticile oficiale din perioada antebelică nu ne dau posibilitatea a afla exact în ce măsură marea proprietate stăpînea, în afara pămîntului cultivabil, suprafeţe de păduri şi păşuni, totuşi, prin comparaţie, putem afirma cu certitudine că reforma agrară a contribuit în mare măsură la micşorarea terenurilor deţinute de moşieri. Astfel, dacă în timpul stăpînirii dualiste austro-ungare, moşierii din judeţ stăpîneau 162.342 jugăre pădure şi 26.520 jugăre păşune, în 1928 aceste suprafeţe au fost estimate la 87.836 şi respectiv 5.384 jugăre. Aceasta înseamnă că în urma reformei agrare, marea proprietate şi-a pierdut precumpănirea nu numai în ceea ce priveşte suprafeţele propice culturilor, dar şi în ceea ce priveşte pădurile şi păşunile.

Dacă ne referim, de pildă, la cele 73 de localităţi rurale din regiunea agricolă Miercurea-Niraj, constatăm că, în 1938 din totalul suprafeţei, gospodăriile cu peste 100 jugăre deţineau 30.830 jugăre. Din această suprafaţă, o întindere de 21.460 jugăre era deţinută de 5 composesorate, 266 jugăre de către statul român, 766 jugăre de instituţiile religioase, iar 6.234 jugăre reprezenta proprietatea comunală. Practic deci proprietatea

[6] Ministerul Finanţelor, *Statistica impozitelor directe pe anii: 1924*, Bucureşti, *1926*, p. 7—12; 1927, Bucureşti, *1928*, p. 11—16; 1930—1931, Bucureşti, *1933*, p. 11—16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

moşierească avea o întindere doar de 3.185 jugăre, aflată în posesia a 18 moşieri. Pe categorii de proprietate, situaţia se prezintă în felul următor: 12 moşieri aveau proprietate între 100—200 jugăre, 5 moşieri între 200—300, iar unul între 300—400 jugăre[7].

Reforma agrară a lărgit baza gospodăriilor ţărăneşti, prin înfiinţarea de noi gospodării şi prin mărirea loturilor deţinute de acestea. Circa o treime din pămînturile moşiereşti au trecut în mîna ţăranilor fără pămînt sau cu pămînt puţin. Aceasta a contribuit la schimbarea modului de repartizare a terenului pe categorii de gospodării, ceea ce a avut urmări pozitive asupra dezvoltării agriculturii, a creşterii producţiei, a îmbunătăţirii situaţiei materiale şi spirituale a ţăranilor. De fapt consecinţa imediată a reformei a constituit-o schimbarea radicală a repartiţiei pămîntului. În acest sens, datele cele mai concludente pe care le deţinem se referă în special la suprafeţele cultivabile. La sfîrşitul anului 1924, de pildă, dată cînd de fapt lucrările de împroprietărire erau la început, suprafaţa deţinută de gospodăriile ţărăneşti de pînă la 10 ha, reprezenta 62% din totalul suprafeţei arabile, iar cele între 10—50 ha, un procent de 25%[8]. În 1929 acest procent era de 66% şi respectiv 23%[9]; deci se observă o creştere a suprafeţei de pînă la 10 ha.

Conform datelor statistice fiscale din anii 1928—1929, repartizarea suprafeţelor cultivabile, între diferite categorii de proprietăţi ţărăneşti individuale, se prezintă astfel:[10]

Categorie de proprietate		Proprietăţi		Suprafaţa deţinută	
		Nr.	%	*ha*	%
pînă la 5	ha	40.847	79,70	68.851,79	39,00
5 — 10	ha	7.176	14,00	49.620,08	27,48
10 — 50	ha	3.043	5,92	42.077	23,38
peste 50	ha	196	0,38	20.136,130	10,14
		51.264	100,00	180.685,82	100,00

Aşadar, proprietatea cu pînă la 5 ha, care reprezenta în această perioadă un procent de 79,70% din totalul proprietăţilor, deţinea 68,851,79 ha, adică 39,64% din întreaga suprafaţă cultivabilă a judeţului. Aceasta înseamnă că numărul proprietăţilor aflate în această situaţie era mai mic decît media pe ţară (84,8%), dar deţinea şi o suprafaţă mai mică în comparaţie cu media pe ţară (58,8%). Dacă facem însă o comparaţie cu situaţia din timpul stăpînirii dualiste austro-ungare, vedem că şi aceste date reliefează importanţa reformei agrare pentru ţărănimea

[7] Arhivele Statului Tg.-Mureş, fond Comisia de expropriere şi împroprietărire a ţăranilor din judeţul Mureş, 1922—1940, dos. 276/1938, f. 54—58.
[8] Statistica impozitelor directe pe anul 1924, Bucureşti, 1926, p. 7—12.
[9] N.C. Angelescu, *op. cit.*
[10] Statistica impozitelor directe pe anii 1930—1931, Bucureşti, p. 11—16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

din acest judeţ. Adică, conform datelor statistice maghiare, ţărănimea cu gospodării pînă la 5 ha, stăpîneau 9,4% din suprafaţa cultivată a judeţului, deci de peste patru ori mai puţin decît în perioada interbelică. Aceasta denotă că împroprietărirea a constituit pentru ţărănimea săracă, indiferent de naţionalitate, o binefacere, contribuind la îmbunătăţirea considerabilă a situaţiei materiale şi spirituale a acesteia.

Ţărănimea cu suprafeţe între 5—10 ha, şi care reprezenta 14% din numărul proprietăţilor, poseda o întindere de 49.620 ha, adică 27,48% din întreaga suprafaţă cultivabilă, mai mult decît media pe ţară (25,2%); unei gospodării din această categorie îi revine în medie circa 7 ha, ceea ce demonstrează că, în comparaţie cu situaţia dinainte de 1918, s-a înregistrat o creştere considerabilă a suprafeţelor deţinute de aceste proprietăţi. Gospodăriile cu suprafeţe între 10—50 ha aveau o greutate specifică de 5,92%, în comparaţie cu 3,8% cît reprezenta media pe ţară şi foloseau 23,38% din suprafaţa cultivabilă a judeţului, deci mai mult decît media pe ţară (19,1%).

Analizînd urmările pozitive ale reformei agrare asupra agriculturii judeţului şi a situaţiei ţărănimii, trebuie să avem în vedere că sătenii au fost împroprietăriţi şi cu loturi de casă, păşuni şi păduri comunale. Astfel, s-au constituit păşuni şi păduri comunale în toate aşezările rurale ale judeţului în întindere de 88.327,288 jugăre şi respectiv 71.694,917 jugăre, făcîndu-se şi din acest punct de vedere, în comparaţie cu situaţia din perioada dualistă austro-ungară, un salt considerabil. Dacă în trecut suprafaţa cu păşuni şi păduri deţinute de ţărani şi comune reprezentau circa 19% din totalul acestor terenuri, după reforma agrară aceste suprafeţe reprezentau circa 50%, procent edificator pentru a vedea ce a însemnat împroprietărirea pentru ţăranul român, maghiar şi german din judeţul Mureş. De asemenea, s-au mărit suprafeţele folosite de ţărani ca izlazuri, ajungîndu-se, de pildă, de la 78.639 jugăre la 112.721 jugăre în 1937[11].

Ca urmare a reformei agrare s-a ajuns ca din suprafaţa judeţului, estimată în 1932 la 872.537 jugăre, o întindere de 497.786 jugăre să fie deţinută de gospodăriile ţărăneşti, ceea ce reprezintă o creştere de circa 40—45% faţă de trecut. La această suprafaţă trebuie adăugată cea composesorală care avea o întindere de circa 20.000 jugăre. Rezultă deci că raportul dintre proprietatea ţărănească şi cea moşierească s-a inversat în favoarea primei, după cum era firesc şi după cum a urmărit legiuitorul. Acest lucru rezultă şi mai clar dacă ne referim, de pildă, la suprafeţele deţinute de comune în perioada dualistă austro-ungară şi după împroprietărirea lor. Pentru aceasta am ales un număr de 15 localităţi, atît din zonele fertile cît şi din cele muntoase ale judeţului.

În urma împroprietăririi, suprafeţele deţinute de ţărani — loturi individuale şi comunale — au crescut cu circa 50%, ceea ce subliniază nu numai că reforma agrară a corespuns unei necesităţi de ordin social

[11] *Arh. St.* Tg.Mureş, fond cit, dos. 288/1922—1932, f. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Localitatea	Suprafața deținută — în jugăre —		
	înainte de reforma agrară	după aplicarea legii de reformă agrară	cu cît s-a mărit suprafața
Apalina	406	1538	1132
Deda	3072	6902	3830
Filea	2311	4483	2172
Hodac	6842	12399	5557
Aluniș	1224	3776	2552
Dumbrava	5015	8628	3613
Pogăceaua	2082	4452	2370
Șincai	3272	4753	1481
Ulieș	1824	2676	852
Lunca Bradului	721	4371	3650
Păingeni	1107	1510	403
Răstolița	1155	3167	2012
Toplița	19090	42805	23715
Voivodeni	1889	2831	942
Corunca	633	1553	920
	50.643	105.844	55.201

dar și saltul pe care l-au făcut truditorii pămîntului înspre o viață mai bună. În unele comune, suprafețele deținute de săteni s-au dublat chiar triplat. În comuna Apahida, bunăoară, după reforma agrară, suprafața din posesia țăranilor a crescut cu circa 280%, în Aluniș cu 208%, în Răstolița cu 174%, în Lunca Bradului cu 506%, în Toplița cu 229%.

Între miile de țărani — care s-au convins că reforma agrară e o mare binefacere, atît pentru ei, cît și pentru întreaga națiune — și pămîntul primit s-a stabilit o legătură mai trainică. Devenind proprietari deplini asupra lotului de pămînt primit, nu mai erau nevoiți, în cea mai mare parte, să lucreze moșiile moșierilor în condițiile înrobitoare ale învoielilor agricole. De data aceasta, ceea ce cîștigă este al lor și ca urmare intervenind cointeresarea, gospodăriile țărănești încep să ia o dezvoltare din ce în ce mai mare, devenind mai frumoase și mai igienice. Un distins economist englez I.D.E. Evans, care s-a ocupat de situația țărilor Dunărene, după o călătorie de studii efectuată în 1935 în România și Ungaria scria următoarele referitor la efectele reformei agrare: „Efectul său asupra industriei agricole poate să nu fie evident dar asupra vieții zilnice a țăranului este incontestabil. Țăranul are casa și pămîntul lui, el a ajuns stăpîn. Care ar fi fost situația țăranilor astăzi dacă nu s-ar fi introdus reforma agrară? Marele proprietar, incapabil să găsească debușeuri pentru cerealele sale, nu ar fi fost dispus să cultive intensiv pămînturile sale; coborîrea prețurilor agricole ar fi atras inevitabil salarii foarte slabe, în cel mai bun caz țăranii neîmproprietăriți n-ar fi fost întrebuințați decît foarte rar și cu salarii de foame“[12].

[12] *Arh. St.* București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Informații, dos. 773, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Deşi rezultatele reformei n-au corespuns întru totul marilor speranţe pe care ţăranii şi le-au pus în ea, totuşi urmările ei s-au văzut pretutindeni în satele judeţului. La început aceste urmări au fost în special de ordin moral, în sensul că ţăranii munceau cu plăcere bucăţica de pămînt, deoarece ştiau că-i proprietatea lor şi a urmaşilor lor. Erau conştienţi că ceea ce agonisesc prin trudă şi sudoare este propice lor, bunăstarea propriului lor viitor.

Strădaniile truditorilor satelor n-au fost zadarnice; are loc, pe măsură ce procesul de împroprietărire înainta, o creştere a suprafeţelor cultivate şi, în unele perioade, o sporire a producţiei pe hectar la unele din plantele cultivabile de bază[13].

Anul	Grîu		Porumb	
	Suprafaţa ha	Prod. chintale	Suprafaţa ha	Prod. chintale
1923 — 1024	24.299	9,7	29.074	15,5
1925 — 1926	30.358	10,2	42.503	16,0
1926 — 1927	32.143	11,3	41.680	9,7
1927 — 1928	36.603	11,1	37.781	11,4
1928 — 1929	37.209	8,9	39.129	14,7
1929 — 1930	35.754	10,2	50.063	10,6
1933 — 1934	43.164	10,1	54.247	12,2
1934 — 1935	46.811	12,9	57.294	13,2
1936 — 1937	48.035	12,2	49.500	13,7

Cele de mai sus demonstrează că începînd cu 1925 se observă o mărire simţitoare a suprafeţelor cultivabile, ceea ce e valabil de fapt pentru întreaga Românie. Extinderea suprafeţelor însămînţate cu grîu şi porumb denotă că a crescut şi consumul alimentar al locuinţelor satelor. În 1928, de exemplu, suprafaţa însămînţată cu grîu a crescut, în comparaţie cu 1924, cu circa 34%, iar în 1937 cu peste 50%; suprafaţa cultivată cu porumb a înregistrat în 1935 o creştere de 40%. Aşadar, s-au înregistrat progrese însemnate în comparaţie cu perioada dinainte de primul război mondial, ajungîndu-se de la 78,5% cît reprezenta suprafaţa însămînţată la peste 90% în 1938. Cauzele acestei creşteri trebuie căutate, în primul rînd, în reforma agrară, iar în al doilea rînd, aşa cum am văzut, în eforturile depuse de săteni pentru cultivarea în bune condiţii a pămîntului primit prin împroprietărire, ceea ce infirmă afirmaţiile tendenţioase ale unor reprezentanţi ai partidului maghiar, care susţineau că poporul român are „puţină dragoste de muncă şi sîrguinţă"[14].

[13] Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Statistica agricolă pe anii: 1923—1924; 1925—1926; 1926—1927; 1927—1928; 1928—1929; 1929—1930; 1938; *Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor*, anul VI, nr. 6 şi 22/1935; *Enciclopedia României*, vol. I, p. 285—286.

[14] *Székely Napló* (Tg.-Mureş), nr.53 din 13 mai 1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În timp ce suprafețele însămînțate au crescut, se observă însă un fenomen caracteristic întregii țări și anume oscilarea producției cerealiere. Dacă în 1925, de exemplu, producția medie la grîu era de 14,1 chintale, iar la porumb de 15,6 chintale, în 1930 aceasta era de 10,2 și respectiv 10,6 chintale. După 1933 se observă însă o creștere continuă a producției la cerealele de bază, ajungîndu-se în 1938 la 12,9 și respectiv la 15,4 chintale la hectar Spre deosebire însă de celelalte județe ale țării, unde producția la principalele cereale a înregistrat o scădere, în județul Mureș producția este mult mai mare. De asemenea, în comparație cu media pe țară, producția la hectar obținută de gospodăriile din județ este mai ridicată. Așa, bunăoară, în perioada 1924—1928 producția la cereale era de 10—11 chintale, în timp ce media pe țară reprezenta 7,2—8,2 chintale.

Acest fenomen de oscilare a producției agricole n-a putut fi împiedicat cu toate că autoritățile centrale și locale au luat unele măsuri, venind în întîmpinarea gospodăriilor țărănești în vederea sporirii producției. Avem în vedere, de pildă, folosirea de către camera de agricultură județeană a sumei de 900.000 lei ce i-a fost pusă la dispoziție de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, în perioada 1924—1931, pentru înzestrarea agriculturii cu mașini-unelte, pentru întreținerea pășunilor și protejarea unor terenuri de furia apelor rîurilor Mureș, Tîrnava Mică și Niraj[15].

Scăderea producției agricole nu trebuie pusă, așa cum au căutat să o facă reprezentanții diferitelor doctrine, pe seama reformei agrare sau pe condițiile în care a fost aplicată aceasta. „Este însă o greșeală să se pună acest regres numai pe seama reformei agrare" — sublinia G. Ionescu-Sișești[15]. În general, se face comparație cu situația celor mai buni ani agricoli din preajma primului război mondial, luîndu-se ca bază numai situația pînă în 1928, cînd de fapt nu s-a terminat împroprietărirea. Se scapă din vedere un fapt de prim ordin și anume: care ar fi fost situația agriculturii românești dacă nu s-ar fi înfăptuit reforma agrară? Realitatea este că reforma agrară, a cărei înfăptuire a constituit o necesitate social-economică impusă de condițiile obiective ale dezvoltării României, a slăbit puterea economică a moșierimii și rolul jucat de aceasta în viața politică și socială a țării, a contribuit la îmbunătățirea substanțială a situației țărănimii.

În mod obiectiv, reforma agrară care a lichidat o mare parte din proprietatea moșierească ce practica, de regulă, o agricultură de tip semifeudal și a eliberat țărănimea de povara muncii în dijmă, a dus la

[15] G. Ionescu-Sișești, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

creşterea potenţialului economic al gospodăriilor ţărăneşti, la cointeresarea lor în creşterea producţiei. De asemenea, a contribuit la creşterea posibilităţilor folosirii mai intensive a pămîntului prin îmbunătăţirea mijloacelor şi metodelor de cultură.

Scăderea producţiei, în unele perioade, trebuie pusă pe faptul că gospodăriile, şi în special cele ţărăneşti, erau slab înzestrate cu inventar viu şi mort, cu toate că, în comparaţie cu situaţia dinainte de primul război mondial s-au făcut şi în această direcţie progrese evidente. Referindu-se la această situaţie un specialist în domeniul agriculturii din judeţul Mureş remarca cu amărăciune: „Am văzut ţărani împroprietăriţi care, din lipsă de vite şi plug, seamănă grîu, orz şi ovăz cu sapa, deci după o astfel de muncă este exclus să aibă o roadă bună"[17].

Fără a avea loc schimbări spectaculoase în baza tehnico-materială a agriculturii, s-a înregistrat totuşi o creştere a inventarului deţinut de aceasta. În ceea ce priveşte animalele domestice situaţia se prezintă astfel:[18]

	Cai	Bovine	Ovine	Porci	Total
1919	7.682	85.023	98.138	30.865	11.708
1920	10.104	86.780	62.567	24.952	184.403
1921	8.740	76.320	108.959	33.697	227.616
1922	7.946	83.813	128.810	33.841	254.410
1923	7.731	78.097	208.208	22.074	316.110
1924	10.061	84.124	171.288	29.302	294.775
1927	11.616	79.327	142.509	32.917	266.369
1931	16.418	70.563	160.481	39.537	286.999
1932	15.170	79.509	151.566	26.297	270.822
1935	14.548	78.548	172.688	31.709	299.070
1938	16.682	90.600	207.662	43.679	358.623

Marea majoritate a acestor animale erau în gospodăriile ţărăneşti, fiind folosite atît pentru lucrarea pămîntului cît şi pentru satisfacerea consumului propriu. Judeţul Mureş se situează pe primul loc între cele 13 judeţe din podişul Transilvaniei în ceea ce priveşte numărul animalelor. Judeţele Sibiu şi Hunedoara aveau mai multe bovine, Sibiul şi Alba — ovine iar Hunedoara, Tîrnava Mare şi Clujul mai multe porcine. La 100 gospodării reveneau 34 cai, 134 bovine, 332 oi, 86 porci, situaţie asemănătoare cu media pe întreaga Românie. Numărul animalelor trăgătoare era însă mai mare decît media pe ţară. Astfel, la 100 ha pămînt cultivabil reveneau 21 capete, în comparaţie cu 19 capete cît era media pe ţară. De

[17] *Mureşul* (Tg.-Mureş), an. II, nr. 8 din 24 februarie 1923.

[18] Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Statistica animalelor domestice pe anii: 1931, Bucureşti, 1932, p. 6—8; 1932, Bucureşti, 1934, p. 6—8; 1935, Bucureşti, 1936, p. 14—17; 1937, Bucureşti (f.a.) p. 2, 4 şi 6; 1938, Bucureşti (f.a.), p. 2, 4 şi 6; *Anuarul statistic al României* pe anii 1925—1926, p. 52 şi 67; *Buletinul agriculturii*, nr. 7—9, 1921, p. 148—1949; nr. 7—9, 1922, p. 130—137; nr. 4—6, 1923, p. 174—1983; nr. 7—9, 1924, p. VII—X.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

asemenea, situaţia era mai bună în ceea ce priveşte numărul de vite raportat la păşune şi fînaţ; în judeţul Mureş, la 10 ha reveneau 10 vite, pe cînd pe ţară în medie reveneau 19 capete.

O creştere simţitoare a tuturor categoriilor de animale domestice s-a înregistrat în special după anul 1930 ceea ce demonstrează că pe măsură ce procesul de împroprietărire se apropia de sfîrşit şi înzestrarea cu inventar a gospodăriilor ţărăneşti a crescut. În 1938, de pildă, creşterea cabalinelor a fost estimată la 16.682 capete, cu circa 9% mai mare faţă de datele înregistrate la ancheta din 1935, ceea ce reprezintă un spor de 4,5% anual. Efectivul bovinelor, care pînă în anul 1931 a fost în scădere, tinde, începînd cu anul 1932 spre refacere, ajungînd în 1938 la 90.600 bucăţi. Faţă de 1932, creşterea este de 11.091 capete, iar faţă de 1935 de 12.189 capete, adică 12% şi respectiv 13%, ceea ce reprezintă un spor anual de aproape 6%, procent superior faţă de toţi anii de după război. Efectivul ovinelor şi porcinelor a fost, de asemenea, în creştere.

Creşteri simţitoare s-au înregistrat, în mod special, la vacile cu lapte pe care ţăranul le folosea, în cele mai multe cazuri, şi la munca cîmpului. În 1935 erau la 53.646 bucăţi. În perioada 1920—1938, numărul animalelor domestice a crescut cu 246.524 capete, ceea ce reprezintă un spor de peste 220%, fapt ce demonstrează saltul enorm ce a avut loc în domeniul zootehniei ca urmare a împroprietăririi ţărănimii şi a efortului depus de aceasta pentru a-şi reface şeptelul, în vederea cultivării în bune condiţiuni a suprafeţelor pe care le deţineau.

Roadele eforturilor depuse de ţărani pentru înzestrarea gospodăriilor lor cu inventar agricol, au fost, în multe cazuri, reduse deoarece nu dispuneau de capitalul necesar procurării de maşini-unelte. Aşa se explică faptul că în anul 1935, de pildă, în judeţ erau doar 82 autotractoare, 53 locomobile şi 241 maşini de treierat[19]. În această situaţie, majoritatea gospodăriilor ţărăneşti au continuat să-şi lucreze pămîntul cu ajutorul animalelor de tracţiune şi cu unelte rudimentare. Ca urmare, atît gospodăriile ţărăneşti create prin reforma agrară, cît şi cele existente în perioada premergătoare lucrărilor de împroprietărire, nu puteau să obţină o producţie ridicată, în condiţiile unei înzestrări modeste cu inventar viu şi mort, şi a datoriilor care apăsau pe umerii lor.

Reforma agrară a avut urmări pozitive nu numai asupra situaţiei materiale a ţăranilor, dar şi în ceea ce priveşte situaţia lor spirituală şi sanitară. S-au înregistrat progrese simultane pe linia ridicării nivelului cultural al locuitorilor satelor şi în special al copiilor. În 1930, de pildă, din cei 233.915 locuitori ai judeţului 69,2% erau ştiutori de carte (74,2% bărbaţi şi 63,9% femei), adică apropiat de media pe Transilvania (68,3%). Din cele 23 judeţe ale Transilvaniei, judeţul Mureş se afla pe locul 9 în ceea ce priveşte numărul ştiutorilor de carte, cele mai ridicate procente fiind în judeţele Braşov (86,9%), Ciuc (74,4%), Odorhei (85%), Sibiu (85,2%), Tîrnava Mare (83,7%) şi Trei Scaune (84,2%).

---

[19] Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, *Statistica animalelor domestice pe anul 1935*, Bucureşti, 1936, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

După gradul de instrucţie repartiţia locuitorilor era următoarea:[20]

Gradul de instrucţie şcolară	Mediu urban (%)	Mediu rural (%)
extraşcolară	1,5	0,8
primară	61,0	94,2
secundară	29,1	3,7
profesională	4,9	0,7
universitară	2,2	0,3
alte şcoli superioare	1,3	0,3
	100,0	100,0

În 1934, cele 379 şcoli, dintre care 362 rurale, erau frecventate de 32.837 elevi din totalul de 66.881 copii de vîrstă şcolară. Un număr de 2.275 copii urmau cele 31 grădiniţe, dintre care 23 se aflau în mediul rural. În perioada 1933—1936 s-au cheltuit 11.342.162 lei pentru construirea de noi şcoli şi săli de clasă. Numărul cadrelor didactice a fost estimat la 794 (profesori, învăţători şi educatori)[21].

Spre deosebire de perioada dinainte de primul război mondial, în satele judeţului pulsa o viaţă culturală mai intensă. În 1930, de pildă, despărţămîntul Asociaţiei „Astra" din Tîrgu-Mureş avea filiale în Band, Gurghiu, Miercurea-Niraj, Rîciu, Reghin, Teaca şi Topliţa. În localităţile Borsec, Cerghid, Gurghiu, Idicel, Jabeniţa, Lunca Mureşului, Săcalul de Pădure, Topliţa şi Ungheni erau cămine culturale ale Fundaţiei culturale regale „Principele Carol". De asemenea, funcţionau 60 cămine culturale, 16 societăţi muzicale şi 14 biblioteci care aparţineau de Casa Şcoalelor. În mediul rural îşi desfăşura activitatea un singur cinematograf[22].

Situaţia s-a îmbunătăţit faţă de perioada dinainte de război şi în ce priveşte asistenţa medicală. În 1930 erau 82 de medici faţă de 24 cîţi au fost în 1915, 11 farmacişti, 85 tehnicieni dentari, 108 moaşe; de asemenea, erau spitale de stat, două sanatorii şi două dispensare.

Din cele redate pînă în prezent, se desprinde concluzia că în perioada de după aplicarea reformei agrare situaţia ţărănimii s-a îmbunătăţit din punct de vedere material, sanitar şi cultural şi aceasta în primul rînd datorită pămîntului pe care l-au primit prin împroprietărire. Această îmbunătăţire a vieţii materiale şi spirituale a locuitorilor aşezărilor rurale din judeţul Mureş este şi mai clară dacă facem o comparaţie cu situaţia lor în perioada dominaţiei austro-ungare.

Nu înseamnă că cele de mai sus trebuie să ne ducă la concluzia că în aşezările judeţului Mureş s-a creat un „El dorado". Ţărănimea, ca de fapt marea majoritate a locuitorilor, a continuat să ducă o viaţă materială şi spirituală destul de grea. Aceasta, deoarece, cu toate rezultatele pozitive

[20] *Enciclopedia României*, vol. II, p. 287—288; *Anuarul statistic al României pe anii 1935—1936*, p. 41.

[21] *Arh. St*, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, dos. 27/1936, f. 2 şi următoarele; Ministerul Propagandei Naţionale, Studii şi documentare, dos. 238,f . 6—10.

[22] *Enciclopedia României*, vol. II, Bucureşti, 1938, p. 288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ale reformei, între cele două războaie mondiale n-a fost rezolvată problema agrară. Mulţi ţărani deţineau suprafeţe de pămînt mici în comparaţie cu propriile lor nevoi, pe de o parte, iar pe de alta, în special după criza economică din perioada 1929—1933, la sate se accentuează diferenţierea ţărănimii, se adîncesc contradicţiile social-economice, creşte rolul economic al burgheziei săteşti. Unii ţărani, datorită lipsei de inventar agricol, a datoriilor şi impozitelor care apăsau pe umerii lor, au fost nevoiţi să-şi vîndă bucăţica de pămînt pe care au primit-o prin reforma agrară. La procesul de diferenţiere a ţăranilor a contribuit şi Legea pentru reglementarea circulaţiei bunurilor dobîndite prin actele de împroprietărire, votată în 1929, cunoscută şi sub denumirea de Legea Mihalache, prin care s-au înlăturat restricţiile legale care stăteau în calea pierderii de către ţărani, sub o formă sau alta, a loturilor primite prin reforma agrară. Procesul diferenţierii de clasă a ţărănimii constituie de fapt o parte componentă şi inseparabilă a dezvoltării capitalismului în agricultura judeţului Mureş.

Pe grupări sociale, ţărănimea judeţului se împarte, în linii generale, în perioada de după 1933, în felul următor: proletariatul agricol, ţărănimea mijlocaşe şi burghezia satelor.

Partea cea mai numeroasă a ţărănimii judeţului o constituia pătura săracă, posesoarea suprafeţelor de pînă la 5 ha. În deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, această pătură de ţărani a ajuns la 40.847 gospodării, cea ce reprezintă circa 80% din totalul gospodăriilor ţărăneşti, procent care atestă existenţa în aşezările judeţului a unui număr mare de ţărani săraci. Suprafaţa deţinută de aceştia reprezintă 43% din totalul terenului cultivabil din posesia gospodăriilor ţărăneşti. În medie, la o gospodărie din această categorie, revenea 1,68 ha teren cultivabil, care nu putea să asigure o viaţă independentă miilor de ţărani săraci, oricît de intensiv îşi lucrau bucăţica de pămînt. Majoritatea covîrşitoare a gospodăriilor sărace o constituiau cele cu(suprafaţa sub 3 ha. Situaţia cea mai grea din acest punct de vedere o aveau aşezările din zona de munte.

Ţărănimea din această categorie şi în special cea cu suprafeţe între 1—3 ha, al cărui procent era apropiat de cel de pe întreaga ţară (33,5 %), a fost considerată „tot o clasă socială decăzută din punct de vedere economic, formînd ceea ce se poate numi categoria gospodăriilor pitice"[25].

În aceste condiţii, mulţi ţărani, şi în special cei din zona de munte, din cauza „lipsei mijloacelor băneşti" erau nevoiţi să lucreze ca muncitori de pădure", reuşind cu greu să-şi „cîştige pîinea de toate zilele"[26]. De asemenea, în special după 1933, se observă un exod înspre centrele industriale, situaţie specifică întregii ţări, ţărănimea sperînd că aici va găsi o viaţă mai bună.

Ţărănimea cu suprafeţe între 5—10 ha cuprindea 7178 gospodării.

---

[24] *Arh. St.* Bucureşti, fond Casa şcoalelor, dos. 267/1928, f. 15.

[25] Institutul central de statistică, *Recensămîntul României din 1941. Lămurirea opiniei publice*, Bucureşti, 1941.

[26] *Arh. St.* Bucureşti, *fond. cit.*, dos. 818/1936, f. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

reprezentînd 14,5% din totalul gospodăriilor țărănești; deținea 27,4% din suprafața cultivabilă și 30% din cea aflată în proprietatea gospodăriilor țărănești.

Țărănimea cu suprafețe între 10—15 ha reprezenta 3043 gospodării, adică 5,9% din totalul gospodăriilor țărănești; în schimb deținea 23% din suprafața cultivabilă și 26% din cea din posesia gospodăriilor, adică aproape cît cele cu 5—10 ha. Țărănimea din această categorie se afla prezentă aproape în fiecare sat al județului. În acest sens, sînt semnificative datele pe care le deținem privind așezările din regiunea agricolă Miercurea-Niraj, unde întîlnim gospodării țărănești cu suprafața între 25—100 jugăre în 44 așezări din totalul celor 73 localități; suprafața deținută de cele 221 gospodării din această categorie a fost estimată la 8717 jugăre, ceea ce înseamnă că la o gospodărie revenea, în medie, 39 jugăre[27].

Și în județul Mureș s-au înregistrat, în special după 1933, cazuri de ruinare a țăranilor împroprietăriți prin reforma agrară, datorită lipsei de inventar viu și mort cu care să-și lucreze bucățica de pămînt, a impozitelor și datoriilor, a neconcordanței dintre prețurile produselor agricole și cele industriale, dar mai ales din cauza parcelării neîncetate a pămîntului între numeroșii copii ai țăranilor împroprietăriți. În 1941, de pildă, situația pentru cele 17 comune despre care deținem date, se prezintă astfel:[28]

	Total exploatări	Nr. exploatărilor după mărime									
		Sub 1 ha	01—05	0,5—1	1—3	2—5	5—10	10—20	20—50	50—100	Peste 100 ha
Bandul Românesc	245	9	18	10	72	44	48	29	10	3	2
Căpușul de Cîmpie	315	25	31	21	109	51	49	16	7	4	2
Delureni	229	15	43	38	71	29	20	11	1	—	1
Dileul Nou	90	9	5	6	23	25	19	9	—	—	—
Dileul Vechi	166	12	1	7	52	41	43	9	1	—	—
Iclandul Mare	330	7	21	30	12	55	62	17	7	2	2
Iclănzel	232	11	20	13	68	48	52	18	1	—	—
Lechința	295	12	13	23	90	45	68	41	7	2	2
Oarba de Mureș	157	4	4	6	45	46	41	7	2	2	—
Oroiul	103	20	3	7	26	13	10	10	4	1	—
Oroiul de Cîmpie	55	1	6	6	8	11	8	10	3	1	1
Pogăceaua	491	3	24	28	149	123	111	40	9	2	2
Șăulia	487	9	19	28	116	121	102	33	7	1	1
Șăușa	133	5	7	7	47	14	22	19	7	4	1
Șincai	155	8	7	11	45	29	31	16	7	1	—
Vaidei	111	8	12	5	20	15	24	21	5	1	—
Ulieșu	232	8	6	18	86	42	50	16	5	—	1
	3828	176	240	264	104	752	769	316	83	24	15

[27] *Arh. St. Tg.-Mureș, fond. cit.*, dos. 320/1927, f. 1—10.
[28] *Recensămîntul agricol din 1941*, vol. I, București, pag. 52—54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Un număr de 670 exploatări agricole, adică 17,50% din totalul exploatărilor cu suprafețe de pînă la 5 ha se ridică la 2626, ceea ce reprezintă circa 65% din totalul exploatărilor. Aceste date evidențiază, că situația nu mai corespunde cu cea rezultată din statisticile din perioada 1928—1930, întrucît agricultura între timp a trecut printr-o adîncă criză, urmată de schimburi de bunuri funciare din mînă în mînă.

În 1935, conform anchetei efectuate de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, rezultă că 67,5% din gospodăriile țărănești nu aveau nici o vită trăgătoare, 8,6% aveau una vită de muncă, 17,8% cîte o pereche, 5% între 3—5 bucăți, iar 1,1% peste 5 capete. De fapt, județul Mureș se afla, în ceea ce privește numărul de gospodării țărănești fără nici o vită trăgătoare, pe locul trei între județele Transilvaniei, după județele Someș (70,3%) și Tîrnava Mică (68%)[29]. În baza aceleiași anchete, situația gospodăriilor țărănești, pe categorii, după numărul animalelor de muncă, se prezintă astfel (în procente):

Nr. vitelor	Mărimea exploatării (ha)				
	0—1	1—3	3—5	5—10	peste 10
0	79,9	69,4	51,0	35,5	19,0
1	8,6	7,1	8,0	7,7	5,6
2	11,2	20,9	34,7	42,8	39,2
3—5	1,2	2,5	6,2	13,5	27,6
peste 5	0,1	0,1	0,1	0,5	8,6

Datele de mai sus reliefează faptul că numărul cel mai mic de animale domestice se afla în gospodăriile cu pînă la 10 ha, situația fiind mai critică la cele sub 3 ha. Situația nu era cu mult mai bună nici în ceea ce privește celelalte animale domestice. Astfel, 24,9% din gospodăriile țărănești nu aveau nici o vacă, 63,7% nici un porc, iar 43,9% nici o oaie. Se înțelege că din acest punct de vedere situația cea mai critică o prezentau gospodăriile mici. Așa bunăoară, 59,1% din gospodăriile pînă la 1 ha nu aveau nici o vacă, 69,4% nici un porc, iar 65,4% nici o oaie, date ce ilustrează situația grea în care continuă să se zbată sărăcimea satelor.

Repartizarea gospodăriilor țărănești pe categorii, după numărul vacilor și porcilor, se prezintă în felul următor:

Întinderea expl. (în ha)	Vaci					Porci				
	0	1	2	3—5	Peste 5	0	1	2	3—5	Peste 5
0—1	59,1	29,0	16,9	12,3	8,9	69,4	60,5	84,3	30;5	29;5
1—3	21,9	26,2	25,5	24,5	19,2	26,8	35,3	43,7	47;3	46;0
3—5	17,0	38,2	44,6	41,6	37,2	3,1	3,7	6,7	10;9	15;3
5—10	2,0	6,4	12,6	20,5	28,9	0,7	0,5	1,2	3;2	8;1
Peste 10	—	0,2	0,4	1,1	5,8	—	—	0,1	0,1	1,1

[29] Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Statistica animalelor domestice pe anul 1935*, București, 1936, p. 29 și următoarele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Se poate observa că lipsa vacilor şi a porcilor ori slaba înzestrare cu astfel de animale domestice era deosebit de accentuată în gospodăriile mici şi mijlocii şi în special în cele sub 3 ha. Aşa de pildă, mai mult de jumătate din gospodăriile cu suprafeţe de pînă la 1 ha, nu deţineau vaci sau porci. Făcînd o comparaţie cu judeţele din Transilvania observăm că 7 judeţe aveau mai multe gospodării fără nici o vacă, iar 2 judeţe gospodării fără porci (Maramureş şi Năsăud).

Situaţia este asemănătoare şi în ceea ce priveşte inventarul mort deţinut de gospodăriile ţărăneşti. În 1941, de pildă, datele pe care le deţinem, referitoare la cele 27 comune care în urma Dictatului de la Viena n-au fost încorporate Ungariei horthyste, evidenţiază următoarele: cele 5.174 exploatări agricole deţineau 3.680 pluguri, 3.703 grape, 140 ronte, 376 semănători, 12 secerători şi 3.725 care şi căruţe[30]. Aceasta înseamnă că 30% din gospodării nu deţineau principala unealtă pentru lucrarea pămîntului şi anume plugul, 44% nu aveau în înzestrare grape, iar 27% nu posedau care sau căruţe; o secerătoare revenea la 433 gospodării, o semănătoare la 150, iar o rontă la 370 gospodării. Trebuie avut însă în vedere că aceste date se referă atît la gospodăriile ţăranilor mici şi mijlocii, cît şi la cele ale burgheziei satelor. Gospodăriile sub 1 ha, de pildă, dispuneau de inventar agricol mort în foarte rare cazuri[31].

Urmări negative asupra lumii satelor a avut criza economică de supraproducţie care a aruncat o mulţime de familii rămase fără putinţă de cîştig, în lumea săracilor şi a lipsurilor de tot soiul. „Se manifestă şi se sporeşte în fiecare zi şomajul ţăranilor din comunele mai sărăcite din judeţul Mureş. Sărăcia, lipsa şi foamea aduc cu ele convoiul dureros al bolilor sociale, care rod neîncetat trunchiul neamului nostru", se arată în *„Enciclopedia Românească"*. În această perioadă are loc o depreciere a produselor agricole pe piaţa internă, în timp ce s-a înregistrat o urcare a preţurilor articolelor industriale, ceea ce a creat un dezechilibru în bugetul micului agricultor. Astfel, în perioada aprilie — mai 1931, în judeţul Mureş, preţul porumbului a scăzut de la 3,50 lei la 2,20 lei kg, al ovăzului de la 4 la 2 lei, al orzului de la 3,90 la 2,20 lei, al grîului de la 4,20 la 2,10 lei, al cepii de la 8—10 la 3 lei, al morcovilor de la 20 la 2—3 lei, al brînzei de la 28—30 la 7—8 lei, al laptelui de la 5—6 la 3—4 lei, al smîntînei de la 25—30 la 18—20 lei, al untului de la 85—90 la 60—65 lei etc.[31]. De fapt, în perioada crizei economice din anii 1929—1933, preţul produselor agricole a scăzut cu 75%, ţăranii „găsindu-se în situaţia de a nu mai putea plăti nici dobînzile, iar execuţiile băncilor şi ale particularilor ameninţau să le vîndă întreaga avere", sătenii ajungînd „să plătească 1 kg de grîu pentru o cutie de chibrituri şi 3 kg grîu pentru 1 kg de sare şi un litru de petrol"[32].

---

[30] *Recensămîntul agricol din 1941*, vol. I, Bucureşti, p. 161.
[31] *Mureşul agricol*, (I), nr. 2—5, 1931, p. 8 şi 11.
[32] *Idem*, 6, 1931, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

La sporirea sarcinilor agricole s-a adăugat și fiscalitatea excesivă. „Povara impozitelor de tot felul a ajuns strivitoare și ruinează țărănimea ardeleană" se sublinia în ședința Senatului din 18 mai 1927. Dacă la aceasta se adaugă scumpetea creditului rezultă că „în mijlocul țărănimii ardelene domnește o nemulțumire vecină cu disperarea. Prelungirea acestei politici de sărăcire și de ruinare a temeliei noastre etnice în Transilvania este o primejdie"[33]. Această connstatare este valabilă și pentru județul Mureș unde situația creată de disproporția dintre prețurile produselor și a scumpetei s-a agravat „prin cametele exagerate ce trebuie să le plătească plugarii plini de datorii"[34].

Autoritățile județene, neputincioase în fața situației grele în care se zbătea o parte din țărănime, considerau că viața materială și spirituală a acesteia se va putea îmbunătăți dacă se vor aplica în practică soluțiile propuse de ele și anume: cultivarea mai rațională a pămîntului; introducerea în gospodării a culturii rotative; folosirea pentru culturi a semințelor selecționate și de primă calitate; folosirea de îngrășăminte chimice și de grape bine pregătite. De asemenea, se recomandă constituirea a 10—20 pluguri în tovărășii care să cumpere cîte un tractor și în acest fel nu vor mai avea nevoie de animale pentru lucrarea pămîntului[35]. Aceste soluții nu puteau fi traduse însă în viață în condițiile în care locuitorii satelor trebuiau să plătească, de pildă, în anul financiar 1930—1931, următoarele impozite: statului — 16.556.766 lei; județului — 6.832.391 lei; comunei — 4.243.345 lei; camerei agricole — 680.576 lei[36]. În 1933 din totalul de 24.267.782 lei venitul județului, 3.466.020 lei proveneau din impozitul pe proprietățile agricole, 1.473.193 lei rămășițe din impozitele pe 1932. De fapt, județul trecea printr-o acută criză financiară. „Județul Mureș, de altfel ca și cele mai multe județe din țară — sublinia prefectul în raportul din 13 martie 1933 adresat Ministerului de Interne — suferă de o gravă criză financiară, neputînd încasa în anii din urmă decît o mică parte a prevederilor sale bugetare. Motivul acestei situații este a se căuta în primul rînd în faptul că în ultimii ani statul a pus în sarcina județului o mulțime de cheltuieli ce conform legilor erau în obligația statului". Se referă la cele 4.000.000 lei cheltuite cu diferite probleme în perioada 1931—1933 și care trebuiau finanțate de stat[37].

Apăsată de povara impozitelor, a taxelor și a prestațiilor, înglodată în datorii contractate la bănci și cămătari, o parte din țărănime era supusă unui proces de pauperizare, ajungînd, în unele cazuri, într-o situație deznădăjduită. În răspunsul Subsecretarului de stat al Ministerului

---

[33] *Arh. St.* București, fond Președenția Consiliului de Miniștri, dos. 17/1927, f. 244.

[34] *Mureșul agricol* (I), nr. 2, 131, p. 1.

[35] *Idem*, nr. 3, 1931, p. 1.

[36] Statistica impozitelor directe pe anii 1931—1931, București, 1931, p. 35.

[37] *Arh. St.* București, fond Ministerul de Interne, dos. 454/1923, f. 18 și 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Agriculturii şi Domeniilor dat reprezentanţilor unor bănci în mai 1933 se sublinia: „Urmarea silită reprezintă tot cortegiul de şicanii dureroase şi măsuri vexatorii. Adjudecarea este sentinţa de despărţire a ţăranului de pămînt. În clipa în care pămîntul care cuprinde toată viaţa lui, încape pe mîini străine, puteţi dumneavoastră convinge pe acest om că este drept să piardă pămîntul pentru că respectul unei creanţe a cărei valoare a fost mărită prin stabilizare şi care a fost deja amortizată prin dobînzi uzuare, o cere? Omul acesta dezrădăcinat de pămînt, lipsit de restul lui de existenţă, transformat în proletar vagabond, devine client politic al tovarăşilor"[38]. Pentru a preveni agravarea acestei situaţii care tindea spre o explozie revoluţionară şi pentru a evita ca ţărănimea să devină „client politic al tovarăşilor", adică înfăptuirea alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănime, guvernul a adoptat unele măsuri care aveau menirea să uşureze situaţia ţărănimii. Pe această linie se situează adoptarea Legii pentru suspendarea executărilor silite, din 18 decembrie 1931 şi Legea pentru asanarea datoriilor agricole, din 19 aprilie 1932, care au fost aplicate şi pe raza de competenţă a judeţului Mureş.

Ţăranii au fost uşuraţi de plata unei părţi a datoriilor, dar au devenit datori pe o perioadă de 30 de ani, în caz de neplată ei fiind urmăriţi pe baza legilor fiscale. Aceste datorii, după cum rezultă dintr-un raport al prefecturii pudeţului Mureş din 31 octombrie 1936, provin „în majoritatea cazurilor din reforma agrară, ele fiind contractate în un an şi achitate în primul sau al doilea an următor"[39]. Cele mai multe din aceste datorii sînt pentru pădurile sau terenurile destinate păşunilor cu care comunele au fost împroprietărite. Unele comune debitoare, din cauza greutăţilor, întrebuinţau veniturile izlazurilor pentru alte cheltuieli, iar altele nu au putut prevedea în bugetele lor creditele necesare plăţii anuităţilor, deşi organele Ministerului Finanţelor au făcut repetate intervenţii, în această privinţă, pe lîngă prefectură şi comune. În afara acestor datorii ţăranii erau nevoiţi să plătească, de asemenea, şi alte taxe şi impozite. În 1938, de pildă, comuna Brăteni trebuia să plătească următoarele taxe comunale: pentru serviciul pompierilor din valoarea imobilelor — 1—2%; pentru extras după actul de naştere, moarte, căsătorie — 20 lei; pentru înscrierea unei hotărîri de divorţ — 100 lei; pentru serviciul cadastral, întreţinerea foilor cadastrale etc., de fiecare jugăr — 3 lei; pentru distribuirea la domiciliu a corespondenţei şi pentru serviciul înmînării actelor de fiecare formular — 20 lei; pentru uzul repetat sau excepţional al drumurilor comunale — 8—10 lei; pentru curăţirea coşurilor — 50 lei; pentru examinarea anuală a hornurilor ţărăneşti — 10 lei; pentru paza în comună — 15—20 lei; pentru paza cîmpului, de fiecare jugăr — 6 lei; pentru întreţinerea drumurilor şi podurilor — 50—225 lei[40].

---

[38] Monitorul oficial, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaţilor, nr. 53 din 5 mai 1932, p. 1995.

[39] *Arh. St.* Bucureşti, fnod cit., dos. 27/1936, f. 1.

[40] *Idem*, dos. 2081/1938, f 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cu toate că reforma agrară a contribuit la reducerea ponderii muncii în dijmă în cadrul marii proprietăţi, totuşi unii ţărani erau nevoiţi să apeleze la munca în parte. Pentru reglementarea raporturilor dintre proprietari şi ţăranii dijmuiţi, funcţiona Comisia judeţeană de învoieli agricole. Scopul ei era de a stabili preţuri minime la arendă, precum şi proporţia maximă de dijmă cuvenită proprietarului ori arendaşului care dă teren. Astfel, în 1938 s-a stabilit pentru munca cu braţele, pentru o zi, suma de 20—25 lei, iar cu carul 8—120 lei. Se percepea 1200—7000 lei pentru ha de pămînt în arendă, în funcţie de calitatea lui. Pentru grîu, orz şi ovăz s-a stabilit: proprietarul sau arendaşul dau pămîntul şi ½ din semănat; săteanul execută aratul, grăpatul, semănatul, plivitul, recoltatul şi căratul şi dă ½ din sămînţă; din recoltă ½ rămîne proprietarului, iar ½ săteanului. La porumb: proprietarul sau arendaşul fac aratul, grăpatul şi căratul şi asigură sămînţa; săteanul executa 2—3 praşile, recoltatul, desfăcatul de pănuşi şi dă ajutor proprietarului la cărat şi pătul; proprietarul ia ⅔ dijma din ştiuleţi şi coceni, iar în cazul în care acesta asigură toată sămînţa, dijma luată de el era de ⅔ părţi din recoltă iar săteanului îi revenea ⅓ părţi[41].

Progresele făcute pe linia instruirii copiilor n-au reuşit să rezolve problema analfabetismului. Unii ţărani din cauza situaţiei precare în care se aflau, cu toată dragostea de şcoală, nu puteau, în toate cazurile să-şi trimită copiii să urmeze aceste instituţii. „Avem la 150 de copii de la 7—16 ani — se arată în memoriul ţăranilor din Urisiul de Sus din 6 martie 1928 — obligaţi de şcoală. Ni-e dragă la toţi această casă a luminii, dar sîntem săraci şi n-o putem ajuta cu nimic... În sărăcia noastră se trăieşte foarte greu! Orice învăţător ne-ar veni ne părăseşte căci nu avem noi ce mînca, dar dînşii numai cu o leafă mică, şi noi dorim cu toţii ca ei să rămînă în mijlocul nostru şi să nu fugă de noi pentru sărăcia noastră"[42].

Mulţi ţărani au fost de acord cu perceperea de taxe pe proprietate pentru a contribui în acest fel la construirea de localuri şcolare. Ei au înţeles „marea însemnătate ce o au pentru viitorul statului român, localurile şcolare", dovedind încă o dată „marea dragoste ce leagă ţărănimea de şcoală"[43]. Locuitorii comunei Tirimioara care „sub toată vitregia vremurilor străine nu s-au maghiarizat deoarece ei şi-au ţinut trează conştiinţa naţională", deşi „puţini la număr şi săraci", au contribuit fiecare câte 1000—2000 de cărămizi, 2—3 care de piatră şi nisip, în vederea ridicării unui local de şcoală"[44].

Efortul ţărănimii şi al comunelor, ajutorul acordat de judeţ şi stat, n-au putut rezolva însă problema localurilor şcolare şi lichida neştiinţa

---

[41] *Monitorul oficial al Ţinutului Mureş* (I), nr. 6, 1938, p. 130—133.
[42] *Arh. St.* Bucureşti, fond Casa şcoalelor, dos. 967/1928, f. 15.
[43] *Idem*, fond Ministerul de Interne, dos. 269/1924, f. 2.
[44] *Idem*, fond Casa şcoalelor, dos. 818q1936, f. 57.
[45] *Idem*, f. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

de carte. Locuitorii cătunului Fînaţi, aparţinînd comunei Iclandu Mare, subliniau într-un memoriu adresat Ministerului Instrucţiunii Publice, la 23 mai 1936, că datorită sărăciei „nu sînt în stare din puterile lor singure materiale să-şi ridice şcoală" din care cauză cei 40 copii de vîrstă şcolară vor rămîne neştiutori de carte[45]. Ţăranii din Adrian „săraci ca stare materială", cu toate că „sînt dornici de lumină şi cultură", nu pot să-şi dea toţi copiii la şcoală, din cauza existenţei unui local necorespunzător[46]. Ca urmare a greutăţilor materiale şi a lipsei unui local de şcoală, în unele comune, peste 75% din copii nu puteau frecventa şcoala. La aceasta se adaugă numărul mic de învăţători cu care erau încadrate şcolile săteşti. În Topliţa, de pildă, la un număr de 700 elevi, erau numai 5 învăţători[47].

Situaţia materială precară în care se zbăteau unii locuitori ai aşezărilor judeţului, lipsa unei asistenţe medicale corespunzătoare din cauza numărului mic de medici, au determinat permanentizarea în lumea satelor a unei stări sanitare proaste. În şedinţa extraordinară a Consiliului judeţean, din 8 iulie 1933, se arată că locuitorii unor comune „sînt nevoiţi a parcurge distanţe foarte mari pentru a putea ajunge la medicul circumscripţiei căreia azi comunele sînt repartizate. Din acest motiv starea sanitară a locuitorilor din aceste comune este mai mult decît îngrijorătoare"[48]. În 1938, de exemplu, s-au înregistrat peste 53.653 cazuri de boală, dintre care cele mai numeroase erau bolile sociale şi infecţioase[49].

Multe necazuri aveau de suportat ţăranii şi datorită abuzurilor săvîrşite de autorităţile locale. Astfel, notarii din o seamă de comune, precum şi unii pretori, fiind „abuzivi, nepăsători şi din nenorocire puţin buni români", nu au respectat instrucţiunile financiare şi ca urmare au încasat „taxe mai mari pentru acte decît cele stabilite de minister"[50]. De asemenea, s-au întîlnit cazuri cînd ţăranii au fost bruscaţi de cei ce aveau datoria să aplice legea şi să le apere interesele, fiind nevoiţi, pentru rezolvarea unor probleme, să bată de zeci de ori la uşile primăriilor, jandarmeriilor, preturilor sau autorităţilor judeţene. Pretorii, notarii şi jandarmii satelor „sînt avertizaţi ca să respecte demnitatea omenească a ţărănimii înconjurînd orice atitudine de aroganţă în contactul cu publicul", se sublinia într-o circulară a Ministerului de Interne[51].

Situaţia grea în care se zbăteau unii ţărani, în perioada interbelică, nu trebuie pusă pe seama reformei agrare; ea se datoreşte condiţiilor obiective de dezvoltare în care se afla România, evoluţiei generale a agriculturii, politicii agricole a cercurilor guvernamentale, neputinţei regimului burghezo-moşieresc de a rezolva problema agrară.

---

[46] *Idem*, f. 54 şi 62.
[47] *Idem*, f. 56 şi 59.
[48] *Idem*, fond Ministerul de Interne, dos. 454q1933, f. 191.
[49] *Breviarul statistic al României*, vol. II, Bucureşti, 1939, p. 126—127 şi 130.
[50] *Arh. St.* Bucureşti, fond cit. dos. 477/1928, f. 2 şi 4.
[51] *Idem*, dos. 316/1929, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DIE AGRARVERHÄLTNISSE NACH DER APPLIKATION DES AGRARREFORM-GESETZES AUS DEM JAHRE 1921 IM KREIS MURES

(Zusammenfassung)

Benützend ein reiches, noch nicht veröffentlicht urkundliches Material, das von den Archivbeständen herrührt, gelingt es dem Verfasser zu beweisen, dass die Verwirklichung der Agrarreform vom Jahre 1921 im Kreis Mureș einen bedeutenden Moment im Leben der Bauernschaft und in der Entwicklung der Landwirtschaft in diesem herrlichen rumänischen Landesteil darstellt.

Durch die beträchtliche Verminderung des Gutsbesitzereigentums und durch das Übergeben der betreffenden Oberfläche im Besitz der Bauern, ungeachtet der Nationalität, hat die Agrarreform zur Verbesserung der materiellen und geistigen Lage der Ackerbauarbeiter beigetragen. Trotz der positiven Ergebnisse, konnte diese aber nicht, unter den Bedingungen des bürgerlich-gutsherrlichen Regimes, des Agrarproblem zu lösen, was neue Unzufriedenheiten unter den Dorfbewohnern geschaffen hat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

LUPTELE GREVISTE ALE MUNCITORILOR FORESTIERI DE PE VALEA SUPERIOARĂ A MUREȘULUI DIN DECENIUL AL TREILEA AL SECOLULUI XX (1922–1929)

LIVIU BOAR

Una dintre ramurile de bază ale economiei României burghezo-moșierești o constituia industria forestieră. Valea Mureșului, dată fiind bogăția ei în păduri, a concentrat o bună parte din fabricile de cherestea care furnizau material de bună calitate, destinat în mare parte exportului.

Dar, majoritatea societăților forestiere care își desfășurau activitatea pe Valea Mureșului erau controlate de capitalul străin. Astfel, industria forestieră a Văii Mureșului era acaparată de trei mari societăți: 1) „L O M A S" care era controlată de „Union des Usines de Nasic" și de „Companie des industrie Minière et annexes Vandocuvres" (Cima) din Geneva; 2) „F O R E S T A" — aflată sub controlul capitalului italian, respectiv a „Băncii Italiene de Comerț" din Milano și 3) „O.F.A."[1]

Oficial, aceste firme funcționau ca firme românești, din consiliile lor de administrație făcînd parte politicieni și industriași români ca: Tancred Constantinescu, N.N. Săveanu I.V. Stâncea, Costică Dumitrescu și alții[2].

Pentru a demonstra preponderența capitalului străin în industria forestieră a Văii Mureșului, vom cita doar datele bilanțului din 31 noiembrie 1925 ale celor trei mari societăți „FORESTA", „LOMAS" și „O.F.A.", din care rezultă că din totalul capitalului doar 10,5 % era capital autohton, restul de 89,5% îl constituia capitalul străin[3].

Pe Mureșul Superior, cele mai importante fabrici de cherestea se găseau la Gheorgheni, Toplița, Secu, Gălăuțaș, dar punctele de exploatare erau răspîndite pe versanții Văii Mureșului. Într-un articol publicat în ziarul *Előre*, organul săptămînal al muncitorilor socialiști din Regiunea Mureș, la 18 decembrie 1921 se arăta: „De-a lungul Văii Mureșului și în locurile apropiate 35 de fabrici de cherestea și o mulțime de joagăre produc cherestea. Iarna, în afară de acestea, sute de muncitori forestieri sînt în plin lucru la marile întreprinderi de exploatare a lemnelor de foc", și

---

[1] Fuchs Simon, *Munkásmozgalom a Maros Völgyében* București, 1975, p. 171.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

mai departe „Există uzine care lucrează zi și noapte. Sînt muncitori care lucrează în ambele schimburi ca să-și îndulcească mizeria".[4]

În orașul Gheorgheni, de exemplu, funcționau 7 fabrici mai importante de cherestea care produceau cherestea brută și lăzi, destinate în majoritate pentru export. Cele mai importante erau „Bistrița-Năsăud", „Erdő Ipar" (S.A. de Exploatări Silvice), „Frații Schmergel", „Vágó", „Aron Göttlieb", „Lövi", „Darvas".

Un rol de o deosebită importanță în organizarea și conducerea luptelor revendicative ale muncitorilor forestieri de pe Mureșul Superior l-a avut înființarea organizațiilor sindicale proprii. Astfel, încă în anul 1919, primarul orașului Gheorgheni raporta că în oraș de cîteva luni au început a se organiza sindicate muncitorești[5].

La Secu, muncitorii fabricii de cherestea de aici s-au organizat în sindicat în anul 1919, grupă sindicală care în 1922 avea deja 117 membri[6]. Tot la Secu în anul 1925 celula locală de partid avea 26 de membri iar organizația U.T.C. avea în luna mai 1925, 9 membri aleși în comitet. Trebuie să remarcăm în mod deosebit faptul, că după scindarea mișcării sindicale din 1923, organizațiile sindicale de pe teritoriul actualului județ Harghita au rămas fidele Sindicatelor Unitare conduse și îndrumate de către P.C.R.

Momentul cel mai important, însă, care a dat un nou curs și a imprimat un puternic avînt mișcării muncitorești de pe Valea Mureșului Superior, l-a constituit crearea, la 20 august 1922 a organizației locale a P.C.R. din orașul Gheorgheni.[7]

Cei peste 800 de reprezentanți ai muncitorilor, adunați în sala de teatru „Laurentzi" din Gheorgheni, au adoptat într-o atmosferă entuziastă o rezoluție care consfințea opțiunea lor politică, înființarea organizației locale a P.C.R. Iată ce se spunea în aceasta: „Adunarea de partid ținută la Gheorgheni la data de 20 august 1922, ascultînd cuvîntul delegaților partidului în problema reorganizării și adoptării unei noi tactici, constată că, față de eforturile de exploatare ale capitaliștilor, singur partidul socialist-comunist este în măsură să lupte cu succes. Drept care adunarea declară că în viitor cei prezenți aci își exprimă dorința ca să activeze sub egida și flamura Partidului Socialist-Comunist din România, și strînși uniți în acest partid, să ducă o luptă necruțătoare împotriva tuturor încercărilor și atacurilor reacționare"[8].

Acest moment a marcat ridicarea pe o treaptă calitativ superioară a mișcării muncitorești de pe întreaga Vale a Mureșului.

Perioada 1922—1930 constituie o perioadă de activitate revoluționară efervescentă, grevele și mișcările de protest ale forestierilor s-au ți-

---

[4] Előre, Tg.-Mureș, din 18 dec. 1921, articolul „De-a lungul Văii Mureșului".
[5] *Lucrări prezentate la sesiunea de comunicări consacrată semicentenarului creării P.C.R.*, M. Ciuc, 1974, vol. II, p. 155.
[6] *Ibidem.*
[7] *Világosság*, (Lumina), din 27 aug. 1922.
[8] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

nut lanț, aproape în fiecare an activitatea zecilor de fabrici de cherestea era paralizată de grevele și conflictele colective de muncă.

Principala cauză a grevelor din această perioadă o constituie intensificarea exploatării la care erau supuși muncitorii forestieri, tendința din partea patronilor de a obține profituri cît mai mari, restrîngerea drepturilor economice ale muncitorilor. Ca un leitmotiv al tuturor acestor mișcări revendicative apare cerința muncitorilor de a li se respecta dreptul de a munci numai 8 ore pe zi. Această tendință de înăsprire a exploatării reiese cu claritate din studierea contractelor colective de muncă, care se încheiau între muncitori și patronat, contracte care atestă restrîngerea necontenită a obligațiilor patronilor și creșterea în schimb a îndatoririlor muncitorilor.

Vom căuta în cele ce urmează, ca pe baza unui bogat material arhivistic, în mare parte inedit, aflat în păstrarea F.A.S. Harghita și Mureș să punctăm cîteva dintre principalele acțiuni revendicative ale forestierilor din Valea Superioară a Mureșului, acțiuni organizate, conduse și îndrumate de către P.C.R., atît direct prin celulele de partid cît și prin organizațiile sale de masă, mai ales sindicatele și organizația de tineret, U.T.C.

Primăvara anului 1923 a debutat cu puternice mișcări revendicative ale forestierilor de pe Mureșul Superior. La 26 martie 1923 primpretorul plășii Reghinul de Sus raporta prefectului Județului Mureș-Turda că la 23 martie au intrat în grevă forestierii din Răstolița, la 25 martie cei din Deda, Sălard și Lunca Bradului, iar la Topliță-Română în aceași zi au încetat lucrul muncitorii de la fabrica „Valea Mureșului", „Zenta-Roșcani". și „Frații Lamm".[9]

Autoritățile intră în alertă, iar jandarmeria primește ordin de a interzice orice fel de întruniri, să aresteze imediat „orice delegat străin (care — n.n.) ar umbla printre muncitori... să fie deținut și escortat la parchet"... să se facă patrulări dese prin raionul fabricilor" iar întrunirile muncitorilor cît ține greva sunt interzise, tot astfel și orice fel de manifestațiuni".[10]

Aceste măsuri de teroare nu intimidează pe muncitori, care la sfîrșitul lunii martie, cu ocazia tratativelor pentru încheierea noilor contracte colective, își impun punctul de vedere, cerînd un spor de salariu de 50%. Patronii refuză și oferă un spor de 20% neacceptat de muncitori, astfel că, așa cum se arată într-un raport al Inspectoratului muncii și ocrotirilor sociale Tg.-Mureș adresat prefectului județului Mureș, „în ziua de 26 martie a.c. ne-am găsit în fața unei greve generale a acestor muncitori".[11] Același raport arată că „În urma dezbaterilor care au avut loc în zilele de 11—13 aprilie, a.c. s-a stabilit textul contractului nou cu excepția punctelor privitoare la salariul minimal, la spor și sistemul de alimentare, precum și în ceia ce privește încartiruirea în caz de forță majoră. De prezent greva continuă, rezistența muncitorilor însă pare a fi

[9] *Arh. St.* Tg.-Mureș, Prefectura jud. Mureș, 1923, dos. 4, fila 21
[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pe sfîrşite, deoarece întreprinderile au început să se îngrijească de muncitori din alte părţi. Astfel încărcarea vagoanelor continuă aproape la toate fabricile interesate în conflict, iar două din ele lucrează deja cu activitate ceva mai redusă. În rezumat — greva . . . este pe sfîrşite . . ."[12]

Grevele din primăvara lui 1923 şi-au atins doar parţial scopul, muncitorii neputînd să-şi impună decît unele dintre revendicările formulate cu ocazia întocmirii contractelor colective de muncă.

Înfrîngerea acestora se datorează în mare măsură intervenţiei brutale a autorităţilor şi folosirii unor spărgători de grevă.

Cu ocazia conferinţei sindicale din 22 iulie 1923, ţinută la Tg.-Mureş, delegaţii muncitorilor forestieri şi-au expus răspicat punctul lor de vedere, atitudinea lor faţă de ofensiva patronilor. Iată ce scria în numărul său din 29 iulie 1923 ziarul *Munkás* (Muncitorul). Muncitorimea din Valea Mureşului" . . . protestează împotriva închiderii căminelor muncitoreşti, împotriva militarizării uzinelor, a brutalizărilor practicate de siguranţă, împotriva impozitelor indirecte şi extinderii administraţiei şi justiţiei militare asupra muncitorilor, împotriva arestării nejustificate pe timp de săptămîni sau luni a muncitorilor . . . interzicerii adunărilor muncitoreşti, împotriva confiscării ziarelor muncitoreşti şi desfiinţării lor de către autorităţile administraţiei publice, ca şi împotriva privaţiunii muncitorilor de drepturile lor politice şi aşezarea lor sub tutela patronilor".[13] În continuare acelaşi ziar scria „Această luare de atitudine a muncitorilor din Valea Mureşului izvorăşte din analiza clară a situaţiei. Proletariatul din întreaga României trebuie să-şi însuşească aceste propuneri şi revendicări".

Un alt moment de efervescenţă a mişcării revendicative a forestierilor de pe Mureşul Superior l-a constituit primăvara anului 1925.

Principala cauză a grevelor din această perioadă a fost neacceptarea de către patroni a revendicărilor muncitorilor de a obţine ziua de muncă de 8 ore şi mărirea salariilor, revendicări formulate cu ocazia tratativelor duse între patronat şi muncitori, în vederea încheierii noilor contracte colective de muncă.

În fabricile din Gheorgheni şi anume „Bistriţa-Năsăud", „S.A. de Exploatări Silvice", „Fraţii Schmergel", greva a izbucnit aproape simultan, la începutul lunii martie. Un document revelator în acest sens este declaraţia din 8 martie a directorului fabricii „S.A. de Exploatări Silvice", care arată că: „Contractele colective cu muncitorii expirînd, am intrat în înţelegere cu muncitorii pentru reînnoirea contractului. Muncitorii au avut pretenţiunea de a rămîne cu ziua de lucru de 8 ore şi cu ridicarea salariului vechi. Noi patronii însă neputînd primi alte condiţiuni decît ca pe lîngă vechiul salar să se lucreze 10 ore pe zi, muncitorii n-au primit şi astfel fabricile au stat".[14] De asemenea au încetat lucrul şi muncitorii

---

[12] *Ibidem.*

[13] *Munkás* — din 29 iulie 1923.

[14] *Arh. St.* M. Ciuc, Fond 25 Judecătoria Gheorgheni, dos. penal. nr. 2527/1925, file 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

de la celelalte fabrici de cherestea din Gheorgheni, cerînd și ei ziua de lucru de 8 ore și mărirea salariilor. La 20 martie 1925, așa cum reiese dintr-un raport al poliției din Gheorgheni, „... Fabricile Bistrița-Năsăud, Erdőipar adică S.A. de Exploatări Silvice și Frații Schmergel încă n-au putut intra în funcțiune de oarece muncitorii sindicaliști care nu voesc să reia lucrul cu 10 ore pe zi fac agitațiuni în mod secret pe toate căile și împiedică pe muncitorii noi sosiți din orice parte ca să intre în lucru, sau chiar dacă au intrat îi determină să părăsească lucrul ..."[15]

Încercarea patronilor de a aduce spărgători de grevă a fost zădărnicită de către greviști, care, așa cum se arată în raportul citat anterior, se postează „în anumite puncte de pe drumurile care vin de la Lăzarea, Joseni, Ciumani și Valea Strîmbă și dacă întîlnesc muncitori, îi luminează după cum le convine și îi trimite înapoi. Tot așa în stația Gheorgheni și cele vecine și dacă vin grupuri de muncitori la fel procedează și față de ei".[16]

Greva era condusă de un comitet format din 23 de membri, cum rezultă din raportul citat mai sus, muncitori sindicaliști, mulți dintre ei membri de partid.

Pentru a înăbuși greva, autoritățile preconizau „o procedură excepțională față de acești agitatori, pentru reprimarea acestei stări".[17]

Concomitent cu greva forestierilor de la fabricile din Gheorgheni a izbucnit greva de la fabrica de cherestea din Secu. La 28 februarie 1925 au expirat contractele colective, iar în noile contracte propuse de patroni se impunea ziua de muncă de 10 ore, fapt care i-a nemulțumit pe muncitori și i-a determinat să intre în grevă la data de 1 martie 1925.

La 5 martie directorul fabricii a convocat pe toți muncitorii punîndu-le în vedere „ca să intre în lucru cu condițiile puse în contract de 10 ore sau să părăsească localul și teritoriul fabricei; muncitorii s-au opus și făcînd și întruniri au amenințat pe directorul firmei"[18] declară prim-pretorul plasei Tulgheș organelor de represiune trimise spre a evacua pe muncitorii greviști din locuințele fabricii.

Greva continuă, iar la 23 martie prim-pretorul plasei Tulgheș îi convoacă din nou pe greviști, punîndu-le în vedere că în termen de 8 zile să reînceapă lucrul sau să părăsească teritoriul fabricii. Muncitorii refuză categoric, astfel că autoritățile recurg la un text de lege din 1884 declarîndu-i „Oameni periculoși" pe greviști, dar aceștia în ziua de 30 martie „au luat-o (hotărîrea — n.n.) la cunoștință însă au refuzat în scris preluarea hotărîrei".

---

[15] *Ibidem*, fila 5
[16] *Ibidem*
[17] *Ibidem*, dos. nr. 3, fila 5
[18] *Ibidem*, dos. nr. 2, fila 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

La 1 aprilie prim-pretorul, împreună cu un grup de 13 jandarmi, se deplasează la Secu pentru a-i evacua pe greviști din locuințele fabricii. Dar, aceștia se opun cu îndîrjire, au loc ciocniri între jandarmi și greviști soldate cu cîțiva răniți, iar încercarea de evacuare cu forța nu a reușit.

Iată ce scria despre acest incident ziarul *Lemnarul* din 1 mai 1925 „În Secopatac (Secu — n.n.) unde familiile muncitorești au îndrăznit să protesteze contra evacuărilor ... subprefectul (de fapt prim-pretorul — n.n.) a comandat asalt cu baioneta și «Foc». Rezultatul a fost că patru femei au fost rănite".

După aproape zece săptămîni greva a putut fi înfrîntă datorită faptului că rezervele de bani și alimente ale greviștilor s-au terminat, familiile acestora fiind amenințate de spectrul foamei.

În același timp cu grevele de la Gheorgheni și Secu au loc puternice mișcări revendicative și la fabricile de cherestea din Topliță și anume la fabrica „Valea Mureșului" și la cea de la Călimănel — Topliță aparținînd firmei „Zenta — Roșcani".

Și aici scînteia care a dus la izbucnirea grevei a constituit-o problema noului contract colectiv pe care patronii încercau să-l impună muncitorilor. Muncitorii cereau recunoașterea zilei de muncă de 8 ore, creșterea salariilor cu 15%, plata regulată a salariilor, reprimirea muncitorilor concediați. După cîteva zile de grevă, în care încercarea patronilor de a aduce spărgători de grevă sau de a scoate la lucru personalul administrativ a dat greș, s-a ajuns la un compromis între greviști și patroni și anume acordarea unui spor de salariu de 12,5% în condițiile zilei de muncă de 10 ore.[19]

Semnificativ pentru situația forestierilor de pe Valea Mureșului este articolul „Valea Mureșului supusă de jandarmi" publicat în ziarul *Munkásélet* (Viața muncitorească), din 26 decembrie 1926, în care se arată că: „În Valea Mureșului domnește cea mai cruntă exploatare și ziua de muncă de 10—12 ore. Dacă cineva încearcă să-și ridice glasul împotriva acestei stări de lucru, acela este răsplătit cu concedierea și cu bastonul de cauciuc". În continuare articolul prezintă cazul unui muncitor din Gheorgheni, membru de sindicat. „El, deoarece a avut curajul să vorbească despre constituirea grupei (sindicale — n.n.) locale, a fost concediat. A plecat la Topliță, unde datorită baronilor lemnului, a fost arestat. Găsindu-se asupra lui carnetul de membru sindicalist l-au acuzat că se află în călătorie de propagandă". Pentru aceasta a fost arestat și transportat la Siguranța din Tg.-Mureș, dar neputîndu-i-se aduce nici o acuzație, a fost în cele din urmă eliberat.

Iată prin ce mijloace de intimidare încercau autoritățile să stăvilească lupta forestierilor pentru condiții mai umane de muncă și de trai. Totuși aceste măsuri de teroare nu i-au intimidat pe forestieri, mărturie

[19] *Loc. cit.*, p. 95

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

stau amplele mișcări revendicative din anul 1929, moment de vîrf al luptei greviste a acestui detașament numeros al clasei muncitoare din România interbelică.

Vom puncta în încheiere cîteva dintre aceste acțiuni greviste, oglindite de documentele vremii.

La 22 aprilie 1929 Siguranța din Tg.-Mureș, raporta prefectului județului Mureș că „muncitorii de la fabrica de cherestea «Zenta — Roșcani» din cătunul Călimănel au declarat în ziua de 21 aprilie a.c. grevă. Numărul greviștilor este de 129 persoane".[20]

La 23 aprilie 1929 comandantul Companiei de jandarmi Mureș informa prefectul județului despre faptul că „în urma tratativelor urmate între patroni și lucrătorii din fabricile de pe Valea Mureșului, luni 22 l.c. ora 18, muncitorii de la fabrica Gălăuțaș au declarat grevă".[21]

În luna mai, forestierii din Topliță peste 700 la număr, au intrat în grevă, autoritățile fiind neputincioase în fața acestora. Intenția patronilor de a angaja spărgători de grevă a fost zădărnicită de muncitorii organizați[22] Buna organizare a grevei este dovedită și de faptul că muncitorii din Gălăuțaș intenționau a veni în sprijinul celor din Topliță, fapt pentru care poliția din Topliță solicită sprijinul Prefecturii județului Mureș, lucru consemnat de un raport adresat în acest sens Prefecturii în care se spune: „cu onoare vă rugăm să binevoiți a lua măsuri de urgență să primim un ajutor de forță, întrucît noi cu un număr de 18 sergenți nu am fi suficienți la împiedicarea unei eventuale ciocniri"[23].

Amploarea grevei este dovedită și de faptul că însuși ministrul de interne Vaida-Voievod este înștiințat de către prefectul județului Mureș printr-o telegramă în care se arată măsurile represive care s-au luat pentru înăbușirea grevei și anume „am intervenit la Divizia 20 din localitate spre a trimite urgent la Topliță un detașament de două plutoane pentru restabilirea ordinei și liniștei turburată (turbată în text — n.n.) de muncitorii greviști de la fabricile locale, care refuză a se supune ordinelor date de parchet și poliția locală . . ."[24]

Toate aceste mărturii documentare au demonstrat o dată în plus forța combativă a clasei muncitoare care, unită în jurul partidului, condusă și îndrumată de membrii de partid și sindicat, au ținut sus steagul luptelor revoluționare pentru o viață mai bună, mai demnă.

Indiferent de naționalitate, muncitorii români și maghiari din județul nostru au luptat pentru o cauză comună, consfințind astfel bunele și frumoasele tradiții de viață și luptă comună de-a lungul secolelor a celor ce trăiesc și muncesc pe aceste frumoase meleaguri harghitene.

---

[20] *Arh. St.*, Tg.-Mureș, Prefectura jud. Mureș, 1929, nr. 5622, fila 1
[21] *Ibidem*, fila 4
[22] *Ibidem*, fila 10
[23] *Ibidem*
[24] *Ibidem*, fila 21

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

DIE STREIKKÄMPFE DER FORSTARBEITER DES HÖHEREN MURESTALES AUS DEM DRITTEN JAHRZEHNT DES 20. JAHRHUNDERTS (1922–1929)

(Zusammenfassung)

Auf Grund der im grössten Teil noch nicht veröffentlichten archivalischen Stoff, die sich in den Staatlichen Archiven in M. Ciuc und Tg.-Mureş befinden, beabsichtigt die Abhandlung die Streikkämpfe der Forstarbeiter, dieses starken Detachaments der rumänischen Arbeiterklasse zwischen den zwei Weltkriegen aus dem höheren Mureştal hervorzuheben.

Der Verfasser hebt die Bedeutung der gewerkschaftlichen Organisierung hervor, und hauptsächlich den wichtigsten Moment, der Arbeiterbewegung dieses Gebiets einen starken Schwung gegeben hat, die Erschaffung der örtlichen Organisation der R.K.P. in der Stadt Gheorgheni am 20. August 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

PRELUCRAREA LEMNULUI LA REGHIN PE NOI TREPTE DE AFIRMARE

NICOLAE D. PETRA

I. INTRODUCERE

Activitățile de exploatare și prelucrare a lemnului au reprezentat o prezență permanentă de-a lungul celor aproape 760 de ani de existență documentară a orașului Reghin.

„Poziția de răscruce dintre munți și cîmpie, la intersecția drumurilor spre Tg.-Mureș, Toplița, Bistrița Valea Gurghiului și Sovata, la confluența Mureșului cu Gurghiul, a favorizat în Reghin secole de-a rîndul schimbul de produse ale micilor meșteșugari cu restul producătorilor"[1] din zonele învecinate atît de la munte cît și din Cîmpia Transilvaniei, precum și cu negustorii din provincii mai îndepărtate.

Pînă la mijlocul secolului al 18-lea principalele produse lemnoase valorificate pe piața orașului constau în: lemn de foc, șindrilă (draniță), căpriori pentru acoperișuri, grinzi cioplite din rășinoase, produse de dogărie, produse de rotărie, furci și greble din lemn, cozi de unelte, cît și cherestea produsă la joagărele acționate de apa rîurilor și pîraielor de munte. Gama produselor din lemn se lărgește mereu după nevoile cumpărătorilor și astfel la mijlocul secolului al 19-lea găsim noi produse ca: mobilier țărănesc, lăzi de zestre, uși, ferestre, dulapuri, rafturi, scaune, vești pentru site, butuci de roți, spițe și obezi, căzi, butoaie etc.

Cererea crescîndă de produse finite din lemn realizate de meșteșugari a permis revoluției industriale o mai rapidă afirmare în industria lemnului, începînd cu instalarea primelor gatere mecanice acționate de apă pentru transformarea buștenilor în cherestea și apoi prelucrarea în produse utile.

„Pînă la primul război mondial industria lemnului era reprezentată mai ales de fabrici de cherestea..."[2], produsele finite din lemn erau realizate în exclusivitate prin atelierele meșteșugărești iar „în anul 1919 se înființează pe lîngă Fabrica de cherestea Ierbuș un atelier de tîmplărie

---

[1] N. D. Petra, M. Szabó, *Un secol de prelucrare industrială a lemnului la Reghin (1873—1973)*, manuscris la Biblioteca orășenească, p. 15

[2] M. Suder, *Economia forestieră în România*, București, 1967, p. 4

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

care producea uşi-ferestre, constituind nucleul viitoarelor secţii de produse finite . . . "[3]

După refacerea fabricilor distruse în cel de-al 2-lea război mondial de trupele horthyste şi hitleriste în retragere s-a reînceput cu avînt activitatea industrială, iar după naţionalizarea de la 11 iunie 1948, prin concentrarea prelucrării industriale a lemnului într-o singură unitate industrială Întreprinderea pentru Exploatarea şi Industrializarea Lemnului Reghin, azi IPEIL, s-a trecut la dezvoltarea industriei de produse finite din lemn. Creşterea bazei materiale în cei peste 40 ani de economie planificată a permis oamenilor muncii din oraş să realizeze produse cu renume ce poartă faima muncii înfrăţite peste mări şi ţări.

Cele mai reprezentative produse ale industriei de prelucrare a lemnului din Reghin sînt: viorile, chitarele, balalaicile, ambarcaţiunile pentru sport, ambarcaţiunile pentru agrement, schiurile, rachetele de tenis, aparatele de gimnastică, mobilierul din răşinoase, cherestea de rezonanţă etc., produse cunoscute în peste 50 de ţări ale lumii de pe toate continentele.

Etapa pe care o parcurgem, jalonată de istoricele hotărîri ale celui de-al XIII-lea Congres al partidului nostru solicită ordonarea activităţilor şi acţionarea în direcţia atingerii unui nivel superior de valorificare a resurselor materiale şi umane de care se dispune, etapă calitativ superioară de folosire intensivă a dotărilor şi de creştere a eficienţei economice pentru atingerea unui nivel superior de viaţă.

II. ISTORICUL PRELUCRĂRII INDUSTRIALE A LEMNULUI ÎN ORAŞ

Pînă în deceniul al VIII-lea al secolului trecut în Transilvania şi în jurul oraşului Reghin, pădurile erau tăiate de către posesorii acestora, în primul rînd pentru lemnul de foc şi numai în al doilea rînd pentru vînzarea pe piaţă în vederea procurării altor mărfuri necesare sau pentru diferite utilizări gospodăreşti. Restul pădurilor erau folosite direct ca terenuri de păşunat şi pentru vînătoare. Succesiv marea majoritate a masivelor împădurite au fost exploatate intensiv, depăşind posibilităţile de creştere ale pădurilor.

Redăm cuvintele deosebit de frumoase ale scriitorului Alexandru Vlahuţă privind importanţa pădurilor în viaţa oamenilor, cuvinte al căror sens profund abia acum îl înţelegem: „Arborii sînt tăcuţii, puternicii şi blagosloviţii noştrii prieteni. Ei sorb reveneala din pămînt pentru a ne-o da vara şi adună căldura de la soare, pentru a ne-o da iarna. Ei curăţă aerul stropindu-l prin frunzele lor cu apa pe care o trag de la adîncimi considerabile, prin viţele rădăcinilor. Ei cumpănesc mînia vînturilor şi reglează schimbările atmosferei, avînd chemarea şi putinţa de a vorbi cu norii despre nevoile pămîntului. Ei înfrînează prăpăstioasa nă-

[3] N. Petra, *Un secol de prelucrare industrială a lemnului la Reghin, în industria Lemnului, Bucureşti, 5/1974, p. 167.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

vală a puhoaielor pe care le sparg şi le îmblînzesc, ei împiedică măcinarea munţilor şi ruperea dealurilor, ei leagă tăria întunericului de jos cu binecuvîntarea luminei de sus, ei sînt sănătatea şi îmbelşugarea, mîndria şi sărbătoarea pămîntului. Pădurea e cel dintîi templu şi va fi cel din urmă refugiu al omenirii"[4].

La început exploatarea lemnului se făcea pentru construcţiile gospodăreşti (case, grajduri, coteţe, magazii, garduri, poduri), obiecte casnice şi pentru încălzirea locuinţelor şi mai puţin pentru vînzare. Fiecare gospodărie găsea cu uşurinţă materialul lemnos, de care avea nevoie, din pădurile deţinute de fiecare comună. Marea majoritate a masivelor păduroase de pe valea Gurghiului erau proprietate de stat.

După anul 1848 comerţul cu lemn de construcţie s-a intensificat iar lemnul de răşinoase era adus cu plutele pe Mureş şi pe Gurghiu sub forma buştenilor, sau era transportat cu căruţele sub formă de cherestea, grinzi, căpriori, lobde pentru doage, pentru rotărie, sau pentru foc şi vîndut în comunele de la cîmpie. Aceleaşi produse din lemn erau întîlnite la tîrgurile din Reghin, Teaca, Rîciu, Band, Tg.-Mureş etc. unde săptămînal produsele erau vîndute sau schimbate pe cereale sau pe alte mărfuri ale meşteşugarilor.

Exploatarea lemnului de fag — considerat ca lemn puţin valoros — se făcea pentru obiecte de rotărie ca: spiţe, obezi, butuci, dar mai ales pentru foc. Pe măsura sporirii consumului de lemn necesar populaţiei, pădurile din apropierea localităţilor s-au redus mult, cedînd locul terenurilor pentru culturile agricole.

Consumul de lemn continuă să crească, extinzîndu-se exploatările forestiere pe toate văile uşor accesibile pentru mijloacele de transport specifice fiecărei zone; tăierile neraţionale nefiind urmate şi de reîmpădurirea suprafeţelor defrişate şi astfel, distanţele dintre locul de consum şi masivele păduroase au devenit din ce în ce mai mari. Se simţea necesitatea folosirii unor noi mijloace de transport care să rezolve eficient cererile de satisfacere la distanţe mari a nevoilor de produse lemnoase. Aşa s-a introdus tehnica plutăritului prin care au fost transportate pe Mureş şi pe Gurghiu uriaşe cantităţi de buşteni de răşinoase.

Rolul însemnat în exploatarea şi apoi în dezvoltarea industriei de prelucrare a lemnului l-a avut Societatea de plutărit din Reghin „Flosskompanie"[5], societate anonimă finanţată de o serie de comercianţi şi meşteşugari din oraş.

Pentru a asigura valorificarea lemnului din pădurile de pe valea Gurghiului, statul face între anii 1870—1873 cheltuieli cu amenajarea rîului pentru plutărit, începînd de la Lăpuşna pînă la Ierbuş (cartier al oraşului Reghin), unde funcţionează azi atît Întreprinderea de Prelucrare a Lemnului, cît şi Întreprinderea Forestieră pentru Exploatare şi Transport.

---

[4] A. G. Gociman, *Industria şi comerţul lemnului în Basinul Mureşului Superior*. Cluj, 1929, p. 116.
[5] A. G. Gociman, *Op. cit.* p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În ziua de 6 aprilie 1873 a sosit în Ierbuş prima plută cu buşteni pentru prelucrat, care a străbătut distanţa Lăpuşna — Reghin (42 km) în 24 ore. Această plută, numită „uriaşă" era compusă din 320 trunchiuri de molid, în volum de 720 mc., ordonată în 36 tăblii legate una după alta cu gînjuri de alun. Iniţial pentru formarea şi conducerea plutelor au fost aduşi specialişti italieni şi germani, tehnică însuşită rapid de către locuitorii comunelor Hodac, Ibăneşti şi Caşva[6].

Prima plută uriaşă a sosit în Depozitul Ierbuş cu raportul Ocolului Silvic Gurghiu nr. 1988/6 aprilie 1873,[7] urmînd ca buştenii să fie prelucraţi în cherestea.

Prelucrarea industrială a lemnului în oraş este atestată şi de adresa Ocolului Silvic Gurghiu nr. 2029/1873.

„Societatea de plutărit (Flosskompanie) construieşte în 1872 pe Gurghiu, pe locul lui Macskássy în Ierbuş, unde este astăzi moara . . ."[8] (de lîngă I.P.M. Sport) un puternic fierăstrău modernizat, acţionat de apă, avînd două gatere „Lang" instalaţie care a început să producă în anul 1873.

Informaţiile de mai sus sînt primele ştiri de atestare a prelucrării industriale a lemnului în oraş, iar Întreprinderea de Prelucrare şi Industrializare a Lemnului Reghin este urmaşa acestor unităţi premergătoare, deoarece ea a preluat la naţionalizare patrimoniul societăţilor anonime „FORESTA", „TRANSILVANIA" şi „REGHINUL" şi continuă activitatea de transformare a lemnului în produse finite prin prelucrarea industrială.

Unităţile industriale de prelucrare a lemnului care au funcţionat în oraş înainte de naţionalizare au fost următoarele:

1. *Ferăstrăul de apă din Ierbuş (1873—1888),* al „Societăţii de plutărit" acţionat de apele Gurghiului, avea două gatere, unul de 24 şi al doilea de 36 ţoli. Anual se produceau peste 12 mii mc. cherestea răşinoase din buştenii transportaţi cu plutele, iar cheresteaua rezultată se vindea pe piaţa oraşului, apoi la Teaca, Rîciu, Band, sau era trimisă cu plutele spre Tg.-Mureş, Luduş, Deva, Lipova, Arad, Szeged etc. În 1888 unitatea îşi încetează activitatea, instalaţiile au fost cumpărate de stat, demontate şi instalate în Fabrica de cherestea răşinoase de pe actualul teritoriu al I.P.L., prima fabrică de cherestea a statului în oraş.

2. *Firma „Schwartz Mendel"* (1879—1930) a construit în 1879, între Reghin şi Suseni, pe malul Mureşului, un fierăstrău acţionat de o turbină hidraulică de 60 CP, care acţiona două gatere tip „Pini & Kay" de 24 şi respectiv de 36 ţoli, două fieerăstraie circulare şi o maşină de rindeluit tip „Kirchner".

3. *Firma „John Müller"* (1880—1922) a folosit pentru prima dată forţa aburului în acţionarea utilajelor de prelucrarea lemnului în oraş. Amplasarea acestei firme la peste 3 km de Mureş, pe vechiul drum spre Dedrad a defavorizat-o, întrucît întregul volum de buşteni trebuia trans-

---

[6] *Idem*, p. 109.
[7] N. D. Petra şi M. Szabó, *op. cit.*, p. 25
[8] Aurel G. Gociman, *op. cit.*, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

portat cu căruţele. Dotată cu două gatere, lucrînd într-un schimb, nu a avut o activitate prea prosperă, deoarece în cei 42 de ani de existenţă nu a înregistrat nici o dezvoltare a bazei sale de producţie. În 1922 se desfiinţează şi îşi vinde maşinile S.A. „Industria Lemnară" (HIAG).

4. *Fabrica de cherestea răşinoase Ierbuş* (1888—1927), aparţinînd statului, cumpără cele două gatere de la „Societatea de plutărit" ce au fost demontate. Pe actualul teritoriu al I.P.L. Reghin este construită fabrica de cherestea răşinoase acţionată de o maşină cu aburi. Coşul de cărămidă al centralei termice, care producea aburul necesar maşinei de forţă, construit în 1890, se vede şi astăzi. Este prima fabrică de stat din Bazinul Mureşului superior care a folosit forţa aburului pentru producerea cherestelei rezultată din buşteni sosiţi cu plutele pe Gurghiu.

Principalele instalaţii de început ale fabricii au fost:

— o maşină cu abur tip „Mayer" de 100 CP;

— trei gatere „Lang" de 18, 24 şi 36 ţoli;

— două fierăstraie circulare de spintecat.

Statul arendează pe 10 ani aceeastă fabrică firmei „Bayersdorf & Biach" şi îi vinde buştenii necesari, aduşi cu plutele pe Gurghiu direct în depozitul unităţii. În 1927 îşi încetează activitatea prin trecerea gaterelor şi instalaţiilor la Fabrica de cherestea fag, iar plutăritul este înlocuit de transportul pe Calea Ferată Silvică Gurghiu.

5. *„Societatea de plutărit" şi Concernul „Foresta"* (1895—1948). În anul 1895 „Societatea de plutărit" începe construcţia unei fabrici de cherestea la confluenţa Mureşului cu Gurghiul (pe actualul teritoriu al I.U.P.S. Reghin), întreprindere care intră în funcţiune în 1898. Dotarea iniţială a acestei unităţi era următoarea:

— o maşină cu aburi de 220 CP;

— două gatere „Nikolson" şi patru fierăstraie circulare de spintecat. Anual, cu aceste instalaţii, s-au prelucrat în cherestea peste 32 mii mc. buşteni de răşinoase.

În anul 1910 „Societatea de plutărit" vinde fabrica firmei „Goldfinger & Teplanszki", care o reconstruieşte şi apoi o pune în funcţiune sub denumirea de „Societatea Anonimă pentru Comerţul cu Lemn Reghinul-Săsesc" (Concernul „Foresta").

Modernizarea acestei fabrici a reprezentat de fapt înlocuirea transmisiei principale centralizate de la maşina de forţă prin motoare electrice individuale pentru fiecare utilaj. Acţiunea individuală a maşinilor folosind energia electrică s-a extins şi la acţionarea vagoneţilor în depozitul de buşteni şi în depozitul de cherestea, după sistemul tramvaielor, cît şi la acţionarea unei puternice macarale, care descărca deodată un vagon de buşteni de răşinoase de pe „trucurile" căii ferate normale. În acest fel, această unitate reprezintă prima fabrică de prelucrare a lemnului din bazinul Mureşului Superior care a utilizat pe scară largă energia electrică la acţionarea individuală a utilajelor tehnologice şi de transport interior.

Unitatea a fost foarte raţional concepută, la acea dată, excepţional de economic amplasată, cu acces direct la rîurile Mureş şi Gurghiu, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

300 m distanţă de staţia de cale ferată normală, lîngă şoseaua urbană. Fabrica s-a extins la 12 gatere şi a debitat buştenii proveniţi de pe valea Mureşului, mai ales de la Răstoliţa şi Lunca Bradului, dezgolind, în cei 50 de ani de activitate, renumitele masive muntoase cu păduri falnice de molid din zona amintită.

6. *Fabrica de cherestea fag a statului din Ierbuş* (1905).

În anul 1905 (pe actualul teritoriu al secţiei pentru debitarea cherestelei din I.P.L. Reghin) firma „Goldfinger & Teplanszki" a construit o fabrică de cherestea pentru prelucrarea buştenilor de fag ce erau transportaţi pe linia ferată îngustă de pe Valea Gurghiului, urmînd ca această firmă să o exploateze timp de 10 ani, după care să treacă în patrimoniul statului, pe al cărui teritoriu era construită.

Fabrica dispunea de o puternică maşină de aburi de 980 CP şi acţiona 9 gatere cu o deschidere totală de 234 ţoli, precum şi un număr de 32 circulare. Această dotare i-a permis o prelucrare raţională a buştenilor de fag. Cheresteaua rezultată se aburea şi se exporta pentru sculptură, mobilier, cozi pentru umbrele etc. Debitarea buştenilor de fag se realiza după o tehnologie avansată pentru acei ani, valorificînd lemnul în produse destinate exportului, cu excepţia deşeurilor folosite la maşina de forţă drept combustibil. Astfel în anul 1908 la Expoziţia Mondială de la Londra, fabrica a prezentat o serie de mostre din produsele ce le realiza şi a făcut următoarele oferte:[9]

— 4000 mc cherestea aburită de 2 m lungime şi 27—35 cm lăţime;
— 300 mc dulapi fag aburiţi de 100 mm grosime;
— 200 mc scînduri de fag aburite, pentru ornamentaţii;
— 3000 mc parchete din cherestea fag;
— 1500 mc leţuri de fag pentru mobilier;
— 100 mc leţuri pentru cozi de umbrele etc.

În anul 1917 această fabrică a fost preluată în administrarea statului. După această dată existau deci două fabrici de cherestea ale statului (una de răşinoase şi alta de fag) la o distanţă de 300 m una de cealaltă. După anul 1920 administraţia comună a celor două unităţi a hotărît unificarea lor într-o singură fabrică de cherestea, în cadrul Fabricii de cherestea fag. În acest fel succesiv fabrica de cherestea răşinoase a fost transferată prin demontarea gaterelor şi a maşinii de forţă, mutîndu-se efectiv şi unificîndu-se într-o singură fabrică de cherestea, proces terminat în 1927. Fabrica de cherestea fag a constituit nucleul I.P.L. Reghin.

Anul 1919 marchează înfiinţarea unui atelier de tîmplărie necesar întreţinerii fabricii, profilat pe producţia de uşi-ferestre. Producţia acestui atelier a crescut rapid şi s-a diversificat, astfel că în 1920 s-au livrat numai pentru Dobrogea peste 3500 uşi-ferestre, proces care a atras un număr mare de tîmplari, bine calificaţi, la realizarea acestei producţii pretenţioase.

---

[9] **Aurel G. Gociman**, *op. cit.*, p. 124

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În anul 1925 la producţia de cherestea a ţării noastre, care era de 3 milioane mc[10] „Fabrica de cherestea Ierbuş" contribuia cu 5,3%, avînd o producţie anuală de peste 160 mii mc, din care 50% lua drumul exportului. Din totalul exportului 40% mergea spre Ungaria şi 60% spre Orient, inclusiv ţările mediteraniene, prin porturile Galaţi şi Constanţa[11] beneficiarii principali fiind Grecia, Egiptul, Turcia, Anglia etc.

În anul 1928 are loc trecerea la selecţionarea buştenilor de rezonanţă din pădurile văii Gurghiului, în vederea asigurării materiei prime necesare industriei aviatice din ţară .

În perioada 1940—1944 nu au avut loc dezvoltări sau dotări semnificative în această fabrică, iar în septembrie 1944 fabrica este aruncată în aer şi incendiată de armatele hitleristo-horthyste în retragere.

Hala de gatere şi restul fabricii, complet distruse, au fost refăcute treptat pe vechile fundaţii pentru a cîştiga timp şi a economisi, suplinind lipsa unor materiale deficitare. Efortul depus, pentru refacerea din cenuşă, de colectivul de muncitori a fost uriaş, iar după zile şi nopţi de trudă şi de sacrificii, fără retribuţie, cu mijloacele şi resursele locale, cu elan şi inventivitate, s-a reuşit repararea cazanelor, s-a instalat o locomobilă, iar în luna noiembrie primul gater funcţiona sub un acoperiş provizoriu. De la Fabrica de cărămizi din Tg.-Mureş a fost adusă cu căruţele o maşină de forţă şi la 1 mai 1945 funcţionau două gatere, două fierăstraie circulare, instalaţii care au constituit elementele de temelie pentru refacerea întregii fabrici şi a distrugerilor provocate de război în oraş şi în împrejurimi.

Ziarul *Ardealul Nou* din 9 mai 1945 scria: „O activitate rodnică se desfăşoară în unităţile economice. Cele mai mari eforturi se depun la Ierbuş, unde la chemarea organizaţiei locale a partidului (PCR), muncitorii refac complet întreprinderea, instalează noi utilaje, îşi organizează munca în brigăzi şi echipe, se întrec cu elan pentru a da produse tot mai multe şi de bună calitate".

De 1 mai 1948 ia fiinţă Regia pentru Exploatarea şi Industrializarea Lemnului (REIL) Tg.-Mureş, în cadrul căreia Fabrica de cherestea Ierbuş funcţiona ca Unitatea nr. 14 REIL IERBUŞ, denumire care s-a păstrat pînă la 1 septembrie 1948, urmată de IPEIL.

7. *Societatea Anonimă „Industria Lemnară" Reghin* (1922—1926) (Holzindustrie A.G. — HIAG)

Întreprinderea funcţionează timp de patru ani, avînd un capital iniţial de 2500 mii lei. A cumpărat maşinile firmei John Müller şi construieşte lîngă Mureş, unde este astăzi Liceul Industrial nr. 1 al I.M. Republica o fabrică înzestrată cu:

— o maşină cu aburi de 120 CP;

— un gater de 18 ţoli sistem Brűn-Kőnigsfeld;

[10] N. D. Petra şi M. Szabó, *op. cit.*, p. 53

[11] A. G. Gociman, *op. cit.*, p. 328

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— trei fierăstraie circulare;
— două maşini de rindeluit Kirchner.

Societatea se transformă şi funcţionează în continuare sub numele de S.A. Transilvania.

8. *Firma Lehel & Diamanstein* (1922—1932).

În 1922 Lehel & Comp. înfiinţează pe actuala amplasare a ILEFOR-ului din strada Gării o mică fabricuţă de prelucrarea buştenilor de rezonanţă în părţi de instrumente muzicale, jaluzele, sîrmă (fire) de lemn, cherestea rezonanţă pentru piane etc. Dispunea de 6 muncitori calificaţi şi de 6 necalificaţi. Din 1927 s-a asociat cu Diamanstein, deoarece foştii asociaţi şi-au retras capitalurile. În 1931 îşi modifică profilurile trecînd la producţia de ambarcaţiuni sportive şi agrement.

9. *S.A. Transilvania* (1926—1948) continuă activitatea S.A. Industria Lemnară HIAG, cu tendinţă de profilare pe valorificarea mai judicioasă a lemnului, dar nu a găsit muncitori calificaţi. În 1928 înfiinţează o secţie de lăzi răşinoase, iar din 1930 produce şi cherestea de rezonanţă.

10. *S.A. Concordia, fabrică de mobilă* (1924—1926) Principalul acţionar era Szabó Adalbert, iar capacitatea anuală a fost de circa 200 garnituri de mobilier furniruit şi lustruit. Din lipsă de comenzi a mai executat şi uşi-ferestre, după care dă faliment. Era amplasată lîngă spital.

11. *Atelierul de tîmplărie şi mobilă Schneidhoffer & Schön* a funcţionat între 1928—1949 cu un număr de 10 muncitori. A produs mobilier la comandă şi obiecte tîmplăreşti. Sediul era pe strada Mihai Viteazul, lîngă I.A.S.

12. *Fabrica de ambarcaţiuni S.A.R. Nautica* (1932—1940).

Pe terenul deţinut de firma Lehel & Diamanstein se instalează noua societate, avînd ca profil producerea ambarcaţiunilor din lemn de rezonanţă pentru sport, agrement şi utilitare. Producţia anuală era de circa 100 ambarcaţiuni, unele deosebit de complexe ca şalupe de 12 to şi 16 metri lungime cu 2 motoare à 340 CP fiecare. Unitatea avea şi un atelier de lăcătuşerie pentru realizarea accesoriilor metalice şi montarea motoarelor. În unele perioade au fost realizate articole de sport ca: schiuri din frasin, rachete de tenis, beţe schi etc.

13. *S.A.R. Reghinul* (1945—1948) a funcţionat pe teritoriul fostei turnătorii a concernului Foresta din strada Muncitorilor, azi secţie a IFET-ului Reghin. Prelucrează iniţial buştenii rămaşi din timpul războiului, selectînd buştenii de rezonanţă pe care îi transformă în cherestea rezonanţă, părţi de instrumente muzicale, cît şi în sîrmă (fire) de lemn pentru jaluzele.

III. SITUAŢIA INDUSTRIEI LEMNULUI DIN ORAŞ LA NAŢIONALIZARE (1948)

Naţionalizarea de la 11 iunie 1948 a desăvîrşit procesul de concentrare a industriei de prelucrare a lemnului în Reghin prin trecerea în patrimoniul statului a fabricilor particulare la Fabrica de cherestea Ierbuş, unitate care a preluat patrimoniul următoarelor unităţi:

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— Fabrica de cherestea FORESTA (societate româno-italiană);
— Fabrica de cherestea S.A. TRANSILVANIA, cu capital autohton;
— Fabrica de cherestea S.A.R. REGHINUL, cu capital autohton.

După naţionalizare, în judeţ ia fiinţă Regia de Exploatare şi Industrializare a Lemnului (REIL) Tg.-Mureş, în cadrul căreia funcţiona la Reghin: REIL Unitatea nr. 14. La 1 septembrie 1948 REIL-ul îşi schimbă denumirea în Întreprinderea Pentru Exploatarea şi Industrializarea Lemnului (I.P.E.I.L.) Tg.-Mureş, avînd în subordine şi I.P.E.I.L-ul Reghin.

Naţionalizarea a redimensionat capacităţile de producţie din ramura prelucrării lemnului în oraş în conformitate cu nevoile economiei socialiste, rezolvînd concentrarea industriei din această ramură în I.P.E.I.L. Reghin, urmînd ca industria locală reprezentată de ILEFOR şi unităţile cooperatiste să asigure deservirea şi satisfacerea nevoilor specifice ale populaţiei din zonă.

IPEIL-ul Reghin preia activităţile şi patrimoniul fostelor societăţi anonime din oraş care aveau ca obiect exploatarea, transportul şi industrializarea lemnului din valea Gurghiului şi valea Mureşului, pînă la Răstoliţa inclusiv, din Sovata şi împrejurimi.

La sfîrşitul anului 1948 principala structură organizatorică de producţie şi servicii a IPEIL-ului Reghin era următoarea:

— Exploatarea cu sectoarele: Isticeu, Lăpuşna, Gurghiu, Reghin, Deda-Bistra, Răstoliţa;

— Calea Ferată Silvică Gurghiu (CFSC), cu mişcarea, tracţiunea, întreţinerea, Calea ferată Răstoliţa şi atelierul de reparaţii;

— Fabrica de cherestea Ierbuş, cu depozitele de buşteni, hala gatere, depozitele de cherestea răşinoase şi fag, expediţia, secţia Scoarţă de ghete;
— Fabrica de cherestea FORESTA, aflată în conservare;
— Fabrica de cherestea Răstoliţa;
— Atelierul de ambarcaţiuni;
— Fabrica de cherestea rezonanţă, părţi de instrumente muzicale şi sîrmă de lemn;
— Atelierul central de reparaţii, întreţinerea utilajelor şi clădirilor.

Volumul activităţilor desfăşurate la Fabrica de cherestea Ierbuş în anul 1948 este redat în următoarele valori:

— Total cherestea răşinoasă produsă	mc.	26427
— Total cherestea fag	mc.	275
— Lăzi de răşinoase	mc.	4341
— Număr mediu muncitori	nr.	530
— Productivitatea muncii anuale pe un angajat	lei	24291
— Total fonduri fixe în dotare	mii lei	30412

Volumul exportului reprezenta 10% din producţia realizată şi se concretiza în produsele de industrializare de bază: cherestea şi lăzi.

La 1 ianuarie 1950 se înfiinţează în cadrul IPEIL-ului Reghin următoarele noi secţii:

— Case prefabricate (baraci);

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— Şipci export;
— Butoaie de fag şi sîrmă (fîire) de lemn.

La 1 martie 1950 ia fiinţă Secţia Planoare şi aparate de zbor.

De la 1 aprilie 1950 I.P.E.I.L.-ul Reghin trece din subordinea fostului I.P.E.I.L. Tg.-Mureş, transformat în Trustul Industriei Lemnului (T.I.L.), în subordinea Ministerului Industriei Lemnului Bucureşti.

Dezvoltarea unităţii este continuată în 1950 cu înfiinţarea Atelierului de instrumente muzicale din lemn şi a Secţiei de lăzi din placaj.

Atelierul de ambarcaţiuni se mută din strada Muncitorilor în incinta întreprinderii şi devine secţie de sine stătătoare.

Pe lîngă întreprindere ia fiinţă Şcoala Profesională pentru Industrializarea Lemnului, care a funcţionat din 1948 cu specialităţi de industrializarea lemnului, iar din 1952 a pregătit, în paralel, şi lăcătuşi pentru utilaje forestiere.

La 1 martie 1951 prima promoţie de absolvenţi ai acestei şcoli, formată din 72 tineri, intră în producţie la întreprinderile de industrializare a lemnului din judeţele Mureş, Prahova, Harghita şi Gorj. Din absolvenţii acestei promoţii un număr de 15 se mai află cu locul de muncă în oraş la I.P.L., I.F.E.T. şi în cooperaţie.

Datorită dezvoltării şi complexităţii întreprinderii, la data de 1 ianuarie 1953 a avut loc o divizare a I.P.E.I.L.-ului Reghin (pe baza deciziei luate de organele superioare de specialitate), rezultînd trei întreprinderi distincte, avînd un profil specializat şi anume:

— Întreprinderea Forestieră pentru Exploatarea şi Transportul Lemnului Reghin (I.F.E.T.);

— Întreprinderea Forestieră pentru Industrializarea Lemnului Reghin (I.F.I.L.), întreprindere care a evoluat în C.I.L., C.P.L. şi apoi în I.P.L. şi a cărei evoluţie este redată în prezentul studiu;

— Întreprinderea pentru Reparaţii Utilaje şi Mecanisme Reghin (I.R.U.M.), astăzi I.U.PS.

IV. CONCENTRAREA PRELUCRĂRII INDUSTRIALE A LEMNULUI ÎNTR-O ÎNTREPRINDERE ŞI EVOLUŢIA ACESTEI ACTIVITĂŢI ÎN ORAŞUL REGHIN. I.F.I.L. REGHIN

Produsele rezultate din prelucrarea industrială a lemnului din Reghin au început să se afirme din ce în ce mai mult şi pe piaţa mondială, lucru relatat de ziarul *Steaua Roşie* din 21 februarie 1956, care arăta că „la Olimpiada de la Melbourne (Australia) sportivii români au cucerit titlurile olimpice cu ambarcaţiunile produse la Reghin", iar la Olimpiada de la Tokio lotul român a concurat tot cu ambarcaţiunile produse de muncitorii acestei întreprinderi.

La 1 ianuarie 1960 se schimbă denumirea întreprinderii în Complexul pentru Industrializarea Lemnului (C.I.L.) Reghin, în subordonarea Ministerului Industriei Lemnului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Volumul exportului realizat în acest an este aproape dublu față de întreaga producție a anului 1950, confirmînd dezvoltarea vertiginoasă a unității, mai ales dacă se are în vedere că în anul 1950 producția unității cuprindea și activități de exploatare, de transport și pe cele ale atelierului central de reparații mecanice.

Anul 1960 a însemnat noi progrese pentru întreprindere, prin racordarea acesteia la sistemul energetic național și prin înființarea secției de uși-ferestre și de confecționarea reperelor din lemn pentru combine cerealiere. Tot în acest an a fost asimilat și pus în fabricație mobilierul de bucătărie din plăci fibro-lemnoase melaminate.

Secția planoare și aparate de zbor, înființată în anul 1950 a cunoscut o mare dezvoltare prin anul 1955, reușind ca în numai cinci ani să formeze un colectiv harnic și priceput, capabil să execute aparate de zbor la nivelul exigențelor cerute de regulamentele construcțiilor aviatice.

Neobosit, luptînd cu greutățile începutului și mai ales cu lipsuri în dotarea tehnică, acest colectiv în numai șase luni de la înființare reușește să termine primul planor de școală tip Rg 1, care a trecut cu succes botezul aerului, iar în cei 10 ani de existență au fost livrate peste 500 aparate de zbor, inclusiv avioane sportive pentru școlile de pilotaj, cît și un elicopter în faza de experimentare.

În 1960, din lipsă de comenzi, secția se reprofilează pe producția articolelor pentru sport, trecînd la fabricarea schiurilor, rachetelor de tenis, săniuțelor, aparatelor de gimnastică, meselor de tenis, meselor de șah, bîrnelor de gimnastică, trambulinelor și a altor aparate pentru gimnastică.

Între anii 1950—1965 au fost făcute modernizări în procesele de producție, dar unele secții de produse finite își mai desfășurau activitatea în barăci, executate tot în întreprindere. Volumul producției a avut o dinamică mereu ascendentă și de abia la 1 ianuarie 1966 s-au dat în folosință spații industriale moderne, zidite din cărămidă, corespunzătoare pentru cele trei secții de produse finite: ambarcațiuni, articole pentru sport și instrumente muzicale, ultima secție mutîndu-se din strada Axente Sever în incinta întreprinderii. Sînt primele construcții trainice și moderne date în folosință după război, realizate după cerințele tehnologiilor acestor produse, cu dotările necesare, creindu-se premise bune creșterii volumului de producție, a calității produselor și diversificării sortimentale în condiții de eficiență și nu în ultimul rînd formarea unor cadre de înaltă calificare.

Ca o noutate în 1966 din import au fost aduse și puse în funcțiune două linii semiautomate pentru confecționarea din sîrmă de oțel a saltelelor elastice destinate tapițeriilor la mobilierul produs de întregul sector de produse finisate din lemn al ministerului. Aceste linii au fost completate cu noi utilaje specifice tehnologiei asimilate direct în întreprindere, lărgindu-se mult baza productivă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Diversitatea şi complexitatea producţiei atinse de întreprindere la o distanţă de 10 ani este exprimată prin următoarele:[12]

	UM	1966	1976
— nr. de produse fabricate	nr.	302	2075
— suprafaţa totală a întreprinderii	Ha	34	41
— suprafaţa halelor de fabricaţie	mp	30584	63000
— suprafaţa depozitelor de cherestea şi finite	mp	260000	301000
— numărul secţiilor productive (fabrici)	nr.	6	6
— volum timp normat pe cel mai complex produs	ore	9837	19400
— secţii specializate cu tehnologii unice ambarcaţiuni, articole sport, instrumente muzicale, rezonanţă, capse tapiţerii)	nr.	4	5
— putere instalată	Kw	3263	10500
— număr de motoare electrice	nr.	700	1500
— lungimea liniilor de garaj CFR	km	16	19
— fronturile de încărcare a mărfurilor	m	350	415
— fronturile de descărcare a mărfurilor	m	350	470
— lungimea şoselelor de acces auto	m	4000	8500
— volumul sosirilor de materii prime	to	85000	150000
— volumul expediţiilor de mărfuri total:	to	75000	120000
din care prin: CFR	to	69200	90000
— număr de contracte încheiate pentru vînzări	nr.	750	450
— număr de facturi emise anual	nr.	10064	12000
— număr de vagoane descărcate anual	nr.	2372	5060
— număr de vagoane încărcate anual	nr.	5072	6690
— număr de expediţii făcute prin coletărie	nr.	1770	3450

În urma organizării intervenite în octombrie 1969, întreprinderea îşi schimbă denumirea în Complexul de Prelucrare a Lemnului Reghin (C.P.L.), subordonat Combinatului de Exploatare şi Industrializarea Lemnului Tg.-Mureş (C.E.I.L.), situaţie care s-a menţinut pînă la 31 martie 1973, cînd CEIL-ul Tg.-Mureş se desfiinţează moment în care Întreprinderea Forestieră pentru Exploatarea şi Transportul Lemnului Mureş — Reghin intră în subordinea Centralei de Exploatare a Lemnului Bucureşti, iar Întreprinderea de Prelucrare a Lemnului Reghin intră în componenţa Centralei de Prelucrare a Lemnului Bucureşti, primind din nou ambele întreprinderi personalitate juridică.

De la 1 ian. 1972,secţia Butoaie din str. Muncitorilor se predă la IFET.

La 6 aprilie 1973 s-a împlinit un secol de existenţă documentară a prelucrării industriale a lemnului în Reghin, iar la 5 noiembrie a aceluiaşi an, la Casa de Cultură a oraşului a avut loc festivitatea de comemorare a acestui eveniment, ocazie cu care colectivului IPL, prin Decretul

[12] *Ibidem*
[13] Arhivele I.P.L. Reghin, secţiunea anilor 1950—1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Consiliului de Stat nr. 599 din 3 noiembrie 1973 i s-a conferit Ordinul Muncii clasa I. Cu acest prilej au fost distinşi cu titlul de „Erou al Muncii Socialiste" tovarăşii Roman Boianciuc, maistru principal la Secţia Instrumente muzicale şi Zaharie Gliga sudor la Secţia Plăci din Aşchii de lemn (PAL). Cu acest prilej au fost acordate oamenilor muncii din întreprindere un număr de 30 ordine cît şi 90 de medalii pentru contribuţia deosebită adusă la progresul prelucrării lemnului.

Paralel cu secţiile, de prelucrare a lemnului, pe platforma din Ierbuş şi IFET-ul îşi dezvoltă secţii de industrializare şi prelucrare a lemnului, începînd cu debitarea în gatere a buştenilor substas şi folosirea cherestelei rezultate la realizarea unor produse cerute de economia naţională cum au fost: ambalajele, cheresteaua, paleţii, tamburii pentru sîrmă şi cabluri etc. Pînă în 1983 IPL Reghin a fost cea mai mare unitate industrială a oraşului organizată pe o singură platformă.

În anul 1985 secţiile de producţie ale IPL, în ordinea înfiinţării lor erau următoarele:

Denumirea	Anul înfiinţării
1. Secţia Debitarea cherestelei	1873
2. Secţia Lăzi şi prelucrarea rezonanţei	1926
3. Secţia Articole-sport-ambarcaţiuni	1932
4. Secţia Instrumente muzicale din lemn	1952
5. Secţia Mecano-energetică	1965
6. Secţia Plăci din aşchii de lemn (PAL)	1970
7. Secţia Mobilă corp	1980
8. Secţia furnire-estetice-panel	1985

Se poate afirma că în toate perioadele colectivele de muncă ale întreprinderilor IFET şi IPL s-au comportat cu demnitate, au fost la înălţimea sarcinilor trasate şi au constituit şcoli de formare a specialiştilor cu renume în activitatea de exploatare şi prelucrare superioară a lemnului de pe Mureş.

Reorganizarea prelucrării lemnului în Reghin după 1973.

În partea sudică a IPL Reghin, încă în timpul CEIL-ului s-a format o secţie de prefabricate pentru mobilier, cu baterii de camere de uscare UVL (uscătorii cu ventilatoare laterale), bine utilată aparţinînd IPL-ului Tg.-Mureş.

De la 1 aprilie 1986, prin Ordinul MILMC nr. 444/1986 următoarele secţii de prelucrare a lemnului trec la:

— *IFET Mureş — Reghin*

a) Secţia de Debitarea cherestelei de la IPL Reghin;

b) Secţia de semifabricate (lăzi şi prelucrarea rezonanţei) de la IPL Reghin;

c) Secţia de Plăci din aşchii de lemn (PAL), de la IPL Reghin;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

d) Secţia Furnire estetice şi panel de la IPL Reghin;

e) Secţia de prefabricate pentru mobilier de la IPL Tg.-Mureş, de pe platforma de lîngă IPL Reghin.

— *IPL Reghin*

Secţia de Mobilă din str. Gării a IPL Tg.-Mureş (fost ILEFOR).

V. PRELUCRAREA INDUSTRIALĂ A LEMNULUI ÎN ANII SOCIALISMULUI SPRE NOI COTE DE EFICIENŢĂ

Recunoaşterea unanimă a produselor întreprinderii şi succesele obţinute de colectivul de muncă în cei peste 110 ani de la înfiinţare este rezultatul muncii plină de abnegaţie a oamenilor care au căutat şi au oferit pieţei rezultatul muncii lor materializat în produse din avangarda cerinţelor fiecărei etape sau perioade, valorificînd permanent aurul reprezentat de lemnul pădurilor noastre de pe Gurghiu şi Mureş, prin aurul cenuşiu al inteligenţei fiecărui om participant la activitatea acestei vechi unităţi industriale.

Unul dintre secretele succeselor înregistrate, cît şi renumele cîştigat în decursul existenţei întreprinderii, a constituit-o valorificarea superioară a lemnului, ca un proces continuu, care pentru ultimii 20 de ani este redat în următorul tablou:

Evoluţia valorii medii a produselor obţinute pe mc. materie primă:

Anii	Total întreprindere		Fabrica de Cherestea			Articole sport ambarcaţiuni			Instrumente muzicale			Mobilier	
	lei	%	lei	%	% faţă de col. 1	lei	%	% faţă de col. 1	lei	%	% faţă de col. 1	lei	%
1965	1027	100	391	100	38	4996	100	486	9112	100	887	—	—
1970	2188	213	442	113	20	5283	106	241	17801	195	814	—	—
1972	2490	242	473	121	19	5774	116	232	22272	244	894	—	—
1975	2845	277	496	127	17	5877	118	207	23461	257	825	—	—
1980	3850	375	535	137	14	6319	126	164	24206	266	629	3838	100
1984	4896	477	539	138	11	9132	183	187	25914	284	529	4976	130

Stabilitatea cadrelor, sîrguinţa, inventivitatea şi mîndria utilităţii muncii fiecăruia cît şi conştiinţa că fiecare angajat are cîmp larg de afirmare, că sînt meseriaşi cu tradiţie şi renume în domeniul muncii lor, a făcut ca multe meserii să se transmită din tată în fiu (constructor de ambarcaţiuni, articole sport, instrumente muzicale, prelucrare lemn de rezonanţă etc.) ceea ce a constituit un alt secret al afirmării renumelui întreprinderii creat prin munca şi abnegaţia lucrătorilor întreprinderii.

Au fost realizate însemnate progrese pe tărîmul valorificării complexe şi superioare a lemnului, oglindite în indicele de devansare înregistrat de produsele finite faţă de producţia materiilor prime în cadrul întreprinderii astfel:

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

1963 = 100

Producția de:	Dinamica producției pe anii:								
	1965	1967	1969	1970	1971	1972	1975	1980	1984
— cherestea	112	223	222	223	259	246	249	253	151
— articole sport	147	275	260	318	345	328	356	428	673
— instr. muzicale	171	258	450	594	728	847	1039	1735	2236
Total I.P.L.	112	167	209	265	315	315	365	429	528
Indici de devansare față de producția de cherestea pentru:									
— articole sport:	1,31	1,23	1,17	1,43	1,33	1,33	1,43	1,69	4,46
— instr. muzicale:	1,53	1,16	2,03	2,66	2,81	3,44	4,17	6,86	14,81
Indici de devansare față de producția pe total întreprindere pentru:									
— articole sport	1,31	1,65	1,24	1,20	1,09	1,04	0,98	1,—	1,27
— instr. muzicale	1,53	1,54	2,15	2,24	2,31	2,69	2,85	4,04	4,23

Din tabelele de mai sus rezultă că producția realizată a înregistrat ritmuri superioare ritmurilor înregistrate pe total întreprindere, iar cei mai înalți indici de devansare sînt localizați la producția de instrumente muzicale, sortiment la care s-a obținut efectiv și cel mai înalt grad sau nivel de valorificare a materiilor prime folosite. Indicii de devansare ai produselor finite s-au obținut din nivelul atins la sortimentele analizate față de anul 1963, raportate la nivelul producției industriale înregistrat de producția materiei prime de bază — cheresteaua — cît și de nivelul întregii întreprinderi în anul redat în tabel, față de aceeași bază de calcul. Indicii exprimă în acest fel de cîte ori a crescut producția acelui sortiment, începînd din anul 1963 comparativ cu creșterile sau descreșterile înregistrate față de producția cherestelei și separat au fost calculați aceiași indici față de creșterile producției înregistrate pe total întreprindere pe aceeași perioadă.

Evoluția producției industriale, în prețurile comparabile ale anului 1972, față de unele perioade anterioare este următoarea:

Anul	Procente față de anul			
	1873	1948	1950	1965
1873	100	61	14	9
1888	150	91	36	13
1905	451	273	108	40
1911	1652	1000	397	145
1916	1076	651	259	95
1920	1250	751	301	110
1926	1101	666	265	97
1941	1271	769	306	112
1945	84	51	20	7

Anul	Procente față de anul			
	1873	1948	1950	1965
1948	165	100	40	15
1950	416	252	100	37
1955	497	301	119	44
1960	746	452	179	66
1965	1138	689	274	100
1970	2693	1630	648	237
1975	3969	2402	954	349
1980	4834	2926	1162	425
1984	5350	3238	1286	471

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Puse față în față cifrele de mai sus exprimă concludent fenomenele reale care s-au reflectat în fiecare perioadă asupra economiei orașului și a industriei lemnului. Astfel la naționalizare producția înregistrată de întreprindere reprezenta numai 61% din producția atinsă în primul an de existență documentară a prelucrării lemnului în oraș ca urmare a distrugerilor provocate de cel de-al doilea război mondial, iar producția anului 1945 a reprezentat de-abia jumătate din producția realizată în anul naționalizării. Nivelul producției anului 1984 indică o creștere de peste 53 de ori față de anul înființării, o creștere de peste 32 ori față de anul naționalizării și respectiv o creștere de 13 ori a volumului producției față de anul 1950.

Ritmurile medii anuale de dezvoltare înregistrate de producția întreprinderii au fost de 5,5 % în secolul trecut, de peste 11% în întreaga perioadă de după naționalizare pînă în anul 1984, în condițiile în care volumul de masă lemnoasă prelucrată a rămas constant sau a scăzut, proces bazat pe transformarea lemnului în produse finite superioare.

În cei peste 112 ani de existență documentară suprafața ocupată de întreprindere s-a dublat, în timp ce restul indicatorilor au înregistrat creșteri mult mai mari. Spre exemplu producția industrială a crescut de peste 53 de ori și numai în cei 38 ani de economie socialistă înzestrarea muncii cu mijloace fixe a crescut de circa trei ori, înzestrarea muncii cu energie a crescut de 11 ori, iar productivitatea muncii de peste 9 ori. În prezent fiecărui lucrător din întreprindere îi revine o dotare cu mijloace fixe de peste 150 mii lei.

Dezvoltarea ascendentă a întreprinderii în anii socialismului poate fi redată atît prin creșterea și dinamica înzestrării muncii cu mijloace fixe și cu energie, cît și prin creșterea ponderii cadrelor calificate, creșterea retribuției medii etc., elemente care au potențat munca fiecărui angajat, reflectîndu-se favorabil în creșterea productivității muncii. Evoluția unora dintre indicatorii amintiți mai sus este redată în următorul tablou:

Anii	Dinamica numărului mediu la total personal în %	Evoluția ponderii muncitorilor calificați, în %	Înzestrarea muncii		Retribuția medie lunară pe angajat lei	Productivitatea muncii pe angajat lei/an
			cu mijloace fixe lei/angajat	cu energie electrică Kwh/angajat		
1948	100	21	53354	705	213	24354
1950	238	23,2	19344	815	282	29680
1955	270	28,7	20500	1085	282	31058
1960	298	36,3	17961	1433	833	36926
1965	363	53,1	16141	2029	1088	46189
1970	465	60,4	66071	5023	1293	85336
1975	463	83,2	76147	8179	1758	117831
1980	509	92,1	97853	6707	2001	125966
1984	524	92,8	116676	7270	2432	149598
1985	500	93,2	149796	7320	2519	224640

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Specialiştii întreprinderii au elaborat numeroase studii şi lucrări cu caracter de noutate şi de pionierat în economia românească şi mai ales în industria de prelucrare a lemnului, contribuind la creşterea şi îmbogăţirea fondului de documentare pentru specialiştii altor întreprinderi, pentru învăţămîntul profesional de specialitate.

A existat o colaborare permanentă cu specialiştii din Instiutul de Cercetări pentru Industria Lemnului Bucureşti (ICPIL), în special pentru aplicaţiile la care nu existau specialişti în întreprindere. Cu această instituţie de cercetare au fost executate şi rezolvate importante studii dintre care amintim:

— Introducerea uscării cherestelei prin cicluri alternate în vid;

— Influenţa umidităţii lemnului de molid şi paltin asupra calităţilor sonore ale instrumentelor muzicale;

— Cercetări şi experimentări privind determinarea spectrului sonor al corzilor pentru instrumente muzicale;

— Încercări privind utilizarea plăcilor din aşchii de lemn (PAL) la pardoseli etc.

Pentru îmbinarea învăţămîntului cu cercetarea şi producţia au fost efectuate studii şi cercetări comune cu: Institutul Politehnic Braşov, Institutul de Învăţămînt Superior Tg.-Mureş, Academia de Studii Economice Bucureşti în probleme de ergonomie, cercetări de care a beneficiat apoi producţia prin perfecţionarea tehnologiilor şi a metodelor de muncă.

O serie de probleme şi teme de cercetare ştiinţifică au fost realizate de specialiştii întreprinderii, dintre care amintim:

— experimentarea utilizării accesoriilor din material plastic pentru instrumente muzicale;

— încercări pentru înlocuirea lacurilor poliuretanice şi adezivilor din import;

— experimentarea fabricării ambarcaţiunilor din mase plastice armate etc.

Au fost realizate colaborări fructuoase cu firme străine pentru soluţionarea unor probleme din domenii ca:

— producţia şi tehnologia schiurilor cu firmele INTERBA şi INTERMONTANA din Austria şi cu firma SCHERDEL din R.F.G.;

— mecanizarea şi modernizarea tehnologiilor la schiuri cu firmele MÜLLER şi HÄMERLE din R.F.G.;

— fabricarea plăcilor din aşchii de lemn (PAL) cu firmele BÄHRE, DIEFENBAKER etc. din R.F.G.

Principalele lucrări care tratează despre întreprindere şi realizările acesteia, excluzînd presa cotidiană, sînt următoarele:

a) *Volume:*

— Prof. Dr. Aurel G. Gociman, *Industria şi comerţul lemnului din Basinul Mureşului Superior*, Cluj, 1929;

— Vl. Novitchi, *Construcţii de planoare*, Editura Tehnică, Bucureşti 1963;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— V.P. Vaida, *Instrumente muzicale cu coarde şi arcuş*, 1958, Editura Tehnică, Bucureşti;

— D. Trandafirescu şi C. Porumboiu, *Ambarcaţiuni din lemn*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1965;

— M. Suder, *L'économie forestière en Roumanie*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1967;

— I. Gudju, G. Iacobescu, C. Ionescu, *Construcţii aeronautice româneşti 1905—1970*, Editura Militară, Bucureşti, 1970;

— I. Delu, *Romanian musical acoustics*, Ministry of Forestry and Building Materials, Bucharest, 1981.

Cu ocazia sărbătoririi centenarului întreprinderii a fost elaborată şi se află în manuscris o monografie documentată şi ilustrată cu fotografii în circa 650 pagini, cu titlul: *Un secol de prelucrare industrială a lemnului la Reghin*, avînd ca autori pe N.D. Petra şi M. Szabó.

b. Articole apărute în reviste:

Titlul articolului	*Autorul*	*Revista şi anul apariţiei*
— *Rezultatele unei anchete specializate privind pregătirea profesională, normarea, salarizarea şi legislaţia muncii*	*Petra D. Nicolae*	*Studii de Statistică*, anuar DCS, 1969
— *Contribuţii la formarea unui sistem unitar de informare tehnico-economică în întreprinderile de prelucrare a lemnului*	*V. Pop, D. Balazs*	— „ —
— *Contribuţii la stabilirea influenţelor care duc la realizarea de produse nerentabile şi măsuri pentru rentabilizarea articolelor de sport din lemn la C.I.L. Reghin*	*Petra D. Nicolae*	Revista *Industria Lemnului*, nr. 9/1968
— *Linie mecanizată pentru debitarea lemnului de răşinoase adaptată condiţiilor din fabricile vechi de cherestea*	*Tau Eugen*	Revista *Industria Lemnului* nr. 2/1970
— *Utilizarea lemnului de frasin la fabricarea schiurilor*	*Tau E.* *N. Teplanszki*	*Idem* nr. 2/1970
— *Aspecte din activitatea de invenţii la C.P.L. Reghin*	*Nagy Ludovic*	Revista *Industria Lemnului* nr. 7/1972

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Titlul articolului	*Autorul*	*Revista şi anul apariţiei*
— *Contribuţii privind tipizarea dimensională a schiurilor fabricate în R.S.R.*	*Cotta Nicolae*	*Buletin de informare din Industria Lemnului* nr. 7/1969
— *Raţionalizarea transportului materialelor între maşini la secţia de fabricare a lăzilor din C.P.L. Reghin*	*Nagy Ludovic*	*Idem,* nr. 8/1972
— *Metodă de valorificare superioară a unor categorii de buşteni gater cl. I, în cherestea de rezonanţă brută*	*Nagy Ludovic*	*Idem,* nr. 1/1973

Între anii 1967—1970 în cadrul întreprinderii a apărut lunar un „*Buletin de informare tehnică*" în care au fost publicate numeroase studii interesante, utile şi accesibile pentru personalul unităţii, difuzat în fiecare secţie şi formaţie de muncă. În acest fel majoritatea angajaţilor au luat cunoştinţă de noutăţile tehnice, tehnologice şi de organizarea locurilor de muncă din domeniul în care au lucrat, principiile şi posibilităţile simplificării şi uşurării muncii umane prin folosirea cunoştinţelor ergonomice, care însuşite şi aplicate au permis creşterea continuă a productivităţii muncii la locurile de muncă fără investiţii materiale, la acelaşi efort uman.

Investiţiile aplicate şi majoritatea inovaţiilor din întreprindere sînt rezultatul unor cercetări şi experimentări efectuate de specialiştii proprii în marea lor majoritate, cît şi a unor colaboratori externi. Cei mai mulţi dintre aceşti angajaţi au avut o îndelungată experienţă în întreprindere, oameni care au conceput, experimentat şi aplicat noi tehnologii, noi utilaje, dispozitive şi aparate, noi produse, noi metode şi procedee, care apoi au fost preluate de producţie, asigurînd o eficienţă sporită.

Dintre invenţiile brevetate în anii socialismului amintim:

— Maşină pentru copiere mecanică a volutei gîtului de viori, de Mihai Szotyori, în anul 1964;
— Căluş pentru vioară de I. Vlăsceanu, în anul 1967;
— Maşină pentru prelucrat doage de L. Nagy, N. Teplanszki, în anul 1968;
— Instrumentul muzical Violena, de Ion Delu, în anul 1969;
— Familia viodelor, de Ion Delu, în 1969.
— Dispozitiv pentru plasarea corectă a degetelor pe arcuş la instrumente muzicale, de Gh. Iarosevici, în 1969;
— Dispozitiv de fixare şi întindere a părului în arcuş, de Gh Iarosevici, I. Pascu şi N. Bîzgan, în anul 1970;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— Instrument muzical cu corzi și arcuș TENORIN, de Gh. Iarosevici, în 1969;
— Procedeu pentru îmbunătățirea sonorității instrumentelor muzicale, de A. Ionescu, în anul 1969;
— Procedeu pentru tratarea plăcilor de rezonanță, de A.I. Tóth, în 1972;
— Mașină de ascuțit cuțite placate pentru tocător PAL, de I. Suciu și Z. Gliga, în anul 1972;
— Metodă și aparat pentru măsurarea frecvenței mișcărilor și a ritmului de muncă, de N.D. Petra și V. Lihat, în anul 1977;
— Schiuri nautice, de I. Rădulescu, în anul 1964;
— Procedeu și instalație pentru uscarea în vid a semifabricatelor din lemn, de Vl. Novițchi, în anul 1972;
— Procedeu și instalație pentru curbarea ecliselor la instrumente muzicale, de L. Nagy și E. Klementisz, în anul 1972;
— Grund sicativ pentru ameliorarea sonorității instrumentelor muzicale, de A.I. Tóth, în anul 1971;
— Aparat electronic pentru măsurarea ritmurilor de muncă, de N.D. Petra, în anul 1980;
— Procedeu de construire a instrumentelor muzicale, de N. Cotta și O. Popescu, în anul 1972;
— Element de susținere a bîrnelor de gimnastică, de Șt. Zsoltvinszki, F. Lőwi, M. Vieru, în anul 1972;
— Legături dublu-securit pentru schiuri, de A. Popescu, în anul 1981;
— Metodă mulare spate viori, de Tau E., în anul 1984;
— Demontabil cu plăcuțe metalice, de I. Vlăduț, E. Pop, E. Klementisz, 1984;
— Autotren forestier cu răcoanță telescopică hidraulică cu tandem, de Gotea Ovidiu și Crișan Iosif;
— Element din material de construcții pe bază de coajă de arbori, de Csiszer Ioan.

Activitatea novatoare are vechi tradiții în întreprindere. Amintim ca un fapt divers că încă la începutul acestui secol lăcătușii întreprinderii, cu dotarea modestă de atunci, în atelierul întreprinderii au confecționat un gater și alte utilaje specializate care au funcționat pînă la primul război mondial, ca utilaje de bază, scutind efortul de investiții.

Între anii 1956—1960, în cadrul organizației de tineret s-a desfășurat o puternică mișcare de inovații cu foarte bune rezultate, cîștigătorii (individuali și întreprinderile) au primit stimulente și au fost evidențiați pe județ. Organizația de tineret a întreprinderii s-a clasat pe locul I pe regiune pentru anul 1957 în mișcarea de inovații, pe baza punctajelor obținute în conformitate cu regulamentul aprobat în acest scop, în confruntarea cu puternicele colective din Tg.-Mureș, în special. Tinerii cîștigători au primit premii individuale, diplome și insigna „Tînărul inovator", iar organizația de tineret a primit un premiu în obiecte din partea organiza-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ţiei judeţene de tineret şi din partea Asociaţiei Inginerilor şi Tehnicienilor.

Foştii tineri de atunci sînt astăzi în rîndurile inovatorilor cu experienţă, continuînd cu aceeaşi pasiune să elaboreze şi să aplice noi soluţii în mecanizarea şi modernizarea proceselor de muncă, pentru creşterea eficienţei, în general şi a productivităţii muncii, în special.

În anul 1980 erau încadraţi următorii specialişti:

— 21 ingineri dintre care 8 în secţiile de producţie;
— 11 economişti, dintre care 3 în secţiile de producţie;
— 1 chimist;
— 1 matematician;
— 1 creator de modele (designer);
— 3 subingineri;
— 53 tehnicieni, din care 6 în secţii şi 17 la proiectare;
— 48 personal de specialitate cu studii medii (planificatori, contabili, statisticieni, merceologi etc.), din care 13 în secţii;
— 4 şefi tură la prevenirea şi stingerea incendiilor;
— 293 lăcătuşi mecanici;
— 51 strungari metal;
— 22 frezori-rabotori;
— 28 ascuţitori;
— 23 fochişti;
— 17 motopompişti;
— 56 electricieni şi bobinatori;
— 6 reglori maşini;
— 12 sudori;
— 6 tinichigii;
— 2 sculeri;
— 6 compresorişti;
— 4 forjori-tratamentişti;
— 5 instalatori sanitari;
— 28 maşinişti la utilaje de transport pe orizontală-verticală;
— 15 şoferi;
— 9 macaragişti;
— 2 curelari;
— 14 dulgheri;
— 8 zidari;
— 2 fierari-betonişti;
— 3 dogari;
— 102 fasonatori cherestea;
— 6 desenatori-însemnători cherestea;
— 17 gaterişti;
— 210 sortatori-stivuitori produse lemnoase;
— 11 uscători-aburitori (operatori la uscarea şi aburirea cherestelei);
— 699 tîmplari manuali la produsele finite din lemn;
— 325 tîmplari mecanici la utilajele de prelucrare a lemnului;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— 85 vopsitori-lăcuitori;
— 31 sculptori;
— 6 curbători în lemn;
— 32 asamblori lăzi şi alte produse lemnoase;
— 54 operatori PAL;
— 8 laboranţi;
— 57 ambalatori;
— 4 tapiţeri;
— 16 primitori-distribuitori;
— 56 maşinişti la maşini speciale fără aşchiere;
— 60 specialişti calificaţi în diferite meserii unicat;
— 60 maiştri şi maiştri principali.

Repartizarea personalului muncitor pe nivele de pregătire şi calificare profesională şi pe sexe, era în anul 1980 următoarea:

Nivelul de instruire

	Bărbaţi	*Femei*	*Total*
— Cursuri de scurtă durată în întreprindere	736	238	974
— Şcoli profesionale de specialitate	648	278	926
— Calificare prin practică la locul de muncă	389	150	539
— Absolvenţi liceu industrial de specialitate	130	48	178
— Absolvenţi şcoli maiştrii şi postliceale	60	10	70
— Ingineri, economişti, jurişti, chimişti etc.	27	11	38
— Tehnicieni, planificatori, contabili, merceologi	82	23	105

Personalul de la muncile necalificate nu este evidenţiat în situaţiile de mai sus.

Prin cursurile de scurtă durată desfăşurate în întreprindere, fără scoatre din producţie, între anii 1960—1972 au fost calificaţi peste 1178 muncitori pentru meseriile stringente, din care:
— 241 tîmplari mecanici;
— 161 sortatori-stivuitori;
— 130 lăcuitori-lustruitori;
— 59 ascuţitori scule;
— 297 tîmplari manuali;
— 199 fasonatori cherestea;
— 67 operatori PAL;
— 24 operatori perne elasta-capse.

Colectivul de oameni ai muncii din întreprindere a luat parte activă în întrecerea socialistă obţinînd rezultate meritorii în îndeplinirea sarcinilor de plan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Dacă se au în vedere condiţiile concrete existente în întreprindere (pînă în anul 1975) comparativ cu cele ale unităţilor similare din sectorul de prelucrare a lemnului, rezultatele pot fi calificate foarte bune.

Cu mijloace şi posibilităţi foarte modeste, folosind intens resursele inepuizabile ale inteligenţei oamenilor s-a reuşit dezvoltarea unei întreprinderi complexe, pe vechiul schelet al fabricii de cherestea pe care merită să o numim „mama" tuturor secţiilor şi produselor de înaltă complexitate şi tehnicitate, care asigură un bun renume oraşului, judeţului etc. Astfel în primii ani de după cel de-al doilea război mondial în barăcile fabricate şi ridicate în întreprindere s-au realizat planoare, avioane pentru sport, ambarcaţiuni, mobilier şi alte sute de produse competitive cu cele fabricate în ţări cu vechi tradiţii în domeniile respective.

Este meritul acestui colectiv că a reuşit să polarizeze şi să valorifice spiritul creator al membrilor săi, a atras şi a format specialişti renumiţi pentru domeniile de vîrf ale prelucrării lemnului în produse ce înnobilează lemnul cu noi carate ale utilităţii şi artei. Mulţi angajaţi patrioţi, dintre care cei mai mulţi au rămas anonimi, au făcut sacrificii pentru progresul meseriei practicate care a fost o pasiune incandescentă ce a ridicat pe culmile artei profesia de constructor de instrumente muzicale, sau cea de constructor de ambarcaţiuni sau planoare. Modeşti, dar consecvenţi, au luptat cu greutăţile începutului şi necunoscutului pentru a se ajunge la nivelul actual de dezvoltare, nivel atins care astăzi ni se pare ca ceva normal.

Autoorganizarea proceselor de cooperare generate pentru realizarea unei producţii complexe cu intercondiţionare reciprocă a unor activităţi din industrializarea şi prelucrarea lemnului în produse finite speciale a necesitat uriaşe eforturi de sincronizare şi rezolvare în întreprindere a altor activităţi complimentare, de prelucrarea metalelor la rece prin aşchiere şi deformări plastice, apoi sectoare de turnătorie a pieselor din bronz, aluminiu, ateliere de protejări ale suprafeţelor metalice prin nichelări, cromări, eloxări, activităţi din chimie pentru injectări de mase plastice, cauciuc, cît şi confecţii din poliesteri armaţi cu fibră de sticlă, activităţi din ramura pielăriei, tapiţeriilor etc., specifice numai acestei unităţi.

Nu se cunosc şi nu pot fi redate astăzi veridic marile eforturi şi sacrificii ale înaintaşilor noştri, nu au fost evidenţiate nici toate succesele obţinute, şi au fost amintite puţine din greutăţile cu care a fost confruntat acest colectiv în lupta pentru realizarea sarcinilor şi refacerea fabricilor, în cîteva rînduri, din temelii. Comparînd etapele şi nivelurile atinse la majoritatea produselor şi indicatorilor se constată că progresul este uriaş în toate domeniile.

Pentru eforturile depuse în fiecare perioadă au fost acordate stimulente materiale sub formă de premii şi alte înlesniri, cît şi numeroase stimulente morale ca ordine şi medalii, insigna de fruntaş în întrecerea socialistă, fotografii la panoul fruntaşilor, presă etc.

În urma rezultatelor superioare obţinute în întrecerea socialistă, colectivul a ocupat frumoase locuri fruntaşe, dintre care amintim:

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— locul I pe minister în anul 1954;
— locul II pe minister în anul 1957;
— locul II pe minister în anul 1963;
— locul III pe minister în anul 1985;
— locul II pe minister în 1986;
— locul I pe țară și pe minister în anul 1969, tradiție care ar trebui păstrată de către tineretul de azi și de mîine, cinstind în acest fel generațiile trecute care le-au lăsat un frumos renume, ce trebuie menținut prin fapte și rezultate.

I.P.L. Reghin întreține relații comerciale cu numeroase întreprinderi și instituții în calitate de furnizoare și de beneficiară de bunuri materiale, participînd în mod activ la circuitul intern și internațional cu produse de prelucrarea lemnului, cu produse finite superioare din lemn și cu produse ale secției mecanice. Semnificativ este faptul că în primele acte de atestare a existenței întreprinderii (1873) figurează și expedierea unor mostre la expoziția mondială de la Viena, urmînd apoi o permanentă participare la numeroase tîrguri și expoziții de la Londra, Paris, Leipzig, Milano, Tel-Aviv, Izmir, Göteborg, Laussanne, Helsinki, Bruxelles, Copenhaga, Frankfurt pe Main, Liège, Dortmund, Düsseldorf, Bilbao, Damasc, Klagenfurt, Barcelona, Utrecht, Triest, Poznan, Moscova, Tokio, cît și pe continentul american.

Relațiile comerciale s-au amplificat mult după anul 1965 și merită să amintim că instrummentele muzicale produse de specialiștii întreprinderii pot fi ascultate pe toate continentele Terrei, iar parteneri comerciali pentru aceste produse au fost firme din peste 40 de state ale lumii. Specialiștii în construcția instrumentelor muzicale au fost prezenți la numeroase concursuri de lutierie, unde au obținut rezultate meritorii în confruntarea cu mulți veterani din alte țări, cucerind diplome și locuri fruntașe în privința calităților acustice de înaltă clasă artistică ale instrumentelor produse. Noua generație de lutieri de la Reghin urcă spre perfecțiune, lucru confirmat de participările și rezultatele obținute la aceste confruntări internaționale din ultimii zece ani.

Livrările masive la export de instrumente muzicale, mobilier etc. atestă că produsele fabricate la I.P.L. Reghin sînt competitive pe piața mondială, iar relațiile comerciale cu aceiași beneficiari ani în șir confirmă că aceste produse sînt apreciate de către cumpărătorii firmelor respective.

Din producția curentă întreprinderea oferă partenerilor interni și externi o largă gamă de produse, din care amintim următoarele:
— semifabricate din rășinoase, fag și diverse esențe, inclusiv pentru sculptură;
— paleți pentru depozitare și transport, ambalaje din lemn, boxpaleți;
— semifabricate pentru diferite utilizări din cherestea rezonanță;
— plăci din așchii de lemn hidrofugate (PAL) și semifabricate;
— mobilier rustic din rășinoase, cît și mobilier furniruit etc.;
— rachete de tenis, rachete badmington;
— arcuri de tir cu săgeți pentru seniori și copii;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— schiuri lamelate, schiuri monobloc armate cu fibră de sticlă;
— crose de hochei pe gheață și pe iarbă; diferite săniuțe;
— aparate de gimnastică (bîrne, cai, capre, trambuline, spaliere, bănci, lăzi, măciuci, bastoane, cercuri etc.; rezerve bare paralele;
— ambarcațiuni din lemn pentru agrement, pescuit și nave, șalupe, yole;
— ambarcațiuni sportive (caiace, canoe, skifuri, veliere) etc.;
— ambarcațiuni din poliesteri armați cu fibră de sticlă pt. agrement;
— hidrobiciclete cu pedale sau cu zbaturi;
— vîsle, rame, lopeți, padele, pagae etc.;
— șubahuri, mese de tenis, mese de șah-table;
— întreaga gamă a sortimentației din familia viorilor;
— instrumente din familia viodelor;
— viori pentru soliști și orchestre produse de lutieri specialiști;
— chitare clasice, mandoline, balalaici, cobze, țambale, xilofoane;
— arcușe pentru instrumente muzicale;
— chitare electrice; havaiane;
— corzi metalice și alte accesorii pentru instrumente muzicale;
— cutii pentru instrumente muzicale;
— carcase din lemn pentru ceasuri de perete;
— miezuri metalice pentru saltele la tapițeriile de mobilier;
— șuruburi demontabile pentru mobilier, capse tapițerii, dispozitive pneumatice pentru bătut capse tapițerie și minicuie, balamale ornamentale pentru mobilier rustic etc.

WOOD WORKING AT REGHIN ON NEW STAGES OF AFIRMATION

(Summary)

In the work a survey of the industrial wood working is made in the town Reghin, during more than 116 years of documentary existence, marking the remarkable moments which influenced this activity up to the present.

In the first 50 years of existence of the industrial wood working in the town, the fundamental products were represented by the resinous sawn timber, then that of beech, progressing gradually, after the year 1920, to the finite products as: doors, windows, package, furniture, crafts, musical instruments, sports goods, etc.

The first industrial units were driven hydraulically by the water of the Mureș and the Gurghiu.

În 1880 John Müller's Firm uses steam power in actioning the mill saws at Reghin, followed then, in 1888, at the Resinous Sawn Wood Factory Ierbuș, state property.

In 1905 the Factory of beech sawn wood is established which de-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

velops continually and becomes the most powerful unit of wood working in the town, on the present-day territory of the Sawn Wood Section.

In 1911 the Anonymous Society Foresta finishes modernizing its sawn wood factory, providing individual electric drive of machines, being the first industrial unit of the Superior Mureş basin which used, on a large industrial scale, electric energy for driving the equipments of the whole enterprise.

The year 1944 marks the setting on fire and destruction of the wood working factories at Reghin by the Hitleriste and Horthyst troops during their retreat. In those merciless conditions generated by the war, the workers, struggling with material poverty, contributed by utmost efforts to the restoration of the destructions produced by the war in the town and surroundings. The production of the year 1945 in wood industry of the town was 15 times lower as comparing to the years 1940—1941.

The transition to planned economy provided the increase of wood working production in the town, between the years 1948—1988, in annual average rythms of over 11%.

The industrial production of wood working in the town was much diversified and the increases were made on the account of new technologies of superior revaluation of wood, production wastes and logwoods in very useful products as: pal, veneer, laminated board, wood yarns; and especially on the account of superior finite products made of wood, such as: sports and utilitarian crafts, sports goods, furniture, musical instruments, etc.

The results obtained during these years by the community of workers of the two enterprise existing in the town (IPL and IFET) were reflected in top places occupied in the socialist competition within the wood working branch all over the country, as well as in the distinctions received by the workers who proved to be excellent workers in carrying out their tasks.

The great number of international exhibitions in wich participated the products of the enterprises from 1873, as well as the commercial relations maintained with over 50 states of the world, USA, England, the F.R.G., France included, demonstrate that these products are demanded by the customers, and upkeeping of the commercial relations with the same partners for many years confirm good quality and competence of the products, as well as durability of a profitable collaboration which is reciprocally advantageous.

From their current production the enterprises can offer to their external partners a large scale of products such as:

— wooden semi-products for various uses, sculpture included;
— pellets for depositing and transport, packages, pellet boxes, etc.
— wood yarns and blinds for window panes;
— boards made of chip of woods (PAL, hydrofuge);
— rustic furniture made of resinous wood, as well as verneered furniture:
— tennis rackets and badminton rackets;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— target shooting bows with arrows; tennis tables, chess tables;
— lamellated schis and monoblock schis with glass fibre armour;
— ice hockey and field hockey sticks, various sledges;
— gymnastics apparata (beams, vaulting horse, jumping board, rib stall, bench, club, sticks, circle, parallel bar spare, etc.);
— wooden crafts for recreation, sport, fishing, boat;
— hydrobicycles, boats for ships and for other utilities;
— a whole scale of versions of violins and viols;
— violins for soloists and orchestras, produced by skilled handicraftsmen;
— classical and electrical guitars, mandolines, balalaikas, kobsas, dulcimers;
— Hawaïan guitars, xylophones, metallic chords, bows and other accessories;
— boxes for musical instruments, carcasses for clocks;
— dismountable screws, ornamental hinges for rustic furniture, hooks for upholstery, eleastic upholstery, pistols for upholstery, etc.

The collaboration and co-operation possibilities of the wood working enterprises at Reghin are great and extremely advantageous for either internal and international market.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

III

ETNOGRAFIE

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

IACOV DIN RĂŞINARI, PICTOR AL MONUMENTELOR ROMÂNEŞTI DIN ZONA CENTRALĂ A TRANSILVANIEI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

MARIUS PORUMB

Secolul al XVIII-lea se caracterizează în Transilvania prin intensa activitate cultural artistică a populaţiei româneşti, dezvoltare care, înfrîngînd toate opreliştile s-a concretizat prin valoroase opere în toate domeniile creaţiei.

În contextul istoriei culturale a românilor transilvăneni, fenomenul de creaţie artistică din cel de-al XVIII-lea veac ocupă un loc deosebit, prin importanţa sa, întreaga sa evoluţie oglindind procesul de emancipare a păturilor mici şi mijlocii, aspiraţiile de libertate şi dreptate socială.

Continua circulaţie a pictorilor de o parte şi de alta a arcului carpatic a avut drept consecinţă realizarea unei unităţi stilistice, prin unificarea mijloacelor de expresie artistică din toate ţinuturile româneşti.

La sfîrşitul deceniului al patrulea şi în deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea, la Răşinari, alături de mai vechii pictori din acest centru artistic, ca Nistor Dascălul şi Ivan Zugravul, apare o nouă generaţie de artişti ce vor avea o activitate deosebit de rodnică în special în a doua jumătate a veacului. Asupra acestei generaţii de pictori un rol hotărîtor l-a avut puternica influenţă a centrelor artistice din Ţara Românească, ce se exercita direct prin cunoaşterea nemijlocită a unor opere de artă şi ansambluri picturale muntene, prin colaborarea la decorarea cu frescă a unor ctitorii de la sudul Carpaţilor, ori prin intermediul numeroşilor zugravi de şcoală postbrîncovenească veniţi în Transilvania.

Din această generaţie de pictori răşinăreni făceau parte două remarcabile personalităţi artistice, Iacov Zugrav şi Stan Zugrav, fiii popii Radu Man din Răşinari, pictori deosebit de productivi, a căror viaţă şi activitate pot fi parţial reconstituite pe baza unor documente de epocă şi a numeroaselor inscripţii şi însemnări, constituind o imagine a condiţiei artistului român din Transilvania celui de-al XVIII-lea veac.

O însemnare autografă făcută de Iacov Zugravul pe o *Cazanie* manuscris de la biserica Cuvioasa Paraschiva din Răşinari, ne dă date preţioase privind ascendenţa celor doi pictori: *„Această sf(î)ntă carte iaste a popii Man din Răşinari, ficior popii Iilu, vnucu popii Iacov; şi am scris eu Iacov diacu aciastă deşar-slovă la anul de la zidirea lumii 7257 (=1748), iară de la H(risto)s 1748"*[1].

---

[1] N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti, 1906, p. 155, nr. 531.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Iacov și implicit fratele său Stan sînt deci fiii preotului Radu Man din Rășinari[2], nepoți ai popii Iilu (Ilea?) și strănepoți ai popii Iacov. Pe popa Radu Man, tatăl celor doi pictori, îl găsim în conscripția făcută la 1733, în timpul episcopatului lui Inochentie Micu Clain, între preoții ortodocși, neuniți cu biserica Romei, din Rășinari[3]. Despre el se poate presupune că era iubitor de carte, nu numai pentru că poseda mai multe tipărituri și manuscrise, dar și prin relațiile de prietenie pe care le întreținea cu egumenul mănăstirii Cozia, Grigorie, viitor episcop al Rîmnicului[4].

Pe aceeași carte, aparținînd tatălui său, Iacov din Rășinari mai face o însemnare, ce ne dă noi amănunte referitoare la viața sa: *„Precum să să știe că în anul 1754, în luna lui noemvrie în 3 zile, într-o zi joi, m-am însurat de mi-am luat soție pre leage, și m-au cununat dascălul Grigorie Zugravul Ranitie, ntru s(fîn)ta mănăstire a Sărăcineștilor, fiind episcop Răm(nicului) chiriu chir Grigorie, iar în Ardeal Vl(ă)d(i)că fiind d(omnul) Pavel; întru acest an au venit acest Vl(ă)d(i)că în Ardeal. Adec(ă) eu Iacov snă pop Mani din Răș(inari) am luat fata popii Stan din Sad"*[5]. Așa cum subliniază în text, Iacov zugravul s-a căsătorit în 1754, luîndu-și *„soție pre lege"*, adică ortodoxă. Soția sa, fiica preotului Stan din Sad, care și în 1733 era neunit[6], deși nu este trecută în însemnare cu numele, din inscripțiile ulterioare de pe icoane presupunem că se chema Maria[7]. Din această căsătorie Iacov Zugravul a avut un fiu, pe nume Gheorghe, care a devenit un talentat și activ pictor în special în ultimele decenii ale secolului[8]. Conform însemnărilor de mai sus și a altor informații putem alcătui următoarea schemă genealogică a celor doi pictori rășinăreni:

Popa Iacov
↓
Popa Iilu (Ilea?)
↓
Popa Radu Man din Rășinari

Iacov Zugravul + Maria (căsătorit în 1754) ↓ Gheorghe Zugravul	Stan Zugravul + Ilinca

[2] În inscripțiile lui Stan Zugravul, fratele lui Iacov, în care este amintit și tatăl lor, acesta are prenumele Radu. Vezi inscripția de la Curtea de Argeș, apoi cele de pe icoanele de la Gura Rîului, jud. Sibiu, din 1769, icoanele de la Săliștea Sibiului din 1770 de la Sibiel din 1774—1775 sau pictura murală de la Mesentea jud. Alba din 1781—1782 de la Turdaș jud. Alba din 1782.

[3] Cf. *Șematism*, Blaj, 1900, p. 559.

[4] Ștefan Meteș, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 60.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

La cununia din 3 noiembrie 1754, oficiată în Mănăstirea Sărăcineștilor din apropierea orașului Rîmnicu Vîlcea, a fost naș Grigore Ranite, cunoscutul pictor de icoane și ansambluri murale de la sudul Carpaților, ce a avut în secolul al XVIII-lea o bogată activitate și în Transilvania[9], de la care Iacov și probabil și Stan fratele său, au învățat meșteșugul artistic al picturii. Cert este că Iacov din Rășinari a studiat nu numai pictura, dar și-a desăvîrșit educația în marele centru cultural care era Rîmnicul, sub atenta îndrumare a episcopului Grigorie Socoteanu (episcop între anii 1749—1764)[10], prieten al tatălui său.

Din scrisoarea episcopului Grigorie al Rîmnicului, datată 28 decembrie 1761, adresată lui Dionisie Novacovici *„pravoslavnicul episcop al Budei și al Cîmpiilor Mohaciului și a tot Ardealului"* aflăm și alte amănunte referitoare la Iacov din Rășinari: *„Osebit poftim pe Prea Sfinția Ta și te rugăm pentru un sărac de preot anume Iacov din Rășinari, că în vremea trecutei răzmerițe*[11]*, odihnindu-ne și noi în casa tătîne-său vre-o jumătate de an, fiind el atuncea copil mic, după ce Dumnezeu ne-a suit în cea prea înaltă treaptă a arhieriei, ni l-a trimis tatăl său de l-am crescut și l-am învățat și sfînta carte și, întorcîndu-se iarăși la casa lui și făcîndu-se de vîrstă, s-a și căsătorit. Astă primăvară viind iarăși aici să-și caute niște datorii, și viind și către noi, spunîndu-ne că s-a căsătorit, vrînd noi să ne facem desăvîrșit pomenire de dînsul și fără voia lui l-am hirotonisit diacon și preot, neștiind noi de așezarea arhipăstoriei Preasfinției Voastre"*.[12]

Pe baza textului de mai sus putem presupune că după 8 mai 1749, cînd Grigorie egumenul Coziei ajunge episcop la Rîmnic, la o dată neprecizată, dar înainte de anul 1754, deci în acest interval, Iacov din Rășinari beneficiază de protecția acestui prelat pentru a-și desăvîrși studiile. În aceeași perioadă de timp, în anii 1752—1753, picta paraclisul episcopiei din orașul de pe Olt, Grigorie Ranite, pictor apreciat și cunoscut,

---

[6] *Șematism*, Blaj, 1900, p. 558.

[7] Pe o icoană de la Șilea, jud. Alba, zugravul a scris următoarea inscripție: *„Pomeni G(ospo)di Iacov Zugrav i Maria ego"*, adică „Pomenește Doamne pe Iacov Zugrav și pe Maria lui"; Cf. Gelu Hărdălău, *Zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în județul Alba*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 398.

[8] Vezi Marius Porumb, *Zugravi și centre românești de pictură din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *AIIA*, XIX, 1976, p. 116, 118.

[9] Privind activitatea lui Grigore Ranite vezi Teodora Voinescu, Petre Oprea, *Meșterii locali în pictura feudală din regiunea Craiova*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, I, 1954, 1—2, p. 218; Vasile Cărăbiș, *Pictori zugravi din județul Gorj în sec. XVII—XIX*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 1975, nr. 2, p. 77; Radu Crețeanu, *Zugravi din județul Vîlcea*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 1980, nr. 2, p. 92; Marius Porumb, *op. cit.*, 106, 121.

[10] Fost egumen al Coziei, episcopul Grigore Socoteanu al Rîmnicului este ctitorul paraclisului episcopiei (1750—1751), pictat de Grigorie Ranite, și al bisericii Tuturor Sfinților din Rîmnic, ridicată cu ajutorul unor negustori ardeleni. Vezi Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, București, 1932, p. 141, 143.

[11] Probabil este vorba de Războiul ruso-austro-turc din 1735—1739.

[12] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

prilej folosit probabil de Iacov pentru acumularea de noi experiențe și adîncirea studiului în domeniul frescei.[13]

În 1761, la începutul lunii septembrie, la cîteva luni după ce fusese hirotonisit preot, Iacov se afla, împreună cu fratele său Stan la ctitoria lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș. Prezența lor aici este consemnată de o inscripție pictată pe fațada de sud a bisericii episcopale de la Argeș: *„STAN ZUG(RAV) I BRAT EGO IACOV ZUG(RAV) / SIN POPII RADUL OT / REȘINAR. ME(SI)Ț(A) SE(PTEMBRIE) 1 / LEAT 7270* (= 1761)"[14].

Prezența celor doi pictori rășinăreni la Argeș este probabil legată de restaurarea picturii murale, sau poate pentru zugrăvirea unor icoane pe lemn. Oricum, la data cînd pictează inscripția de la Curtea de Argeș, cei doi frați aveau destulă experiență acumulată prin realizarea pînă la acea dată a numeroase icoane ori pictură murală în diferite monumente.

Semnificativ pentru evoluția artistică ulterioară a lui Iacov din Rășinari este incidența sa, încă la primele sale realizări semnate[15], cu un pictor ce provine din ambianța artistică de la sudul Carpaților, colaborare de care beneficiază în 1740 la biserica de lemn din Iernut. Cele patru icoane (Isus Hristos, Maica Domnului cu pruncul pe tron, Sfîntul Nicolae și Arhanghelul Mihail), semnate de Iacov și David Zugravul[16], au fost realizate în spiritul picturii postbrîncovenești, așa cum ne demonstrează imaginile lor publicate de At. Popa acum cinci decenii[17].

În 1742 la Turda pictează mai multe icoane, din care se mai păstrează doar două, înfățișînd pe Sfîntul Nicolae și Deisis[18], lucrări ce au inscripții de donare, precum și semnătura zugravului. Pictura atrage atenția prin minuțiozitatea cu care sînt lucrate elementele decorative ale veșmintelor, precum și grija deosebită acordată de autor inscripțiilor frumos caligrafiate.

După finalizarea picturilor pentru biserica din Turda, desigur Iacov din Rășinari a avut și alte comenzi, dar din păcate din această fază a

---

[13] Radu Crețeanu, *op. cit.*, p. 92.

[14] De la Gr. Tocilescu, *Biserica episcopală a m-rii Curtea de Argeș*, București, 1887, p. 53 și I. Panțurescu, *Biserica episcopiei Curtea de Argeș*, București, 1905, p. 76—77, a preluat-o Ștefan Meteș, *Zugravii bisericilor românești*, în *ACMI*, 1926—1928, p. 69; Victor Brătulescu, *Izvoarele picturii în Banat*, în *Mitropolia Banatului*, XI, 1961, nr. 5—6, p. 37 citește defectuos inscripția. I.D. Ștefănescu, *Arta feudală în țările române*, Timișoara, 1981, p. 88, 127 citește „leat 1720—1761" și consideră inscripția „piatra de mormînt a unui zugrav".

[15] Zugravului Iacov din Rășinari îi poate fi atribuită și o icoană din 1839 de la Șilea jud. Alba; Cf. Gelu Hărdălău, *op. cit.*, p. 398.

[16] David Zugravul, cel ce pictează la Iernut cu Iacov din Rășinari, se află în 1784 la Moldovenești, jud. Cluj, unde zugrăvește două icoane, iar ulterior se stabilește în Bihor, unde pictează numeroase icoane și ansambluri murale. Vezi I. Godea, I. Cristache Panait, *Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradiei. Bisericile de lemn*, Oradea, 1978, p. 29, 30, 36, 57, 77, 94; 109; 158; 160; 179; 187—190; 221; 481; Vasile Drăguț, *Arta românească*, I, București, 1982, p. 467, 469.

[17] At. Popa, *Biserica de lemn din Iernut*, în *ACMI*, 1930—1931, p. 277—279. Monumentul a fost demolat în perioada interbelică.

[18] N. Iorga, *op. cit.* p. 196, nr. 689.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

creaţiei sale, respectiv anii 1743—1745, nu cunoaştem lucrări pictate de el.

În 1746 pictorul răşinărean semnează cîteva icoane la Pata, jud. Cluj, lucrări ce s-au pierdut, semnalate de Ştefan Meteş[19]. Nu credem să fie doar o simplă coincidenţă faptul că în această localitate din apropierea Clujului, în anul în care Iacov înfăptuia pictura icoanelor, biserica de lemn era decorată de Logofătul Matei Voileanu, cunoscutul cărturar şi caligraf de la mănăstirea Drăguş din Ţara Făgăraşului, format în centrul monahal de la Bistriţa olteană[20], autor de ansambluri murale a unor monumente din Cîmpia Transilvaniei[21].

Activitatea pictorului răşinărean în anul 1746 a fost destul de bogată, alături de picturile de la Pata, mai pot fi amintite un număr de şase icoane, păstrate în colecţiile Muzeului oraşului Blaj aduse aici în 1932 de la fosta mănăstire Ciunga[22], de pe valea Mureşului. Trei dintre aceste icoane (Deisis, Maica Domnului cu pruncul, şi Sfîntul Nicolae), prin compoziţiile şi desenul migălos al detaliilor, ne evocă mai vechile picturi din 1740 de la Iernut.

Conform însemnărilor sale autografe, făcute pe cărţile tatălui său în 1748, Iacov se afla la Răşinari, iar după această dată pleacă la Rîmnic, unde îşi va desăvîrşi instrucţiunea, sub proteguirea episcopului Grigorie Socoteanu.

Este activ din nou în Transilvania, pictînd în anii 1753—1754 la biserica de lemn din Cuci[23], jud. Mureş, icoane înfăţişînd pe Maica Domnului cu pruncul, Isus Pantocrator, Arhanghelul Mihail şi Sfîntul Nicolae[24]. Dintre acestea, imaginea înfăţişînd Pantocratorul este aproape identică cu cea din Deisis-ul din 1755 de la Tiocu de Jos, jud. Cluj, o figură ce iconografic se înscrie pe linia tradiţiei brîncoveneşti[25]. Pictează în anii următori, de asemenea icoane la Sînbenedic, jud. Alba, în 1757, şi Fărău, în 1758[26].

După 1761, cînd a fost hirotonisit preot la Rîmnic, este numit probabil de noul episcop ortodox al Transilvaniei, Dionisie Novacovici, la Feisa pe valea Tîrnavei Mici, unde este stabilit în 1764, după cum rezultă din

---

[19] Şt. Meteş, *Note despre zugravii bisericilor române*, Sibiu, 1932, p. 11.

[20] *Ibidem*.

[21] *Şematism*, Blaj, 1900, p. 472, 476; M. Porumb, N. Sabău, *Vechi inscripţii româneşti din judeţul Mureş*, în *Marisia*, VIII, 1978 p. 116.

[22] Icoanele au fost aduse la Blaj în 1932, cf. însemnărilor scrise pe spate. În legătură cu Mănăstirea Ciunga vezi Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 50.

[23] Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în *Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare*, 1969, p. 65.

[24] Pe spatele icoanei Sf. Nicolae este următoarea inscripţie: „Hs. şi Precesta şi cruci sănt date de Julă Dumitru din Petrilaca la Cuciu. 1754".

[25] Marius Porumb, *Contribuţii la cunoaşterea unor zugravi din veacul al XVIII-lea din Transilvania*, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 608.

[26] Gelu Hărdălău, *op. cit.*, p. 398.

[27] În 1761 Feisa era un sat de mărime mijlocie, avea biserică ortodoxă, iar populaţia era neunită. Cf. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii* 1760—1762, în *AIIN*, III, Cluj, 1924—1925, p. 636.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

însemnarea sa autografă făcută pe un *Triodion* de la biserica din Galda de Jos[28].

Presupunem că prezența lui Iacov Zugravul la Feisa a fost mobilul ce a contribuit la formarea unui centru de pictură în această localitate de pe Tîrnave, în jurul pictorului rășinărean grupîndu-se un număr de iconari din zonă, ce sînt activi apoi în ultimul sfert de veac.

La Cetatea de Baltă, localitate din vecinătatea Feisei, activează Gheorghe Zugravul, al cărui stil postbrîncovenesc de factură populară este evident în icoanele lucrate de el în Munții Apuseni sau în împrejurimile Clujului[29].

O icoană reprezentînd Coborîrea Duhului Sfînt de la Frunzeni (jud. Mureș) din anul 1783, are pe spatele panoului o inscripție din care putem conclude că în acest an Iacov avea doi colaboratori, pe Toader și Lică[30].

Toader, colaboratorul lui Iacov la Frunzeni, este identificabil cu Toader Popovici, zugravul ce a desfășurat o vie activitate pe cursul superior al Mureșului, dar și în Cîmpia Transilvaniei în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, iar Lică presupunem că este pictorul ce mai tîrziu îl găsim în bisericile din Cuștelnic (1788) și Subpădure (1779) semnînd Vasilie Porfirie Ban din Feisa[31].

Centrul de pictură de la Feisa va continua să se dezvolte și în secolul al XIX-lea, cînd sînt cunoscuți mai mulți zugravi de factură populară, ce provin din această localitate și care împodobesc monumentele românești din zona centrală a Transilvaniei cu pictură murală și icoane[32].

Între elevii lui Iacov din Rășinari a fost desigur și fiul său, care i-a moștenit talentul și vocația pentru pictură. Gheorghe Zugravul, sau cum îi place să semneze frecvent Gheorghe fiul lui Iacov Zugravul, va fi un vrednic continuator, un reprezentant de seamă al picturii românești din Transilvania sfîrșitului de veac XVIII.

---

[28] E. Mârza, *Cartea veche românească pe Valea Gălzii, jud. Alba*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 344. Pe un *Triodion*, București, 1746, pe filele 208—228 se află însemnarea autografă a pictorului rășinărean, făcută la rugămintea donatorilor cărții la biserica din Galda de Jos. Iată partea finală care prezintă interes din punctul nostru de vedere: „... *și am scris eu Iacov Zugravul din Feisa, cu zisa celor ce o au cumpărat la leat 1764*..."

[29] În 1763 semnează mai multe icoane la Mînăstireni, jud. Cluj (semnătura lui este *Gheorghe Zugraf ot Cetate de Baltă*), apoi în Colecțiile Episcopiei Ortodoxe din Cluj Napoca se află o icoană lucrată de acest zugrav în 1763, împreună cu Ioan Zugrav. La Vidolm, jud. Alba, o icoană înfățișînd pe Sfîntul Nicolae din 1768 semnată de același zugrav mi-a fost semnalată de Mihaela Strîmbu de la Muzeul de Istorie al Transilvaniei.

[30] Pe spatele icoanei de la Frunzeni este scrisă următoarea inscripție cu litere chirilice: „*IACOV ZUGRAF, p. Toader și Lică*", numele pictorului din Rășinari detașîndu-se, fiind scris cu majuscule, de dimensiuni mult mărite. În prezent icoana se află la Episcopia Ortodoxă din Alba Iulia.

[31] Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 60.

[32] *Ibidem*, p. 60—61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

IACOV DE RĂȘINARI, PEINTRE DES MONUMENTS ROUMAINS DE LA REGION CENTRALE DE LA TRANSYLVANIE AU XVIIIe SIÈCLE

(Résumé)

Provenant d'une famille lettrée de Rășinari (dép. de Sibiu), Iacov, fils du prêtre Radu Man, étudie la peinture à Rîmnic avec Grigorie Ranite, l'un des peintres les plus connus de Valachie. L'activité de Iacov de Rășinari en Transylvanie en tant que peintre d'icônes comprend nombreuses localités: Șilea, dép. Alba — 1739, Iernut, dép. Mureș — 1740, Turda, dép. Cluj — 1742, Ciunga, dép. Alba — 1746, Pata, dép. Cluj — 1746, Cuci, dép. Mureș — 1753 — 1754, Tiocu de Jos, dép. Cluj — 1755, Sînbenedic, dép. Alba — 1757, Fărău, dép. Alba — 1758, Gura Rîului, dép. Sibiu — 1769, Șilea, dép. Alba — 1775, Frunzeni, dép. Mureș — 1783. En 1761 il peint aussi au Sud des Carpates á Curtea de Argeș, avec son frère.

La peinture de Iacov de Rășinari est de tradition de l'epoque Brîncoveanu, se constituant en tant qu'exemple significatif des relations culturalles et artistiques des Roumains transylvains avec ceux d'au-delà des Carpates.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

TIPOLOGIA FORMELOR DE PLAN ALE BISERICILOR DE LEMN DIN JUDEȚUL MUREȘ I.

TRAIAN BOSOANCĂ

Județul Mureș are o bogată tradiție în arta lemnului, ceea ce a făcut să se păstreze o minunată zestre arhitecturală de construcții de lemn, case țărănești, biserici și instalații tehnice, ce se înșiră în timp pe parcursul a mai bine de trei secole. Un loc aparte îl ocupă bisericile de lemn, care în această parte a Transilvaniei s-au menținut de-a lungul veacurilor, în ciuda condițiilor istorice vitrege pe care a trebuit să le răzbească românii acestor meleaguri. Poate de aici ele și-au tras vigoarea și au imprimat și cea mai de seamă dintre valorile ce le reprezintă: durata și calitatea de mărturie istorică. Fiindcă așa cum afirma pe bună dreptate Eugenia Greceanu, bisericile de lemn ca monumente istorice „au darul de a oglindi, prin acea concentrare a factorilor istorici și artistici care le conferă calitatea de monument, starea socială, politică și economică a creatorilor lor. Chiar fără a cunoaște în amănunt istoria unui ținut, călătorul poate să deducă din simpla contemplare a monumentelor dacă cei ce le-au ridicat au fost asupritori sau asupriți, săraci sau bogați, precum și stadiul relațiilor între diferitele clase sociale existente în epoca construirii lor. Bisericile de lemn din zona centrală a Transilvaniei sînt, prin modestia lor, cele mai grăitoare dovezi ale condițiilor de exploatare în care trăiau țăranii iobagi pe moșiile marilor familii feudale Bethlen, Haller, sau Teleki“[1].

Bisericile de lemn au preluat și adus, din adîncul istoriei, sisteme constructive, tipuri de plan, motive decorative, elemente care sub lumina istoriei le-au conferit atributul de „document al plămădirii, al existenței și continuității poporului nostru, al dorinței sale de afirmare și dăinuire al spiritului său creator“[2].

În județul Mureș, ca de altfel pretutindeni, din vremuri străvechi oamenii s-au ostenit să-și clădească adăpostul, casa și lăcașul de cult. Catolicismul avea să fie cultul protejat al tuturor autorităților și va fi îmbră-

---

[1] Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în *Monumente istorice și de artă, Studii și lucrări de restaurare*, B.M.I., Editura Tehnică, București, 1969, p. 27.

[2] Dinu Antonescu, *Originea dacică a arhitecturii bisericilor transilvănene din lemn*, în Îndrumătorul pastoral, II, (1988), p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ţişat de populaţia maghiară. Pentru religia ortodoxă, era îngrădită, împiedicată sau mai bine spus oprită să-şi ridice lăcaşuri de cult din zid, în scopul opresiunii religioase şi naţionale[3]. Ca şi în celelalte zone ale Transilvaniei, românii din judeţul Mureş nu vor ezita să-şi exprime credinţa în legea ortodoxă, în limba română scrisă cu litere chirilice. Pînă la finele secolului al XVII-lea omogenitatea cultului ortodox va rămîne neştirbită. Prin unirea religioasă din 1698 în viaţa religioasă a românilor se va produce o divizare, provocată de apariţia cultului greco-catolic. Prin promisiuni şi persuasiune Viena a izbutit să împartă biserica românilor în două, facilitînd deschis ramura greco-catolică care acceptase doar de formă tiara papală[4].

În această vreme ortodocşii îndurau persecuţii[5], iar biserica lor ce „reprezenta cea mai mare forţă organizatorică a poporului românesc, elementul de căpetenie de trezire nu numai a vieţii culturale energice, dar şi a unei manifestări politice în sensul pur naţional"[6], nu-şi putea exercita atribuţiile întrucît nu numai că fusese deposedată de lăcaşuri ce apoi erau trecute abuziv în folosinţa uniţilor, dar i s-au închis căile de organizare[7]. Situaţia nou creată n-a fost inspirată de necesităţile poporului român, ea îşi are obîrşia în manevrele social-politice ale curţii de la Viena, doritoare să-şi omogenizeze imperiul mozaicat şi pe această cale. Alternînd amestecul făţiş cu persuasiunea şi pe ambele cu făgăduinţa atrăgătore autorităţile dobîndesc anumite succese, însă nici pe departe n-au reuşit să nimicească valorile naţionale ale poporului român. Oficial cultul ortodox nu mai exista, în realitate documentele relevează prezenţa acestuia şi puterea lui de influenţare exprimată prin nenumărate cazuri de rupere de uniaţie, proces intensificat după eludarea asigurărilor date anterior uniţilor şi îndeosebi după imixtiunea iezuiţilor în treburile greco-catolicilor[8]. „Ţinuturile de sud vecine cu Muntenia le-au inundat călugării (ortodocşi nn.), la îndemnul cărora poporul care-şi temea legea (ortodoxă n.n.) s-a întors contra preoţilor noii confesiuni"[9].

În felul acesta, secolul al XVIII-lea şi sub acest aspect prezintă o imagine în perpetuă schimbare. Mobilitatea era atît de accentuată cu treceri şi reveniri dese, încît pînă la urmă autorităţile şi-au dat seama că măsura unirii religioase şi-a pierdut caracterul dorit, omogenizator, a devenit doar un paleativ în viaţa politică a Transilvaniei şi pînă la urmă a eşuat. Pe acest fundal de neliniişte ostilitatea faţă de religia ortodoxă,

---

[3] Ioan Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României. Biserici de lemn din zona Barcău-Crasna*, Oradea, 1972, p. 5—6.

[4] Gagyi Eugen, *Regulatio Diocesis Transilvaniae Disunitae anno 1805*, în Transilvania, XLII, nr. 1, 1911, p. 39.

[5] *Istoria României*, Vol. III, Ed. Academiei, R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 423.

[6] Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, Vol. II, Ed. Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1915, p. 124—125.

[7] Gagyi Eugen, Op. cit., p. 36.

[8] Ibidem

[9] Ibidem

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

nereceptă, se atenuează, și, concomitent, se creează un cadru favorabil construirii de lăcașe de cult.

S-ar crede, din cele afirmate, că în perioada dintre 1279 și 1698, românii din Transilvania, și implicit cei din județul Mureș, s-au conformat restricțiilor sinodului catolic de la Buda, evitînd să-și înalțe edificii de cult. Ar fi o gravă eroare să se creadă așa ceva. Construcția lăcașurilor religioase nu a cunoscut tihnă sau regres niciodată, în pofida xenofobismului și antiortodoxismului manifestate fără încetare de către nobilime, aristocrație și înaltul cler, exponent al bisericii Romei. Rînd pe rînd satele transilvănene și-au ridicat biserici de lemn, iar acolo unde acestea deja fiinţau sînt reparate și redate folosinţei. Dispariția acestor ctitorii se explică, prin faptul că fiind construite din materiale perisabile, în marea lor majoritate din lemn, ele s-au degradat sub acțiunea agenților atmosferici, a factorilor biologici, altele au fost mistuite de flăcările incendiilor izbucnite de la lumînări ori au căzut pradă dezastrelor provocate de nenumăratele incursiuni turco-tătare, iar în cursul secolului al XVIII-lea se pierdură în toiul luptelor religioase, ori, cele mai multe, fuseseră rase de pe suprafața pămîntului, „... cu tunul și cu focul de generalul Buccow în 1761—1762 în cinstea crăiesei Maria Tereza și spre gloria Romei catolice“[10].

S-a ajuns astfel la paradoxala situație după care populația cea mai numeroasă din Transilvania, la intervale scurte de timp rămînea fără edificiul în care să-și exprime atît crezul religios, cît și glasul sîngelui naţiei sale De fiecare dată însă resturile mistuite de flăcări au fost înlăturate, și cu inventivitatea și harul artistic a nenumărați anonimi începură a prinde contur alte biserici, mai frumoase, tehnic executate mai îndrăznețe și într-o varietate stilistică, planimetrică și plastic-decorativă neasemuit de bogată[11]. În ciuda vicisitudinilor, impedimentelor politice de diferite nuanțe azi mai dăinuiesc, e drept, foarte puține biserici de lemn anterioare secolului al XVIII-lea. Multe mai dăinuie după 1750, dar mai ales după 1760—1762, după „hecatomba“ zeloasă a generalului Buccow.

În cursul secolului al XIX-lea bisericile de lemn s-au mai ridicat dar în măsură mai mică, ca număr, decît în secolul trecut. Începînd cu sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, nu numai că nu se mai construiesc biserici de lemn, dar în locul lor, fiind demolate ori strămutate, se vor ridica biserici din piatră. Faptul că în cele două războaie mondiale, operațiile militare s-au desfășurat și pe aria actualului județ, un număr de biserici de lemn au fost distruse De asemenea, lipsa, pînă în anul 1955, a unei legislații corespunzătoare, a atras după sine inexistența unei protecții sau îndrumări a conservării lor. De aceea, după o cercetare pe teren a tuturor localităților județului Mureș, putem

---

[11] Alexandru Bauer, *Vechea arhitectură mureșeană, azi*, în *Vatra*, nr. 9, 1978, p 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

afirma că există un număr de 70 de biserici de lemn. Multe din acestea stau pitite pe după dealuri împădurite, pe artere secundare de circulaţie, departe de traficul turistic. Desigur, unele monumente au atras atenţia specialiştilor care le-au dedicat pagini în diverse lucrări[12], dar marea majoritate a acestor biserici sînt încă necunoscute sub aspectul valorii istorice ori artistice, neexistînd o lucrare de sinteză asupra lor.

Analizate aceste biserici de lemn, numai sub aspectul tipologiei formelor de plan, constatăm că în judeţul Mureş se întîlnesc toate formele de plan răspîndite în ţară, fenomen de interferenţă care, cu rare excepţii, este caracteristic arhitecturii în lemn. În acest capitol pot fi aplicate cuvintele lui Nicolae Iorga: „creaţiunea multilaterală a poporului nostru este aceeaşi peste toate provinciile"[13]. Cercetînd cele 70 de lăcaşuri de lemn au fost depistate 11 variante tipologice pe care le vom analiza fiecare în parte.

I. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA NEDECROŞATĂ

1. *Biserica „Buna Vestire" din Deag.* Construirea acestei biserici se leagă indisolubil de evenimentele petrecute în sînul comunităţii după mijlocul secolului al XVIII-lea, cînd o parte a locuitorilor au părăsit greco-catolicismul, revenind la ortodoxism. Luînd ca bază conscripţia din 1760—1762[14] şi anul 1765 săpat pe grinda transversală a naosului, putem data monumentul post 1762. Se păstrează vechea *intrare* de pe latura de sud, în schimb s-a deschis o nouă intrare pe latura de vest. Biserica este fără turn. *O clopotniţă*, separată, pe două nivele, se află

---

[12] Eugenia Greceanu, Op. cit., p. 27—69; At. Popa, *Biserici vechi din Ardeal*, N. Sabău, *Vechi inscripţii româneşti din judeţul Mureş (sec. XV—XVIII)*, în *Marisia*, VIII, Tg.-Mureş, 1978; Ioana Cristache-Panait, *Locul monumentelor de cult din lemn ale judeţului Mureş în ansamblul arhitecturii populare româneşti*, în Monumente istorice şi de Artă 2, 1981, p. 74—75; Idem, *Monumentul istoric de la Săcalu de Pădure*, în Îndrumătorul pastoral, IV, Alba Iulia, 1980, p. 141—144, P. Mureşan, *Contribuţii la studiul aşezărilor şi construcţiilor ţărăneşti din Cîmpia Transilvaniei*, în An. Muz. Etnog. al Trans. pe anii 1965—1967, Cluj, 1969, p. 155; N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, p. 257; M. Porumb, *Zugravi şi centre româneşti de pictură din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în An. Inst. de Ist. şi Arh. Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 118; Kelemen Lajos, *A szász bányiczai Gör-Kath. templom*, în *Művészettörténeti tanulmányok*, Ed. Kriterion Bucureşti, 1977, p. 194; Ioana Cristache-Panait. *Rolul zugravilor de la sud de Carpaţi în dezvoltarea picturii româneşti din Transilvania*, (sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea), în S.C.I.A., tom 31, 1984 p. 67; Al Bauer; *Două monumente de arhitectură religioasă din Tg.-Mureş de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea*, în *Stud. şi Mat.*, III—IV, 1972, Tg-Mureş, p. 233—234; Gr. Ploeşteanu, Tr. Duşa, *O pagină de istorie. Biserica de lemn din Tg.-Mureş*, 1969; At. Popa, *Caracteristiciie stilistice ale bisericilord e lemn din Transilvania*, în *Acta Muzei Napocensis*, Vol. X, 1973, p. 698—699.

[13] N. Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, Vălenii de Munte, 1934, p. 49

[14] Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, III, 1924—1925, Cluj, 1926, p. 636.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

situată la vreo 5 m. vest de monument. Biserica înscrie un plan dreptunghiular și include trei încăperi, pronaosul, naosul și absida, toate de formă dreptunghiulară. Particularitatea acestui monument constă în faptul că absida e nedecroșată, spațiul ei rezultînd din introducerea unui perete divizor, a tîmplei, care o separă de naos (Planșa nr. LXXXIVa).

2. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Deag.* Biserica poate fi datată în jurul anului 1784 conform unor icoane ale lui Nicolae zugrav. Planul este asemănător celeilalte biserici. Biserică fără turn. O *clopotniță*, separată, este situată în partea de vest. *Intrarea* se face pe latura de vest (Planșa LXXXIVb).

II. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA POLIGONALĂ NEDECROȘATĂ CU TREI LATURI

1. *Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel" din Petea.* Cele trei conscripții din secolul al XVIII-lea confirmă existența lăcașului[15], însă inscripția[16] de pe ancadramentul intrării dă de știre că el a fost construit în anul 1741, după ce flăcările mistuiseră vechiul edificiu, adică pe acela trecut în conscripția din 1733.

Tipul de plan este cel dreptunghiular cu absida nedecroșată, poligonală cu trei laturi. În șirul adăugirilor este *prispa* de pe latura de sud. Biserica fără turn. *Clopotnița* detașată, din apropierea bisericii pe două nivele: parter deschis și foișor cu arcade, a fost construită în anul 1761, conform inscripției de pe grindă. *Intrarea* în biserică se face pe latura de sud.

2. *Biserica „Intrarea în biserică" din Oroiu.* Biserica datează din anul 1784 conform datei săpate pe ancadramentul intrării, de pe latura de sud, cît și pe cel dintre pronaos și naos însoțit aici și de semnătura monahului Aftanasie, probabil cel ce a sculptat triunghiurile, rozetele, florile și frînghiile de pe acest cadru. Actuala biserică s-a ridicat pe locul unui lăcaș mai vechi consemnat în conscripția lui Buccow[17].

Biserica este de plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, poligonală, cu trei laturi. *Prispa* de pe latura de sud a fost adusă din Hodac[18]. În secolul al XIX-lea nava bisericii a fost alungită spre vest, iar prin intermediul unui *pridvor* deschis i-a fost ancorată *clopotnița* cu parter deschis. *Intrarea* se face de pe latura de sud (Planșa nr. LXXXVa).

3. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Sîntandrei.* Biserica apare în con-

---

[15] Augustin Bunea, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicarul episcopesc Petru Aron*, în Transilvania, anul XXXII, nr. IX, 1901, p. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în Anuarul Institutului de istorie națională, III, 1924—1925, Cluj, 1926, p.

[16] „să se știe că după ce s-o ars biserica, cu ajutorul lui Dumnezeu s-au început a se rădica această sfîntă biserică, în luna mai 21 de zile, în ziua marelui Constantin împratul și cu maica sa Elena, anno Domini 1741, anul Domnului 1741".

[17] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 684.

[18] Istoricul parohiei

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

semnţia din 1760—1762[19], deci o putem data ante 1760. Întrucît biserica păstrează icoane din 1712 şi 1751[20], precum şi un Octoih tipărit la Blaj în 1710, presupunem că actuala a înlocuit o biserică mai veche. Anul 1843, ca an al edificării ei[21], este impropriu, întrucît atunci a avut loc, fie o reparaţie, fie o repictare a ei, care din păcate se află acum sub tencuială. Biserica este de plan dreptunghiular cu absida nedecroşată, poligonal, cu trei laturi. Un *pridvor* pe latura de vest a fost adăugat ulterior[21], iar deasupra un *turnuleţ-clopotniţă*. *Intrarea* se face pe latura de vest (Planşa nr. LXXXVb).

4. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Bernadea.* Biserica de lem datează de la mijlocul secolului al XVIII-lea, ea fiind menţionată în conscripţia din anii 1760—1762[23]. Este de plan dreptunghiular, cu absida nedecroşată, poligonală cu trei laturi. În cursul secolului al XIX-lea lăcaşul a fost mărit spre vest, legîndu-se cu *clopotniţa*, care iniţial era detaşată. *Intrarea* se face pe latura de sud. Biserică fără *pridvor* şi *prispă*.

5. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Chinciuş.* Lăcaşul apare în conscripţiile întocmite în secolul al XVIII-lea[24] şi în aceea a primului deceniu al secolului al XIX-lea[25]. Lăcaşul a fost împodobit cu zugrăveli în anul 1832[26]. Data aceasta în nici un caz nu poate fi acceptată ca reper pentru începuturile sale întrucît dimensiunile, anumite particularităţi şi unele soluţii de tehnică în construcţiile de lemn pledează pentru o datare în secolul al XVIII-lea[27]. Totuşi faptul că ea este menţionată în conscripţia din 1733 şi coroborînd cu datele tradiţiei locale că biserica ar fi veche, o datăm la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea.

Biserica prezintă un plan dreptunghiular, cu absida nedecroşată, poligonală, cu trei laturi. O *clopotniţă* detaşată de biserică pe două nivele cu învelitori separate. *Prispa* a fost adăugată ulterior pe latura de sud. *Intrarea* se face pe latura de sud (Planşa nr. LXXXVIb).

6. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Beica de Jos.* Conform Şematismului de Blaj[28] reiese că biserica a fost construită în anul 1810[29]. Dar faptul că din valorile patrimoniale consemnate de acelaşi Şematism se afla şi un prapor din 1713[30], precum şi informaţia primită de la bătrînii comunei că biserica a fost strămutată din vechiul cimitir pe amplasamentul

---

[20] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 420
[19] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 683
[21] Şematism, Blaj, 1900,
[22] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 47
[23] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 636
[24] Augustin Bunea, *Din Istoria românilor, Episcopul Ioan Inocenţiu Klein* (1728—1751), Blaj, 1900, p. 353; Idem, *Statistica românilor din Transilvania* anul 1750, în Transilvania, an XXX, nr. IX, 1901, p. 264
[25] Gagyi Eugen, op. cit., p. 56
[26] Şematism, Blaj, 1900, p. 308
[27] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 45
[28] Şematism, Blaj, 1900, p. 483
[29] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 43
[30] Şematism, Blaj, 1900, p. 483

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

actual, cu cel puțin două generații în urmă, ne determină să încercăm o datare a bisericii la începutul secolului al XVIII-lea.

Lăcașul prezintă un plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, poligonală, cu trei laturi. Un *pridvor* a fost adăugat ulterior[31] pe latura de vest; de asemenea un turn-clopotniță a fost adăugat pe pridvorul vestic[32]. *Intrarea* se face pe latura de vest.

7. *Biserica „Sf. Nicolae" din Lăpușna.* Biserica a fost construită în anul 1779, conform inscripției de la intrare, în satul Comori, pe locul unei biserici existente cu multe decenii înainte, adică în 1733[33] și 1760—1762[34], ceea ce înseamnă că monumentul actual s-a ridicat în locul altuia, dispărut în împrejurări necunoscute nouă. În anul 1939 ea a fost strămutată la Lăpușna de către membrii Casei regale în apropierea castelului. Cu ocazia acestei strămutări a fost adăugat peste *pridvorul* de vest un *turn-clopotniță* cu foișor în console și coif înalt[35], neobișnuit la bisericile de lemn din județul Mureș. Seamănă cu turnul-clopotniță de la biserica din Chețani.

Biserica descrie un plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, poligonală cu trei laturi (Pl. nr. LXXXVIa). O *prispă* originală[36] se află pe întreg peretele de sud al bisericii. *Intrarea* se face pe latura de vest.

8. *Biserica „Adormirea Maicii Domnului"* din Trei Sate.

O inscripție în chirilică „Ala Toader 1800" de pe cutia de mir precum și faptul că în conscripția din 1760—1762 ea nu apare, deși erau 31 de familii ortodoxe și 2 unite[37], ne determină să o datăm spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea

Biserica este de formă dreptunghiulară, cu absida nedecroșată, poligonală cu trei laturi Un *pridvor* se află pe latura de vest; un *turn clopotniță*, de dimensiuni mici, se află deasupra pronaosului. *Intrarea* se face pe latura de vest. Biserica a suferit modificări, fiind tencuită în interior și exterior, iar învelitoarea de țiglă luînd locul celei de șiță.

9. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Crăciunești.* Pînă în momentul de față nu dispunem de informații certe privind ridicarea edificiului din această localitate. Singurele surse care atestă existența lui sînt conscripțiile din 1760—1762[38] și 1805[39], și dacă le luăm în considerare, atunci începuturile lăcașului ar fi la mijlocul secolului al XVIII-lea. În anul 1895[40] localitatea figurează cu o biserică purtînd hramul „Sf. Arhangheli", dar nu trebuie exclusă posibilitatea ca în acel an să fi fost exe-

---

[31] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 47
[32] Ibidem
[33] Augustin Bunea, Din istoria românilor ... p. 341
[34] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 683
[35] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 47
[36] Ibidem
[37] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 683, 685
[38] Idem, p. 683
[39] Gagyi Eugen, op. cit., p. 56
[40] Șematism, Blaj, 1900, p. 306; Idem, p. 427

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cutate unele reparații, în urma cărora pereții au primit o îmbrăcăminte de tencuială.

Biserica înscrie o formă de plan dreptunghiulară cu absida, nedecroșată, poligonală cu trei laturi (Pl. nr. LXXXVIIb). O *prispă* originală[41] se află pe latura de sud. O *clopotniță* separată, dispusă pe două nivele, este situată în partea de sud-vest față de biserică. *Intrarea* se face pe latura de sud.

10 *Biserica „Sf. Arhangheli" din Bobohalma.* Biserica datează din anul 1743 conform unei inscripții de pe o bîrnă din dreapta intrării. În Șematismul de Blaj din 1900, anul ridicării ei este 1877. Probabil atunci i s-au făcut unele renovări bisericii. Lăcașul înscrie un plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, poligonală cu trei laturi. O *prispă* se află pe latura de sud; intrarea se face pe latura de sud. O *clopotniță* separată a existat pînă în anul 1972.

11. *Biserica „Sf. Nicolae" din Răstolița.* Cercetarea conscripțiilor în vederea datării monumentului n-a dat la iveală informații care să indice existența vreunui lăcaș de cult aparținînd populației românești din Răstolița. Totuși e aproape imposibil ca aici să nu fi existat o biserică.

Pentru datare nu ne rămîne alte surse decît inscripțile din interiorul bisericii. Potrivit acestora împodobirea cu picturi se încadrează în contextul social-politic, economic și cultural din vremea domniei împăratului Austriei Francisc I și episcopatului lui Vasile Mõga[43]. Prin urmare zugrăvirea biserici s-a petrecut în intervalul 1810—1835. În inscripție apare numele preotului paroh Gliga Ioan, care este amintit și în inscripția situată deasupra ferestrei sud a naosului: „Să se știe că începutul bisericii facere au fost paroh Gliga Ioan, Gliga Mihai feciorul, Dumnezeu să pomenească"[44]. O altă sursă de știri, utile pentru a reîntregi istoria lăcașului, sînt inscripțiile trecute pe versoul unor icoane ca „Fecioara Maria Împărătească" și „Sf. Nicolae". Mai întîi, la „Fecioara Maria" sînt amintite icoanele și apoi plătitorii lor pentru ca în încheiere să apară data de 3 mai 1833. De asemenea zugravul Sandu din Iernuțeni realizează icoana „Sf. Nicolae". În partea de jos a icoanei artistul a scris: „să se știe că această sfîntă icoană s-au zugrăvit în anul 1808 februarie 14 zile, de mine Sandu Popovici din Iernutfaia" (Iernuțeni, azi cartier al orașului Reghin).

În funcție de aceste informații putem formula două ipoteze:

a) construcția s-a desfășurat concomitent cu zugrăvirea, deci între 1810—1835;

b) biserica e ridicată încă înainte de domnia lui Francisc I, iar în timpul acestuia, Pavel Dumbrăvean care execută picturile, se face catapeteasma pe banii preotului Gliga Ion, a familiei sale și a sătenilor[45], și

---

[41] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 47

[42] Șematism, Blaj, 1900, p. 306; Idem. 1932, p. 87

[43] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 44

[44] Ibidem

[45] O inscripție se referă la zugrăvirea catapeteasmei de către Gliga Ion și Gliga Mihail „... fiind biserica de dînșii făcută cu ajutorul și alți creștini, Pavel Dumbrăvean zugrav".

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

se înzestrează patrimoniul lăcașului cu icoane, ca cele din 3 mai 1833 oferită prin strădania familiei Pavel Samoilă și cea dăruită de Sandu Popovici din Iernutfaia cu datarea 14 februarie 1808.

Desigur, a doua ipoteză ni se pare că întrunește mai multe argumente pentru o datare cu termenul ante quem în corelație cu perioada 1810—1835. În concluzie considerăm acceptabilă situarea construcției înainte de 1810, iar decorarea și înzestrarea interioarelor în perioada 1810—1835. De altfel, planul, stilul și anumite caracteristici particulare privind metoda acoperirii spațiilor îngăduie categorisirea acestui lăcaș drept edificiu conceput și executat în secolul al XVIII-lea.

Biserica este de plan dreptunghiular cu absida altarului, nedecroșată, cu trei laturi (Pl. nr. LXXXVIIa). Intrarea care funcționează astăzi e amplasată pe latura sudică. Însă pe lîngă aceasta mai existase o intrare ce comunica cu pronaosul, dar pe latura nordică, care acum e astupată cu grinzi. De asemenea, tot ulterior, a fost adăugată o *prispă* cu stîlpi sculptați, supralărgită spre capătul de vest cu un fel de *pridvor* deschis, cu învelitoare proprie, supraînălțată de o clopotniță cu foișor și coif poligonal.

12. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Troița.* Biserica, conform Șematismului, datează din anul 1836. Deși nu apare în conscripția din 1760—1762[46], decît casa parohială, totuși, valorile patrimoniale păstrate: icoane împărătești și icoane de prăznicar din secolul al XVIII-lea, o Evanghelie de București din 1760 precum și tradiția locală și structura constructivă (7,60×3,45×1,95), ne face să o datăm la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Biserica este de plan dreptunghiular, cu absida nedecroșată, poligonală, cu trei laturi. Un *pridvor* a fost adăugat ulterior pe latura de vest; *intrarea* se face pe latura de vest; clopotnița, separată, prevăzută cu coif, este situată în partea de nord-vest față de biserică.

13. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Sînișor.* Biserica datează din secolul al XVIII-lea[48]. Tipul de plan este dreptunghiular, cu absida nedecroșată, poligonală cu trei laturi (Pl. nr. LXXXVIIIa). Clopotnița, pe două nivele, este separată de biserică. Intrarea se face pe latura de sud. În anul 1981 biserica a fost strămutată în mijlocul satului; tot atunci ea a fost renovată.

14. *Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Valea Largă.* Conform tradiției locale ea a fost ridicată în anul 1695[49]. Este menționată în conscripția din 1733[50] și în conscripția lui Buccow din 1760—1762[51]. Biserica este de plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, poligonală, cu trei laturi. Pe latura de vest, deasupra pronaosului, există un *turn clopotniță. Intrarea* se face pe latura de vest.

---

[46] Șefatism, Blaj, 1900, p. 436.
[47] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 684
[48] Eugenia Greceanu, op. cit., p 46—47
[49] Istoricul parohiei
[50] Șematism, Blaj, 1900, p. 380; Idem, 1932, p. 120
[51] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 640

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

15. *Biserica „Sf. Nicolae" din Valea Largă.* Biserica datează din anul 1836[52]. Ea înfățișează un plan dreptunghiular cu absida nedecroșată, poligonală cu trei laturi. Pereții, atît la exterior cît și în interior, sînt tencuiți. *Intrarea* se face pe latura de sud. O *clopotniță* se află pe latura de vest.

Bisericile de plan dreptunghiular, cu absida poligonală nedecroșată cu trei laturi formează un grup destul de important în județul Mureș, numărînd 15 exemplare. Din acestea doar patru au clopotnițe detașate de biserică (Petea, Chinciuș, Crăciunești și Troița). Intrarea pe latura de sud se află la opt biserici (Petea, Oroiu, Bernadea, Chinciuș, Crăciunești, Bobohalma, Răstolița și Sînișor), iar pe latura de vest la șapte biserici (Sîntandrei, Beica de Jos, Lăpușna, Trei Sate, Troița, Valea Largă). De remarcat că la biserica din Răstolița exista o intrare pe latura de nord, astăzi închisă. Prispe întîlnim la opt biserici (Petea, Oroiu, Chinciuș, Lăpușna, Crăciunești, Bobohalma, Răstolița, Sînișor). Din acestea doar două au prispe originale (Lăpușna și Crăciunești). Pridvor au un număr de șapte biserici (Oroiu, Sîntandrei, Beica de Jos, Lăpușana, Trei Sate, Răstolița, Troița). Pridvoarele la toate aceste biserici au fost adăugate ulterior. Trei biserici n-au nici pridvor nici prispă (Valea Largă, Bernadea, Valea Largă).

III. BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA POLIGONALĂ NEDECROȘATĂ, CU CINCI LATURI

1. Biserica „Sf. Arhangheli" din Sînmărghita. În privința istoriei sale documentele vorbesc despre existența unui lăcaș în Sînmărghita încă în cursul secolului al XVIII-lea: în 1733[53], 1750[54], 1760—1762[55] și 1805[56]. Următoarea mențiune provine din anul 1826[57] și dă de știre că paroh era Gheorghe Răchită, de păstorirea căruia se leagă începerea matricolelor școlare. Față de aceste informații inscripția de pe spatele iconostasului face cele mai exacte precizări, nu în legătură cu construcția clădirii, ci cu împodobirea ei, arătînd că aceasta s-a petrecut în 1838 și e opera zugravului Porfirie lui Leon Feisa[58]. În lipsa altor informații pentru datare luăm în considerare partiul, sistemul în care a fost construită și dimensiunile, care dacă le coroborăm cu anul 1733, cînd e atestată prima oară biserica, atunci începuturile sale le putem plasa la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

---

[52] Șematism, Blaj, 1900, p. 380—381
[53] Augustin Binea, *Din istoria românilor ...*, p. 357
[54] Idem, *Statistica românilor ardeleni din anii 1750 ...*, p. 279
[55] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 643
[56] Gagyi Eugen, op. cit., p. 58
[57] Șematism, Blaj, 1900, p. 387
[58] „-au zugrăvit această sfîntă biserică cu toată cheltuiala dumisale Ana Hodăjița, fiind paroh satului Răchită Gheorghe corătăr Lițu Dumitru făt Vodă Ioan. Zugrav Porfiri lui Leon Feisa, anul 1838".

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Biserica este de plan dreptunghiular, cu absida altarului nedecroșată, de formă poligonală cu cinci laturi (Pl. nr. LXXXVIIIb). *Clopotnița* adăugată ulterior pe latura de vest, a fost legată cu trupul bisericii printr-un gang. De asemenea *prispa*, de pe latura de sud a fost adăugată ulterior. *Intrarea* se face pe latura de vest.

2. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Vaideiu.* Biserica a fost ridicată în anul 1866[59] și renovată în 1899[60]. Totuși edificiul este mai vechi. El este atestat în conscripția din anii 1760—1762[61], de aceea noi o datăm la mijlocul secolului al XVIII-lea. Biserica este de plan dreptunghiular cu absida nedecroșată de formă poligonală cu cinci laturi. Pe partea de vest, pe pronaos, o mică *clopotniță*. *Intrarea* se face pe latura de vest.

3. *Biserica „Sf. Maria" din Band.* Cu privire la acest monument două lucrări îl menționează: Șematismul[62] și o carte de cîntări și rugăciuni, Triod, scos la Blaj în 1771[63]. Conform primei lucrări localitatea și-a primit lăcașul la 1770[64], cu hramul „Sf. Arhangheli", iar cea de-a doua lucrare are o însemnare cu data de 19 martie 1771, prin care se arată că e vorba de o danie făcută bisericii din Band. În afara acestor informații, în cele trei conscripții din secolul al XVIII-lea, toate anterioare anilor 1770—1771, Bandul are în dreptul său biserică, în 1733[65], în 1750[66] și în 1760—1762[67]. Dimensiunile ample ale monumentului ce dăinuie și azi (20,60 m lungime și 7 m lățime) ne face să credem că acesta nu e unul și același cu cel menționat de trei ori în conscripții. Pe epitaful de pînză apare data de 1809, probabil cînd s-au terminat lucrările. Deci actuala biserică, a luat locul altei biserici, mai vechi, cea menționată în conscripții, care, fie că a ars, fie că a fost demontată fiind prea mică și, deci, necorespunzătoare pentru enoriașii din Band, în continuă creștere.

Biserica are un plan dreptunghiular, cu absida nedecroșată, poligonală cu cinci laturi. La sfîrșitul secolului al XIX-lea[68], biserica a fost alungită spre vest, cînd i se adaugă o *clopotniță*, de dimensiuni mici, cu coif. *Intrarea* se face pe latura de vest. (Pl. nr. LXXXIXb).

4. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Urisiu de Jos.* Biserica datează din anul 1747[69] conform unei inscripții incizate pe un element de ancadrament al fostei uși, acum astupată și transformată în fereastră. Actuala biserică s-a ridicat pe locul unei biserici mai vechi datînd din anul 1539, conform inscripției de pe friza fostei biserici: „Rugăciunea robului lui

---

[59] Șematism, Blaj, 1900, p. 388
[60] Idem, Blaj, 1932, p. 120
[61] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 643
[62] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 47
[63] Ibidem
[64] Șematisf, Blaj, 1900, p. 421—422
[65] Augustin Bunea, *Din istoria românilor* ..., p. 352
[66] Idem, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750* ..., p. 261
[67] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 684
[68] Istoricul bisericii. Pe catapeteasmă apare data de 1882
[69] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 43

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Dumnezeu pan Luca din Urisiu şi a soţiei sale şi a copiilor săi, văleat 7047 (1539), luna martie, zile 10". Reparaţii importante au avut loc în 1848 cînd s-a adăugat *pridvorul* de vest şi în 1851 cînd s-a refăcut pictura[70].

Biserica are un plan dreptunghiular cu absida nedecroşată poligonală cu cinci laturi. Biserică fără turn; o *clopotniţă* separată se află în partea de S—V de biserică. *Intrarea* se face pe latura de vest, unde se află şi un *pridvor* deschis (Pl. nr. LXXXIXa).

5. *Biserica „Sf. Treime" din Urisiu de Sus.* Biserica datează din anul 1842 conform inscripţiei de pe peretele de vest al naosului, deasupra uşii. Biserica este de plan dreptunghiular, cu absida nedecroşată, poligonală cu cinci laturi. În anul 1929[71] cu ocazia unor modificări s-a adăugat un pronaos cu *clopotniţă* deasupra şi a unui *pridvor* deschis pe latura de vest. Intrarea se face pe latura de vest.

6. *Biserica „Sf. Nicolae" din Mura Mare.* Biserica a fost adusă din localitatea Comori la începutul secolului al XIX-lea. O inscripţie pe ancadramentul de la intrare indică anul 1817. Dacă nu există nici un dubiu privitor la originile clădirii ce şi astăzi se ridică semeţ pe vîrful dealului, nu putem, totuşi, trece cu vederea ştirile potrivit cărora satul Mura Mare avea în 1750[72] o biserică, atestată din nou, un deceniu mai tîrziu, în 1760—1762[73]. Prin urmare e de presupus că biserica e succesoarea alteia mai vechi, constituită în intervalul dintre conscripţia din 1733, care nu o menţionează, şi conscripţia din 1750, unde apare pentru prima dată, căreia, probabil, i-a moştenit planul, nu însă şi dimensiunile.

Lăcaşul este de formă dreptunghiulară cu absida nedecroşată, poligonală cu cinci laturi. O *prispă*, deschisă, de pe latura sudică lasă impresia că a fost realizată odată cu biserica. *Clopotniţa*, adăugată ulterior, răsare din învelitoarea acoperişului, pe partea apuseană, chiar deasupra *pridvorului* închis, adăugat şi el ulterior. *Intrarea* se face pe latura de sud.

7. *Biserica „Sf. Treime" din Logig.* Biserica a fost adusă de pe deal în anul 1837[74]. Ea este consemnată în conscripţia din 1760—1762, cînd se pomeneşte că ea a fost dată celor 17 familii de uniţi, în dezavantajul celor 68 de familii ortodoxe[75]. De aceea încercăm să o datăm în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Biserica este de formă dreptunghiulară, cu absida nedecroşată, poligonală cu cinci laturi. Cu ocazia strămutării, pereţii lăcaşului au fost alungiţi spre vest, închizînd un *pridvor* cu un *turn-clopotniţă* deasupra.

---

[70] Ibidem
[71] Istoricul bisericii
[72] Augustin Bunea, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750...*, p. 278
[73] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 641
[74] Şematism, Blaj, 1900 p. 324; Sematism Blaj, 1932, p. 192
[75] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 634

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Intrarea se face pe latura de vest. Pereții, atît în interior cît și în exterior, au fost tencuiți.

8. *Biserica „Arhanghelul Mihail" din Tg.-Mureș.* Construirea unei clădiri pentru oficierea serviciului divin de rit ortodox în Tg.-Mureș se impunea fără întîrziere, deoarece românii din oraș, neavînd lăcaș propriu, parcurgeau un lung drum pînă la parohia din Cornățel, unde era biserică[76]. Cu sprijinul financiar al unui comerciant, se construiește o biserică de lemn ,care va servi tuturor românilor pînă în anul 1761"[77], dar acest lăcaș nu va supraviețui decît pînă în 1780, fiindcă în acest an va fi mistuit de un incendiu.

Actuala biserică a fost ridicată între anii 1793—1794 cu aportul financiar al negustorului înstărit Hagi Stoian Constandin și al soției, Siriana, dar și al altor cetățeni. Contribuțiile tuturor sînt cuprinse în inscripția pusă în 1814 pe arcul format în locul de racordare a bolții naosului cu semicalota altarului. „S-au cumpărat acest loci de biserică de dumnealor Jupan Stoian Hagi Constandin cu soția sa Siriana au făcut și biserica din temelie au zugrăvit altariu și fruntariu cu icoanele. Deîmpreună sînt ctitori Gerög Laszlo, Stoian Ienachie, Sabo Radu, Moldovan Ianus, Bucura Demeter, Sabo Demeter, Cadar Demeter fiind preot paroh și protopop Vasile Pantea, zugrav popa Nicolae, Ban Vasile anno 1814". Anul 1814 semnifică isprăvirea lucrărilor de împodobire a interiorului și apare nu numai în inscripția citată, ci și în absida altarului, deasupra „Sfintei Troițe"

Biserica înscrie un plan dreptunghiular, cu absida nedecroșată, poligonală cu cinci laturi. *Pridvorul* de pe fațada vest susține *turnul-clopotniță* cu foișor și învelitoare barocă. Intrarea se face pe latura de vest (Pl. nr. XCb).

Bisericile de plan dreptunghiular, cu absida nedecroșată, poligonală cu cinci laturi, formează un grup alcătuit din opt biserici. Din acestea, clopotniță separată întîlnim la o singură biserică (Urisiu de Jos), clopotniță originală pe la latura de vest întîlnim la două biserici (Tg.-Mureș, Vaideiu); clopotnițe, adăugate ulterior pe latura de vest, întîlnim la cinici biserici (Sînmărghita, Logig, Band, Urisiu de Sus, Mura Mare). Prispă originală găsim la o singură biserică (Mura Mare), iar prispă adăugată ulterior tot la o singură biserică întîlnim (Sînmărghita). Pridvor original pe latura de vest întîlnim la două biserici (Tg.-Mureș, Vaideiu), iar pridvor adăugat ulterior întîlnim la patru biserici (Urisiu de Jos, Urisiu de Sus, Mura Mare, Logig). Biserică fără pridvor și prispă la biserica din Band. La șapte biserici (Tg.-Mureș, Vaideiu, Urisiu de Jos, Urisiu de Sus, Band, Logig, Sînmărghita) intrarea se face pe latura de vest, iar la o singură biserică (Mura Mare), intrarea este pe latura de sud.

---

[76] Alexandru Bauer, *Două monumente de arhitectură religioasă românească din Tîrgu-Mureș de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea*, în *Studii și Materiale*, III—IV, 1972, Tîrgu-Mureș, p. 233—234

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

IV BISERICI DE PLAN DREPTUNGHIULAR CU ABSIDA DECROȘATĂ, POLIGONALĂ CU CINCI LATURI

1. *Biserica „Cuvioasa Paraschiva" din Cecălaca.* Biserica datează de la începutul secolului al XVII-lea[77]. Lăcașul se compune dintr-o navă dreptunghiulară și o absidă, ușor decroșată, poligonală cu cinci laturi. *Intrarea* se face pe latura de vest. O *clopotniță* separată se află la S—V de biserică. Lăcaș fără prispă, pridvor și turn.

2. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Sărmășel-Gară.* De la început trebuie să menționăm că lăcașul a aparținut pînă în anul 1936 satului Dîmbu, și în urma cumpărării a fost adus la Sărmășel-Gară[78]. Satul de origine, Dîmbu, azi nu mai are biserică de lemn, dar e trecut cu lăcaș în toate conscripțiile elaborate în secolul al XVIII-lea, la 1733[79], 1750[80], și 1760—1762[81]. De altfel, aceleași documente consemnează edificiul și la Sărmășel-Gară, adică în 1733[82], 1750[83] și 1760—1762[84], însă urmele sale s-au pierdut în negura vremii. Așadar, locul ei a fost luat de biserica actuală, adusă de la Dîmbu, construită în anul 1692 după cum reiese din inscripția de pe ancadramentul intrării: „De la nașterea lui Hristos în anul 1692. De la facerea lumii 7200". Și tot aici, pe muchia care îndulcește golul intrării se întinde o lungă inscripție din care se mai disting numele ctitorilor. „La această biserică iaste titoru Oprea și Simonu și au făcut în zilele lui Apafi Calvinu, în luna lui April, 19 zile .."[85]. Deci s-a ridicat în perioada lui Apafi al II-lea, căruia i-a fost refuzat principatul Transilvaniei de către Poarta otomană.

Biserica înscrie un plan dreptunghiular, cu absida altarului decroșată, poligonală cu cinci laturi. *Clopotnița* originală este în partea de vest a bisericii. *Prispa* a fost adăugată ulterior pe latura de sud, fiind modificată mai tîrziu spre a se spori spațiul. Intrarea se face pe latura de sud.

3. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Sărmaș.* Despre Sărmaș toate documentele spun că în secolul al XVIII-lea avea biserică[86], și că în anul 1812 s-a efectuat renovarea ei [86a]. Inscripțiile de pe peretele dinspre miazăzi al pronaosului confirmă informațiile din documente arătînd că în 1812[87], un anume Ștențel Konrad a zugrăvit această biserică. De asemenea pe placa prestolului e trecută o inscripție care amintește posterității că

---

[77] Sematism, Blaj, 1900 p. 443
[78] Informație de la preotul satului din Sărmășel-Gară
[79] Augustin Bunea, *Din istoria românilor* ..., p. 352
[80] Idem, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750* ..., p. 290
[81] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 632
[82] Augustin Bunea, *Din istoria românilor* ..., p. 328
[83] Idem, *Statistica românilor ardeleni din anii 1750* ... p. 290
[84] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 633
[85] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 36
[86] Augustin Bunea, *Din istoria românilor* ... p. 330; Idem, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750* ... p. 290; Virgil Ciobanu, op. cit., p. 633
[86] a. Sematism, Blaj 1900 p. 214

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

„acest sfînt pristol l-au cumpărat jupînu Ianos și soțu dumisale Mina. Să le fie pomenire în veci 1812".

Într-adevăr anul 1812 reprezintă momentul unei înnoiri exhaustive a interiorului, dar și o redimensionare a edificiului. E posibil ca la începutul secolului al XIX-lea lăcașul construit, dacă luăm ca reper atestarea documentară din vremea lui Klein, înainte de 1733, să fi devenit neîncăpător și sărăcăcios pe dinăuntru. În consecință s-au făcut pregătirile de rigoare și pentru început capătul apusean a fost demontat și alungit, apoi primezul a fost mutat pe locul unde inițial se înălțase peretele vestic al pronaosului. Acesta din urmă a fost reașezat îndată ce se isprăvise prelungirea laturilor navei. În felul acesta inscripția așternută inițial în pronaos prin mutarea primezului dincolo de ea se găsește acum în naos. Alungirea lăcașului a determinat și reașezarea intrării mai către vest.

Biserica înscrie un plan dreptunghiular cu absida decroșată, poligonală cu cinci laturi (Pl. nr. XCa). Amplificarea spre vest a navei s-a soldat cu apariția *clopotniței* al cărei schelet de susținere se află în interiorul pronaosului adăugat. *Prispele* de pe laturile de sud și vest, au fost adăugate ulterior construirii bisericii. *Intrarea* se face pe latura de sud.

4. *Biserica „Sf. Arhangheli a fostei mănăstiri" din Sînmartinul de Cîmpie.* Biserica mănăstirii datează conform tradiției din 1700[88]. Este atestată ca biserică a mănăstirii în 1765[89]. Ruinată în 1900[90], ea a fost repartizată cu ocazia reînființării mănăstirii. Biserica înscrie un plan dreptunghiular, cu absida altarului decroșată, poligonală cu cinci laturi. Ulterior, deasupra pronaosului a fost amplasată *clopotnița.* O *prispă,* pe latura de sud, a fost adăugată ulterior. *Intrarea* se face pe latura de sud (Pl. nr. XCIb).

5. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Sînmartinul de Cîmpie.* Biserica datează din anul 1904. Este de plan dreptunghiular, cu absida altarului decroșată, poligonală cu cinci laturi. O *clopotniță* se află peste pronaos, și un *turn-clopotniță,* separat, de plan poligonal cu două nivele. *Intrarea* se face pe latura de vest.

6. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Miheșu de Cîmpie.* Biserica a fost construită în anul 1901, din materialele unei biserici mai vechi datînd din secolul al XVIII-lea, și consemnate în conscripțiile din 1733[91] și 1760—1762[92]. Biserica ridicată pe un soclu din piatră, este de formă dreptunghiulară, cu absida decroșată, poligonală cu cinci laturi. O *clopotniță* este alipită pe latura de vest. Intrarea se face pe latura de vest.

---

[87] Eugenia Greceanu op. cit., p. 38
[88] Eugenia Greceanu, op. cit., p. 36
[89] Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria,* Sibiu, 1936, p. 71
[90] Sematism, Blaj 1900 p. 474—475
[91] Sematism, Blaj, 1900, p. 470
[92] Virgil Ciobanu, op. cit., p. 633

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

7. *Biserica „Sf. Treime" din Miheşu de Cîmpie.* Biserica a fost ridicată în anul 1806[93]. În anul 1886 şi ulterior, biserica a suferit importante lucrări de renovări. În exterior este îmbrăcată cu scînduri, iar în interior cu muşama. Biserica este de plan dreptunghiular, cu absida decroşată, poligonală cu cinci laturi. O *clopotniţă* se află pe latura de vest a bisericii. *Intrarea* se face pe latura de vest.

8. *Biserica „Sf. Arhangheli" din Pănet.* Ctitoria de lemn datează din anul 1637, a fost pictată în 1740 şi renovată în 1896[94]. Este de plan dreptunghiular, cu absida decroşată, poligonală cu cinci laturi. O *prispă* originală se află pe latura de sud. O *clopotniţă*, pe două nivele, se află separată de biserică. *Intrarea* pe latura de sud (Pl. nr. XCIa).

LA TIPOLOGIA DELLE FORME DI PIANO DELLE CHIESE DI LEGNO IN DISTRETTO DI MUREŞ

(Contenuto)

Il distretto di Mureş ha una ricca tradizione nel'arte di legno, cosa che ha fatto conservare una mera vigliosa dote architetturale di costruzioni in legno, case contadinesche, chiese ed impianti tecnici che si infilano nel tempo sul percorso di altre tre secoli. Un posto particolare ocupano le chiese di legno, le quali in questa parte della Transilvania sono montenute lungo i secoli a dispetto delle condizioni storiche in avversità nelle quali hanno dovuto farsi strada i romeni dei quesi parti. Probabilmente che da qui esse si hanno tirato il vigore e si hanno inciso anche il piu importante dei valori che le rappresentano; la durata e la qualità di testimonianza storica.

Indagando le 70 chiese di legno esistenti nel distretto di Mureş sono scoprite 11 varianti tipologiche, le quali saranno analizzate in questo studio, ogniuno separatamente.

[93] Sematism, Blaj, 1900, p. 470
[94] Idem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

SISTEME DE PĂSTORIT ÎN ZONA MUNȚILOR CĂLIMANI

VALER POP

Munții Călimani, alături de munții Rodnei, constituie cele mai mari zone de păstorit din Carpații Orientali și, de altfel, printre cele mai mari din țară, pe lîngă zona Vrancei, zona Țara Bîrsei, Făgărașul și Apusenii, motiv pentru care ne-am învrednicit a cerceta unele aspecte ale păstoritului din această zonă, încercînd să prezentăm specificul local, evoluția ocupației în timp și locul ce l-a ocupat din totdeauna în viața populației românești din jurul Munților Călimani.

Dezvoltarea păstoritului în Munții Călimani s-a datorat așezării sale geografice între numeroasele depresiuni de pe Mureșul Superior, zona colinară a bazinului Transilvaniei, accesibilitatea munților prin culmi domoale și ospitaliere și existența vegetației suculente, mai ales pe versantele sudice și sud-estice cu mai multă căldură și lumină: Bradul Ciont, Cica, Voivodeasa, Dealul Lat, Fața Boilor, Șesul Bucinișului, Drăgușul, Drăgoiasa, ș.a.[1] Versantul nordic este foarte puțin prielnic păstoritului fiind plin de grohotișuri în pantă. Aceste condiții au permis locuitorilor din numeroasele localități din jurul Călimanilor și chiar din localitățile mai îndepărtate să asigure pășunatul turmelor de oi, a cirezilor de vite și a hergheliilor de cai[2].

Păstoritul în viața economică a zonei Munților Călimani a reprezentat din totdeauna nu doar o ramură complementară a agriculturii, ci o componentă inseparabilă a acesteia prin creșterea unui număr redus de animale (oi, capre, porci, cai, bovine), pentru nevoile legate de culturile agricole (gunoiere, tractare de atelaje, prelucrarea terenului pentru cultură, pădurit etc.), precum și pentru rezolvarea unor nevoi gospodărești (alimentație, vestimentație), producția dobîndită fiind consumată în cadrul închis al gospodăriei, familiei sau obștii, iar desfacerea unor produse pe piață făcîndu-se la nivel redus pentru acoperirea altor trebuințe gospodărești. Proprietari cu turme numeroase de oi au fost și mai sînt foar-

---

[1] Laurian Someșan, *Viața pastorală în Munții Călimani*, *Buletinul societății regale române de geografie*, Tomul LII, București, 1934, p. 292.

[2] Satele care aveau pășuni în Munții Călimani, cele care închiriau pășuni pentru vărat: Bilbor, Valea Topliței, Călimănelul, Stînceni, Lunca Bradului, Răstolița, Bistra Mureșului, Deda, Filea, Pietriș, Idicelul de Sus, de Jos, Vătava, Dumbrava, Rîpa de Jos, Rușii Munți, Aluniș, Monor, Gledin, Ardan, Șieuț, Sîntioana, Bîrla, Mărișel, Budacul de Sus, Ragla, Rusu Bîrgăului, Josenii Bîrgăului, Mijlocenii Bîrgăului, Susenii Bîrgăului, Bistrița Bîrgăului, Prundul Bîrgăului, Tîha Bîrgăului, Mureșenii Bîrgăului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

te puţini, 2—3 familii într-un sat care cresc oi pentru valorificarea produselor acestora pe piaţă. Cei care au cîte 100—200 de oi de regulă sînt ciobani de meserie. Ei îşi valorifică produsele în pieţele oraşelor Topliţa. Reghin, Bistriţa, Tîrgu-Mureş sau în alte oraşe mai îndepărtate[3]. Ca atare fenomenul pastoral trebuie analizat în funcţie de aceste aspecte locale.

Despre importanţa păstoritului în ansamblul ocupaţional local ne relatează geograful Laurian Someşan care a cercetat aspecte ale păstoritului în această zonă. El afirmă că: „Astăzi agricultura este exercitată pe o scară destul de întinsă, totuşi păstoritul este considerat drept cea mai onorabilă ocupaţiune. Acest lucru se poate vedea din năzuinţa gospodarilor de a avea cît mai multe vite şi oi, pentru că bogăţia lor se consideră după numărul capetelor de animale pe care le au. Ciobănia în faţa sătenilor este privită ca cea mai onorabilă ocupaţiune".[4]

Luînd în consideraţie condiţiile geografice şi modul de furajare a animalelor pe tot parcursul anului, considerăm că în zona Munţilor Călimani s-a folosit un singur tip de păstorit, şi anume cel sedentar cu două variante: sedentar local şi pendular, denumit şi local-zonal.

Calendarul pastoral cuprinde două etape distincte: vărătul în sat (pe islaz, păşune sau mirişte) ori pe păşunile alpine şi iernatul în vatra satului (în gospodărie), sau în vecinătatea sa imediată la „odăi", „colibi"[5]. Pentru iernarea animalelor condiţia esenţială a fost din totdeauna recoltarea, prepararea şi depozitarea furajelor ceea ce a determinat apariţia frecventă a unui nivel secundar de locuire, cu caracter sezonier, în zona de fînaţe, constînd din colibi, odăi, ţarcuri şi chiar adăposturi pentru animale, răspîndite în jurul Călimanilor, în toate satele cu o economie agrar-pastorală.

În funcţie de modul de furajare a animalelor pe tot parcursul anului calendaristic întîlnim mai multe forme de creştere a animalelor: creşterea liberă, creşterea în turmă vara şi separat iarna, creşterea în turmă permanentă şi creşterea în stabulaţie permanentă pe bază de furaje.

O formă arhaică este aceea de creştere liberă a animalelor. Ea apare în comuna primitivă şi se dezvoltă în perioada de înflorire a obştilor tradiţionale în condiţiile practicării asolamentului bienal sau trienal cînd după 2—3 ani de folosinţă ogorul neîngrăşat, nemaiproducînd decît în samulacră (samulastră) din boabele căzute la recoltare era lăsat să se odihnească, fiind folosit ca inimaş (păşune) pentru vitele mari de lapte ori pentru cele tinere: viţei, miei, iezi, purcei etc., iar pentru cultură era desţelenit un alt ogor. Terenul era izolat de ogoare şi fînaţe prin îngrădire iar animalele erau lăsate liber să păşuneze. Seara animalele erau adăpostite în gospodărie ori înafara ei într-un staul special amenajat. Un alt mod de creştere liberă a animalelor sînt stavele de cai şi turmele de porci care păşunează pe lîngă stînele de oi de pe platoul Călimanilor.

---

[3] Laurian Someşan, *Op. cit.*, p. 327.
[4] *Idem*, p. 323, 324.
[5] Informator *Vlaic Nichifor*, Dumbrava, nr. 330

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O altă formă de creştere a animalelor este în turmă vara şi separat iarna, denumit de etnografi păstorit pendular. Este cea mai frecventă formă de păstorit, în general, în ţară, constituind un ciclu pastoral. Ciclul pastoral începe primăvara cînd deţinătorii de oi le adună în boteie (turme mai mici de cîte 40—50 de oi) şi le păzesc pe rînd, sau angajează un păstor care le paşte pe ogoare, mirişti, mălăişti şi pe islaz, de la topirea zăpezii pînă la începutul lunii mai.[6]

A doua etapă a ciclului pastoral începe la sfîrşitul lunii aprilie — începutul lunii mai (în trecut era o dată fixă 23 aprilie, de Sfîntul Gheorghe), cînd, are loc adunatul turmei (strînsul oilor pe brînză) şi constituirea stînei[7]. Stîna este o asociaţie de tip cooperatist, o întovărăşire a deţinătorilor de oi. Cei cu oi mai multe, denumiţi gazde, se ocupau în trecut de problemele organizatorice privind angajarea ciobanilor, stabilirea cantităţilor de brînză şi urdă pentru o oaie şi contribuţia proprietarilor pentru cumpărarea păşunii şi pentru retribuirea ciobanilor. Dintre gazde se alegea un cîrmaci (conducător) care se ocupa de angajarea ciobanilor, a strungarului şi a stărparului, el ocupînd la stînă funcţia de baci (şef de stînă), stîna fiind o gospodărie (o unitate economică) de sine stătătoare. Uneori şi baciul era angajat al gazdelor, el ocupîndu-se în exclusivitate cu prepararea brînzei şi a mîncării pentru ciobani[8].

În prezent problemele legate de organizarea stînei sînt de competenţa adunării generale a cetăţenilor care hotărăsc de comun acord contribuţia deţinătorilor de oi, beneficiile la care au dreptul, angajarea ciobanilor, retribuirea acestora etc.

Turma de oi, împreună cu stîna portativă, erau scoase pe hotarul comunei la cîmp. La sfîrşitul lunii mai turma pleacă la munte pentru vărat, fiecare comună avîndu-şi păşunea sa proprie, cum erau comunele grănicereşti ori arendînd-o de la alte comune sau de la baroni[9], actualmente de la Întreprinderea pentru gospodărirea păşunilor. Şederea oilor la munte durează între 11 şi 14 săptămîni în funcţie de climă. Pe la mijlocul lunii septembrie (înainte pe la „ziua crucii" — 14 septembrie) coboară turmele la vale pe plaiuri şi pe văi. După ce turmele ajung în sate pasc pe mirişti şi mălăişti pînă la sfîrşitul lunii septembrie (la Sîmedru — 27 septembrie), cît timp sînt mulse oile (stau pe brînză), după care se face alesul oilor sau ieşirea oilor de pe brînză. În continuare proprietarii le lasă aceloraşi ciobani, „în tomnat", pentru plata pînă la căderea zăpezii, sau constituie boteie şi le păzesc proprietarii pe rînd[10].

Păstoritul montan este cel mai interesant din punct de vedere etnografic şi mai productiv din punct de vedere economic. Teritoriul Munţilor Călimani este constituit din patru regiuni naturale distincte: ţinutul colinelor de la poalele vestice, ţinutul depresiunilor din bazinul superior al Bistriţei şi Defileul Mureşului şi zona muntoasă cu trei etaje: păşunile

---

[6], [7] Informator *Moldovan Dumitru*, Gledin, nr. 252
[8] Informator *Viga Petru a lui Mondean*, Stînceni, nr. 135
[9] Laurian Someşan, *Op. cit.*, p. 289
[10] Informator *Buruş Traian*, Stînceni, nr. 104

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

de la poalele unde pasc oile primăvara şi toamna pe ogoare, mirişti, mălăişti, fîneţe particulare şi păşuni colective folosite numai pentru vitele mari. Al doilea etaj este format din poienile mai mici de pe culmile mai domoale, iar al treilea etaj este format de păşunile alpine[11].

Păşunile cele mai bune, păscute de mînzări (oile cu lapte) sînt cele din marginea superioară a pădurilor de brad acoperite cu specii variate de plante ierboase, brăzdate de numeroase pîraie cu apă permanentă, mărginite de perdele dese de vegetaţie arborescentă care protejează oile în caz de furtună, în care ciobanii găsesc cu uşurinţă lemne de construcţie şi de foc necesare la stînă[12].

Păşunile de pe vîrfurile munţilor, cu o vegetaţie mai săracă, sînt păscute îndeosebi de oile sterpe, capre, cai şi vite sterpe. Pentru redresarea păşunilor se foloseşte şi sistemul de păşunat rotativ, mutîndu-se stînile în fiecare an, revenind uneori abia după zece ani pe vechea păşune. În prezent se practică, pe lîngă păşunatul rotativ, tîrlirea, îngrăşarea cu îngrăşăminte naturale şi îngrăşarea artificială cu substanţe chimice azotoase.

În cadrul păstoritului pendulator s-a practicat, la scară redusă, atunci cînd furajele erau neîndestulătoare pentru întreaga perioadă de iarnă şi păstoritul cu dublă pendulare, denumit de unii istorici păstorit transhumant sau transhumanţă. Toamna tîrziu, cînd se împuţina iarba de pe hotar, cei care aveau furaje puţine, se asociau şi plecau cu oile în satele din Cîmpia Transilvaniei: Logig, Lechinţa, Moci, Apahida[13], unde găseau terenuri fără zăpadă, acoperite de ierburi uscate şi tufişuri ce constituiau o cantitate minimă de furaje, folosită pentru o perioadă din iarnă, după care se întorceau acasă în satele de baştină. Majoritatea oilor rămîneau însă în sat în gospodăriile cetăţenilor ori în vecinătate la colibi.

Dacă oierii mureşeni şi bistriţeni foloseau într-o foarte mică măsură transhumanţa, Munţii Călimani ofereau în schimb, păşuni pentru vărat oierilor din Ţara Bîrsei. Acest fapt este consemnat de Sabin Opreanu care ne relatează că „În Carpaţii Orientali nordici: Munţii Călimani, Bistriţei, Bucovinei, Rodnei şi chiar în Archita, făceau şi sporadic mai fac şi astăzi vărarea ţuţuienii, din Poiana Sibiului, Săliişte şi alte sate mărginene, precum şi săcelenii şi bîrsanii din săcuime"[14]. În sprijinul acestei afirmaţii stau denumirile toponimice din Munţii Călimani: Pîrîul Bîrsanului, Poiana Bîrsanului.

În legătură cu această spinoasă şi controversată problemă a păstoritului transhumant dorim să exprimăm cîteva idei fără să avem pretenţia de a o elucida în întregime. Preocupări privind prezentarea fenomenului transhumanţei au avut diverşi cercetători, istorici, etnografi, lingvişti,

---

[11] Laurian Someşan, *Op. cit.*, p. 284—288

[12] Laurian Someşan, *Viaţa umană în regiunea Munţilor Călimani*, Cluj, 1936

[13] Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Românească*, Bucureşti, 1927, p. 3

[14] Sabin Opreanu, *Transhumanţa în Carpaţii Orientali, Lucrările Inst. Geogr. al Univ. din Cluj*, vol. IV, 1928—1929, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

filologi, geografi, sociologi etc., încercînd să demonstreze ori că poporul român ar fi fost un popor nomad, confundînd transhumanţa cu nomadismul, ori că fenomenul transhumanţei ar fi specific poporului român fiind un popor de ciobani. De aceea trebuie să urmărim acest fenomen în evoluţia sa istorică. Ovid Densuşianu în lucrarea „*Păstoritul la popoarele romanice*" afirmă că păstorii români au migrat şi spre apus pînă în Franţa, demonstrînd aceasta prin asemănări lingvistice la termenii pastorali, susţinînd că transhumanţa ar fi contribuit la întărirea latinităţii.[15]. În articolul „*Păstoritul la poporul român*" etnograful Paul Cancel combate teoria potrivit căreia românii ar fi fost păstori nomazi[16].

Este un lucru constatat că popoarele romanice au practicat transhumanţa în anumite perioade istorice. În acest sens Em. de Martone afirmă în lucrarea „*Vieaţa păstorească în Carpaţii români*" că: „... migraţiunile păstoreşti sunt un fenomen cu totul mediteranian pe care-l întîmpinăm în Franţa de miazăzi, Spania, Italia, Asia Mică şi în toată Peninsula Balcanică. România care se află la hotarul înrîuririlor mediteraneene este cea din urmă ţară mergînd către N—E unde avem migraţiuni păstoreşti". Tot el afirmă în continuare că: „Acest nomadism mărginit la o mutare regulată între aceleaşi locuri de văratic şi iernatic este şi în Franţa în Alpi, în Pirinei, şi Ceveni unde se cheamă *transhumance*"[17]. Se referă de fapt la păstoritul local pendulator cu dublă pendulare.

Considerăm că se impune o concluzie şi anume aceea că, în zona Munţilor Călimani păstoritul a fost dintotdeauna sedentar, fiind o ramură complementară a agriculturii şi s-a dezvoltat în cadrul comunităţilor săteşti. Acest aspect este caracteristic în general păstoritului românesc. În perioada migraţiunii popoarelor păstoritul transhumant nu era practicat de poporul român. Transhumanţa apare mai tîrziu ca un fenomen trecător, atestată fiind din secolul al XV-lea. Ea nu reprezintă ecoul unor epoci îndepărtate cînd la popoarele migratoare predomina viaţa pastorală, ci o fază avansată determinată de anumite condiţii istorice specifice.

Astfel, dacă iniţial păstoritul la români era practicat pentru produsele lactate şi pentru carne, folosite în alimentaţie, pentru lîna şi blănurile oilor, folosite la confecţionarea straielor şi a textilelor de interior, de către posesorii de oi, mai tîrziu, odată cu dezvoltarea oraşelor, cererea de materie primă pentru industria textilă şi pentru alimentaţie creşte. Apariţia instalaţiilor tehnice de prelucrare a lînei — pivele şi vîltorile determină apariţia unor postavuri de mai bună calitate cerute de orăşenimea înstărită şi plătite foarte bine. În felul acesta ciobanii devin furnizori de materie primă pentru manufacturile orăşeneşti transilvănene. Aceasta explică de ce transhumanţa s-a practicat de către ţăranii din sudul Transilvaniei unde existau două centre meşteşugăreşti puternice, Braşovul şi

---

[15] Ovid Densuşianu, *Din istoria migraţiunilor păstoreşti la popoarele romanice*, Bucureşti, 1907;

[16] Paul Cancel, *Păstoritul la popoarele romanice*, *Convorbiri Literare*, *XL*, nr. 9, 1913.

[17] Em. de Martone, *Vieaţa păstorească în Carpaţii Români*, *Convorbiri Literare*, XLVI, nr. 2, 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Sibiul. Veniturile importante realizate din vînzarea produselor păstorești îi determină pe unii țărani să-și mărească numărul de oi, ocupîndu-se în exclusivitate de păstorit. Mărirea numărului de oi determină pe proprietari să caute noi pășuni. Aceasta explică de ce fenomenul s-a produs doar dinspre Transilvania spre celelalte provincii românești, uneori depășind chiar și teritoriul acestora, nu și invers, păstoritul transhumant fiind practicat doar de păstorii transilvăneni.

Privilegii acordate de domnii Moldoveni și Țării Românești păstorilor transilvăneni, datorită veniturilor importante realizate de la acești oieri, au constituit un alt stimulent al transhumanței transilvănenilor.

Transhumanța s-a putut realiza la dimensiuni mai mari datorită varietății reliefului țării noastre, a structurii sale complexe. Penetrația oierilor transhumanți se făcea prin numeroasele depresiuni, trecători și poteci de munte care brăzdează Carpații, multe numai de ei știute.

Peregrinînd cu turmele lor peste munți, întîmpinînd tot felul de peripeții, oierii au dus cu ei graiul românesc, tradițiile culturale ale poporului, făcîndu-le cunoscute fraților de pe ambele versante ale Carpaților, demonstrînd astfel că Munții Carpați n-au constituit „un zid despărțitoriu" cum afirma scritorul Barbu Ștefănescu Delavrancea, ci o condiție favorabilă pentru statornicirea legăturilor între diferitele regiuni ale țării noastre. Transhumanța ciobanilor transilvăneni a fost unul din factorii care au contribuit de-a lungul secolelor la întărirea conștiinței unității naționale a poporului român.

HIRTENTUMS-SYSTEME IN DER ZONE DES CĂLIMANI-GEBIRGE

(Zusammenfassung)

Der Verfasser hebt die Faktoren hervor, welche die Entwicklung des Hirtentums in der Zone beförderten: reich, durch breite Täler zugängliche, gastfreundliche Weiden und milde Gipfel; Dörfe mit landwirtschaftlich-hirtentümliche Ökonomie; die Existenz einiger ethnisch-folklorische Beschäftigungs-Traditionen; das Prestige des Hirtentums in dem Reihe der lokalen Beschäftigungs-Systeme. Abhängend von der Futterungs-Arten der Tiere, sind die folgende Zucht-Formen der Tiere hervorgehoben: die freie Zucht; die Zucht im Herden im Sommer und separiert im Winter; die Zucht in permanenten Herden und die Zucht in permanenten Ställen, auf Grund der Futterung. Abhängend von der geographischen Umständen war im Praxis eine einzige Art des Hirtentums, mit zwei Varianten: örtliche ansässige und örtliche pendelnwandernde Hirtentum. Die Hirten aus der Zone praktizierten nicht das „Transhumance", es gibte nur wenige Fälle mit doppelten Pendelwanderung: im Sommer im Călimani-Gebirge und im Winter im siebenbürgischen Ebene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CERAMICA ÎN SULURI DE LUT DIN COLECȚIILE COMPLEXULUI MUZEAL MUREȘ – ARGUMENT AL CONTINUITĂȚII ÎN VALEA MUREȘULUI

AURELIA DIACONESCU

Ceramica — o categorie polivalentă sub aspectul obiectului multifuncțional în cultură și civilizație, o invenție tehnică, un produs al științei, un act de cultură și o operă de artă, unul din cele mai complexe fenomene culturale aproape de primele perioade ale istoriei omenirii. Locul ceramicii se clasifică în conceptul de cultură, în relația dintre om și natură. La fel ca toate artele, ceramica a luat naștere prin modelarea materiei, reprezentînd un proces de creație ce solicită în egală măsură mîna, tehnica și creativitatea. Obiectele create sînt în primul rînd utile, dar ca orice produs al artei populare primesc și valori artistice[1].

Originea artei ceramice în țara noastră constituie o problemă dintre cele mai interesante pentru cercetarea culturii materiale a poporului român, trecutul ceramicii populare putînd fi mai bine cunoscut decît al altor arte populare lucrate în materiale mai puțin durabile. Ea aduce o importantă contribuție la reconstituirea felului de viață al oamenilor. Această reconstituire este posibilă întrucît știm că obiectele de artă populară nu sînt create întîmplător, ci reflectă necesitatea oamenilor la un moment dat — necesitatea de a crea vase, recipiente, obiecte de care omul are nevoie în toate momentele vieții în multiplele sale aspecte. Crearea prin invenție a formelor necesare diferitelor funcții asigură caracterul pantonomic și determină o tipologie a obiectelor. Această legătură strînsă cu viața face ca din formele vasului să putem deduce utilizarea lui, pentru că întotdeauna o funcție nouă a generat o formă nouă.

Cu siguranță că din aceste necesități s-a născut și ceramica în suluri de lut de pe Valea superioară a Mureșului. Cunoașterea tehnicilor și a uneltelor folosite de meșterii populari are o deosebită importanță pentru înțelegerea diferitelor aspecte ale ceramicii.

Începuturile ceramicii în suluri de lut de pe Valea superioară a Mureșului se pierd în negura timpurilor. Împrejurări fericite pentru cer-

---

[1] Tancred Bănățeanu, *Comentarii pe marginea expoziției — Ceramica-Tezaur al unei existențe și culturi multimilenare* în *Revista muzeelor și monumentelor*, 1976, nr. 5, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cetarea etnografică au făcut ca această tehnică de confecționare să se transmită din generație în generație pînă în zilele noastre, importanța constînd în faptul că reprezintă una dintre cele mai străvechi tehnici de confecționare a vaselor de lut în istoria culturii umane. Ceramica lucrată cu mîna se mai întîlnește și în alte regiuni ale globului, dar la noi s-a menținut ca o excepție de la regulă, dezvăluind aspecte deosebit de importante despre olăritul țărănesc de-a lungul mileniilor.

Pentru perioada anterioară inventării roții olarului sînt cunoscute patru tehnici de lucru pentru confecționarea ceramicii[2]. Ele au apărut concomitent, ceea ce arată că tehnica de lucru folosită de olarii din țara noastră, se leagă de începutul vieții ceramice în viața omului.

În demonstrarea permanentă a universalității noastre culturale se cere deci precizat și în domeniul ceramicii că apar la noi de la origini toate tehunicile cunoscute pe glob, ceea ce mărturisește prezența noastră, permanența noastră în schema evolutivă mondială.

Referindu-ne la județul Mureș materialele arheologice ne dau indicii despre existența ceramicii nelucrată la roată începînd din epoci foarte îndepărtate, în colecțiile secției de arheologie din cadrul complexului muzeal Mureș, se află vase dacice modelate cu mîna provenite din săpăturile arheologice a lui Aurel Filimon (fondatorul muzeului mureșean) de la Cristești-Mureș[3], din anul 1928, ca și din săpăturile din anul 1950, ce conțin ceramică dacică nelucrată la roată[4].

Fragmentele ceramice neolitice, vasele dacice sau din perioada medievală lucrate cu mîna, adeveresc existența activă a populației în zonă pînă la începutul secolului X.

„Anul 1000" — Cronica lui Anonymus vorbind despre oamenii nevoiași din Voievodatul lui Gelu, amintește de ocupațiile locuitorilor între care și olăritul, iar săpăturile arheologice de la Moreşti au scos la iveală ceramică de proveniență locală lucrată cu mîna, din pastă de calitate modestă, în tehnică nu prea evoluată, dînd și indicii despre stratificația socială, cei „ce foloseau ceramica inferioară ca pastă și tehnică (. . .) de factură locală" erau mai săraci[5]. „Ceramica lucrată cu mîna, podoabele și uneltele adeveresc existența activă a cetății pînă la începutul secolului X".[6]

Din tehnicile de realizare a vaselor lucrate cu mîna s-au impus cele prin executarea vasului din suluri și din inele de lut, procedee care au asigurat o rezistență vasului, spre deosebire de procedeul executării vasului din bulgăre de lut.

Pe plan național, ceramica cucuteniană din Valea Lupului, a evidențiat cu certitudine realizarea vaselor din inele încastrate unele în altele.

---

[2] J. Lips, *Obîrșia lucrurilor*, București, 1956, p. 184.

[3] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 32.

[4] Dorin Popescu, *Materiale* II, (1956) p. 179.

[5] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1972, p. 38—39.

[6] *Idem*, p. 46

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Vase realizate din suluri de lut au mai fost descoperite în ţara noastră în Moldova (Borcan dacic la muzeul din Piatra Neamţ) la Garvăn (Dinogetia) precum şi în staţiunea preistorică Ariuşd[7].

Colecţia de vase realizate în suluri de lut a secţiei etnografice se compune din 67 de piese, datînd de la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. Un singur vas are incizat pe pîntece anul realizării: 1927 (inv: 1517).

Toate aceste vase au fost achiziţionate de către Aurel Filimon (1891 — 1946) întemeietorul cercetării etnografice mureşene, începînd din anul 1920, primul atestat scris datînd din anul 1925[8]

Colecţia se constituie din forme plate (tigăi simple, tigăi tripode, cratiţe) forme de capacitate (oale de diferite mărimi) şi forme speciale (pîlnie), obiecte casnice cu un rol însemnat în viaţa de toate zilele în trecutul istoric al locuitorilor din Valea Mureşului

În ce priveşte cercetarea tehnicii de realizare şi valoarea istorică a vaselor în suluri de lut, Aurel Filimon le-a dat importanţă încă de la achiziţionare, făcînd cercetări asupra modului de realizare a lor şi mai ales aprecieri privitoare la importanţa lor ca argument al continuităţii populaţiei româneşti pe aceste meleaguri: „Ceramica întrebuinţată şi astăzi în viaţa casnică, grosolană, făcută cu mîna, cu o tehnică identică timpurilor preistorice se leagă prin analogii de epoca bronzului (...) Înainte de război (?) Muzeul arheologic din Cluj, a făcut săpături la Sîntana şi Tîrgu-Mureş, rezultînd vase făcute cu mîna atribuite sec. III—IV e.n. din timpul autohtonilor rămaşi pe loc după retragerea lui Aurelian adică »daci«, pe care nici influenţa atît de puternică a romanilor nu i-a transformat în a-şi lepăda caracteristicile strămoşeşti. De unde preciziunea şi identitatea de formă?".[9]

Amintind ceea ce se precizează în volumul *Arta populară românească* — Editura Academiei (1969) la capitolul de ceramică: „În 1955 în localitatea Deda de pe Valea Mureşului a fost semnalat un centru de ceramică lucrată cu mîna, necunoscut pînă atunci" (pag. 540.) — Aurel Filimon pomenea cu mult timp înainte despre acel tip de ceramică „necunoscută de muzee şi literatură fiind o descoperire a subsemnatului, colecţionată din satele colinare aşezate pe versantele Călimanilor[10].

Un prim pas în direcţia valorificării vaselor în suluri de lut îi aparţine tot lui Aurel Filimon, cu prilejul organizării expoziţiei de artă populară românească şi secuiască, în Palatul cultural, în anul 1921, deschiderea Muzeului arheologic şi etnografic din Tg.-Mureş (1934) cuprindea, între exponate, vase în suluri de lut, iar cu prilejul „Lunii Tîrgu-Mure-

---

[7] Martin Roska, *Noi date cu privire la ceramica cordată*, în *Arhivele Olteniei* III, 1924 p. 132.

[8] Tabel de achiziţii din com. Ruşii Munţi, Filea, eliberat în ziua de 25 aprilie 1925, în Arhiva Complexului muzeal Tg.-Mureş

[9] Aurel Filimon, *Urme dacice (Etnografie şi arheologie mureşană)* în *Glasul Mureşului*, 1935, An II. (Tg.-Mureş) nr. 2 din 14 apr. p. 2.

[10] Aurel Filimon, *Contribuţiuni la vechimea românilor în Ardeal*, 1937, (Tg.-Mureş) An I, nr. 1, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

şului" (1936) la „Expoziţiile de viaţă sătească" acest tip de vase sînt expuse atît de Aurel Filimon cît şi de Iustin Handrea din Maioreşti — întemeietorul primei colecţii etnografice săteşti din judeţul Mureş.

Formele deosebite ale ceramicii în suluri de lut de pe Valea Mureşului au atras atenţia cunoscătorilor cu prilejul fiecărei expoziţii, făcîndu-se referiri la vechimea lor: „oalele de lut, nestrunjite şi fără smalţ din Filea (com. Deda n.n.) şi Pietriş, n-ai crede că sînt făcute recent ci le-ai lua drept produse din epoca migraţiunii popoarelor"[11].

În vara anului 1937 are loc la Bucureşti Expoziţia — Tîrg organizată de Liga Naţională a femeilor române, tîrg la care A. Filimon participă cu un material etnografic selectat din zona colinară a Munţilor Călimani, în dorinţa de a arăta că arcul Carpaţilor nu a constituit niciodată o graniţă etnică, ci numai temporar o graniţă politică. Între exponatele prezentate se numărau şi „vasele făcute cu mîna exact ca în La-Tène"[12]. Prin autenticitatea exponatelor presa centrală menţiona: „D-l Aurel Filimon ne-a adus toate obiectele întrebuinţate în viaţa casnică de către românii din satele colinare ale versantelor Călimanilor, dorind să ne arate viaţa adevărat românească, fără nici o influenţă străină sau industrială (...) examinarea îndeaproape a acestor obiecte ne urcă în epoci foarte îndepărtate, chiar din preistorie, o viaţă care a durat mii de ani fără să sufere nici o modificare. Locuitorii acestei regiuni au fost ciobani de cînd există poporul român, rămînînd şi astăzi cei mai credincioşi păstrători ai tradiţiei. Dacă putem vorbi de o continuitate a românilor în Ardeal incontestabil că acest stand ne oferă o bogată serie de documente."[13]

După Dictatul de la Viena, Aurel Filimon itinerează expoziţia de artă populară românească în Germania şi Italia între anii 1941—1943. Din procesele verbale ale expoziţiei rezultă că s-au itinrat şi 55 de „vase de lut lucrate cu mîna, oale, lespede, lespede cu picioare".

Începînd cu anul 1940 — odată cu desfiinţarea expoziţiei permanente de etnografie din Tîrgu-Mureş, ceramica în suluri de lut este valorificată în mod sporadic cu prilejul unor expoziţii temporare: 1967 — la Expoziţia de artă populară a Regiunii Mureş Autonome, şi în anul 1981 cu prilejul expoziţiei omagiale „Colecţiile etnografice Aurel Filimon". Prin reînnodarea tradiţiei după o absenţă de 44 de ani de viaţă culturală a Tîrgu-Mureşului, prin deschiderea expoziţiei permanente de etnografie şi artă populară mureşeană în anul 1984, ceramica în suluri de lut şi-a găsit locul cuvenit, pe ideea profesiunii de credinţă a fondatorului Muzeului mureşean — Aurel Filimon — de a prezenta prin etnografie continuitatea poporului român din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

Dorinţa noastră este ca prin această lucrare să oferim, prin schiţe şi fotografii, posibilitatea de orientare asupra unei tehnici de realizare a

---

[11] I.C. Murăşanu, *Cronica — Luna Tg.-Mureşului (Secţia Etnografică)* în *Progres şi cultură* Tg.-Mureş, 1937, An. V. nr. 2—3, p. 53.

[12] *Arta noastră populară* în *Dimineaţa*, Bucureşti, 1937, din 21 mai p. 9.

[13] *Idem* din 20 mai, 1937, p. 8

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

vaselor, dispărută din al patrulea deceniu al secolului XX, întregind prin datele cele mai importante, privind piesele din colecţie, o imagine asupra unui tip de vase care foarte rar se mai oferă publicului.

În prezentarea cercetării vaselor în suluri de lut, după Aurel Filimon, de cercetări sistematice s-a ocupat Fl. Bobu Florescu în anul 1955, avînd marele merit de a reconstitui tehnica de realizare a acestui tip de vase, cu ajutorul urmaşilor vechilor olari, constituind la ora actuală cea mai importantă sursă de documentare privind etapele de realizare a lor. Pe lîngă puţinele informaţii ce se mai pot obţine astăzi în teren, jaloanele de bază sînt date de cei doi cercetători.

Cercetările efectuate de Aurel Filimon în jurul anului 1930 infirmă cele spuse de Fl. B. Florescu la centrul de olari din comuna Deda: „El fusese cunoscut cercetătorilor, dar numai din informaţii, fără să fi fost vizitat sau studiat, fapt pentru care nu se cunoşteau nici cele mai mici amănunte în legătură cu tehnica de lucru a ceramicii produse acolo".[14]

Pe parcursul lucrării vor fi punctate cercetările mai vechi efectuate de Filimon, ce aduc unele date esenţiale asupra modului concret de realizare a acestor vase, date pe care Fl. B. Florescu nu le-a putut culege, 25 de ani mai tîrziu, pe baza informaţiilor culese de la bătrîni. Dar cum cele două surse se completează fericit, sperăm că prin îmbinarea acestor date vom reuşi să oferim o imagine mai completă asupra tehnicii de realizare, tipologie şi mod de utilizare a lor.

În judeţ mai dispun de asemenea piese Muzeul Etnografic din Reghin (35 buc.), colecţie achiziţionată în cea mai mare parte de la urmaşii lui Aurel Filimon (vasele din colecţia particulară a cercetătorului mureşean) în anul 1962, precum şi din colecţia sătească a lui Iustin Handrea. Mai avem cunoştinţă despre existenţa a 9 vase în suluri de lut în colecţia particulară a sculptorului Ion Vlasiu în satul Bistra Mureşului, 12 piese în colecţia de etnografie şi istorie locală la Liceul industrial Deda, 1 piesă într-o colecţie particulară la Tg.-Mureş. Din datele de la O.P.C.N. Mureş nu avem cunoştinţă despre existenţa altor colecţii.

În vederea unei imagini mai complete asupra vaselor în suluri de lut ar fi de dorit catalogarea acestor colecţii, operaţiune indispensabilă în scopul elaborării unei sinteze privind aceste centre vechi de olărit, unice în felul lor.

Centrele de olărie lucrată în suluri de lut

Literatura de specialitate citează ca centre de producere a acestor tipuri de vase localităţile: Deda, Pietriş şi Morăreni. Cercetările din anul 1955 citează ca sigure centrele Deda şi Pietriş. În însemnările mai vechi (1937) se pomeneşte despre vasele de la Filea şi Pietriş. Comuna Deda a putut oferi cercetării descendenţi ai ultimilor olari şi unelte. În prezent din descendenţii vechilor olari au fost consultaţi 2 informatori din co-

[14] Florea Bobu Florescu *Urme ale începuturilor artei ceramice în România, ceramica lucrată din suluri de lut*, în *R.E.F.* tom. 9, 1964, nr. 6. p. 577.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

muna Bistra Mureşului, nepoţi ai olăriţei Savina Olari din Deda (Puşcaş Iosif — 63 de ani, Ghidiu Alexandru — 73 ani).

Olăritul pe Valea superioară a Mureşului s-a stins în jurul anului 1940. Cercetările din anul 1955 identifică 2 olari în comuna Pietriş şi 4 olari în comuna Deda cu toţii aparţinînd familiei Olari.

Faptul că ocupaţia olăritului din această zonă nu a fost cuprinsă în nici un act oficial (cercetările de arhivă şi bibliotecă nu aduc nici o informaţie), denotă caracterul casnic al ocupaţiei, precum şi aria restrînsă de desfacere a produselor. În genere aceste produse sînt cunoscute sub numele de „vase de Deda".

O caracteristică importantă a vaselor în suluri de lut care conferă caracterul casnic al ocupaţiei, este faptul că în majoritatea lor erau confecţionate de către femei, caracteristică generală a ceramicii lucrate cu mîna.

J. Lips aminteşte între meseriile străvechi, cea de producere a oalelor de lut, ocupaţie „născocită de femei", ca ramură mai tînără a împletitului[15].

În Jugoslavia ceramica lucrată cu mîna este cunoscută sub numele de „ceramică feminină" deoarece se lucra de către femei, iar arderea se făcea pe vatra din casă. S-au lucrat un fel de străchini de copt pîinea şi vase grele, groase de 3—5 cm, identice cu cele preistorice găsite în staţiunea Vinča. Poate fi sesizată încă o similitudine cu vasele noastre în privinţa ariei de desfacere. Ceramica ţărănească jugoslavă se schimba pentru grîu în satele apropiate, era folosită exclusiv pe vatra liberă, dispărînd paralel cu dispariţia unor asemenea vetre din casă[16].

Ţinînd cont de o informaţie culeasă din revista *Etnographia* editată la Budapesta, în legătură cu prezenţa pe teritoriul Bulgariei a unor vase de forma căţuielor dacice, care mai sînt întrebuinţate şi azi la prepararea plăcintelor, am putea trage concluzia că prin prezenţa acestui tip de vase lucrate cu mîna pe teritoriul Bulgariei, Jugoslaviei (Macedonia) şi României, ele s-ar suprapune pe vechea arie de locuire a tracilor, iar perpetuarea tradiţiei din acea epocă pînă în zilele noastre marchează continuitatea.

Pe această idee merită consemnată afirmaţia din presa vremii, ca ecou al expoziţiei de artă populară românească itinerată în Germania şi Italia de către Aurel Filimon, expoziţie ce conţinea şi cele 55 de vase în suluri de lut: „Specialişti atît în domeniul arheologic cît şi etnografic au rămas surprinşi de identitatea de forme şi de motive a obiectelor de azi şi a lucrurilor rămase din epoca preistorică în regiunea tracică. În felul acesta au ajuns ei înşişi la concluzia unei continuităţi culturale indubitabile în regiunea carpato-dunăreană"[17].

---

[15] J. Lips, *op. cit.*, p. 182.

[16] *Catalog de ceramică Gricearstvoto vo Makedonia — Etnolojski muzei*, Scoplie, 1967.

[17] Ion Hurdubeţiu, *Constatări şi sugestii în legătură cu expoziţia noastră etnografică în Germania* — decupaj de articole din ziar neidentificat, provenit din arhiva familiei Filimon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În tratarea tehnicii de lucru, pe lîngă datele legate de realizarea propriu-zisă a unui vas, vom face referiri la uneltele de muncă și arderea vaselor. Informațiile culese din teren în perioada 1981—1983 nu aduc noutăți esențiale față de cele consemnate în cercetările anului 1930 și 1955.

Masa olarului (roata suport), deși are denumirea uzuală de „masă" ea este de fapt o roată suport cu o alcătuire aparte. Spre deosebire de roata obișnuită, „masa" are discurile de dimensiuni egale, fixate între ele de 4 fuștei și primește o mișcare de rotație prin intermediul unui fus înfipt într-o buturugă. Cercetările lui Fl. B. Florescu consemnează acționarea roții cu genunchiul. În însemnările mai vechi A. Filimon nota: „(...) în colecțiile mele personale se află o serie de oale, făcute cu mîna, lucrate în mod spiralic, de tip preistoric. O roată de olari care se învîrte nu cu piciorul ci cu degetul."[18]

Această roată, existentă în colecțiile Muzeului din Reghin, este achiziționată de la urmașii lui A. Filimon, deci este cea descrisă mai sus, ea corespunde în descriere cu datele culese de la informatori în anul 1955, ca fiind acționată cu genunchele. Nepotul olăriței Savina Olari, își amintește că în perioada 1927—1933, în vacanțe, își ajuta bunica la lucru, dar roata descrisă de informator (în anul 1982) avea discurile inegale, rezultînd că în faza de stingere a meșteșugului a fost preluată roata obișnuită. Esențialul este că roata nu avea un rol mecanic, învîrtirea făcîndu-se numai pentru a așeza vasul într-o nouă poziție, pentru ca olarul să nu se învîrtească în jurul lui.

Leafa, este confecționată din lemn, mai purtînd denumirea de pieptene sau cuțit. Ea se folosea la netezirea și rotunjirea pereților vasului. Ca o confirmare în plus a caracterului casnic al olăritului la Deda este însăși denumirea de leafă. Sub formă și denumire identică este și cuțitul cu care se tăia mămăliga.

Cu *spălătorul* din cînepă sau in se realiza udarea vasului în timpul netezirii, sau la frecarea vaselor cu terci de tărîțe. Operațiunea de netezire a vasului cu leafa și spălătorul poartă numele de „ticlăzuire".

Albia era utilizată pentru operațiunea de cricăluire sau terciuire a vaselor.

Arderea ceramicii

Datele recente culese din teren nu dau posibilitatea descrierii complete a cuptorului și modul de ardere a vaselor. Date complete ne oferă cercetarea lui Fl. B. Florescu, prin reconstituirea formei cuptorului: semisferoidală, identic cu tipul de cuptor pentru pîine, de largă răspîndire în țară. Pînă la această formă de cuptor ceramica a putut fi arsă în cuptoare simple de forma unei gropi.

---

[18] Aurel Filimon, *Memoriu, Manuscris* (1941) din documentele familiei Filimon,

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O informaţie recentă, ce nu poate fi consolidată de argumente ştiinţifice rezultate dintr-o cercetare directă, ne duce la presupunerea existenţei unei asemenea gropi vechi, descoperită în zona gării Deda. În intervalul anilor 1962—1965, în gara Deda s-au efectuat lucrări de amplasare a unui cîntar pentru vagoane. În timpul săpării fundaţiei la peste 1 m adîncime a fost descoperită o groapă (?), cu vase în suluri de lut. Un muncitor de la calea ferată (nepot de olari din com. Pietriş) a anunţat la şcoală descoperirea, dîndu-şi seama că este vorba despre un cuptor vechi. Nu s-a aşteptat însă venirea unor specialişti, considerîndu-se că pentru „nişte hîrburi", nu se opreşte excavarea, distrugîndu-se cuptorul cu vase cu tot. Însăşi afirmaţia de „hîrburi" confirmă prezenţa vaselor în suluri de lut, întrucît vasele, mai ales cele cu 2 torţi purtau denumirea generală de „hîrburi", aşa cum reiese din informaţiile urmaşilor ultimilor olari.

Fazele de confecţionare a vaselor

În prezentarea fazelor de confecţionare a vaselor cercetarea efectuată de Bobu Florescu va fi completată cu cea a lui Aurel Filimon şi puţinele date ce se mai pot culege astăzi din teren. B. Florescu încadrează realizarea unui vas în 7 faze de execuţie a lui.

Faza I-a, cuprinde presărarea roţii cu nisip pentru a preîntîmpina lipirea vasului de roată.

Faza a II-a. Executarea fundului de vas prin baterea lutului între palme pînă ce i se imprimă o formă plată şi rotundă. Nu se precizează dacă fundul vasului era realizat prin spiralarea sulului de lut, sau se obţinea doar un disc prin baterea lutului în palme. Informaţiile recente susţin realizarea unui disc iniţial din care se ataşau spiralic benzile de lut.

Într-o conferinţă de popularizare din anul 1936 (Originea artei populare) Aurel Filimon înserează obţinerea spiralică a fundului de vas „. . . dintr-o pastă argiloasă amestecată cu nisip . . . se făcea o bandă lungă învîrtită spiralic, din care tot spiralic se alcătuieşte şi corpul oalei." Observarea cu atenţie a fundului vaselor din colecţie nu dă posibilitatea identificării spiralelor, din cauza cantităţii mari de nisip presărată iniţial pe roată.

Faza a III-a. Pentru asigurarea stabilităţii vasului în timpul confecţionării lui, marginile fundului de vas sînt lipite de roata suport cu ajutorul degetelor.

Faza a IV-a. Începe modelarea vasului, prin ridicarea marginilor discului bazal, realizîndu-se un început de perete.

Faza a V-a are două momente: a) executarea sulurilor de lut de grosimea unui deget şi lungi de 40 cm, tehnică prin care se ia contact cu întreaga masă de lut, realizîndu-se şi curăţirea de corpuri străine.

b) lipirea sulurilor de lut de marginile ridicate ale fundului şi începerea fixării lor în spirală. Această lipire se face cu mîna, iar pentru ca olarul să nu se învîrtească pe lîngă vas, el mişcă lent roata suport pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

măsura înaintării cu lipirea. Rezultă deci că acest tip de roată nu poate fi încadrat între roţile cu „mişcare înceată“ ea neproducînd lucru mecanic, avînd doar rol de suport şi vector.

La vasele la care netezirea finală nu a fost prea insistentă se poate observa racordarea iniţială a sulului de fundul vasului. (Inv. 1521; 1543).

Faza a VI-a cuprinde acţiunea de finisare a vasului. Atît lipirea de marginile ridicate ale fundului, cît şi traseul spiralat al sulului de lut lasă imperfecţiuni pe pereţii interni sau externi ai vasului (Inv.: 1 491; 1 475; 1 481; 1 493; 1 489; 1 482; 2 571; 1 542; 1 533; 1 529).

Cercetările lui A. Filimon sesizează două feluri de netezire a vaselor: direct cu mîna, sau prin intermediul roţii, „aşezată pe o laiţă şi se învîrte cu degetul“. La o serie de vase din colecţie se pot identifica traseele sulurilor şi grosimea lor. Unul din vase (Inv: 1478) are partea superficială ciobită pe o bună suprafaţă, spaţiu în care sînt evidente suprapunerile sulurilor de lut şi lăţimea lor.

Prin studierea vaselor din colecţie se pot identifica o suită de piese, care după părerea lui A. Filimon nu ar fi fost lucrate la roata suport ci direct cu mîna. Ele se caracterizează prin grosimea mai mare a pereţilor, asimetrie mai pronunţată, identificarea spiralelor în structura pereţilor (Inv.: 2571; 1521; 1531; 1544; 1545; 3934).

Aprecierile lui Filimon sînt susţinute de informatorii actuali — urmaşii olăriţei Savina Olari, care susţin că au lucrat vase şi direct cu mîna „atunci cînd li s-a luat roata (?)“, completînd că această categorie de vase erau „hîde“ (asimetrice, nefinisate n.n.).

Faza a VII-a consta în lipirea torţilor la oale şi căni. Torţile vaselor din colecţia studiată sînt atît în bandă circulară (22 buc.) cît şi în bandă lată (29 buc.), ambele tipuri de torţi fiind foarte viguroase. Cu excepţia acestei ultime faze, nici una dintre etapele de lucru descrise nu este caracteristică ceramicii lucrată la roată, rezultînd că cele două tehnici au fost independente una de alta.

Ornamentarea

În această privinţă considerăm necesar a porni de la informaţiile lui Aurel Filimon care stabilea o categorie a vaselor care se realizau fără roata suport, şi o a doua categorie care se deosebeşte de prima „prin faptul că netezirea se face cu ajutorul unei roate“, subliniind: „Aceste vase sînt ornate cu două linii orizontale şi sînt ceva mai reuşite decît primele“[19].

Cercetările lui Fl. B. Florescu, identifică pe teren sistemul de ornamentare realizat cu un „gătej“ în pasta crudă, ce poartă numele de „ruvaş“.

---

[19] Aurel Filimon *Originea artei populare româneşti*, conferinţă susţinută la deschiderea Lunii Tg.-Mureşului 1936, Arhiva Complexului muzeal Tg.-Mureş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Semnele de meşter

O problemă importantă care se cere clarificată de către specialişti, în legătură cu vasele în suluri de lut, este aceea a semnelor de meşter. Despre posibila existenţă a semnelor de meşter la acest tip de vase nu se pomeneşte în literatura de specialitate. O simplă însemnare a lui A. Filimon a determinat o examinare mai atentă a vaselor din colecţia secţiei etnografice din Tg.-Mureş. În lucrarea *„Contribuţiuni la vechimea românilor în Ardeal,* face următoarea afirmaţie cu privire la vasele în suluri de lut: „Fiecare sat îşi avea olarul aplicînd şi »semnul« pe vas" (pag. 24). Nici un detaliu mai mult.

De la această consemnare şi pînă la a afirma cu certitudine existenţa semnului de meşter ar fi un act de mare îndrăzneală. Şi totuşi studierea vaselor ne duce înspre această idee.

La cîteva dintre vasele cu o toartă sau cu 2 torţi pe umărul torţii apar cercuri imprimate (1, 3 sau chiar 10 asemenea cercuri diferit dispuse). Indiferent de modul de dispunere dimensiunea este egală.

O altă observaţie ce se impune prin studiul vaselor, este aceea că la o serie de piese, la baza torţilor se află imprimată în pastă cîte o alveolă circulară. (Inv.: 1510; 1515; 1524; 1526; 1528; 1529; 1542; 1543; 1477; 1476; 1485; 1489).

Prezenţa acestor alveole la baza torţii, ar putea fi interpretată nu ca un semn de meşter ci eventual urma unei unelte de lucru cu care se presa toarta în momentul lipirii ei de corpul vasului. Dar şi această presupunere poate fi infirmată de apariţia acestor alveole la baza unei singure torţi (deşi vasul are 2 torţi), sau pe o singură toartă 3 asemenea alveole circulare imprimate în pasta crudă.

Două dintre vase prezintă şi alveole circulare la baza torţii şi cercuri imprimate pe umărul torţii. Un vas prezintă pe umărul torţii cîte două linii perechi, ce ar putea fi interpretate drept semne de meşter. Cercetarea actuală din teren aduce o informaţie care merită consemnată. Nepotul olăriţei citate, îşi aminteşte cu certitudine, că la terminarea unui vas, olăriţa aplica un semn pe toarta lui spunînd: „Asta-i de la Savina"! Această expresie vine în sprijinul ideii existenţei semnului de meşter, reprezentînd de fapt ceea ce afirma olăriţa — identificarea celui care a realizat-o.

Uscatul vaselor

În afara faptului că vasele se uscau „un timp" la loc umbros, nu se mai pot culege prea multe amănunte legate de această etapă. Uscarea era necesară pentru ca apa din componenţa pastei prin transformarea în vapori prin încălzire, să nu spargă vasele.

Arderea vaselor (cf. cercetărilor lui Fl. B. Florescu)

Faptul că vasele se aşează deja în cuptorul încins, nu ar putea avea altă explicaţie, decît că prin forma cuptorului (semisferoidal alungit şi fără ventilaţie) olarul ar putea aprinde cu greu lemnele, cu oalele în prea-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

labil aşezate. Porii mari ai ceramicii, prin introducerea de mult nisip în componenţa pastei permite dilatarea bruscă fără ca pereţii vasului să crape.

Peste un aranjament iniţial de un strat de bîrne şi un strat de lemne de fag, se aşeza un rînd de oale peste care urmau din nou lemne ş.a.m.d. Oalele se aşezau în cuptor cu ajutorul unui băţ, de aceea toate erau dispuse cu deschizătura spre gura cuptorului, iar în timpul arderii se mai introducea şi în vase cîte un tăciune.

Prin acest sistem de ardere se explică culorile diferite ale vaselor după răcire: cărămizii, cărămizii-negricioase şi negru-gri, datorită diferenţierilor de oxidare a oxizilor de fier din lutul vaselor.

În afara modului de ardere, culoarea neagră se mai datora şi folosinţei îndelungate a vasului. Întregul sistem de ardere al vaselor se ilustrează prin numeroase piese din colecţie, care au culoarea predominant neagră, dar prezintă porţiuni de culoare roşie. Trebuie sesizată o altă problemă legată probabil de modul de ardere: în porţiunea de culoare cărămizie, majoritatea vaselor prezintă crăpături evidente în reţea. Este posibil ca aceste crăpături din porţiunile cu ardere oxidantă să se datoreze încălzirii bruşte a suprafeţei, la o temperatură mai ridicată decît în celelalte porţiuni ale vasului, precum şi o răcire bruscă, vasele nefiind acoperite uniform cu cărbuni şi cenuşă (?).

Cricăluirea, este o operaţie de tratare a vasului cu un terci pentru a închide porii din conţinutul pastei, dînd impermeabilitate vaselor. După descrierea lui Fl. B. Florescu cricăluirea se realizează în felul următor: cînd cuptorul se răceşte puţin, se umple o covată cu apă caldă în care se puneau tărîţe de grîu. În terci se introducea fiecare vas scos din cuptor. Informatorii descriau: „Oala cînd o scotea din cuptor era roşie cum e jarul, şi o ţipa în covata cu tărîţa de grîu şi o învîrtea acolo. Să fi văzut cum fierbea apa în covată! O învîrtea o ţîră şi o lua şi punea alta".

În anul 1936 A. Filimon prezenta operaţiunea de cricăluire în mod sensibil diferit de cel cu 20 de ani mai tîrziu, cules prin informaţii. El spunea: „Vasele se scot din cuptor şi în stare fierbinte se pun într-o covată, se presară cu tărîţă şi se toarnă peste ele apă fierbinte. După ce apa s-a răcit se scot oalele din covată şi se dau folosinţei". În cercetările de acum, urmaşii olarilor declară că au certitudinea că pe lîngă tărîţa de grîu se mai cernea „încă ceva" în terciul din covată, fără a putea preciza ce fel de igredient era folosit.

Prin tehnica de realizare a vaselor în suluri de lut se explică şi greutatea mare a lor în comparaţie cu vasele de aceeaşi capacitate lucrate la roată (La oalele cu 2 torţi greutatea variază între 5—7 kg.).

Desfacerea şi modul de utilizare

Faptul că ceramica în suluri de lut este foarte puţin cunoscută în alte regiuni, sau chiar zone învecinate, dovedeşte pe de o parte că producţia era restrînsă, pe de altă parte că aria de desfacere era redusă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Toate informațiile converg spre ideea că desfacerea se limita la Valea Mureșului, iar transportul vaselor se făcea în spate cu desagii, sau se cumpărau de acasă de la olari.

În general vasele erau schimbate „pe bucate" (cereale n.n.) Aria de desfacere se întindea spre Lunca Bradului, pe Valea Mureșului în jos pînă la Reghin, iar din zonele colinare ale Călimanilor sînt pomenite satele: Dumbrava, Rîpa, Bistra etc. „La Rîpa de Sus D-l Filimon a aflat tipurile de vase preistorice arse din argilă și utilizate pînă în timpurile de față".[20]

În aria restrînsă de desfacere, vasele din suluri de lut erau apreciate și căutate prin calitățile oferite de grosimea pereților, sau porozitatea pastei.

Și pentru că în zilele noastre foarte puțin se mai cunoaște despre modul de utilizare al acestor vase, credem că cel mai nimerit este să oferim spicuiri din consemnările mai vechi care justifică importanța și căutarea care au avut-o în trecut.

„În oalele făcute din benzi se gătește tocana, fasolea, sarmalele și găluștele, dînd mîncărurilor un gust specific. În lespezi cu picioare sau fără, se fac scoverzi și clătite."[21]

În acest tip de vase „se gătea tocana; sub altă formă carnea se pregătește numai la frigare. Pasta amestecată cu nisip înghite grăsimea dînd mîncării un gust specific. În vasele mari (se fierbeau) sarmale și mămăligă. În ceaunul de fier se fierbe apa, hîrgăul se înfierbîntă, se toarnă apa, se face mămăliga mai gustoasă"[22].

„Voluminoasa oală pentru fiert varză! . . . Cu cît e mai veche și mai poroasă cu atît e mai bună »găluşca« (sarmaua n.n.) ce fierbe în ea. De ce oare? . . . Poate . . . că de cîte ori a fost pusă în funcțiune de atîtea ori pereții ei poroși au absorbit din grăsimea conținutului. Odată ajunsă la saturație oala începe să restituie din grăsimea acumulată noilor fierturi, astfel că varza și fasolea fiartă în această oală miraculoasă va avea aromă cu care se »fălea« (mîndra n.n.) gospodina (. . .) cam aceiași explicație pentru cratița de lut înnegrită de fum, ce stă pe trei picioare pe vatra deschisă. Ce jumări (păpăraie) delicioase și ce plăcinte (scoverzi) minunate ies din pîntecele ei, cînd acestea se coc deasupra cărbunilor (tăciunilor) aprinși dar fără flacără. Ce păcat că săteanul mureșean (. . .) asemenea bunătăți nu gustă decît în zile mari ori la lăsarea postului."[23] Această ultimă afirmație confirmă poate încă odată faptul că această categorie de vase era folosit de oameni săraci, așa cum reiese și din informațiile actuale, că inclusiv cei ce le realizau erau oameni săraci.

Cu privire la modul de întrebuințare, cercetările din 1955 consemnează că dacă oala se înfierbînta „fierbea singură în mijlocul căsii."

---

[20] Laurean Someșan, *Viața umană în regiunea Munților Călimani* în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, Vol. VI, 1938, p. 51.

[21] Aurel Filimon, conferința citată

[22] Aurel Filimon *Contribuțiuni* ... p. 24

[23] I.C. Murășanu, *Cronica* ... p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O tipsie din colecţie ne aduce dovada unei caracteristici însemnate a acestui tip de vase şi anume împregnarea grăsimii în conţinutul pastei. Tipsia respectivă este spartă în două bucăţi. În spărtură este evident stratul de grăsime impregnat în pastă. Din cei 2 cm grosime a fundului tigăii 12 mm reprezintă un strat compact îmbibat cu grăsime, prezentînd o culoare neagră, arsă, pe cînd stratul bazal are culoarea cenuşie nealterată de folosinţă.

Formele de vase lucrate cu mîna

Din studierea vaselor din colecţie, din informaţiile din teren precum şi din însemnările mai vechi referitoare la centrele de olărit de pe Valea Mureşului, se identifică următoarele categorii de vase:

1. Tipsii (lespezi) pentru copt plăcinta
2. Tipsii de vatră cu o toartă
3. Tigăi tripode
4. Cratiţe (apărute prin impactul cu produsul industrial)
5. Ulcele şi oale cu o toartă
6. Oale mari cu două torţi
7. Oale ceaun (hîrgaie)

În categoria altor produse de uz gospodăresc marcăm o pîlnie (tolcer).

LA CÉRAMIQUE RÉALISÉE EN ROULEAUX D'ARGILE SUPERPOSÉS DANS LES COLLECTIONS DU COMPLEX MUSÉALE MUREŞ

(Résumée)

Dans la Vallée Supérieure de Mureş, dans les localités Deda, Pietriş et Morăreni on a pratiqué la poterie dans une technique antérieure à la découverte de la roue du potier.

Les vaisseaux noirs à tradition dace étaient réalisés en rouleaux d'argile superposés et enroulés à la main d'après la forme désirée. Le métier a été pratiqué, avant tout, par les femmes, comme une occupation domestique, celles-ci se distribuant sur une aire réduite dans la Vallée de Mureş et Le Champs de la Transylvanie, spécialement en échange des céréales.

On déduit de la typologie des vaisseaux aussi l'évolution de la société humaine, par les formes les plus aplaties, spécifiques à l'âtre libre, jusqu' aux formes utilisées sur les poêles à fourneau, achevant avec les formes qui marquent l'impact avec le produit industriel (casserole). Ceux-ci constituent une preuve significative de la continuité d'habitation par la continuité des techniques perpétuées de génération en génération jusqu'à nos jours.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

IV

NOTE — PATRIMONIU

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ASPECTE PRIVIND RIDICAREA TOPOGRAFICĂ A AŞEZĂRII PREFEUDALE DE LA SIGHIŞOARA – DEALUL VIILOR

MIHAI PETICĂ, DORIN URSUŢ

Investigarea sistematică a staţiunii arheologice de la Sighişoara — Dealul Viilor, între anii 1976 — 1983[1], cercetare complexă, de amploare, care are în vedere studierea pluridisciplinară — arheologică, paleofaunistică, palinologică, geomorfologică şi geomagnetică a zonei — a făcut imperios necesar, în condiţiile cercetării arheologice actuale moderne, ştiinţifice — demersul topografic.

Staţiunea de la Dealul Viilor se află situată la marginea nord-estică a municipiului Sighişoara, fiind aşezată pe malul drept al rîului Tîrnava Mare, în bazinetul avînd o formă de amfiteatru — Dealul Viilor. Acest bazinet se încadrează în ţinutul Podişului Transilvaniei, avînd ca trăsături de bază ale reliefului suprafeţe cu cădere monoclinală ale interfluviilor, cu mici depresiuni — butoniere şi cueste, ale căror frunţi sînt acoperite de alunecări[2]. În componenţa rocilor predomină argilele, marnele şi nisipurile uşor supuse proceselor de eroziune; ele conţin intercalări de gresii şi tufuri vulcanice[3]. Pe valea principală a Tîrnavei Mari sînt larg dezvoltate terasele aluvionare alcătuite din nisipuri cu prundişuri şi luturi[4].

Caracteristic pentru acest bazinet, ce face parte din districtul Dealurilor Tîrnavelor, sînt culmile orientate latitudinal, cu înălţimea medie de 600 m, povîrnişuri repezi şi o energie de relief care variază între 200—300 m. Văile principale sînt relativ largi, cu terase, în timp ce văile secundare sînt strîmte, fără terase şi cu intense procese de degradări. Clima este, în general, mai aspră şi mai umedă decît pe Dealurile Vestice ale ţării sau în Podişul Getic, iar vegetaţia şi fauna sînt tipic central — europene, cu endemisme; predomină solurile brune de pădure şi solurile brune de pădure, podzolite[5].

---

[1] Gh. Baltag, *Marisia*, IX, 1979, p. 77—84; 87—91; *idem*, *Rev. Muz. Mon., Monumente istorice şi de artă*, 2, 1982, p. 44—50; Gh. Baltag, R. Harhoiu, M. Petică, *Marisia*, XI—XII, 1981—1982, p. 51—59.

[2] *Monografia geografică a R.P.R.*, I, *Geografia fizică*, Bucureşti, 1960, p. 230—231.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] *Idem*, p. 645.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

În urma cercetărilor arheologice întreprinse pînă în prezent, rezultă că aşezarea prefeudală, inclusiv habitatul antic, ocupă o suprafaţă de peste 10 ha, din care, pînă acum, a fost săpată doar circa 10%. Săpăturile au fost concentrate în zona estică a bazinului, pe două terase delimitate între ele de drumul comunal Sighişoara—Boiu. Prima terasă, nr. 1, se află situată chiar pe malul Tîrnavei Mari, fiind uşor înălţată faţă de lunca rîului, cea de-a doua, nr. 2 fiind situată la nord de prima, formînd o pantă uşoară spre baza dealului.

Aşezarea de la Dealul Viilor se desfăşoară cronologic aproape pe tot parcursul mileniului migraţiilor popoarelor, cel mai vechi nivel cultural aparţinînd secolului al III-lea e.n. Locuirea continuă apoi, fără întreruperi, pe aceeaşi suprafaţă, pînă în secolul al IX-lea. Acum se înregistrează prima întrerupere, care durează pînă în secolul al XIII-lea, cînd habitatul este reluat.

Bazele aşezării se pun pe terasa nr. 1, cele mai vechi complexe aflîndu-se pe malul apei. În secolele următoare se poate urmări expansiunea aşezării spre nord, pe terasa nr. 2, unde a fost identificat nivelul tîrziu de locuire, din secolele VIII — IX şi XI — XIII.

În continuare, vom prezenta principalele etape privind lucrările de ridicare de topografie arheologică[6], colaborarea directă pe teren dintre arheolog şi topograf în vederea elaborării hărţii zonei staţiunii Dealul Viilor.

I. Elaborarea proiectului

În această etapă s-a realizat, pentru început, cunoaşterea zonei în care a urmat efectuarea ridicărilor topografice, prin localizarea ei pe harta la scara 1 : 25.000, iar pentru identificarea detaliilor, la o scară mai mare — 1 : 5000. Lipsind aerofotograma zonei, pentru observarea detaliilor de referinţă şi marcarea zonei arheologice necesare prin perimetrare punctată, s-a realizat turul de orizont fotografic însumînd 40 de poziţii.

A urmat stabilirea scării hărţii, în funcţie de necesitatea cuprinderii cît mai complete a zonei în discuţie, fără a se pierde detaliile, la scara 1 : 500.

II. Recunoaşterea terenului

De la prima recunoaştere a terenului ce urmează a fi ridicat, topograful şi-a schiţat planul de atac al lucrării, întocmind schiţa zonei respective. A urmat stabilirea „osaturii" sistemului de sprijin care va fi materializat în teren, a cărui imagine depinde de mai mulţi factori. În primul rînd, s-au identificat limitele zonei arheologice, căile de comunicaţie, li-

[6] Al. Săndulescu, V. Sficlea, *Cartografie, Topografie*, Bucureşti, 1970; *Manualul inginerului geodez*, Bucureşti, 1970, vol. I—III; R. Florescu, *Rev. Muz.*, 2, 1965; D. Ursuţ, P. Paul, *Potaissa*, II, 1980 p. 307—311. La lucrările de teren şi au adus contribuţia dr. R. Harhoiu şi Gh. Baltag.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

niile de înaltă tensiune, joasă tensiune, liniile telefonice, diferitele modificări antropogene etc.

Practic, etapa aceasta a început de la Fabrica de produse ceramice situată pe drumul comunal Sighişoara — Boiu, spre nord — est, de unde se deschide larg bazinetul Dealul Viilor, la circa 600 m de centrul staţiunii arheologice. Recunoaşterea s-a continuat apoi spre sud, unde albia actuată pe drumul comunal Sighişoara — Boiu, spre nord — est, de unde digului, pe terasa nr. 1, s-a desfăşurat spre nord-est-nord, pînă s-a ajuns pe terasa nr. 2, unde obiectivele arheologice prin multitudinea lor fac necesară investigaţia topografică, pentru ca ea să se încheie pe la nord, tot în zona fabricii amintite.

Avînd culese elementele esenţiale din teren s-a trecut la materializarea punctelor de staţie, în număr de 20, marcate cu ţăruşi de lemn numerotaţi de la S 100 — S 2000, precum şi la plantarea a 4 borne de beton, tip STAS, marcate A—D. Toate acestea „legate" între ele au constituit osatura întregii lucrări.

În funcţie de mărimea suprafeţei de teren ce urma să fie ridicată (circa 8 ha), de diferitele puncte ale sitului arheologic, dificultăţile terenului, căile de acces etc., sistemul de sprijin a fost conceput din *trei drumuri cu circuit închis*, singura posibilitate ţinînd cont că în zonă nu avem puncte de triangulaţie sau alte puncte de sprijin determinate anterior. Deci, am ales metoda care ne-a oferit cea mai mare precizie pe întreg ansamblul lucrării, cu erori minime, iar distanţele dintre staţii, staţii şi punct radiat au fost cele optime, astfel încît erorile de citire la tahimetru să fie minime.

III. Ridicarea topografică

Înainte de a trece la activitatea propriu-zisă, s-a impus alcătuirea echipei necesare desfăşurării în bune condiţii a activităţii pe teren, formată din:

— operator topo care citeşte datele înregistrate de aparat şi stadie;

— secretar, care va înscrie în caietul de teren datele citite la aparat — Teodolit *Theo* 0,10 1^c, distanţe, unghiuri verticale şi orizontale, numărul punctului radiat şi va face schiţa terenului ce va cuprinde, în ordine, punctele radiate în teren. Această schiţă constituie *memoria* topometrului, adică o imagine fotografică a terenului, cadrul de conţinut al viitorului plan arheologic. Pe această schiţă, cu ajutorul semnelor convenţionale au fost redate toate caracteristicile terenului, uşurîndu-se astfel redactarea ulterioară a planului.

— 2 stadieri, instruiţi în prealabil pentru a cunoaşte poziţia de fixare şi ţinere corectă a mirei (4 m), a lucrului cu ruleta, pentru transportul instrumentelor, bornarea şi pichetarea terenului, lucrări de defrişare etc.

După organizarea echipei, s-a trecut la exploatarea datelor de pe teren, etapa cea mai importantă în cadrul lucrărilor de ridicare topografică. S-a avut în vedere calitatea şi precizia instrumentului *Theo* 0,10 1^c,

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

etalonajul mirei şi a ruletei folosite conform normelor în vigoare. S-a ţinut cont şi de variaţiile caracteristice perioadei de vară, cînd momentele de căldură, uneori excesivă, au alternat cu perioadele ploioase — variaţii care au influenţat negativ aparatul, fiind necesară, aplicarea unor corecţii.

Materializarea punctelor de sprijin s-a căutat să fie amplasată cît mai aproape de zona săpăturilor arheologice şi pe cît posibil în afara acestora, pentru a putea fi folosite şi cu ocazia altor lucrări topografice. În cazul nostru ne vom ocupa de drumuirea care a înconjurat zona mai importantă a sitului arheologic, zona săpăturilor, adică *drumuirea principală* care porneşte din punctul de staţie 1400 şi trece prin punctele de staţie 1500, 1600, 1700, borna D, borna A, staţiile 100, 200, borna B, staţiile 400, 600, închizîndu-se tot pe staţia 1400, deci de la staţia de plecare. Orientarea de pornire — direcţia 1400—600 a fost în final, după străbaterea întregului circuit mai sus amintit aceeaşi, lucru dovedit şi prin coordonatele X, Y, Z. Calculele efectuate pentru determinarea orientărilor şi coordonatelor punctelor de staţie au demonstrat că atît alegerea locului de materializare cît şi observaţiile efectuate asupra lor au fost bine stabilite şi corect citite.

Erorile de „neînchidere" sînt sub toleranţele admise pentru acest gen de lucrări. Desfăşurarea drumuirii este de 713,50 m cu o declivitate în sensul drumuirii de $-3^g38^c50^{cc}$. Neînchiderea pe direcţia 1400—600, plecare — sosire, este de $0^g02^c20^{cc}$ faţă de toleranţa admisă de $0^g04^c74^{cc}$, ce corespunde calculelor de determinare a Toleranţei pe orientări, din care avem $e=150^{cc}\sqrt{n}$ în care n reprezintă numărul staţiilor din circuit, în cazul nostru 10. Toleranţa de neînchidere a drumuirii noastre va fi deci $0^g01^c50^{cc}\times 3{,}16=0^g04^c74^{cc}$ pe are am aplicat-o la compensarea întregului circuit. Neînchiderea de $0^g00^c2^{cc}$ s-a împărţit la numărul staţiilor obţinîndu-se deci o corecţie pentru fiecare staţie de $0^g00^c22^{cc}$, ultimei staţii revenindu-i ceva mai mult $0^g00^c24^{cc}$. Neînchiderile pe coordonate sînt şi ele sub toleranţele admise: $e_x=-0{,}15$ iar $e_y=+0{,}13$ m. Toleranţa admisă pe coordonatele x, y este de 0,35 m şi se obţine din formula

$$T=0{,}003\sqrt{D}+\frac{D}{2600}=0{,}08\text{ m}+0{,}27\text{ m}=0{,}35\text{ m},$$

unde D= 713,50 m.

Rezultă că, în cazul nostru, e_x, e_y este egal sau mai mic decît $0{,}003\sqrt{D}+\frac{D}{2600}$ adică T care s-a aplicat la compensarea neînchiderii pe coordonate, corecţii care s-au aplicat şi punctelor de staţie care au distanţe şi unghiuri de pantă mai mari, adică staţiilor 200, 400, 600 şi borna A. Neînchiderea pe cordonata Z este de 0,02 m, mult sub toleranţa admisă, care este de 0.05—0,06 m, cu toate că în acest gen de lucrări tahimetrice erorile se pot cumula datorită sensibilităţii instrumentului a cărui calare poate suferi din cauza mai multor factori: temperatura atmosferei, trepi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

dații, tasarea terenului etc. Și această erorare a fost compensată, stațiile cu unghiuri de pantă mai mari, unde probabilitatea erorilor este mai mare obținîndu-se o compensație a întregului circuit care după aplicarea corecturilor (corecții) reglementare a devenit un sistem de sprijin bine determinat și din ale cărui *puncte de bază* se pot face ulterior și alte măsurători tahimetrice.

După calcularea drumuirii (vezi carnetul), s-a trecut la calcularea celor 1500 de puncte radiate la care am aflat distanța redusă la orizont (Do) și cota relativă (Z). Cota absolută care s-a transmis la toată lucrarea „s-a tras" de la un punct fix bine materializat în teren (stîlp de curent electric — stația 1400, pct. nr. 5).

Următoarea fază a fost raportarea centezimală a punctelor calculate. Punctele de stație s-au raportat rectangular, întrucît li s-au cunoscut coordonatele, pentru ca apoi să raportăm polar din fiecare stație punctele radiate. Legarea punctelor în desen s-a efectuat cu ajutorul schițelor de teren care au constituit memoria topografului. Pe aceste schițe sînt trecute toate punctele radiate, cu număr de ordine și semnul convențional ales, în așa fel încît schița să ne ofere o imagine exactă a terenului încît să putem reconstitui, chiar după un timp mai îndelungat, forma fidelă a perimetrului ridicat. S-a avut în vedere ca planul să nu fie încărcat în mod exagerat cu date neesențiale, să cuprindă principalele puncte de reper (borne, puncte de reper), în esență să scoată în evidență realitatea arheologică. Secțiunile de interes arheologic vor fi redate la o scară mai mare — 1 : 5000, precizîndu-se în medalion. Ele vor avea înscrise la ambele capete cotele respective.

După o ultimă verificare a planului în creion, s-a trecut la cartografierea lui pe hîrtie de calc, respectîndu-se semnele topografice convenționale pentru diferite detalii, precum și scrierea STAS pentru acest plan la o scară pretențioasă — 1 : 500.

Faza finală a constat în trasarea curbelor de nivel, din 0,50 m în 0,50 m, curba de nivel principală fiind o linie continuă, iar curbele de nivel ajutătoare linii discontinui. Trasarea lor va oferi posibilitatea interpretării mai facile a reliefului cît și o orientare mai ușoară pe plan.

Avem convingerea că, lucrînd astfel, într-o strînsă colaborare arheolog — topograf, a fost realizat un plan arheologic complet și exact care să redea fidel caracteristicile importantei stațiuni de la Dealul Viilor — Sighișoara.

În încheiere, cîteva considerații privind importanța întocmirii planurilor topografice pentru șantierele arheologice:

— planurile topografice constituie instrumente de lucru indispensabile, piatra de temelie pe baza cărora se poate săpa, studia, observa și concepe activități viitoare, avînd o bază de discuții la concret, fără a implica deplasarea la fața locului;

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— planul topografic păstrează (conservă) imaginea veridică a unei zone la un moment dat, chiar dacă ulterior au survenit modificări antropogene ori naturale;

— pe baza planului topografic putem redeschide sau continua orice șantier, chiar dacă săpăturile au fost acoperite, putîndu-se determina orice punct de interes arheologic fără a necesita noi sondaje la întîmplare;

— pierderea datelor despre anumite descoperiri arheologice se datorează și lipsei planurilor topografice ale zonei respective.

Planurile stațiunilor arheologice vor dăinui peste ani, rămînînd dovezi sigure, precise și clare ale descoperirilor arheologice efectuate în timp.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

MĂRTURII INEDITE PRIVIND EXPOZIȚIA DE ARHEOLOGIE ȘI ETNOGRAFIE ORGANIZATĂ ÎN CADRUL „LUNII TÎRGU-MUREȘULUI" – 1936

CORNELIA GÁL, BÓNIS JOHANNA

În patrimoniul Complexului Muzeal județean Mureș se păstrează o colecție impresionantă de fotografii originale și plăci fotografice. Valoarea deosebită a acestui tip de piesă de muzeu constă în faptul că ea oferă informații documentare, sînt de fapt mărturii contemporane locale ale diferitelor evenimente de mare importanță pentru istoria țării și a județului Mureș.

Dintre plăcile fotografice din colecția Muzeului județean Mureș, sînt de o valoare deosebită cele realizate cu ocazia „Lunii Tîrgu-Mureșului", între zilele de 15 august — 15 septembrie 1936.

Manifestare de o amploare deosebită, organizată și găzduită de orașul Tg.-Mureș cu scopul de a înfățișa realizările economice, edilitaro-administrative și cultural-științifice ale orașului după marea Unire din 1918, „Luna Tîrgu-Mureșului" își propunea organizarea unui șir întreg de manifestări. Dintre acestea de o afluență deosebită din partea publicului s-au bucurat manifestările expoziționale ce îmbrățișau principalele domenii ale vieții cultural-științifice. Amintim bunăoară: Expoziția orașelor; Expoziția de vînătoare; Expoziția de cărți și documente istorice etc.

În popularizarea manifestărilor din cadrul „Lunii Tîrgu-Mureșului" un rol important l-a jucat presa locală română și maghiară. Cu această ocazie s-a tipărit și un ghid al municipiului Tg.-Mureș, cuprinzînd pe lîngă programul de manifestări, un scurt istoric al orașului pentru informarea vizitatorilor sosiți. De altfel, toți cei care au vizitat orașul în această perioadă, au beneficiat de o reducere de 50% din tariful biletelor de cale ferată[1].

Una dintre manifestările expoziționale cu urmări importante și pentru istoria muzeologiei locale, a fost Expoziția de arheologie și etnografie, organizată în Palatul culturii de către pasionatul învățat Aurel Filimon. Expoziția era realizată din piese de valoare din patrimoniul Muzeului de

---

[1] *Ghid pentru vizitatorii Municipiului Tîrgu-Mureș cu un scurt istoric*, Tg.-Mureș, 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

istorie şi etnografie, înfiinţat de Aurel Filimon în 1934, completată cu piese din colecţiile particulare ale lui A. Filimon şi Iustin Handrea. Colecţia Aurel Filimon, expusă cu această ocazie, datorită valorii deosebite, a fost achiziţionată ulterior de Muzeul de istorie şi etnografie, constituind azi piese dintre cele mai valoroase ale muzeului nostru[2]. Ele au fost salvate în timpul celui de-al doilea război mondial de Bordi András, fostul director al Muzeului de Artă din oraş[3].

Despre expoziţia de arheologie şi etnografie au apărut ample relatări în presa locală. Menţionăm spre exemplificare articolul din gazeta *Glasul Mureşului*, apărut chiar în ziua vernisajului:

„Cine doreşte să cunoască etnografia şi arheologia judeţului nostru, va fi o adevărată revelaţie admirabilă expoziţia etnografică organizată în Palatul cultural de istoricul etnograf d. Aurel Filimon, precum şi expoziţia iniimosului învăţător Iustin Handrea. Relevăm colecţia de ceramică, a picturilor pe sticlă, precum şi colecţia de cusături şi ţesături româneşti"[4].

În acest sens îşi informează cititorii şi gazeta *Drum Drept:* „Începînd cu ziua de 15 august Palatul culturii a devenit un vast bazar de expoziţii felurite: de vînătoare, de etnografie (paleontologie) a d-lui Aurel Filimon directorul bibliotecii Palatului cultural, expoziţia de paleontologie şi artă veche bisericească a d-lui învăţător Handrea, cea administrativă a municipiului. (...) Dintre toate aceste demne de relevat sînt cele două: ale d-lor A. Filimon şi Handrea. Expoziţia d-lui A. Filimon denotă multă pricepere, mult spirit de discernămînt completat cu o vastă cultură arheologică, istorică şi artistică (...)

Tot ce expune acest tînăr dascăl (învăţătorul Handrea n.n.) este rezultatul neîndoios al unei munci încordate, a însufleţirii şi dragostei faţă de trecutul artistic şi al tradiţiei religioase a poporului românesc pe plaiurile mureşene. Printre numeroasele piese găseşti cîteva comori adevărate care uimesc".

În încheiere ziaristul propune în scopul asigurării unei expoziţii permanente, cumpărarea pieselor, „... punînd astfel bazele unui muzeu orăşenesc aşa după cum şi-l imaginează d-l Filimon"[5].

Trecînd în revistă exponatele prezentate, articolul *„Vizitaţi luna Tîrgu-Mureşului"* publicat în gazeta *Drum Drept* subliniază:

„Viaţa românească a regiunii mureşene, cu toată istoria şi tradiţiile

---

[2] *Buletinul Muzeului arheologic al societăţii de istorie, arheologie şi etnografie din Tg.-Mureş*, Extras din revista: *Gazetă ilustrată*, nr. 6—7, 1937, Cluj.

[3] Bordi A., *Megmenekült a képtár* în: *Expoziţie retrospectivă Bordi A.*, Tg.-Mureş, 1975, p. 5; *Marisia*, VIII, 1978, p. 553

[4] *Glasul Mureşului*, III, nr. 71, 15 aug., 1936

[5] *Drum Drept*, I., nr. 9—10, 1 sept., 1936

[6] *Glasul Mureşului*, III., nr. 73, 1 sept., 1936

[7] *Idem*, III., nr. 75, 24 sept., 1936

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ei, primește prin expoziția istorică și etnografică o înfățișare din cele mai splendide, dovedindu-se suprinzător de bogată și adîncă".[6]

În acest sens concluzionează și gazeta *Glasul Mureșului*, relatînd despre șirul acțiunilor organizate în cadrul „Lunii Tîrgu-Mureșului": „Expozițiile Lunii — Tîrgu-Mureșului s-au bucurat de cel mai desăvîrșit succes. În special expozițiile de etnografie și arheologie, organizate de d-nii A. Filimon și I. Handrea — s-au bucurat de o deosebită atenție în ochii tuturor vizitatorilor, cari au adus organizatorilor cele mai sincere elogii"[7].

În cele ce urmează prezentăm cîteva imagini emoționante, de valoare documentară și muzeologică deosebită, despre expoziția de arheologie și etnografie organizată de Aurel Filimon.

Prezentînd aceste imagini inedite[8], care evocă un moment de seamă din rodnica activitate a acestui deschizător de drumuri al muzeologiei mureșene, dorim să aducem un omagiu celui care a fost întemeietorul primului muzeu de istorie din Tîrgu-Mureș.

---

[8] **Plăci fotografice reprezentînd piesele din colecția A. Filimon (Din colecția de plăci fotografice a Complexului Muzeal județean Mureș).**

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

EDIŢII DIN SECOLUL AL XVI-LEA ALE CLASICILOR GRECI ŞI LATINI EXISTENTE ÎN COLECŢIA „TELEKIANA"

ANA MARIANA OLTEAN

În secolul al XVI-lea cultura eclesiastică face loc culturii laice. Progresul spiritului critic se manifestă în căutarea şi colecţionarea manuscriselor vechi, reconstituirea textului original. Entuziasmul stîrnit de descoperirea operelor pierdute ale antichităţii clasice a fost foarte puternic. Umaniştii acelui secol au considerat că o lume întreagă răsare din antichitatea regăsită. Lărgirea orizontului intelectual, erudiţia greacă şi latină au dus la dezvoltarea simţului de a plasa evenimentele în condiţiile în care s-au produs. Astfel studiul istoriei devine o preocupare dominantă.

Din cele 40.000 de volume achiziţionate de Teleki Sámuel, 3000 reprezintă lucrări a 1400 autori clasici greci şi latini, provenite din 25 centre tipografice ale Europei.

Teleki Sámuel a fost nu numai un pasionat bibliograf ci şi un bun cunoscător şi admirator al literaturii din antichitate. Tot timpul vieţii sale a colecţionat cu migală capodoperele clasicităţii greco-latine. Acest fapt este atestat de corespondenţa bogată purtată de Teleki cu editori, librari, oameni de ştiinţă, bibliologi, legată de colecţionarea cărţilor, cît şi indicaţiile date bibliotecarilor săi referitoare la organizarea bibliotecii, păstrarea în bune condiţii a cărţilor. Listele editoriale, comenzile de cărţi, informaţiile primite din diferite oraşe ale Europei în legătură cu apariţia celor mai valoroase cărţi sînt, de asemenea, dovada dragostei sale pentru cărţi şi a devotamentului cu care a înzestrat şi a organizat biblioteca. Aşa se explică existenţa „Bibliotecii Classica" în fondul Teleki şi faptul că ea ocupă un loc aparte, fiind separată de restul publicaţiilor.

Volumul I. al catalogului tipărit, întocmit cu temeinicie de fondatorul însuşi, este o prelucrare bibliografică amănunţită a literaturii clasice. Nu este o simplă înşirare a operelor colecţionate, ci oferă date şi observaţii referitoare la valoarea lor bibliografică, cît şi scurte biografii ale autorilor.

Cercetarea celor 250 de volume tipărite de-a lungul unui secol atît de bogat în evenimente istorico-culturale, ne pot oferi informaţii utile cu privire la istoria cărţii şi a tiparului din secolul al XVI-lea.

Clasicii antici au fost personalităţi plurivalente (filozofi, oratori, istorici, oameni politici, literaţi, lingvişti, oameni de ştiinţă). Astfel, operele

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

lor sînt greu de clasficat conform criteriilor moderne. Este prezentă literatura, lingvistica, astronomia, arta militară, medicina, geografia, istoriografia antică. Autorii greci sînt reprezentaţi atît prin opere individuale (Plutarchos cu 14 volume, Esop cu 3 volume, Platon cu 4 volume, Isocrate, Hermes Trismegistus, Proclus şi Galenus Claudius cu cîte 3 volume), cît şi în volumele de antologii. Din colecţia autorilor latini cele mai reprezentative opere sînt cele 11 volume ale lui Cicero, 7 volume ale lui Horaţiu, cîte trei volume ale lui Persius Flaccus, Jornandus, Juvenal, Apuleius, Plaut, Virgiliu, Titus Livius, Suetonius şi cele 10 volume de antologii.

Cele mai preţioase sînt ediţiile princeps, sau ediţiile rare, multe însoţite de comentariile savante ale lui Erasmus Rotterodamus, Philippus Melanchton, Henricus Stephanus, Johannes Serrari, F. Moreli, Joachimus Camerarius, Aldus Manutius. De exemplu:

— Cicero M.T. *Opera Philosophica*, Strassburg, 1564, în 2 volume, adnotată de Erasm de Rotterdam şi *Opera omnis*, Paris, Robertus Stephanus, ediţiile din 1539 şi 1566;

— Aesopus, *Fabulae*, Venetiae, Aldus Manutius, 1505 şi ediţia din 1564, apărută la Leipzig, comentată de Joachimus Camerarius;

— Appianus, *Romanae Historiae*, Lugduni, Sebastianus Gryphius, 1551, ediţie rară;

— Marcellus Sidetes, *Medicina ex Piscibus*, Parisiis, 1591, interpretat de F. Morellus.

— Plautus, *Comoediae*, cu comentariu de Bernardus Saracenus şi Ioannes Petrus Valla, Venetiis, per Lazar Soardum, 1511, ediţie rară.

— Plato, *Opera Omnia*, Genevae, Henricus Stephanus, 1578, interpretat de Johannes Serranus, în 3 volume.

— Plutarchos, *Opera Omnia*, Genevae, Henricus Stephanus, 1578, interpretată de editor, în 3 volume;

— Horatius, *Opera*, Basileae, Henricus Petrus, 1555, comentată de Acronius şi Porfirius;

— Titus Livius, *Historiae* (Ab Urbe Condita), Moguntiae, Johannes Scheffer, 1518.

Dintre tipăriturile secolului al XVI-lea un interes deosebit reprezintă, atît din punct de vedere al frumuseţii execuţiei, cît şi a rarităţii, cărţile ieşite din atelierele vestiţilor tipografi europeni, constituind o valoare bibliografică deosebită.

Analizînd spaţiul geografic în care au fost tipărite aceste cărţi putem constata că pe primul loc se situează tipografiile din Germania, cu 105 volume. În primele decenii ale secolului al XVI-lea Baselul a devenit un centru important al umanismului european, mai ales după ce s-a stabilit aici Erasm de Rotterdam. În „Bibliotheca Classica" există 83 tipărituri din Basel, 21 provenind din atelierul Froben. Listele editoriale sînt constituite aproape exclusiv din lucrări latine şi greceşti purtînd embleme cu şarpele şi porumbiţa. Aici au văzut lumina tiparului lucrările lui Hieronimus: ***Opera cum argumentatio et scholiis Desiderii Erasmi*, 1516, în 9 volume, ediţie princeps;**

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— Eustathius Constantinopolitanus, *Commentarii in Homerus*, 1560, 3 vol.

— *Scriptores Historiae Romanae*, 1533, adnotat de Erasm, ediţie rară.

Alte tipografii importante care au funcţionat la Basel în acel secol au fost Hervagius (18 volume), Henricus Petrus (11 volume), Oporinus (6 volume).

Oraşele Frankfurt, Leipzig, Nürenberg, Mainz au fost, de asemenea, centre tipografice.

Nouăzeci de volume provin din oraşele franceze Paris, Lyon, Bordeaux, dintre care 37 din renumita tipografie a familiei Estienne, sau Stephanus. Activitatea editorială a acestei dinastii de tipografii a durat un secol şi jumătate în atelierele de la Paris şi Geneva. Dintre volumele avînd ca emblemă celebrul pom de măslin sub care un bătrîn indică deviza „Noli altum sapere, sed time" menţionăm:

— Plutarchos, *Opera Omnia*, 1572 (13 volume);

— Dionysos Alexandrino et Pomponius Mela, *Situs Orbis Descriptio*, 1577;

— *Oratorum Veterum Graecorum* in rarum editione quid ab Henrico Stephano praestitum sit, 1575;

— *Fragmenta Poetarum Vetereum Latinorum*, 1564;

— *Epigrammata Graeca Selecta*, 1570, adnotat de editor;

— *Poesis Philosophica*, 1573;

— *Lyricorum Carmina*, 1560;

— Stephanus Henricus, *Thesaurus Graeciae Lingvae*, 1572,4 volume şi supliment.

Deosebit de preţioase ediţii bibliofile sînt „aldinele" (16 volume), atît pentru fidelitatea textului, cît şi pentru execuţia artistică, purtînd emblema ancorei cu delfinul şi deviza „Festina lente". Timp de aproape un secol, între 1494—1590 tipografii din această familie s-au consacrat editării moştenirii clasice. Astfel de tipărituri veneţiene sînt:

— Aesopi et Gabriae, *Fabulae graecae et latinae*, 1505;

— Plutarchus, *Vitae Illustrum Virorum Graecae*, 1519;

— Asconius Pedianus, *Expositio in Orationes V. Ciceronis*, 1522;

— *Aëtius, Librorum Medicinalium*, 1534, ediţie princeps;

— Eustratius, *Commentariis in Libros Posterior Analyticorum Aristotelis*, 1534;

— Horatius, *Opera*, 1566;

— *Rhetores Graeci Veteres*, 1508, 2 volume;

— *Medici Antiqui Omnes*, 1547;

— *Geographi Veteres*, 1518.

Cărţile din secolul al XVI-lea oferă o bogată varietate în privinţa legăturii. Unele sînt legate în foile de pergament ale codexurilor medievale, pe care se mai pot descifra textele manuscrise, altele în pergament lucios. Majoritatea lor sînt legate în piele de diferite culori cu ornamente gravate, sau aurite, pe cotor şi pe coperţi. Teleki Sámuel a dorit ca pe cît posibil, în biblioteca sa să fie cărţi frumos legate. Cele cu coperţi de-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

teriorate au fost date la Viena pentru a fi legate în piele. Toate poartă ex librisul posesorului, multe au aplicate pe coperţi supralibrosuri.

Caracterele tipografice folosite sînt cele greceşti, romane şi gotice. Folosirea lor este determinată nu numai de limba ci şi conţinutul cărţii. Caracterele gotice sînt folosite pentru lucrările teologice, iar pentru cele umanistice, clasice caractere romane.

Majoritatea cărţilor prezintă o valoare bibliofilică şi prin ornamentarea artistică a lor cu iniţiale, frontispicii, viniete, ilustraţii, chenare, gravuri preţioase.

Cărţile tipărite în secolul al XVI-lea sînt doar o mică parte a colecţiei clasicilor greci şi latini. Teleki Sámuel a achiziţionat, în continuare, din producţia tipografică a secolelor următoare capodoperele clasicităţii greco-latine, constituind o bibliotecă cu caracter enciclopedic, păstrătoare a celor mai reprezentative tipărituri ale secolelor XV—XIX, reprezentînd atît valoare bibliografică cît şi istorico-ştiinţifică.

Bibliografie

[1] Oţetea, Andrei, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1968.
[2] Bayet, Jean, *Literatura latină*, Bucureşti, 1972.
[3] *Scriitori greci şi latini*, Bucureşti, 1978.
[4] Matei, Horia, *Civilizaţia lumii antice*, Bucureşti, 1983.
[5] Peignot, G., *Manuel bibliographique*, Paris, 1800.
[6] Kirchner, J. *Ştiinţa bibliotecilor, Istoria cărţii*, Bucureşti, 1957.
[7] Stanciu, Ilie, *Călătorie în lumea cărţii*, Bucureşti, 1970.
[8] Flocon, Albert, *Universul cărţilor*, Bucureşti, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ŢĂRILE ROMÂNE ÎN IZVOARE CARTOGRAFICE STRĂINE PÎNĂ LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVII-LEA EXISTENTE ÎN FONDUL TELEKI-BOLYAI

DORANA CIORAN

Din cele mai vechi timpuri descrierea geografică este concretizată în lucrările cartografice care reflectă o concepţie şi sistematizare ştiinţifică. Izvoarele cartografice existente în Fondul Teleki-Bolyai sînt mai mult decît numeroase, începînd din antichitate şi pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Le-am selectat pe cele mai semnificative şi cunoscute, limitîndu-ne la o anumită perioadă: sfîrşitul secolului al XVII-lea. Astfel, lucrarea de faţă semnalează cîteva din atlasele şi hărţile vechi existente în Fondul Teleki-Bolyai. În situaţia în care există mai multe ediţii din acelaşi atlas sau hartă, acestea urmează să fie menţionate în note cu titlul lucrării şi al hărţilor prescurtat. La fel s-a procedat şi în cazul în care în cadrul aceluiaşi atlas sau lucrare există mai multe hărţi în care teritoriul ţărilor române este prezentat.

Cartografii din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea preiau în lucrările lor datele şi informaţiile epocilor anterioare. Hărţile şi cosmografiile din timpul respectiv marchează, totuşi, o nouă etapă în dezvoltarea cartografiei, fiind perioada hărţilor de călătorie pe uscat. În această perioadă hărţile erau făcute pentru comercianţi şi folosite de aceştia — epocă marcată prin marile călătorii şi expansiuni, prin dorinţa de cunoaştere a lumii. Prin aceasta cartografia iese din cadrul strict al ştiinţei şi intră în viaţa de toate zilele. Specific, de asemenea, cartografiei din această perioadă este şi faptul că hărţile apar de această dată însoţite de text, tocmai din nevoia de cunoaştere, de informare.

Începînd cu secolul al XV-lea spaţiul ţărilor române apare tot mai des menţionat în documentele vremii, poporul român impunîndu-se ca o identitate istorică ce se afirmă prin entitate şi originalitate.

Umaniştii au adăugat de timpuriu unele relatări de importanţă istorică, politică, economico-geografică şi politică. Astfel sînt lucrările lui Sebastian Münster, unul din marii umanişti ai Germaniei. S-au păstrat de la el 44 de hărţi în manuscris printre care se află şi hărţi în care sînt prezentate Transilvania, Valachia şi Moldova. În *Cosmographia universalis* (Basileae, 1550) spaţiul ţărilor române a fost integrat în hărţi ce cuprindeau o arie geografică mai largă. Harta *Poloniae et Hungariae nova*

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

descriptio[1] prezintă cele trei ţări româneşti cu cîteva localităţi mai importante: Cibin, Varadinu în Transilvania; Sotzava, Barlach în Muldavia şi altele din Valachia Magna. *Transsylvania Ungarici*[2] este o altă hartă unde apare Siebnbürg, Moldau şi Walachi cu localităţile Hermnstat, Cronstat, Sossavia, Brayle. În afară de aceste hărţi mai este una în care ţările române sînt prezentate[3].

Alexandrinus Ptolameus în lucrarea sa *Geographia* (ale cărei hărţi au fost reconstituite) concretizează suma progreselor realizate în cunoaşterea geografiei cartografice din antichitate, exercitînd o uriaşă influenţă asupra evului mediu pînă la Renaştere. În Geographia editată la Venetia, 1562, spaţiul ţărilor române este prezentat în *Tabula IX Europa*, unde apare teritoriul Daciei cu Zarmizegethusa regia şi o altă hartă tot în cadrul *Tabula IX Europa*[4]. Pe lîngă această ediţie în colecţiile bibliotecii există şi alte ediţii[5].

Unul dintre cei mai învăţaţi umanişti care se impune atenţiei noastre este şi Aenea Silvio Piccolomini care în *Opera Omnia. Cosmographia*[6] (Basileae, 1571) include şi o hartă cu teritoriul ce se referă la Siebenbürg, Moldau şi Dacia — Walachi.

În *Theatrum Orbis Terrarum* a lui Abraham Ortelius, editată la Antverpiae, 1574, apare harta *Transilvania*[7] (Dacia) executată de Ioannes Sambucus şi tipărită la Viena în 1566. Pe hartă apar numeroase localităţi ca: Pitesi, Coenobium, Claudiopolis, Bocaretz, Nuemark, Hermanstat. Ţările române mai apar şi în cuprinsul altei hărţi[8].

Ioannes Honterus are în lucrarea sa *Rudimenta Cosmographica*[9] (Norimbergae, 1578) o hartă cu prezentarea formelor de relief şi a unor oraşe din Transilvania — Bistricia, Corona; Dacia Valachia — Tergovistia; Moldavia — Sossavia.

Daniel Cellarius Ferimontanus în atlasul său *Speculum Orbis Terrarum* (Antverpiae, sec. XVI) (vol. 1—2), care conţine mai multe hărţi, face numeroase referiri în legătură cu spaţiul ţărilor noastre.[10] În volumul II apare harta *Tractatus Danubii. Secunda Tabula*[11] unde Valachia apare sub forma de Walachia superior şi inferior la fel şi în cazul Moldaviei. Transilvania Siebenburg apare şi sub denumirea de Dacia Mediterranea sau Dacia Ripensis.

---

[1] Cota Tf—755, harta nr. X

[2] *Idem*, harta nr. III

[3] *Idem*, p. 918

[4] Cota 02648. *Tabula IX Europa*, harta *Polonia et Hungaria*.

[5] Cota T Clf 56, Amsterodami, 1605, hărţi editate de G. Mercator. Cota Bo-1805, Magini, G.A., *Geographia, tum veteris*..., Arnhemi, 1617, pg. 10; Cota T cl f 57, Bertius, P., *Theatri geographiae*..., Lugduni Batavorum, 1618, Tom I, hărţi colorate.

[6] Cota Tf-839, p. 392.

[7] Cota Tf-748, f. 57, hartă executată după modelul lui Honterus.

[8] *Idem*, f. 56, hartă executată de W. Lazius, (originar din Transilvania), cu foarte multe localităţi.

[9] Cota Bo-1457 coll. 3, harta nr. (VI).

[10] Cota Bf-448, Vol. I, harta nr. X, vol. II. harta nr. X.

[11] *Idem*, vol. II, harta nr. XXII. Hărţile conţin foarte multe localităţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Marele geograf şi cartograf Gerhard Mercator s-a dedicat geografiei alcătuind hărţi după coordonate geografice şi globuri terestre, încununînd activitatea tuturor geografilor evului mediu şi sugerînd pentru viitor metode noi de lucru. Din *Atlas Minor* în fondurile bibliotecii noastre există două ediţii, una editată la [Amsterdam, 1607] cu harta *Walachia, Servia, Bulgaria et Romania*[12] şi o altă hartă *Transylvania*[13]. Cealaltă ediţie este consemnată în note[14].

Giovanni Antonio Magini în *Geographia tum veteris, tum nova* (Arnhemi, 1617) prezintă harta *Ungaria et Transilvania*[15] şi o altă hartă unde sînt însemnate mai multe localităţi de pe teritoriul ţărilor române[16].

Theatrum Geographiae Veteris (în 2 vol.) a lui Petrus Bertius a apărut la Lugduni Batavorum 1618 la tipografia lui I. Elzevir. În volumul II se află lucrarea lui A. Ortelius *Geographia veteris* cu harta *Daciarum, Moesiarumque vetus descriptio*[17], executată în 1595; este colorată şi sînt reprezentate pe ea formele de relief şi unele localităţi. Teritoriul Daciei mai apare şi pe o altă hartă[18]. În acelaşi volum (II) apare şi *Tabula Peutingeriana*[19], un itinerariu ce consemnează provinciile Imperiului Roman cu drumurile oficiale, staţiunile şi distanţele dintre ele. Este cea mai veche şi reuşită hartă care menţionează grafic şi pămîntul Daciei, mult superioară hărţilor generale din vremea romană, care a ajuns pînă la noi. Acelaşi Tabula Peutingeriana se află şi într-o altă lucrare[20].

Un alt autor, Georgius Hornius, în lucrarea sa *Accuratissima orbis antiqui delineatio sive geographia vetus, sacra et prophana* (Amstelodami 1657) prezintă hărţi cu referiri la spaţiul locuit de poporul român.[21] Pentru teritoriul Daciei există o hartă separată *Daciarum nec non Moesiarum*[22].

Lucrările cartografice ale lui Ioannes Ianssonius reprezintă sinteza ştiinţei cartografice de pînă la el. Ianssonius a dezvoltat la Amsterdam o adevărată industrie cartografică. În *Atlantis Majoris* sive *Cosmographiae universalis* (Amsterdam, 1657—1682) un atlas în 11 volume a căror stampe şi hărţi sînt colorate cu mîna, se află numeroase hărţi care au legătură cu spaţiul carpato-danubiano-pontic şi regiunile înconjurătoare.[23] În toate aceste hărţi sînt semnalate numeroase nume de localităţi, forme de relief şi ape curgătoare.

---

[12] Cota 027838. Harta cu signatura Yyy IIII executată de I. Hondius.
[13] *Idem*, harta cu signatura Sii, executată de I. Hondius.
[14] Cota Bo-5312, Amsterodami, ex officina I. Ianssonius, 1634, pp. 7, 131, 551, 591.
[15] Cota Bo-1805, f. 149 verso.
[16] *Idem*, p. 23.
[17] Cota Tcl f. 57, Tom II, harta cu signatura EEEii.
[18] *Idem*, Tom II, harta cu signatura Qqii.
[19] *Idem*, Tom II, segmentum V, colorat.
[20] Cota Tf-750 a. G. Hornius, *Accuratissima Orbis antiqui*..., Amstelodami, 1657, segmentum V, necolorat.
[21] *Idem*, hărţile: (XLIII), (XLVI), (XLVIII), (LIII); hărţile sînt foarte amănunţite. Executate după Ortelius şi alţi autori.
[22] *Idem*, harta nr. (XXXVIII).
[23] Cota Tf-755 c/1—11, vol. II, ff. 88 verso, 123 verso, 127 verso 133 verso; vol. X, ff. 177 verso, 185 verso, 191 verso, 195 verso, 197 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Lucrarea lui Philippus Cluverius *Introductio in universam geographiam tam veterem, quam novam* există în fondurile bibliotecii noastre în mai multe ediții[24]. Pentru teritoriul Daciei există hartă separată în lucrarea lui Cluverius în care sînt semnalate foarte multe nume de localități.

O prelucrare a operei lui Dionysios-Periegetul (prima jum. a sec. al II-lea) și anume *Orbis Descriptio* o face autorul Guilielmus Hill în *Dionysii Orbis Descriptio. Commentaria critica et geographica* (Londinii, 1679". Lucrarea conține mai multe hărți care prezintă spațiul ocupat de Dacia.[25] Numele orașelor sînt Argidava, Carsidava, Zarmigethus etc.

O hartă care prezintă Transilvania și o altă hartă care se referă la spațiul țărilor române se află în *Delineatio provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici in Oriente* de Iohann Christian Wagner (Augspurg, 1684), în două volume[26].

Menționăm în continuare numele altor autori de lucrări în care apar hărți ce reprezintă spațiul carpato-danubiano-pontic, spațiu locuit de poporul român: Christophor Boëtius,[27] Everhardus Guernerus Happelius[28], Gabriel Hevenesi[29], Johannes Luyts cu lucrarea *Introductio ad Geographiam novam et veterem* (Trajecti ad Rhenum, 1692). Harta inclusă în această lucrare prezintă cele trei țări române cu numele localităților în trei limbi: germană, latină, maghiară[30] Frederick de Witt în lucrarea *Atlas* (Amsterdam, (sec. al XVIII-lea) prezintă harta *Transilvaniae,* Valachiae, Moldaviae...[31] executată în 1688 unde teritoriul ocupat de cele trei țări române apare sub numele de principate. Există încă alte două hărți care se referă la țările noastre[32].

Prezentarea unei părți din materialul cartografic existent în Fondul Teleki-Bolyai se consideră o invitație la continuarea cercetărilor privind trecutul geografic și istoric al poporului nostru în îndelungatul proces al devenirii lui social-istorice.

---

[24] Cota 06834, Amstelaedami, 1661, harta *Daciarum Moesiarum*..., f. 406 verso; Cota 04332, Amstelaedami 1667, harta f. 378 verso; Cota 0488, Amstelaedami, 1683, harta f. 274 verso; Cota Bo-1451 și 03325, Amstelaedami, 1697, harta f. 312 verso, harta f. 366 verso diferită față de cea din ediția 1683.

[25] Cota Bo-3379, harta f. 2 verso; f. 16 verso; f. 408 verso; f. 454 verso.

[26] Cota Tf-1016 f, harta *Siebenbürgen* și harta f. 64 verso.

[27] Cota Tq 1424, *Ruhmbelorberter, Triumphleuchtender... Röm. Kays. Majestät* Nürnberg, 1687. Harta conține forme de relief, flora, fauna și foarte multe nume de localități.

[28] Cota Tf-1014 a/2, *Thesaurus exoticorum*..., Hamburg, 1688, harta f. 88 verso.

[29] Cota Bo-3467 b/1, *Parvus Atlas Hungariae*..., Viennae, 1689, harta f. 22 recto.

[30] Cota Tq-1114 b, harta f. 400 verso.

[31] Cota Tf-762, harta nr. XXI.

[32] Idem, harta nr. V și harta nr. XIX.

[33] Popescu-Spineni, Marin — *România în izvoare geografice și cartografice.* Din antichitate pînă în pragul veacului nostru, București, 1978.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O TIPĂRITURĂ BLĂJEANĂ MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ – JOHANNES DAMASCENUS

OPERA PHILOSOPHICA ET THEOLOGICA (1 763)

MIHAI SPIELMANN

În anul 1763 a apărut la Blaj *Opera philosophica et theologica* a lui Ioannes Damascenus (Ioan Damaschin) în două volume sub îngrijirea episcopului de Făgăraș Petru Pavel Aron (cum Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Petri Pauli Aaron . . . Episcopi Fogarasiensis benedictione).[1]

Biblioteca Teleki-Bolyai din Tg.-Mureș posedă trei exemplare ale acestei tipărituri, adică două exemplare *Pars Prima* și un exemplar *Pars Secunda*.[2] Două din cele trei exemplare au adăugate cîte un coligat diferit, care prezintă, de asemenea, interes pentru cunoașterea trecutului cultural complex al Transilvaniei din veacul al 18-lea.

Opera lui Ioan Damaschin — cea tipărită la Blaj — a fost menționată doar în trecut de literatura de specialitate (cea bibliologică) cu toate că prezintă mai multe date interesante, din care se pot trage concluzii multiple.

1. Prima întrebare care se ivește cu ocazia studierii tipăriturilor de mai sus este: care sînt *motivele* editării acestei lucrări?

Trebuie să pornim de la constatarea sumbră a lui Petru Pavel Aron conținută de circulara sa din 1754, adică din anul deschiderii școlilor de la Blaj: „fiindcă multă lipsa cărților și învățătorilor atîta neștiință s-au fost înrădăcinat între ai noștri, cît nu numai mirenii ci și preoții cele de lipsă de spăsenii cu marea împiedicare a tuturor nu le pricep . . ."[3]

Chiar dacă considerăm cele afirmate de P.P. Aron ca fiind pesimiste și exagerate, factorii de răspundere din Blaj aveau sarcina concretă de a continua opera de edificare și de instituționalizare a învățămîntului și a culturii românești începută de Inochentie Micu-Clain. Astfel — fapt bine cunoscut — în anul 1754 se deschide aici gimnaziul, deocamdată cu

---

[1] *B.R.V.*, vol. I., nr. 333 și *B.R.V.*, vol. IV., Adaosuri., nr. 333.

[2] *Pars I.* sub cotele 0744 și 05494; *Pars II.* 0-29264 la B.J.M. Fond Teleki-Bolyai, Tg.-Mureș.

[3] Albu, Nicolae, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 182—183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

două clase *(Principia* şi *Grammatica)*, iar în anul 1757 ciclul inferior se întregeşte şi cu clasa de *Syntaxis*. Programele şcolare în vigoare prevăd, printre altele, însuşirea elementelor limbii latine în trei clase, istorie ecclesiastică, geografia, institutiones linguae graecae, aritmetica, istoria Ungariei şi Transilvaniei cît şi analiza şi comentarea textelor cuprinse în diferitele crestomaţii[4]. Pe lîngă acestea, în toate clasele se predau bazele religiei necesare pentru întărirea „unirii religioase cu Roma". Doar în 1772 se va întregi gimnaziul mic cu ultimele două clase: cu *Rhetorica* şi *Poëtica* care prevăd studierea filosofiei şi apoi a teologiei.

Se ştie, de asemenea, că în anii aceştia autorităţile bisericii catolice, cu sprijinul Guberniului din Transilvania, impun episcopilor de Făgăraş-Blaj ţinerea unui iezuit pe lîngă scaunul episcopal, care să străjuiască asupra respectării întocmai a punctelor religiei greco-catolice. Conflictul care s-a iscat între Inochentie Micu şi iezuitul său nu se mai repetă în anii aceştia; P.P. Aron rezolvă problema mai abil — învăţînd din experienţa tragică a predecesorului său. El va iniţia un curs de editare a unor cărţi necesare atît pentru nevoile învăţămîntului primar şi gimnazial cît şi pentru nevoile celor care studiază filosofia şi religia. Din aproximativ 20 de cărţi blăjene care ies de sub tipar între anii 1753—1764 şapte sînt scrise chiar de el[5], iar cîteva din cele aproximativ 20, prezintă un „trend" bine gîndit şi subtil alcătuit. Ne gîndim la manualul *Doctrina Christiana* (1757),[6], *Epistola consolatoria ex divinitus inspiratis scripturae* (1761)[7], *Defensio et exordium S/anctae/ oecumenicae Synodi Florentiae* (1762)[8] (ultimele două şi în varianta românească)[9], *Institutiones doctrinae chiristianae (Valachicae)* (1764).[10] În şirul acesta de cărţi se încadrează perfect lucrarea lui Joannes Damascenus, *Opera philosophica et theologica* din 1763. Sub masca expunerii sistematice a tezelor bisericii catolice de rit grecesc, de fapt P.P. Aron şi ceilalţi editori-redactori blăjeni înserează şi teze ale ortodoxiei, prin care, în mod subtil, scot în evidenţă unitatea de neam sub raport ideologic a românilor din Transilvania, indiferent de deosebirile de confesiune. În caracterizarea lui P.P. Aron, Nic. Albu subliniază că acest episcop, om de cultură, „deşi foarte pasionat pentru confesiunea sa (cerută de împrejurările cunoscute n.n.) şi pentru şcoalele ce le înfiinţase prin care se credea legat cu neamul, era stăpînit şi el de amintirea originii romane".[11]

Mai ales opera lui Ioan Damaschin este deosebit de importantă, fiindcă acest mucenic din secolul al 7-lea a lăsat o operă care face parte din literatura patristică de bază a bisericii răsăritene, dacă nu este chiar autorul

---

[4] Albu, N. *op. cit.*, p. 184—185.
[5] *Idem*, p. 174.
[6] *B.R.V.*, vol. I., nr. 322.
[7] *B.R.V.*, vol. I., nr. 325 şi vol. IV., nr., 325.
[8] *B.R.V.*, vol. I., nr. 329.
[9] *B.R.V.*, vol. I., nr. 324 şi *B.R.V.*, vol. I., nr. 328.
[10] *B.R.V.*, vol. IV., nr. 129. (Completări).
[11] Albu, N., *op. cit.*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cel mai important. Însă cele scrise de el au devenit un bun comun și pentru biserica apusului, operele sale fiind traduse, citate, se fac dese referiri la el în lucrările teologice, în disputele catolice în tot timpul evului mediu începînd cu secolul al 13-lea.[12] Ba chiar mai mult, pe pagina de titlu a ediției din Blaj figurează următoarea informație *„Ex editione Veneta et Parisiensi"*. Acest lucru explică clar și faptul pentru care editarea lucrării nu a fost împiedicată de către cenzură, din contră: era considerată — credem — ca un act pozitiv în vederea integrării teologiei greco-catolice cu cultura apuseană. În acest secol, al 18-lea, opera lui Ioan din Damasc a apărut la Paris în 1712 într-o ediție critică sub îngrijirea lui Michel Le Quien in folio în 2 volume[13] și într-o ediție asemănătoare la Veneția în 1748.[14] Sîntem de părere că acestea, sau reeditările lor au servit drept bază pentru tipăritura din Blaj.

Joannes Damascenus este totodată considerat canonizatorul liturghiei ortodoxe, preluată modificat și de biserica de rit grecesc. De aceea în toate clasele se învață *Cantum Ambrosiano-Damascenum*, nu numai la Blaj, ci și la Muncaci (Mukačevo) unde funcționează un gimnaziu asemănător și modul lui de organizare a fost adoptată în parte și în Transilvania[15].

Deși nu existau la data editării (1763) la Blaj încă clase superioare în care să învețe filosofie și teologie sistematică, eforia școlii din Blaj încă clase superioare în care să învețe filosofie și teologie sistematică, eforia școlii din Blaj deja s-a gîndit la necesitățile viitoarelor clase de rhetorica și poëtica, prin punerea în circulație a operei de mai sus. Că este așa, ne atestă lucrarea lui N. Albu despre învățămîntul românesc din Transilvania pînă la 1800, în care spune că „din ea (adică din *Opera philosophica et theologica* n.n.) se preda la 1772 elevilor din seminarul regesc al Sf. Treimi"[16].

2. Volumului I. al lucrării — în cazul exemplarului nostru — îi este atașat un coligat interesant. Forma în care este *intercalat* în lucrarea lui I. Damaschin, diferă de cea obișnuită la coligate, adică așezat înaintea sau după altă tipăritură. În cazul de față coligatul este așezat între fila a_1 (foaia de titlu) și a_2 a lucrării lui Ioan Damaschin.

Titlul ei este: THESES / / EX UNIVERSA / / PHILOSOPHIA / / AD / / MENTEM / / DOCTORIS MARIANO-SUBTILIS / / JOANNIS DUN-SCOTI, / / QUAS / / IN VENERABILI CONVENTU / / UDVARHE-

---

[12] *Kirchliches Handlexikon. Ein Nachschlagebuch über das Gesamtgebiet den Theologie und ihrer Hilfwissenschaften. Herausgegeben von prof. Michael Buchberger*, Band I., Wien, 1912, p. 123—24.

[13] Brunet, J.C., *Manual du libraire et de l'amateur de livres*, vol. I,, Paris, 1810, p. 515.

[14] *Kirchliches Handlexikon*, B.I., p. 124.

[15] Mészáros István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996—1777 között* (Istoria învățămîntului din Ungaria între anii 996—1777.), Budapesta, 1981, p. 504 — 505.

[16] Albu, N., *op. cit.*, p. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

LYIENSI / / AD / / SS. PRINCIPES APOSTOLORUM / / PUBLICEE / / SUBSTRAVERE CONCERTATIONI: / / R.R. F.F. ADAMUS GISTL, MICHA- / / EL SZABO, LEOPOLDUS ZAMULO, / / & CAMILLUS STEKLEIN Ord. Min. / / S.P.N. Francisci, Strict. Obser. Pro- / / vinciae Transylvanicae Alumni, & Phi- / / losophiae Auditores / / CLAUDIOPOLI / / Typis Josephi Francisci Kollmann, / / Caes. Reg. priv. Typ. & Bibliop. / /, in 8° mic, /8/ f.

Anul ediţiei îl aflăm de pe versoul f. de titlu şi din însemnarea de posesiune. Astfel versoul indică numele lectorului la care a fost susţinut examenul public şi data disputaţiunii: ASSISTENTE / / P.F. FELICE GYÖNGYÖSI / / PRAELIBATI INSTITUTI / / AA. LL. & PHILOSOPHIAE LE- / / CTORE ORDINARIO. / / Anno MDCCLXXVI. Mense / / Junio. / / Iar mănăstirea franciscanilor de la Călugăreni (Mikháza) din Scaunul Mureşului notează: *Conventus Mikháziensis Fratrum 1776 Minor*[um] *Strict*[iore] *Obs*[ervanti]*ae*.

Mai semnalăm faptul că Joseph Franz Kollmann a fost tipograful Liceului Academic clujean între anii 1768—1774[18] şi al Universităţii din aceeaşi localitate între anii 1774—1782.[19] În cataloagele consultate de noi (Bibliographia Hungarica I—VI) nu am găsit titlul acestei teze. Lucrarea de faţă conţine într-o împărţire clasică teze de logică *(Theses ex logica)*, de metafizică *(Ex metaphysica)*, de fizică generală *(Ex physica generali)* şi de fizică specială *(Ex physica particulari)*, iar înaintea acestor expuneri succinte, şi versuri dedicate lui Grigorie Maior, episcop de Făgăraş.

Ce ştim despre autorii tezelor? Cine este semnatarul versurilor de omagiere a episcopului român unit?

Cei patru tineri se pregăteau să devină călugări franciscani şi îşi susţineau lucrarea lor la mănăstirea ordinului din Odorheiul Secuiesc în anul 1776 sub conducerea lectorului (profesorului) Felix Gyöngyösi.

Se ştie că alături de şcolile laice şi ecclesiastice existau şi în această vreme şcoli mănăstireşti exclusive — o tradiţie anacronică care se perpetuează din evul mediu. Aici, ordinele călugăreşti (dominicanii, paulienii, franciscanii etc.) formau şi instruiau contingente proprii. În acest secol franciscanii urmau sistemul de învăţămînt al iezuiţilor, iar după desfiinţarea tagmei acestora (1773) al piariştilor. Aceasta înseamnă că elevii primeau cunoştinţe de filosofie în clasele de retorică.[20] Centrul educaţional şcolar în cazul Ardealului era mănăstirea din Şumuleu-Ciuc (azi înglobat în oraşul Miercurea Ciuc), de unde ieşeau să-şi petreacă noviciatul în cîte un convent al ordinului. Printre convente cu drept de a primi novici, începînd din 1756, figurează şi Odorheiul Secuiesc. *Domus Historia* a Con-

---

[17] Cota cărţii: 0744. Bibl. jud. Mureş. Fond Teleki-Bolyai, Tg.-Mureş.

[18] *Bibliographia Hungariae 1712—1860. VI Index Typographicus*, Budapest, OSzK, 1972, p. 185.

[19] *idem*, p. 203.

[20] Mészáros I., *op. cit.*, p. 504.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ventului din localitate spune că între anii 1756—1781 elevii ordinului au fost instruiţi de lectorii (profesori-călugări) interni.[21]

Printre studenţi Adam Gistl este figura cea mai interesantă. El s-a născut la Banská Stiavnica (Schemnitz, Selmecbánya — R.S.C.) în 1734, intrat în ordinul călugăresc al franciscanilor în anul 1773.[22] A fost elev de teologie la Şumuleu Ciuc şi, în acelaşi timp, învăţător la şcoala elementară a mănăstirii, corector al tipografiei din localitate.[23] A fost hirotonisit în 1778; se spune despre el că ar fi fost poet apreciat la vremea lui. Şi-a îndeplinit funcţia de guardian al mănăstirii din Sighişoara în primele decenii ale sec. al 19-lea şi a murit în 1831 la Făgăraş.[24]

Toţi patru au intrat în 1773 în rîndurile ordinului şi au fost sfinţiţi în 1778, în afară de Szabó care a murit cu doi ani mai devreme la Odorhei.[25] Teza lor a fost întocmită în conformitate cu planul de învăţămînt care preconiza din anul 1758 ca, predarea filosofiei şi teologiei să se facă conform clasificării date acestor materii de către filosoful scolastic Joannes Dun-Scotus.[26]

Prezentarea publică a tezelor, tipărirea lor, explică modul în care au ajuns la Călugăreni. Fie că ele au fost achiziţionate de un călugăr franciscan din rîndurile auditoriului, fie au fost în posesia unuia dintre defensorii, care în acelaşi an 1776 a fost „transferat" la mănăstirea din Călugăreni, instituţie monahală care avea şi ea dreptul la noviciat şi unde de asemenea se studia filosofia şi teologia.[27]

3. După cum am arătat mai înainte, tezele sînt dedicate printr-o poezie omagială lui Grigore Gabriel Maior, episcop român din Blaj.

În timpul cercetării materialului ne-am pus întrebarea: care este explicaţia faptului că un elev sas din Zips, un german, un francez (ajunşi la noi probabil ca fiii unor funcţionari sau ofiţeri imperiali) şi un maghiar din Transilvania închină versuri episcopului unit român?

Soluţia — după părerea noastră — rezidă în figura luminoasă a lui Grigore Maior, personalitate de seamă a culturii române din veacul al 18-lea.

---

[21] György József, P., *A ferencrendiek [illegible] és működése Erdélyben* (Istoria şi acţivitatea franciscanilor în Transilvania), Cluj-Kolozsvár, Szent Bonaventura könyvnyomda nyomása, 1930., p. 343.

[22] *idem*, p. 508.

[23] *idem*, p. 173.

[24] *idem*, p. 508.

[25] *idem*, p. 346. Szabó Mihály (1755—1776) n. la Odorhei, a intrat în ordinul franciscanilor în 1773; Leopold Zamulo (numele de botez George) (1753—1828) n. în Franţa, a devenit novice în 1773, a fost sfinţit în 1778, şi a fost de două ori guardianul mănăstirii din Sibiu unde a şi murit. *Idem*, p. 588 şi p. 301.; Camilo Stecklein (Stöcklein) — numele de botez Simon n. la Bamberg (Germania) (1753—1806), intrat în ordin în 1773, hirotonisit în 1778, mort la Turnu Roşu. *Idem*, p. 507.

Lectorul Felix Gyöngyösi (1745—1749) n. la Abrud, intrat în ordinul franciscanilor 1761, devenit călugăr în 1768. În anul 1776 el a funcţionat deci ca lector de literatură ecclesiastică şi filosofie la mănăstirea din Odorheiul Secuiesc. *Idem*, p. 511.

[26] Boros Fortunát, *Az erdélyi ferencrendiek* (Franciscanii din Transilvania) Cluj-Kolozsvár, Szent Bonaventura könyvnyomda nyomása, 1927, p. 238.

[27] György József, *op. cit.*, p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

După ce își face studiile universitare în instituțiile De Propaganda Fide, viitorul episcop își susține lucrarea sa de doctorat din filosofie practică (philosophia naturalis) newtoniană cu titlul *Conclusiones ex universa philosophiae selectae* (Roma, 1743).[28] Întors în țară în 1747, este numit de P.P. Aron profesor al limbilor și al științei, totodată bibliotecar al școlii din Blaj (1754).[29] N. Albu susține că a fost „primul director al proaspătului gimnaziu blăjean".[30]

Anii următori din viața lui se irosesc pe de o parte în certuri deșarte în jurul scaunului episcopal, pe de altă parte în eforturi istovitoare de a consolida unirea în rîndurile românilor ardeleni decepționați.[31] Episcopul Atanasie Rednic îl trimite în surghiun la mănăstirea din Muncaci, după ce un an a stat închis în mănăstirea franciscanilor din Sibiu.[32]

Este eliberat de Iosif al II-lea, care îl numește censor al cărților românești ce se tipăresc în capitala imperiului (1771).

În 1772 (15 august), la sinodul electoral din Blaj este ales și confirmat apoi de împărătească în scaunul episcopal, după ce candidase fără succes de două ori mai înainte. Devine totodată, nu numai în virtutea poziției sale ierarhice, conducătorul spiritual al școlii din Blaj, care în anii aceștia va cîștiga structura de „gimnaziu mare". El este foarte popular printre români, este binevăzut în același timp de autorități, fiindcă anterior a obținut merite mari în organizarea regimentelor grănicerești române[33], este distins cu ocazia alegerii sale cu titlul *Excelentissimus* și numit consilier gubernial. Maria Tereza îi va dona lui toate dubletele din biblioteca sa personală. A fost primul episcop unit care nu a mai fost silit să țină un teolog catolic în curtea sa.[34] Știința lui de carte ieșită din comun este unanim recunoscută nu numai de adepții săi dar și de cei care aparțin altor confesiuni[35].

Mai ales erudiția sa, activitatea sa de organizare și dezvoltare a școlilor și a vieții spirituale, eforturile sale de întărire a unirii — pe care o consideră ca mijloc sigur de ridicare a poporului său — sînt acele trăsături care îl fac pe Gr. Maior renumit și stimat în ochii contemporanilor săi.

---

[28] Engel Károly, *Din tezaurele bibliotecii noastre. Tezele disputei publice susținute de Grigore Maior la Colegiul De Propaganda Fide în 1743, Biblioteca și Cercetarea*, vol. III., Cluj-Napoca, Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, 1979, p. 146—185.

[29] Diaconovici, C., *Enciclopedia Română*, Tomul III., Sibiu, 1904, p. 171.

[30] Albu, N., *op. cit.*, p. 179.

[31] Engel K., *op. cit.*, p. 167.

[32] Albu, N. *op. cit.*, p. 179, nota nr. 2. și Halmágyi István, *Naplói és iratai* (Jurnal și Acte personale), Budapest, 1906, p. 166.

[33] Halmágyi, *op. cit.*, p. 165—166.

[34] Albu, N., *op. cit.*, p. 224 și *Enciclopedia Română*, vol. III., p. 172.

[35] „De altfel om bun și vrednic, prietenos, la fel ca și episcopii anteriori, Aron și Rednik, dar îi întrece pe aceștia în finețe sufletească și pe deasupra este un erudit, cunoaște limbile latină, franceză, italiană și maghiară. Se zvonește că alteța sa (Maria Tereza — n.n.) lui îi va da și episcopia de la Karlovăț" — notează în jurnalul său un mic nobil protestant din comitatul Solnocului de Mijloc, Rettegi György (Rettegi György, *Emlékezetre méltó dolgok* /Memorii/, Bukarest, 1970, p. 333—334).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Este totodată „continuatorul în linie dreaptă a ideilor politice naționale (a lui Inochentie Micu-Clain n.n.) de la mijlocul veacului al XVIII-lea"[36].

Iată de ce în 1776 cei patru studenți franciscani îl omagiază cu versuri dedicate. Poezia este semnată de „devotus cliens et capellanus praeses cum defendentibus". Noi sîntem de părere că aceasta este mai mult o formulare politicoasă din partea elevilor care își oferă drepturile de autor capelanului din Odorhei. Ca autor adevărat noi îl considerăm pe Adam Gistl, cel mai în vîrstă dintre confrații săi, avînd un talent poetic și fiind un versificator fecund.[37]

Este în obiceiul epocii ca elevii care susțin o teză de doctorat, un examen public, să adreseze versuri cîte unui patron sau mecenat, unor personalități de vază. Din versurile omagiale chiar rezultă că episcopul Gr. Maior a susținut această școală[38], fie cu mijloace materiale, fie prin faptul că avea titlul de consilier gubernial. Această funcție din urmă îi conferea dreptul să participe la sesiunile Comisiei Publico-Ecclesiastice, care funcționa pe lîngă Guberniu, și în calitatea lui de sfetnic să influențeze rezolvarea problemelor legate de politica învățămîntului. Sîntem în anii în care se produce o mare efervescență în materie de reorganizare școlară, sînt anii premergători editării Normei Regia.[39]

Versurile poartă amprenta stilului baroc-manierist fiind scrise în distichoane (pentametru + hexametru), fiind pline de alegorii și personificări. Gistl îl numește pe Gr. Maior în mod consecvent urmaș al dacilor (Dacigenus), îl aseamănă cu Ioan Chrisosthomos, cu Evodios și cu Ephremos — patriarhi răsăriteni. Este considerat ca luminatorul minților și al sufletelor. (Este o remarcă permanentă în poezie, avînd în vedere că sîntem în toiul epocii Aufklärung!) Autorul arată că episcopul este *Pons* și *Fons*, funcție dublă avînd rolul său de mijlocitor cultural și spiritual între Răsărit și Apus, este izvor de cunoștință și de crez pentru poporul său.[40] Gr. Maior este considerat cînd păstor care conduce turma sa (în sensul nobil al cuvîntului) pe drumul cel drept, cînd pisc înalt deasupra Daciei

---

[36] Ghișe, Dumitru — Teodor, Pompiliu, *Fragmentarium iluminist*, Cluj-Napoca, 1972, p. 183. Gr. Maior este unul dintre semnatarii unei petiții — considerată de literatura de specialitate ca precursor al Supplexului — în care se formulează dreptul românilor ardeleni la învățătură (Engel K., *op. cit.*, p. 167).

[37] György József, *op. cit.*, p. 508.

[38] Hic rutilat Dacum Septemplice Vertice coeli,
Splenduit et nostris iam lapis iste Scholis.
— — — — — — — — — — —
Et qua deciduas Lux torrida vergit in umbras,
Eco sonet Laudes et Schola nostra TUAS.

[39] Protopopescu Lucia, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, București 1966, p. 200 și urm.

[40] Esse facit Pontem, per quem grex transit ad Astra,
Et triados Sacras sistitur ad ante Thronum,
Esse facit Fontem Gregibus sapientia rivis,
Unde fluit pluris, pellitur asta sitis".

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

(= Transilvania).[41] Şi cum teza celor patru este făcută după modelul dun-scotian, nimic mai simplu pentru acest poet — îl confundă voit pe marele gînditor, pe *Doctor Subtilis* cu Maior spunînd despre el că pare sărac pe dinafară, dar este bogat într-ale ştiinţei.[42]

Poezia ca operă literară[43] nu se distinge de noianul creaţiilor asemănătoare care abundă în această epocă. Ceea ce o face demnă de reţinut este dovada ce o conţine privind legătura nebănuită pînă acum între Blaj şi Odorhei, între Grigore Maior şi studenţii franciscani din Şumuleu Ciuc şi Odorheiul Secuiesc.

4. Coligatul din volumul al doilea al lucrării lui Ioannes Damascenus[44] a fost descrisă prima dată de Iosif Naghiu în 1945,[45] şi semnalată şi de Daniela Poenaru.[46] Este vorba de teza lui Abrahamus (Avram) Mehesi *Assertiones theologicae ex tractatibus* (Cluj, 1774). Exemplarul văzut de Naghiu în 1945 se găsea la Lugoj, la Episcopia Română-Unită. Din nefericire Naghiu nu furnizează locul exact al acestui coligat, spunînd doar atît că el „este cusut" la tipăritura blăjeană binecunoscută din 1763 — Ioannes Damascenus *Opera philosophica et theologica.*

În cazul nostru coligatul respectiv apare după primele trei file (a_1-a_3) ale tipăriturii blăjene din 1763, deci şi acesta — ca şi *Theses ex universa philosophiae* — este intercalată, legată în interiorul lucrării lui Damascenus. Deşi nu avem dovezi concludente, noi sîntem de părere că exemplarul tîrgu-mureşean este unul şi acelaşi cu cel văzut de Naghiu la Lugoj în 1945. În această presupunere ne întăreşte faptul că tipăritura de faţă a fost achiziţionată prin anticariatul din Tg.-Mureş în 1966. Împrejurările ulterioare anului '45 pot furniza o explicaţie destul de plauzibilă pentru ajungerea exemplarului de la Lugoj în municipiul nostru. Totodată, credem că, nu poate fi o regulă general valabilă ca cele două lucrări (Opera lui Damascenus şi teza lui Mehesi) să fie coligate, fiindcă în caz contrar trebuia să figureze neapărat în *B.R.V.*, avînd în vedere că tocmai volumul al doilea al lui I. Damascenus a fost semnalat mai întîi de Bianu şi de Hodoş,[47] ori ei nu pomenesc de disertaţia lui Avram Mehesi editată la Cluj în 1774.

Prefaţa acestor teze este, de asemenea, dedicată lui Grigore Maior. Elogiul adus acestui mare erudit este de la sine înţeles dacă ţinem cont

---

[41] Durior hic lapis est, cunctas vel cantibus alto,
Quae Siculae trabes obstupuere salo.
Altior est quamvis Tarpesia Culmina rupes,
Vertice Carmeli Sydera tacta putes.

[42] Doctor Subtilis Thesibus dum pauper abundat.

[43] Vezi *Anexa.*

Mulţumesc şi pe această cale poetului Tóth István pentru ajutorul primit de la d-sa în vederea traducerii şi interpretării textului poeziei.

[44] Cota 0—29264. Biblioteca jud. Mureş, Fond Teleki-Bolyai, Tg.-Mureş.

[45] Naghiu, Iosif, *Contribuţii la Biblioteca Românească Veche. O carte latinească din 1774, Revista Istorică Română* vol. XV., 1945, Fasc. IV., p. 500—503.

[46] Poenaru, Daniela, *Contribuţii la Bibliografia Românească Veche,* Tîrgovişte, 1973, p. 56—57, nr. 53.

[47] *B.R.V.*, vol. I., nr. 333

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

de faptul că îndată ce Maior ajunge în scaunul episcopal în 1772 înfiinţează un „fond Maior" pentru studenţii români de la liceul regesc din Cluj.[48].

Studentul român clujean Mehesi — în multe privinţe relevează aceleaşi fapte ca şi studenţii franciscani din Odorhei: eforturile lui Maior de a edita cărţi ştiinţifice şi de cult necesare uniţilor, studiile strălucite la Roma şi obţinerea unei diplome atît de rîvnite; laudă strădaniile lui Maior ca revizor al cărţilor din Viena, contribuţia sa la înflorirea liceului din Blaj şi titlurile obţinute cu ocazia alegerii sale, dar mai ales iubirea de neam a acestui mare învăţat.[49]

Operele filosofice editate la noi, ori scrise aici în Transilvania în secolul al 18-lea se înmulţesc datorită dezvoltării învăţămîntului liceal. Ele sînt păstrate chiar dacă sînt doar prime încercări ale unor elevi şi sînt ataşate în biblioteci personale sau instituţionale de multe ori operelor filosofice valoroase. Colligarea este un act bine gîndit şi este în aşa fel făcută ca ideile cuprinse în ele să concorde, să se întregească unul pe celălalt. În cazul nostru, cele două tipărituri provenite din două colţuri de ţară (de la Călugăreni — Mureş şi de la Lugoj ?) sînt legate de opera lui Ioannes Damascenus. Cei care au procedat la împreunarea lor recunoşteau caracterul românesc al acestor tipărituri din veacul al XVIII-lea.

ANEXA

/ADAMUS GISTL: *AD GREGORIUM MAIOR*

Aurea septijugo redeunt nunc Saecula Dacum,
Mitia nam rarum surgit ad astra pedum.
Cinge caput Mitra parta virtute Corona,
Dacigenum posthac Gloria MAJOR erit.
Gregori, vel forte redis jam dive Joannes,
Aurea cui semper verba loquentis erant.
Cernimus ambrosiis effundi mella sepulchris,
Cernimus Evodios, jam rutilare dies.
Si Coeli volucres Ephraemos Dacia quaeris?
Ephremo MAJOR, par cupis esse suo.
Siquae Basilio rutilant, nunc sydera magno,
Sydere MAJORI nostra nitescit humus.
Sydera collustrant, septemjuga Dacica coles,
Sydus ades MAJOR, fratribus ece novum.
E medio fratrum sydus GREGORIUS unum
Alta petit, radios spargat ut inde suos,
Sic pietas, Zelusque dedit conscendere metam,
In meta Pietas perficit esse Senem.
Esse facit Pontem, perquem grex transit ad astra,

---

[48] Comunicare verbală a cercetătorului Tonk Alexandru din Tg.-Mureş. Vezi şi lucrarea Tonk Alexandru, *Formarea intelectualităţii române din Transilvania şi liceul piariştilor din Cluj*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Historia, Anul XII., 1968, Fasc. 1., p. 45—58.

[49] Naghiu, I., *op. cit.*, p. 502—503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Et triados Sacrae sistitur ante Thronum.
Esse facit Fontem Gregibus sapientia rivis,
Unde fluit puris, pellitur atra sitis,
Esse facit Regem, stygius quô sternitur hostis.
Atque refert populus pulchra Tropaea sacer.
Esse facit Zelum, qui schismata cuncta perurit,
Per quem condita Lex, servat ubique gregem.
Esse facit montem, pia lex ubi collige flores,
Diximus Exemplum, quod paeit ecce bonum.
Esse facit Lucem, tenebris quae pervia cunctis,
Exuant, ut mentis clausa secreta monet.
Esse facit formam, quam nempe sequantur Ovile,
Hanc pia dum spectat Caula, secura manet.
Hoc ubi jam Praesul septem TIBI sydera fulgent,
Insula sydereo quam bene juncta Pedo.
Sculpsimus apta Pedo, septem jam sydera claro,
Insula, sed Lapidem spectat habere novum.
Durior hic lapis est , cunctis vel cautibus alto.
Quas Siculae trabes obstupuère salô.
Alter est quamvis Tarpesia Culmina rupes,
Vertice Carmeli Sydera tacta putes.
Fortior Aeoliis, ubi continent arce furores
Aeolus & ventos rupe premente tenet.
Mitior est, quamvis scindas de rore Papillam
Unde pium nectar pendula sugit apis.
Suavior est quamvis de florum carpe favilis,
Purpureum solis, vel Tibi summe Jubar.
Dulcior Aurorae pulchris est semper Ocellis,
Dum spargit teneras imbre recente rosas.
Splendidior gemmis, vel quas tegit anxia saxis,
Terra, vel aurifero parturit aegra sinu.
Hic rutilat Dacum Septemplice Vertice colli,
Splenduit, & nostris jam lapis iste Scholis.
Doctor subtilis Thesibus dum pauper abundat,
Sponte duum misit, tunc Lapis iste Jubar.
Hinc resonet Laudes, viariatis Echo figuris,
MAJORI resonent pectora nostra sono.
Et quá reriferus cristato lumine Titan,
Et quâ deciduâ Luce rubescit humus.
Sydus Hyperboreum quo stringit plaustra Bootes,
Plejadumque simul, Pharrasidumque plagas.
Et quà deciduas Lux torrida vergit in umbras,
Echo sonet Laudes, & Schola nostra TUAS.

Devotus Cliens,
& Capellanus Praeses
Cum defendentibus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CĂRŢI VECHI ROMÂNEŞTI TIPĂRITE LA BUDA, EXISTENTE ÎN FONDUL TELEKI-BOLYAI AL BIBLIOTECII JUDEŢENE MUREŞ

CARMEN MUNTEAN

Cartea, mirajul etern al umanităţii, constituie o metodă de influenţare benefică a conştiinţei umane. Ea s-a validat printr-o manifestare activă de afirmare social naţională, cultivînd umanismul şi sentimentul de prietenie între popoare.

Cartea, în special cea veche românească a secolelor XVIII—XIX, a avut un rol sui generis în luminarea conştiinţei generaţiilor de luptători pentru împlinirea idealului de unitate naţională a poporului român. Rolul formativ-educativ, în finalizarea măreţei epopei a unirii, i-a revenit cărţii, indiferent de centrul tipografic în care a apărut.

În succinta lucrare vom prezenta o suită de cărţi vechi româneşti, reprezentative, păstrate în Fondul Teleki-Bolyai al Bibliotecii Judeţene Mureş, tipărite la Buda, în secolele XVIII—XIX, care, evident, reflectă idealul de unitate naţională a poporului nostru prin faptele, obiceiurile, tradiţiile sale precum şi prin limba acestor lucrări.

Tipografia Universităţii din Buda datează din anul 1577 cînd Telegdi Miklós a pus bazele tipografiei în cadrul Universităţii din Nagyszombat. Împărăteasa Maria Tereza (1 740—1 780) a transferat tipografia în 1 777 la Buda, înfiinţînd o secţie română unde s-au tipărit mai mult de două sute de cărţi în perioada 1780—1848, după cum rezultă din studiul bibliografului Veress Endre.[1] Atenţia acordată acestei secţii s-a vădit prin angajarea priceputului tipograf vienez Novákovics István care a condus activitatea tipografică cu litere chirilice. Semnalăm că secţia era înzestrată şi cu litere latine. Caracterul progresist, iluminist, al acestei tipografii s-a dovedit prin faptul că a dat posibilitate publicării operelor nu numai a autorilor din Transilvania ci şi a celor din Muntenia, Moldova şi Bucovina. Marele merit al acestei tipografii a constat în contribuţia sa la călirea conştiinţei tuturor naţionalităţilor cuprinse în statul multinaţional austro-ungar. Rolul multidimensional atribuit acestei tipografii din centrul Europei se evidenţiază din documentele inedite ale tipografiei, colecţionate

---

[1] Veress Endre, *Tipografia românească din Buda*, în *Boabe de grâu*, an 3, 1932, nr. 12, p. 611—612.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

de Veress Endre (1 868—1 953), publicate de Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Budapesta în 1 982.[2].

Cele mai multe cărţi româneşti s-au tipărit în timpul corifeilor Şcolii ardelene: Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, personalităţi de mare valoare,[3] care au fost angajaţi în calitate de cenzori şi corectori la secţia română a tipografiei. Cărţile apărute de sub teascurile acestei tipografii au un conţinut istoric, filologic, ştiinţific, filozofic, astronomic etc. Importanţa cărţilor istorice şi filologice consta în faptul că autorii lor susţin originea romană şi continuitatea neîntreruptă a poporului român pe teritoriul vechii Dacii, latinitatea limbii sale şi în consecinţă pledează pentru unitatea poporului într-un stat naţional.

Cărţile tipărite în tipografia de la Buda au avut o largă răspîndire, fapt atestat de ampla şi autentica sinteză de documente a lui Veress Endre, semnalată anterior. Lucrarea ne oferă informaţii, relative, la preţul unor cărţi, la succesul sau chiar la insuccesul lor. Astfel, aflăm de insistentele solicitări de gramatici româneşti ale renumitului profesor Eufrasin Poteca pentru uzul şcolii de la Sf. Sava din Bucureşti,[4] ca şi ale lui Ioan Piuariu Molnar pentru dicţionarul lui Vasile Coloşi[5] şi că nu numai Zaharia Carcalechi a fost achiziţionarul şi răspînditorul cărţilor din Buda în Transilvania, Muntenia şi Moldova ci şi alţi librari din Sibiu, Braşov, Bucureşti, Craiova şi Iaşi. Din bogata listă a cărţilor tipărite la Buda, cu valoare circulatorie, în special în Transilvania, unele au fost achiziţionate de amatorii literaturii şi culturii, indiferent de limba scrierilor.

O carte tipărită la Buda şi aflată în colecţia bibliotecii noastre este cunoscuta lucrare a lui Dinicu Golescu *Însemnare a călătoriei mele*.[6] Lucrarea este rezultatul a trei ani de activitate, tipărită fiind în 1826. Este o carte de drumeţie, care se distinge printr-un simţ deosebit de observaţie şi prin intenţia autorului de a reda tot ce vede în ţările europene pe unde paşii săi îl poartă, comparîndu-le cu cele existente în ţara sa. Un element novator îl constituie îndemnul său permanent de a contribui la îndreptarea situaţiei din ţara sa. Cartea degajă un sentiment de dragoste faţă de poporul şi ţara sa. Cartea a avut o explicabilă circulaţie în Muntenia şi Moldova, citită de vîrstnici ca şi de tineri. A fost retrasă din circulaţie în zona Ungariei, deoarece în cursul lucrării autorul a menţionat un caz dezagreabil petrecut în familia grofului Beleznay[7].

---

[2] *A Budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780—1848*. A dokumentumokat gyűjtötte, összeállította és ismertetőkkel ellátta Veress Endre (Documente din 1780—1848 ale tipăriturilor româneşti din Tipografia Universităţii din Buda editate de Veress Endre), Budapest, 1982.

[3] *Istoria literaturii române*, Vol. II, Bucureşti, 1968, p. 30.

[4] *A Budai Egyetemi Nyomda*... p. 365.

[5] *op. cit.* p. 245, p. 259.

[6] Golescu, Dinicu, *Însemnare a călătoriei mele... făcută în anul 1825, 1826*, Buda, În Crăiasca Tipografie a Universităţii Ungare, 1826.

[7] *idem*. p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O altă lucrare existentă în biblioteca noastră este *Lexiconul de la Buda*,[8] tipărită în 1825, cea mai frumoasă realizare editorială a secției române. Este scrisă în patru limbi după cum menționează titlul lucrării: „Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu seu Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum". Conține 771 pagini, cuprinzînd literele de la A—Z. Prefața e scrisă în text paralel cu litere latine și chirilice și relevă meritul lui Petru Maior la întocmirea și organizarea acestei valoroase opere filologice. Realizarea lucrării a durat mai mult de un deceniu și jumătate, începînd în 1803 și terminîndu-se în 1825. Petru Maior, considerat spiritus rector, n-a reușit să vadă opera finalizată, trecînd în neființă în 1 821. Menționăm unele documente inedite care atestă dificultățile intervenite prin lipsa cenzorilor competenți în tipărirea acestei solicitate lucrări.[9] Semnalăm faptul că pentru centrul cultural Blaj, tipografia a expediat, la cererea vicarului Dumitru Pop, un număr de 19 exemplare ale acestei lucrări,[10] iar la Zlatna la cererea preotului Gheorghe Anghel, s-au expediat 35 exemplare.[11]

În opera pe care o prezentăm în continuare, sînt colligate editorial, două lucrări aparținînd lui Petru Maior, fapt menționat de Bibliografia românească veche.[12] Prima este intitulată *Orthographia romana sive latino-valachica.*[13] Autorul se distinge prin susținerea principiului etimologic în scrierea limbii. Stabilește asemănări dar și deosebiri între limba română și celelalte limbi romanice. Afirmă cu certitudine apropierea limbii noastre de limba italiană. Cu toate că argumentele și principiile stabilite, în totalitatea lor nu sînt valabile, ele au meritul că stau la baza cercetărilor filologice, științifice ulterioare. Pentru această lucrare Petru Maior a primit 250 forinți și 250 exemplare[14]. A doua lucrare a aceluiași autor este *Dialog pentru începutul limbii românești între nepot și unchi.* Această lucrare ab initio pune problema latinității limbii noastre. Susține originea ei din latina vulgară, ca și celelalte limbi romanice, ajungînd la concluzia exagerată că limba română este „chiar latina vulgară ce vecuește pînă azi în gura Românilor noștri". Menționăm că textul este scris pe două coloane, cu litere latine în prima coloană și chirilice în a doua. Cele două lucrări reproduse au constituit partea introductivă a Lexiconului de la Buda.

---

[8] *Lesicon românesc-latinescu-ungurescu-nemțescu* quare de mai mulți autori, în cursul a trideci, și mai multoru ani sau lucratu. Seu lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus de cursu triginta et amplius annorum elaboratum est, Budae, Typis et sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825.

[9] *A Budai Egyetemi Nyomda* ... p. 349.

[10] *idem*, p. 373.

[11] *idem*, p. 366.

[12] Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva și Simonescu, Dan, *Bibliografia românească veche*, Vol. III 1809—1830, București, 1912—1936 nr. 1039.

[13] Maior, Petru, *Orthographia romana sive latino-valachica. Dialogu pentru începutul linbei romanești intra nepotu și unchiu.* Budae, Typis Regiae Universitatis Ungaricae, 1819.

[14] *A Budai Egyetemi Nyomda* ... p. 300.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

O altă carte tipărită la Buda este a lui Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*,[15] tipărită în 1 805. Exemplarul provine din colecţia enciclopedică a lui Teleki Sámuel, al cărui ex-libris îl semnalăm. Gheorghe Şincai şi-a tipărit cartea în calitatea sa de corector la tipografia din Buda. E scrisă cu litere latine spre a proba şi în acest mod latinitatea limbii române. În partea de gramatică se ocupă de ortografie, etimologie şi sintaxă. Prin opera sa Gheorghe Şincai dovedea lumii europene că limba română este o limbă romanică contribuind astfel, alături de celilaţi reprezentanţi ai Şcolii ardelene, la cunoaşterea limbii române.

Dintre reprezentanţii acestei Şcoli, Petru Maior figurează cu mai multe lucrări în biblioteca noastră. *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*,[16] tipărită în 1 812, înfăţişează întreaga istorie a românilor cu întîmplări şi fapte veridice. Ceea ce îl determină să scrie opera istorică este dragostea de adevăr: „Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul", este profesiunea de credinţă pe care şi-o exprimă în motto-ul de pe prima filă a cărţii. Istoria sa are un caracter polemic, autorul ia atitudine categorică împotriva atacurilor la adresa poporului său manifestate de Eder, Engel, Sulzer. Petru Maior susţine, pe baza izvoarelor şi documentelor străine, originea romană a poporului nostru şi continuitatea elementului roman pe teritoriul Transilvaniei, idei contestate de istoricii menţionaţi. În formularea judecăţii sale s-a servit de documente studiate în bibliotecile din oraşul Buda, frecventate în intervalul de timp 1809—1821, în calitate de cenzor al tipografiei Universităţii. Istoria sa a avut o largă circulaţie nu numai în Transilvania ci şi în Muntenia, Moldova şi Bucovina, suscitînd interes prin ideile susţinute şi prin competenţa sa ştiinţifică.

O altă lucrare a lui Petru Maior existentă în biblioteca noastră este *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi*[17] tipărită la Buda în 1809. Cartea, deşi are un conţinut religios, relevă un caracter practic, utilitar, de interes general.

Nu putem trece cu vederea opera sa întitulată *Didahii, adecă învăţături pentru creşterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morţi*[18], tipărită la Buda în 1809. Cartea a completat un gol simţit în educaţia şi asistenţa medicală ce trebuiau acordate dezvoltării fizice şi psihice a copiilor.

Un fapt pe care îl semnalăm este cel al relaţiilor stabilite de tipografia de la Buda cu alte tipografii. În acest sens se înscrie solicitarea lui Va-

---

[15] Şincai, Gheorghe, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1805.

[16] Maior, Petru, *Istoria pentru începutul Românilor în Dakia...*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universitatei Ungureşti din Pesta, 1812.

[17] Maior, Petru, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi...*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universităţii Ungureşti, 1809.

[18] Maior, Petru, *Didahii, adecă învăţături pentru creşterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morţi...*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universităţii Ungureşti, 1809.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

sile Manole, directorul tipografiei din Buzău, adresată tipografiei de la Buda, în 1838, a unor litere chirilice şi semne tipografice.[19]

Prezentînd cărţile româneşti tipărite la Buda, existenţa în Fondul Teleki-Bolyai al Bibliotecii Judeţene Mureş, am insistat asupra rolului pe care l-au avut autorii lor în acţiunea social-naţională. Indiscutabil Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, în calitate de cenzori şi corectori ai tipografiei Universităţii din Buda, au contribuit la dezvoltarea activităţii tipografice, iar prin operele lor au sporit prestigiul ei ştiinţific. Cărţile tipărite la Buda, la secţia română au adus noi elemente în dezvoltarea conştiinţei naţionale a românilor din Imperiul austro-ungar şi au suscitat interesul pentru limba română, contribuind la învăţarea şi însuşirea acestei limbi.

Tipografia de la Buda a însemnat o punte de apropiere şi colaborare între diferitele naţiuni existente în Imperiul austro-ungar, o certă contribuţie la întărirea relaţiilor culturale româno-maghiare.

[19] *A Budai Egyetemi Nyomda*..., p. 421.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ÎNSEMNĂRI MANUSCRISE PE O ISTORIE... A LUI PETRU MAIOR

LIVIA TODORAN

Reprezentant de frunte al Şcolii Ardelene, Petru Maior publica la Buda în 1812 *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, „sinteză a efortului intelectual al epocii luminilor şi a unei experienţe politice săvîrşită de generaţia Supplexului"[1], carte răspîndită pe întreg teritoriul locuit de români.

Un exemplar al acestei *Istorii* păstrată la Biblioteca Judeţeană Mureş, Fondul „Teleki-Bolyai" sub cota 20.725 poartă însemnările de proprietate a 8 posesori, o parte dintre ei notînd pe paginile acesteia frînturi de gînduri, impresii de călătorie, evenimente personale sau care vizează o întreagă colectivitate. Astfel din însemnarea lui Vasil Raţiu făcută în limba română cu alfabet chirilic pe foaia de gardă: „Această Istorie iaste a mea cel mai gios numit şi am cumpărat-o cu bani drepţi 36 arginţ(i) de la Jurca Evu din Valea Albă[2] la anul 845. Şard[3] Au. 8 Anno 1845. Vasilie Raţ, cantor unit Nemes Szemion", aflăm date aproximative despre preţul cărţilor la data respectivă, precum şi faptul că parohia Şard acceptase unirea cu biserica Romei. Alte două însemnări ale aceluiaşi Vasilie Raţiu conţin textul: „Dintră cărţile lui Vasilie Raţiu" scrise o dată cu alfabet chirilic pe foaia de gardă şi apoi cu alfabet latin pe foaia de titlu. Cuvîntul „cărţile", care apare în ambele texte, este scris ca atare, cu ă, în textul chirilic, dar apare sub forma „cherţile" în textul scris cu alfabet latin, ceea ce vine în sprijinul ideii că la mijlocul secolului al XIX-lea ortografia românească cu alfabet latin era departe de a fi fixată. În sprijinul acestei afirmaţii vin şi numele: „Szemion", „Visza Szolomon" în care fonemul „s" este scris „sz" ca în limba maghiară.

Pe verso-ul foii de gardă se află „Însămnarea staţiilor din Abrud cînd la 1827 am călătorit la Viena sau Beci"[4]. Este de fapt un mic jurnal de călătorie care cuprinde toate localităţile prin care a trecut autorul însemnării pe teritoriul Transilvaniei, apoi pe cel al Ungariei şi Austriei

---

[1] Ghişe, D. Teodor, P., *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, pg. 179.

[2] Cătun al satului Bucium, jud. Alba, v: Suciu, C. — *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania* Bucureşti 1968.

[3] Şard jud. Alba în: Suciu, C. *op. cit.*

[4] Denumirea maghiară a oraşului Viena

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

pînă la sosirea sa la Viena. Titlul dezvoltat al acestor însemnări, citat mai sus, este scris cu alfabet chirilic cu excepţia cuvîntului „statiile" scris în întregime cu caractere latine. Localităţile transilvane sînt notate cu alfabet chirilic, nefiind însoţite de nici o observaţie, dovadă că ele îi erau suficient cunoscute călătorului. Cele de pe teritoriul Ungariei şi Austriei sînt scrise cu alfabet latin şi ortografie maghiară sau germană şi însoţite în majoritatea lor de scurte comentarii, scrise cu alfabet chirilic, ale călătorului, probabil la primul contact cu aceste locuri noi şi care notează, cu siguranţă, ceea ce-l impresionează cu deosebire. Iată cîteva dintre acestea:

„Solnok aici am trecut Tisa pe pod stătător"

„Pilis[5] aici au omorît groff Belesznai[6] pe tatăl la care i-au luat capul în Peci"[7]

„Buda aici m-am scăldat în feredeu[8] de marmură"

„Neszmelly[9] aici să află vin bun"

„Szöny[10] aici am trecut Dunărea pe pod zburător[11] la Komarom[12]"

„Posony[13] aici am trecut Dunărea pe pod făcut pe 52 de luntre"

„Viena Bets numai să ai bani mulţi poţi manca şi a te preumbla prin Pradar[14], Sanbrun[15], Laxenburg[16] Auguste Gredini Impărăteşti la Fiheacăr[17] dai de un ceas un f/lorin/ . . ."

Textul acesta nesemnat, considerat în ansamblul său, conduce la ideea că autorul său cunoştea limbile germană şi maghiară ceea ce pentru un român transilvănean, cît de cît învăţat, era perfect posibil.

Din 1831 datează două însemnări făcute de Antonie Cutean, funcţionar imperial la Abrud, pe verso-ul celor două coperte. Pe verso-ul copertei I se află următorul text: „În anul 1831. 17 Zile August Demineaţa la 5 ceasuri au fost la Abrud Potop de către Negrileasa hotarul Buciumilor cît au fost jumătate de oraş în primejdie au rupt garduri, căsi, grajduri iară în partea de cătră vale toate grădinile le-au noroit şi prin căsi s-au băgat şi multă pagubă au făcut. S-au scris în Abrud anul ziua mai sus sămnată. Antonie Cutean".Este un text în limba română cu alfabet chirilic în care doar pentru fonemul „t" se foloseşte litera latină şi numai în cuvintele aflate la marginea rîndului, acolo unde semnul chirilic, mai lat, nu avea loc.

---

[5] Pilis, munte în Ungaria

[6] În 1818 groful Belesznai îl omoară pe tatăl său, ca să-i moştenească averea. Trecînd prin apropierea muntelui Pilis călătorul face, probabil, asocierea cu întîmplarea care, cu siguranţă, făcuse vîlvă cu nouă ani în urmă.

[7] Pécs, oraş în Ungaria

[8] Feredeu — (magh. feredő = fürdő) baie, cadă pentru îmbăiat

[9] Neszmély, sat în Ungaria

[10] Szőny, comună mare în apropierea oraşului Komárom.

[11] Podul peste insula Elisabeta, închisă în dreptul oraşului Komárom, între cele două braţe ale Dunării.

[12] Komárom, oraş din Ungaria aşezat pe malul Dunării.

[13] Pozsony, azi Bratislava, oraş în Cehoslovacia.

[14] Prater
[15] Schönbrunn } grădini publice ale Vienei
[16] Laxenburg

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pe verso-ul celei de-a doua coperte o însemnare, acoperind aproape întreg spaţiul paginii, aminteşte de ciuma din 1831: „În anul 1831 în 9 zile a lui August în Ţara Ungurească au fost o boală groaznică cu numele *Kolera* adecă *Înveninoasa fiară* care boală în 13 zile a lui Iunie s-au ivit şi sub numer 21.846 s-au dat afară, după înştiinţare în toată ţara în 41 de locuri s-au înrădăcinat mai cu însămnat lucru în . . ." şi urmează numele celor 41 de localităţi. Ultima parte a textului precizează: „După număr au murit 8246 betegi au fost 19.175 dintră aceştia s-au tămăduit 2449. Subt vindecare au rămas 8489. S-au dat la Buda 9 zile August 831. S-au scris de mine Antonie Cutean . . ." Este de asemenea un text chirilic în care caracterele latine sînt folosite doar pentru transcrierea denumirii oraşului Zolyom, probabil pentru că sunetul specific maghiar „ly" din acest cuvînt nu poate fi acoperit exact cu un semn chirilic, iar transliterarea exactă ar putea duce la confuzii.

Ce rost avea ca aceste date să fie notate cu atîta scrupulozitate pe o carte cînd ele erau cuprinse într-un act oficial? De bună seamă circulara citată în textul românesc era formulată în limba maghiară sau germană, iar însemnarea aceasta urmăreşte, probabil, să informeze şi populaţia românească, mai puţin cunoscătoare a aspectului scris al acestor limbi. În sprijinul acestei afirmaţii vine şi grija autorului însemnării de a folosi numai alfabetul chirilic cu excepţia menţionată mai sus.

În ciuda culorii diferite a cernelii folosite, a grosimii diferite a penelor de scris, la o sumară analiză grafologică se evidenţiază izbitoarea asemănare grafică dintre cele două texte semnate de Antonie Cutean în 1831 şi textul nesemnat al însemnărilor de călătorie din 1827, fapt ce îndreptăţeşte presupunerea că autorul acestor însemnări este acelaşi Antonie Cutean care în calitatea lui de funcţionar imperial a călătorit la Viena.

Faptul că în 1827, în 1831, în 1845 Antonie Cutean sau Vasile Raţiu, doi dintre posesorii acestei cărţi, foloseau şi alfabetul latin în paralel cu cel chirilic demonstrează că, încă înainte de introducerea oficială a alfabetului latin la noi, el era cunoscut şi folosit în paralel cu cel chirilic.

Din 1865 datează o însemnare cu caractere latine, pe foaia de gardă: „Şardu[18] Parochia întoarsă 1836 — suflete s-au aflatu 1025 în anul 1865." Cunoscînd situaţia religioasă a românilor din Transilvania, în parte uniţi cu Roma, înţelegem din aceste însemnări că parohia Şardu s-a reîntors la vechea credinţă, în anul 1836, fenomen destul de frecvent, iar la data cînd se notau aceste informaţii în parohia respectivă existau 1025 de „suflete", evident români ortodocşi.

În afara celor discutate mai sus se află pe spaţiile albe ale acestei cărţi şi alte însemnări nedatate şi nesemnate:

„La Borsec am dat pentru cai 4 f"[19]

„La . . . Gitrău 13-"

---

[17] Fiaker (germ.) — birjă, trăsură de piaţă

[18] Şardu, jud. Cluj, în: Suciu, C. *op. cit.*

[19] Florin — monedă de aur şi de argint care a circulat şi la noi pînă în sec. al XIX-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

„Egy fond szalona 24 x" (Lb. maghiară: Un funt[20] de slănină 24 creiţari[21], „3 kenyer 54 x" (Lb. maghiară: 3 pîini 54 creiţari) Sînt notiţe lapidare, extrem de interesante însă pentru cine studiază situaţia economică a perioadei respective. E posibil ca autorul acestor notiţe să fie tot Antonie Cutean; această afirmaţie se bazează pe asemănarea grafică cu textele semnate de el, dar şi pe ideea că slănină şi pîine cumpără cineva care nu le produce în propria gospodărie, foarte posibil un funcţionar al statului.

Sînt date, stări sufleteşti, impresii notate într-o limbă vie şi închise în aceste texte neliterare care se adaugă miilor de însemnări de pe cărţile vechi româneşti în care se găsesc informaţii istorice, geografice, demografice sau lingvistice. În ele cercetătorii găsesc un material de studiu deosebit deoarece multe dintre aceste însemnări completează prin informaţiile pe care le conţin documentele existente sau chiar suplinesc lipsa acestora pentru anumite perioade din istoria poporului nostru.

Istoria pentru începutul românilor în Dachia a avut un răsunet uriaş în inimile românilor de pretutindeni pentru că această „carte a neamului" oferea dovezi despre „începutul românilor" cu scopul mărturisit de autor „ca văzînd românii din ce viţă strălucită sînt prăsiţi să se îndeamne strămoşilor săi întru omenie a urma . . ."[22] O însemnare de lectură scrisă în limba latină pe verso-ul paginii de titlu: „Ut sit potestas vivendi, ut velis! definitio libertatis a Cicerone" exprima ideea care se impune cititorului după parcurgerea cărţii lui P. Maior: ca să existe putinţa de a dura în timp trebuie să vrei. Această vrere de a fi şi-au transmis-o românii din generaţie în generaţie veacuri întregi, iar reprezentanţii Şcolii Ardelene au adăugat acestei voinţe şi conştiinţa demnităţii de neam.

---

[20] Funt — unitate de măsură pentru masă egală cu 0,453592 kg.

[21] Creiţar — monedă mică de argint, mai tîrziu de aramă, care a circulat pînă la sfîrşitul sec. al XIX-lea şi în Transilvania.

[32] Maior, P. — *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, Cuvînt înainte, pag. 2 nenumerotată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

TIPĂRITURI PLANTINIENE DIN COLECŢIA TELEKI SÁMUEL

AMBRUS HEDVIG MÁRIA

Lucrarea de faţă face parte din şirul lucrărilor propuse şi, în parte, realizate la Fondul Teleki-Bolyai: întocmirea unor cataloage ale imprimeriilor vestite din secolele XVI—XVIII. Ne-am oprit la tipografia plantiniana deoarece în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ea reprezintă cea mai vestită imprimerie din Ţările de Jos, atît prin cantitatea, cît şi prin calitatea lucrărilor editate şi fiindcă biblioteca noastră nu are un catalog care să cuprindă toate lucrările existente în colecţiile noastre, editate de această tipografie..

Fondatorul tipografiei, legătorul de cărţi de origine franceză, Christophe Plantin, atras de prosperitatea flamandă, a sosit la Antwerpen în anul 1549 şi a devenit în scurt timp un tipograf adevărat şi renumit. în 1555 pune în funcţiune prima sa presă şi în anul 1576 deja va lucra cu 22 muncitori, iar publicaţiile scoase din tipografia lui ajung la numărul impresionant de 1.600.

Modelul tipografului umanist se caracterizează prin multilateralitate, prin stăpînirea meşteşugului facerii cărţii în întregime, fiind autor, editor, tipograf, corector şi librar în acelaşi timp[1]. Plantin nu a avut o cultură umanistă temeinică, nici talent de scriitor, dar spiritul său organizatoric excepţional a compensat aceste lipsuri. El s-a înconjurat de colaboratori, savanţi şi artişti competenţi. Dintre aceştia îi menţionăm pe filosoful şi filologul Iustus Lipsius (1547—1606), istoricul şi medicul Ioannes Sambucus[2] (1531—1584), geograful Abraham Ortelius (1527—1598), medicul şi botanistul Carolus Clusius[3] (1 526—1 609), savantul orientalist spaniol Arias Montanus (1527—1598) şi botanistul Rembert Dodoens (1517—1585).

Pentru a realiza o tipărire clară şi estetică, Plantin i-a angajat pe cei mai buni gravori şi turnători de litere, ca Garamond[4] (1 480—1 561), Granjon[5] (sec. XVI) şi Le Bé[6] (sec. XVI), iar compoziţiile frontispiciilor şi a

---

[1] Manutius, Aldus (1450—1515), Stephanus, Robertus (1503—1559), Stephanus, Henricus (1528—1598).

[2] Sambucus, Johannes = Zsámboki János, umanist ungur

[3] Clusius, Carolus = Charles de Lécluse, medic şi botanist francez

[4] Garamond, Claude — gravor, tipograf, editor şi librar francez

[5] Granjon, Robert — gravor şi tipograf francez

[6] Le Bé (Cel Bătrîn), Guillaume — tipograf şi gravor francez

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ilustraţiilor au fost făcute deseori de pictorul flamand Peter Paul Rubens (1577—1640), cel mai de seamă reprezentant al barocului, gravate în lemn de Jegher[7]. Desenul documentar şi ştiinţific a fost executat de Borcht (1545—1608). În mare măsură contribuie la succesul ediţiilor plantiniene şi munca şi talentul unor artişti şi tehnicieni pricepuţi şi conştienţi, ca gravorii în lemn Ballain[9], Nicolai[10] (Sec. XVI), Broeck[11] (1524—1590) şi gravorii în aramă fraţii Wierix (sec. XVI).

Meşterul tipograf mereu preocupat de perfecţionarea tehnologiei tiparului, de inovaţii tipografice, de tehnica ornamentaţiei şi ilustraţiei de carte, prin îngrijirea tehnică şi estetică a lucrărilor editate a contribuit la înnobilarea meseriei. El a fost primul care a folosit în mod sistematic procedeul „gravurii în adîncime" în paginile de titlu şi în ilustraţiile cărţilor, creînd astfel cartea barocă — cu portrete în frontispiciu, arhitectura paginii de titlu cu personaje şi obiecte simbolice — care va fi model pentru ediţiile festive din secolul al XVII-lea.

Datorită efortului organizatoric depus, prin multă muncă şi perseverenţă — cum anunţă şi deviza emblemei sale tipografice: „labore et constantia", prin ingeniozitate şi îndrăzneală, Plantin a reuşit să dea ediţii de certă valoare ştiinţifică şi artistică, devenind astfel unul dintre primii editori moderni.

În anul 1 570 Plantin a obţinut de la regele Spaniei privilegiul de a edita operele principalilor părinţi ai bisericii şi cărţile de rugăciune reformate şi uniformizate conform Conciliului de la Trento. Dar imprimeria lui nu a scos numai cărţi religioase, ci a editat multe traduceri şi ediţii critice din autori clasici greci şi latini şi numeroase lucrări ştiinţifice de tot felul.

Christophe Plantin, în anul 1583, îşi extinde activitatea tipografică la Leiden cumpărînd atelierul lui Willem Silvius, primul tipograf al universităţii, cedînd conducerea ginerelui său Franciscus Rafelengius (sec. XVI—XVII), iar la Antwerpen continuă să lucreze cu celălalt ginere al său cu Jan Moretus (sec. XVI—XVII), care după moartea sa preia această tipografie.

Lucrările tipărite în atelierele plantiniene semnalează de cele mai multe ori indicaţia editurii sau tipografiei sub forma:

— Ex Officina Christophori Plantini. Antverpiae. — în perioada 1558—1584 — apare pe 13 cărţi;
— Ex Officina Christophori Plantini, Typographi Regij. Antverpiae. — în anul 1572 — pe 1 carte;
— Ex Officina Christophori Plantini, Archytypographi Regij. Antverpiae. — între anii 1574—1579 — pe 3 lucrări;

---

[7] Jegher (Jegers), Christoffel (c. 1585 — c. 1660) — gravor
[8] Borcht II, Pieter van der — pictor, desenator şi gravor flamand
[9] Ballain, Geoffroy — pictor, gravor din sec. XVI.
[10] Nicolai (Nicolaey), Arnold — gravor şi editor flamand din sec. XVI.
[11] Broeck, Crispin van den (Paludanus) — pictor, gravor şi arhitect flamand.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— Ex Officina Plantiniana, Apud viduam et Ioannem Moretum. Antverpiae. — intervalul 1578—1596 — în 4 cazuri;
— Ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum. Antverpiae. între anii 1598—1606 — de 2 ori;
— Ex Officina Plantiniana, apud Christophorum Raphelengium, Academiae Lugduno Bat. Typographum. — între anii 1 598—1 600 — pe 3 cărţi;
— Ex Officina Plantiniana, apud Christophorum Raphelengium, Academiae Lugduno Bat. Typographum. — între anii 1598—1600 — pe 3 cărţi;
— Ex Officina Plantiniana — din anul 1644, fără indicarea localităţii — pe 1 lucrare;
— Ex Officina Plantiniana, Raphelengii — fără indicarea localităţii, din anii 1611 — pe 1 carte;
— In Officina Plantiniana, apud viduam et filios Ioannis Moreti. Antverpiae. — din anii 1598—1614 — pe 4 cărţi;
— In Officina Raphelengiana. Leidae. — din anul 1614 — pe 1 carte;
— Ex Officina Plantiniana, Balthazaris Moreti. Antverpiae. — din intervalul 1623—1665 — 14 tipărituri.

Deviza mărcii tipografice creată şi folosită „labore et constantia" (muncă şi statornicie) care împreună cu compasul rămîne elementul constant, chiar dacă în decursul timpului emblema apare în forme diferite, cîteodată chiar în cadrul aceleiaşi lucrări, cea pe care o găsim pe pagina de titlu nu este aceeaşi cu cea folosită în colofon. Sînt cazuri cînd compasul apare numai cu deviza fără elemente decorative, altădată împreună cu mîna care îl ţine, de multe ori încadrat într-un chenar de ornamente fito, zoo şi antropomorfe sau pe un fundal de peisaj rustic, orăşenesc şi marin, ori încadrat între două figuri mitologice sau simbolice. În cele 52 lucrări cuprinse în catalog figurează 37 de tipuri diferite de mărci tipografice. Total diferită este pagina de titlu de cea obişnuită la ediţiile plantiniene a lucrării *Syntagma Arateorum opus poeticae et astronomiae,*[12] editată de Hugo Grotius[13] (1583—1645) şi tipărită la Leiden de Christophorus Rafelengius în anul 1600. Aici compasul apare rezemat de un gard împletit care înconjoară o grădină în care o tînără flamandă ţine în ambele mîini cîte un scut heraldic: pe unul este figura unui leu, iar pe celălalt două chei încrucişate.

Fondul Teleki posedă un număr de 51 de titluri, în 52 volume, ediţii plantiniene identificate pînă acum, dintre care 31 din secolul al XVI-lea; scoase la lumină chiar de fondatorul tipografiei, cea mai timpurie fiind din anul 1558, lucrarea lui Olaus Magnus[14] (1557—?) *Historia de gentibus septentrionalibus,* iar 21 volume sînt din secolul al XVII-lea.

---

[12] Aratus (315—240 î.e.n.) — poet grec, a transcris în hexametrii lucrarea astronomică a lui Eudoxos, matematician şi astronom grec (408—355 î.e.n.).
[13] Grotius Hugo = Hugo de Groot jurist, istoric şi diplomat olandez
[14] Magnus (Magni), Olaus — istoriograf suedez

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Analiza tematică a colecţiei de carte arată că predomină lucrările cu caracter ştiinţific, şi anume: 47 din cele 51 de titluri existente. Ponderea cea mai mare o reprezintă cărţile cu caracter istorico-geografic, 25 la număr, iar cele 26 rămase se grupează în felul următor: filologie: 14, filozofie: 4, botanică: 2, medicină: 1, agricultură: 1, astrologie: 1.

Majoritatea lucrărilor sînt scrise sau traduse în limba latină, iar în cazul ediţiilor critice ale clasicilor este practicată ediţia bilingvă, ca de exemplu lucrarea *Proverbiorum arabicorum centurae duae*, editată de Scaligerus[15] (1 540—1 609), tipărită la Leiden în anul 1 614, sau cartea *Opus poeticae et astronomiae* de Aratus unde pe lîngă textul original în limba greacă apare textul tradus şi comentariile, ambele în limba latină.

O raritate bibliofilă este cartea *Carmina novem illustrium feminarum* care este o ediţie princeps a versurilor lui Sappho, „a zecea muză" — cea mai de seamă poetă din Grecia antică. Lucrarea conţine şi poeziile celorlalte opt poete antice cunoscute: Erina, Myro, Myrtis, Corinna, Telesilla, Praxilla, Nossis şi Anyta. Lucrarea este preţioasă şi pentru că este un exemplar rar, cum ne semnalizează posesorul anterior al cărţii — necunoscut de noi — pe foaia de gardă, verso: „Raritatem hujus libelli indicant A.E.L. 1735. p. 251"[16] Articolul indicat ne înştiinţează despre apariţia la Hamburg în anul 1733 a culegerii lucrărilor celor nouă poete celebre, editată de Abraham van den Hoeck cu text îngrijit de Christian Wolff[17] (1679—1754). Prima dată lucrarea a fost editată la Antwerpen în anul 1568 de Christophe Plantin, iar reeditarea a fost necesară fiindcă exemplarele ediţiei princeps au devenit rare, neputîndu-se procura nici prin licitaţii publice.

Tot sub egida tipografiei plantiniene apare în anul 1583, pentru prima dată, lucrarea medicului şi botanistului flamand Carolus Clusius, unul dintre primii clasificatori ai regnului vegetal, cercetătorul florei spaniole, austriece şi ungare, *Rariorum aliquot stirpium historia*, iar în anul 1584 appendixul acesteia *Stirpium nomenclator pannonicus*[18]. Acest exemplar este valoros în primul rînd pentru faptul că este o lucrare de pionierat a botanicii, iar în al doilea rînd fiindcă este o primă ediţie din care se păstrează puţine exemplare, fiind considerată o raritate bibliofilă. La noi în ţară, după cunoştinţele noastre, în afara exemplarului păstrat în Fondul Teleki-Bolyai, Biblioteca Universitară din Cluj mai deţine un exemplar, care diferă de al nostru.[19]

Numeroase sînt ediţiile critice, comentate şi adăugite ale scriitorilor antici (16 la număr) ieşite de sub teascurile presei plantiniene. În anul 1578 a apărut o ediţie critică a poetului latin Quintus Horatius Flaccus: *Q. Horatius Flaccus ex antiqvissimis undecim lib. M.S. et Schedis aliquot*

---

[15] Scaligerus, Iustus Iosephus — filolog italian

[16] *Acta Eruditorum Lipsiensis*, Leipzig, 1735. p. 250—251.

[17] Wolff, Christian — filolog german

[18] Lucrarea atribuită lui Beythe István (1532—1612) — botanist ungur

[19] Szabó Károly, *RMK* I. Bp. 1879. p. 205 *RMK* II. 725; Apponyi, *Hungarica* I. 498, *RMNy* I. 538.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

emendatus ... Tot în acest an o altă ediţie critică, scrierile istoricului roman, Caius Svetonius Tranquillus *De vitae Caesarum*, cuprinzînd biografiile împăraţilor romani de la Caesar la Domitian. Iar în anul 1661 a fost tipărit în atelierul lui Rafelengius poemul *De rerum natura*, opera marelui filozof materialist şi poet latin, Titus Lucretius Carus. La Leiden în anul 1598 Christophorus Rafelengius a scos un tratat de agricultură *De agricultura, sive de re rustica liber*, lucrarea scriitorului Marcus Porcius Cato Maior.

Editura plantiniana a fost receptivă şi faţă de operele oamenilor de ştiinţă ai vremii sau ai perioadei anterioare. Astfel, apare în anul 1 564 la Antverpen lucrarea *Adagiorum D. Erasmi Roterodami epitome*, un extras al operelor marelui umanist renascentist olandez.

Familia Plantin a editat şi numeroase cărţi aşa numite „emblemata", gen creat de Andreas Alciat[20] (1492—1550), conţinînd epigrame şi ilustraţii simbolice, imagini cu jocuri de cuvinte, rezultate din împletirea şi influenţa reciprocă a ideilor literare şi plastice. Astfel de cărţi sînt: *Emblemata* lui Claudius Paradin[21] (sec. XVI), tipărită în anul 1583, sau lucrarea lui Silvestrus Petrosanctus[22] (sec. XVI), *De symbolicis libri IX*, apărută în anul 1634.

În fondul Teleki am găsit patru tipărituri ale căror pagină de frontispiciu poartă semnătura lui Rubens, gravuri în manieră caracteristică: compoziţii alegorice-istorice într-o regie spectaculoasă, cu efecte teatrale. Executanţii gravurilor sînt Cornelius Galle[23] senior şi junior (sec. XVI—XVII). Aceste lucrări sînt următoarele: Lucrarea amintită mai înainte a lui Silvestrus Petrosanctus, *De symbolicis libri IX*, scrierile lui Luitprand[24] (?—973) *Opera qvae extant*, editate de Moretus în anul 1640, aceasta din urmă conţinînd portretul lui Casparus de Guzman, cancelarul regelui Spaniei, Filip al IV-lea, pictat tot de Rubens; şi două lucrări ale lui Hubertus Goltzius[25] (1526—1583), *Romanae et graecae antiqvitatis monumenta* şi *Icones imperatorum romanorum* — ambele tipărite în anul 1645.

Următoarele cinci tipărituri din colecţia telekiana sînt remarcabile nu numai pentru valoarea lor bibliofilă deosebită ci şi pentru faptul că deţin informaţii referitoare la originea poporului român sau teritoriul ţării noastre. Prin ele putem constata ce informaţii obţineau cititorii străini din secolele XVI—XVII despre români. O astfel de sursă de informare este lucrarea lui Abraham Ortelius[26] *Thesaurus geographicus*, Antwerpen, 1596, în care autorul sub vedeta „Dacia" înşiră autorii şi lucrările care descriu

---

[20] Alciat (Alciato), Andrea — jurist italian, autorul lucrării *Emblemata* Augsburg, Steiner Heinrich, 1531.

[21] Paradin, Claudius — canonic din Beajeu, erudit francez

[22] Petrosanctus, Silvestrus = Johannes de Jesu Maria — călugăr din ordinul carmeliţilor din Spania

[23] Galle, Cornelius (senior şi junior) — gravori francezi

[24] Luitprand (sec X.) — secretarul episcopului din Cremona

[25] Goltzius (Goltz), Rubertus — pictor şi gravor flamand

[26] *Op. cit.* p. /235/ col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

acest teritoriu, citează — printre alţii — pe Stephanus Broderithus[27] (1470 — 1539) care menţionează că Dacia cuprinde teritoriile denumite Valachia, Moldavia şi Transilvania; iar Lazius[28] (1514—1565) aşează teritoriul locuit de daci între fluviile Tisa, Mureş, Criş şi Dunăre. Dă explicaţia cuvîntului „dava" care în limba getă înseamnă oraş: „getarum lingua urbem notat"[29].

Autorul lucrării *Notitia episcopatuum orbis christiani*, apărută la Antwerpen în anul 1613, Aubertus Miraeus[30] (1573—1640) înşiră oraşele mari din Transilvania: Sibiu, Braşov, Cluj şi Alba Iulia, dînd denumirea lor şi în limba germană[31].

Iornandes[32] în lucrarea sa *De getarum, sive gothorum origine et rebus gestis* face o descriere amănunţită a Daciei: „. . . aşezată în aceea parte a Sciţiei care este străbătută de fluvii mari: la nordul şi vestul ei aleargă Tisa, la sud marea Dunăre, dinspre est Oltul care este repede, vijelios şi se varsă cu furie în undele Dunării. În mijlocul lor se află Dacia apărată de Alpii abrupţi ca de o coroană"[33]. Are un întreg capitol despre Scorilo rege al geţilor.[34]

Despre primirea credinţei creştine la daci ne înştiinţează Arnoldus Mermannus[35] (?—1578) în *Theatrum conversionis gentium totium orbis*, Antwerpen, 1572, iar ca argument aduce faptul că la Conciliul din Niceea au fost doi episcopi din Dacia: Marcus Metropolitanus şi Protogenes din Sardinia. Dacia este pomenită de el şi sub denumirea de „Davia" şi „Dania"[36].

Autorul belgian Augerius Gislenius Busbequius (1522—1592) îndeplinind misiuni diplomatice la Constantinopol, a trecut şi prin ţările române pe care le pomeneşte deseori în lucrarea *Itinera Constantinopolitanum*, Antwerpen, 1582.[37]

În această lucrare ne-am propus să oferim doar cîteva repere şi informaţii privind colecţia de ediţii plantiniene aparţinînd colecţiei originale, urmînd ca studiul să fie extins asupra întregului fond al bibliotecii, identificînd şi descriind toate publicaţiile în vederea întocmirii catalogului acestor valoroase tipărituri.

---

[27] Broderithus (Brodericus), Stephanus = Brodarics István (1470—1539) — scriitor umanist, cancelarul regelui Ludovic al II-lea al Ungariei.

[28] Lazius, Wolffgang — medic, istoriograf şi cartograf la curtea lui Ferdinand I.

[29] *Op. cit.*, p. /18/ col. 2.

[30] Miraeus (Miro), Aubertus — teolog romano-catolic

[31] *Op. cit.*, p. 407.

[32] Iordanes = Iornandes — un got romanizat, originar din Moesia; în anul 551 a alcătuit o *Cronică Universală* şi o *Istorie a goţilor*.

[33] *Op. cit.*, p. 12.

[34] *Op. cit.*, p. 39.

[35] Mermannus, Arnoldus (Arnulphus) — teolog franciscan

[36] *Op. cit.*, p. 83.

[37] *Op. cit.*, p. 50, 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

EDIŢII ALDINE ÎN COLECŢIA FONDULUI TELEKI-BOLYAI AL BIBLIOTECII JUDEŢENE MUREŞ

ZSIGMOND IRMA

Cinquecento-ul — considerat toamna Renaşterii, aduce o adevărată înflorire în arta tipografiei inventată abia la mijlocul secolului. Această înflorire se produce în ţara artelor în Italia, în ultimele decenii ale secolului, şi mai ales în Veneţia, în republica nici pe departe democratică, dar totuşi superioară faţă de monarhia feudală ce domnea în celelalte oraşe; şi unde chiar din cauza atmosferei mai libere se adunau umaniştii vremii, astfel viaţa spirituală a devenit foarte intensă. Oraşul acesta poseda aproape 200 de tipografii la sfîrşitul secolului. Acestea au fost motivele ce l-au determinat pe Aldus Manutius să aleagă acest oraş pentru desfăşurarea activităţii sale.

1. Activitatea tipografică a familiei Manuzio

Aldus Manutius, italieneşte Aldo Manuzio s-a născut în anul 1449 sau 1450 la Bassiano. A primit o educaţie în spiritul umanismului. Îşi lărgeşte cunoştinţele la Roma şi la Ferrara, în castelul prietenului său Giovanni Pico della Mirandola şi în Carpi ca preceptor al familiei prinţilor Pio. Aici a intrat în relaţii cu cercurile de umanişti eruditi, relaţii care i-au îmbogăţit spiritul, devenind un adevărat erudit, posedînd calităţile marilor personalităţi ale Renaşterii, dornic de a înţelege lumea, deschis spre noutăţi, dar dornic şi de a cunoaşte valorile antichităţii. Omul Renaşterii, după perioada întunecată a Evului Mediu, îşi întoarce privirea spre antichitatea în care găseşte fondul necesar pentru zborul sufletului omenesc spre cele mai înalte culmi ale împlinirii, spre satisfacerea dorinţei sale de perfecţiune. Umaniştii, astfel şi Aldus au considerat ca cea mai importantă sarcină pentru ei redescoperirea şi publicarea valorilor antichităţii. Acestea erau motivele ce l-au determinat pe Aldus de a hotărî înfiinţarea unei tipografii pentru editarea literaturii clasice greco-latine şi pentru ediţii ale umaniştilor contemporani, atunci cînd cei mai mulţi editori au editat cărţi religioase.

Veneţia era un loc de adunare şi de activitate al eruditilor italieni şi din alte ţări. Aldus a strîns în jurul său personalităţi marcante şi a întemeiat Academia Aldina sau Neacademia pentru cunoaşterea culturii elene, în vederea întocmirii ediţiilor critice ale clasicilor greci. În şedinţele Academiei se stabileau planuri editoriale, se schimbau manuscrise.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Începutul activităţii de tipograf al lui Aldus (1495) coincide cu epoca de leagăn a imprimeriei, cînd şi el a editat cărţi în format folio şi quarto, urmărind drumul tradiţional al tipăririi incunabulelor. Textele latine au fost tipărite cu caractere antiqua romana. Pentru atelierul lui Aldus literele au fost sculptate de gravorul Francesco Griffo da Bologna. Antiquele lui reprezintă cea mai izbutită formulă a acestor litere. Pentru textele greceşti a sculptat litere noi, după scrisul de mînă a lui Aldus. Aceste litere erau încărcate cu ligaturi şi au influenţat în mod negativ tiparul grec timp de secole. Ediţiile lui Aldus în limba greacă îl fac să fie cunoscut ca întemeietorul tiparului în limba greacă. Aldus a fost un editor erudit şi un tipograf excelent cu cunoştinţe tehnice, care se pricepea la alegerea hîrtiei, a caracterului de tipar, la legarea artistică a cărţilor. În aceste probleme a fost deschizător de noi drumuri. El şi-a dat seama, că lărgirea rîndurilor oamenilor dornici de cultură, de carte necesită alt format de carte, fiindcă formatul folio sau quarto era greu de folosit, de transportat şi totodată era şi scump. În 1501 Aldus a editat prima carte de format mic, octavo. Cuprindea operele lui Vergilius. A fost tipărită pe hîrtie mai uşoară şi mai fină decît cea folosită anterior, care era mult mai densă şi grea. Legătura cărţii nu mai este formată din table grele şi rigide de lemn ca pînă atunci, ci din foi de maculatură lipită una peste alta şi îmbrăcate în piele de capră sau ovine mult mai uşoară, decît pielea de vită folosită de alţi legători de carte. Formatul nou cerea şi litere noi, astfel s-au născut caracterele vestite ale aldinelor, gravate tot de Francesco Griffo, litere subţiri şi elegante după modelul scrisului de mînă folosit la curtea papală, numite litere aldine, cursive, cursiva cancellaresca, italica. Invenţia lui Aldus era revoluţionară pentru tiparul nu demult inventat. S-a terminat epoca incunabulelor, cartea a încetat să mai fie accesibilă numai celor bogaţi, devenind comoara spirituală a marelui public erudit din epoca Renaşterii. În cărţile lui Aldus se generalizaseră pagina de titlu, şi după puţin timp se introduce şi numerotarea paginilor. Marca tipografică atît de vestită a aldinelor — ancora cu delfinul — apare începînd cu anul 1 502. Datele de apariţie au fost cuprinse în colofon sub forma de: Aldus, Aedibus Aldi, In domo Aldi Manutii, Apud Aldum, Ex Āldi Ācademia, Ex Āldi Neacademia.

Atunci, cînd după o viaţă rodnică Aldus Manutius se stinge din viaţă, conducerea tipografiei este preluată de socrul său, tipograful Andrea Torresani de Asula, care încă din 1508 devine asociat, şi care în colofon păstrează numele lui Aldus: Apud Aldum et Āndream Socerum; In aedibus Aldi et Andrea Soceri. După decesul acestuia, fii lui şi ai lui Aldus conduc tipografia. În colofon apare: In aedibus haeredi Aldi et Andrea Soceri. Începînd de anul 1 540 atelierul a fost condus de fiul lui Aldus, Paulus Manutius, erudit remarcabil. În cărţile editate de el datele de apariţie sînt trecute pe pagina de titlu. Fiul lui Paulus, Aldo, continuă activitatea tatălui său. În 1 585 tipografia trece în proprietatea lui Nicolo Manassi, iar în 1598 îşi încetează activitatea această tipografie vestită, deschiză-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

toare de drumuri noi, care a scos peste 100 de ediţii, dintre care 28 de ediţii princeps.

2. *Relaţiile lui Aldus cu Transilvania*

Ediţiile din „cea mai distinsă tipografie din lume" (Erasmus) s-au bucurat de o mare popularitate în Transilvania. Aldus a avut cunoştinţe persoanele şi chiar şi prieteni de pe meleagurile noastre. Într-unul din codicele bibliotecii din Vatican[1], care era în proprietatea familiei Manutius, sînt copiate texte din inscripţiile romane din Dacia, cu menţiunea: „Inscriptionibus Dacicae, descriptae Venetiis ex libro Philippi de Chula..." Cine a fost Philippus de Chula? Philippus Móré de Chula — Csulai Móré Fülöp[2] se trage dintr-o familie din Transilvania din satul Ciula, (jurul Hunedoarei) familie de origine română, după unele presupuneri[3] strămoşii au fost cnezi. A învăţat în Italia, la şcoala lui Beroaldus din Bologna, care îl apreciază atît de mult, încît lui i-a dedicat o ediţie din Cicero (1 496). La începutul secolului al XVI-lea îl găsim în Veneţia ca ambasador al curţii regale din Buda, unde va rămîne timp îndelungat. Intră în cercul lui Aldus şi devine prieten cu el. Aldus îi dedică o ediţie de Cicero (1 513): „Aldus Manitus Philippo Cyulano Morae . . ." În 1521 îi duce lui Andrea Torresani o bogată colecţie de copii ale inscripţiilor romane din Dacia, probabil cu scopul de a fi editate, fiindcă Aldus Manutius, în căutare de manuscrise inedite, menţionează încă în anul 1502 în prefaţa unei ediţii de Valerius Maximus (reeditat în anul 1514, din care Biblioteca lui Teleki Sámuel păstrează un exemplar), că a primit promisiuni de a procura inscripţii romane din Dacia. Aldus avea şi alte relaţii pe meleagurile noastre. Dintr-o scrisoare datată în luna decembrie a anului 1501 aflăm, că episcopul György din Oradea şi Thurzó Zsigmond avea două Aldine: Vergilius şi Horatius, cărţi editate în 1501, primele ediţii tipărite cu litere cursive şi în forma de octavo. La cererea lor editează Aldus epistolele lui Cicero, fapt ce apare amintit şi în prefaţa cărţii.

3. *Aldinele fondului Teleki-Bolyai şi circulaţia lor*

Interesul deosebit pe care îl prezintă depistarea cărţilor editate de vestita tipografie a familiei Manutius păstrate la noi în ţară, este reflectat de cercetările efectuate deja de cîteva biblioteci. În această idee încercăm şi noi să prezentăm aldinele păstrate în fondul Teleki-Bolyai al Bibliotecii Judeţene Mureş. Biblioteca noastră conţine mai multe fonduri de cărţi. Fondul original, colecţionat de Teleki Sámuel în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul sec. al XIX-lea păstrează majoritatea aldinelor (19 de exemplare) bibliotecii, deoarece fondatorul, un bibliofil excelent, în căutare de valori şi rarităţi bibliofile, a pus mare accent pe colecţionarea clasicilor a căror tipărire a constituit centrul poli-

---

[1] Gerézdi Rabán, *Aldus Manutius*... În: *Magyar Könyvszemle*, 69, (1945) p. 51—53.

[2] Nagy Iván, *Magyarország családai*... VII, Pest, 1860, p. 506.

[3] Gerézdi, *op. cit.*, p. 51—53

[4] Gulyás Pál, dr. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtárában levő aldinák jegyzéke*. In: *Magyar Könyvszemle*, XVI, (1907), p. 159—160; 243—243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ticii de editare a familiei Manutius. Fondatorul bibliotecii a cunoscut activitatea acestei edituri, cumpărînd şi un catalog al aldinelor: *Serie dell'edizioni aldine per ordine cronologico ed alfabetico. Terzia edizione. In Venetia, Nello Stamperia Curti et Giacomo, 1791.* Mai puţine aldine sînt în cele două biblioteci şcolare respectiv colegiul reformat (2 ex.) şi Colegiul Unitarian din Cristuru Secuiesc (1 ex.) În ultimii ani biblioteca noastră a achiziţionat prin anticariat încă trei aldine.

Fondul Teleki-Bolyai păstrează 25 de aldine apărute în 28 de volume. Studiind tematica acestor lucrări, constatăm că ele cuprind: nouă opere filologice, şase de retorică, patru de medicină, trei de filozofie, două cărţi religioase şi una de geografie. În ceea ce priveste limba lor, opt sînt tipărite în limba greacă, şasesprezece în latină, iar una paralel în greacă şi latină.

Fondul Teleki contine nouăsprezece aldine, între care sînt două incunabule: o colecţie de opere ale misticilor platonici alexandrini, traduse şi comentate de *Marsilius Fiscinus: Jamblichus De Mysteris Aegyptiorum, Chaldaeorum, Assyriorum . . . 1497.* Celălalt incunabul conţine scrisorile filozofilor şi oratorilor greci, tipărit în limba greacă. *Epistolae diversorum philosophorum, oratorum, rhetorum. Pars I—II. 1490,* in folio. Volumul *Vita et Fabella Aesopi cum interpretatione latine . . .* tipărit în 1505 în folio prezintă o tipografizare variată, şi printr-o confruntare cu un alt exemplar[4] mărturiseste despre activitatea tipariţelor lui Aldus. O parte din text este tipărit paralel pe două foi: o foaie în latină, una în greacă. Presupunem că cele două texte au fost tipărite separat, probabil paralel pe două tipariţe, fapt dovedit şi prin diferenţa calităţii hîrtiei. Confruntînd cu exemplarul descris[5] observăm diferenţe însemnate în componenţa blocului cărţii, gruparea foilor este neuniformă. Aldinele aflate în fondul Teleki sînt păstrate în stare bună, contin puţine însemnări. Celălalt fond mare al bibliotecii Fondul Bolyai a deţinut două aldine, ambele prezintă caracteristicile bibliotecilor şcolare de epocă: sînt uzate, au multe note de lector şi mulţi deţinători anteriori. În şcolile din Transilvania era obiceiul, ca elevii care au terminat şcoala respectivă, după întoarcerea de la studii continuate în străinătate, să aducă cărţi în donaţie alma materului. Una dintre cele două aldine este opera vestită a polihistorului *Gellius Aulus,* intitulată *Noctes Atticae,* lectură favorizată de contemporanii lui Aldus. Cealaltă este opera apologului creştin, *Lucius Caelius Lactantius Firmianus* cu multe însemnări şi mulţi deţinători, dintre care am reusit să identificăm pe Pomarius Christianus Bistriniu — Christian Baumgarten, care a trăit în Bistriţa în secolul al XVI-lea (cea ce înseamnă că această aldină era în Transilvania în sec. al XVI-lea)[6], şi Johann Arelt, primarul oraşului Bistriţa la începutul secolului al XVIII-lea[7].

În fondul de carte, care provine din fostul gimnaziu din Cristuru Secuiesc se află o aldină, căreia îi lipsesc primele şi ultimele file, adică da-

---

[5] *Ibidem,*

[6] Trausch, J. *Schriftsteller-Lexicon,* Kronstadt, 1871, B. III, p. 68—71.

[7] Spielmann Mihály, ***Funcţionari ai Transilvaniei între anii 1690—1790,*** (ms)

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tele de apariţie, însă aspectul grafic şi descrierea din catalog[8] dovedesc că provine din tipariţele familiei Manutius. Conţine epigramele lui *Martial* şi a fost tipărită în anul 1501.

Vorbind despre activitatea acestei tipografii vestite nu putem să nu amintim de contrafaceri, ediţii-pirat pe seama aldinelor. Aldus a primit diferite privilegii de la papă, dar acestea nu erau respectate. Ediţiile -pirat de aldine au provenit mai ales din Franţa şi Elveţia. Biblioteca Teleki păstrează o astfel de „aldină": o ediţie foarte frumoasă a poeziilor celor doi Strozza[9]. Ediţia originală datează din 1 511, dar copia, care nu are date de apariţie, este din 1 545 din Elveţia.[10]

Prezentăm lista (catalogul) aldinelor existente în fondul Teleki-Bolyai, ca să punem la dispoziţia cercetătorilor această mică colecţie cu o valoare bibliofilă deosebită.

BIBLIOGRAFIE

Serie dell'edizioni aldine per ordine cronologico ed alfabetico. Terzia edizione Con Emendazioni e Giunte. In Venezia, Nello Stamperia Curti et Gioacomo. 1791
Renouard, A—A. *Notice sur la vie et les ouvrages de trois Manuce*, Paris, XII, 1803.
Peignot, G. *Dictionnaire raisonné de bibliologie*, Paris, 1802.
Domşa, I. *Din activitatea casei de editură şi tipografie a familiei Manuzio. Ediţii aldine din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj*, în: *Studii şi cercetări de bibliografie*, XII, Serie nouă, Bucureşti, 1972, p. 149—167.
Münckenhaupt E., *Cărţi aldine pe teritoriul judeţului Harghita*, în: *Acta Hargitensia*, I, Miercurea-Ciuc, 1980, p. 171—180.
Popescu, Marilena, *Noi date cu privire la activitatea editorială a familiei Manuzio*, în: *Biblioteca şi cercetarea*, V, Cluj-Napoca, 1981, p. 224—229.
Dumitru, Silvia. *Ediţii aldine în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca*, IV, Cluj-Napoca, 1980 p. 428—434.
Gulyás Pál, *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtárában levő aldinák jegyzéke*, în: *Magyar Könyvszemle, XV; XVI* Budapest, 1907; 1908. 69, Budapest, 1945, p. 58—98.
Gerezdi Rabán, *Aldus Manutius magyar barátai*, în: *Magyar Könyv* szemle,
Borsa Gedeon, *Clavis Typographorum Liberariorumque Italiae, 1465—1660*, Budapest, 1980.
Jöckher, Ch. G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, Leipzig, 1750—1751, B. 1—4
Trausch, J. Schriftsteller-Lexicon, Kronstadt, 1871. B. 1—3.
Bibliothecae Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék, Pars 1, 4. Viennae, 1796—1819.
Flocon, A. *Universul cărţilor*. Bucureşti, 1976.
Fitz József, *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. Budapest. 1967.
Oţetea, Andrei, *Renaşterea şi reforma*, Bucureşti, 1968.
Burckhardt, Jacob, *Cultura renaşterii în Italia*, Bucureşti, 1969.
Stanciu, I., *Călătorie în lumea cărţii*, Bucureşti, 1970.
Karp, A. *Könyvtervezés, könyvművészet*, Budapest 1971.

---

[8] *Serie dell'edizioni aldine per ordine cronologico ed alfabetico*, Venezia, 1791.
[9] Strozzi, *Poetae. Pater et filius*, s.a., s. 1.
[10] Renouard, Antoin-Augustin, *Notice sur le vie et les ouvrages de trois Manuce*, Paris, XII, 1803, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Anexă

1. IAMBLICHUS DE MYSTERIIS AEGIPTIORUM, CHALDAEORUM, ASSYRIORUM ET ALIA OPUSCULA. VENETIIS MENSE SEPTEMBRI M. III. D. IN AEDIBUS ALDI. (1497).
2. EPISTOLAE DIVERSORUM PHILOSOPHORUM, ORATORUM, RHETORUM. Pars I—II. VENETIIS APUD ALDUM MENSE MARTIO M.I.D. (1499).
3. Vita et fabella Aesopi cum interpretatione latine. VENETIIS APUD ALDUM MENSE OCTOBRI M.D.V. (1505).
4. RHETORES ANTIQUI GRAECI Tom. I. VENETIIS IN AEDIBUS ALDI. MENSE NOUEMBRIS M.DVIII. (1508)
5. RHETORES ANTIQUI GRAECIS. Tom. II. VENETIIS IN AEDIBUS ALDI. M.D.IX. MENSE MAIO (1509).
6. VETERUM RHETORUM ORATIONES GRECAE PARTES TRES. VENETIIS IN APUD ALDUM, ET ANDREAM SOCERUM MENSE APRIL. M.D.XIII. (1513)
7. PEROTTUS, NICOLAUS. CORNUCOPIAE SIVE LINGUAE LATINAS COMMENTARII. VENETIIS IN AEDIBUS ALDI ET ANDREA SOCERI M.D.XIII. (1513)
8. VALERIUS MAXIMUS EXEMPLA QUATOR... VENETIIS IN AEDIBUS ALDI, ET ANDREAE SOCERI MENSE OCTOMBRI MDXIIII. (1514)
9. GELLIUS AULUS. NOCTES ATTICAE. VENETIIS IN AEDIBUS ALDI ET ANDREA SOCERI MENSE SEPTEMBRI. M.D.XV. (1515)
10. LACTANTIUS, LUCIUS CAELIUS FIRMIANUS (Opera) CUM TERTULLIANUS, QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS. VENETIIS IN AEDIBUS ALDI, ET ANDREAE SOCERI. MENSE APRILI M.D.XV. (1515)
11. (Scriptores geographici) VENETIIS IN AEDIBUS ALDI, ET ANDREAE SOCERI MENSE OCTOBRI M.D.XVIII. (1518)
12. PLUTARCHOS (Vita parallelae) VENETIIS IN AEDIBUS ALDI, ET ANDREAE SOCERI, MENSE AUGUSTO. M.D.XIX. (1519)
13. (Titus Livius. Opera.) VENETIIS, IN AEDIBUS ALDI, ET ANDREA SOCERI MENSE NOVEMBRI. M.D.XX. (1520)
14. ASCONIUS PEDIANES. Expositio in oratores. VENETIIS IN AEDIBUS ALDI ET ANDREA ASULANI SOCERI MENSE DECEMBRI M.D.XXII. (1522)
15. RHETORES GRAECI IN LATINUM CONVERSE... VENETIIS IN AEDIBUS ALDI, ET ANDREA ASULANI SOCERI MENSE APRILI M.D.XXIII. (1523)
16. PAULUS AEGINETUS. REI MEDICAE LIBRI SEPTEM... VENETIIS IN AEDIBUS ALDI, ET ANDREAE ASULANI SOCERI MENSE AUGUSTO M.D.XXVIII. (1528)
17. SANNAZARIUS, ACTIUS SYNCERUS. DE PARTU VIRGINIS LIBRI III. VENETIIS IN MEDIBUS HAEREDII ALDI, ET ANDREAE SOCERI. M.D.XXXIII. (1533)
18. JOHANNES GRAMMATICUS PHILOSOPHICUS. Opera. VENETIIS, IN AEDIBUS HAEREDUM ALDI MANUTII, & ANDREA ASULANI, MENSE SEPT. MDXXXIIII. (1534).
19. AETIUS AMIDENUS LIBRI MEDICINALES VIII. VENETIIS IN AEDIBUS HAEREADUM ALDI MANUTTI, & ANDREA ASULANI, MENSE SEPT. MDXXXIIII. (1534)
20. MEDICI ANTIQUI... APUD ALDI FILIOS, VENETIIS, M.D.XXXXVII. (1547)
21. EPISTOLAE CLARORUM VIRORUM... VENETIIS, M.D.LVI.APUD PAULUM MANUTIUM, ALDI F. (1556)
22. NATTA, MARCUS ANTONIUS. OPERA. VENETIIS, M.D.LXIIII. (1564)
23. HORATIUS FLACCUS QUINTUS. Opera. VENETIJS? APUD PAULUM MANUTIUM, ALDI F. DLXVI (1566)
24. ORIBASIUS SARDIANUS. COLLECTORUM MEDICINALIUM LIBRI XVII. VENETIIS APUD PAULUM MANUTIUM, ALDI F. IN ANNO XX. (f.a.)
25. (MARTIALIS MARCUS VALERIUS. EPIGRAMMATON LIBRI XVI.) (1501).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

AUTORII • LES AUTEURS • DIE VERFASSER • THE AUTORS АВТОРЫ

Ambrus, Hedvig, Maria, bibliotecar, Biblioteca Județeană, Tîrgu Mureș

Ardevan, Radu, muzeograf, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca

Blăjan, Mihai, muzeograf, Oficiul județean Alba pentru patrimoniul cultural național, Alba Iulia

Boar, Liviu, director, Filiala Arhivelor Statului Miercurea Ciuc

Bónis, Johanna, muzeograf principal, Complexul Muzeal Județean Mureș, Tîrgu Mureș

Bosoancă, Traian, muzeograf principal, Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național, Tîrgu Mureș

Chirilă, Eugen, cercetător științific pensionar, Cluj-Napoca

Cioran, Dorana, bibliotecar, Biblioteca Județeană, Tîrgu Mureș

Diaconescu, Aurelia, muzeograf principal, Complexul Muzeal Județean Mureș, Tîrgu Mureș

Dobrescu, Vasile, doctor în istorie, lector universitar, Institutul de Medicină și Farmacie, Tîrgu Mureș

Ferenczi, Ștefan cercetător științific pensionar, doctor în istorie, Cluj-Napoca

Gaiu, Corneliu, muzeograf, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița

Gál, Cornelia, muzeograf principal, Complexul Muzeal Județean Mureș, Tîrgu Mureș

Goția Dorin, arhivist, Filiala Arhivelor Statului, Sibiu

Grama, Viorel, arhivist principal, Arhivele Statului, Tîrgu Mureș

Gudea, Nicolae, doctor în istorie, cercetător științific, Institutul de istorie și arheologie, Cluj-Napoca

Kalmar, Zoe, muzeograf, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca

Lazarovici, Gheorghe, șef secție, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca

Man, Ioan Eugen, șef sector, Consiliul Popular al Municipiului Tîrgu Mureș

Marinescu, George, director, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița

Mera, Eugen, profesor, Școala generală nr. 2 Ibănești, jud. Mureș

Mihu, Elena, muzeograf principal, Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național, Tîrgu Mureș

Moldovan, Ioan, arhivist principal, Arhivele Statului, Tîrgu Mureș

Moldovan, Liviu, arhivist principal pensionar, Tîrgu Mureș

Munteanu, Carmen, bibliotecar principal, Biblioteca Județeană, Tîrgu Mureș

Mureșan, Ionel, arhivist, Arhivele Statului, Tîrgu Mureș

Oltean, Ana-Maria, bibliotecar, Biblioteca Județeană, Tîrgu Mureș

Petică, Mihai, muzeograf principal, Complexul Muzeal Județean Mureș, Tîrgu Mureș

Petra, Nicolae D., economist, Centrul de calcul, Reghin

Pop, Ioan, doctor în istorie, cercetător științific, Centrul de științe sociale, Tîrgu Mureș

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pop, Ioan Aurel, asistent, Universitar Cluj-Napoca

Pop, Valer, director, Complexul Muzeal Judeţean Mureş, Tîrgu Mureş

Pop, Vasile, profesor pensionar, Tîrgu Mureş

Porumb, Marius, doctor în istorie, cercetător ştiinţific, Institutul de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca

Puşcaş, Pavel, bibliotecar principal, Biblioteca Judeţeană, Tîrgu Mureş

Ranca, Ioan, doctor în istorie, director, Arhivele Statului, Tîrgu Mureş

Rus, Traian, doctor în istorie, arhivist principal, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti

Şara, Marin, director, Biblioteca orăşenească, Reghin

Spielmann, Mihai, bibliotecar principal, Biblioteca Judeţeană, Tîrgu Mureş

Szabó, Nicolae, doctor în istorie, cercetător ştiinţific, Centrul de ştiinţe sociale, Tîrgu Mureş

Todoran, Livia, bibliotecar principal, Biblioteca Judeţeană, Tîrgu Mureş

Ursuţ, Dorin, muzeograf, Oficiul judeţean Cluj pentru patrimoniul cultural naţional, Cluj-Napoca

Zrinyi, Andrei, muzeograf principal, Complexul Muzeal Judeţean Mureş, Tîrgu Mureş

Zsigmond, Irma, bibliotecar principal, Biblioteca Judeţeană, Tîrgu Mureş

PENTRU CONŢINUTUL LUCRĂRILOR RĂSPUND AUTORII

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

„ASTROLABIUM" – UN MANUSCRIS MUZICAL NECUNOSCUT

PAVEL PUŞCAŞ

La Tîrgu-Mureş există multe documente muzicale, tipărituri sau cărţi vechi ce se referă indirect la istoria muzicii în general, şi în special la aceea a Transilvaniei, în zona înconjurătoare sau chiar a oraşului propriu-zis. Subiectul comunicării de faţă îl constituie prezentarea unui manuscris muzical inedit şi, după cîte cunoaştem, pînă acum necercetat — ce se află în posesia fondului Teleki-Bolyai din cadrul Bibliotecii judeţene Mureş.

Din motive de economie a expunerii am organizat cercetarea de faţă în 3 segmente succesive în care vom analiza, în primul rînd aspectele materiale privind documentul, mai apoi conţinutul muzical propriu-zis al acestuia, şi, în final vom aserta cîteva consideraţii ipotetice asupra autorului său autorilor prezumtivi ai manuscrisului, căci aceştia rămîn în continuare neidentificaţi. Sub acest aspect prezenta lucrare are un caracter rezumativ, de expunere, neconstituind o cercetare încheiată, definitivă.

Aspectele materiale ale documentului

Manuscrisul muzical se găseşte în posesia Bibliotecii Teleki-Bolyai încă de la înfiinţarea acesteia, fiind catalogat şi inventariat de primul bibliotecar. El aparţine, în cadrul bibliotecii, la ceea ce se numeşte „fondul mixt" sub cota B.f. 571, fiind cunoscut sub numele de „Astrolabium".

Din punct de vedere exterior „de visu" el se prezintă sub forma unui coligat, din care fac parte şapte lucrări separate, distincte şi anume: cinci lucrări tipărite în perioada 1501—1517 şi două manuscrise, unul care constituie un index farmacologic şi în sfîrşit manuscrisul muzical propriu-zis. Prezentăm succint, mai jos fiecare din lucrările cuprinse în coligat, căci în lipsa unor date precise, acestea ne vor furniza cel puţin date probabile, mediate, la adresa manuscrisului muzical.

Cuprins:

1. IOANNIS REUCHLIN — *De arte cabalistica*, Hagenau apud Thoma Anshelmus. 1517, /cu adnotaţii manuscrise ale autorului manuscrisului muzical./

2. RATISBONENSIS ANDREE ALEXANDRI — *Mathemalogium* Lipsiae 1504, /cu adnotaţii manuscrise . . ./

3. IOANNIS MARLIANI — *Questio de caliditate corpus humanorum*, Venetiis 1504.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

4. IOANNIS PISANI — *Perspectiva anglicii communis...*, Lipsiae, 1504, /cu adnotaţie.../

5. Manuscris *ASTROLABIUM sec. XV. /cu adnotaţii.../*, glosar de medicamente (greacă-latină-arabă).

Acest manuscris care dă, de altfel, şi numele sub care e cunoscut coligatul, constituie partea cea mai preţioasă a acestuia, atît prin aspectul grafic: punere în pagină, iniţiale în culoare, desene în culoare, cît mai ales prin raritatea unui astfel de document nu numai în perimetrul ţării noastre, cît şi pe plan european.

6. IOANNIS STOPLER IUSTINGENSIS — *Tabula Astronomica* Tübingen per Thoma Anshelmus, 1 514.

7. *Manuscris muzical.* 20 de file ce cuprind în total 20 de pagini scrise.

Acestea cuprind 13 piese muzicale, care de fapt ar fi mai corect numerotate 12+12 a. Pe parcursul manuscrisului sînt puse clar în evidenţă două grafii muzicale: prima, pe care am denumit-o scriitură patrată, are aspect regulat, ordonat, sugerînd grafia unui copist muzical profesionist şi sub acest aspect reunind mai curînd piese aparţinînd altor muzicieni; iar cea de-a doua, cu o grafie mai plastică, mai rapidă, nervoasă, am denumit-o scriitură triunghiulară (denumirile sînt sugerate nemijlocit de grafia corpului notelor). Este foarte probabil ca autorul celui de-al doilea scris muzical (căruia îi aparţin de altfel majoritatea pieselor) să fie şi autorul lor.

Toate cele 20 de foi ale manuscrisului aparţin aceluiaşi tip de hîrtie, care poartă un filigran specific: aşa numitul „Tête de boeuf". Catalogul Bricquet indică faptul că marca tipografică „Tête de boeuf" este originară din oraşul Epinal, situat în estul Franţei (Lorena, pe rîul Moselle, la sud-est de Nancy). Marca este datată 1514—1516. În catalog nu se precizează numele manufacturii sau al meşterului care a fabricat hîrtia cu această marcă. În acelaşi timp se cuvine remarcat faptul că filigrane mult asemănătoare ca tipologie şi dimensiune sînt specificate pentru zona de confluenţă dintre Franţa şi Germania (regiunile Alsacia, Lorena, Saar) ale aceleiaşi perioade. Există, de altfel, o întreagă familie de filigrane, „Tête de boeuf". Deoarece perioada de fabricaţie (1514—1516) se încadrează foarte bine în aceea de apariţie a lucrărilor tipărite, citate mai sus, există o foarte mare probabilitate ca hîrtia să fi fost manufacturată în oraşul Epinal, şi mai apoi folosită în Germania aceleiaşi perioade, la Leipzig sau Tübingen.

Coligatul se prezintă sub forma unui volum in 4-to legat în pergament ornamentat cu motive florale în vignetă. Ambele coperţi exterioare prezintă în partea superioară iniţiale majuscule imprimate care se referă, probabil, la conţinut şi /sau posesor după practica curentă în epocă. Sînt marcaţi anii 1579 şi 1587 din care primul reprezintă data legării şi al doilea probabil intrarea în posesia lui M.A.R.

În privinţa provenienţei există cel puţin două ipoteze valabile. Prima ar fi că manuscrisul ajuns în ţară ca aparţinînd unui student transilvan ce a studiat la Leipzig sau Tübingen (în acea perioadă studenţii îşi adu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ceau adesea manualele cu ei după terminarea studiilor). Contra acestei ipoteze pledează faptul că o legătură în pergament era deja un fenomen destul de rar şi costisitor şi, în al doilea rînd, eclectismul lucrărilor conţinute. A doua ipoteză — mai probabilă — este că acest coligat a fost achiziţionat la Viena de către contele Teleki Sámuel — bibliofil avizat — şi adus în ţară cu volumele pe care le-a donat, înfiinţînd biblioteca ce-i poartă numele.

Analiza conţinutului muzical

Toate cele 13 piese (12+12 a) sînt piese vocale, motete scrise pe text religios în limba latină. Textul este însă notat incomplet şi uneori indescifrabil, fie din cauză că în epocă era frecventă practica de a nota doar incipitul „versus"-ului, căci restul cuvintelor erau cunoscute de interpreţi, fie datorită faptului că autorul manuscrisului a intenţionat să realizeze o antologie, un compendiu strict muzical, iar în acest caz textul devine pur informativ. Oricare dintre aceste alternative ar fi valabilă, textul nu ne este de mare ajutor, căci confruntînd temele ce au o evidentă filiaţie din „cantus planus" gregorian nu am găsit citat în clar decît un singur profil melodic în toate cele 13 piese. (Nr. 4 — „Aeterne Deus" — comparaţia s-a făcut cu *Missale romanum, Venetiis*, 1514 p. 111).

Cheile folosite în notare sînt cele tipice: cheile de do pe linia I-a, a III-a şi a IV-a plus cheia de bas. Apar însă frecvent şi aşa numitele „chiavette": cheia de do pe linia a II-a, cheia de bariton şi chiar cheia sol pe linia a III-a. Armura utilizează frecvent şi bemol la cheie. Scriitura variază pe parcurs de la 3 la 5 voci, cu formule timbrale diferite. Interesant sub acest aspect sînt piesele 8, 9, 10 ce folosesc formula originală S, A, T, B_1 şi B_2 faţă de combinaţia tipică S, A, T_1, T_2, şi Bas. De altfel, aceste piese sînt evident înrudite între ele atît în ce priveşte materialul tematic, tehnica polifonică, cît şi ca structură formală.

Scriitura, evident vocală, tinde, în unele piese, să acceadă către turnuri şi profile, ce anunţă deja scriitura instrumentală. Sub acest raport foarte interesantă se dovedeşte piesa nr. 6 din manuscris. Expoziţia dublă comportă o temă ce intonează o pedală ritmizată deasupra unei teme secunde agitate, puternic diminuată pînă la nivel de semi-fusa. După două măsuri apare dubla imitaţie canonică la cvinta inferioară. Stretto-ul este mult folosit la intervale variabile ca înălţime şi timp. Apar intervenţii dialogate între voci prin motive scurte bine conturate. Impresia globală este depăşirea în fapt a modalului şi tendinţa către tonal. Este în mod evident o piesă instrumentală la nivelul tendinţelor novatoare ale epocii.

Poate mai interesantă este piesa nr. 9 care, după ce debutează cu o expoziţie strictă în stilul vocal renascentist părăseşte rapid acest cadru evoluînd puternic către un stil instrumental. Folosirea frecventă a strettoului, apariţia secvenţelor pe spaţii largi (în module de 5 timpi) tendinţa tonală foarte puternică, fac această piesă să depăşească limitele renascentiste. Dar mai ales apariţia unor aspecte care ţin de psihologia muzicală a scriiturii este cu totul remarcabilă. Alternarea pasajelor polifonice

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

cu cele omofone în coral creează un puternic contrast expresiv. Apariţia unui „dublum" în care pe aceeaşi temă în sopran celelalte 3 voci evoluează fugat în valori mici, creează deja un cadru formal pe care l-am putea numi un „bipartit derivat" (evident incipient).

Din punct de vedere al formei, în afara excepţiei de mai sus (nr. 9) toate celelalte piese au formă de lanţ caracteristică motetului renascentist. Ultimele 2 piese evoluează diferit pînă la jumătate, de unde continuă în mod identic. În fapt cea de-a 2-a constituie o variaţie a celei dintîi, motiv pentru care le-am numerotat 12 şi 12 a.

Concluzionînd asupra acestei sumare analize conchidem că majoritatea pieselor aparţin stilului vocal renascentist, mai puţin cele două amintite mai sus, deşi tendinţe ce ies din acest cadru apar şi în alte piese. Notaţia nu este unitară căci unele piese sînt notate într-o scriitură modernă adaptată epocii şi stilului pe cînd în altele apar ligaturi şi mai ales ceea ce Willi Apel numeşte notaţia „neagră" — adevărate arhaisme în perioada respectivă. De altfel acestea ne-au creat cele mai mari dificultăţi în transcriere şi în unele cazuri soluţiile la care ne-am oprit comportă variaţii şi/sau alternative mai ales de ordin ritmic. Probleme au apărut în egală măsură şi în interpretarea alteraţiilor cadenţiale. Oricum, o transcriere justă fiind sancţionată de punerea în partitură, ne-am ghidat mai ales după criteriul compatibilităţii verticale în cadrul limitelor specifice ale stilului.

Faptul că există diferenţe mari între piese, unele de o scriitură stîngace, chiar cu greşeli de conducere a vocilor, iar altele trădînd o deosebită siguranţă, chiar rafinament expresiv, ar pleda pentru faptul că ne găsim în faţa unei antologii muzicale sau a unui compendiu de ştiinţă componistică.

Elemente pentru o eventuală portretizare a autorului

Faptele expuse mai sus ne permit să infierăm cîteva consideraţii asupra autorului sau autorilor acestui manuscris muzical. Este de ordinul evidenţei că raţionamentele ce urmează nu constituie concluziile definitive ci doar ipoteze de lucru ce se vor confirma sau infirma în funcţie de cercetările ulterioare şi în acest sens trebuie luate.

În primul rînd este frapant faptul că acest coligat conţine lucrări de geometrie, aritmetică, astronomie, muzică. Trimiterea la vechiul „quadrivium" al universităţii medievale este foarte directă. În această lumină este posibil ca posesorul, dacă nu chiar autorul, manuscrisului muzical să fi fost student la Universitatea din Lepzig sau Tübingen ce avea în plus preocupări eclectice de astrologie, cabalistică, medicină etc. De altfel, contextul general intelectual al epocii era umanismul renascentist ce va favoriza orientarea către multiple domenii şi eclectismul gustului şi preocupărilor intelectuale. În orice caz acesta trebuie să fi fost cel puţin un diletant foarte luminat, dacă nu un adevărat profesionist muzical. Acest lucru ar pleda împotriva unei persoane din Transilvania care n-ar fi în-

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ABREVIERI • ABREVIATIONS • ABKÜRZUNGEN • ABREVIATIONS СОКРАЩЕНИЯ

ACMIT — *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice*. Seria pentru Transilvania, Cluj, I, 1926 — IV, 1939

ActaArchBp — *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, I, 1951 şi urm.

ActaMN — *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, I, 1964 şi urm.

AEM — *Archäologisch — Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, Wien, I, 1877 şi urm.

AII, AIIA, AIIC — *Anuarul Institutului de istorie (şi arheologie) (din Cluj)*, I, 1958 şi urm.

AIIN — *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, I, 1921 — XI, 1947.

AISC — *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Sibiu, I, 1933 — V, 1949.

ApponyiHungarica — Apponyi Sándor /szerk./, *Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok, I, Budapest*, /1900/ — IV, München, 1927.

Apulum — *Apulum. Buletinul Muzeului din Alba Iulia*, I, 1942 şi urm.

ArchÉrt — *Archaeologiai Értesitő*, Budapest, I, 1869 şi urm.

ArhSt, ArhStat — *Arhivele Statului*

ARMSI — *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, Bucureşti, I, 1923 şi urm.

AS — *Arhiva Someşană*, Năsăud, 1924 — VIII, 1940

AVSL — *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, I, 1845 şi urm.

Banatica — *Banatica*, Reşiţa, I, 1971 şi urm.

BRV — Ion Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, Bucureşti, 1912 — 1936.

Carpica — *Carpica*, Bacău, I, 1968 şi urm.

CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, I, 1862 şi urm.

CNA — H. Jungwirth, *Corpus Nummorum Austriae*.

Crisia — *Crisia*, Oradea, I, 1971 şi urm.

Dacia — *Dacia*, nouvelle série. *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, Bucureşti, I, 1957 şi urm.

Dacica — Constantin Daicoviciu, *Dacica. Studii şi articole privind istoria veche a pămîntului românesc, Cluj* /1969/.

DIR — *Documente privind istoria României*. Seria C, Transilvania.

Dislokation — W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ErdRep	— Roska Márton, *Erdély Régészeti Repertóriuma. I. Öskor* (Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum. Tom. I. Praehistorica), Cluj, 1942.
ETA	— *Erdélyi Történelmi Adatok* (Izvoare istorice transilvănene), Cluj, I, 1855 şi urm.
FI	— *File de istorie*, Bistriţa, I, 1971 şi urm.
FolArch	— *Folia Archaeologica*, Budapest, I, 1939 şi urm.
H—C	— *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski*, I, 1871 — — V, 1916.
IDR	— *Inscripţiile Daciei romane*, Bucureşti, I, 1975 şi urm.
IstRom	— *Istoria României*, Bucureşti, I, 1960.
KF	— Fodor István, *Krónikás Füzetek*, Tg.-Mureş, 1937
Klio	— *Klio. Beiträge zur alten Geschichte*. Leipzig, I, 1901 şi urm.
KraftRekrutierung	— Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Bern, 1951.
Marisia	— *Marisia, Studii şi materiale*. Arheologie — istorie — — etnografie, Tg.-Mureş, V, 1975 şi urm.
Materiale	— *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti I, 1953 şi urm.
OmD	— *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1964
RE	— Pauly — Wissowa — Kraft Red., *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart*, I, 1893 şi urm.
RevArh	— *Revista Arhivelor*, Bucureşti, I, 1924 şi urm.
RevMuzMon	— *Revista muzeelor şi monumentelor*, seria muzee, Bucureşti, I, 1964 şi urm.
RMK	— Szabó Károly, *Régi Magyar Könyvek*, Budapest, I, 1879 şi urm.
RMNy	— *Régi Magyarországi Nyomtatványok*, I, Budapest, 1971, II, 1983.
Rühle	— S. Rühle, *Die schwedische Prägungen der Stadt Elbing*, in *Elbinger Jahrbuch*, Elbing, 9, 1939
Sargetia	— *Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis*, Deva, I, 1973 şi urm.
SCIV(A)	— *Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)*, Bucureşti, I, 1950 şi urm.
SCŞ	— *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Cluj, I, 1950 — VIII, 1957
SM. StMat	— *Studii şi materiale*, Tîrgu-Mureş, I, 1956 — III—IV, 1972 (de la nr. V apare sub numele de *Marisia*).
StComCaransebeş	— *Studii şi comunicări*, Caransebeş, I, 1975 şi urm.
StComSibiu	— *Studii şi comunicări*, Muzeul Brukenthal, Sibiu, I, 1966 şi urm.
SzilágyiTéglb	— I. Szilágyi, *Die Besätzungen der Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, Budapest.
SzOL	— *Székely Oklevéltár*, Cluj
TransAnt	— C. Daicoviciu, *La Transilvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945.
Ziridava	— *Ziridava. Studii şi cercetări*, Arad, I, 1967 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

tîrziat să fie remarcată în acest teritoriu şi pentru achiziţia la Viena şi ajungerea în Transilvania prin intermediul donaţiei contelui Teleki.

Pe de altă parte, ţinînd cont de cele două grafii prezente, putem conchide aproape de certitudine că prima (cea pătrată) aparţine unui copist profesionist care a copiat piese de diverşi autori, aceasta explicînd caracterul lor foarte diferit. Posesorul celei de-a doua grafii (cea triunghiulară), s-ar putea să fie şi autorul pieselor pe care le-a notat. Ultima piesă vine, de altfel, în sprijinul acestei ipoteze, căci un copist ar fi reprodus o piesă definitivă, încheiată şi nu două variante, cu prescurtări, ale aceleiaşi piese. Nu în ultimul rînd trebuie remarcat că piesele celei de-a doua grafii au un caracter mai unitar raportabil mai curînd la o singură persoană.

În privinţa datării manuscrisului, putem avansa ipoteza ce cuprinde ca date limită perioada 1514—1579. Prima reprezintă limita anterioară a fabricării hîrtiei, cea de-a doua este data legării celor 7 lucrări în coligat. Este posibil, chiar, ca data concretă a realizării manuscrisului să se situeze la nivelul anilor 1520—1540. În orice caz rămîn suficiente aspecte de clarificat pe care vom încerca să le abordăm într-o cercetare ulterioară.

BIBLIOGRAFIE

[1] APEL, WILLI, *Die Notation der polyphonen Musik*, Leipzig, 1981.
[2] COUSSEMARKER, EDMOND, *Scriptorum de musica medio aevi novam seriem a Gerbertina alteram*, Paris, 1864 — 1867.
[3] JAKO ZSIGMOND, *Philobiblon transilvan*, Bucureşti, 1977.
[4] *Histoire de la Musique*, Tome I. (Encyclopédie de la Pléiade), Paris, 1961.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

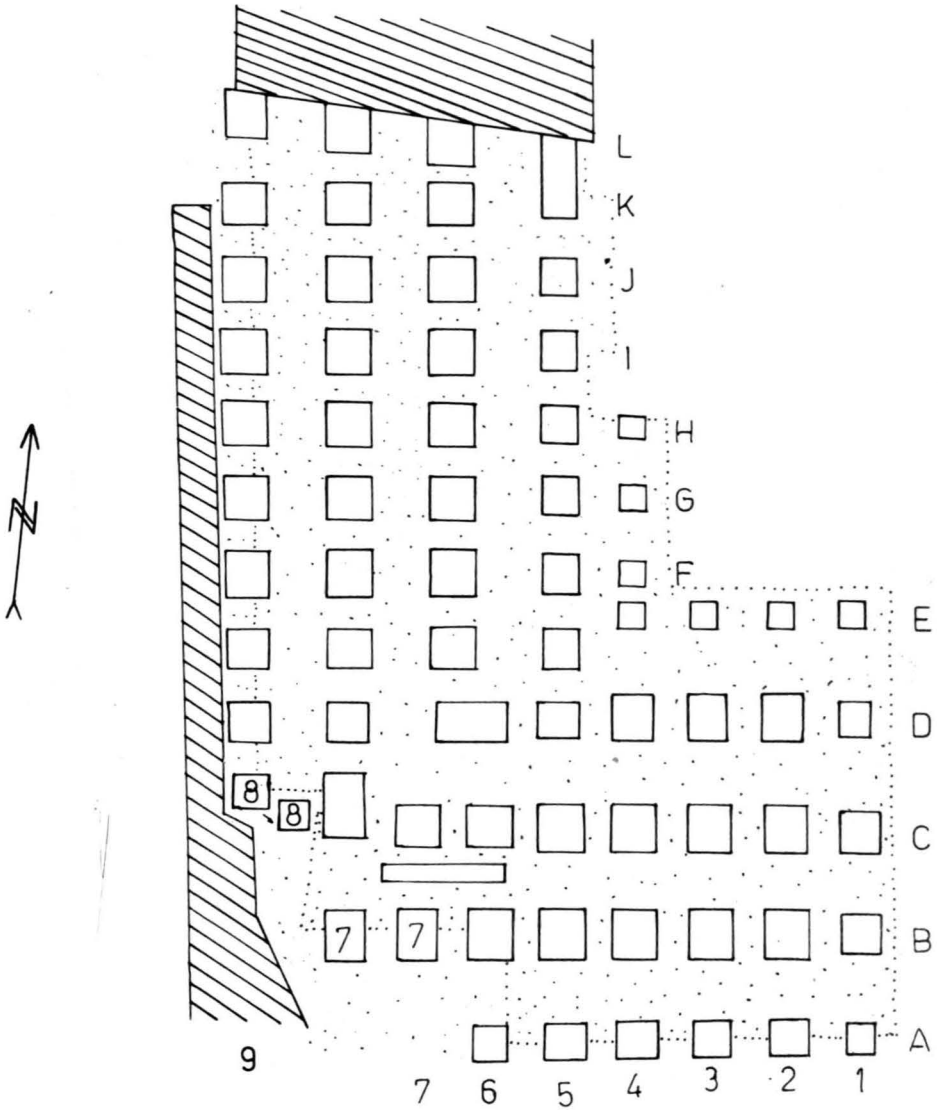

Pl. I

Cluj-Napoca, *Piața Ștefan cel Mare*. Planul gropilor de stîlpi ce străpung straturile neolitice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

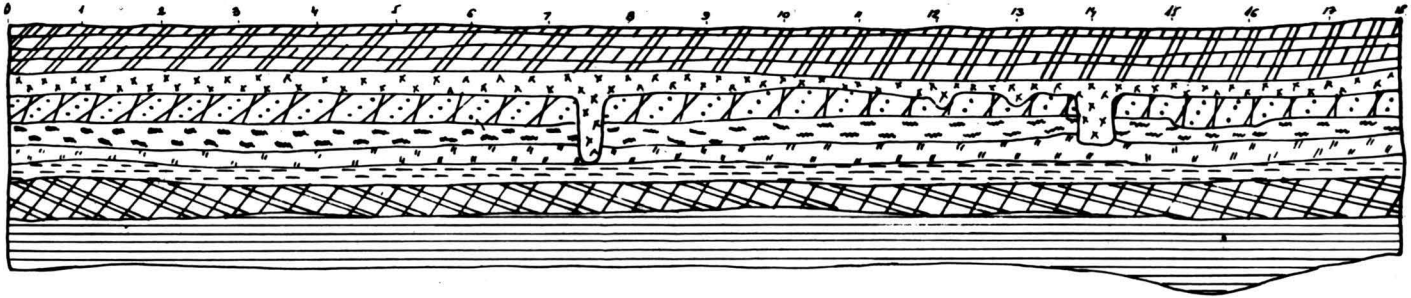

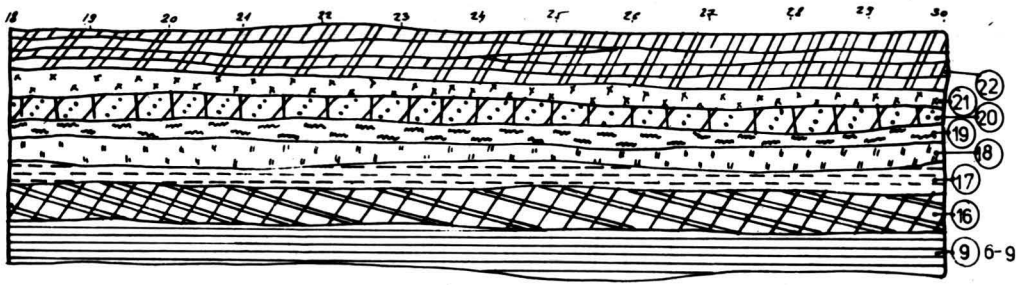

Pl. II

Profilul de SV al canalului.
Legenda: 9 — humus antic; 16 — steril aluvionar, înainte de evul mediu; 17 — humus vechi; 18 — pămînt gălbui, cu urme medievale timpurii; 19 — humus medieval (sec. XV-XVII); 20 — humus modern; 21 — gropi pentru conducte; 22 — nivelări pentru şosea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

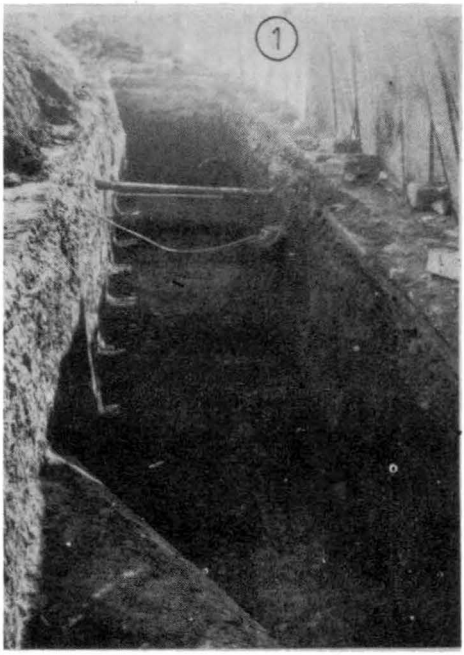

Pl. III 1. Conducta de apă; 2. Detaliu în zona conductei de apă; 3. Gropile D_1 — E_1; 4. Zona gropilor E_1 — E_4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

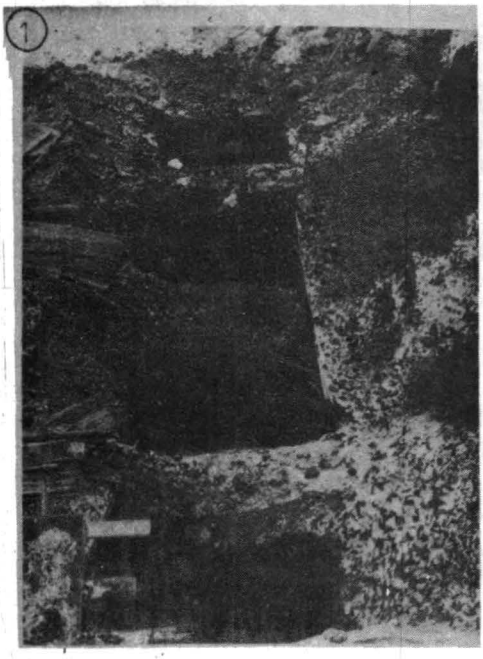

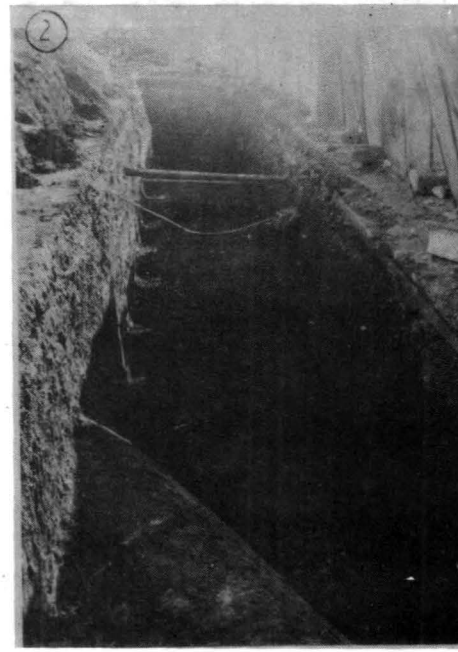

Pl. IV Gropile A_4 — A_1 şi canalul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

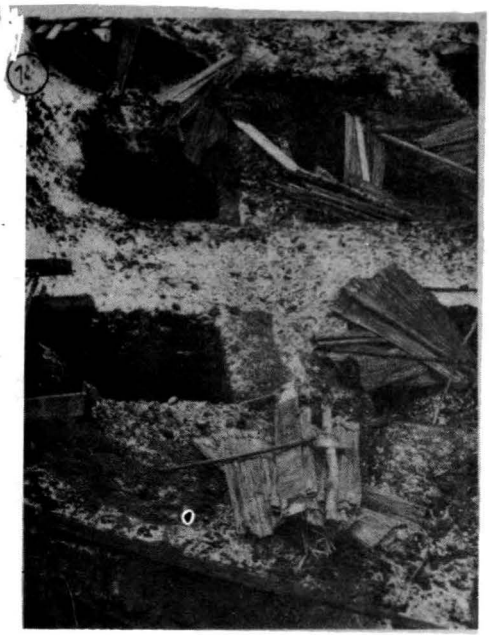

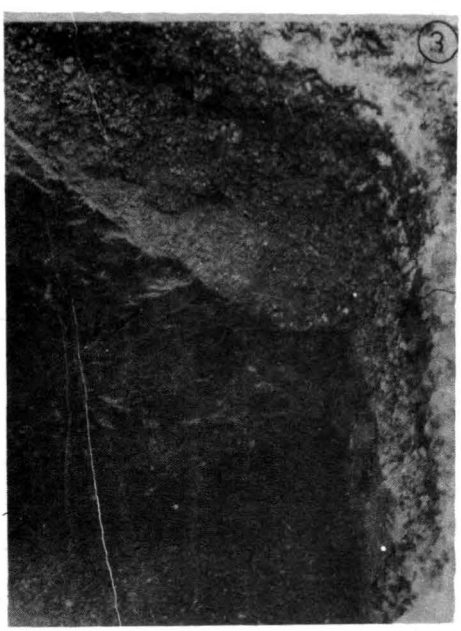

Pl. V 1. Gropile D_1 — D_2, C_1 — C_2; 2 Groapa B_2; 3. Groapa B_1; 4. Groapa A_4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

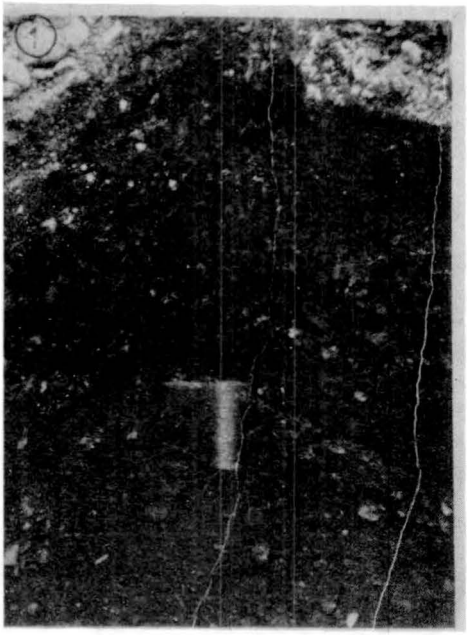

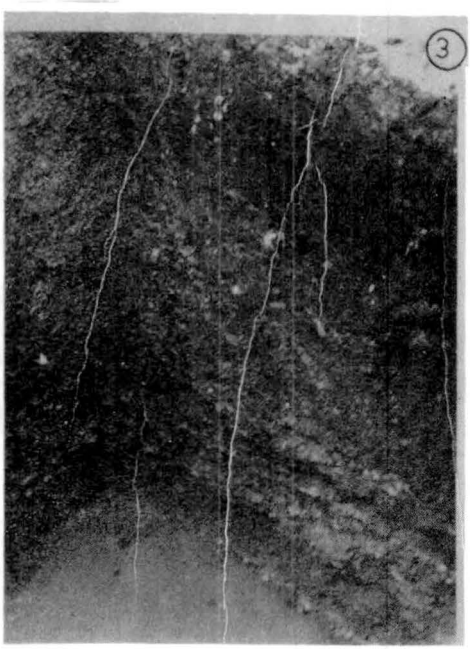

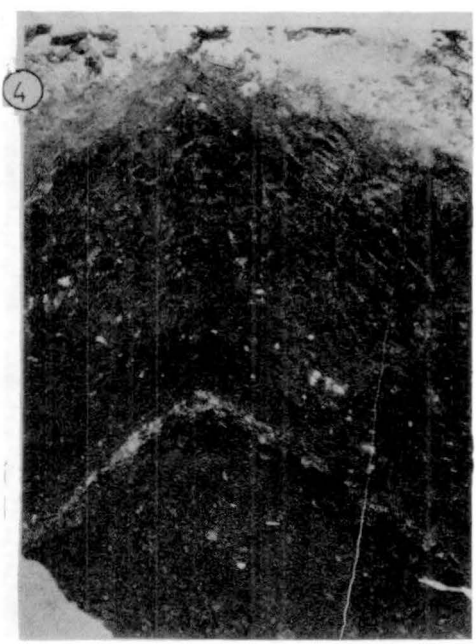

Pl. VI 1. Groapa C_3 est; 2. Groapa D_3; 3. Groapa C_3; 4. Groapa B_1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

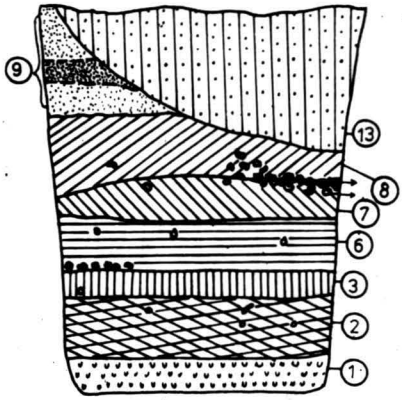

A-1

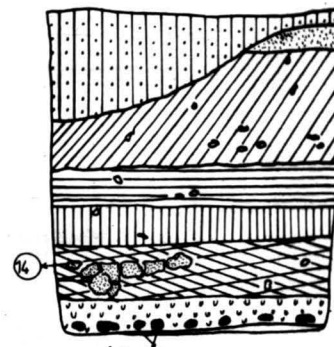

A-2

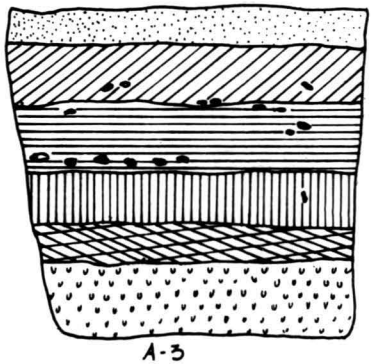

A-3

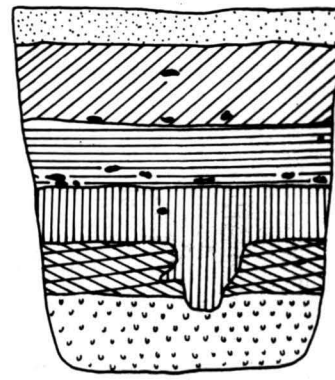

A-4

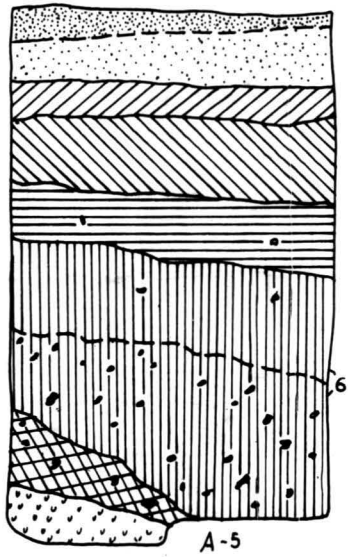

A-5

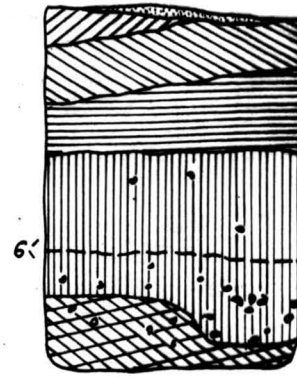

A-6

Pl. VII

Profilele unor gropi de stîlpi

Legenda: 1 — strat galben nisipos; 2 — strat galben-brun lutos, nivel I a; 3 — strat brun-negru lutos, nivel I b; 4-5 lipsesc; 6 — strat negru granulos, nivel II a; 7 — strat negru lutos, nivel II b; 8 — strat negru granulos, nivel II b; 9 — nivel roman, lutos negru humificat, galben lutos de viituri; 10-12 lipsesc; 13 — groapă recentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

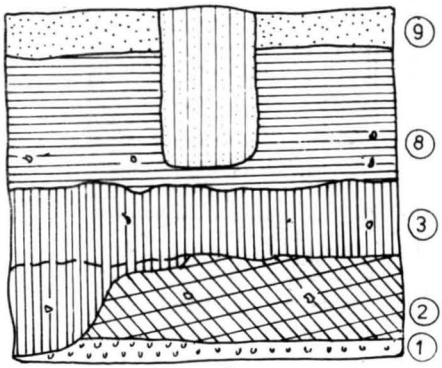

B-3 sud

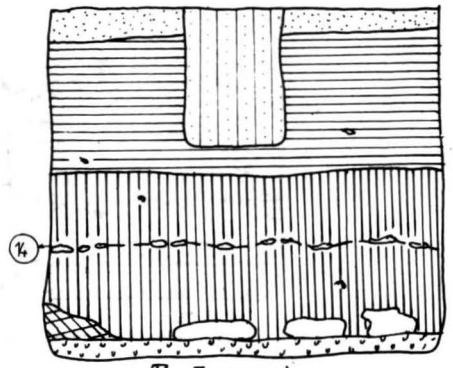

B-3 nord

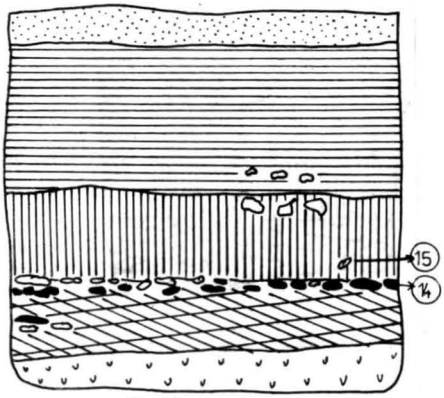

C-3 vest

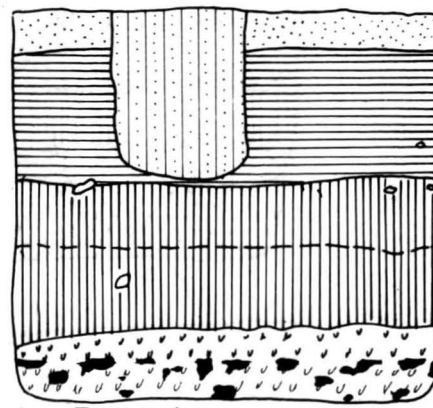

B-3 est

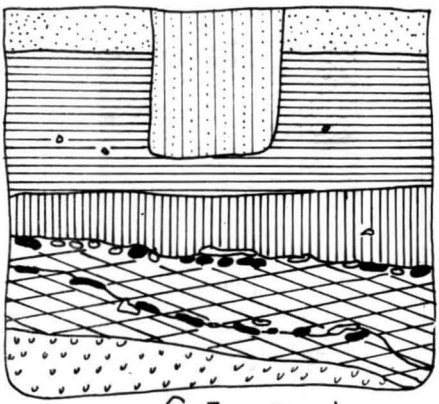

C-3 nord

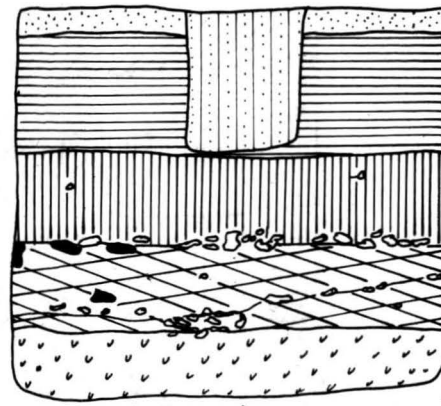

C-3 sud

Pl VIII Profilele unor gropi de stîlpi.
Legenda: 1 — strat galben nisipos; 2 — strat gălbui-brun lutos, nivel I a; 3 — strat brun-negru lutos, nivel I b; 4-7 lipsesc; 8 — strat negru granulos, nivel II b; 9 — strat cenușiu lutos, cu urme romane; 10-13 lipsesc; 14 — chirpici; 15 — pietre de rîu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

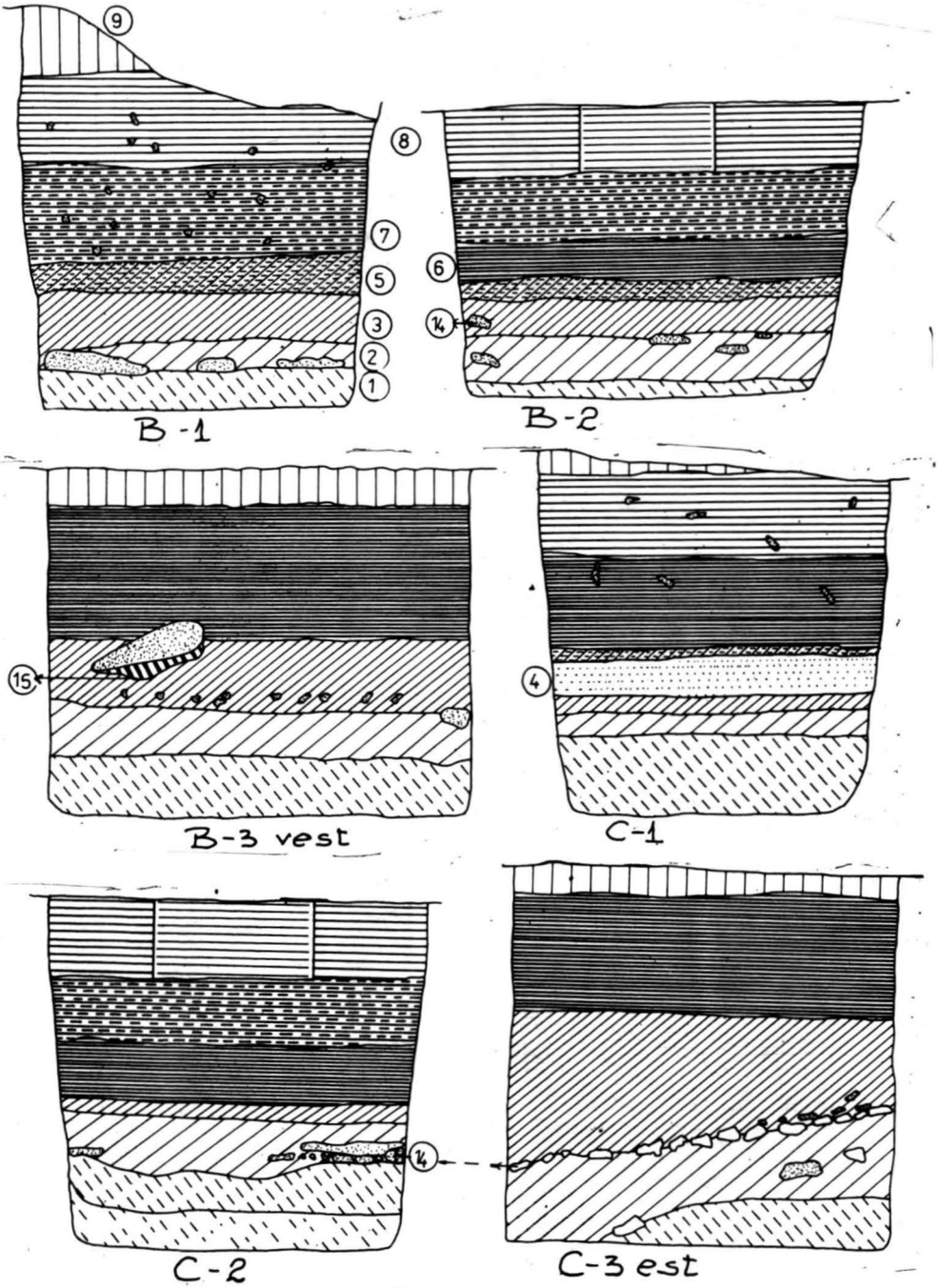

Pl. IX Profilele unor gropi de stîlpi.

Legenda: 1 — strat galben nisipos; 2 — strat gălbui-brun lutos, nivel I a; 3. — strat brun-gălbui lutos, nivel I b; 4 — strat negru-gălbui, nivel I c; 5 — strat gălbui-lutos, nivel II a; 6 — strat negru granulos, nivel II a; 7 — strat negru lutos, nivel II b; 8 — strat negru granulos, nivel II b; 9 — nivel roman, lutos la bază, negru humificat la mijloc 10 —13; lipsesc; 14 — chirpici; 15 — pietre de rîu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

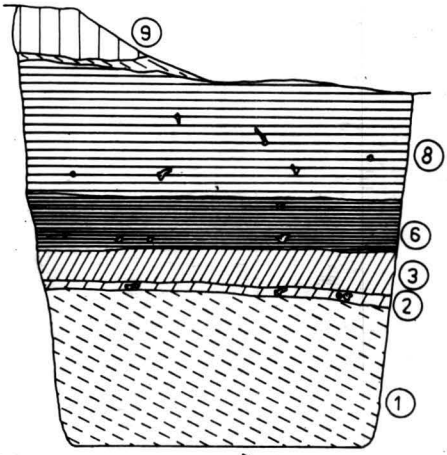

D-1

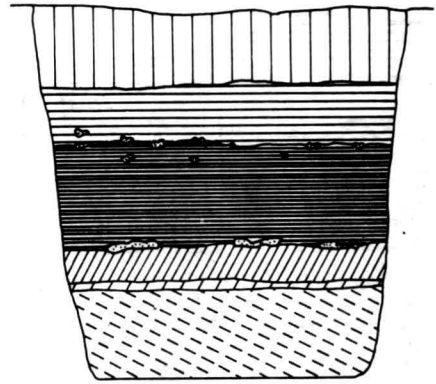

D-2

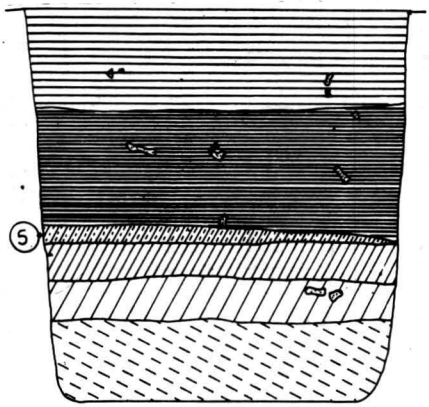

D-3

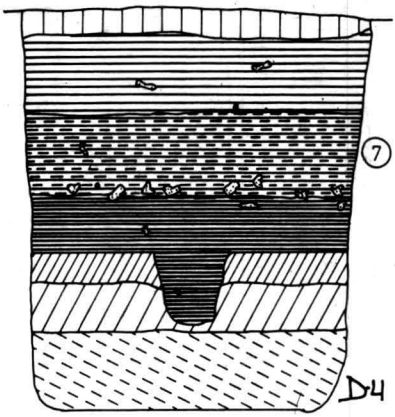

D4

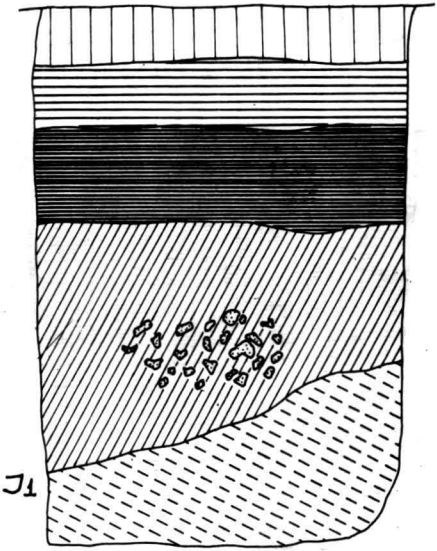

J1

Pl. X

Profilul unor gropi.

Legenda: 1 — strat galben nisipos; 2 — strat gălbui-brun lutos, nivel Ia; 3 — strat brun-gălbui lutos, nivel I b; 4 lipsă; 5 — strat gălbui lutos, nivel II a; 6 — strat negru granulos, nivel II a; 7 — strat negru lutos, nivel II b; 8 — strat negru granulos, nivel II b; 9 — nivel roman, cenușiu lutos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

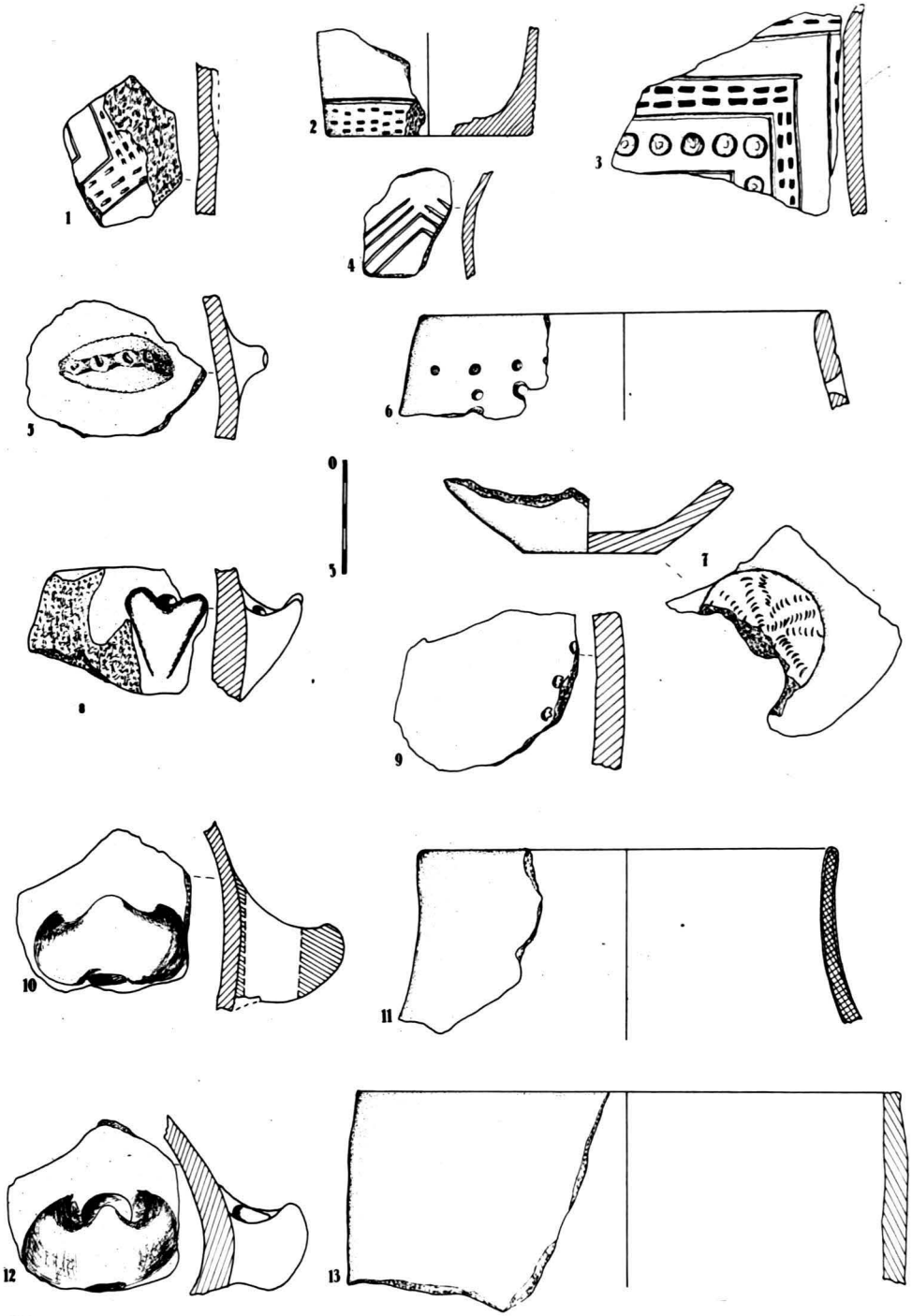

Pl. XI Fragmente ceramice din nivelele I-II a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

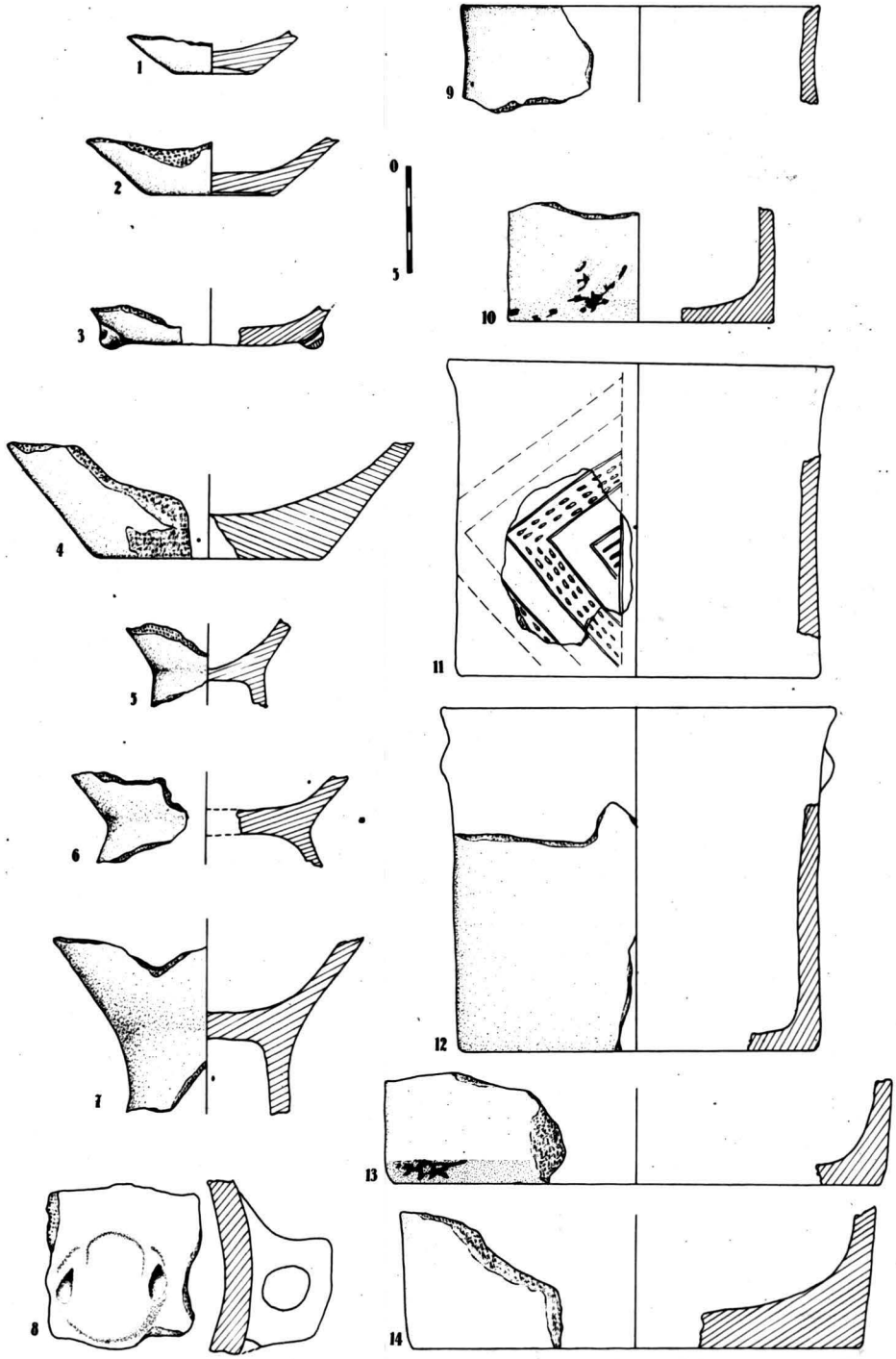

Pl. XII Fragmente ceramice din nivelele I-II a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

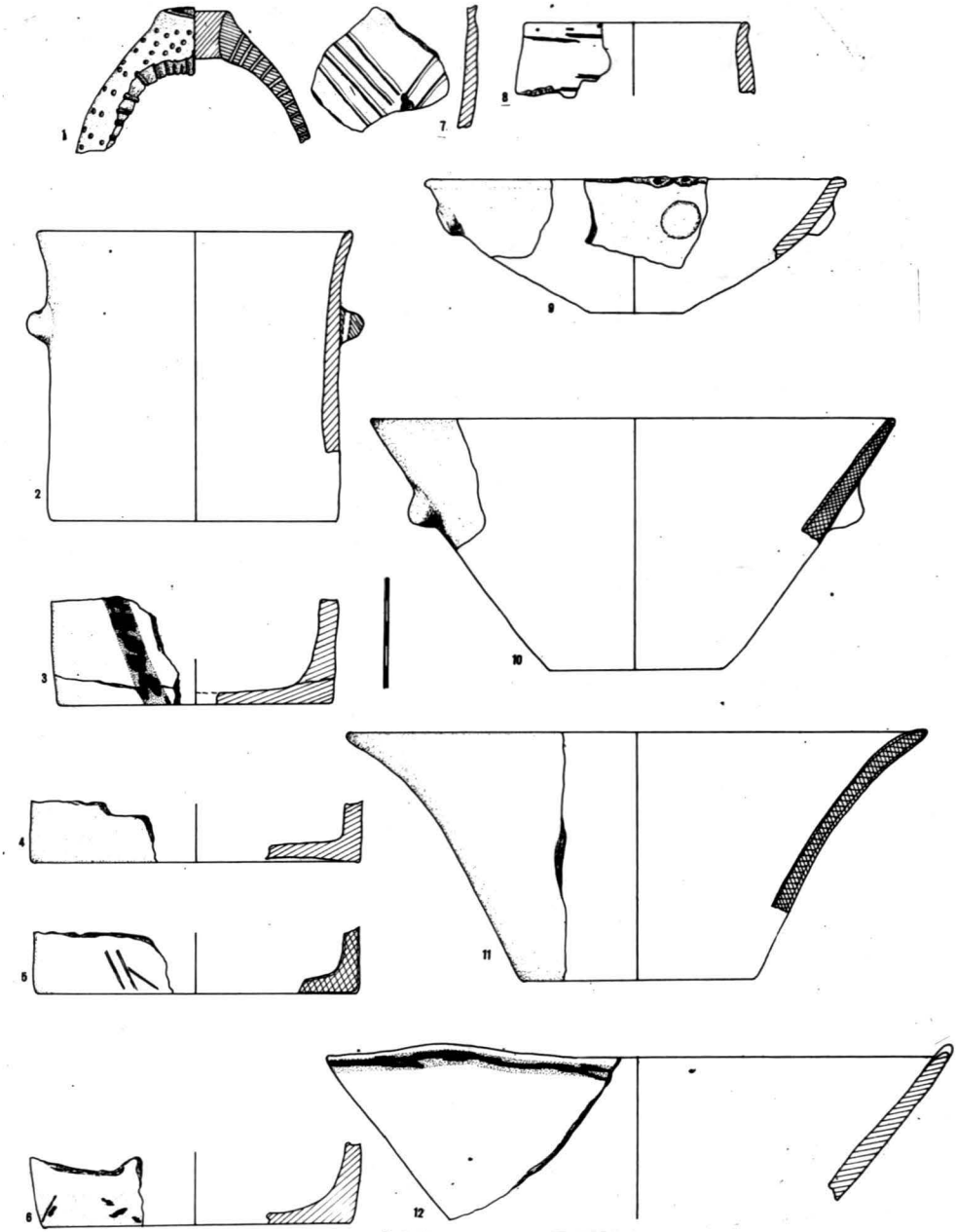

Pl. XIII Fragmente ceramice din nivele I c — II a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

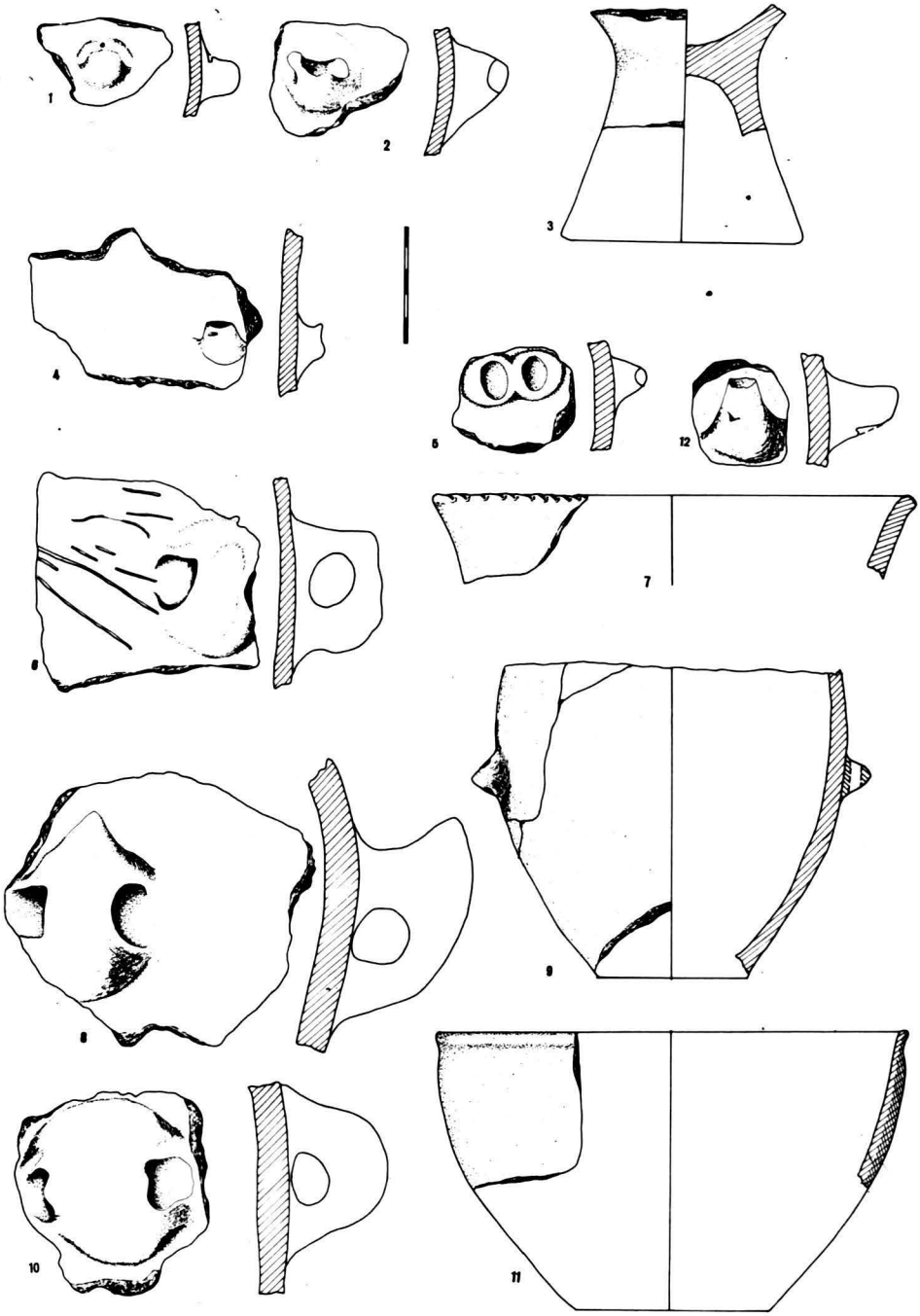

Pl. XIV Fragmente ceramice din nivelele I — II a (3-4, 6-9, 11) și nivel II b (1-2, 5, 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

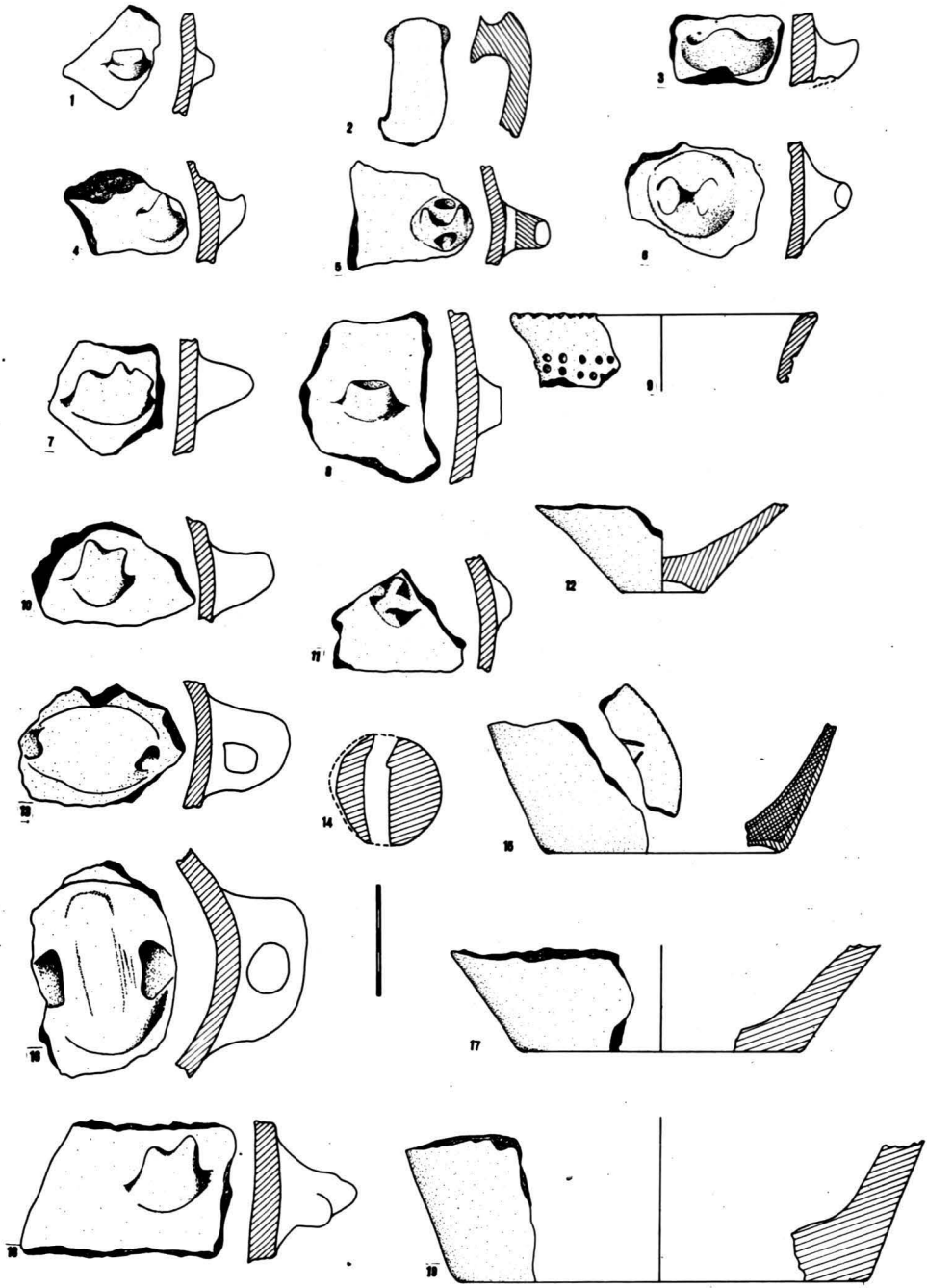

Pl. XV Fragmente ceramice din nivelele I c — II a (7-15, 17, 18) şi din nivelele II a — II b (1-6, 14, 16).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

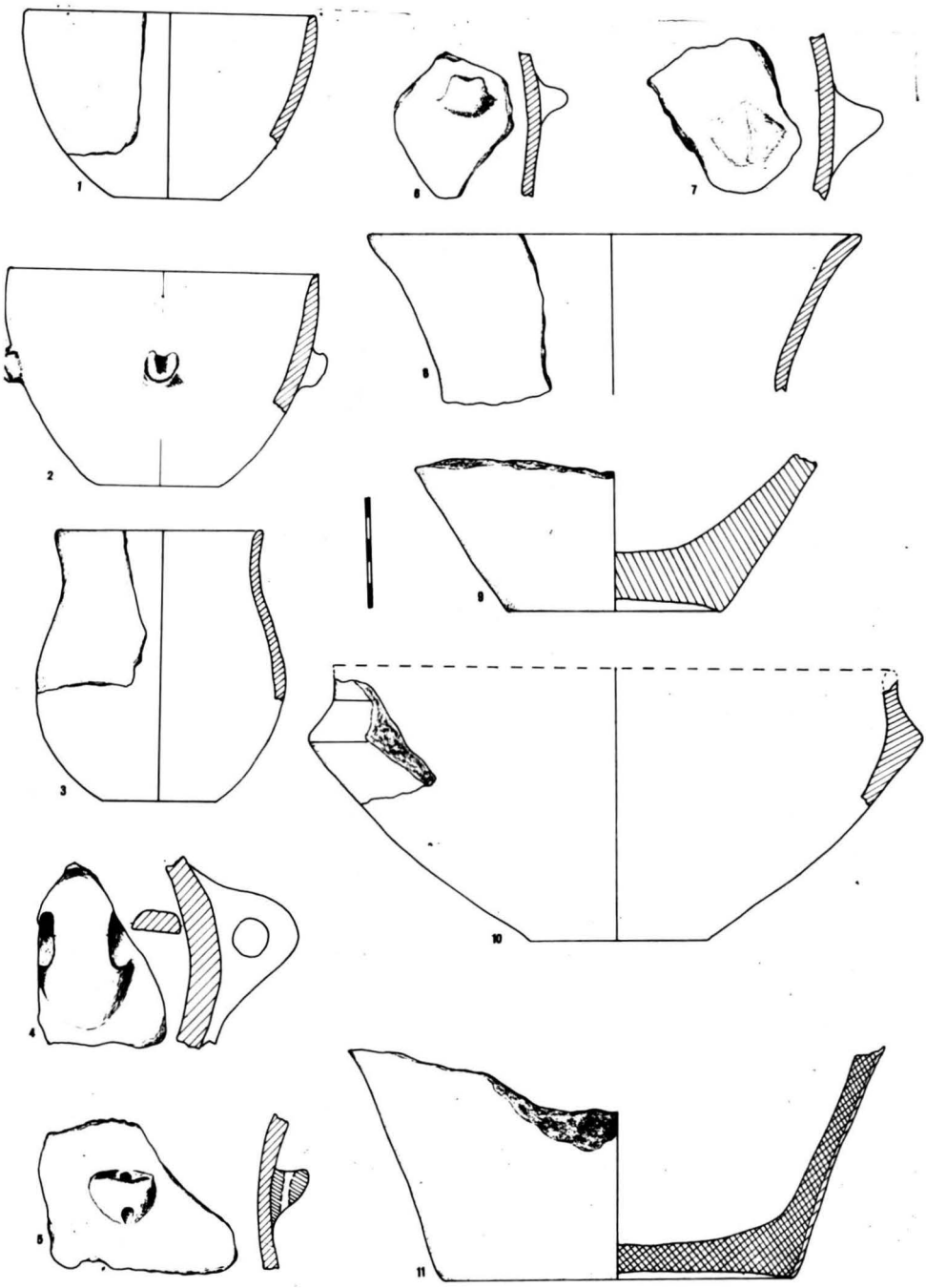

Pl. XVI · Fragmente ceramice din nivelele II a (1) și II b (2-4, 6-7, 9-11).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

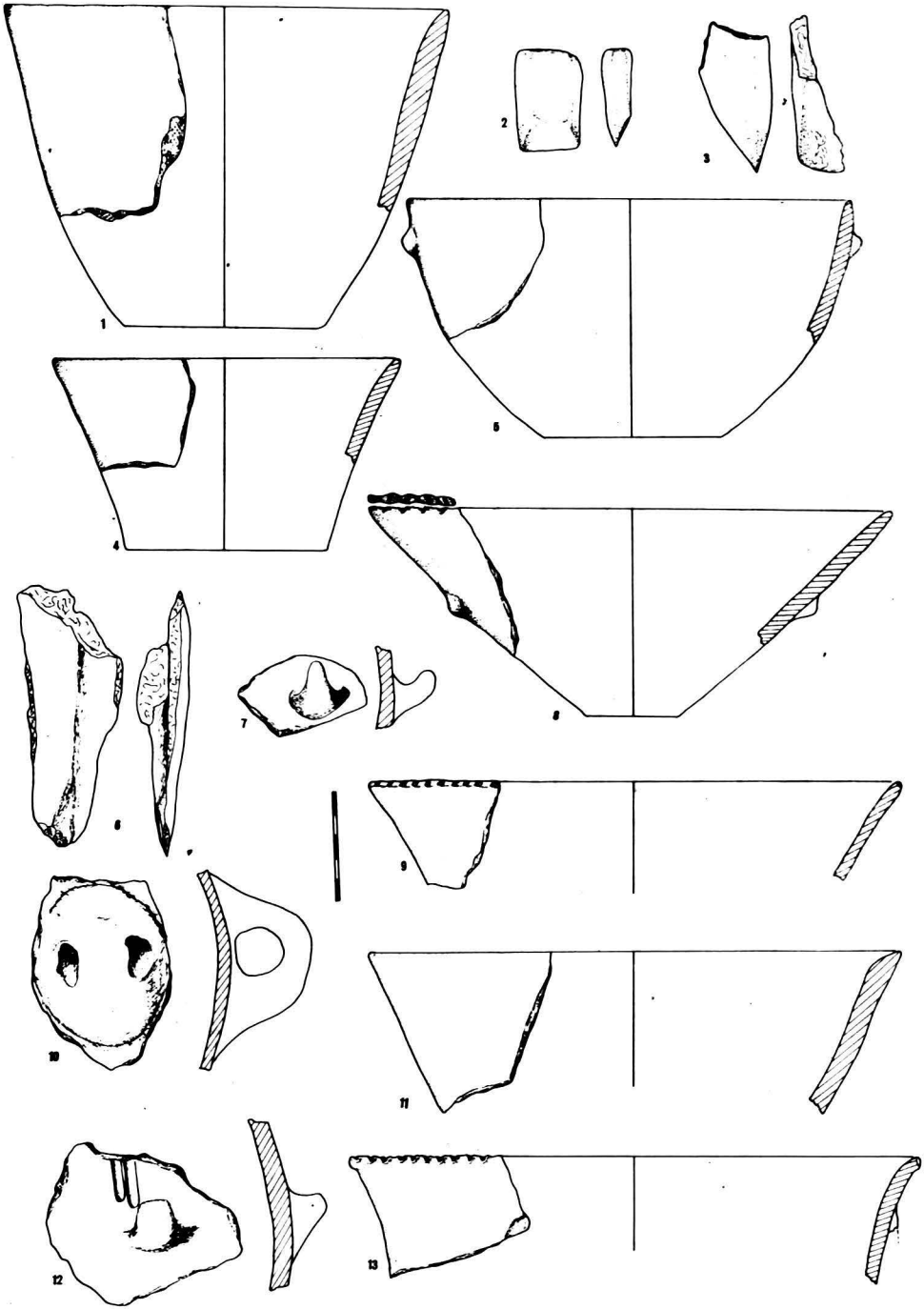

Pl. XVII Fragmente ceramice din nivelele II a (1, 4-5) şi II b (7-12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

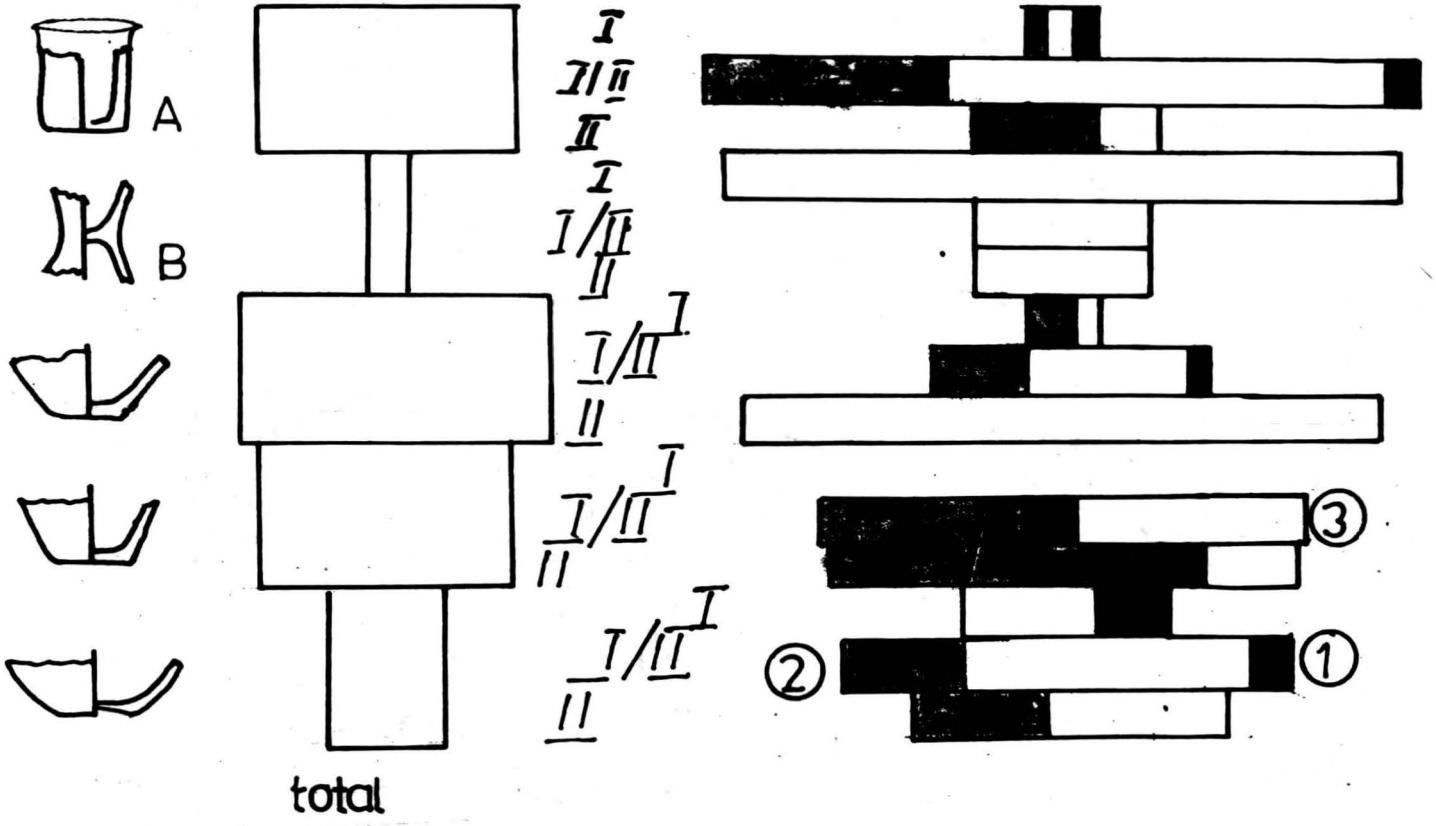

Pl. XVIII/a Evoluţia formelor de vase pe categorii de ceramică (1 — grosieră; 2 — semifină; 3 — fină).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

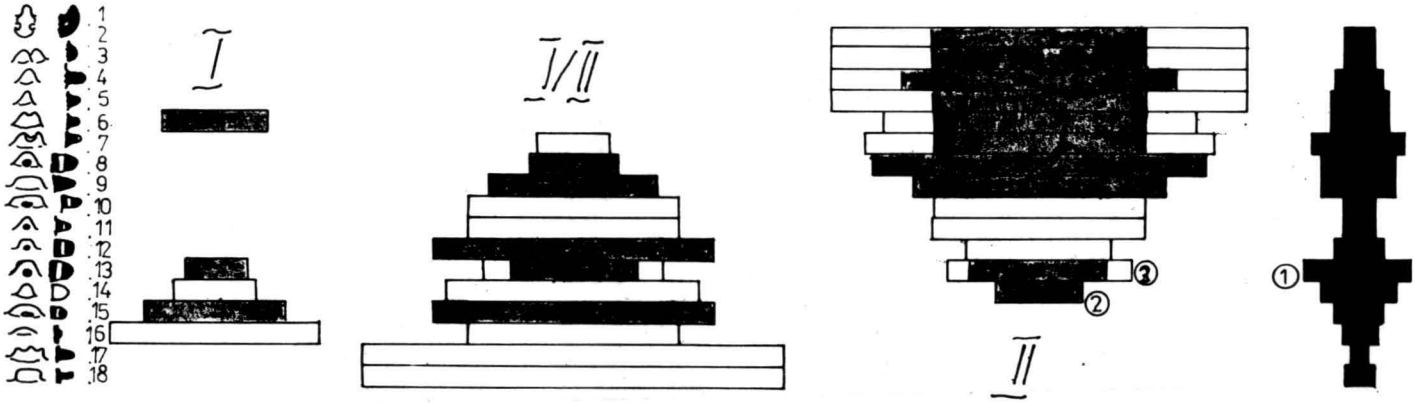

Pl. XVIII/b Evoluţia proeminenţelor pe categorii de ceramică (1 — grosieră; 2 — semifină; 3 — fină).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

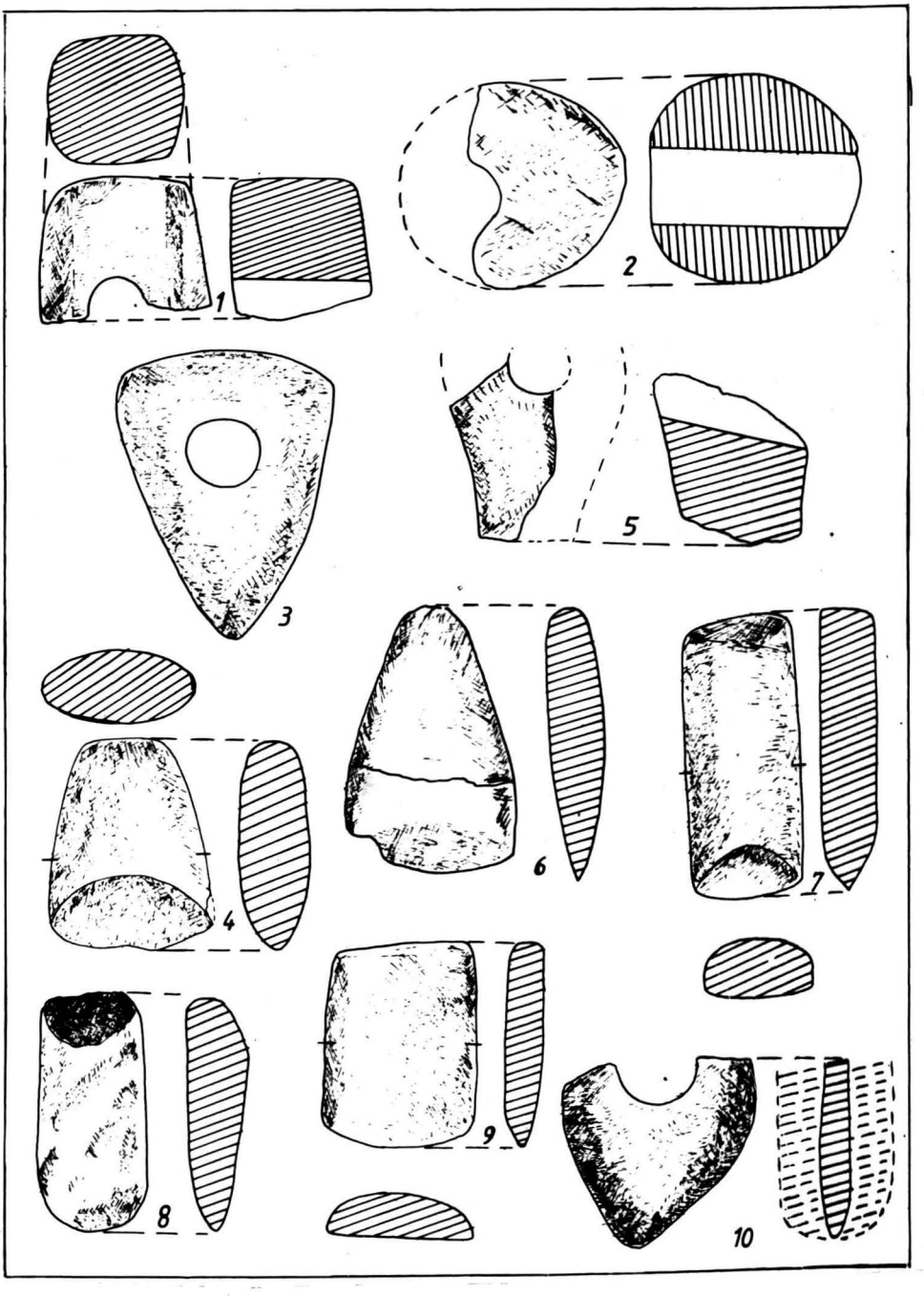

Pl. XIX. — 1—2 Archiud; 3 Chintelnic; 4—5 Chiochiș; 6 Dipșa; 7—10 Fîntînele. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

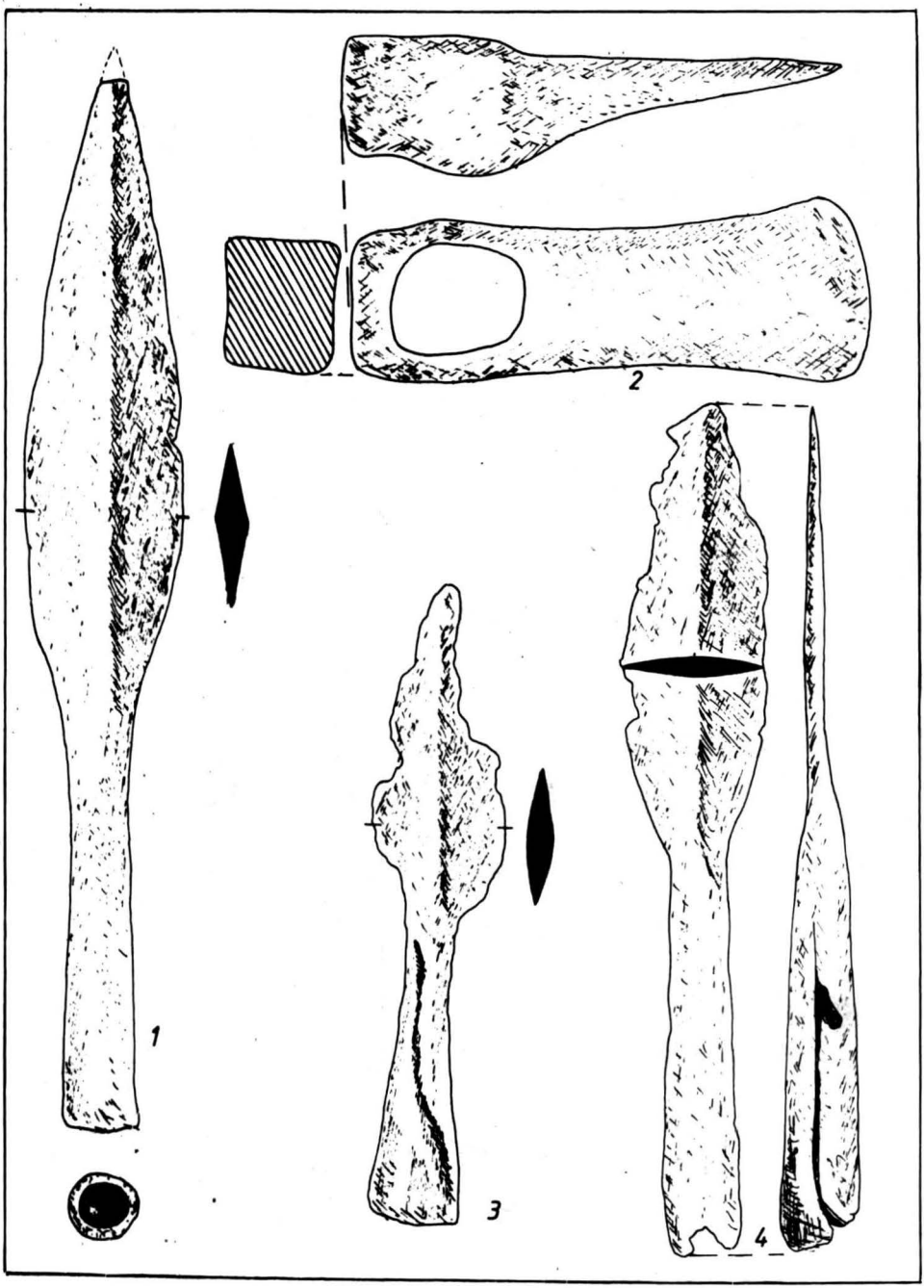

Pl. XX. — 1—2 Ciceu-Corabia; 3 Cuşma; 4 Feldru; Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

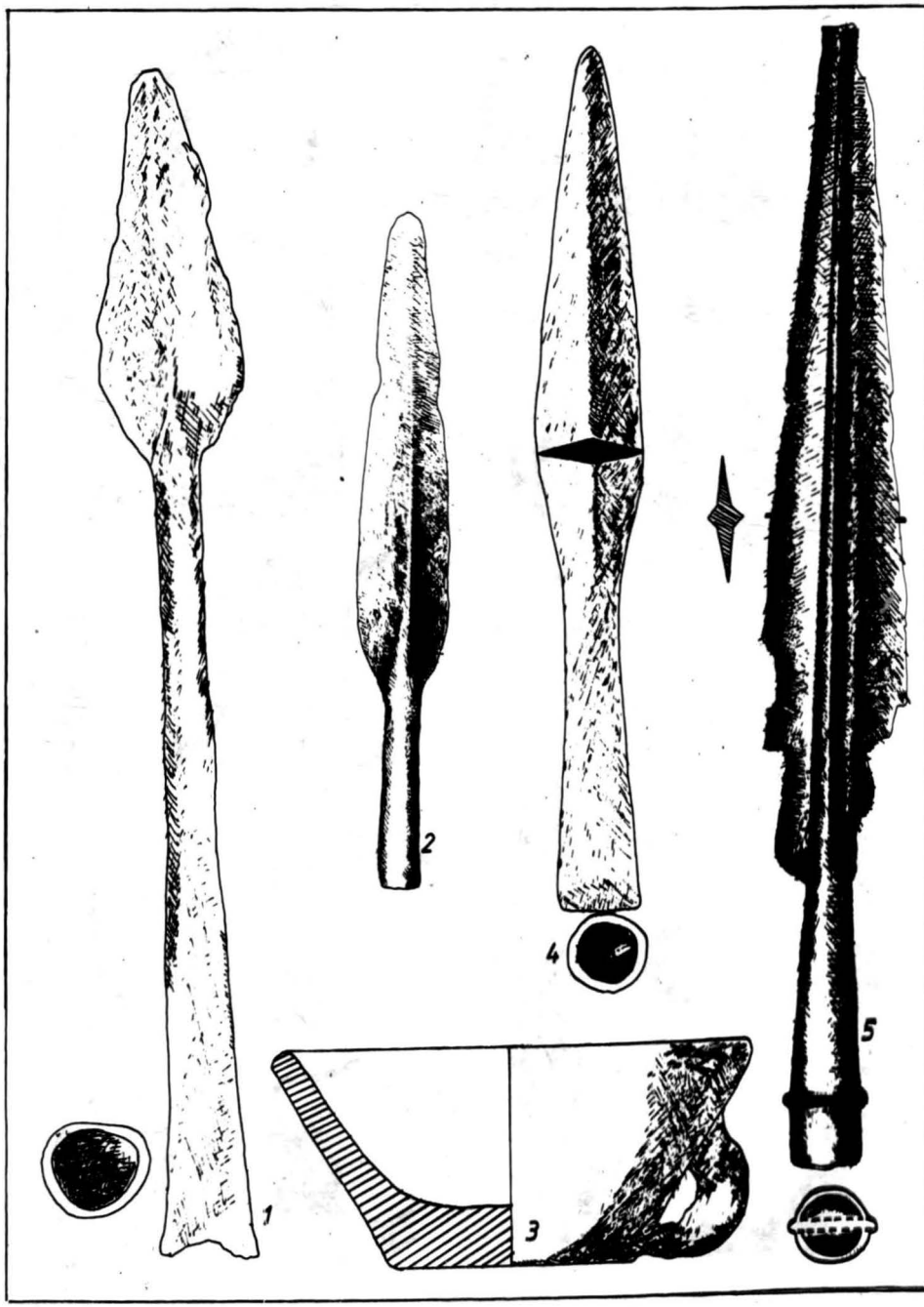

Pl. XXI — 1 Dobricel; 2 Fîntînele; 3 Feleac; 4 Șieuț; 5 Ville Tecii. Mărimea: 1, 3—5 = 1/2; 2 = 1/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

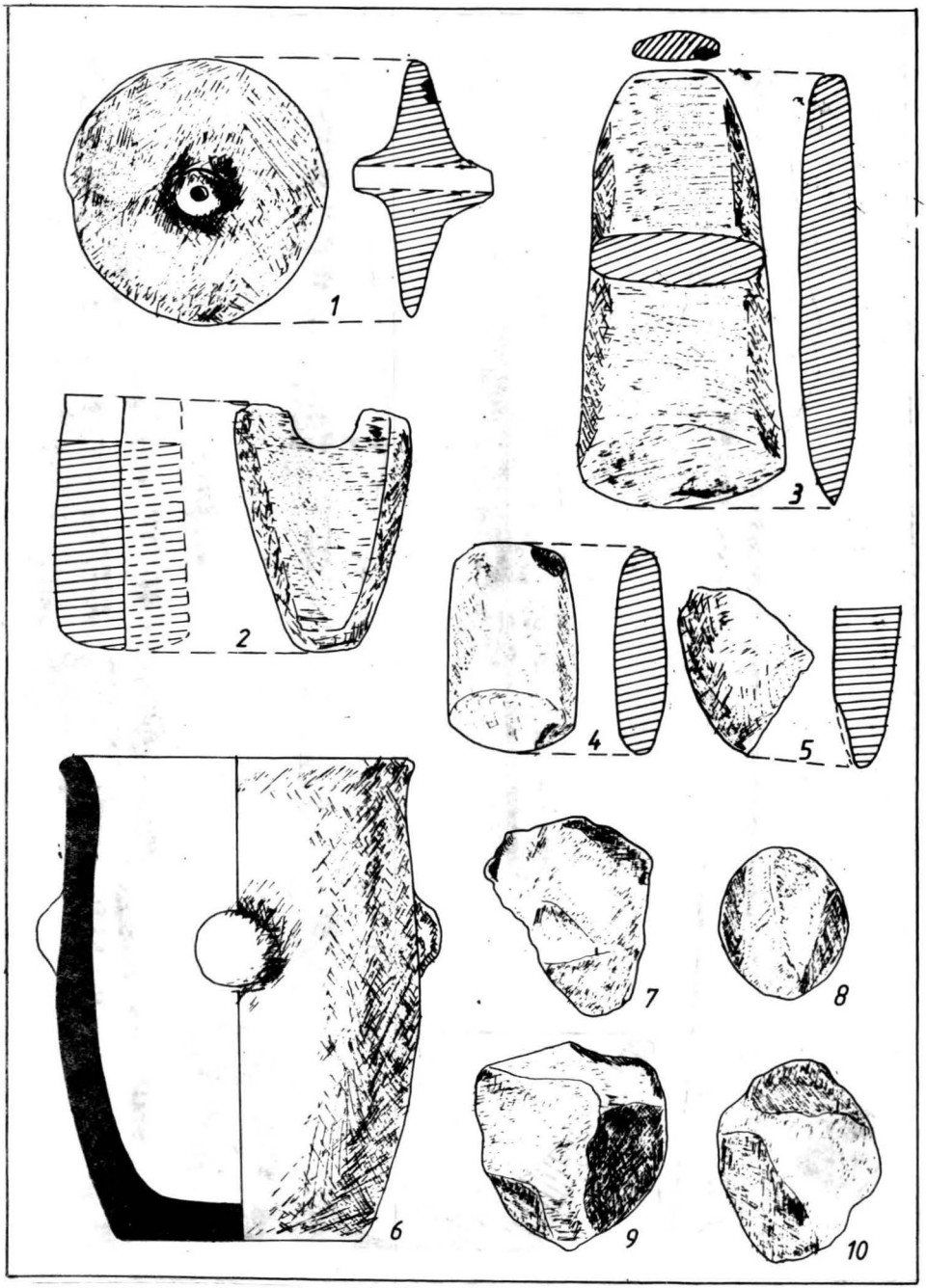

Pl. XXII. — 1—3 Ilișua; 4 Sărățel; 5 Scoabe; 6 Sîngeorzu-Nou; 7—10 Șieu-Măgheruș. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

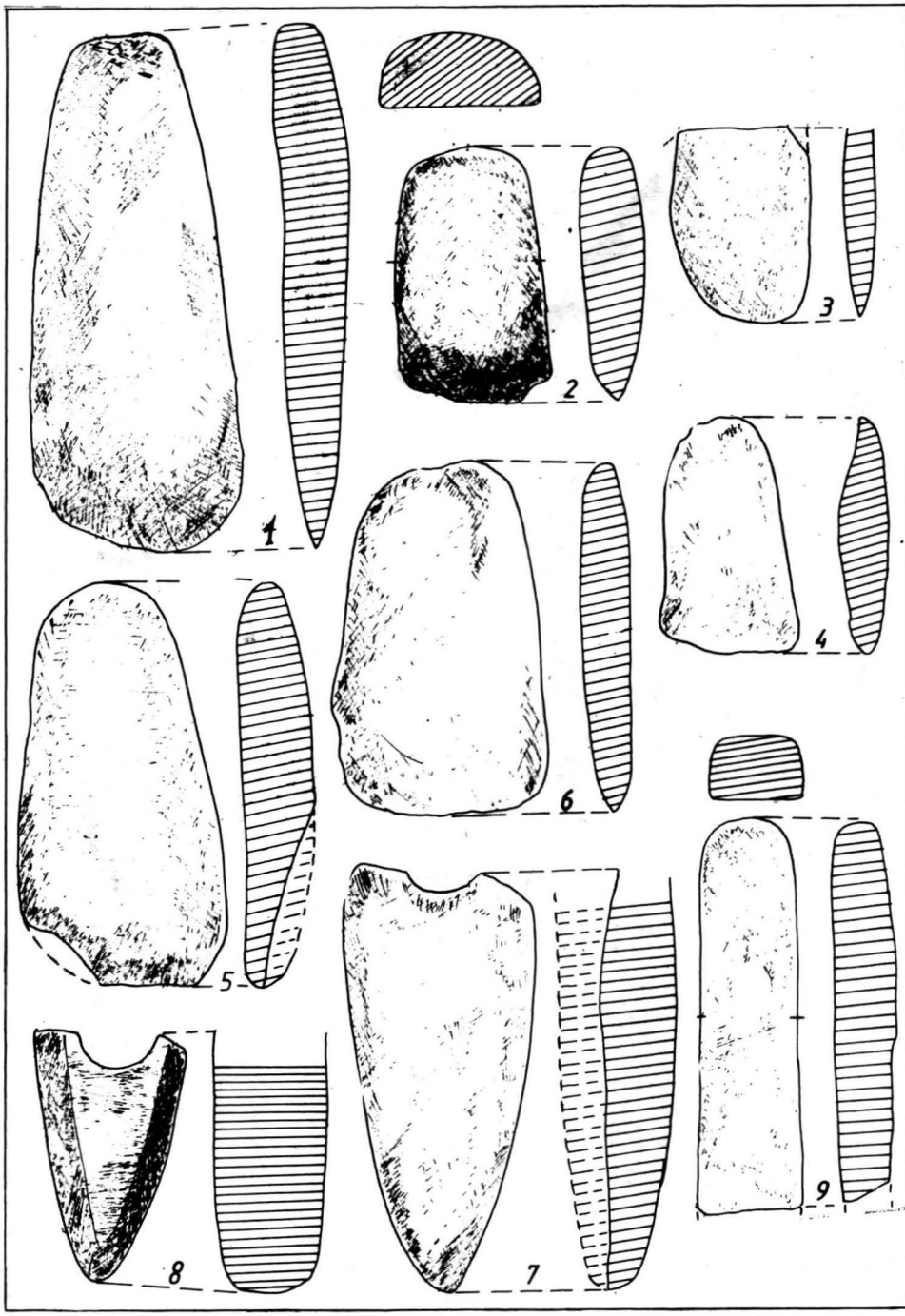

Pl. XXIII. — 1—9 Șieu-Măgheruș. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

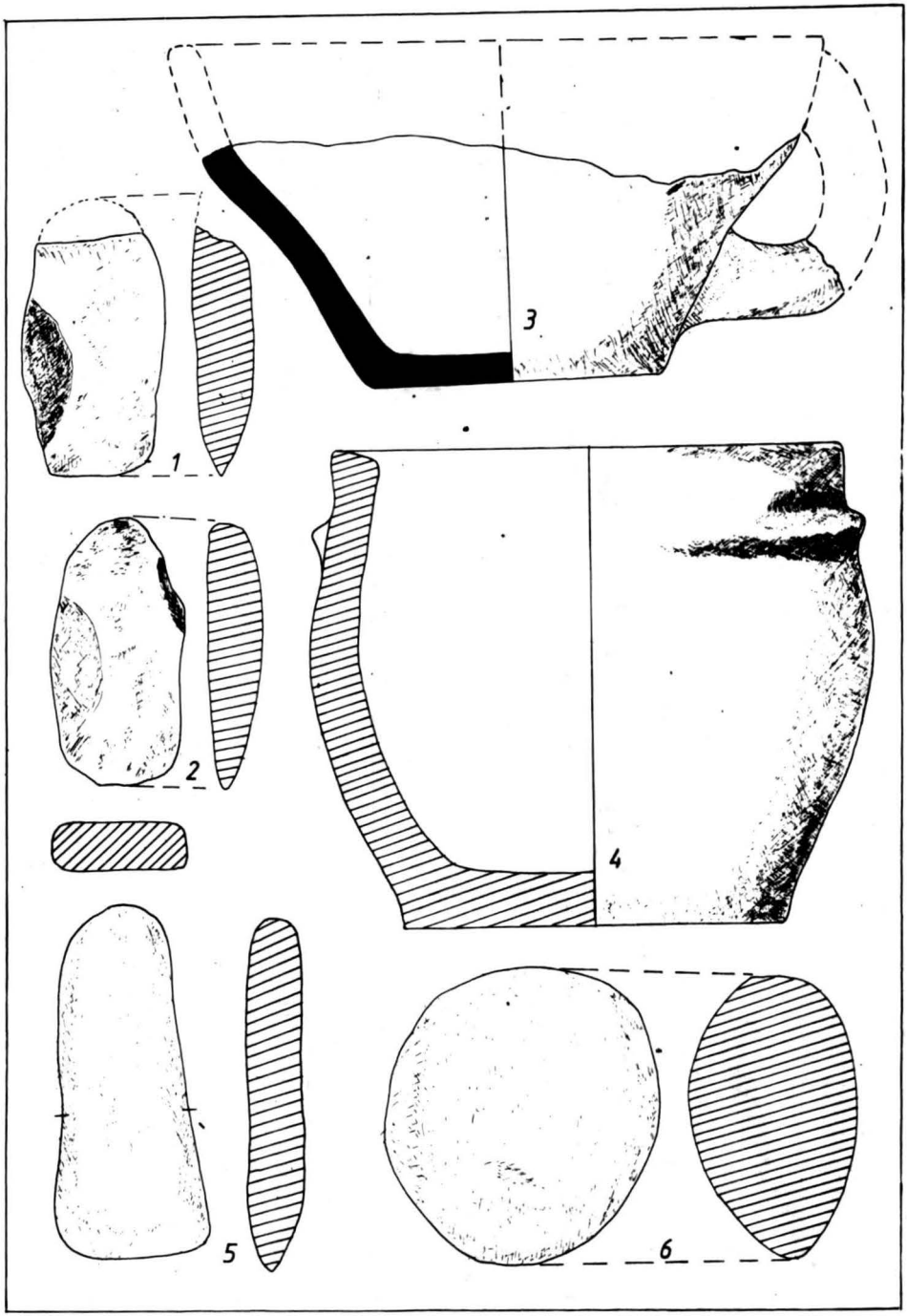

Pl. XXIV. — 1—3 Șieu-Măgheruș; 4 Șieuț; 5—6 Șintereag. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

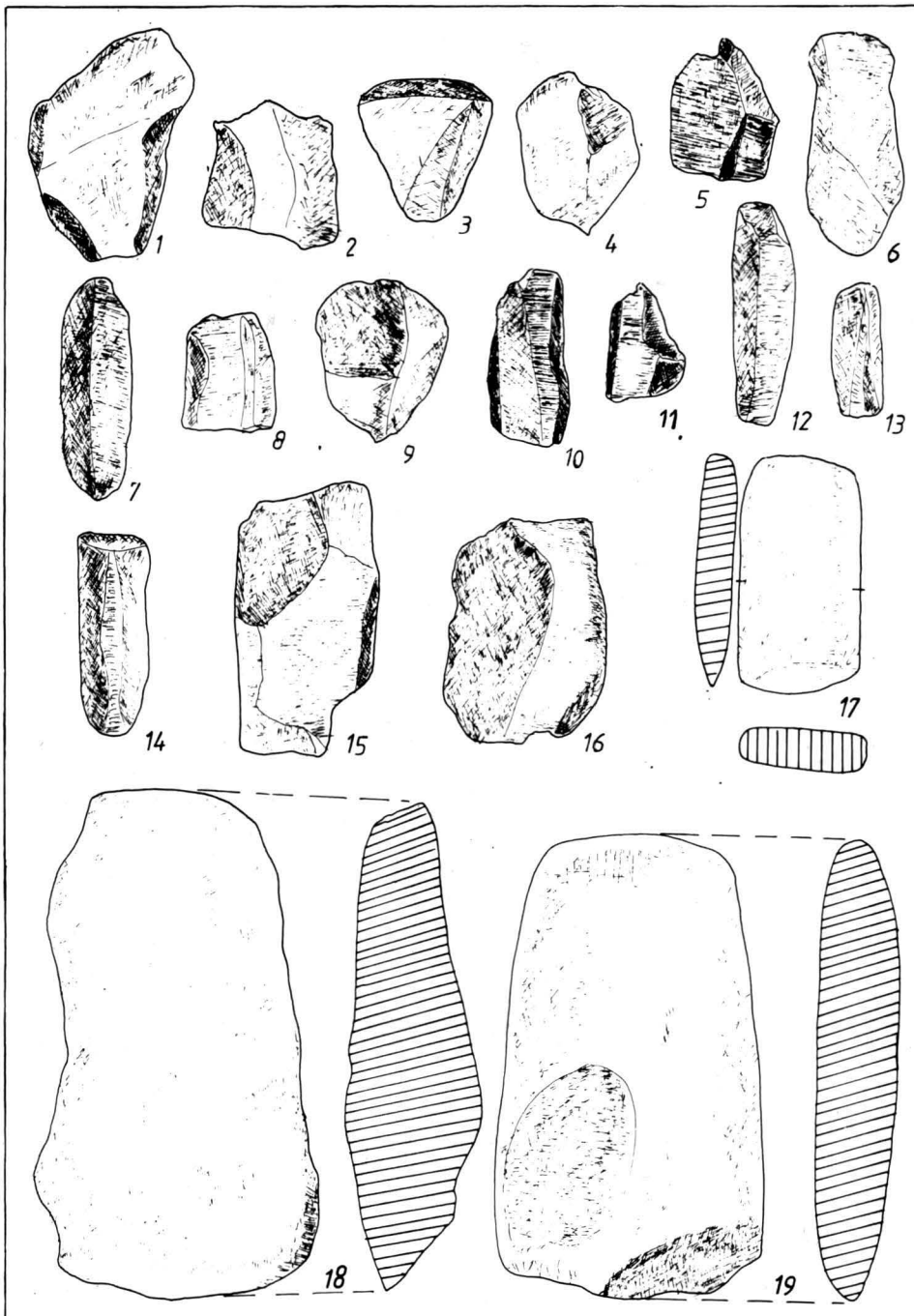

Pl. XXV. — 1—19 Viișoara. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

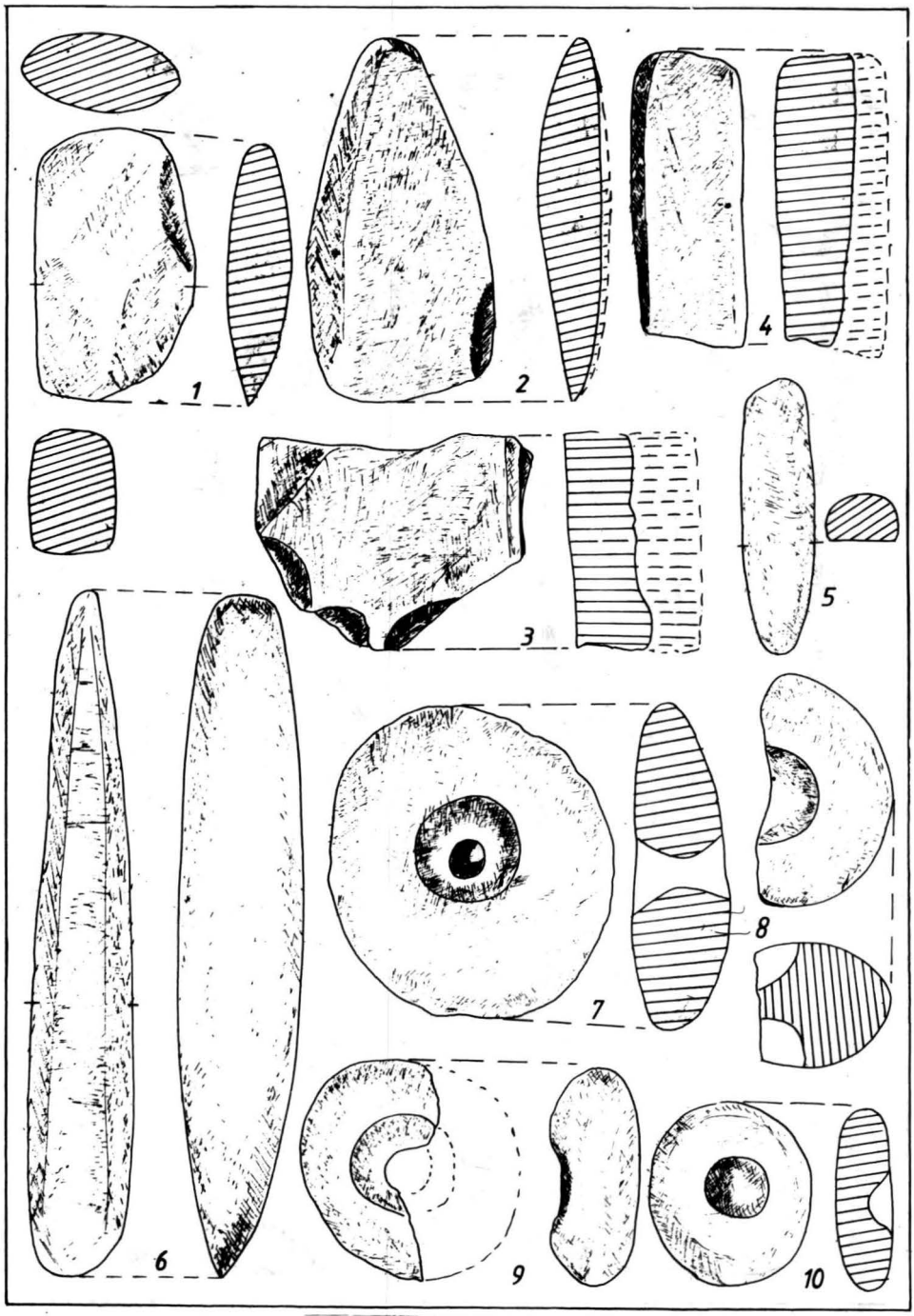

Pl. XXVI. — 1—10 Viișoara. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

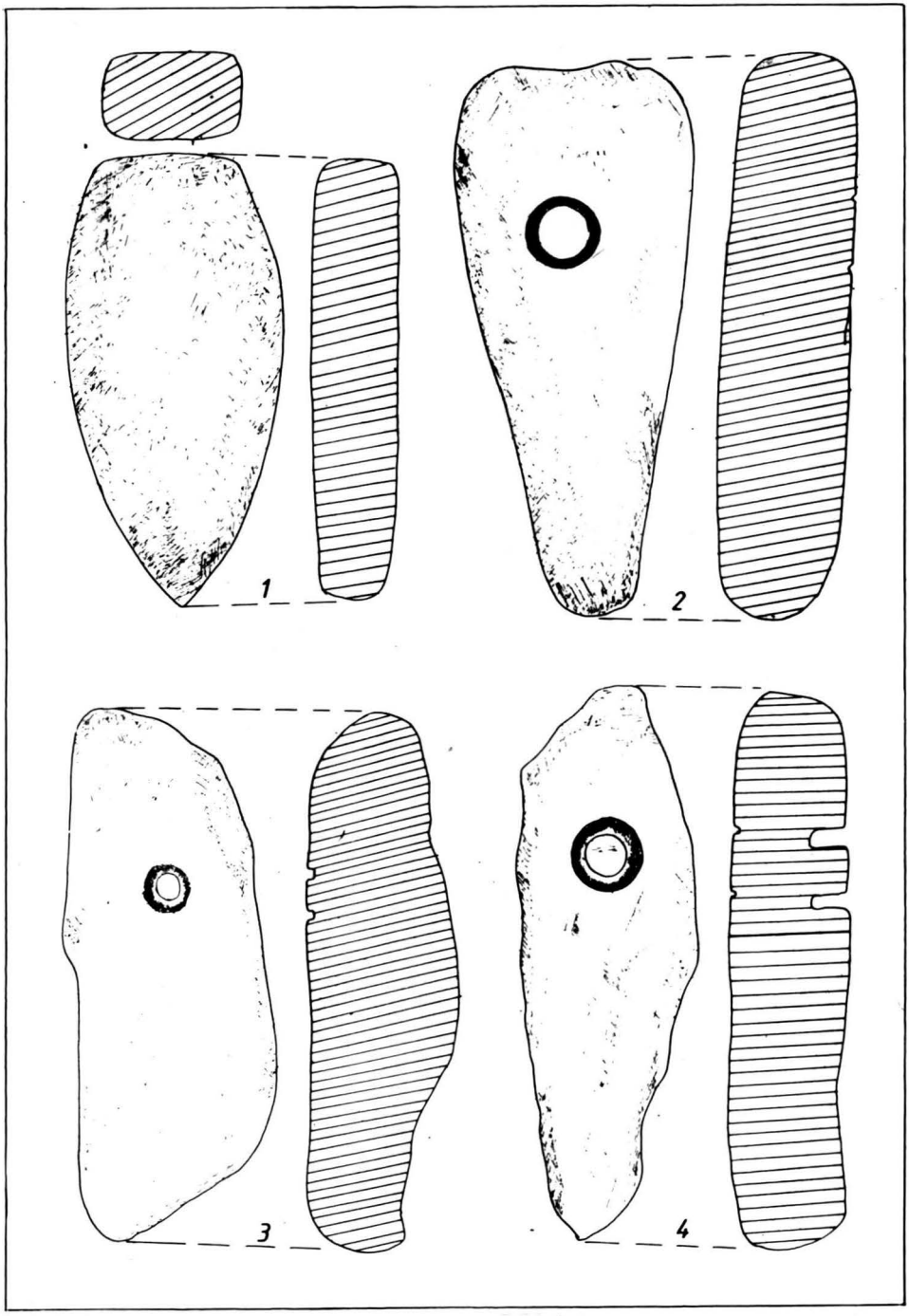

Pl. XXVII. — 1—4 Viişoara. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

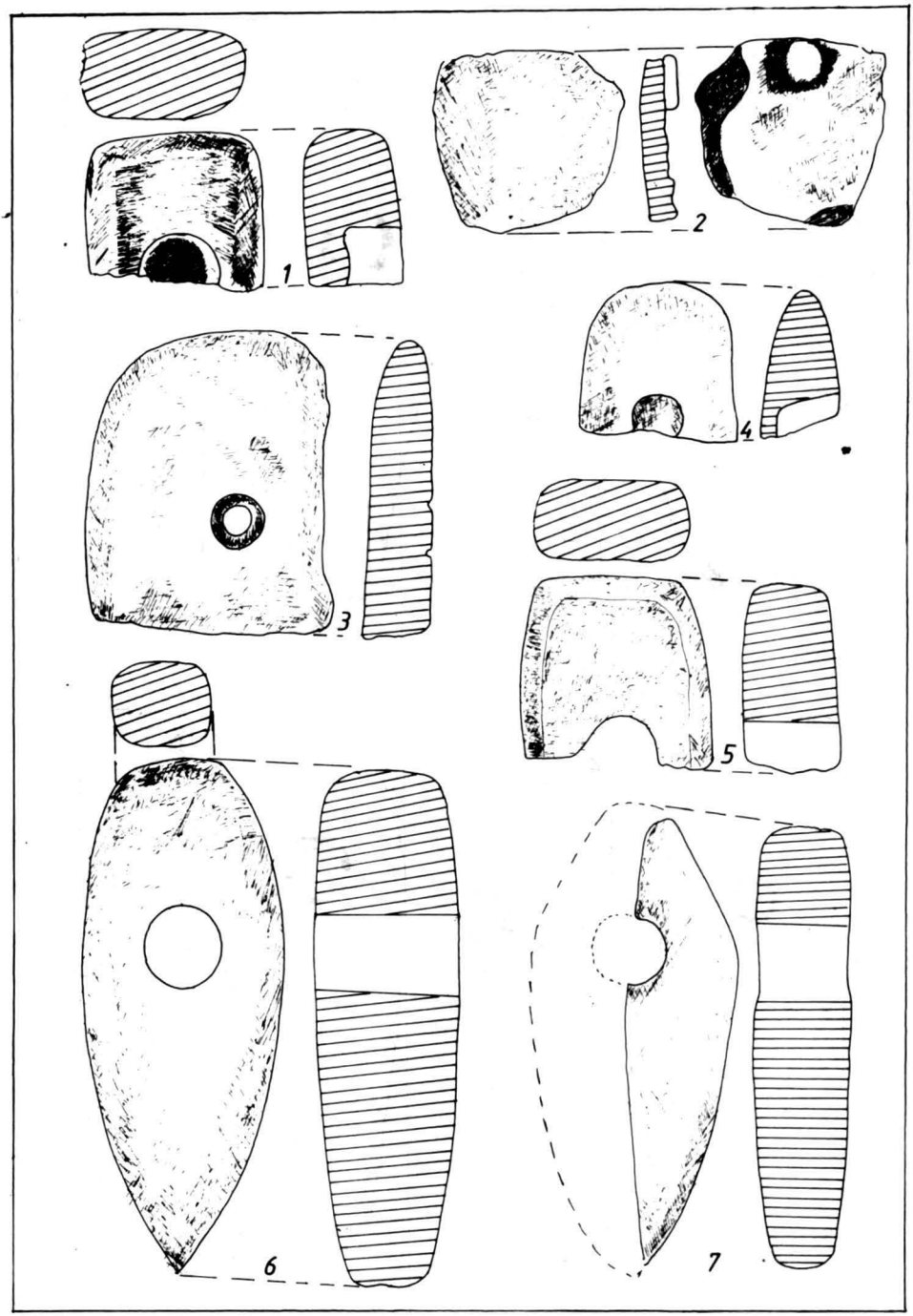

Pl. XXVIII. — 1—7 Viișoara. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

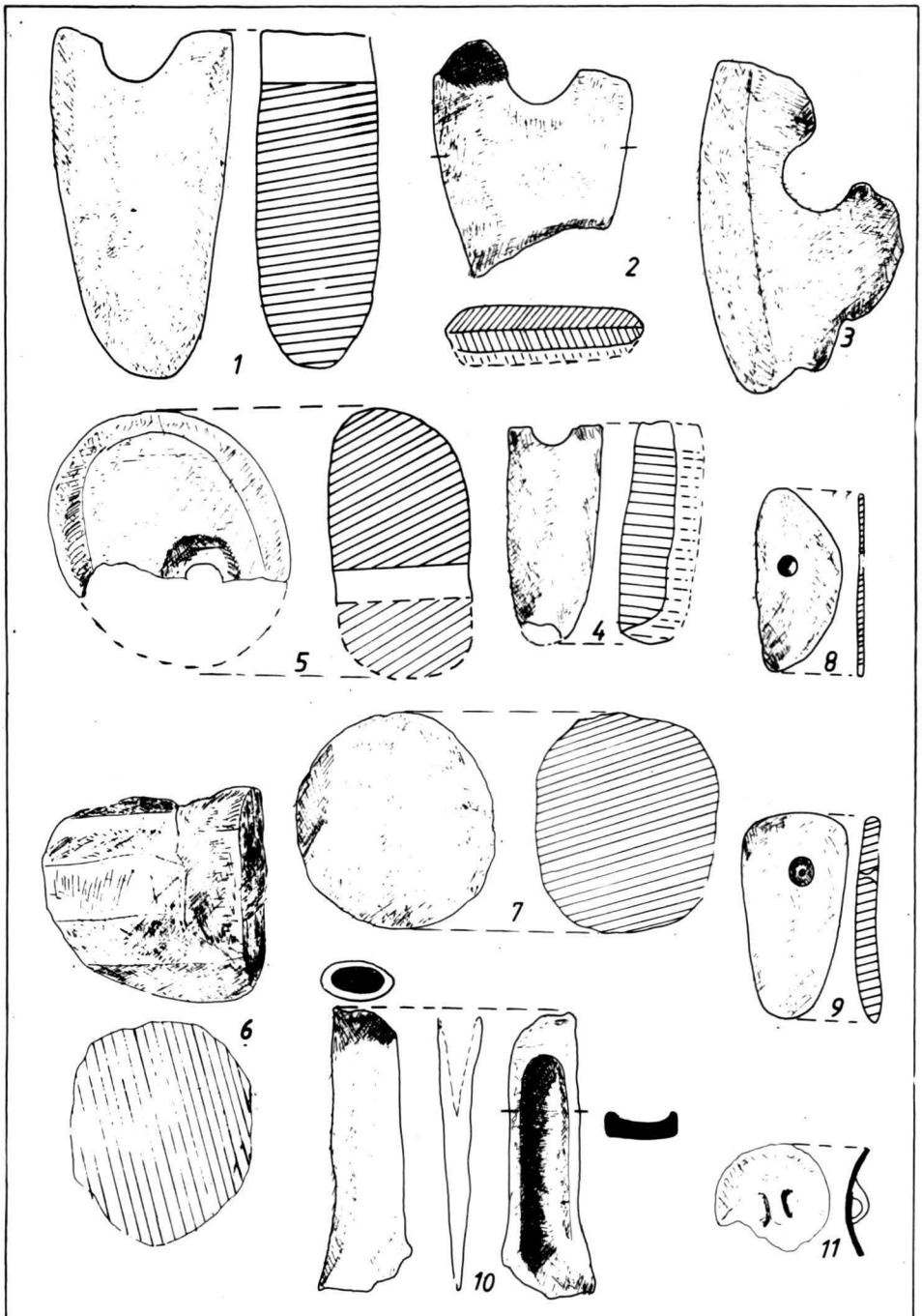

Pl. XXIX. — 1—11 Viişoara. Mărimea 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

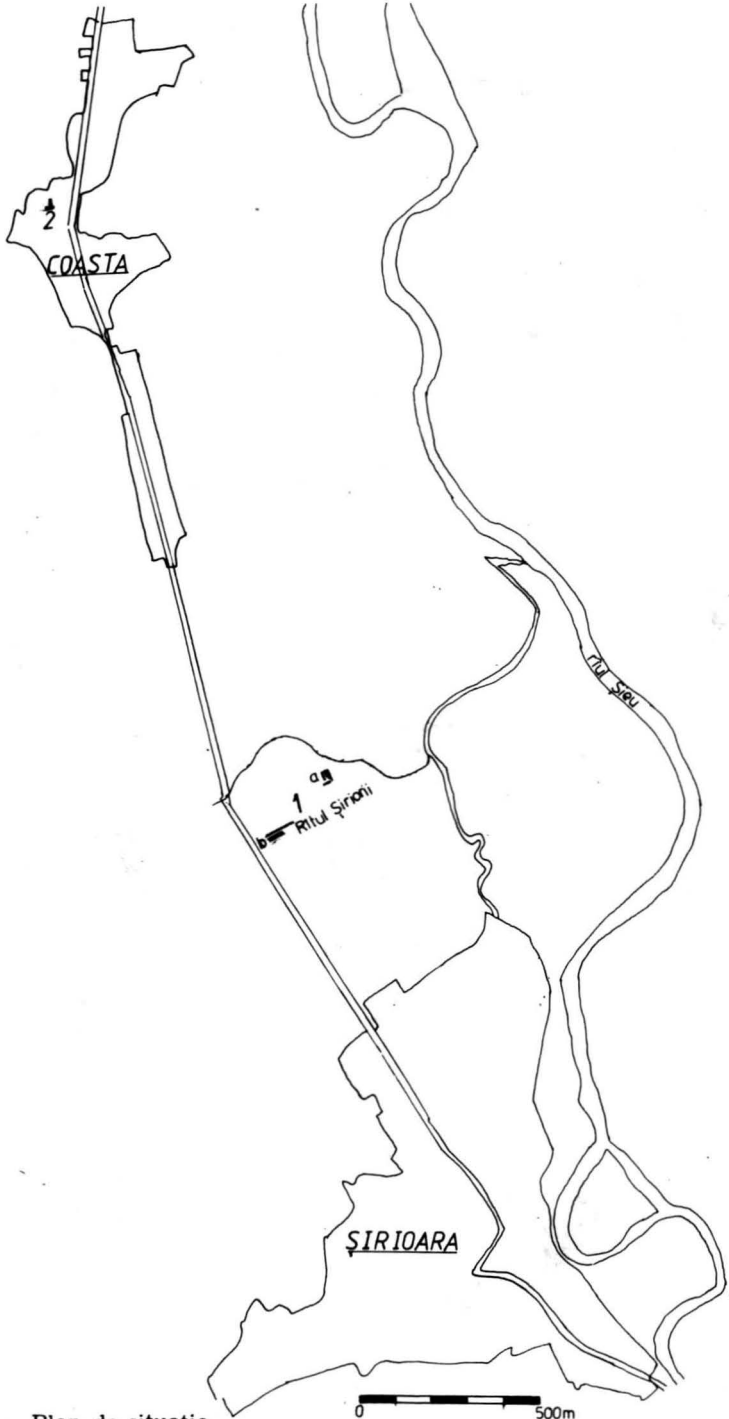

Pl. XXX — Plan de situaţie

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

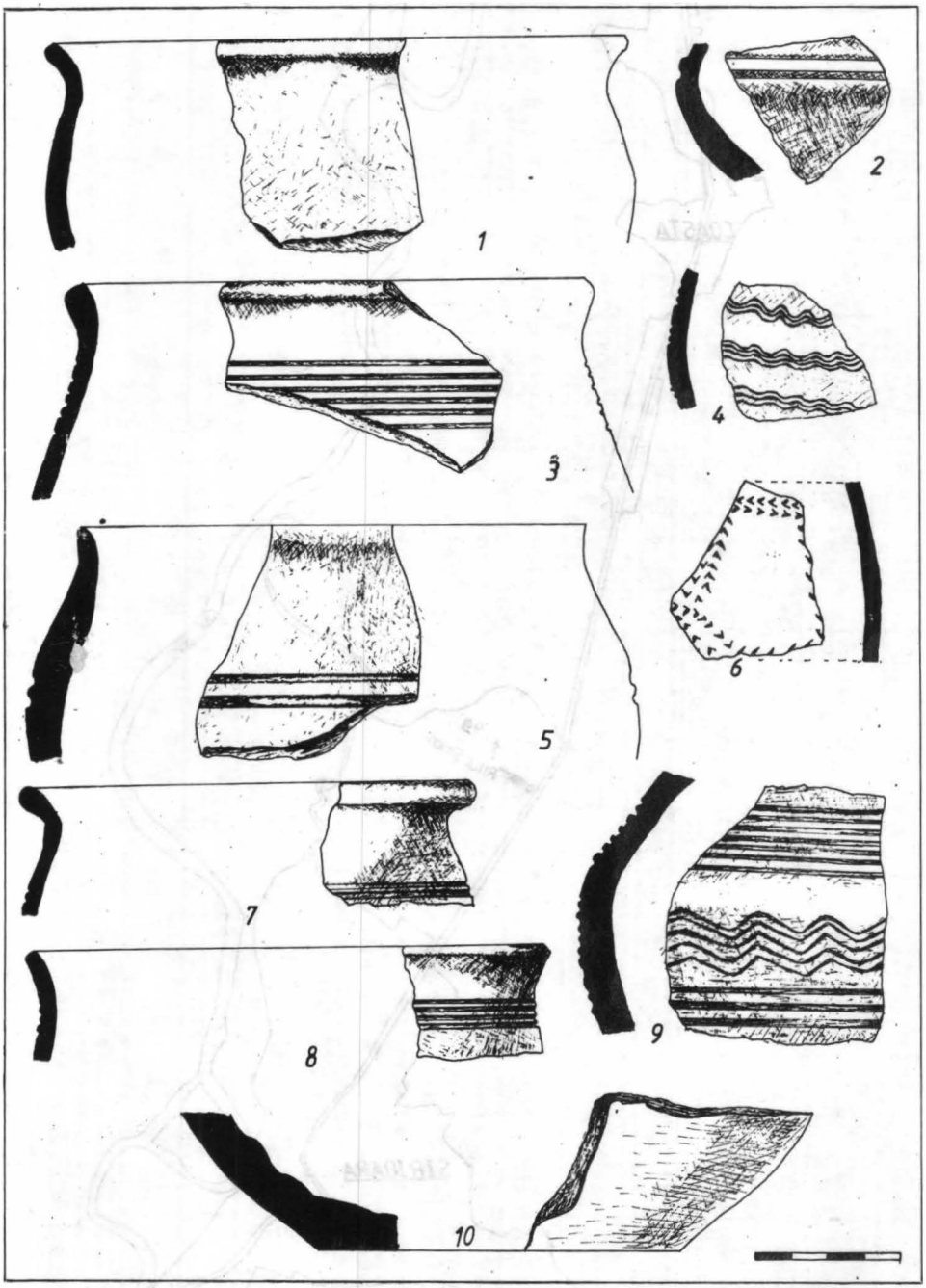

Pl. XXXI — Şirioara „Rît" — ceramică din sec. VI e.n.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

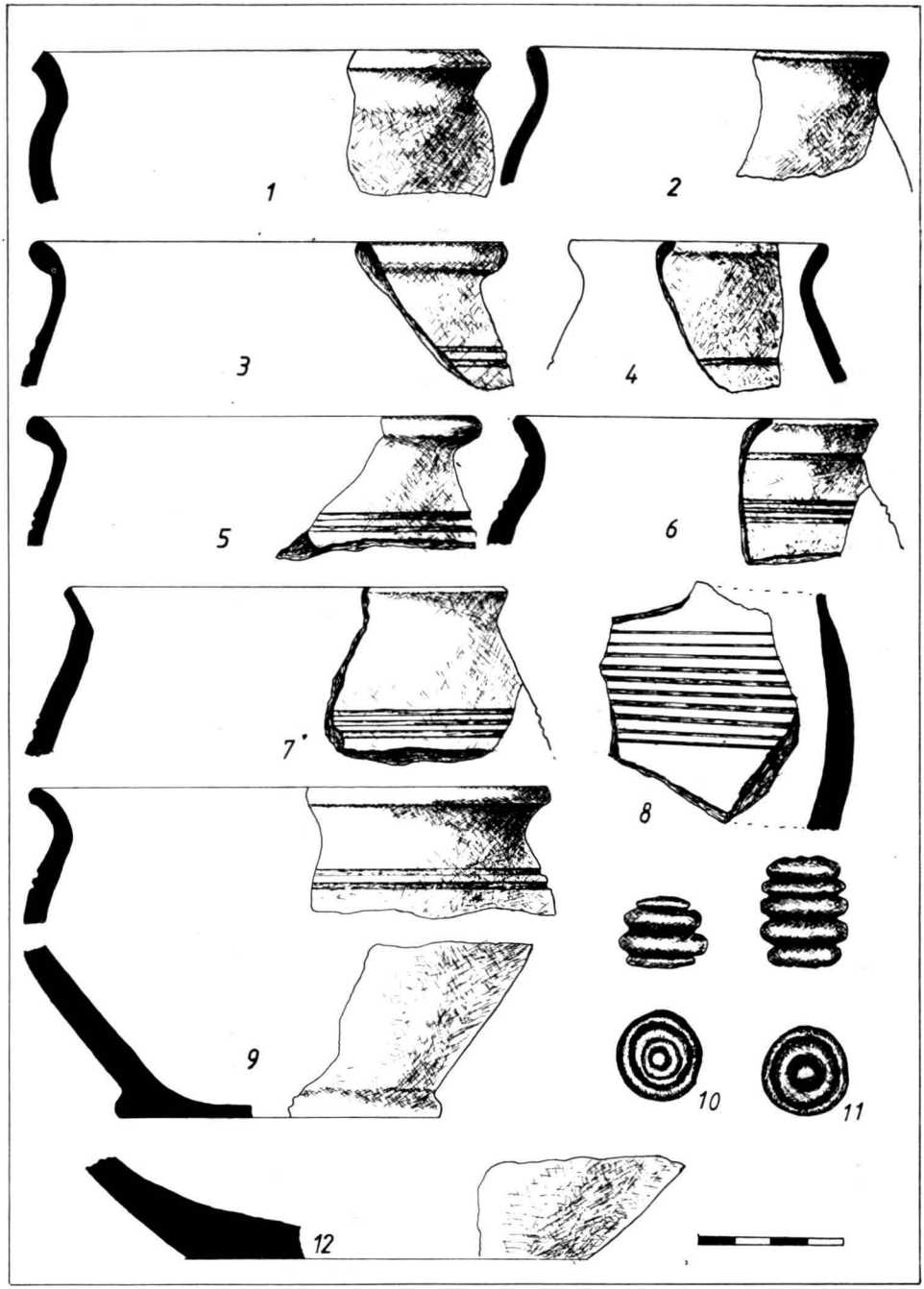

Pl. XXXII — Şirioara „Rît" — ceramică din sec. VI e.n.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

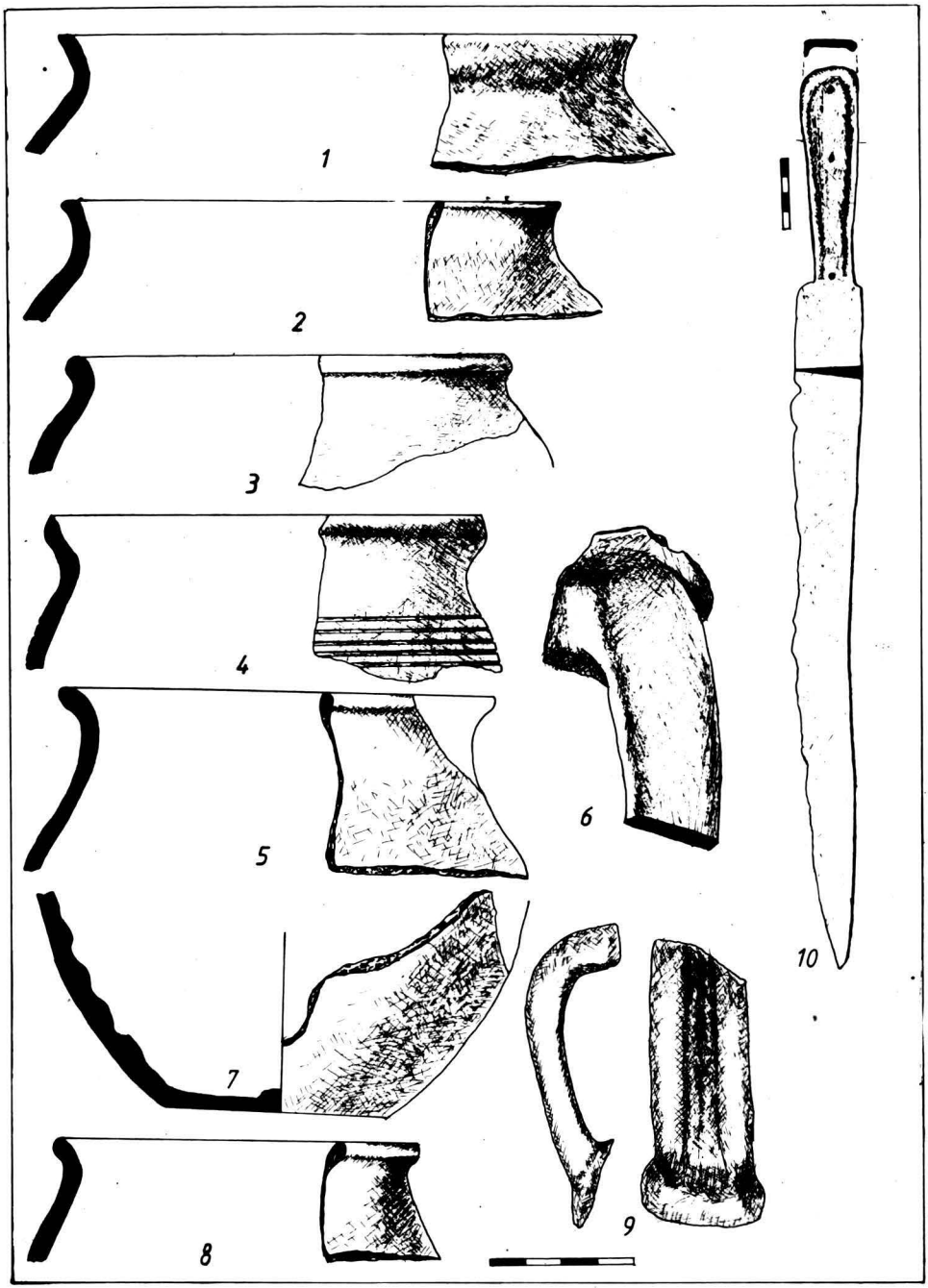

Pl. XXXIII — Şirioara „Rît" — ceramică şi sabie din sec. VI e.n.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

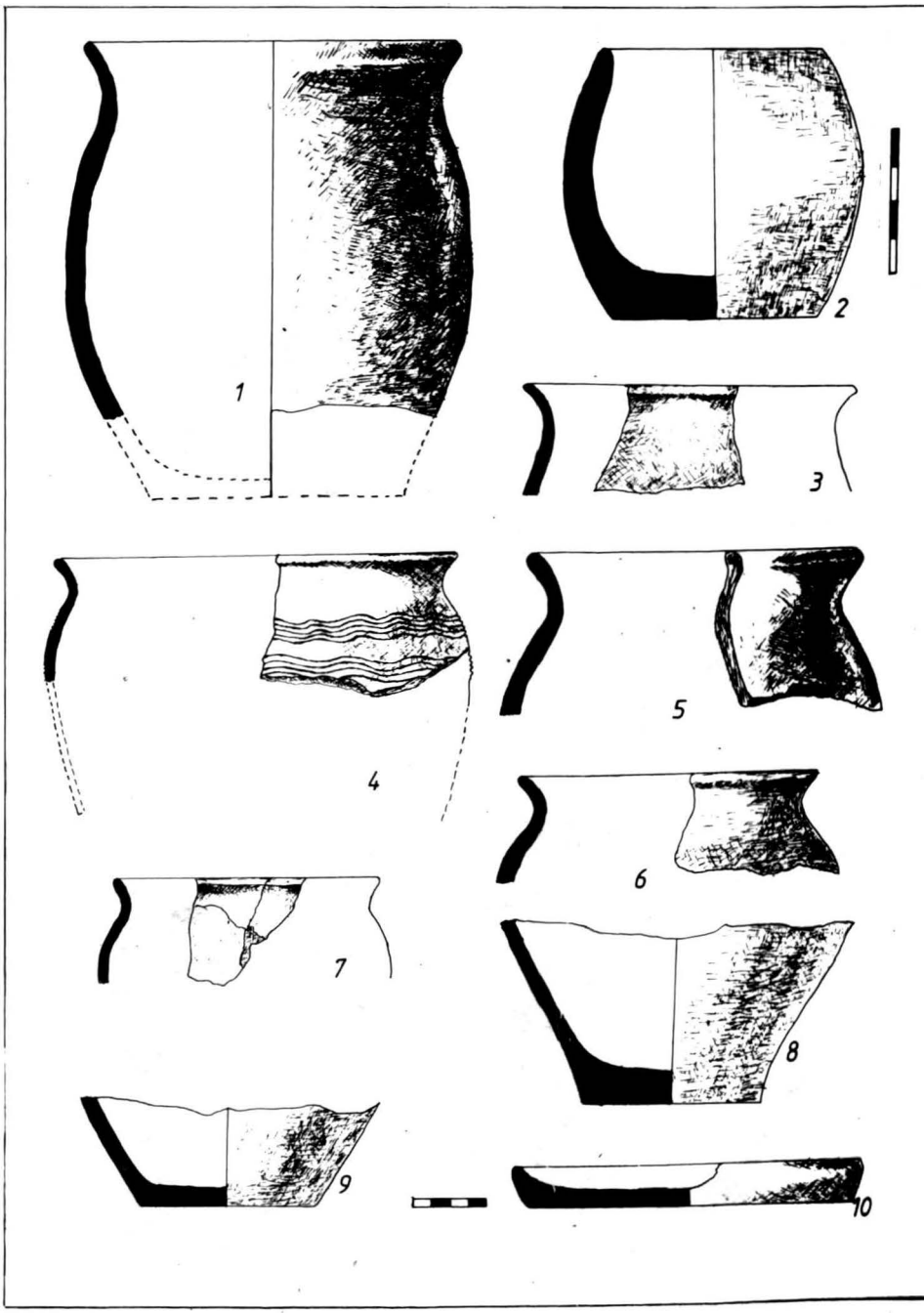

Pl. XXXIV — Şirioara „Rît" — ceramică din secolul VIII e.n.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

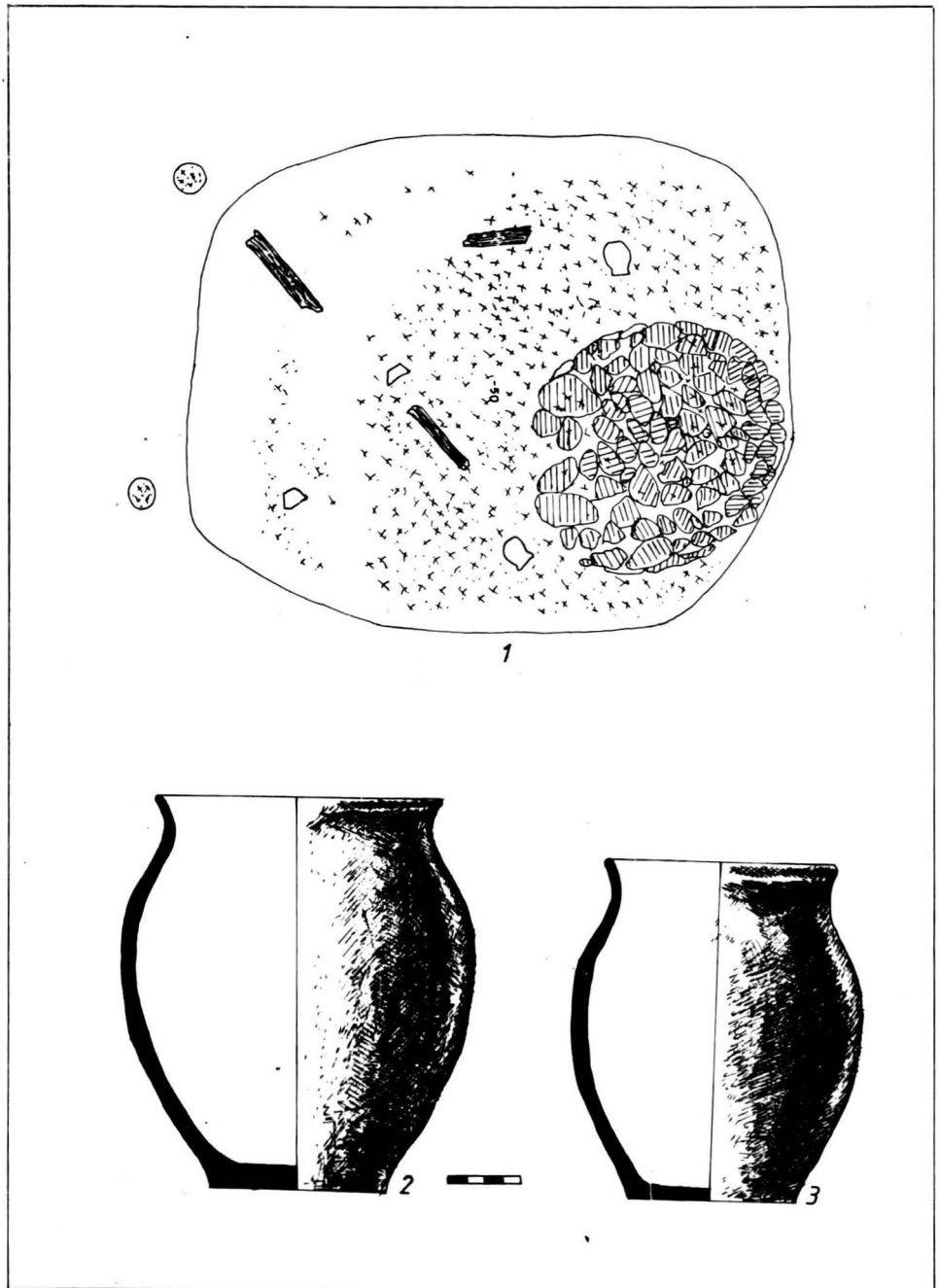

Pl. XXXV — Șirioara „Rît", planul și inventarul locuinței 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

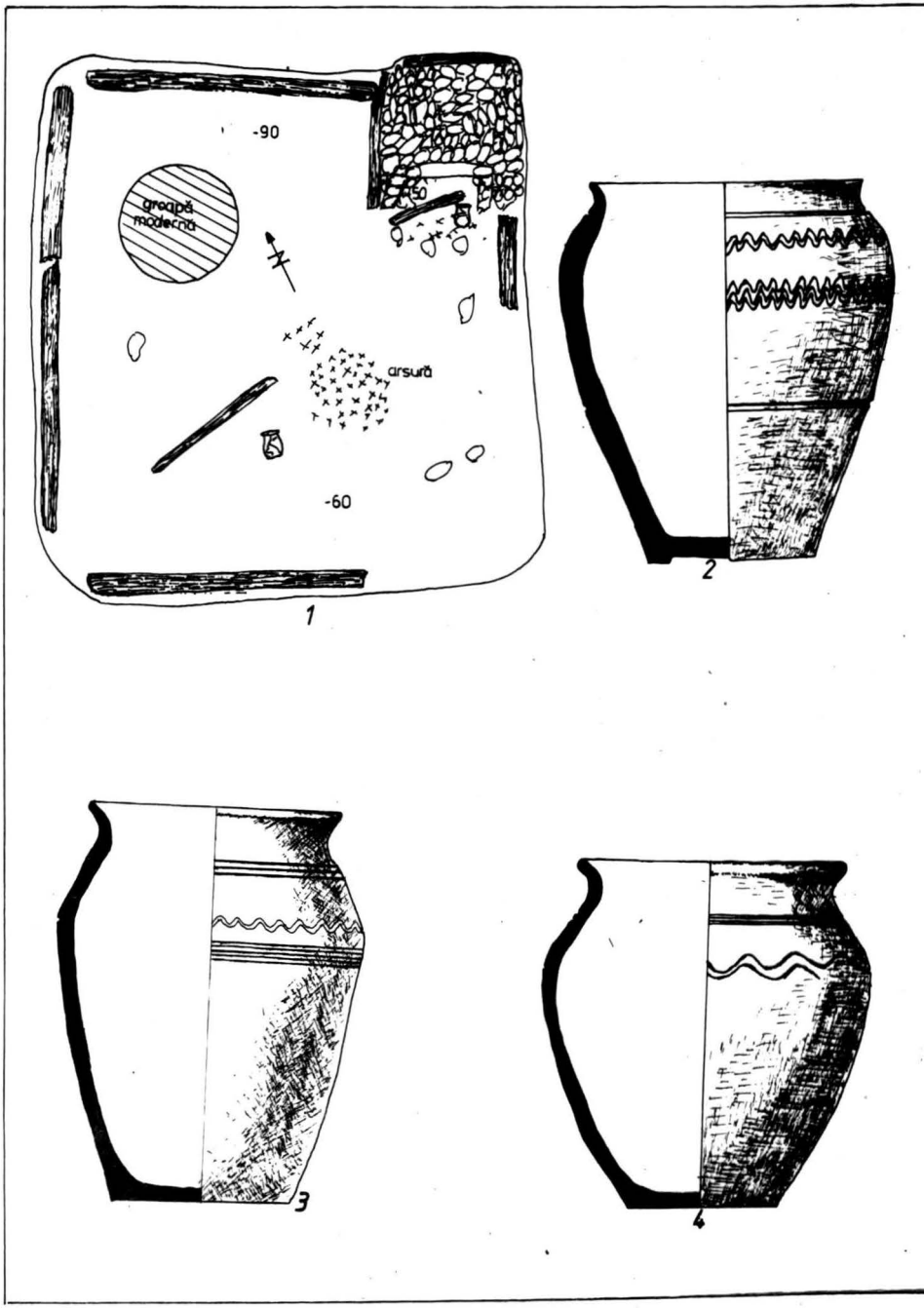

Pl. XXXVI — Coasta, planul și inventarul locuinței.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

LIBANTALVA integra poss.

Nomina person.	filii	Equi	boves	iuv.	vac.	oves	por.	alv.	
Officialisok									
Peter Demeter	1	1	12	2	6	-	9	-	[illegible]
Kozta Janos	3	-	2	-	2	-	-	-	[illegible]
Todoran Gabor	3	3	8	-	6	-	13	-	[illegible]
Farkas Janos	3	1	4	-	2	-	12	-	[illegible]
Radul Kadar	2	-	-	-	1	-	-	-	[illegible]
Moldvai Demeter	4	-	-	2	1	-	-	-	[illegible]
Andras Simon	-	-	-	-	1	-	-	-	
Moldovai Demeter	1	-	-	-	1	-	-	-	[illegible]

Pl. XXXVII. Pagină din urbariul domeniului Gurghiu din anul 1652

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Nomina personarum		kln	Gyn	bor	jm	vac	ovr	por	ala	
Vitéz Jobagyok										
Erta	Mate	-	-	2	-	2	-	-	-	
Tolman	Lazlo	1	-	6	-	4	13	4	-	[illegible]
Antom	Kinlla	1	-	4	-	3	-	-	-	[illegible]
Tolman	Peter	4	2	6	-	5	-	9	-	
Din	Balas	4	5	6	4	6	15	14	—	
Kozta	Gyorgy	3	-	5	-	3	-	10	—	
Dobrin	Lazlo	1	1	6	-	6	-	6	-	
Kartias	Lazlo	4	1	8	-	5	-	5	-	
Dobrin	Gergely									[illegible]
Nicola	Lazar	3	-	2	1	5	-	-	-	
Dragan	Tamas	6	-	4	2	4	-	6	-	
Turbul	Janos	1	-	4	-	4	-	-	-	
Gyalogh szerszek										
Bota	Gergely	2	-	-	-	4	-	-	-	
Markus	Rupse	-	-	-	-	2	-	-	-	
Gurzo	Janos	3	-	-	-	2	-	1	-	
Grigor	Hansa	1	-	-	-	2	-		-	[illegible]
Dap	Gergel	-	1	2	-	3	-	3	-	[illegible]
Mihaiai	Alakim	1	-	-	-	3	-	-	-	[illegible]
Relicte										
Tmar	Dame	2	3		2	2	-	10	-	[illegible]
Dobrin	Gergelne	3	-	4	-	3	-	6	-	
Kabados	Kezsine	2	-	-	-	2	-	-	-	[illegible]
Kozta	Lazarne	2	-	2	-	1	-	-	-	[illegible]
Nullites pixid.										
Mate	Gyorgy	1	1	8	-	7	11	7	2	
Mate	Lazlo	-	1	-	2	3	-	-	-	[illegible]
Dragicz	Mihaly	-	-	2	-	-	-	-	-	[illegible]
Zabados	Tamas	1	-	2	-	3	-	-	-	
Deserta										
Wolnar	Janos p. h.									[illegible]

Pl. XXXVIII. Pagină din urbariul domeniului Gurghiu din anul 1652

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Fugitivi

Gadar Simon. [illegible] Martonba lakik
Moldua Lazlo. Tanczon lakik. [illegible]
Andoni Andrik Faragon lakik [illegible]
Begie Janos fiai Lazlo, Peter [illegible] lakunak
Moldovai Szepsa Also [illegible] lakik
Szabados Jeremias 2 fiai Simon es Peter Telekben lakunak

42

| Summa personarum | | | | | | | | | |

Census Per annum Szent Mihaly adajaban [illegible] az Varban fl. 2 ‖ 55

Proventus. Az harom Satoros Innepeken (ut jam praedictatum est) [illegible] minc az tobb olah Falukon egy egy hordo borl tartoznak ki [illegible]

Dezma Juhokbol, [illegible] [illegible] adnak [illegible] az hol dezma nem jut 2.2 Penzel valtyak meg. De az Birso es Drabant s Meyster [illegible] semmi dezmat nem adnak

Item Vadnak ez hataron nyolcz Vanyolok, azokbol adnak annuatim az Varhez 4.4 singulis szokmany [illegible] vel [illegible] 40.

Servitia. Munera, mulcta, ut alibi

Hatarok kastaiakkal Hodakiakkal [illegible] Szent [illegible] [illegible]

Pl. XXXIX. Pagină din urbariul domeniului Gurghiu din anul 1652

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

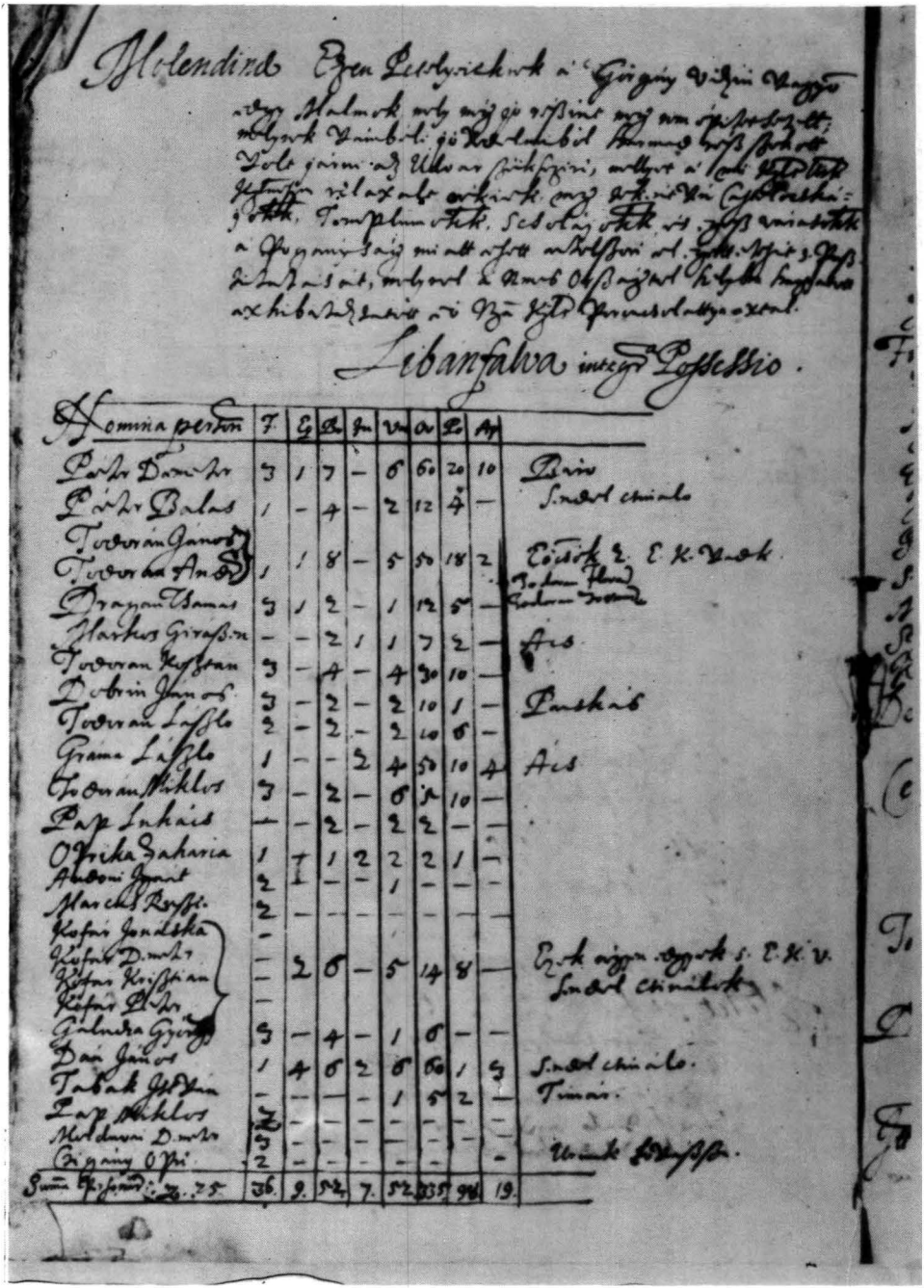

Pl. XL. Pagină din urbarul domeniului Gurghiu din anul 1665

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Relictae { Dan Laszloni 4 – 2 1 3 4 1 –
Bota Matini 2 – 2 – 2 – 3 – Kota Georgius

Darabontok
Dragies Pasko 1 – 6 – 2 – – 5
Mate Laszlo – – 2 – 3 – 4 –
Mate Jonaska 1 – 4 – 3 10 1 –
Szabados Thamis 2 – 6 1 3 – 2 –
Szabados Janos 1 – – 2 2 – 3 1 –

Fugitivi
Andonik Kirilla F 1 Nem [illegible] hol lakik
Nicola Lazar F 5 Had Almasin Pasztorkodik
Galludia Janos F 3 Mezes [illegible] Volterin lakik
Kadar Radulj Gregioban Szar Hegyen lakik
Gurza Janosnak F 3 Mate, Laszlo, es Todor szolgalnak
Szabados Kosztinnak F 2 Gligor es Janos, mahutt szolgalnak
Szabados Jermiank F 2 Simon es Peter mahutt szolgalnak
Mikola Lazar F 1 Hazas Faragon lakik
Szucsava Miklos hazas s Sz Andrasin lakik
Kadar Simon hazas Mezöfegen Sz Martonon lakik

Deserta: Vadnak [illegible] Falubz Pusztak, de mind a gelen vall Jobbagyok birjak

Census: Sz Mihaly Adojaba adnak per Annum fl 2 ll 55 Karoisonba [illegible] Eszel [illegible]; de ha [illegible] Kapsatnak fl 60 [illegible] adni: [illegible] Urunk [illegible] Gorgenybe [illegible] Elessel [illegible] adz [illegible] rajok [illegible] adhattyak

Taberna: A Harom Sasoros Jnnepek alkalmatossagokkal harom Borokot [illegible] ki adni.

Decimae Egekis mindz fele Gabonajokbol Dezmaval [illegible]. Jnsokbol, Mezekbol es Disznojokbolis a szerint mint a Job Falubeliek Valto Penzekis annyi.

Gtte Vagyon hat Vanyolo [illegible] hataron, mellyekbol adnak [illegible] [illegible] Sing Gendra Pesztet, Vagy azit [illegible]

Servitia [illegible]

Pl.XLI Pagină din urbariul domeniului Gurghiu din anul 1665

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Servitia. Munera. Mulcta, Ut in reliquis Possessionibus Addendum. Hogy mikor hetekn kivul adj Acsok Tisius Deligan Vadnak, adnak Pr dim ad Personas sigillatim 20 Laba Nro 6 tartoznak adni adj Udvarbol, melyrol a' mu Kzlt Urunk meltosagos annuentiaja extal nalok. Annak felette mindz masodik het magoeke szekott lenni.

Pratum. Magdolna mu Retnek adgy Darabja (melyrol ide fellyeb a Gorginy Sz. Imrehi jedzesbe vagyon emlekzet) adj falu Hatarau vagyon.

Magyar Bölkeny Intgr. Possessio.

Nomina Personarum	Fr.	Eq.	Bo.	Iu.	Va.	Ov.	Pr.	Al.	
Menyhart Janos	—	—	2	2	4	—	2	—	Biro.
Szaß Janos	2	—	6	—	3	—	9	1	
Fabjan Mihaly	—	—	—	—	—	—	3	—	
Kis Menyhart Janos	2	—	2	—	1	—	1	—	
Szaß Lörinde	1	—	—	—	1	—	3	2	
Menyhart Istvan	—	—	—	—	—	—	3	—	
Menyhart Pal	3	—	—	—	1	—	1	—	
Menyhart Istvan	1	1	1	2	2	—	3	—	
Fabjan Istvan	—	—	—	—	4	—	7	2	
Szaß Mihaly	4	—	—	—	1	—	2	—	
Menyhart Ferende	—	—	—	—	—	—	4	—	Radnetfer hidnil van
Gödi Mihaly	—	—	—	—	—	—	—	—	Nitelu szolgal.
Summa Personarum Nro 12.	13.	1.	11.	4.	17.	—	38.	5.	

Relictae

Szaß Andrasne — 2 ℔

Darabontok

Kis Andras F 1

Fabjan Marton F 1

Barabas Andrasne Janos adgy K Vadk Janosk F 3. Ad Nitel

Pl. XLII. Pagină din urbariul domeniului Gurghiu din anul 1665

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

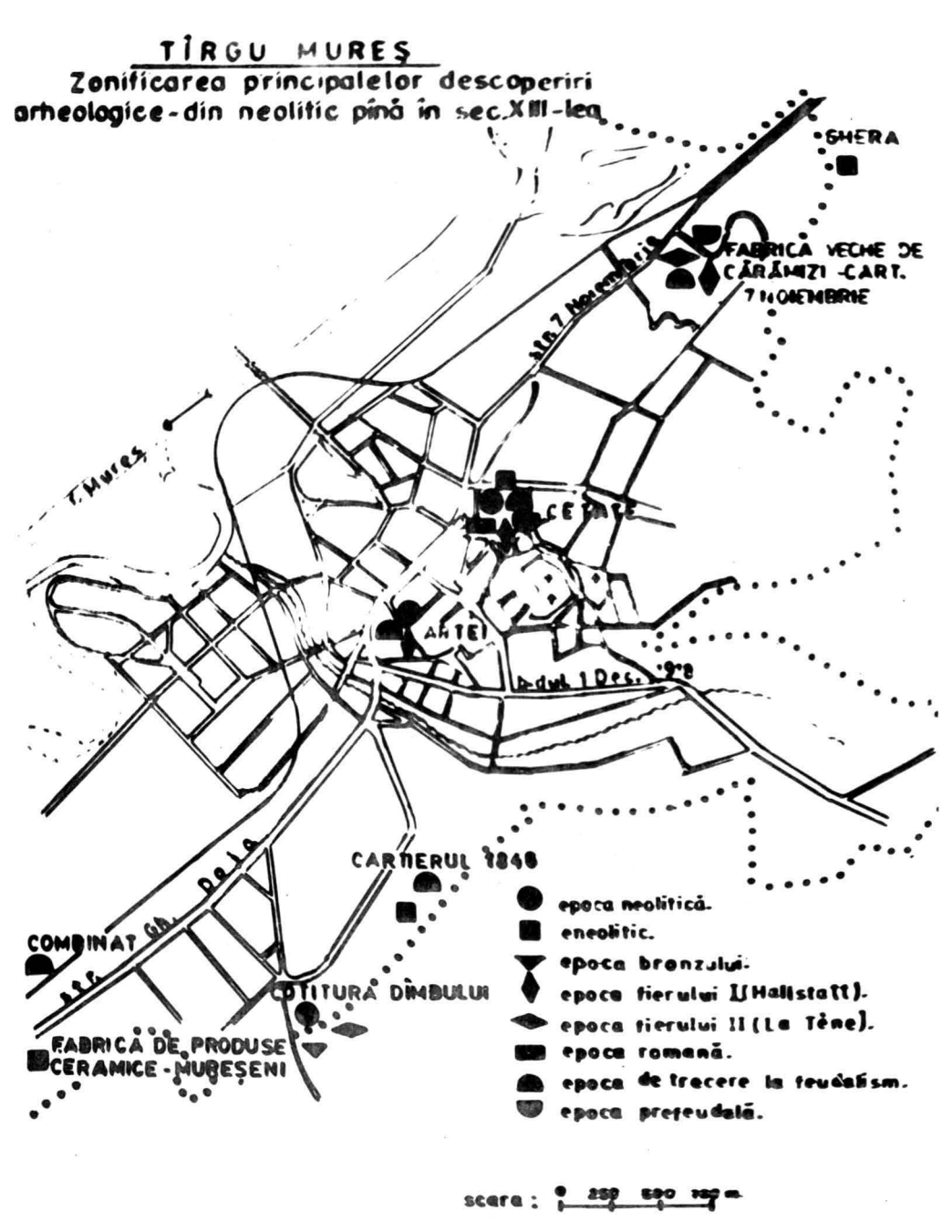

Planşa XLIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

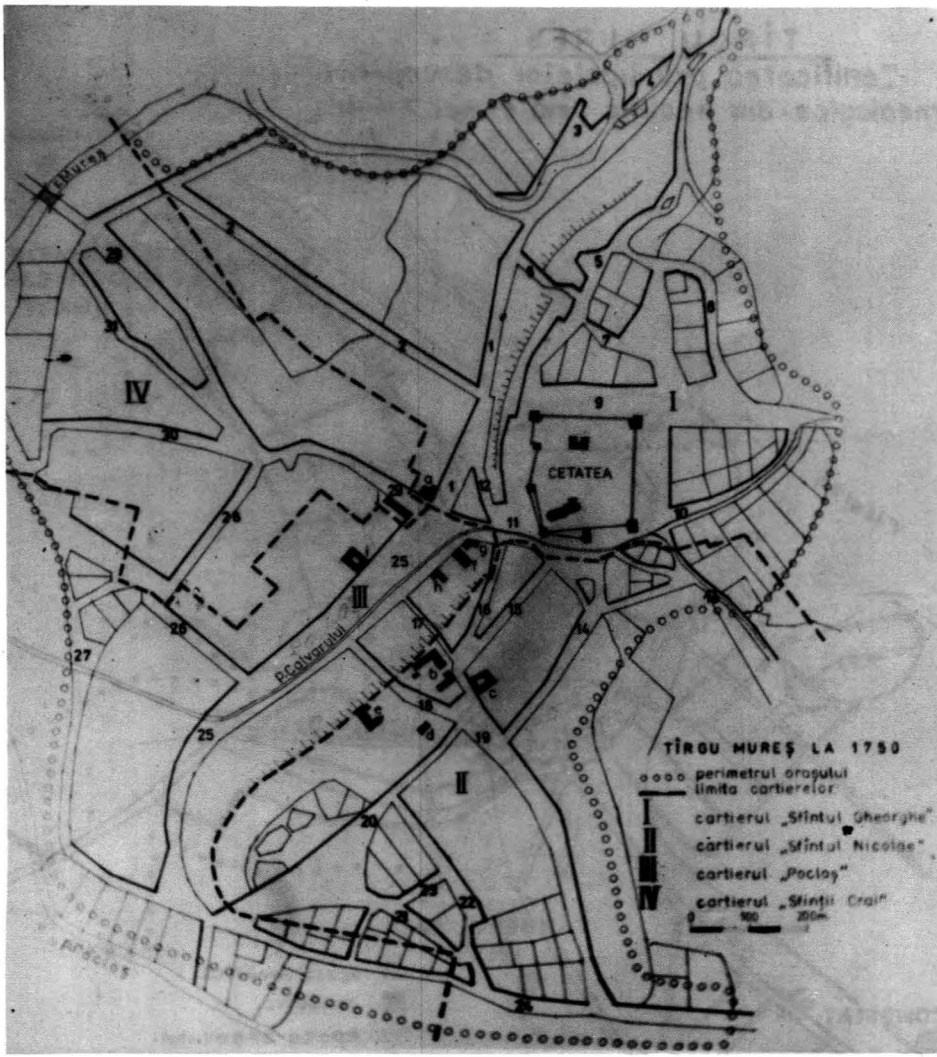

Planşa XLIV. 1- str. Lenin; 2- str. Mihai Eminescu; 3-4- p-ţa Republicii; 5- str. Avram Iancu; 6- pas. Palas; 7- str. Spitalul Vechi; 8- str. Doiceşti; 9- Bul. 1 Mai; 10- str. Mihai Viteazul; 11- p-ţa Petöfi; 12- str. Poştei; 13- str. Papiu Iladian; 14- str. Borsos Tamás ; 15- str. Kogălniceanu; 16- Tîrgului; 17- pas. Mic (desfiinţat); 18-19- str. Fîntînei; 24- Bul. 1 Decembrie 1918; 25- p-ţa Trandafirilor; 26- str. Horea; 27- str. Cuza Vodă; 28- str. Şcolii; 29- str. Kossuth Lajos; 30- str. Arany János; 31- str. Marii;

a- casa Teleki; b- liceul Bolyai; c- prefectura veche; d- casa Pálfi; e- Biserica Minoriţilor; f- Biserica Romano-Catolică; g- Claustrul Romano Catolic; h- primăria veche; i- casa Toldalagi; j- casa cu picioare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

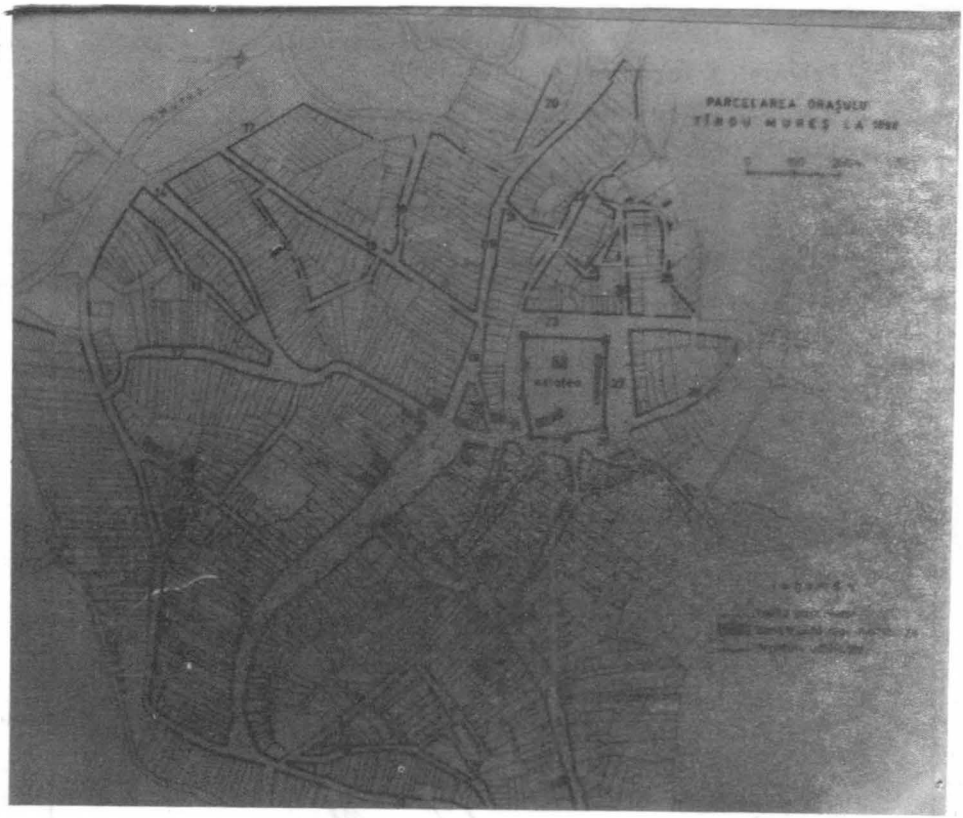

Planşa XLV. 1-p-ţa. Trandafirilor; 2-p-ţa. Eroilor Sovietici; 3-str. Bolyai; 4- str. Ştefan cel Mare; 5- str. Borsos Tamás; 6- str. Lupeni; 7-. str. Retezatului; 8- str. Strîmbă; 9- B-dul. 1 Decembrie 1918; 10- str. Cuza Vodă; 11- str. Şcolii; 12- str. Arany János; 13- str. Morii; 14- str. Kossuth Lajos; 15- str. Stelelor; 16- str. Eminescu; 17- str. Sinaia; 18- Vörösmarty; 19- str. Lenin; 20- p-ţa Republicii; 21- pas. Palas; 22- str. Avram Iancu; 23- B-dul 1 Mai; 24- str. Spitalul Vechi; 25- str. Doiceşti; 26-str. Cosminului; 27- str. Nicolae Iorga; 28- str. Mihai Viteazul; 29- p-ţa Bernády György; 30- str. Papiu Ilarian; 31- p-ţa Petőfi; 32- str. Poştei; 33- str. Kogălniceanu; 34- str. Tîrgului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

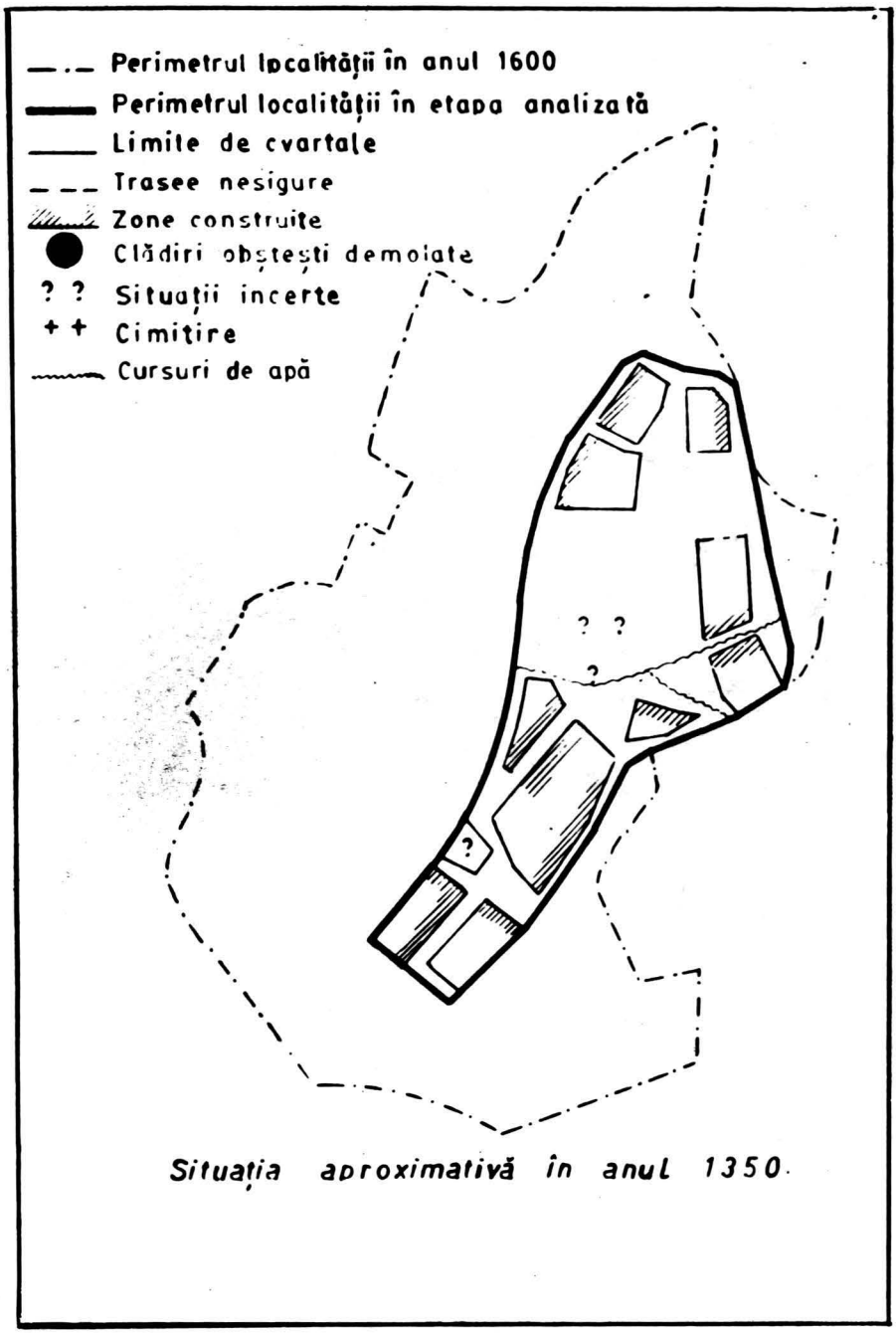

Planșa XLVI. Tîrgu Mureș în jurul anului 1350

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

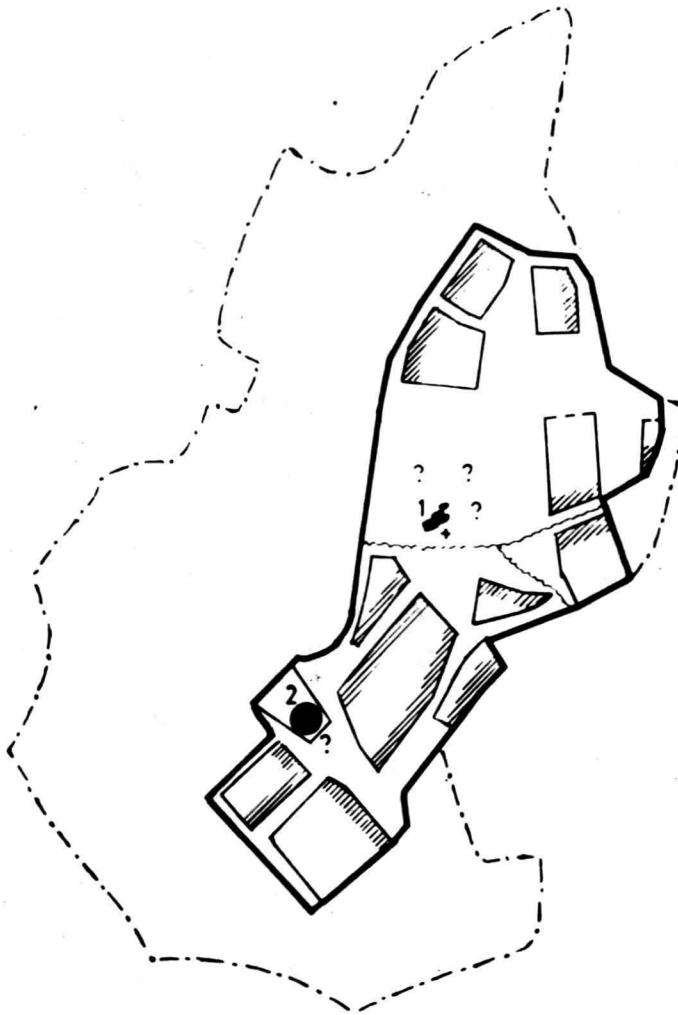

Situația aproximativă în anul 1400

1 - biserica cu mănăstirea din cetate, 2 - biserica St.Nicolae

Planșa XLVII. Tîrgu Mureșul în jurul anului 1400

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

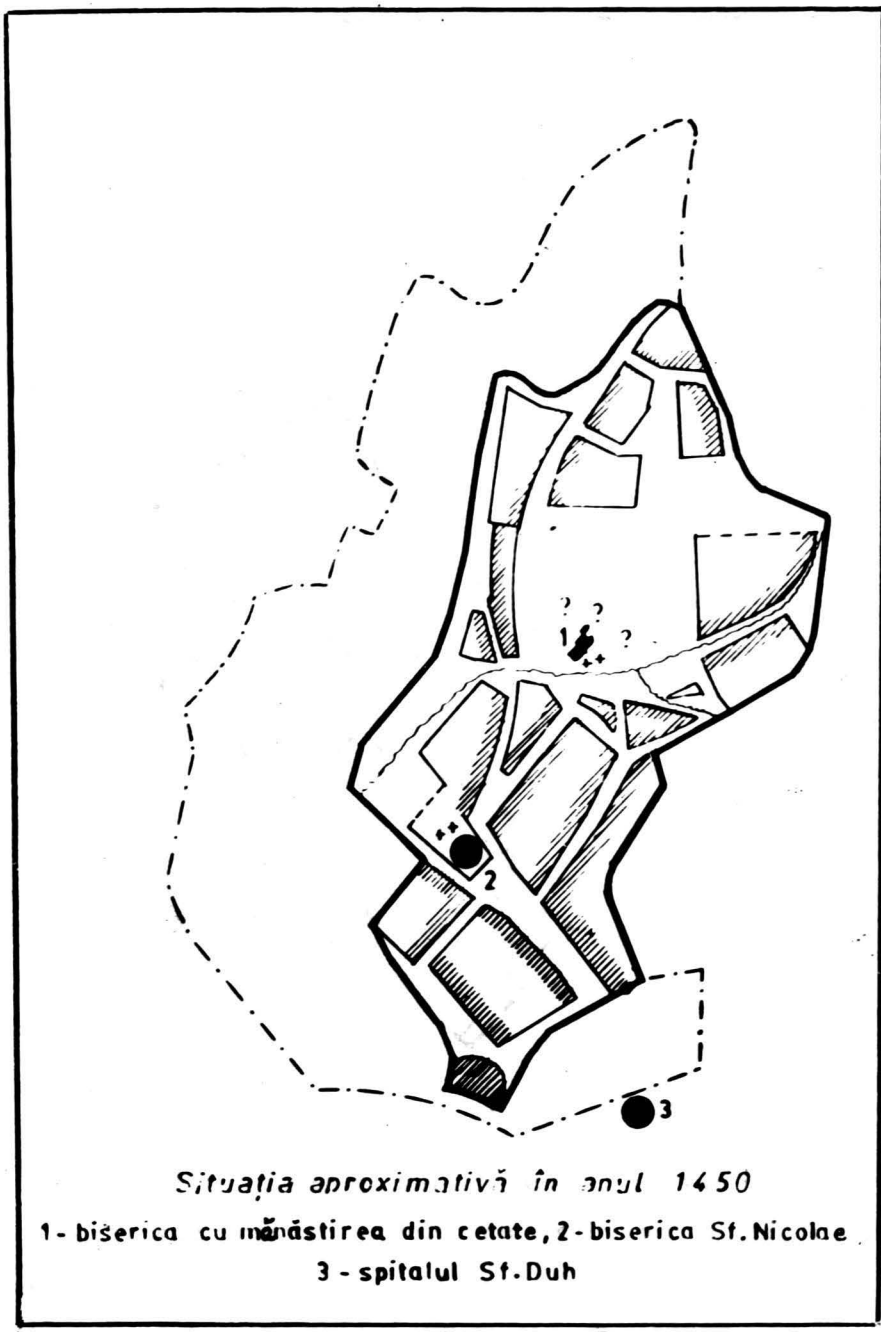

Planșa XLVIII. Tîrgu Mureșul în jurul anului 1450

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

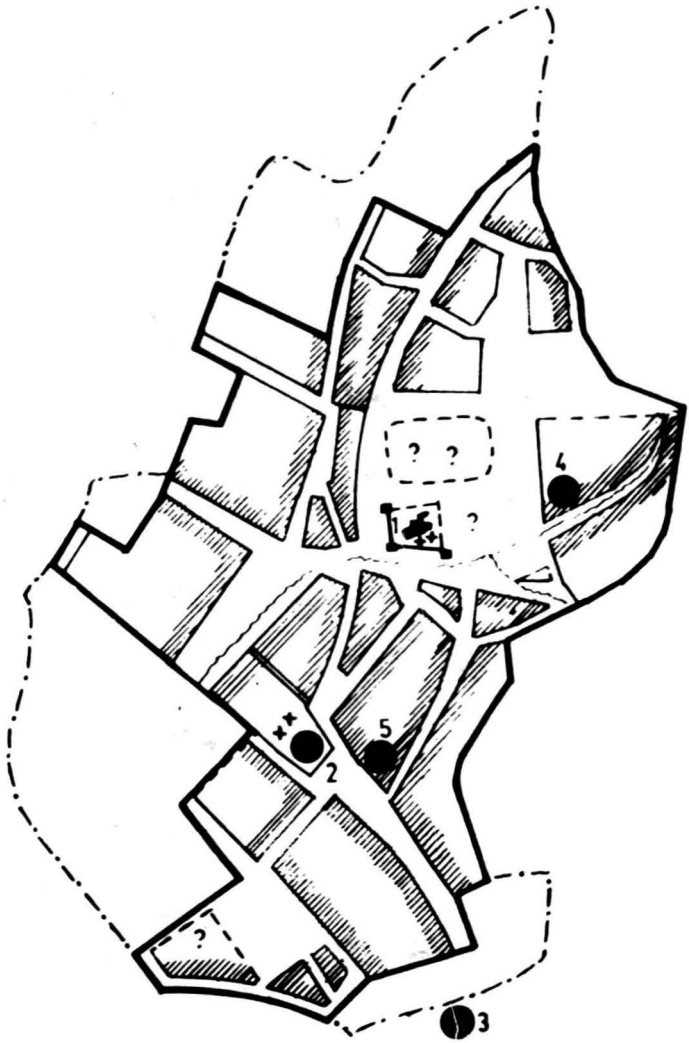

Situația aproximativă în anul 1500

1 - biserica cu mănăstirea din cetate, 2 - biserica Sf. Nicolae, 3 - spitalul Sf. Duh, 4 - mănăstirea de călugărițe, 5 - biserica unitariană

Planșa XLIX Tîrgu Mureșul în jurul anului 1500

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

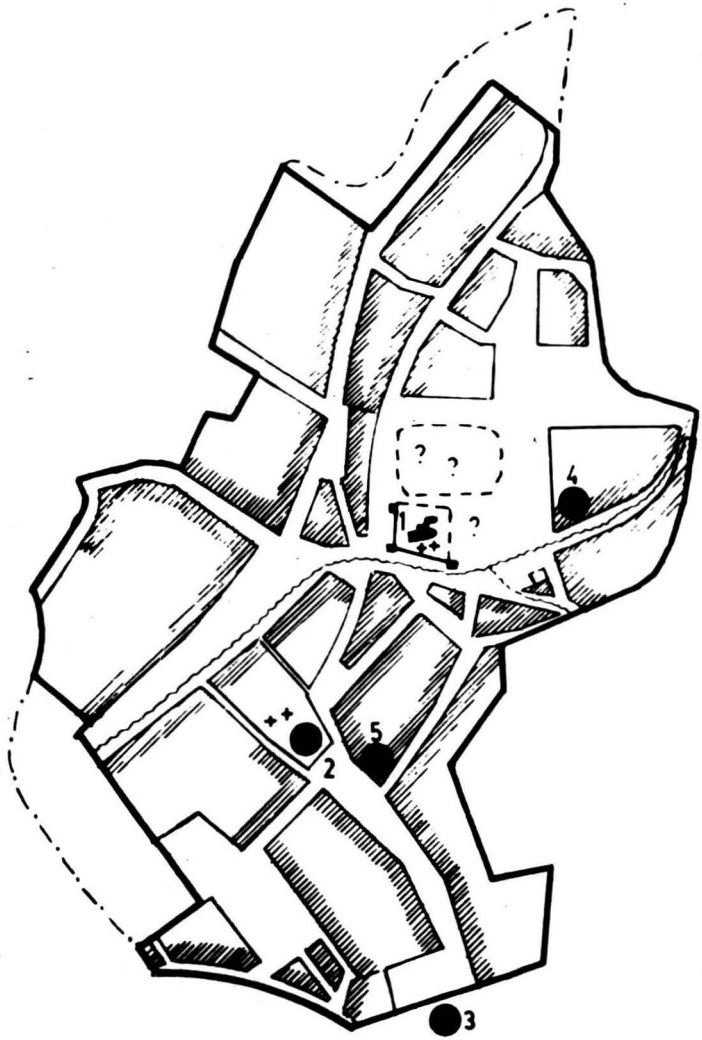

Situația aproximativă în anul 1550

1 - biserica cu mănăstirea din cetate, 2 - biserica St. Nicolae, 3 - spitalul St. Duh, 4 - mănăstirea de călugărițe, 5 - biserica unitariană

Planșa L. Tîrgu Mureșul în jurul anului 1550

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

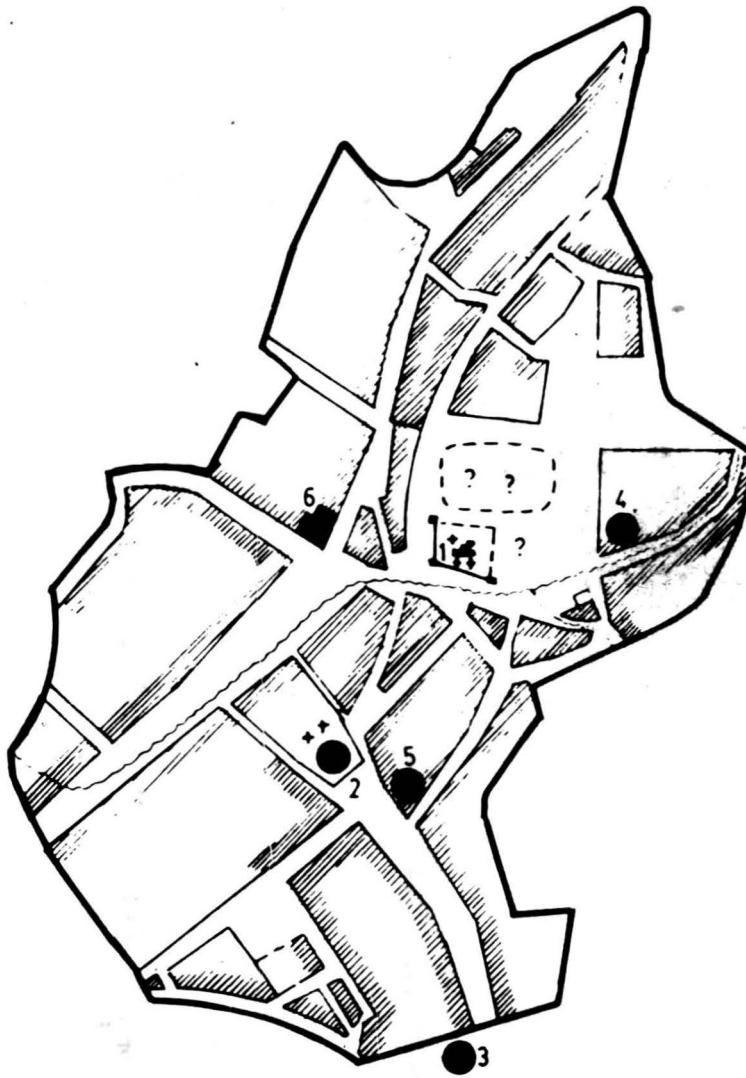

Situația aproximativă în anul 1600

1 - biserica cu mănăstirea din cetate, 2 - biserica Sf. Nicolae, 3 - spitalul Sf. Duh, 4 - mănăstirea de călugărițe, 5 - biserica unitariană, 6 - casa Köpeczi (Teleki)

Planșa LI. Tîrgu Mureșul în jurul anului 1600

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

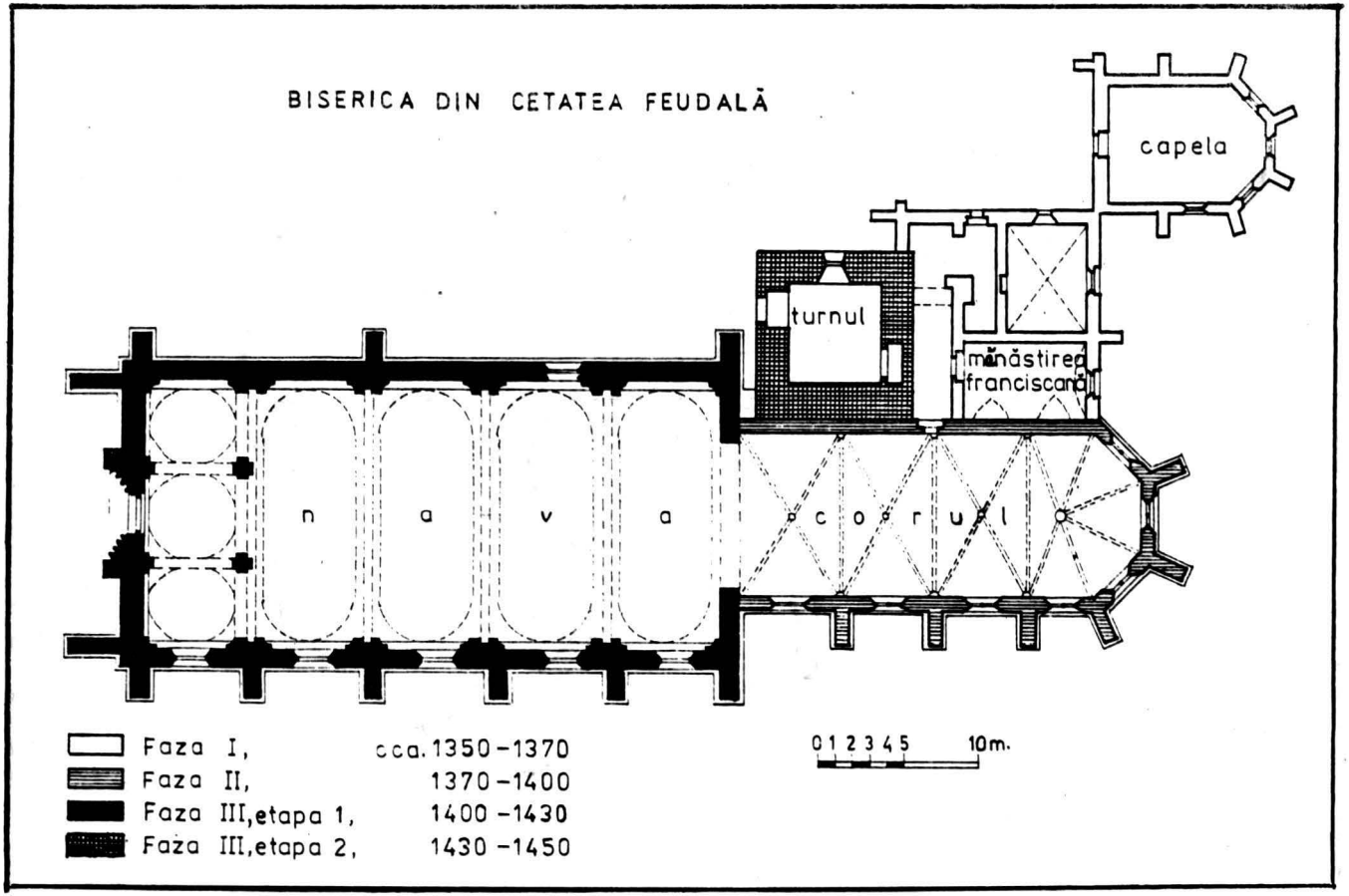

Planşa LII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

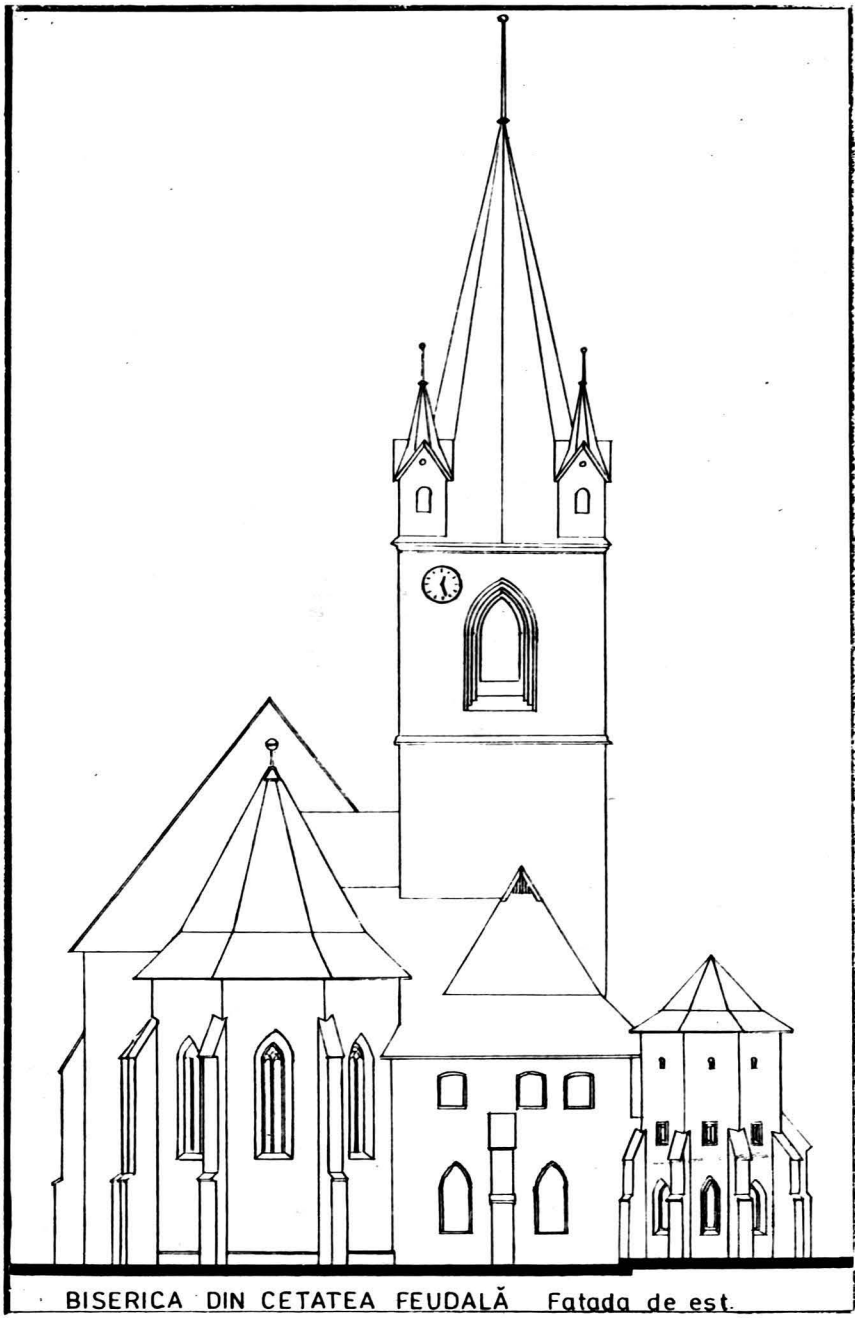

Planşa LIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

CETATEA SECOLULUI XV.

scara 1:1000

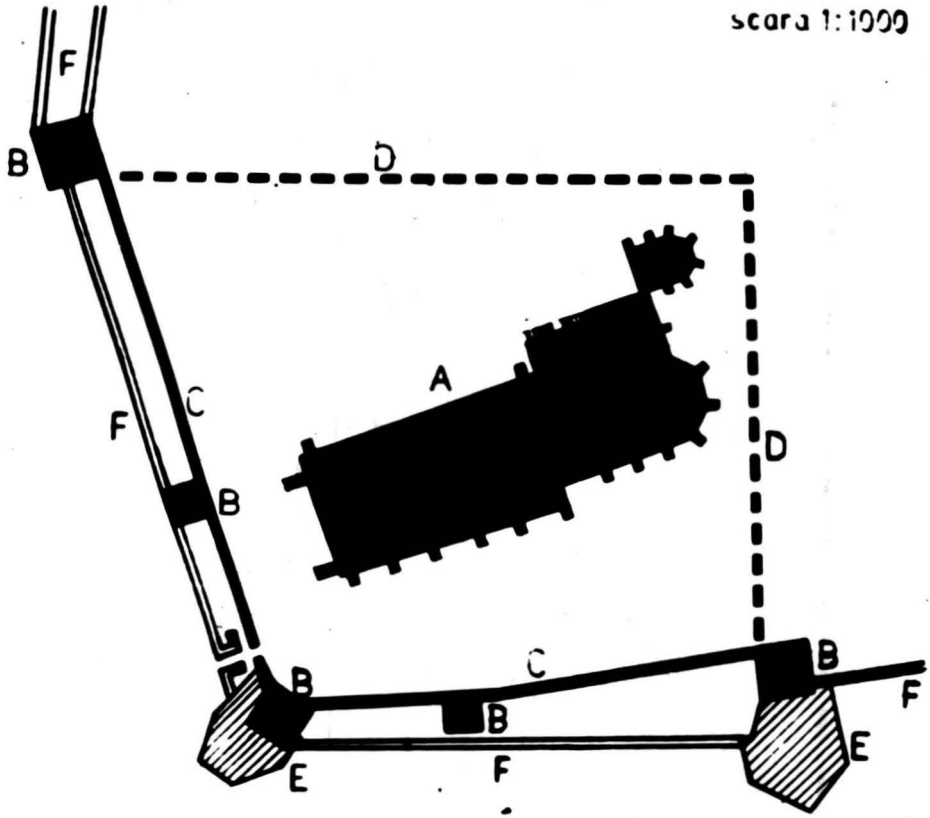

A biserica cu construcțiile aferente
B turnuri de apărare
C ziduri de apărare
D ziduri de apărare presupuse
E bastioane din sec.XVII-lea
F ziduri de apărare din sec.XVII-lea

Planșa L IV

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

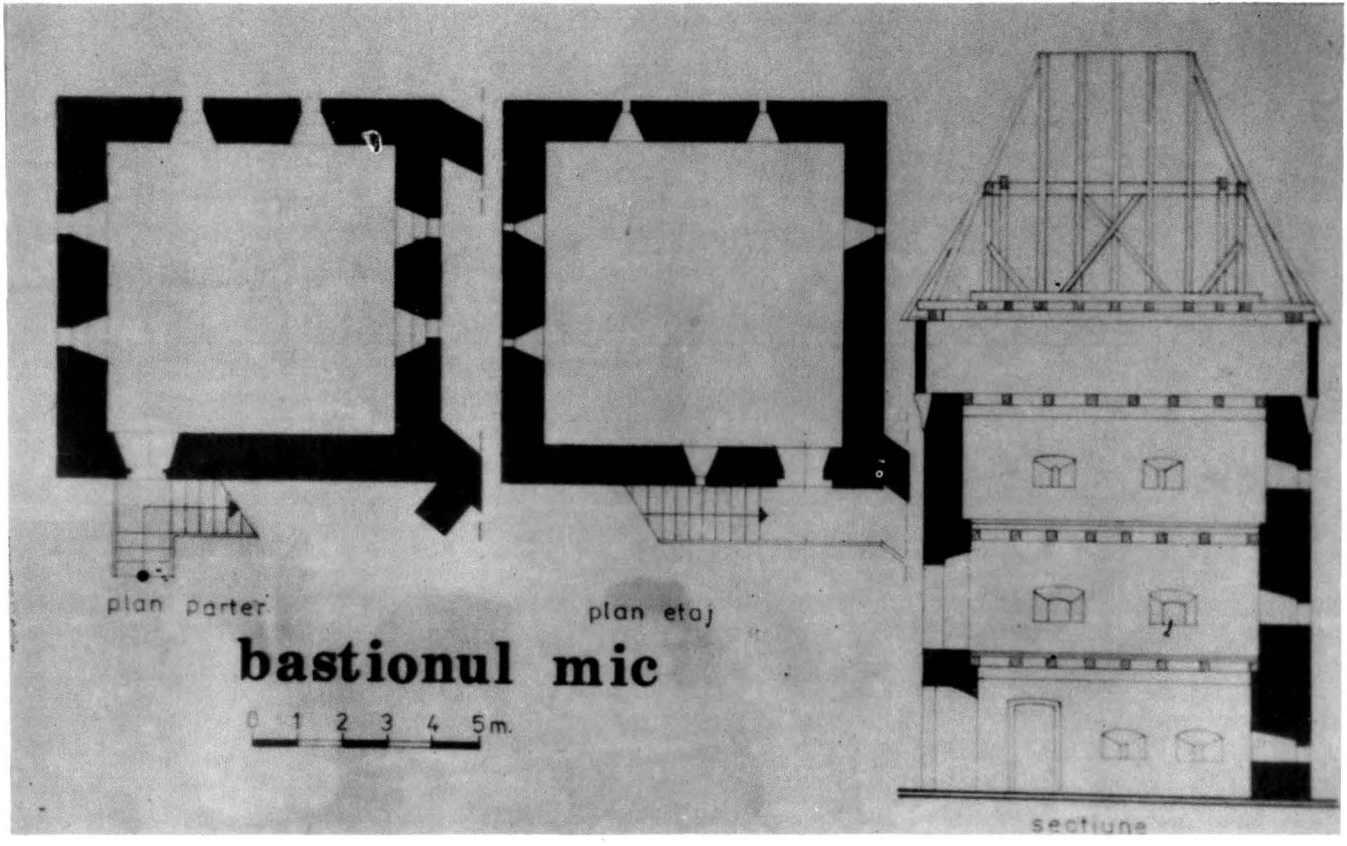

Planșa. LV. Bastionul mic din cetatea Tîrgu Mureșului

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

A Házak, és Familiák Individualis Levelei Ao. 1787

Circulus [illegible] Vármegye [illegible] Uráság [illegible] Parochia [illegible] Hely [illegible] Nro. [illegible]

A' Házi Gazdáknak Neve: [illegible]

Ház Nro. [illegible]

Familia Nro. [illegible]

A' Lakoſoknak kereſzt és Vezeték-Nevek.	Idő	Qualificatio	Férſi-Nemen lévő: Pap	Nemeſek	Tiſztviſelők	Cziſtik a' Vármegyei és Mezőbe Eſtetek a' Vármegyei kívül	Paraſtok	A' ſem azonnyi Cziſtik, és Paraſtok [illegible]	Kereſkedő, Vagyonnak, és az [illegible]	Szegénszerűek	Tiſztviſelők [illegible]	Az Oſtáknak egyik ſzabadgyai [illegible]	Nevedékeny: 1. Eſtendőtől ſagra kezdő	13 — 17	1 — 17	Idő tartanak az Aſſenſuri-Nem.	A' ſem cziſſificált Férſi Nem között: Vagynak: Nincsenek a' Öregyek	Abſenſek: az Oſtágban	az Oſtágban kívül	Nem tudatik hol	A' ſem cziſſificált Férſi Nemen kívül: vagynak ezen Hellybe: Idegenek: [illegible]	[illegible]	[illegible]	Feljegyzéſek
[illegible]	25.	[illegible]				1											1								
[illegible]		[illegible]														1									
[illegible]		[illegible]														1									
[illegible]	12	[illegible]											1					1							
[illegible]		[illegible]														1									

Pl. LVI Foaie pentru casă și familie din recensămîntul pe anul 1787.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

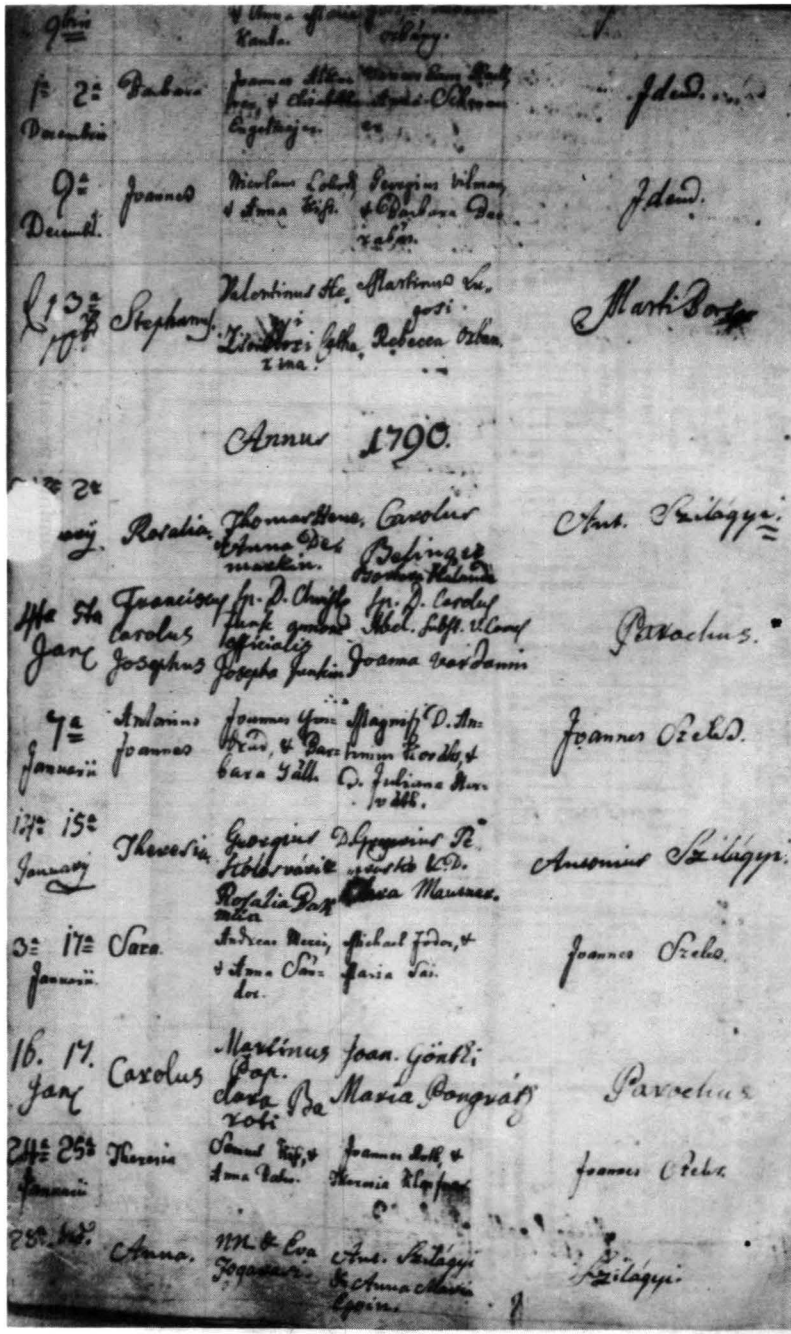

Pl. LVII Pagină din registrul matricol a Parohiei romano-catolice din Tîrgu Mureș.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. LVIII. Auguste de Gerando

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

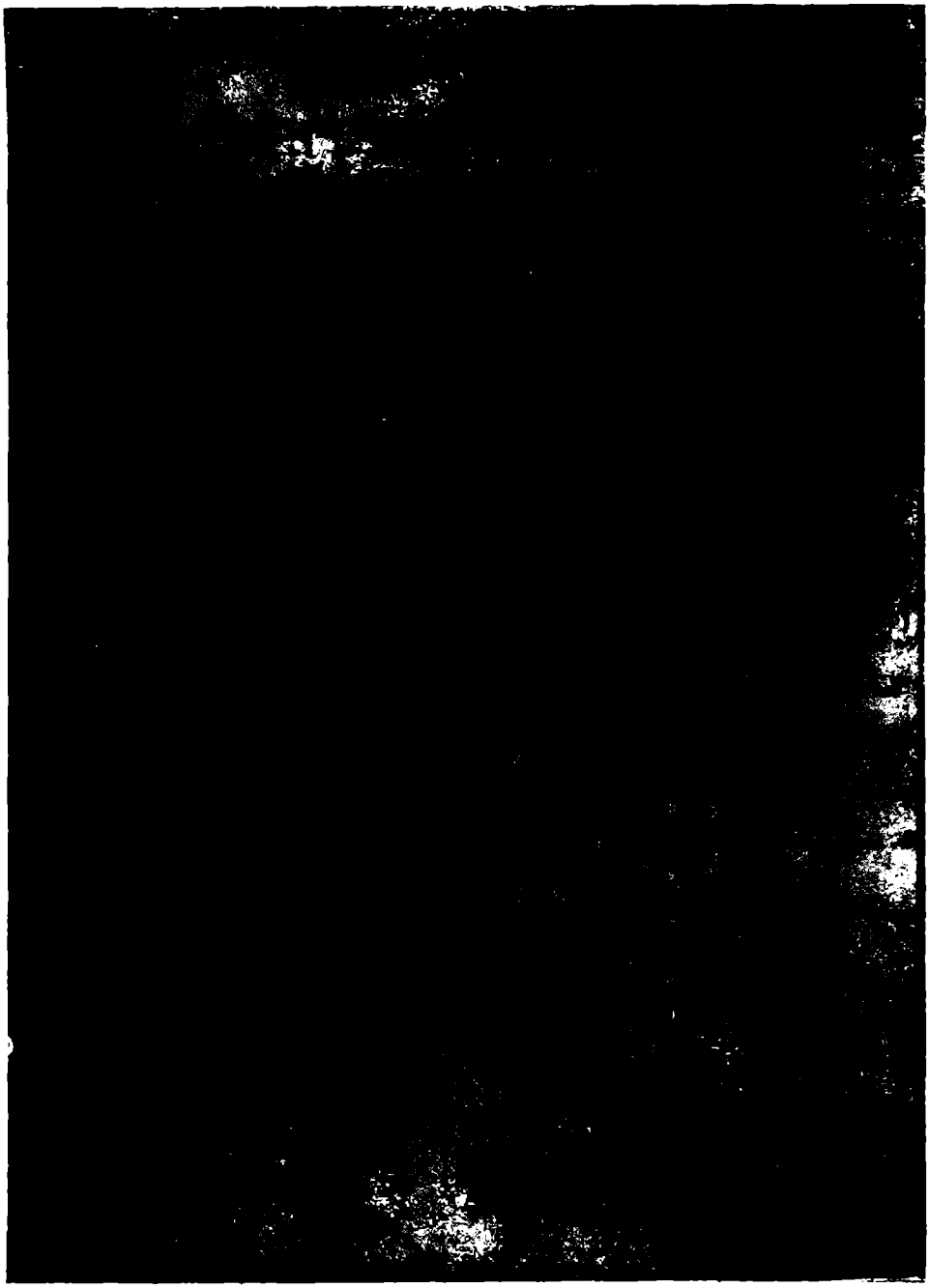

Pl. LIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

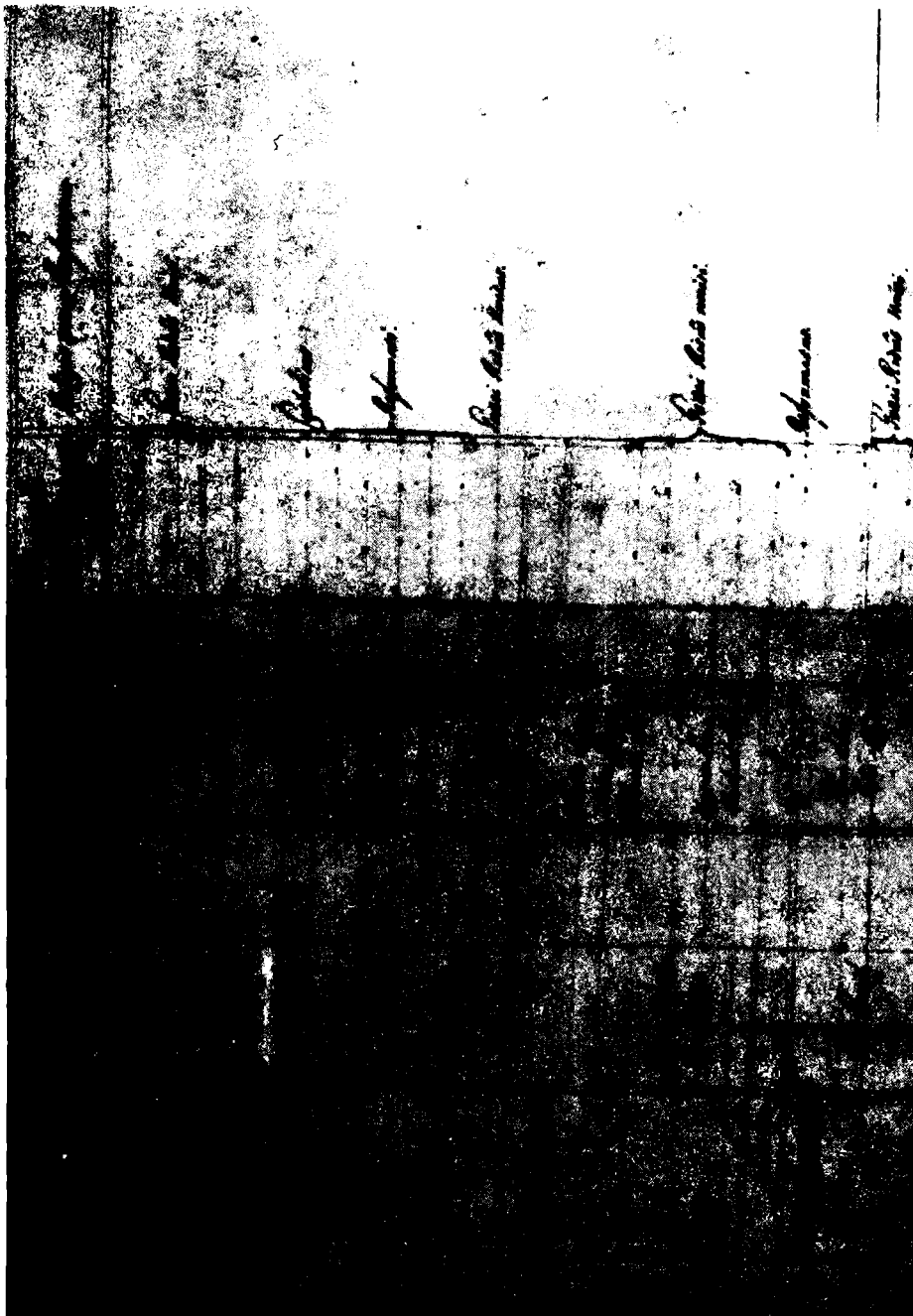

Pl. LX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. LXI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. LXII. **Fig 1. Sector din bazinetul Dealul Viilor — Sighişoara**

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

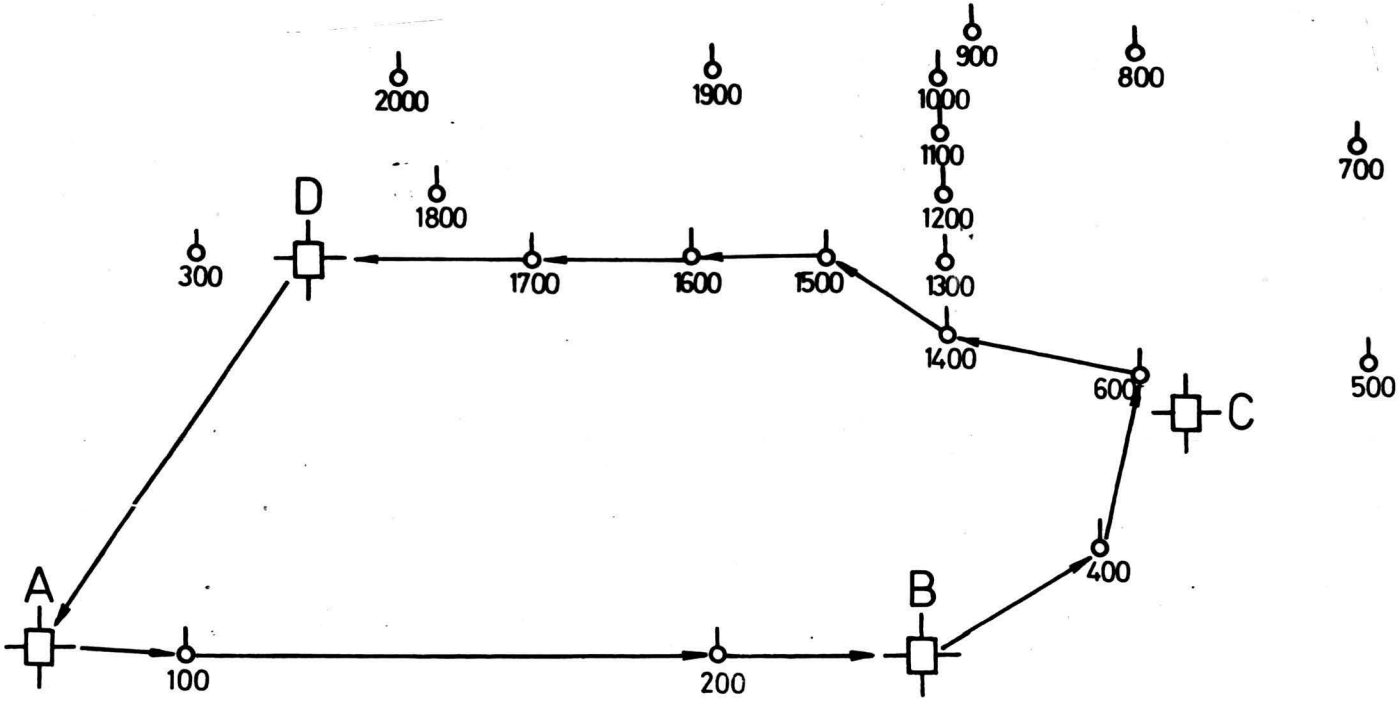

SIGHIȘOARA - Dealul Viilor. DRUMUIREA PRINCIPALA

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Planșa LXIV. Iacov din Rășinari, semnături și inscripții: Tiocu de Jos (1755), Galda de Jos (însemnare autografă din 1764), Turda (1742), Frunzeni (1783), Mănăstirea Argeșului (1761).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

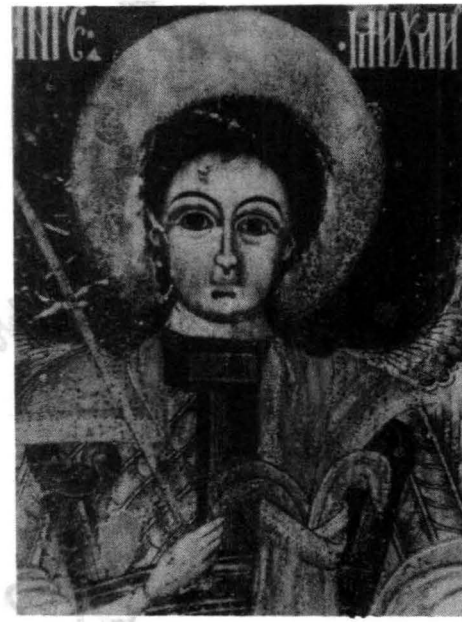

Planșa LXV. Iacov din Rășinari, icoane de la Mănăstirea Ciunga: Sf. Nicolae și Arhanghelul Mihail (1746); Icoană de la Turda (1742).

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Planșa LXVI. Iacov din Rășinari, icoana Deisis de la Tiocu de Jos; icoane împărătești de la Frunzeni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

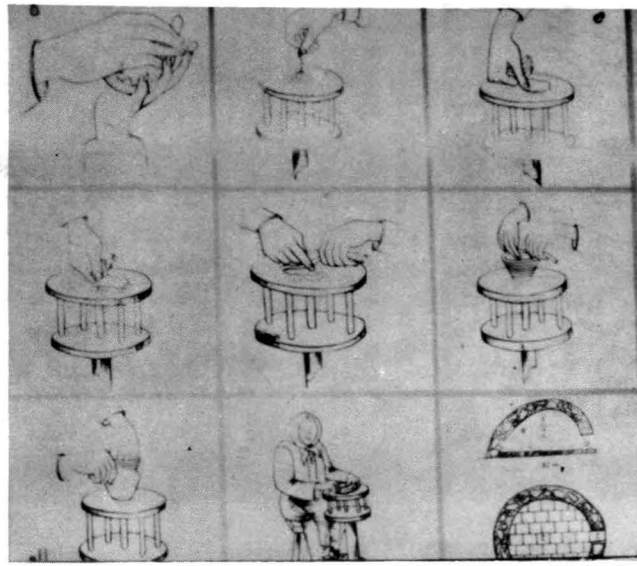

Fazele de execuţie ale vaselor lucrate în suluri de lut
(după Fl. Bobu Florescu)

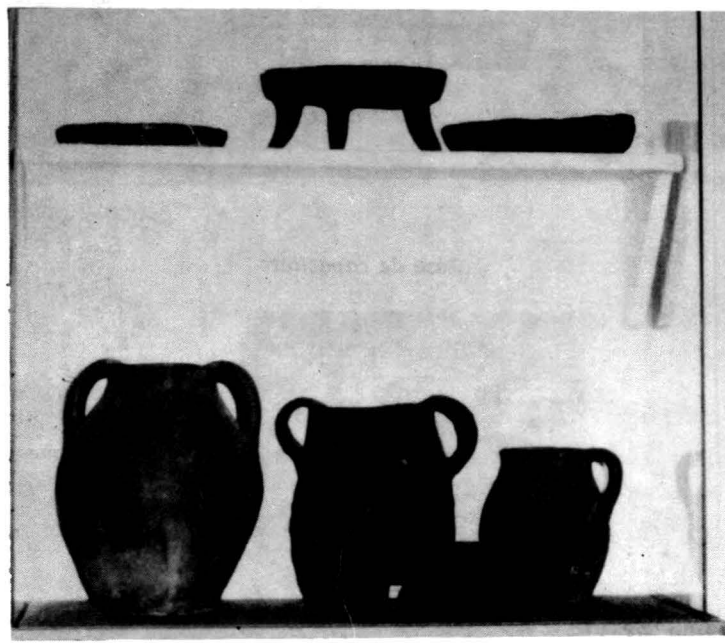

Pl. LXVII.

Tipuri de vase lucrate în suluri de lut
(Aspect din expoziţie de bază)

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

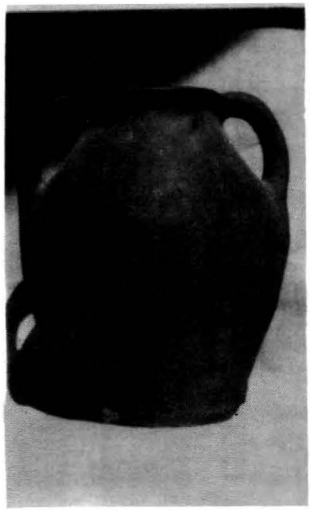

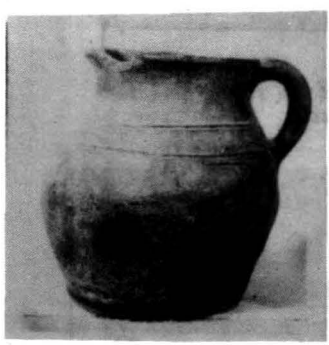

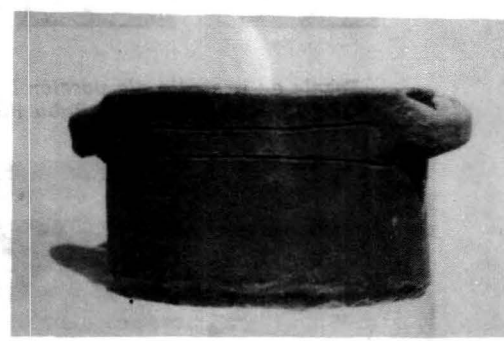

Vase de capacitate

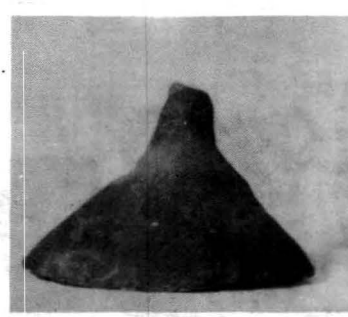

Alte forme

Pl. LXVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

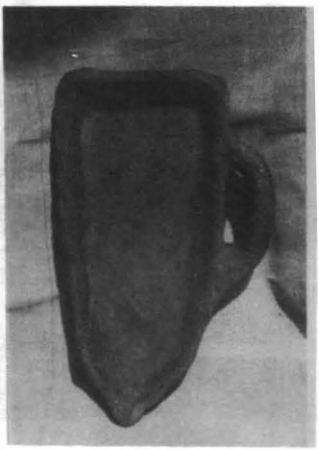

Forme plate

Vase de capacitate

Pl. LXIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

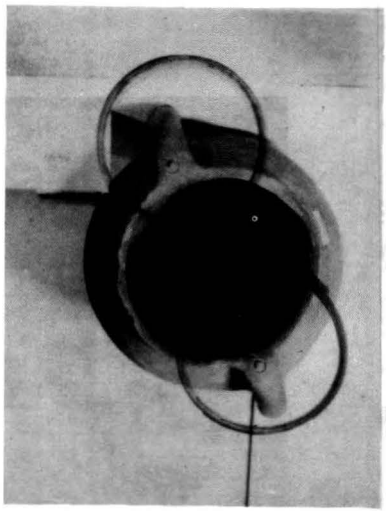

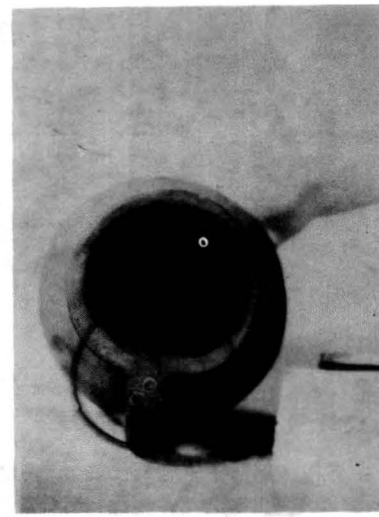

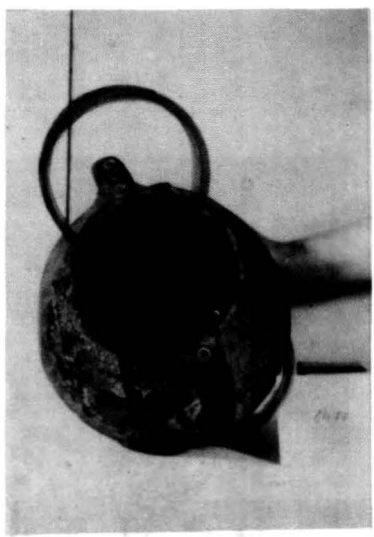

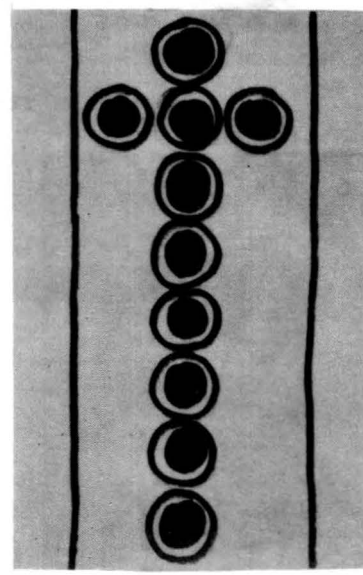

Pl. LXX. Semne de mester pe vasele în suluri de lut

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. LXXI Pentru popularizarea manifestărilor din cadrul „Lunii Tîrgu-Mureșului" s-au editat mai multe afișe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. LXXII Stîlp de afișe, cu afișele tipărite pentru popularizarea „Lunii Tîrgu-Mureșului".

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

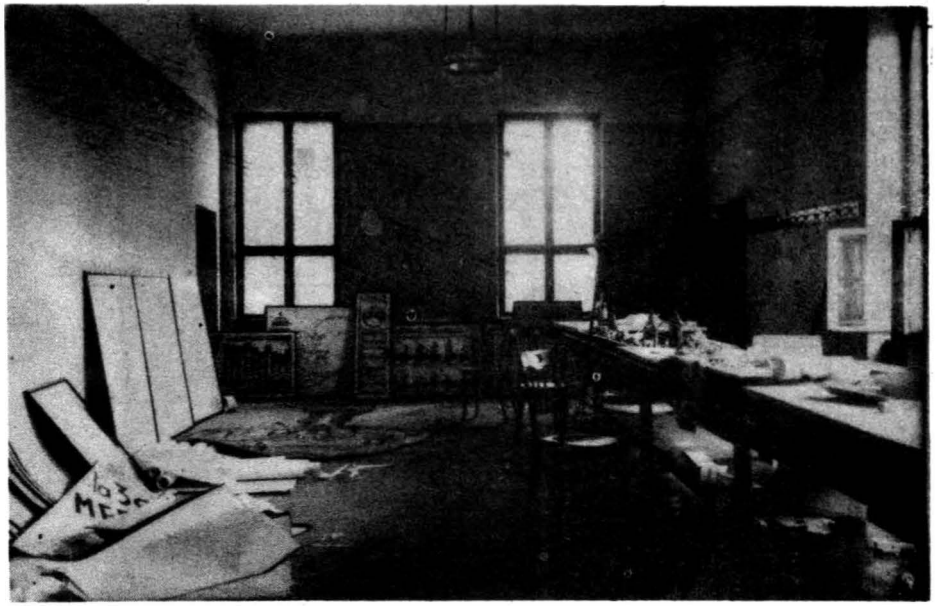

Pl. LXXIII Imagine din timpul organizării expozițiilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

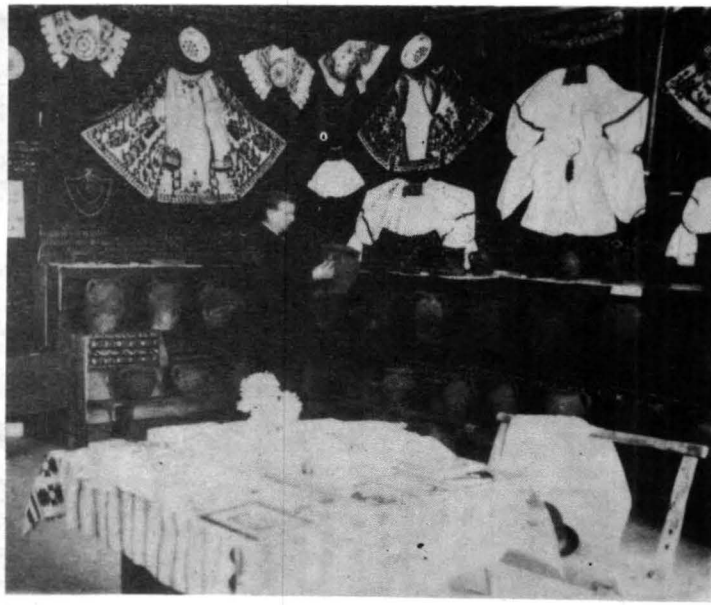

Pl. LXXIV Aurel Filimon în sălile de expoziție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

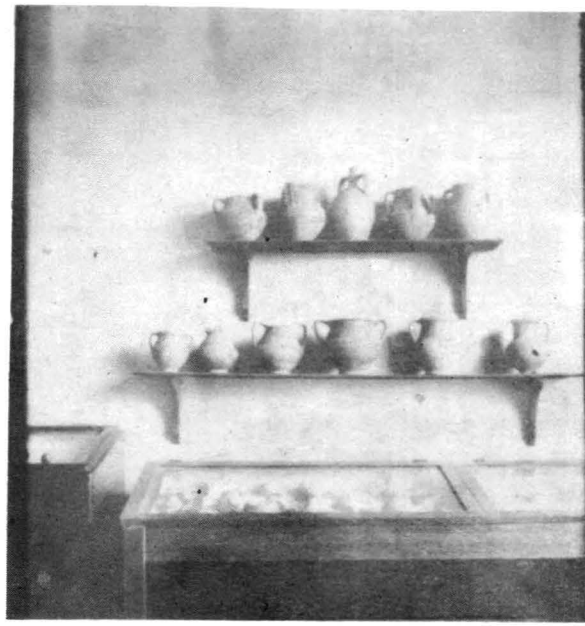

Pl. LXXV Ceramică preistorică din expoziție — **azi în colecția Muzeului județean Mureș.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

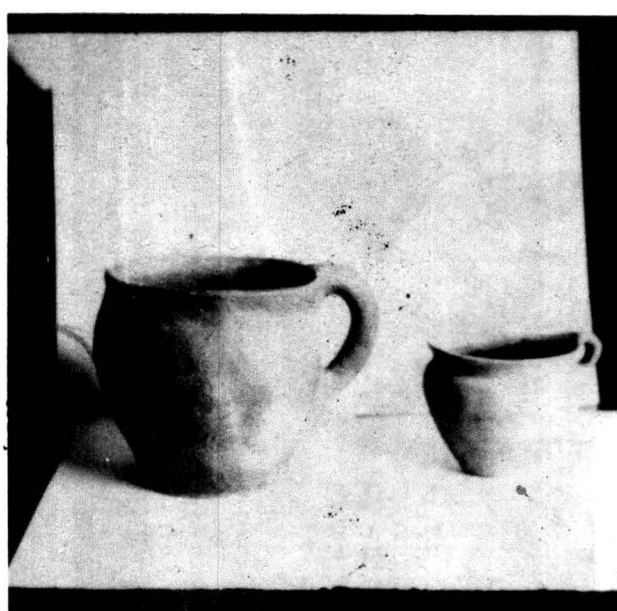

Pl. LXXVI Ceramică preistorică din expoziţie — azi în colecţia Muzeului judeţean Mureş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

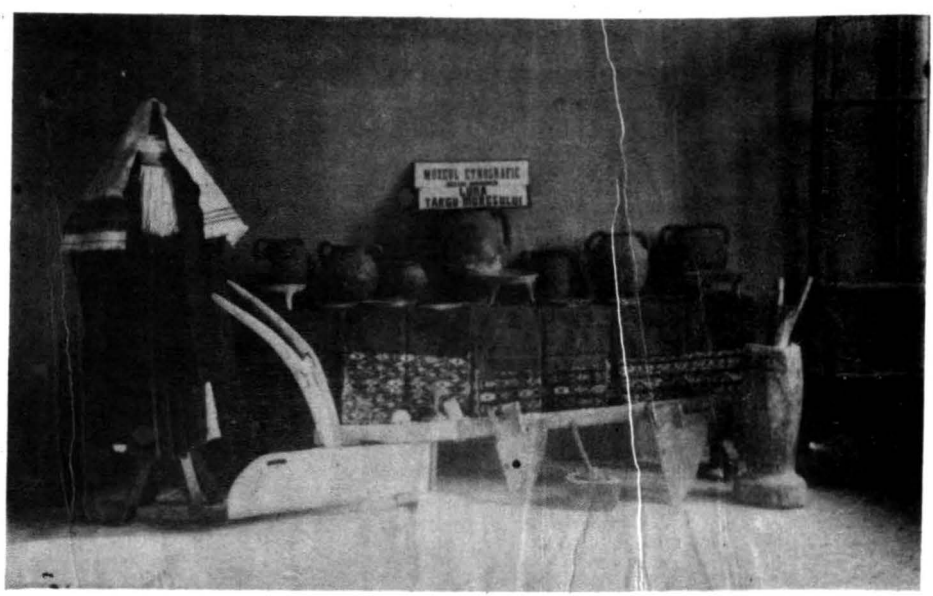

Pl. LXXVII Colecţia etnografică I. Handrea, prezentată în cadrul „Lunii Tîrgu-Mureşului", cu ceramică de factură Deda.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

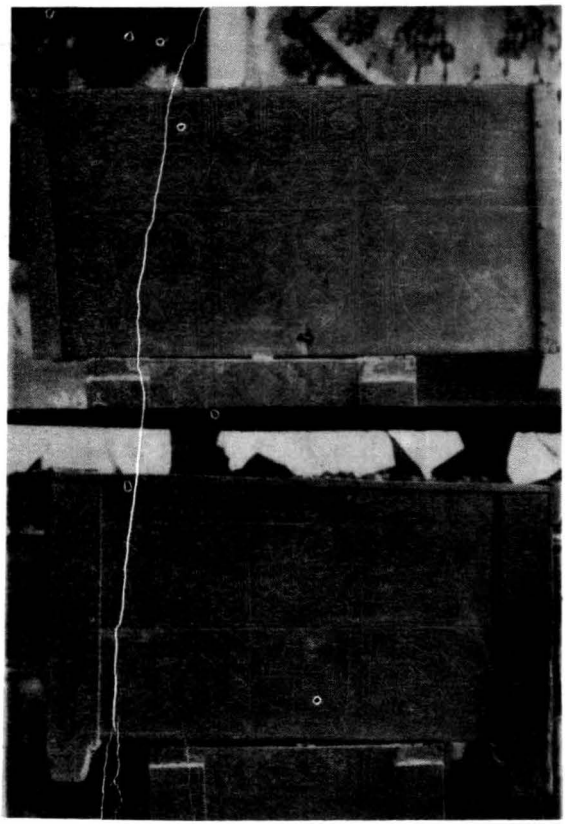

Pl. LXXVIII Lăzi de zestre și ceramică smălțuită prezentate la expoziție.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. LXXIX Cătrinţe din colecţia A. Filimon, prezentate la expoziţie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

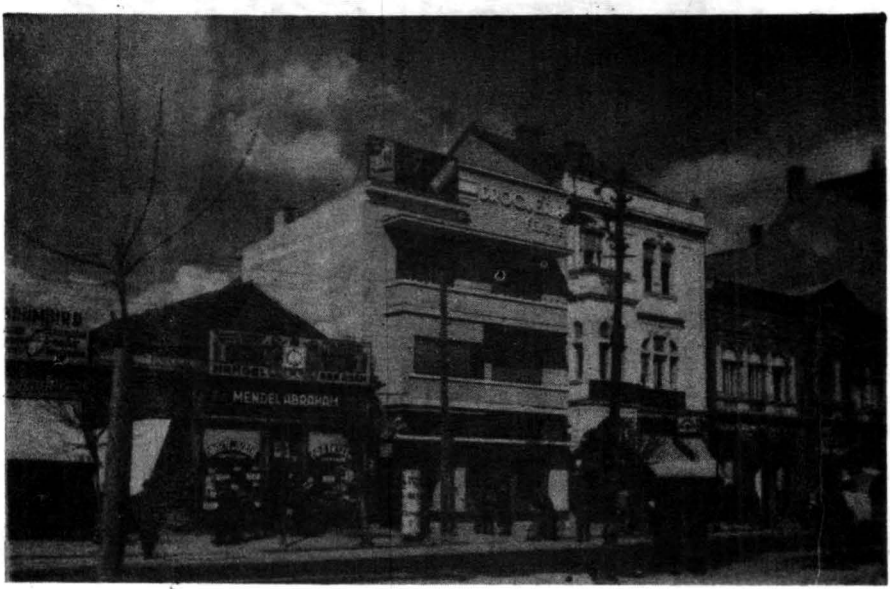

Pl. LXXX **Aspecte din centrul oraşului Tg.-Mureş — 1936.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

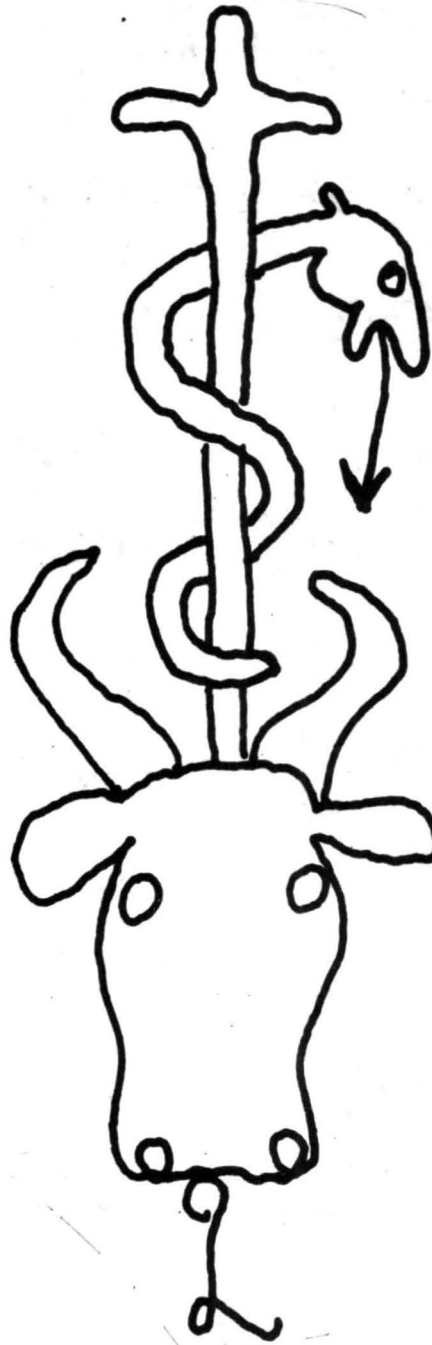

Pl. LXXXI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

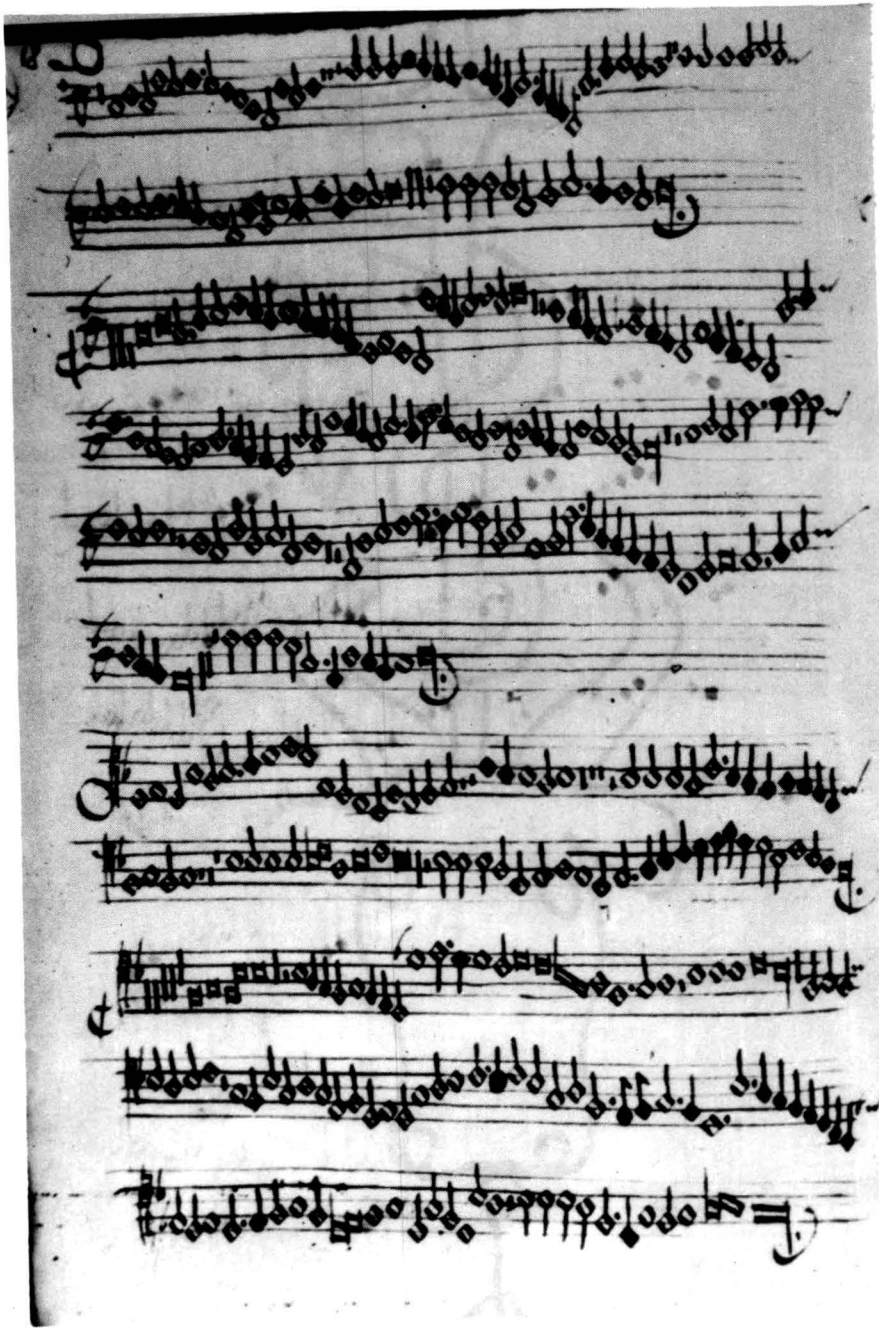

Pl. LXXXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

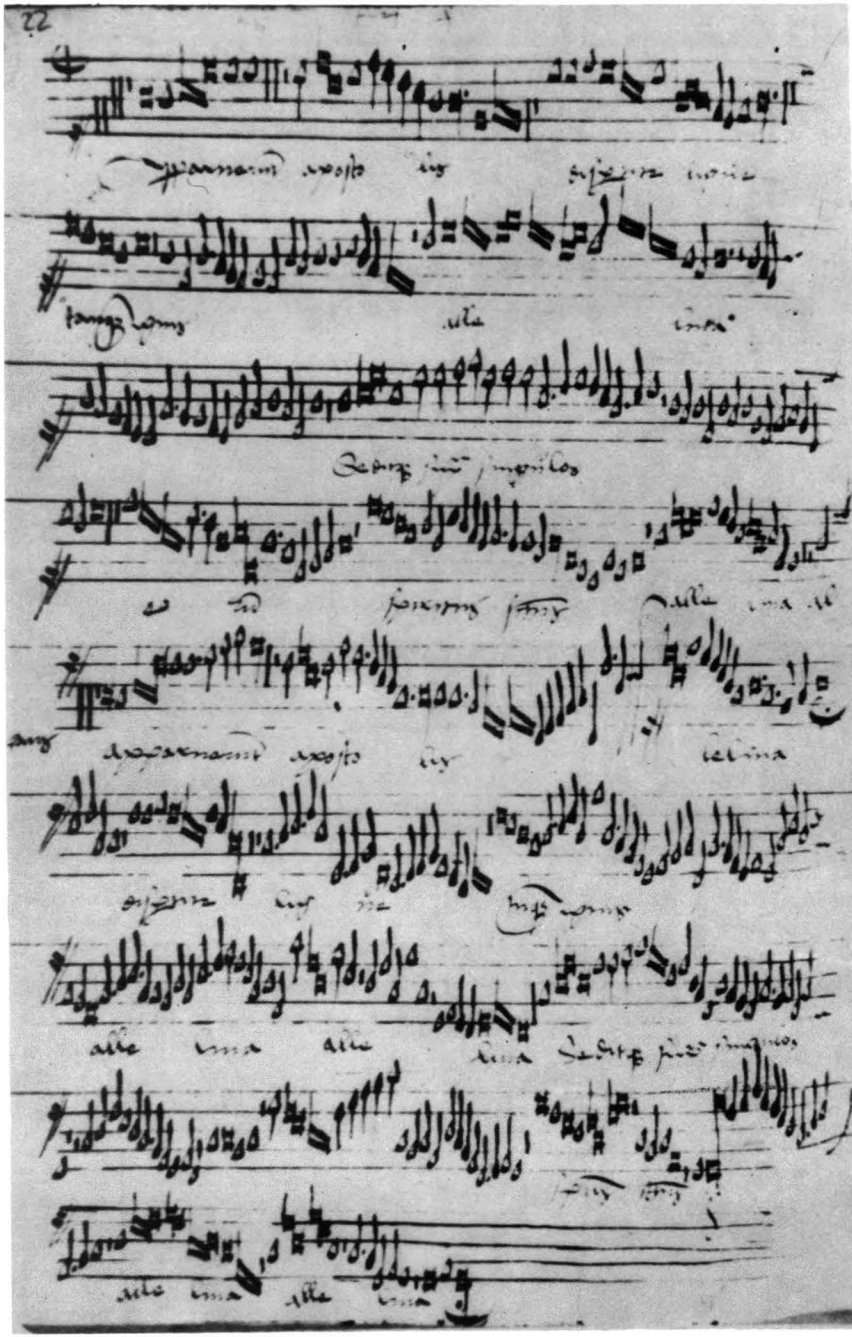

Pl. LXXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

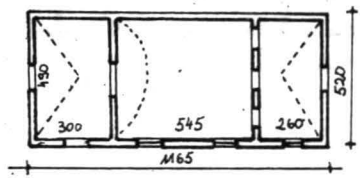

Biserica de lemn din Deag
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Buna Vestire
Desenat Traian Bosoancă

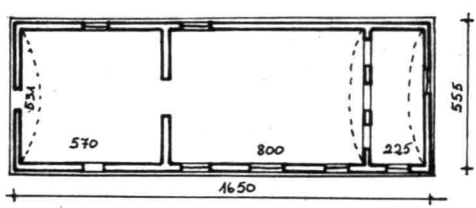

Biserica de lemn din Deag
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Sf-ții Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

PL. LXXXIV

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

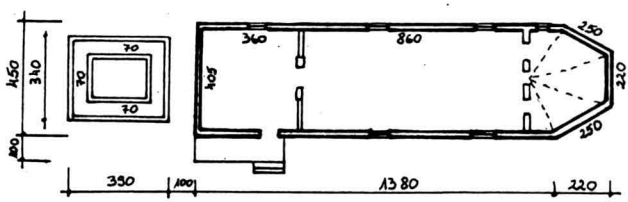

Biserica de lemn din Oroiu

Jud. Mureș Sc. 1:200

Hramul Intrarea în Biserică

Desenat Traian Bosoancă

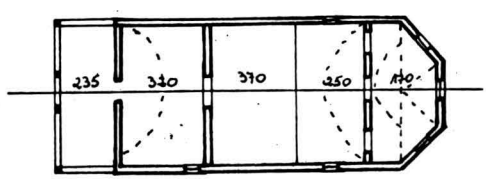

Biserica de lemn din Sîntandrei

Jud. Mureș Sc. 1:200

Hramul Sf.-ții Arhangheli

Desenat Traian Bosoancă

PL. LXXXV

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

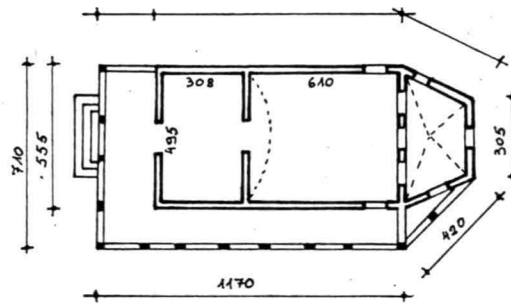

Biserica de lemn din Lăpușna

Jud. Mureș Sc. 1:200

Hramul Sf. Nicolae

Desenat Traian Bosoancă

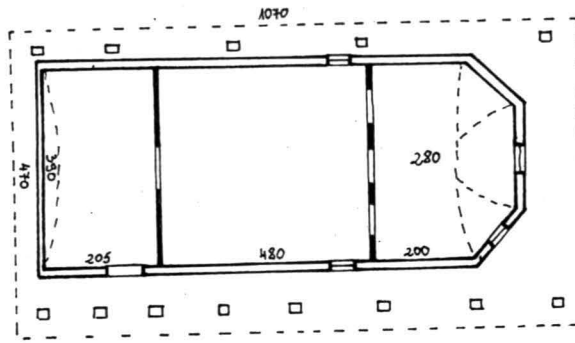

Biserica de lemn din Chinciuș

Jud. Mureș Sc. 1:100

Hramul Sf.-ții Arhangheli

Desenat Traian Bosoancă

PL. LXXXVI

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Biserica de lemn din
Răstolița - Jud. Mureș
Sc.: 1:100

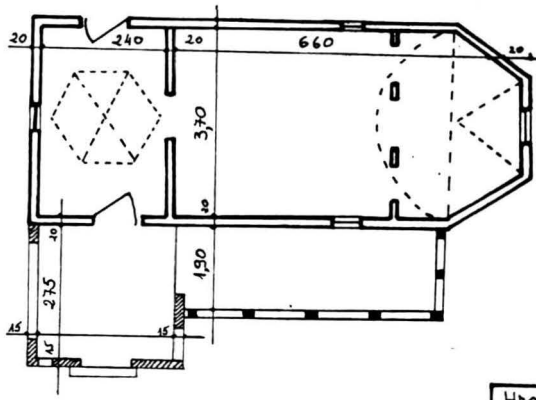

Hramul Sf. Nicolae
Desenat Traian Bosoancă

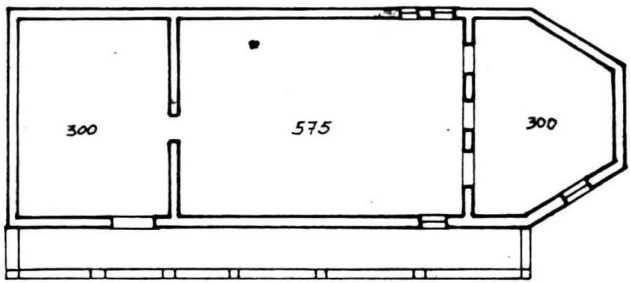

Biserica de lemn din
Crăciunești
Jud. Mureș Sc. 1:100
Hramul - Sf.-ții Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

PL. LXXXVII

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

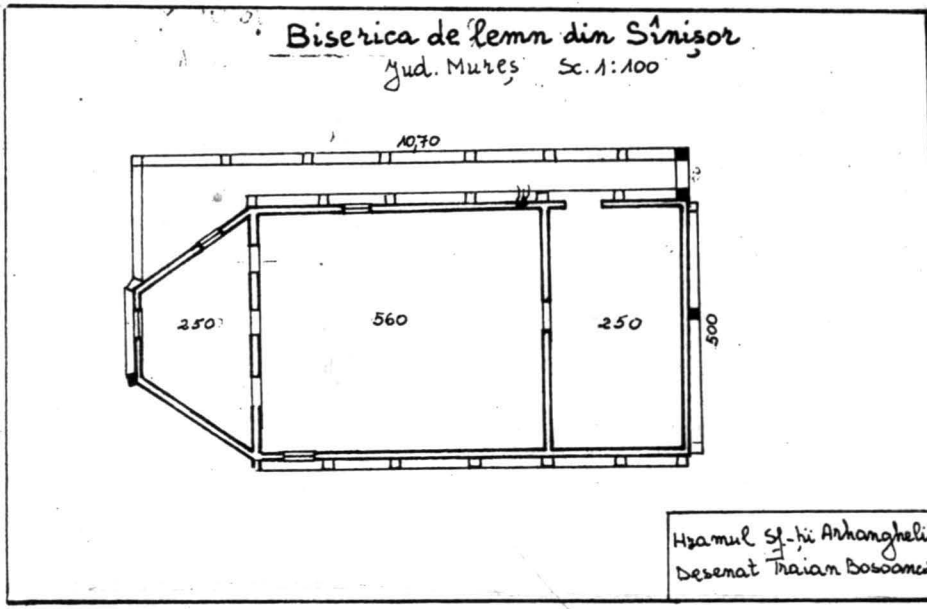

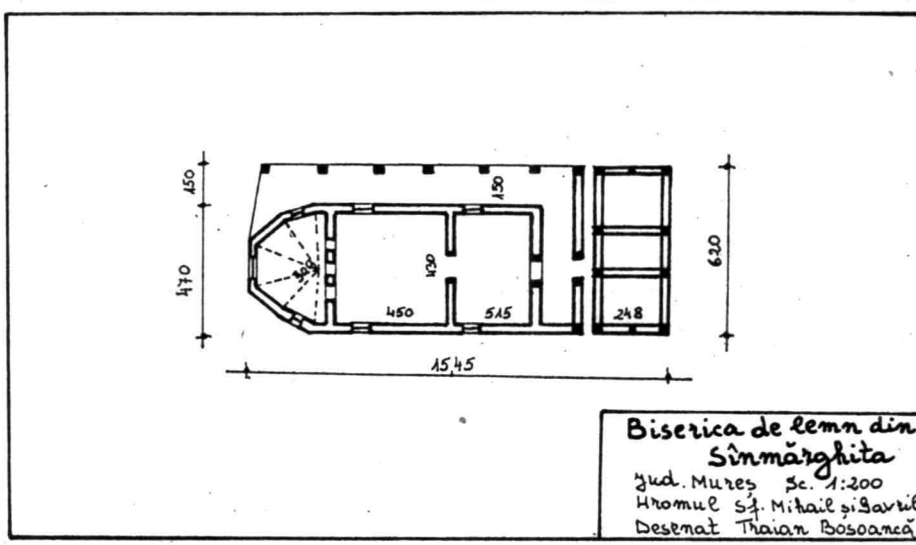

PL. LXXXVIII

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

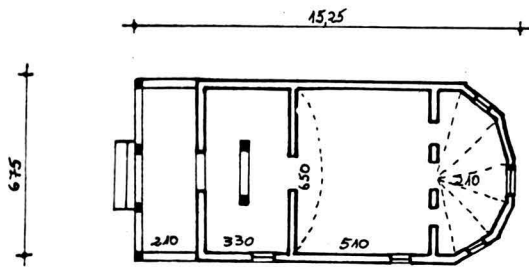

Biserica de lemn din
Urisiu de Jos
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Sf.-ții Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

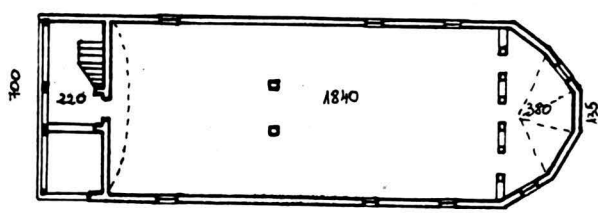

Biserica de lemn din
Band
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Sf. Maria
Desenat Traian Bosoancă

Pl. LXXXIX

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

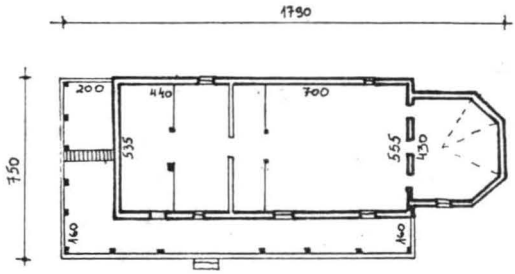

Biserica de lemn din
Sărmaș
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Sf.-lui Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

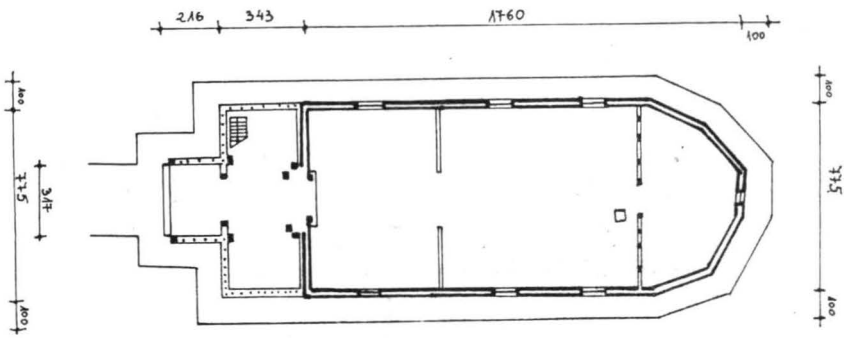

Biserica de lemn din
Tg. Mureș
Jud. Mureș Sc. 1:100
Hramul Sf.-lui Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

PL. XC

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Biserica de lemn din Pănet
Jud. Mureș Sc. 1:200

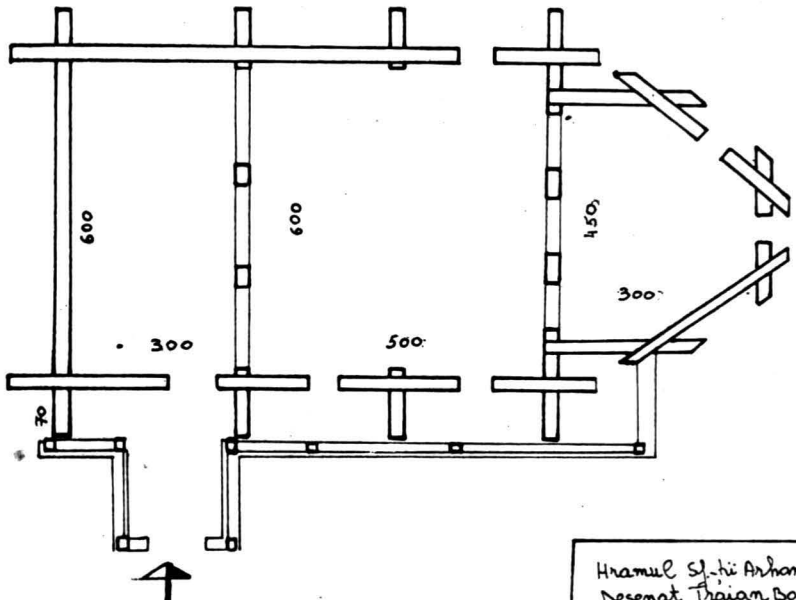

Hramul Sf.-ții Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

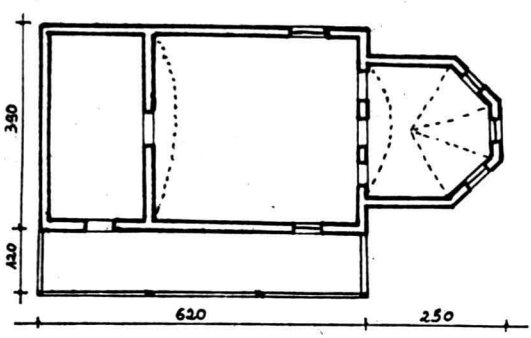

Biserica de lemn din Sînmartinu de Cîmpie
Jud. Mureș Sc. 1:100
Hramul Sf. Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

PL. XCI

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

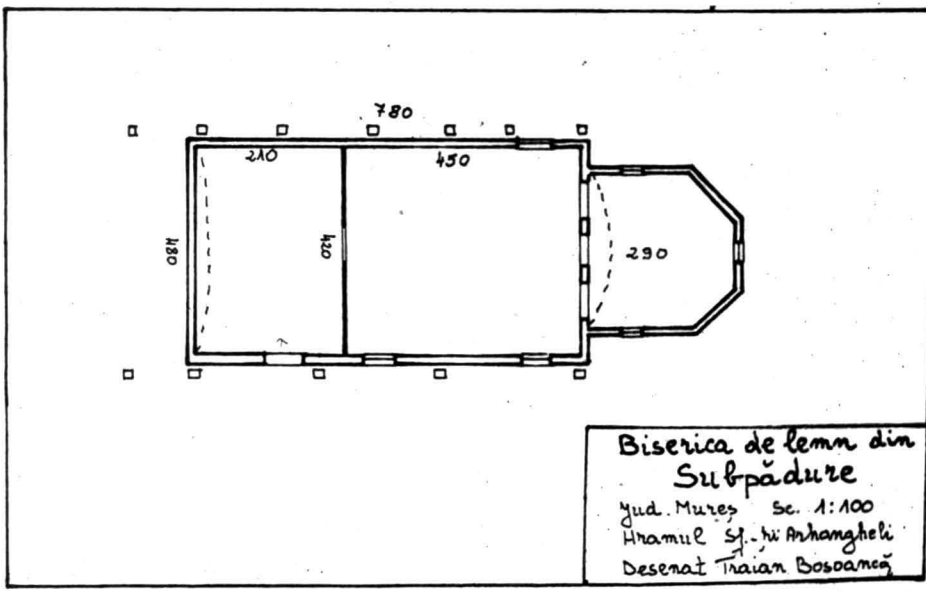

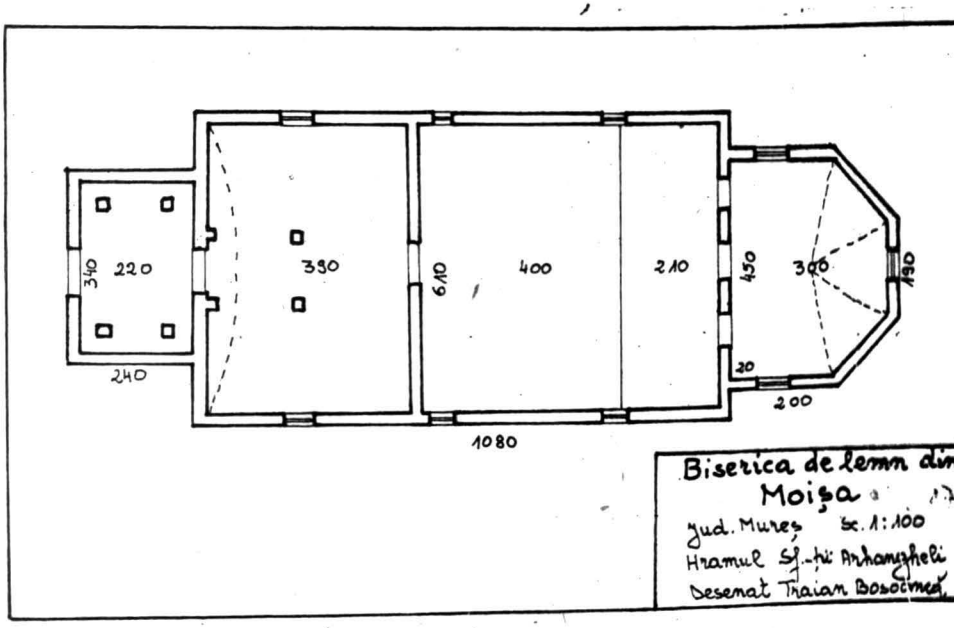

PL. XCII

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

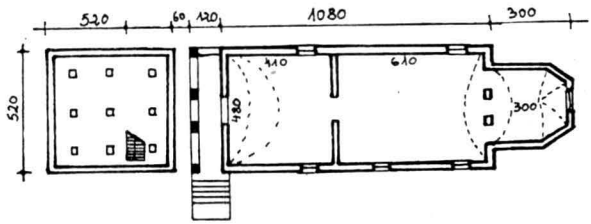

Biserica de lemn din
Bozed
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Sf.-ții Arhangheli
Desenat Traian Bosoancă

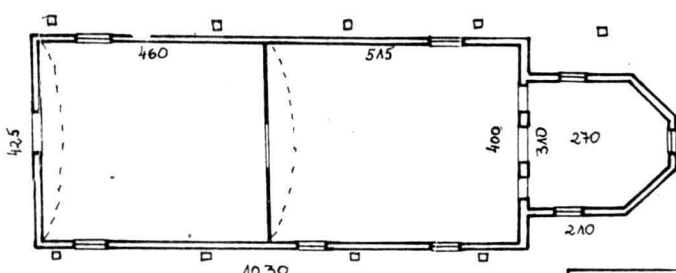

Biserica de lemn din
Subpădure
Jud. Mureș Sc. 1:100
Hramul Sf. Arh. Mihail
Desenat Traian Bosoancă

PL. XCIII

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

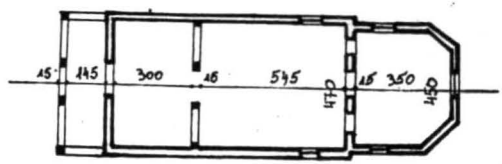

Biserica de lemn din
Valea
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Sf. Nicolae
Desenat Traian Bosoancă

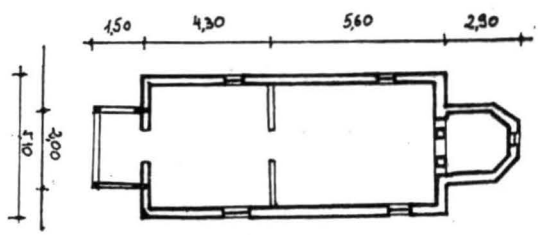

Biserica de lemn din
Țiptelnic
Jud. Mureș Sc. 1:200
Hramul Schimbarea la Față
Desenat Traian Bosoancă

PL. XCIV

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. XCV În această clădire s-au produs planoare (1957)

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

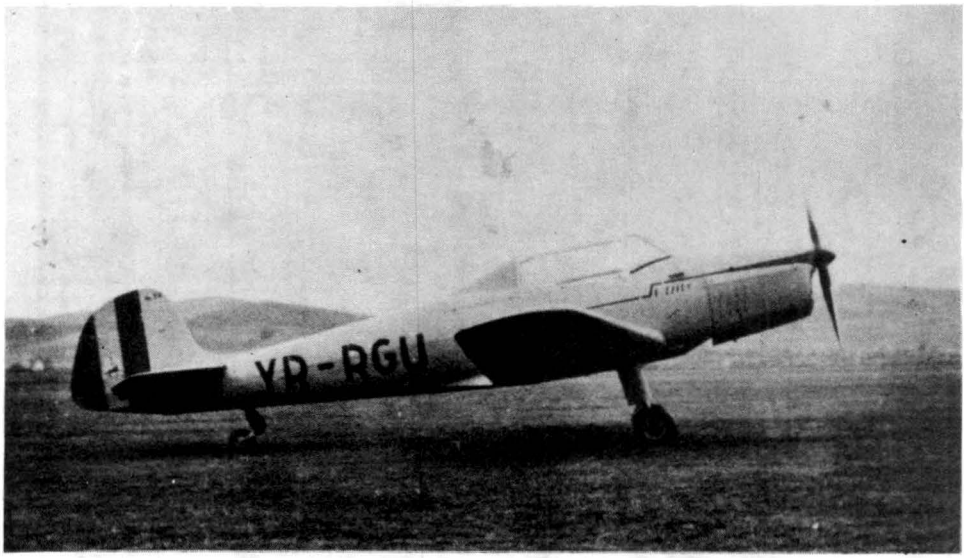

Avion de şcoală şi antrenament fabricat la IPL Reghin în 1957
(Biloc, monoplan, monomotor)

Pl. XCVI Planor fabricat la Reghin 1959

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. XCVII — Garnitură de mobilier din rășinoase pt. export, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

— Tipuri de maşini pneumatice de găurit, de capsarea tapiţeriilor la mobilier produs în ultimii 5 ani — (1988) în secţia mecanică a IPL REGHIN.

Pl. XCVIII Lot de schiuri 1989

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

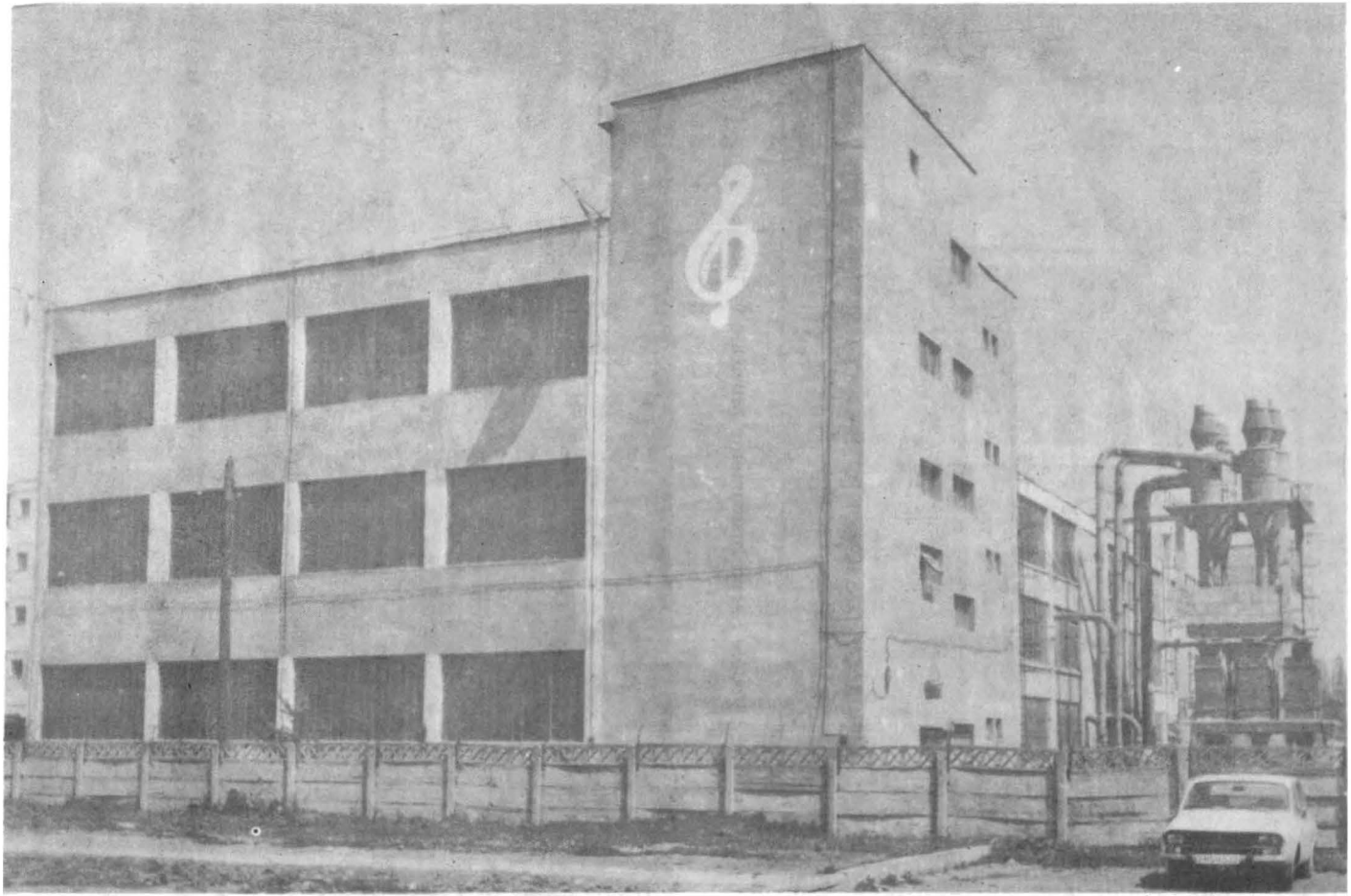

Pl. IC — Secţia Instrumente Muzicale 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Vedere Secţia Instrumente Muzicale în 1969.

Pl. C — Cîteva tipuri de instrumente muzicale produse în 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. C1 — Produsele finite ale IPL Reghin în Pavilionul Central la Tîrgul Internaţional Bucureşti 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

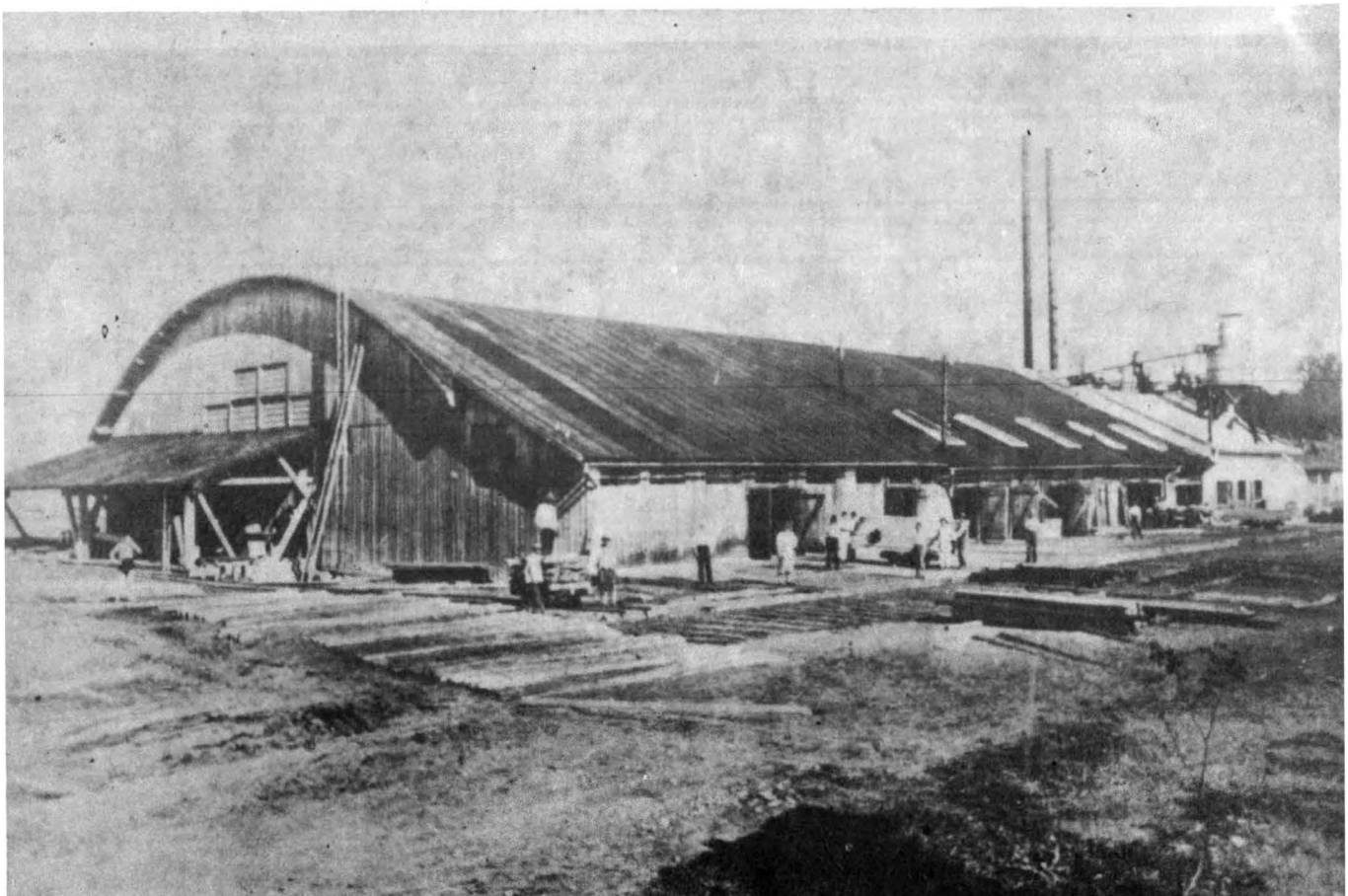

Pl. CII — **Secţia Debitarea cherestelei în 1938**

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Prima secție de uși, ferestre în cadrul întreprinderii 1919—1920

Pl. CIII — Produse finite de mobilier realizate în întreprindere 1920

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Un grup de veliere produse la Fabrica de bărci NAUTICA REGHIN
— 1936 —

Pl. CIV — Şalupa de 16 m. lungime, cu 2 motoare a 250 Hp. şi colectivul de muncă din Fabrica de bărci NAUTICA REGHIN. 1937

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Pl. CV — Fabrica de Ambarcaţiuni „NAUTICA", 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro